

A N A R

Əsərlər

IV

**Son on ilin yazıları (1993-2003)
şeyrlər**

Bu kitabın çapı

**Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkəti,
MMM EksonMobilin törəmə şirkəti
tərəfindən maliyyələşdirilmişdir**

Bakı — 2004

Redaktor:
Arif Əmrahoğlu

Rəssam:
Azər

ANAR. Əsərlər. IV cild,
Nurlan, Bakı, 2004, 503 səh.

**Müəllif bu cildlərin nəşrinə vəsait ayırmış
Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkətinə,
MMM EksonMobilin törəmə şirkətinə
dərin minnətdarlığını bildirir**

AZƏRBAYCANÇILIQ HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Bir ay və bir neçə gün keçəcək – təqvimlərimiz dəyişəcək. Yanvarın 1-də ilk dəfə olaraq təqvimlərimizdə 2000 rəqəmini görəcəyik, yəni son əsrdə ilk dəfə dörd rəqəmlik tarixin ikinci ədədi 9 yox, 0, son min ildə ilk dəfə birinci rəqəm 1 deyil, 2 yazılacaq. Gözümüzün hələ alışmadığı bu 2000 tarixi çoxlarını çaşıdır, yeni yüzilliyin, yeni minilliyin gəldiyini zənn edirlər. Belə deyil. 1999-cu ildə də, 2000-ci ildə də hələ XX əsrdəyik. XXI əsr – Üçüncü Minillik 2001-ci il yanvarın 1-də başlayacaq. Doğrudur, bütün planeti nəzərə alsaq, bu tarix də şərtdir. Bir çox müsəlman ölkələri hicri tarixiylə yaşayır, çinlilərin və neçə-neçə başqa xalqın öz təqvimi var.

Amma hər halda bütünlükdə dünya miladi təqvimiylə hesablaşır və gələn il əsrin də, minilliyin də dəyişməsinə qəbul edir.

Tarixin başqa bir şərti də var. Təqvim öz yerində, hər əsrin mənası, siması, ruhu müəyyən təqvim günlərinə, illərinə bağlı deyil. XX əsr saydığımız zaman kəsiyinin tarixi tutumu 1905-06-cı illərdə – yüz ilin sifətini müəyyənləşdirən inqilablar dövründə, ya da 14-cü ildə – İlk Cahan hərbinin top sədələriylə başladı, 1991-ci ilin dekabrında SSRİ adlanan bir məmləkətin, sosialist düşərgəsi deyilən bir dünyanın süqutuyla bitdi. Bəlkə buna görə mənə elə gəlir ki, XX əsr artıq on ildir bitib-tükənib, amma XXI əsr hələ başlanmayıb, tarixdə yeri baxımından 2001-ci il yanvarın 1-də başlanıb-başlanmayacağı da hələ məlum deyil.

Tarix özü müəyyən mənada şərti anlayış deyilmi? Müxtəlif ictimai-siyasi hadisələr baş verir, liderlər ortaya çıxır, ucalır, parlayır və sönüb gedirlər. Müharibələr, çaxnaşmalar, üsyanlar, qiyamlar, inqilablar, çevrilişlər, elmi ixtiralar, sənət kəşfləri – bütün bu pərakəndə, dağınıq, çox vaxt insan şüuruyla və məntiqlə anlaşılmayan ardıcılığı tarixçilər bir sistem üzrə düzməyə, bu, ya digər ideologiyə əsaslanaraq dərk və izah

etməyə çalışırlar. Bu anlamda Tarix elə bir növ tarixçilərin əsəridir.

Bəlkə də heç Tarix yoxdur, müəyyən hadisələr haqqında tarixçilərin kitabları var. Fəqət hadisələrin müəyyən zaman ardıcılığına tarix deyilirsə, onda Tarix, doğrudan da, Allahın səbridir. Yaşadığımız zaman bizə məntiqsiz, ədalətsiz, haqsız görünən bir çox olayların cavabları illər, bəzən əsrlər keçəndən sonra verilir, Allah tarixdə hər şeyi yerbəyer edir. Allahın yalnız tək bir özünə məlum olan hökmünün, səbrinin gerçəkləşmiş bəirləri insanları Tarixə, onun məntiqinə və insafına inandırır. İnsan Tarixin mövcudluğunu qəbul edir. Və tarixçilər bu yolda bizim bələdçimiz olur.

Kər insanda, tarixçi olsa da, olmasa da qanrılıb geriye baxmaq ehtiyacı var – həm özünün yaşadığı həyatı, həm içində ömür sürdüyü zaman kəsiyini, həm də mənsub olduğu xalqın, millətin keçmişini yada salmaq, bilmək, anlamaq istəyir.

Mən də özümdən qabaqkı və sonrakı neçə-neçə nəsillər kimi XX əsrin övladıyam. Azərbaycan türküyəm. Yüzilliyin sonunda, ömrümün son aşırımında, xalqımın bir minillikdən başqa minilliyə keçid məqamında istər-istəməz xatirələr və düşüncələr aləminə dalıram: mənim sinnimdə xatirələr elə düşüncələrdir və düşüncələr də yalnız xatirələrə, olub keçənlərə dayanır. Eyni zamanda ömrümün bu axır çağ – ağır çağ əsrlərin, minilliklərin yol ayrıcına düşdüyündən fikirlərim öz həyatımın xatiratından daha artıq xalqımın taleyi və tarixi haqqında düşüncələrə çevrilir.

Azərbaycan xalqının taleyi və tarixi haqqında düşünərkən, çeşidli illərin çeşidli olaylarını xatırlayarkən gözlərim önündə ayların Qara təqvimi canlanır.

Yanvar, 1990-cı il – 19-dan 20-nə keçən qanlı gecə.

Fevral, 1988-ci il – Əskəranda iki gəncin – Əlinin və Bəxtiyarın öldürülməsi – Qarabağ faciəsinin ilk qurbanları. Ermənistandan azərbaycanlıların qovulmağa başlanması, Sumqayıt hadisələri və 1992-ci ilin Xocalı müsibəti.

Mart, 1918. Daşnakların Bakıda xalqımıza qarşı törətdikləri soyqırımı.

Aprel, 1920-ci il. Ayın 28-i. XI ordunun müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətini yerlə-yeksan etdiyi gün.

May, 1992. Şuşanın ermənilərə xaincəsinə verilməsi.

İyun, 1992. Laçının işğalı.

İyun, iyul, avqust, sentyabr, oktyabr (1990-1993). Baqanis-Ayırım qətləmi. Kəlbəcərin, Qubadlının, Ağdamın, Füzulinin, Cəbrayılın, Zəngilanın işğalı, Gəncə qiyamı, vətəndaş müharibəsi həddi, Talış-Muğan respublikası yaratmaq, Azərbaycanı parçalamaq cəhdi.

Noyabr, 1991. Qarabağ səmasında dikuçarın (helikopterin) vurulması, Tofiq İsmayılovun başçılıq etdiyi bütün dəstənin həlak olması.

Dekabr, 1988. Ermənistanın Qukark rayonunda azərbaycanlıların vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi.

Bu hələ mənim yaddaşında yaşayanlardır. Tarixi araşdırmalara, sənədli əsərlərə, qəzetlərə, məlumat, soraq kitablarına bir də baxsam, bu Qara təqvimini xeyli genişləndirə bilərdim.

Tarixi varlığının müxtəlif dövrlərində başı bəlalar çəkməmiş xalq yoxdur və mən də azərbaycanlıların bu cəhətdən müstəsna fəlakətdə olduğunu iddia etmək niyyətində deyiləm. Özlərini ən çox iztirab çəkmiş xalq kimi qələmə vermək ermənilərin milli xüsusiyyətidir. Əlbəttə, ermənilər də, bütün başqa xalqlar kimi, tarix boyu az əziyyət çəkməyiblər. Amma məsələn, min illər boyu təqiblərə, mənəvi işgəncələrə, həqiqi soyqırımına qat-qat artıq dərəcədə məruz qalmış yəhudilər heç də yeri gəlmi-gəlmədi bəllələrindən, müsibətlərindən gileylənmirlər. Biz də tarix boyu başımıza gələn bəllələri heç vəchlə unutmadan, onlara ağlamaqla, yas tutmaqla, müxtəlif janrlarda ağı deməklə yetinməməliyik, bu bəllələrin səbəbləri haqqında düşünməliyik, onların qarşısını almaq üçün yollar aramalıyıq.

Azərbaycanın başına gələn bəllələrin səbəbləri bir deyil, beş

deyil, çoxdan da çoxdur. Təbiətin bizə bəxş etdiyi nemət – torpağımızın cənnət gözəlliyi – meşələr, dağlar, dərələr, vadilər, çaylar, çəmənliklər, bağ-bağat, dəniz – doqquz iqlimin səfəsi və şəfəsi. Torpağımızın, dənizimizin üstündəki və altındakı sərvətlər və ilk növbədə əlbəttə, neft – bütün bunlardır uzaq və yaxın tamahkarların iştahlarını qıcıqlandıran. Başqa bir cəhət – Azərbaycanın Asiya ilə Avropa arasında geostrateji mövqeyi – yollar ayrıcında yerləşməsidir. Quzeydən Güneyə, Doğudan Batıya açılan qapıların bir açarı da Azərbaycandır. Kər bir qoluzorlu bu açarı öz cibində saxlamağa hərisdir. İskəndər Kəbirin dövründən – İran-Yunan müharibələrindən, İran-Turan savaşlarından, ərəb, monqol istilalarından ta XVIII əsrə – I Pyotrun Cənuba, isti dənizlərə, Qafqaza tamah salmasına qədər Azərbaycan adlanan ərazi daima yad basqınlarına məruz qalmış və milli varlığını, özlüyünü, mənliliyini qat-qat güclü qəsbkarlardan qorumalı olmuşdur. Son iki əsrdə Azərbaycanın taleyi və tarixi varlığı əsasən Rusiya faktoru ilə bağlıdır. Əgər XIX əsrin birinci çərəyində Azərbaycan xanlıqları Rus-İran rəqabətinin diplomatik mərhələdən qanlı müharibələrə keçmiş, sonunda yenə diplomatik mühadilələrlə nəticələnmiş rəqabətin mərkəzində dururdusa, XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində – neft məsələsinin ortaya çıxmasıyla ölkəmiz Qərbin də maraq dairəsinə düşdü. XX əsrdə siyasi təcavüz qədər önəmli olan iqtisadi ekspansiya 1920-ci ilə kimi, Azərbaycanın sovetləşməsinə kimi davam etdi. Siyasi rejim və ekonomik sistemdən başqa üçüncü (əslində birinci) amil isə milli münasibətlər məsələsidir ki, Azərbaycan xalqının taleyi XIX əsrdən başlayaraq və demək olar ki, bütün XX əsr boyu rus-erməni faktorunun cazibə dairəsi ilə bağlıdır. Bunu erməni-rus faktoru adlandırmaq daha düzgün olardı, çünki Rusiya əhalisinin sayca da, güc etibarilə də daha üstün olmasına baxmayaraq, Azərbaycana qarşı rus siyasətini əsasən erməni təsiri müəyyənləşdirirdi və indinin özündə də müəyyənləşdirir.

1905 və 1918-ci illərin erməni-müsəlman davalarını xatırlayaq. Xalq bu olaylara məhz belə ad verib, yəni bu hadisələri adicə toqquşma kimi deyil, əsl dava, müharibə kimi qavrayıb. "Müsəlman" kəlməsi bu təbirdə dini mənsubiyyət deyil, millət kimi anlaşılır. Və müsəlman-erməni deyil, məhz erməni-müsəlman davası deməklə, yəni erməninin adını birinci çəkməklə bu davanın kimin tərəfindən başlanması, bu qanlı qırğına kimin ilkin səbəbkar olduğu da vurğulanır. Bu davada çar rus hökumətinin təhrikedici, ya ən azı seyrçi mövqeyini Cəfər Cabbarlı "1905-ci ildə" əsərində böyük ustalıqla modelləşdirib. Dövrün normativ tələblərinə uyğun olaraq səhnəyə gətirilən sxematik Əsriyan və Volodin surətlərini ciddiyyə almasaq, Qubernator, Salamov və Ağamyan obrazlarında dramaturq bu situasiyanın aparıcı personajlarını, "atan kazaklardır" sözlərində isə hadisələrin mahiyyətini açıb.

Sovet dövrünə qədər ermənilərin azərbaycanlılara düşmənçiliyi ağılsız qəddarlıq və zülmkarlıqla törədilən qanlı toqquşmalarda meydana çıxırdı. Görünməmiş qəddarlığa qarşı intiqam və qisasçılıq hissinin azərbaycanlıları da bəzi hallarda zorakılığa sövq etdiyini inkar etmirəm, amma bu həmişə yalnız cavab aksiyası olub, "gəl dalaşaq" təşəbbüsü həmişə erməni tərəfindən edilib. Və ən amansız zülmkarlığa qarşı Azərbaycan mentalitetinə xas olan kinsizlik, yaraları unutmazlıq, mərhəmət, rəhmdillik Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin "Kamança" pyesində dahiyənə bir təsir gücüylə qələmə alınıb.

Sovet dövründə azərbaycanlılara qarşı erməni ədavəti açıq davam edə bilməzdi, odur ki, gizli şəkildə, pərdə arxasında həyata keçirilməyə başladı. Yenə də rusların vasitəsilə. Vacib deyil ki, indi bunlar ancaq sırf ruslar deyildi. Sovet Rusiyasını, az sonra Sovet İttifaqını ruslarla yanaşı (və bəzən ruslardan daha artıq), idarə edən yəhudilər, polyaklar, gürcülər və əlbəttə, böyük miqdarda elə ermənilərin özü idi. Ümumittifaq partiya, sovet, NKVD orqanlarının Azərbaycana (və əhəmiyyətli

dərəcədə Türkiyəyə) aid siyasəti erməni təsiriylə yönəldilirdi. Məqamında gizli, üstüörtülü, məqamında (özəlliklə bizim indiki günlərdə) açıq şəkildə rus qafasına ermənilərin və ermənipərəstlərin təlqin etdikləri fikir ondan ibarətdir ki, Türkiyə Rusiyanın əbədi və əzəli düşmənidir. Azərbaycanlılar da adlarını dəyişdirsək belə, ürəklərində türk olaraq qalır və Rusiyaya deyil, Türkiyəyə sadıqdırlar, yəni məqam düşən kimi onun tərəfinə keçəcəklər. Azərbaycanla Türkiyənin birləşməsi Rusiyanın bütün Qafqazı və Türkünstanı, Volqa boyunda türk-tatar qövmlərinin yaşadıkları torpaqları, az qala Yakutiya-Saxanı belə itirmək, nəticədə məmləkətin parçalanması və dağılması deməkdir. Bunun qarşısını isə yalnız Rusiyanın Qafqazda yeganə etibarlı dostu ermənilərin vasitəsilə almaq mümkündür. Vəssalam. Budur loru dillə ifadə etdiyimiz erməni siyasətinin əsas konsepsiyası və budur rus siyasi təfəkkürünün erməni fitvasına uyub qəbul etdiyi siyasi mövqe. Çar dövründə ermənilər mayalarını neftə, ticarətə qoyur, Çar hökumətinin naziri və hətta baş naziri vəzifəsinə qədər yüksələ bilirdisə, bolşevik rejimi zəfər çalarkən daşnak xislətli kommunistlər meydana çıxdı. Və yazıq Nərimanov da məhz buna görə bu iki, guya ki, zidd anlayışı defislə bir yerdə yazırdı – "Kommunist-daşnaklar".

Azərbaycan ərazisində ilk bolşevik rejim Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi və əsasən ermənilərdən ibarət olan Bakı Kommunası idi. Şimalda Azərbaycan Kommunist Partiyasının yaradıcısı Anastas Mikoyan oldu, Cənubi Azərbaycanda Kommunist fırqəsini erməni Sultanzadə (Mikailyan) təşkil etmişdi. Sovet Azərbaycanının və Bakının partiya rəhbərləri Levon Mirzoyan, Sarkis və başqaları idi. 37-ci ildə Azərbaycan xalqına, ilk növbədə ziyalılara divan tutan cəza orqanlarının başında Ruben Markaryanlar, Xoren Qriqoryanlar dururdu.

37-ci il faciəsinin özülləri hələ 20-ci illərin birinci yarısında Nəriman Nərimanovun formal şəkildə olsa da, Azərbaycan hökumətinin başçısı sayıldığı illərdə qoyulmuşdu və bunun

həm o vaxtkı durumunu, həm də gələcək nəticələrini görən Nərimanov Moskvaya, Leninə, Stalinə, Trotskiyə fəryad dolu məktublar göndərirdi.

Nərimanovun fəaliyyətinə indi bəziləri sırf mənfi qiymət verir. Kəlbuki, idealist mövqedən deyil, tarixi və siyasi gerçəklik şərtləri içində baxılarsa, Nərimanov Azərbaycanın milli varlığını saxlamaq üçün əlindən gələni edirdi. Ermənilərin Rusiya və Sovet İttifaqı iqtidarının beyninə yeritdiyi fikirləri (yuxarıda qeyd etdiyim fikirləri) aradan qaldırmaq və Azərbaycanı qorumaq üçün yeganə vasitə Şərqi də kommunist inqilabçılığı yoluyla addımlayacağını və Azərbaycanın bu yürüşün öncülü olduğunu isbat etmək idi. Nərimanov eyni zamanda onun özünü millətçilikdə ittiham edən milli satqınların, "kraldan artıq kralçıların", "papadan artıq katoliklərin" hücumlarına sinə gərməliydi.

Nərimanovdan sonra Azərbaycanın ilk azərbaycanlı rəhbəri M.C.Bağirovun qarşısında bu vəzifə daha artıq kəskinliklə və daha mürəkkəb tarixi dövrdə dururdu. M.C.Bağirovun patoloji əzəzilliyini, Azərbaycan xalqının ən yaxşı övladlarını amansızcasına tələf etdiyini bir an belə unutmadan, bu cinayətləri heç vaxtlə ona bağışlamadan, yenə də tarixi baxımdan onun hərəkətlərinin müəyyən gerçəkliklərlə şərtləndiyini də bilməliyik. Nərimanovun taleyi M.C.Bağirovun yaxşı yadındaydı, onun aqibətini gömüşdü və təcrübəsindən nəticələr çıxarmışdı. Erməni məkrələrinə də yaxşı bələd idi, ətrafındakı "özününkülərin" onu və milləti hər an satmağa hazır olduqlarından da yaxşı xəbərdar idi. Elə buna görə də həm ermənilərin, həm milli manqurtların, mənəvi dürəklərin əsas kozırlarını heçə endirməliydi. Kozır Azərbaycanda millətçilik, türkçülük təmayülləri haqqında Moskvaya verilən danoslar idi.

Kəmin problem bu ya digər şəkildə, zamanın şərtləri dəyişdikcə çeşidli formalarda sovet vaxtında Azərbaycana rəhbərlik edənlərin hamısının qarşısında dayanıb. Kər biri

dövrün verdiyi imkanlar daxilində bu məsələləri həll etməyə çalışıb, müəyyən uğurlar qazanıb və uğursuzluqlara da düşər olublar. Qəribə görünsə də, bu gün belə Azərbaycan, bəli, müstəqil, suveren, dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış, beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş Azərbaycan yenə eyni problemlərlə qarşılaşır. Rusiya duması Belovej sazişlərinin ləğv olunmasına səs verir, yəni SSRİ-nin dağılmasını tanımır, dolayısı yolla bu dövlətin yenidən bərpa olunmasını rəsmən sənədləşdirir. Yadımdadır, Bakıya gələn дума deputatlarının bəziləri, o cümlədən spiker G.Seleznyov yaxasına deputat nişanı kimi Rusiya Federasiyasının indiki bayrağını yox, SSRİ bayrağını sancmışdı.

Çeçenistana qarşı antiterrorizm adı altında aparılan müharibənin Azərbaycan üçün də nə qədər təhlükəli olduğunu dərk edirikmi? Basayevlə Xəttab üzərində qələbə çalmalarıyla az qala Napoleona qalib gəlmişlər kimi qürrələnən, hər xırda aulun alınmasını Berlinin süqutu kimi təmtəraqla qeyd edən və çoxdan bəri hərbi zəfərlərdən yadırgamış rus generallarının bu eyforiyası yenidən SSRİ-ni silah gücünə bərpa etmək cəhdinə çevrilə bilər. Axı 45-ci ildə faşist Almaniyasını məğlub edən sovet marşalları da Parisə qədər (Napoleon vaxtı çar I Aleksandr sayaqı) yürüş etmək xülyalarına qapılmışdılar. Bu mümkün təcavüzün KİV-də ideoloji zəmini və təbliğat hazırlığı artıq başlamışdır. "Azərbaycan çeçenlərə arxadır, Azərbaycanda çeçenlərin hərbi düşərgələri, bazaları var, silahlar tranzit olaraq Azərbaycandan keçir, Azərbaycanda islam fanatizmi güclənir, təməl dinçilik (fundamentalizm) təmayülləri artır, radikal dinçi mərkəzlər fəaliyyət göstərir və s." kimi iftiralar Moskvanın televiziya kanallarından axın-axın axır.

Azərbaycanın Çeçenistanla sərhədi yoxdur. Sual olunur, əgər Azərbaycandan Çeçenistana silah keçirilirsə, deməli, Dağıstandan, yəni Rusiya ərazisindən keçirilir və əgər Rusiya öz ərazisinə nəzarət edə bilmirsə, Azərbaycanı nədə

günahlandıra bilər?

Başqa bir "günahımız" öz iqtisadi mənfəətimizi bilməyərək neftimizi Rusiya ərazisindən deyil, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttiylə nəql etməyimizdir. Bu isə burada ABŞ nüfuzunun artması və Rusiya nüfuzunun azalması deməkdir. Aman, qoymayın, Qafqaz əldən getdi. Və yenə də bu böyük fəlakətin qabağını yalnız və yalnız rusların yeganə dostları – ermənilər ala bilər. Ona görə də Ermənistanı silahlandırmaq lazımdır. Çeçenistan Rusiyanın ayrılmaz tərkib hissəsi sayılsa da, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi deyil, qeyri-müəyyən, dünyada analoqu olmayan özəl statusa malik dövlət vahidi kimi dəstəklənməlidir. Kəş şey yenə də əski erməni ssenarisi üzrə planlaşdırılır və rus siyasəti bu erməni niyyətlərinin yalnız ifadəsi rolundadır. Yazıq Rusiya... Cırdanın oyuncağına çevrilmişdir.

Bəs Azərbaycan? Ona da yazıq deyəkmi? Ya bu tarixi çıxmazdan bir çıxış yolu var. 1987-88-ci illərdən içində girməyə məcbur olduğumuz tunnelin sonunda bir işıq ucu görünür?

Ermənistandakı erməniləri və həqarətlə "şurtva" (dönmə) adlandırdıqları Qarabağ ermənilərini, kaliforniyalı erməni milyoneri və Rostovdakı erməni cibgiri, Moskvadakı erməni akademiki və Tiflisdəki erməni çəkməçini, Parisdə Şarl Aznavuru və Beyrutdakı "Asala" terrorçusunu nə birləşdirir – dil? Yox, müxtəlif ölkələrə səpələnmiş ermənilərin əksəriyyəti erməni dilini bilmir. Din? Qismən, çünki erməni-Qreqoryan kilsəsində də haçalanma var, heç bir dinə tapınmayan ermənilər də mövcuddur.

Ərazi? Əlbəttə, yox, dünyanın beş qitəsində yaşayan insanları hansı torpaq hissləri birləşdirə bilər? Bəs onda nə? Nədir birləşdirən erməniləri?

Yalnız bir hiss – ta körpəlikdən, beşikdən hər bir erməni uşağına tələq edilən intiqam, qisas hissi, tarix boyu ədalətsizliyə, zülmə məruz qalmaları haqqında miflər, əfsanələr və mütləq bunun əvəzini başqa xalqlardan – ilk növbədə

türklərdən çıxmaq ehtirası. Belə bir ehtirasın, belə bir kinin körpəlikdən beyinlərə pərçim edilməsinin sonucda öz xalqına belə yalnız ziyan gətirəcəyi bir yana dursun, hər halda bu bir gerçəklikdir, real bir faktordur.

Bəs bizi – azərbaycanlıları nə birləşdirməlidir, bizim milli ideyamız nədən ibarət olmalıdır?.. Bizi birləşdirən və ayıran tarixi amilləri, torpaqlarımızın bütövlüyünü və Cənub-Şimala parçalanmasını, dinimizin təriqətlərə ayrılmasını və başqa amilləri nəzərə almaqla bizi vahid bir ideologiya çətiri, ya çadırı altında toplamaq olarmı?

Milli ideologiyamızın yaranması haqqında ara-sıra söhbətlər qalxır və doğrusu, mən bunun tərəfdarı deyiləm. Tək ona görə yox ki, bir yazıçı kimi ideologiya sözünə müəyyən allergiyam var – ötən dövrlərin kommunist ideologiyası və onun qarşımıza qoyduğu tələblər hələ yaddaşlarımızdan silinməyib. Bir də ki, hər hansı vahid ideologiya, zənnimcə, insanın düşüncə azadlığını buxovlayır, onun dünyagörüşünü, həyata baxışlarını müəyyən çərçivələrə salmağa, qəliblərə uyğunlaşdırmağa çalışır. Amma bu da bir həqiqətdir ki, hər kəs özü özü üçün müəyyən siyasi-ictimai, fəlsəfi, ideoloji mövqe seçir və əqidəsində sabit, inancında dəyişməzdirsə, bu seçdiyi və bəyəndiyi prinsiplərlə yaşayır. Bu cəhətdən təbii ki, mənim də öz həyat, əxlaq, davranış prinsiplərim var və ömrüm boyu onlara sadıq qalmağa çalışıram. Amma indi söhbət mənim dünyagörüşümdən yox, azərbaycançılıq haqqında düşüncələrimdən gedir. Mənim Azərbaycan vətəndaşı, ziyalı və yazıçı kimi bu barədə də müəyyən fikirlərim və görüşlərim var. Təbii ki, baxışlarımı heç kəsə təlqin etmək niyyətində deyiləm. Yalnız azərbaycançılıq ideallarını necə gördüyüm və duyduğum barədə bir neçə söz demək istəyirəm. Azərbaycançılıq amalını beş sözlə ifadə etmək və sonra bu beş sözün mənim üçün hansı anlam daşdığını açmaq istədim. Beş söz bunlardır:

AZADLIQ, MÜSTƏQİLLİK, BƏRABƏRLİK, QARDAŞLIQ, DOSTLUQ.

Bilənlər dərhal görəcəkdir ki, bu beş kəlmənin üçü Fransa

inqilabının təməl şüarlarından: Azadlıq, Bərabərlik və Qardaşlıq sözləri. Amma mən bu sözləri də bir qədər başqa mənada alıram.

AZADLIQ sözünü mən ilk növbədə insan azadlığı kimi dərk edirəm. Bu mənada insan azadlığı indi çox dəbdə olan insan haqları anlayışına uyğun gəlir. Amma insan haqları deyəndə bu ifadədə bir hüquqi çalar var. Azadlıq isə – insanın yalnız hüquqi haqları deyil, həm də düşüncə hürriyyətidir. Yəni, mənim fikrimcə, azad insan yalnız öz hüquqlarını dərk etmiş insan deyil, o həm də fikir, fantaziya sərbəstliyinə yetmiş insandır. Düşüncənin, təxəyyülün, fantaziyanın hüdudsuz azadlığı olmadan nə elmdə, nə sənətdə, nə siyasətdə, nə istehsalatda, ümumən, həyatın heç bir sahəsində heç bir önəmli uğur qazanmaq olmaz. Kərk hansı bir xalqı da, ümumən bəşəriyyəti də irəli aparan işlər görməyə yalnız azad insan qadirdir. Stereotiplərin, standartların, qəliblərin əsiri olmayan sərbəst insan.

İNSAN AZADLIĞI -düşüncə, söz, KİV azadlığı, toplantılar, piketlər, mitinqlər keçirmək, müxtəlif təşkilatlar, qurumlar, o sıradan siyasi partiyalar yaratmaq azadlığı demokratik cəmiyyətin təməl prinsipidir. Ona görə də yuxarıda saydığım beş anlayışın birincisidir. *İnsan azadlığı* olmayan ölkələr də müstəqil ola bilər. Məsələn, Ənvər Xoca dövründə Albaniya, Şimali Koreya, bəzi müsəlman, Afrika, Latın Amerikası ölkələri. Amma *insan azadlığı* olan ölkə qeyri-müstəqil ola bilməz. Çünki *Azad insan* öz ölkəsinin də azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizə etmək və qələbə çalmaq imkanını bulur. İngiltərədə və Fransada demokratik quruluşların, yəni insan azadlıqlarının olması bu ölkələrin müstəmləkələrində də azad fikirli insanların milli müstəqillik uğrunda mübarizə aparmasına imkan verdi. Sonucda Kərkistan da, Pakistan da, Əlcəzair də, neçə-neçə ərəb və Afrika ölkəsi də müstəmləkə zəncirlərindən qurtula bildi.

MİLLİ MÜSTƏQİLLİK. İkinci və çox vacib şərtidir.

Dünya cəmcəsi tərəfindən qəbul olunmuş sərhədləri içində, ərazi bütövlüyü və toxunulmazlığı şəraitində öz müstəqil, suveren dövlətini qurmaq, yaşatmaq hər xalqın təbii arzusu və qanuni haqqıdır. Bəzən sovet təbliğatı, hətta postsovet dövrünün bir para politoloqları belə absurd bir müddəa irəli sürürdülər ki, keçmiş sovet respublikaları müstəqil yaşaya bilməz, guya kiçik xalqların belə imkanları yoxdur və ona görə də SSRİ-nin dağılması ilk növbədə bu biçarə balaca xalqların fəlakətidir. Əvvəla, keçmiş sovet respublikaları sırasında bir milyon əhalisi olan Estoniyayla bir sırada 40 milyonluq Ukrayna da var. Belorusiya, Qazaxıstan, Özbəkistan bir yana dursun, yeddi milyondan artıq əhalisi olan Azərbaycan da kiçik ölkə deyil. Və nəyə görə Lüksemburq, Andorra, Küveyt, Nepal, yaxud Seyşel adaları müstəqil dövlət kimi yaşaya bilər, amma tutalım Gürcüstan, ya Litva yox? Keçmiş sovet respublikalarının müstəqilliyinə qarşı çıxanlar belə deyirlər ki, guya dünyada tam müstəqil ölkə yoxdur. Kəttə ən böyük ölkələr də tam müstəqil deyil. Bu iddialar ancaq və ancaq ucuz demoqogiyadır.

Əlbəttə, hər bir xalq Yer kürəsi adlandırdığımız planetdə yaşayır, hər ölkə dünyanın qəbul etdiyi birgəyaşama qanunlarına və şərtlərinə, imza atdığı əhdnamələrə, müqavilələrə, üzvü olduğu xalqlararası təşkilatların nizamnamələrinə əməl etməlidir.

Xalqların birgə yaşaması ayrı-ayrı insanların, ailələrin yazılmamış, amma nəzərdə tutulan məişət öhdəlikləri kimidir. Sən öz mənzilinin sahibisən, ailənin işinə kənardan heç kəsin qarışmasını istəmirsən... Amma sən "kefim belə istəyir" deyər evində nəfəsli orkestr çaldıra, ya partlayış edə bilməzsən. Yanğın da törədə bilməzsən. Su kranlarını açıq qoyub aşağı qonşuların başına sellər də axıda bilməzsən. Kələ etik anlayışlar, nəzakət normaları da var. Qonşuların mətəmlidirsə, onların yas günlərində öz mənzilində toy-büsat qurmamalısən. Bu mənada ailələrin də, dövlətlərin də müstəqilliyinin müəyyən

hüduqları, əlbəttə, var. Mədəni davranış qaydalarına əməl edən ailə də, ölkə də qonşularını incitməz. Yaxud ancaq öz milli maraqlarını düşünərək özgələrin milli maraqlarına etinasız yanaşmaz. Çay bir ölkədən başqa ölkəyə axıb gedir, amma sən onun qabağını kəsib qonşu məmləkəti susuz qoya bilməzsən. Milli müstəqillik də, insan azadlığı kimi ən ciddi şəkildə məsuliyyət deməkdir. O cümlədən öz xalqının taleyi qarşısında məsuliyyət.

Bütün bunlar məlum həqiqətlərdir və bu anlamda, əlbəttə, ən böyük müstəqil dövlətlər belə başqaları qarşısında məsuliyyətdən azad deyillər. Amma məhz bu adla keçmiş sovet respublikalarının müstəqillik niyyətlərini əsassız saymaq cığallıqdır, bilərəkdən kartları tay-dəyişik salmaqdır. Deyirsiniz, Kollandiya, İsveç, yaxud Avstriya da tam müstəqil deyil? Olsun. Elə bizə də bu dərəcədə müstəqillik yetər, artığını istəmirik.

BƏRABƏRLİK. Sözdə deyil, işdə, həqiqətən, gerçəkdən əhalinin sinfi, milli, irqi, dini, cinsi bərabərliyi demokratik cəmiyyətin başqa bir təməl prinsipidir. Sovet cəmiyyətində hamının bərabər olmasından danışılırdı və eyni zamanda bir sinif – proletariat – hegemon elan edilirdi. Kəndli sinfi hegemonun böyründə yer alırdı, ziyalı zümrəsi isə bu ikisinin xidmətçisi sayılırdı. (Bu naqis düşüncə tərzini çox beyinlərdən indiyəcən çıxmayıb, ziyalıların rolunu yenə də kiməsə – iqtidara, müxalifətə, lap elə xalqa xidmətdə görürlər. Ziyalı xalqına xidmət eləməlidir – deyirlər. Belə çıxır ki, ziyalı xalqın bir hissəsi deyil, xalqın qapıda xidmətçi kimi saxladığı əcaib-qərib bir məxluqdur).

Bərabərliyi bəyan etmiş sovet cəmiyyətinin bu sinfi mövqeyinin hansı nəticələrə gətirdiyini tarix göstərdi. Əslinə qalsa, proletariatin hegemonluğu da yalnız bir zümrənin – sovet bürokratiyasının hegemonluğunu təmin edən riyakar formul idi. O dövrün bir çox başqa mətləbləri kimi bu mövzu da anekdotlarla dəqiq ifadə olunurdu. Sovet adamı xarici ölkədə avtomobil

zavodunun qarşısında bu zavodun fəhləsindən xəbər alır: – Bu zavod kimindir? – Sahibkarın, – cavabını alır. – Bəs o avtomobil kimindir? Fəhlə: – Mənim, – deyir.

Eyni mükəllimə sovet şəhərində təkrar olur. Əcnəbi turist sovet fəhləsindən: – Bu zavod kimindir? – deyər xəbər alır. Fəhlə qürurla: – Mənim, – deyir. – Bəs zavodun qarşısındakı o avtomobil kimindir? Fəhlə məyus-məyus: – Müdirindir, -deyir.

Qara fəhləlikdən başlayıb milyoner olmuş Tağıyevlərin, Nağıyevlərin ömür pillələri sovet quruluşunda imkansızdı. Bacarıqları, qabiliyyətləri sahibkarlıq, təşəbbüskarlıq, kommersiya, ticarət, biznes sahəsində meydana çıxanlar ya təqib və tələf edilir, ya gördükləri işi, məşğul olduqları peşəni gizlətməli, ayrı adla təqdim etməli olurdular. İşini bilən, varını-malını zəhmətiylə, bacarığıyla qazanan kəndli də qolçomaq adlandırılır, müflis və məhv edilirdi. Cəmiyyət isə yalnız hərənin öz peşəsiylə, bacardığı və uğur qazana biləcəyi işlə məşğul olması şəraitində normal inkişaf edə bilər. Kəç kəsi çıxdaş etmədən, heç kəsə qarşı ayrı-seçkilik yapmadan ilkin bərabərlik şərtləriylə hərənin öz şansından istifadə etməsinə, öz bacarığına, imkanlarına, ya ən azı bəxtinə güvənməsinə imkan yaradılmalıdır.

Sinfi bərabərliklə bir sırada milli, irqi, dini bərabərlik də demokratik quruluşun əsas şərtlərindəndir. Kər hansı millətin ölkədə yaşayan başqa millətlərə, irqlərə nisbətən hakim mövqedən çıxış etməsi, sayca çoxluğundan istifadə edərək onların milli həysiyyətini alçaltması, milli dəyərlərinə etinasızlığı, hər hansı təqib, təzyiq formaları dözülməzdir və belə davranışın acı nəticələri hakim millətin öz başında partlayır. Faşist Almaniyasının aqibəti bəşər tarixinin faciəvi və ibrətamiz dərslərindəndir. İlk addımlarını atan, hələ də körpəlik çağlarını yaşayan Azərbaycan demokratiyasının əsas prinsiplərindən biri – bərabərlik prinsipi siniflərə şamil edildiyi təkin, milli azlıqlara da aid olmalıdır. Xalqımızın milli mentalitetinə xas olan dözümlülük, tolerantlıq ölkəmizdəki

bütün milli və dini azlıqlara münasibətdə açıq-aydın həyata keçirilməlidir. Əlbəttə, bu dözümlülük istər Azərbaycan türklərinin, istər milli azlıqların, istərsə də müsəlman və qeyri-müsəlman dindarların Ana Yasamıza zidd ola biləcək radikal-ekstremist təmayüllərinə yol açmaq kimi qavranmamalıdır. Bəzən ən demokratik ölkələrdə belə radikal dinçilər, ifrat sol, yaxud ifrat sağ qüvvələr demokratik konstitusiyalardan yararlanaraq iqtidara gəlir və sonra bu qanunların özlərini ayaqlar altına atırlar. Odur ki, bərabərlik prinsipi bərabərliyin düşmənlərinə aid edilə bilməz.

Cinsi bərabərlik ilk növbədə qadının cəmiyyətdə kişilərlə bərabər mövqə tutmasını, o cümlədən siyasət sahəsində də mühüm mövqelər qazanmasını təmin etməlidir. Keçmiş SSRİ-də olduğu kimi, yalnız formal statistika baxımından qadınları irəli çəkmək bu bərabərlik prinsipinin bayağılaşdırılması deməkdir. Amma qadınlar Ana kimi, övladlarının ilk tərbiyəçisi kimi, ailənin məişət qayğılarını əsasən öz çiyində daşıyan varlıq kimi kişilərə nisbətən ictimai həyatda əlavə imtiyazlara və güzəştlərə malik olmalıdır. Bu bərabərlik prinsipinin sözdə yox, əməldə ədalətli tənəsübünü müəyyənləşdirər.

Kər hansı idarədə, istehsalatda, təşkilatda çalışan qadınların kişilərlə bərabər tam maaşını saxlamaqla iş gününün müəyyən saatlarını ailəsinə, balalarına ayırması da təmin olunmalıdır.

QARDAŞLIQ deyəndə türk qardaşlığı nəzərdə tutulur. Tarixi kökləri, dil qaynaqları, düşüncə və davranış tərz, adət-ənənələri, sənət, gözəllik, əxlaq anlayışları bir olan türk xalqlarının, ilk növbədə Oğuz mənşəli *Azərbaycan və Anadolu* türklərinin münasibətləri *dostluqdan* daha artıq *qardaşlıq* sözüylə səciyyələyə bilər.

Türk qardaşlığının mühüm amillərindən biri və ən çox mübahisə doğurarı dil məsələsidir. Bu barədə mən mövqeyimi dəfələrlə açıqlamışam, bir daha açıqlamağa hazıram. Tarixi kökləri bir olsa da, bu gün nəinki bütün türk xalqlarının, hətta Oğuz

qrupuna daxil olan Anadolu və Azərbaycan türklərinin, türkmənlərin və qaqauzların dilləri bir-birindən müəyyən dərəcədə fərqlənən müstəqil dillərdir. Ləhcələr yox, məhz dillər. Bu dillərin yerinə vahid türk dili yaratmaq gələcəyin vahid kommunizm dilinin rus dili olacağı haqqında xülyalar qədər qeyri-realdır. Kəç bir millət əsrlər boyu formalaşmış doğma dilindən əl çəkmək istəməz. Amma türk xalqlarının bir-biriylə daha da yaxınlaşması üçün türk dövlətləri və muxtar cümhuriyyətləri vahid dil siyasətlərini müəyyənləşdirə bilərlər. Bu siyasət bir-birilərinin dillərini öyrənmək, ali və orta məktəblərdə tədris etmək, bir-birinin mətbuatını, televiziya kanallarını və radiolarını daha yaxından izləmək, şagird, tələbə mübadiləsi, bədii və elmi ədəbiyyatın tərcümə işini fəallaşdırmaq, ümumi nəşrlər, ensiklopedik kitablar, lüğətlər, ümumi tarix və ədəbiyyatşünaslıq araşdırmaları, ortaq terminlərin qəbul edilməsi və s. aspektlərdə ola bilər. Kəbir türk xalqının öz dilini qoruyub saxlamaqla yanaşı, bu xalqlar arasında anlaşma dili kimi Türkiyə türkcəsi qəbul edilə bilər. Türk dünyasının ümumi mədəni-mənəvi məkanı, informasiya, elm, sənət məkanı yaranmalıdır, amma heç bir türk xalqı, sayca ən kiçiyi belə ümumi və mücərrəd Turan anlayışı içində əriyib getməməlidir. Bu real da deyil. Mən yenə də əvvəllərdə olduğu kimi, dilimizin Azərbaycan türkcəsi, yaxud Azəri türkcəsi adlanmasının tərəfdarıyam. "Azərbaycan türk dili" və "Azəri türk dili" söz birləşmələrini də məqbul hesab edirəm. Bu söz birləşmələrində "türk" kəlməsi dilimizin əsrlərdən gələn ənənəvi adıyla bağlıdırsa, "Azərbaycan", yaxud "Azəri" kəlmələri dilimizi Türkiyə türkcəsindən fərqləndirmək üçündür. "Azəri" kəlməsinin haçansa İran qrupuna aid olan bir dil olması bizi qulaqlarımızda artıq çoxdan doğmalaşmış sözdən çəkindirməməlidir. Slavyan bolqarlar, Qafqaz dilli avarlar xalqlarının vaxtilə türk qövmünə aid olan adından imtina etmirlər. "Azəri türkcəsi" müəyyən dərəcədə "Azərbaycan türkcəsi"ndən də uğurludur, çünki yalnız ərəzi prinsipinə əsaslanmır. "Gürcüstanlı azərbaycanlılar, dağıstanlı azərbaycanlılar, ermənistanlı azərbaycanlılar" kimi məntiqsiz

ifadələrin yerinə, Gürcüstanda, yaxud Ermənistanda yaşayan Azəri türkləri desək, daha düzgün olmazmı? Dərbənddən Kəmədana, İqdirdən Zəncana, Borçalıdan Kərkükə qədər danışılan dilimizi də Azəri türkcəsi adlandıрмаğımız hər cəhətdən daha uğurludur.

DOSTLUQ deyəndə bu ibarə sovet təbliğatı tərəfindən isbatdan çıxarılsa da, *xalqlar dostluğu* nəzərdə tutulur. Çünki bu yıpranmış ifadənin mahiyyəti, məğzi xalqımızın taleyi üçün son dərəcə vacib və önəmlidir. *Xalqlar dostluğu* – həm ərazi, tarixi tale, adət-ənənə baxımından bizə yaxın olan qonşu xalqlarla mehriban münasibətlərinə, həm də Azərbaycanın öz içində yaşayan müxtəlif millətlərin doğmalığ əlaqələrinə aid edilməlidir. Türk xalqlarıyla qardaşlıq telləri barədə yuxarıda dedim. İslam ölkələriylə dostluq münasibətlərinə gəldikdə, əlbəttə, Nigeriya və İndoneziya kimi uzaq müsəlman xalqlarıyla da yaxşı münasibətlərimiz olmalıdır, amma ən mehriban, ən məhrəm əlaqələri qonşu müsəlman ölkələriylə – İranla, Pakistanla, Əfqanıstanla, Tacikistanla, Ərəb dövlətləriylə qurmalıyıq. İran istisna olmaqla bu ölkələrin heç biriylə aramızda problem yoxdur. Kər iki ölkəni – İranı və Azərbaycanı narahat edən problem Cənubi Azərbaycan məsələsidir. Bu problemin həlvi üçün xəyalpərəstlikdən əl çəkib Güney Azərbaycanın bu gün İran dövlətinin tərkib hissəsi olduğunu fakt kimi qəbul etməliyik. Əgər bütün başqa dövlətlər kimi, biz də ərazi bütövlüyümüzə belə həssaslıqla yanaşırsaq, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olduğunun bütün dünya tərəfindən birdəfəlik təsdiq edilməsinə çalışırıqsa, İran dövlətinin də bu haqqını tanımalıyıq. Amma, əlbəttə, heç kəs bizdən Güneydəki 25, ya 30 milyon soydaşımızın taleyinə biganə qalmağımızı tələb edə bilməz. Azərbaycan türkləri İranda milli azlıq deyil, İran dövlətinin sayca farslarla tən gələn əsas ünsürüdür. Belə olan surətdə bu ünsürün dili də rəsmi siyasət qurumlarında, mətbuatda, radio və televiziya, tədris, elm və mədəniyyət sistemində layiq olduğu yeri tutmalıdır. Quzey və Güney Azərbaycanın mədəni

ilişkilərinin genişlənməsi üçün şərait yaranmalıdır. Əlifba fərqlərimiz bu əlaqələri müəyyən dərəcədə əngəlləyirsə, televiziya efiri və radio dalğaları musiqimizi, şerimizi, sənətimizi doğma dilimizdə Arazın bu tayından o tayına, o tayından bu tayına çatdıra bilər. Bu İran dövlətçiliyinin də xeyrinə olar: açıq, ya üstüörtülü qadağalar problemləri tıxacı qapayırsa, bir gün bu tıxacın partlayışla sıçrayıb kənara atılması daha real təhlükədir. İranın dövlət bütünlüyünə xələl gətirməyən haqlar – Ana dilində danışmaq, yazmaq, oxumaq, yaşamaq azadlığı böyük bir xalqa sədəqə kimi deyil, qanuni və təbii vicdan borcu kimi verilməlidir. Bu sorun aradan qalxarsa, İran və Azərbaycanın tarixi, ənənəvi yaxınlığı, mədəniyyət, sənət, ədəbiyyat, musiqi, məişət doğmalığı tam mənasında hər iki müstəqil dövlətin yeni müstəvidə qarşılıqlı zənginləşməsini təmin edər. Əlbəttə, İrandakı bəzi qafaların da, Rusiyadakı bəzi qafalar kimi keçmiş imperiya havasından azad olması şərtdir. Keç kəs və heç yerdə bugünkü müstəqil Azərbaycana keçmiş İran şahlarının, o cümlədən türk mənşəli İran şahlarının vassalı olmuş xanlıqların cəmi kimi, yaxud keçmiş Sovet Sosialist Respublikası kimi yaşamamalıdır. Nə açıqda, nə gizli xülyalarda. "Örtülü bazar dostluğu pozar".

Bu cəhətdən Rusiya ilə münasibətlərimiz də son dərəcə önəmli və taleyüklü məsələdir. Keç bir vaxt Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətini və SSRİ rəhbərliyinin şovinst ağalığını rus xalqına, rus mədəniyyətinə, elminə, ədəbiyyat və sənətinə, təhsilinə və səhiyyəsinə münasibətimizlə eyniləşdirməməliyik. Mədəni tərəqqi, Şərq ətalətindən qurtulub Qərb dinamizminə yaxınlaşmamız baxımından Rusiyayla iki əsrlik ünsiyyətimizin xeyli müsbət cəhətləri də var və bunu kimsə dana bilməz. Bəzi başqa qonşu müsəlman ölkələriylə müqayisə bunu əyani sübut edir. Rusiya öz daxilindəki ziddiyyətlərdən yaxa qurtara bilsə, bəyan etdiyi, amma hələ ki, tam mənada gedə bilmədiyi demokratiya yoluyla irəliləsə, xülyalara qapılıb hər hansı formada tarixin arxivinə verilmiş İmperiyayı yenidən ayrı adla bərpa

etməyə çalışmasa, Türkiyələ qardaşlığımızın köklərinin və mahiyyətinin, heç də Rusiyaya qarşı yönəlmədiyini dərk edə bilsə, Amerikayla münasibətlərimizə qısqanlıqla yanaşmasa və nəyahət, ermənilərlə qarşıdurmamızda daha obyektiv mövqe tutsa, bu böyük qonşumuzla ən sıx və ən mehriban əlaqələrimiz ola bilər. Azərbaycan hələ uzun zaman dünyanın mənəvi dəyərlərinə qovuşmaq üçün rus dilinin vasitəçiliyindən istifadə edəcək və hələ çox illər rus mədəniyyətinin cazibə dairəsində qalacaqdır. Öz-özlüyündə bu təhlükəli və mənfi bir şey deyil. Amma burada bir məsələnin də üstündə durmaq istəyirəm.

Müəyyən tarixi şərtlər nəticəsində bəzi Azərbaycan ziyalılarının doğma dillərini yetərinə bilməmələrini onlara irad tuturlar. Əlbəttə, ideal halda hər bir ziyalı ilk növbədə öz Ana dilini mükəmməl bilməlidir. Amma insaf naminə onu da deyək ki, öz dilində təəssüf ki, istənilən səviyyədə və istənilən sərbəstliklə danışa bilməyən bir çox bəstəkarlarımız, rəssamlarımız, hətta yazıçılarımız Azərbaycan mədəniyyətinin ucalması, onun dünya sənətinin çağdaş örnəklərinə boy verəcək bir səviyyəyə yüksəlməsi uğrunda dili bilib, əfsus ki, ayrı heç nə bilməyən bəzilərdən qat-qat artıq xeyirli işlər görüblər. Azərbaycan türkü olub Azəri türkcəsini yetərinə bilməyənlərə yazıq. Amma Azəri türkcəsini bilib bu dildə Azərbaycan türklərinə küfr edənlərə, türk dilində türklüyün əleyhinə yazanlara, danışanlara nə deyəsən?

Gürcüstan həm yaxın qonşumuz, həm də bu gün strateji müttəfiqimizdir. Coğrafi mövqelərimiz elədir ki, bu müttəfiqliyin məhz strateji məqsəd daşması, yəni müvəqqəti deyil, uzun müddətli olması faktdır. Gürcü mədəniyyətinin özəlliyi, üzünün Qərbə baxması vaxtilə Tiflisin beynəlmiləl Qafqaz şəhəri olmasıyla da bağlıdır və Azərbaycanın bir neçə önəmli simasının, bir neçə mühüm hadisəsinin bu şəhərdə meydana çıxması da təbiidir. Gürcüstanla dostluq münasibətlərimiz bu ölkədə yaşayan yarım milyon soydaşımızın taleyinə də təminat verməlidir. Tarixin inkişaf yollarında büdrəmələri də olur və sabah, Allah

göstərməsin, hər hansı bir yeni Qamsaxurdiyanın Gürcüstandakı Azəri türklərinə qarşı zorakılıq siyasətini büsbütün istisna etmək olmaz. Buna hər halda biz də və daha artıq gürcüstanlı soydaşlarımız da bərayi-ehtiyat hazır olmalıyıq ki, Ermənistandakı Azəri türklərinin aqibətini nə onlar özləri, nə də Azərbaycan bir daha yaşamalı olmasın.

Bu qədər qan töküləndən, bu qədər qəddarlıqdan, sağalmaz yaralardan, milyonlarla insanın faciəsindən, söndürülmüş ocaqlardan, talan olmuş evlərdən, tapdanmış məzarlardan sonra Ermənistanla, ermənilərlə münasibətimiz necə olmalıdır? Paradoksal bir fikir söyləyəcəm: ermənilərin, hətta 99 faizinin barışmaz düşmənimiz olduğunu qəbul etsək belə, erməni xalqını bir xalq kimi düşmən saymamalıyıq. Çünki dünyada heç bir xalq başqa bir xalqa düşmən deyil. Xalqların bir-birinə düşmən olmaması prinsip məsələsidir, bəlkə də idillik bir aldanışın simvolik ifadəsidir. Kökumətlər, siyasi quruluşlar, ordular, var-dövlət sahibləri, mətbuat işçiləri, adını ziyalı qoymuş əhli-qələmlər başqa xalqa nifrət hissələrini, düşmənçiliyi, ədavəti, kini təbliğ və təlqin edə bilər. Amma xalq öz-özlüyündə düşmən ola bilməz. Faşist Almaniyasıyla müharibə aparmış fransızlar, ingilislər almanları yağdı saymadıqları kimi, Amerikanın Pirl Kərbor hərbi bazasını darmadağın etmiş yaponlar və Xirosimaya atom bombası atmış amerikalılar bu gün bir-birinə düşmən olmadıqları kimi, yunanlarla Türkiyə türkləri, fələstinlilərlə israilililər dil tapmağa çalışdığı kimi, bir gün – Dağlıq Qarabağ məsələsi ədalətlə həll edildikdən, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunandan, qaçqınlar doğma yurd-yuvalarına dönəndən sonra, hələ qövr eləyən yaralar bir az ovunandan sonra Azərbaycanla Ermənistanın da normal qonşuluq münasibətləri qura biləcəklərinə inanmaq istədim. Çünki ermənilər də axı yaşadıkları yerlərdən köçüb aya getməyəcək, deməli, tarixən qonşuluğa məhkum və "Qonşun pisdür, köç qurtar" məsələsi ailələrə aid olsa da, xalqlara aid edilə bilməz. Erməniləri rəqib

sayırıqsa, bu düşməni daha yaxından öyrənməliyik. Erməni tarixi, dili, siyasi partiyaları, bugünkü mətbuatı və ictimai durumu haqqında mükəmməl bilgilərə malik olan mütəxəssislər yetişdirməliyik. Türk dilçiliyinin ən görkəmli simaları sırasında ermənilər yer alıb - Ermənistanda Açaryan, Türkiyədə Akop Dilaçar, Rusiyada Lazarevlər, Budaqovlar, Sevortyanlar. İnanmıram ki, türk dilini türklərə xüsusi məhəbbətləri olduqlarına görə belə dərinlən öyrənilər. Soyuq müharibənin şıdırğı vaxtlarında Amerikada, Avropada sovetologiya, kremlologiya üzrə mütəxəssislərin yetişdirilməsi və fəaliyyəti də Sovet İttifaqına və Kreml rəhbərlərinə sevginin ifadəsi deyildi, düşməni, rəqibi daha yaxşı tanımaq, onun zəif-güclü yerlərini bilmək və mübarizədə istifadə etmək məqsədi güdüdü.

Dağlıq Qarabağda Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpa olunmasına inanırıqsa və burada ermənilərin yaşayacaqları bir gerçəkdirsə, həmin elə Qarabağ erməniləri arasından Azərbaycanın suveren haqlarına, dövlətçiliyimizə, ərazi bütövlüyümüzə loyallıq münasibət bəsləyən və Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibində bir qurum kimi idarə edə biləcək kadrların hazırlanması işini sabaha qoymadan, bu gündən başlamaq lazımdır. Demirəm ki, ermənilərdən Qarabağda bizə işləyən casuslar hazırlayaq. Yox. Dağlıq Qarabağın inzibati işlərini Azərbaycan Ana Yasasına görə yönəldən, bu ərazinin Azərbaycana bağlı olduğunu fakt kimi qəbul edə biləcək yerli kadrlar haqqında düşünməli, onları axtarıb tapmalı və indidən hazırlamalıyıq. Belələri yəqin ki, var, qorxub üzə çıxmırlar. Bu cür düşünən adamların fəaliyyətlərinin yalnız Azərbaycan üçün deyil, Qarabağ erməniləri üçün də faydalı və gərəkli olacağına onları inandırmaq lazımdır.

Qarabağ problemini layiqli şəkildə həll etmək üçün biz bir xalq kimi məğlubluk kompleksindən də azad olmalıyıq. Qarabağda hərbi zəfər çala bilməməyimizin acısını duymamaq üçün gözlərimiz önündə cərəyan edən hadisələri yada salmaq

kifayətdir. Dünyada ən böyük orduya malik olan, ən yeni və dəhşətli silahlarla təchiz olunmuş, çoxəsrlik savaşa ənənələrindən bəhrələnən və mükəmməl hərbi təhsil almış səriştəli sərkərdələrə, generallara, zabitlərə malik nəhəng Rusiya balaca Çeçenistanın öhdəsindən neçə ildir gələ bilmirsə, Gürcüstan kiçik Abxazıyanı ram edə bilmirsə, yüksək hazırlıqlı, döyüşkən və cəsur Türk ordusu PKK-çıların kökünü kəsə bilmirsə, milli silahlı qüvvələri yeni-yeni yaranan Azərbaycanın Qarabağdakı uğursuzluğunu faciə kimi qəbul etmək və xalqa məhz ümitsizlik örnəyi kimi təqdim etmək düz deyil.

XIX əsrdə Prusiyayla müharibədə məğlub olmuş Fransa Elzas və Lotaringiya əyalətlərini itirmişdi. Parisdə Barışıq meydanında bütün fransız əyalətlərini təmsil edən rəmzi heykəllər var. Bu əyalətlər itiriləndən sonra Elzas və Lotaringiya heykəllərinin üstünə örtük çəkiblərmiş. Ta Birinci Dünya hərbində Fransa Almanıyanı məğlub edib və əyalətləri yenidən qaytarana qədər bu örtüklər açılmayıb. Almanıya məğlubiyyət aktına qol çəkdiyi vaqon tarixi bir yer kimi qorunub saxlanırmış və hikkəli Kİtler İkinci Dünya müharibəsi illərində Fransanı işğal edərkən təslimçi Peten hökuməti məğlubiyyət aktını həmin o vaqonda imzalayıb, alman qoşunları Parisin Yelisey çöllərində zəfər marşıyla addımlayıblar. Beş il sonra isə Almanıya darmadağın olub və Kİtler bunkerində intihar edib. Paris də, Elzas da, Lotaringiya da, bütün Fransa da yenidən azad olub. Tarix – Allahın səbridir. Kər xalqın taleyində qara günlər olur. Rusiya biabırçı Brest müqaviləsini imzalamağa, Türkiyə alçaldıcı Mudros anlaşmasına qol çəkməyə məcbur olub, amma vaxt keçib, ədalət qalib gəlib və bu imzalanmış sənədlər tarixin zibil qutusuna atılıb.

Azərbaycanın gələcək taleyində mühüm rol oynayacaq amillərdən biri də Amerikayla, Avropayla münasibətlərdir. Əli bəy Küseynzadənin ilk dəfə ortaya atdığı, sonralar Ziya Göyaltın da qəbul etdiyi məşhur üçlüyü yada salaq: türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək. Bu son anlayışı

qərbləşmək, avropalaşmaq kimi də ifadə edirlər. Kər halda müasirləşmək əsas etibarilə Qərb dəyərlərinin mənimsənilməsi anlamındadır. Amma müstəqil Azərbaycanda türkləşmək ön plana çəkilirsə, islami dəyərlərə qayıtmamağımızın vacibliyi vurğulanırsa, üçüncü ünsürə – çağdaşlaşmağa, müasir dünyanın inkişaf səviyyəsinə qalxmağa çox da əhəmiyyət verilmir. Nədənsə, çağdaşlaşmağı, Qərb, Avropa dəyərlərini mənimsəməyi milliliyimizə ziyan vura biləcək təhlükə kimi qavrayırıq. Əlbəttə, bu gün qəzet-jurnallarımızın, özəl televiziya kanallarımızın və radio studiyalarımızın adları yabançı sözlədirsə, Bakının küçələrində əcnəbi dillərdə yazılar, reklamlar doğma dilimizdəkilərdən çoxdursa, gənclərimiz hətta Azərbaycan dilində rus, ya ingilis aksentiylə, intonasiyalarıyla, ibarələriylə danışarsa, belə qərbləşməyi, belə müasirləşməni heç cür qəbul etmək olmaz.

Cəlil Məmmədquluzadə "Anamın kitabı"nda bu üçlüyün ifrat şəkillərinə acı-acı istehza edirdi. İslamlaşmağı, türkləşməyi (osmanlılaşmağı), ruslaşmağı anamızın kitabından yadırgamaq kimi, milli dəyərlərin itirilməsi kimi suçlayırdı. Amma axı dünyanın, o cümlədən Qərb dünyasının həqiqi və bizə bu gün çox gərəkli mədəni, fəlsəfi, mədəni, estetik, bədii dəyərləri, nəhayət, demokratik siyasi dəyərləri var. Biz məhz bu dəyərlərdən yararlanmalıyıq. Əcnəbi seyrə balonlarla deyil, kosmik raketlərlə çıxdığı bir dövrdə ən son "Mersedes" avtomobillərinə minməyimizlə qürurlanıb qala bilmərik.

Xalqlar dostluğundan danışanda, əlbəttə, bu anlayışın ən vacib tərəfi Azərbaycanın öz içində yaşayan müxtəlif xalqların doğmalarıdır. Azərbaycanda yaşayan xalqların özlərini azərbaycanlı sayması ədalətli və düzgündür. Amma azərbaycanlı olmaqla yanaşı, ləzgi ləzgiliyini, talış talışlığını, avar avarlığını, tat tatlığını, kürd kürdlüyünü danmamalıdır və danmır. Eyni cür Azərbaycan türkü də azərbaycanlı olmaqla bərabər, türklüyünü danmamalıdır. Bir şərtlə. Vaxtilə müəyyən kontekstdə deyilmiş "Türkün türkdən başqa dostu yoxdur"

sözlərini birdəfəlik unutmaz şərt ilə. Sovet vaxtında yasaq olunmuş, açıq, ya gizli daşıyıcıları təqiblərə, cəzalara, ölümə, sürgünə məhkum edilmiş türkçülük ideyalarının bu gün dirçəlməsini təbii hal kimi qəbul etmək lazımdır. Amma bu işdə də ifrata varmaq olmaz. Türkçülüğü sırf filoloji qavramda qəbul edərək real tarixi gerçəklərə göz yummaq mənasızdır. Yəni dilimizin tarixi kökləri baxımından qazax, ya başqırd mənə nə qədər yaxın olsa da, ayrı dil sistemində danışan talışdan, ləzgidən, ya kürddən yaxın deyil. Əsrlər boyu adət-ənənələri, məişət özəllikləri, əxlaq anlayışları, nəhayət, mətbəxləri bir olmuş tat, avar mənə eyni dil sisteminə malik olduğum xakasdan, ya yakutdan doğmadır. Ailə bağları da Azəri türklərini çuvaşlarla, ya tuvalılarla deyil, talışlarla, kürdlərlə, ləzgilərlə və özünə qürurla "Azərbaycanlıyam" deyən bütün başqa millətlərlə bağlayır. Tarixi araşdırmalar, dil, ədəbiyyat tədqiqatları baxımından son dərəcə önəmli olan bir sahə - türkçülük məkanı bizi azərbaycançılıq məkanından ayıra bilməz. Azərbaycan türk dünyasının bir parçasıdır, amma Azərbaycanın içində ayrıca bir Azərbaycan dünyası da var və bu dünyada türk olmayan azərbaycanlılar da layiqli, şərəfli yerə malikdir.

Və inanıram ki, bu vətənin övladları əl-ələ verib çiyn-çiynə, ürək-ürəyə, beyin-beyinə gələcəyin – XXI əsrin – Üçüncü Minilliyin Azad, Müstəqil ölkəsini, Bərabərliyin, Qardaşlığın və Dostluğun hökm sürəcəyi xoşbəxt Azərbaycanı quracaqlar.

Xəyallarımda yaşatdığım, bəlkə də görə bilməyəcəyim bu gələcək Azərbaycanımın isə yuxarıda anlatmağa, izah etməyə çalışdığım beş təməl üzərində – İnsan Azadlığı, Milli Müstəqillik, sinfi, milli, irqi, dini, cinsi Bərabərlik, Türk Qardaşlığı, Xalqlar dostluğu – bünövrəsində duracağını arzulayıram, uca Tanrıdan diləyirəm.

Noyabr, 1999

İKİ DİLİN BİR ADI OLA BİLMƏZ

Vaxtilə Azərbaycan dilini türk dili ilə zənginləşdirdiyinə görə başı ağrıyan Anar bu gün dövlət dilimizin türk dili adlanmasının əleyhinədir. Niyə?

–Anar müəllim, Milli Məclisin Azərbaycanın dövlət dili haqqında çıxardığı qərar əhali arasında birmənalı qarşılanmayıb. Bu məsələdə Sizin mövqeyinizi bilmək maraqlı olardı.

–Milli Məclisdə dillə bağlı bu mühüm qərar qəbul olunmazdan bir gün əvvəl Ali Sovetin mədəniyyət məsələlərinə baxan komissiyasının – adını dəqiq bilmirəm, deyərsən, mən də o komissiyanın üzvüyəm, çünki hərdən icaslara çağırırlar, hərdən yox, – iclasına çağırmışdılar və həmin iclasda bu məsələ qalxmışdı. Orada birinci Əkrəm Əylisli çıxış eləyib dedi ki, mən onun tərəfdarıyam ki, bizim dilimiz Azərbaycan türkcəsi olsun. Sonra bir neçə başqa adam çıxış elədi. Bu müzakirələr zamanı iki fikir yarandı: Azərbaycan dili və Azərbaycan türkcəsi.

İclasa sədrlik edən millət vəkili Rauf İsmayılov mənə müraciət etdi ki, Sizin də fikrinizi, yazıçıların fikrini bilmək istəyirik. Dedim ki, bu gün mən ancaq öz adımdan danışa bilərəm, çünki bu mövzuda yazıçılarla fikir mübadiləmiz olmayıb. Həmin iclasda da demişəm, indi sizə də deyirəm və xahiş edirəm ki, fikrimi olduğu kimi çatdırasınız. Mən dilimizin Azərbaycan türkcəsi adlandırılması fikrinin qəti tərəfdarıyam və dilimizin türk dili adlandırılmasının qəti əleyhdarıyam.

Niyə Azərbaycan türkcəsi? Əvvəla, hamıya aydındır ki, bizim dilimiz türk dillərindən biridir. İkincisi, o da məlumdur ki, bizim dil 18-ci ildən – Demokratik Respublika dövründən

30-cu illərin ortalarına qədər türk dili adlanıb. Ədəbiyyatımız türk ədəbiyyatı, teatrımız türk teatrı adlanıb, pasportlarda türk milləti yazılıb. Bu mənada uzun illər yasaq olunmuş türk sözünün bərpa edilməsi ədalətli və qanunauyğun bir işdir. Bəs niyə mən türk dilinin yox, Azərbaycan türkcəsinin tərəfdarıyam? Çünki bu saat bizim danışdığımız dil, sizin qəzetin dili məhz Azərbaycan türkcəsidir, Türkiyə türkcəsi deyil. Bunu birdəfəlik anlamaq lazımdır.

Son vaxtlar Azərbaycan dili haqqında deyirlər ki, güya bu, ləhcədir. Mən bu fikrin qəti əleyhinəyəm. Türkiyədə olarkən dil üzrə mübahisələrdə mənə deyirdilər ki, ləhcə sizin anlamda deyil, ləhcə ayrı şeydir. Mən dedim, yaxşı, siz Ukrayna dilinə ləhcə deyirsinizmi? Yox. Belorus dilinə ləhcə deyirsinizmi? Yox. Bəs Azərbaycan dili niyə ləhcə olmalıdır? Ləhcə – küçədə, bazarda, evdə danışılan dildir. Bir də bədii əsərlərdə personajların dilində ləhcə ola bilər – Bakı ləhcəsi, Qazax ləhcəsi, Şəki ləhcəsi, Göyçay ləhcəsi və s. Ədəbi dil ləhcə ola bilməz. Mətbuat, televiziya, radioya ləhcəni çıxarmaq olmaz. Deməli, radioda, televiziya səsələnən, mətbuatda işlədilən Azərbaycan dili – Azərbaycan ədəbi dili var.

Türkiyədə Şərqi Anadolu azərbaycanca, azərbaycanlılar kimi danışır. Danışıda heç bir fərq yoxdur. Amma Türkiyənin mətbuatı, radiosu, televiziyanın dili, Türkiyənin türk ədəbi dili Azərbaycan ədəbi dili ilə eynidir, ya yox? Bax, mən bu suala cavab axtarıram. Bu sualdan hamı qaçır, hərə bir cür cavab verir. Bəziləri deyir ki, dilimiz birdir. Yox, dilimiz bir deyil, yaxındır. Azərbaycan dili müstəqil bir dildir. Necə ki, qırğız dili, tatar dili müstəqildir. Heç bir vaxt tatar dönüb başqa dildə danışmayacaq, qazax da, qırğız da danışmayacaq, Azərbaycanlı da danışmamalıdır. Çünki Azərbaycan dilinin özünün gözəllikləri, özünəməxsus xüsusiyyətləri var.

–Anar müəllim, dilimizin türk dili adlandırılması tərəfdarları demir ki, biz dilimizi dəyişib Türkiyə türkləri kimi danışaq. Axı söhbət dilin adından gedir, hələlik...

–Yaxşı, mən razı. Dünən bir kitab almışam: Azərbaycanca-türkcə lüğət. Sabah o kitab necə adlanacaq? Türkcə-türkcə lüğət?

Kitab çıxıb – "Azərbaycan dili tarixi". Sabah o adlanacaq "Türk dili tarixi". Onda mağazada oxucu soruşacaq: – Mənə "Türk dili tarixi" kitabı verin. Satıcı soruşacaq: hansı "Türk dili tarixi"ni? Alıcı cavab verəcək ki, Azərbaycan türkcəsi. Bu söz yenə də meydana çıxacaq. Universitetdə tələbə mühazirəyə gedir. Hansı mühazirəyə gedirsən? Türk dilinə, hansı türk dilinə? Azərbaycan türk dilinə, yoxsa türk türk dilinə?

Deməli, hər dəfə biz izahat verməli olacağıq ki, söhbət hansı dildən gedir? Ona görə də gəlin dilin adını bünövrədən düz qoyaq ki, sonra camaat əziyyət çəkməsin. İndi qəribə bir arqument gətirirlər ki, ermənilər də bizə türk deyir. Ermənilər deyir, lap yaxşı, amma fransızlar azəri türkləri deyirlər, ingilislər azəri türkləri deyirlər, türklər azəri türkləri deyirlər. Niyə bizim ermənilərə belə məhəbbətimiz olmalıdır ki, onların sözünü əsas götürək, ancaq fransızın, ingilisin, türkün dediyini yox? Bu məsələ ilə əlaqədar əlimin altında bir neçə kitab var. Bax bu, Məhərrəm Erkinin kitabıdır. "Dədə Qorqud" üzrə Türkiyənin ən böyük mütəxəssislərindən biri, dilçi alim, Azərbaycanşünasdır. İstanbulda kitabı çıxıb – adı "Azəri türkcəsi"dir.

İndi başına and içib sitat gətirdiyimiz böyük liderimiz Məmməd Əmin Rəsulzadə. Ankarada 1950-ci ildə çıxan kitabı belə adlanır: "Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı". Məhz Azərbaycan ədəbiyyatı!

Əhməd Cəfəroğlu. Böyük dilçimiz olub, gəncəlidir, Türkiyədə yaşayıb, orada vəfat edib. 1953-cü ildə Ankarada çıxan kitabının adı "Azərbaycan dil və ədəbiyyatının dönüm nöqtələri".

Nəhayət, belə bir arqument də gətirirlər ki, güya bizə həmişə türk deyiblər. Bu fikir də düz deyil. 1902-ci ildə Axund Yusif Talıbzadənin tərtib etdiyi dərslik də budur əlimin altındadır.

"Polnaya tatarskaya-azerbaydjanskaya qrammatika". Azərbaycan sözü burada da var.

Soltan Məcid Qəniyevin 1904-cü ildə Bakıda çıxan kitabı isə belə adlanır: "Polneyşiy samouçitel tatarskoqo yazıka Kafkazsko-azerbaydjanskoqo nareçiya". Yəni sözüm odur ki, ruslar "tatar" deyiblər, "Azerbaydjan" deyiblər, amma bizim bütün alimlərin də, dilçilərin də istər Bakıda, istərsə də xaricdə çıxan yazılarında Azərbaycan sözü olub.

Deyirlər ki, Azərbaycan sözünü Stalin gətirib. Ola bilər. Mən onunla razıyam ki, Stalin bizi Türkiyə türklərindən ayırmaq üçün bu termini ortaya atıb. Amma axı Məmməd Əmin Rəsulzadə "Azərbaycan ədəbiyyatı" deyəndə ona da Stalin təsir eləmirdi ki? Yaxud Məhərrəm Erkin "Azərbaycan türkcəsi" adlı kitab yazanda Stalinin qorxusundan yazmırdı ki? Burada bir təbii hal var. Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsi iki qardaş dildir. Amma mən həmişə misal çəkirəm ki, Əhməd və Məmməd adlı iki qardaş nə qədər mehriban olsa da, onların hər ikisi nə Əhməd adlana bilməz, nə də Məmməd.

–Anar müəllim, bütün bunlar çox yaxşı. Amma Siz bu sözləri gərək dil haqqında qanun qəbul edilməzdən qabaq deyəydiniz...

–Mən elə sözümü ona gətirirəm. Yuxarıda haqqında danışdığım komissiyanın iclasında təxminən indi sizə danışdığım adi həqiqətləri təkrarladım. Başqa danışanlar da oldu. Axırda 5 nəfər Azərbaycan türkcəsini müdafiə etdi, qalanları (təxminən 15 nəfər) Azərbaycan dilinin saxlanması fikrini müdafiə etdi. Səsverməyə gələndə mən təklif etdim ki, səsvermə olmasın, çünki başqa auditoriyada mənzərə başqa cür ola bilər. Və belə səsvermənin qanuni əsası yoxdur. Ona görə də Rauf İsmayılovdan xahiş etdim ki, Milli Məclisə məlumat versin ki, komissiyada məsələ müzakirə edilərkən iki fikir olub: Azərbaycan dili və Azərbaycan türkcəsi. Qəribədir ki, həmin iclasda təkcə türk dili deyən bir adam da olmadı. Amma səhəri gün Milli Məclis dövlət dili kimi türk dilini qəbul etdi. Belə çıxır ki, mütəxəssisləri komissiyaya toplayıb fikirlərini

dinləyir və tamam başqa qərar qəbul edirlər. Dil hamının, bütün xalqındır. Amma birinci növbədə dil yazıçıların, ədəbiyyatşünasların, ədəbiyyat müəllimlərinin, jurnalistlərin alətidir.

Millət vəkillərinə çox böyük hörmətim var, amma dil mütəxəssislərinin fikrini dinləyib tərsinə hərəkət etməyi başa düşə bilmirəm. Bir dəfə mənə sual vermişdilər ki, indiki dövrü necə səciyyələndirərsiniz? Mən cavab verdim ki, ağız deyəni qulaq eşitmir. Bu məsələdə məhz belə vəziyyət yaranıb.

Çox xahiş edirəm ki, mənim bu fikirlərimi olduğu kimi oxuculara çatdırasınız. Çünki mən yazıçı kimi, ziyalı kimi Azərbaycan dili qarşısında öz məsuliyyətimi hiss edirəm. Yazıçılar Birliyinin rəhbəri kimi isə bu məsuliyyət ikiqat artır. İstəmirəm ki, gələcək nəsillər məni kənara çəkilməkdə, susmaqda qinasın.

Nə cür qanun, nə cür qərar qəbul edilməsindən asılı olmayaraq xalqımı əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycan dili var və yaşayacaq. Azərbaycan yazıçıları da ömürlərinin axırınadək bu dildə yazacaqlar. Çünki bu dilə xəyanət Cəlil Məmmədquluzadəyə xəyanət olardı. Axı o, bu problemi 80 il əvvəl "Anamın kitabı"nda qələmə almışdı.

Lakin bütün bunlarla demək istəmirəm ki, biz türk dili ilə yaxın olmamalıyıq. Bilirsiniz ki, mən vaxtilə "Qobustan" jurnalında işlədiyim dövrdən ta bu günə qədər türk dilindən yaxşı sözlərin qəbul olunmasının tərəfdarı olmuşam. Əminəm ki, bundan sonra da belə zənginləşmə davam edəcək. Və mən onu da arzu edərdim ki, bizim televiziya Türkiyəyə verilişlər versin və bizim işlətdiyimiz gözəl sözlər də türk dilini zənginləşdirsin.

Lakin bu proses dilin assimlyasiyası naminə ola bilməz. Əgər biz son 70 ildə dilimizin assimlyasiyaya uğramasının qarşısını ala bilməmişsə, bundan sonra da bu prosesə yol verə bilmərik.

–Anar müəllim, türk dili variantının tərəfdarları dilin

assimlyasiyaya uğramasını, dilin dəyişməsinə yaxına qoymurlar. Onlar sadəcə olaraq dilin adının bərpa olunduğunu söyləyirlər.

–Qardaş, iki dilin bir adı ola bilməz. Əgər Türkiyə türk dili ilə Azərbaycan dili bir dildirsə, başqa məsələ. Amma hər biri ayrı dildirsə, onda iki dilin bir adı olmaz. Axı Azərbaycan dili ləhcə deyil! Bu, ədəbi dildir! Bugünkü türk ədəbi dili və bugünkü Azərbaycan ədəbi dili eyni şeydir? Bunu mənə sübut etsinlər və mən də başlayım sizinlə "şu konuşmamızı başqa tür kuralım".

Azərbaycanda Türkiyəyə məhəbbətin qədim tarixi var. Bunun da səbəbləri hamıya bəllidir. Folklorumuz olduqca yaxındır. Qaracaoğlanla Aşıq Ələsgəri, Yunis İmrə ilə Aşıq Qurbanini ayırmaq çətinidir. Amma indi söhbət bugünkü ədəbi dildən gedir. Söhbət 200 ildən bəri fərqlənən Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsindən gedir. Və bu iki dil bu gün eyni deyil.

Bu gün də türklər bizi dəstəkləyir – yaxşı sözdür, türkcədən götürək – yardım edirlər. Lakin Türkiyəyə ifrat aludəçilik yaxşı nəticə verməz.

Ruslarla ukraynalılar çox yaxın dilli millətdirlər, lakin Ukraynada aparılan ifrat ruslaşdırma siyasəti ona gətirib çıxarıb ki, ukraynalılar ruslara "masqal" deyir, həqarətlə baxırlar. Eyni vəziyyət Belorusda da var.

Əgər biz istəyiriksə ki, Türkiyə ilə münasibətlərimiz həmişə mehriban olsun, onda ifrat aludəçiliyə yol verməməliyik.

–Biz yaxın keçmişimizi – kommunist rejimi dövrünü tez-tez tənqid edirik. Özü də həmin rejimin belə bir iş üslubunu haqlı olaraq pisləyirik ki, qərarı qəbul edən kommunistlər özləri öz qərarlarını Kütləvi İnformasiya Vasitələri ilə müdafiə edir, camaatın beyninə yeridirdilər ki, məhz onlar düzgün qərar qəbul ediblər. Çox təəssüf ki, Milli Məclis türk dili variantını qəbul edən kimi televiziya da məhz bu variantın tərəfdarları çıxış etməyə başladılar və öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışdılar. Bir halda ki, siz bu variantı etiraz edirsiniz, bəs

niyə televiziya ilə çıxış edib fikrinizi bildirmirsiniz?

–O vaxt çıxış edərdəm ki, məni dəvət eləsinlər. Əgər dəvət etsələr, çıxış edib fikrimi deyə bilərəm. Amma bu da faktdır ki, mən Ali Sovetin komissiyasında indi dediyim fikirləri bildirmişəm. Görünür, bu fikirlərim bəyənilmədiyi üçün nə Milli Məclisin iclasına, nə də televiziya dəvət etməyiblər. Ona görə də sizə təşəkkür edirəm ki, qəzetinizdə fikrimi çatdırmaq üçün imkan yaradıbsınız.

–Anar müəllim, hər halda adamlar arasında belə söz-söhbət gəzir ki, yenə də ziyalılar kənara çəkiliblər.

–Bu söhbət tez-tez təkrar olunur. Bax ziyalılar neyləyə bilirlər? Əgər ziyalılar durub piket keçirsələr, tutub basacaqlar ki, piket keçirmək olmaz. Ziyalılar Milli Məclisə dəvət olunmurlar, yaxud o ziyalılar dəvət olunur ki, onlar Milli Məclis deyəni deyir. İndi Siz deyən, ziyalılar neyləsin?

Bir də son 5 ildə ən çox eşitdiyim söz – bunu xüsusən mənə deyirlər – "uman yerdən küsərlər" olub. Mən də buna cavab olaraq deyirəm ki, "tək əldən səs çıxmaz".

–Axı Siz tək deyilsiniz. Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik edirsiniz, nüfuzunuz var...

–Bağışlayın məni, o da keçmişdən qalan fikirdir ki, mən Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik edirəmsə, yazıçılar mənim arxamca getməlidir. Bu, belə deyil. Hər yazıçının öz fikri var. Mən öz fikrimi ifadə edə bilərəm. Özü də bu məsələ o qədər tələsik həll olundu ki, heç yığışıb məsləhətləşə də bilmədik.

–Hər halda, dillə bağlı referendum keçirmək söhbəti də gedir.

–Mən şəxsən bunun əleyhinəyəm. Əminəm ki, referendum keçirilsə, ya Azərbaycan dili qalacaq, ya da Azərbaycan türkcəsi. Buna mənim şübhəm yoxdur. Amma mən bütün dünya qarşısında biabırçılıq sayıram ki, təzədən referendum keçirib öyrənək görək bizim adımız nədir, dilimiz nədir?

Mən başqa bir "referendum" təklif edirəm. Bu gün bizim konstitusiyamızda dövlət dilimiz "Azərbaycan dili" adlanır.

Yeni Konstitusiyaya qəbul edilənə qədər heç bir fərmanla dilə yeni ad verməmək, amma mətbuat səhifələrində yazarların, radio və televiziya da çıxış edənlərin "Azərbaycan", "Azəri", "Türk", "Azərbaycan türkcəsi", "Azəri türkçəsi" istilahlarını işlətməsinə imkan verilsin. Bunların hansı xalq tərəfindən daha geniş rəğbət, daha çox rəğbət qazanarsa, qulağa və ürəyə yatarsa, daha sıx-sıx işlənərsə, onu da gələcək Konstitusiyada rəsmiləşdirə bilərik.

–Bununla əlaqədar referendum keçirilməsi məsələsindən söhbət açan bəzi siyasətçilər deyir ki, xalq referendumda qaraya ağ deyə bilər. Bu fikrə Sizin münasibətinizi bilmək maraqlı olardı. Axı tək-tək adamlar yox, bütöv xalq qaraya necə ağ deyə bilər?

–Mən belə hesab edirəm ki, Azərbaycan türkcəsini tək türk dili adlandırmaq elə özü qaraya ağ deməkdir.

–Anar müəllim, əgər bu gün Sizin yerinizdə rəhmətlik Rəsul Rza əyləşsəydi, özünü necə aparardı?

–Onu deyə bilərəm ki, mən bir az səbrli adamam, onun bağırı çoxdan çatlayardı.

–Söhbət üçün təşəkkür edirəm.

*Müsaibəni apardı Müsəllim Həsənov
("Müstəqil qəzet", 8 yanvar 1993)*

DİLİMİZİN ADI
(Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə)

Hörmətli millət vəkilləri!

Milli Məclis üzvləri!

Son vaxtlar dilimizin adıyla bağlı gedən söhbətlər və irəli sürülən təkliflər məni də bu məsələyə münasibətimi bildirməyə vadar edir. Əvvəla, onu deyim ki, bircə, indi bu məsələnin qaldırılmasının vaxtı deyil, həllini tələb edən başqa, daha aktual və ağırlı problemlərimiz var. Amma madam ki, bu məsələ müzakirə obyektinə çevrilib, mənim də mülahizələrimi nəzərə almağınızı xahiş edirəm.

Şübhəsiz, söhbət ölkəmizin, dövlətimizin adından getmir. Ölkəmiz – Azərbaycan, müstəqil dövlətimiz Azərbaycan dövlətidir. Söhbət dövlət dilimizin necə adlandırılmasından gedir. Bəzi hallarda ölkənin və dilin adı bir-birinə uyğun gəlir, məsələn, Fransa fransız dili, Almaniya alman dili, İtaliya – italyan dili, Rusiya – rus dili və s. Bəzi halda uyğun gəlmir, məsələn, ABŞ-ın, Avstraliyanın dili ingilis dili, Meksikanın, Argentinanın dili – ispan dili, Braziliyanın dili - portəgiz dili, Avstriyanın dili – alman dili, Misirin, İraqın, Sudanın dili – ərəb dili və s. və b. k.

Bəs Azərbaycanın dövlət dili necə adlanmalıdır? Bu barədə müxtəlif fikirlər, rəylər var. Bəziləri dilimizi əsrlər boyu adlandırıldığı kimi TÜRK DİLİ, bəziləri 1936-cı ildən bəri adlandırıldığı kimi AZƏRBAYCAN DİLİ adlandırmağı təklif edir. Hər iki təklifin tərəfdarları bir-birilərinə qarşı kəskin çıxışlar edir, siyasi ittihamlardan belə çəkinmirlər. Bircə, bu məsələnin həllində emosiyalara qapılmaq, bir-birini damğalamaq, bir-birinin niyyətini şübhə altına almaq düzgün yol deyil. Ən düzgün yol elmi, tarixi dəqiqlik və tam obyektivliyə riayət etmək yoludur. Elmi, tarixi dəlillərə

əsaslasaq və bugünkü reallığı nəzərə alsaq, ən dəqiq ad, mənəcə, belədir: AZƏRBAYCAN TÜRK DİLİ. İki sözdən ibarət olan bu tərkibdə, zənnimcə, hər iki kəlmə son dərəcə vacibdir.

Əvvəlcə, bu tərkibin "TÜRK" hissəsi haqqında bir neçə kəlmə demək istəyirəm. Ana dilimizin uzun əsrlər boyunca "TÜRK DİLİ" adlandırıldığıнын xüsusi sübuta ehtiyacı yoxdur. Bu, o qədər aydın məsələdir və o qədər tarixi sənədə, mətnə əsaslanır ki, burada yalnız bir neçə faktı xatırlatmaq kifayətdir: Nizamidən, Xaqanidən, Nəsimidən üzübəri bütün klassiklərimiz dilimizi məhz "TÜRK DİLİ" kimi anlamışlar və "AZƏRBAYCAN DİLİ" kimi süni bir adı ağıllarına belə gətirməmişlər. Müasirləri Şah İsmayıl Xətəinin şerlərinin "TÜRK DİLİ"ndə yazıldığını qeyd edirdilər. Füzuli "TÜRK DİLİTNDƏ şer yazmağın çətinliyindən söz açırdı, bu işi öz yaradıcılığıyla asanlaşdıracağını boynuna götürüb uğurla həll edirdi. Demokratik Azərbaycan Cümhuriyyətinin Parlamanı dövlət dilimizi "TÜRK DİLİ" kimi qəbul etmişdi. Bu məsələ sovet rejiminin ilk dövründə də dəyişməmişdi. Sovet Azərbaycanının ilk hökumət başçısı, yazıçı və publisist Nəriman Nərimanov yazırdı: "Türk dili Azərbaycan dövlət dili elan olunub və o bu dilin hüquq və üstünlüklərindən bütünlüklə yararlanmalıdır. Azərbaycan... doğma dilindən keçə bilməz. Və o heç kimin bu dili gözdən salmasına yol verməz. Qoy Azərbaycanda çeşidli bəhanələrlə türk dilinə qarşı çıxanların hamısı bunu yaxşı bilsin".

Ta otuzuncu illərin sonuna qədər – Stalinin bir sözüylə "AZƏRBAYCAN DİLİ" "TÜRK DİLİ" məfhumunu əvəz edənəcən – ana dilimiz TÜRK DİLİ adlanıb, teatrımız TÜRK TEATROSU adlanıb. TÜRK ƏDƏBİYYATI, TÜRK MƏTBUATI, TÜRK MƏKTƏBİ deyilib və yazılıb, TÜRKCƏ-RUSCA və RUSCA-TÜRKCƏ lüğətlər nəşr olunub.

1936-cı ildən sonra isə hər bir tarixi mətnədə, sənəddə "TÜRK" sözü işlənən yerdə mötərizə açıb "AZƏRBAYCAN"

deyə izah etməli olmuşuq. İndi, Stalinin sümükləri də çürüyəndən sonra, müstəqilliyimizi qazanıb öz taleyimizi öz əlimizə aldığımız bir dövrdə, uydurma deyil, həqiqi tariximizə sahib çıxdığımız illərdə yenidən hər dəfə TÜRK sözünə rast gələrkən mötərizə açıb "AZƏRBAYCAN" deyə izah etməliyikmi? Dilimizin TÜRK DİLİ olduğunu inkar ediriksə, onda Füzulinin, M.P.Vaqifin, Mirzə Fətəlinin, Həsən bəy Zərdəbinin, Sabirin, Mirzə Cəlilin bizim dildə yazmadıqlarını qəbul etməliyik. Yaxud deməliyik ki, bu dahilər öz dillərinin adını düz bilməyiblər, səhvən yazdıqları dili TÜRK DİLİ sayıblar. Absurddurmu? Əlbəttə.

Beləliklə, dilimizin adında "TÜRK" sözünün qalması elmi, tarixi baxımdan düzgündür, vacibdir və lazımdır. Amma bu, məsələnin yalnız bir tərəfidir. İkinci tərəfi də var və bu ikinci tərəfi nəzərə almasaq, çıxaracağımız nəticə yenə də yarımçıq və tələsik olacaq. İş ondadır ki, dilimizin adı məsələsi üç il bundan qabaq da qaldırılmışdı. O zaman dilimizin yalnız "TÜRK DİLİ" adlandırılması haqqında tələsik qərar çıxarıldıqda etirazımızı bildirmişdik.

Qəzetin həmin nömrəsində müxbirin sualına mən belə cavab vermişdim: "30-cu illərə qədər bizim dilə TÜRK DİLİ, ədəbiyyatımıza TÜRK ƏDƏBİYYATI, millətimizə TÜRK deyiblər. Odur ki, bu sözün bərpa olunması tarixən ədalətli bir işdir. Amma bu, məsələnin bir tərəfidir. İkinci tərəfi odur ki, bu gün TÜRK ƏDƏBİYYATI deyəndə, biz bütün dünyada qəbul olunmuş Türkiyə türkcəsini nəzərdə tuturuq. Ona görə də bizim dili AZƏRBAYCAN TÜRKCƏSİ, yaxud AZƏRİ TÜRKCƏSİ adlandırmaq daha doğru olardı... Konstitusiyada belə yazılsın: Azərbaycanın dövlət dili AZƏRBAYCAN TÜRK DİLİDİR, yaxud AZƏRİ TÜRK DİLİDİR" ("Ədəbiyyat qəzeti", 8 yanvar 1993).

İndi, üç il sonra bu məsələ yenidən qaldırıldığına görə, fikirlərimizi yenidən təkrar etməyə və bir qədər də geniş şərh etməyə məcburuq. Danılmaz həqiqətdir ki, TÜRKiYƏ

TÜRKÇƏSİ və AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİ eyni qaynaqlardan yaranmış, əsrlər boyu ancaq cüzi fərqlərlə bir-birindən ayrılmış, bu gün də bir-birinə çox yaxın olan dillərdir. Yaxındırlar, amma eyni deyillər. Və dillərimiz arasındakı fərq – bəzən hətta komik anlaşılmazlıqlara gətirib çıxaran fərq – sənətimizin "Anamın kitabı", "O olmasın, bu olsun", "Sevil" kimi ölməz əsərlərində parlaq, obrazlı şəkildə əks edilib. Azərbaycandakı türk dilindən fərqli olaraq Türkiyədəki ədəbi dil osmanlıca kimi tanınırdı.

1918-ci ildə, Azərbaycanın dövlət dili "TÜRK DİLİ" elan ediləndən beş il sonra Türkiyənin də dövlət dili TÜRK DİLİ adlandırıldı, "OSMANLI" kəlməsi tarixin malı oldu. Daha sonra, Stalin siyasətiylə biz və Türküstan respublikaları TÜRK sözündən imtina etməli olduq və bütün dünyada müasir TÜRK DİLİ, məhz Türkiyə türkcəsi anlamında qavranılmağa başladı. Türkiyə türklərinin özləri də dil fərqlərimizi nəzərə alaraq "AZƏRİ TÜRKÇƏSİ" təbirini işlətməyə başladılar. Hətta bizim dilimiz ləhcə adlandırıldı.

Mən buna qəti etiraz etdim, burda da, Türkiyənin özündə də. Ləhcə nə deməkdir? LƏHCƏYLƏ müəyyən bölgələrdə, yaxud evdə, küçədə, bazarda danışmaq olar. Ədəbi dil ləhcə sayıla bilməz. Bizim ana dilimiz hansı ədəbi dilin – ləhcəsidir? Belədə sual olunur: Türkiyə türkcəsi də ləhcədirmi? Əlbəttə, yox. O zaman nəyə görə AZƏRİ TÜRKÇƏSİ, yaxud ÖZBƏK, TATAR, UYĞUR, QAZAX DİLLƏRİ ləhcə sayılmalıdır?

Ümumi slavyan dil qrupu var, amma bunun içində POLYAK DİLİ ləhcə deyil, müstəqil dildir, rusca, çexcə, bolqarca, ukraynaca da elə. Ona görə Azərbaycan türkcəsi də heç bir vəchlə ləhcə adlana bilməz. Bu, müstəqil dildir. Doğrudur, türk dilləri içində bir-birinə ən yaxın olanları Azərbaycan və Türkiyə türkcələridir. Orta əsrlərdə dil fərqlərimiz cüzi olub. Yunis İmrənin və Xətəinin, Pir Sultan Abdalın və Qurbaninin, Vəqifin və Qaracaoğlanın dilləri arasında əsaslı bir fərq yoxdur. Bu gün də Doğu Anadolunun

kəndlərində danışılan dil Azəri türkcəsindən çox az seçilir. Söhbət son iki əsrdə və xüsusilə də XX əsrin otuzuncu illərindən sonra dillərimizin bir-birindən xeyli aralanmasından gedir. (Bunun səbəblərini araşdırmaq ayrı bir yazının mövzusudur). Söhbət ondadır ki, bugünkü ədəbi dillərimiz – rəsmi sənədlərin dili, terminlər, mətbuatın, kitabların dili, televiziya və radioda səslənən dillər – Azərbaycan türkcəsi və Türkiyə türkcəsi nə qədər yaxın olsa da, eyni dil deyil. Belə olan surətdə isə iki dilin bir adı ola bilməz. Məhz bu məntiqə arxalanaraq biz günün reallığını nəzərə almadan dövlət dilimizin yalnız "TÜRK DİLİ" adlandırılmasına etiraz etmişdik. O vaxt "Ədəbiyyat qəzeti"ndə yazmışdım: "Lazımdır ki, dolaşıqlıq yaranmasın. Məsələn, biz indi məclisin qəbul elədiyi şəkildə yalnız "turk" sözünü işlətsək, sabah türk dili adlı kitab çıxanda sual doğacaq. TBu hansı türk dilidir? Türkiyə türk dili, yaxud Azərbaycan türk dili?U Sabah universitet tələbələri türk dili dərsinə gedəndə dəqiqləşdirməli olacaqlar, hansı türk dilini tədris edirlər, Türkiyə türkcəsini, yaxud Azərbaycan türkcəsini? Hələ onu demirik ki, Azərbaycancatürkcə lüğət türkcə-türkcə kimi absurd bir ad daşımalıdır". ("Ədəbiyyat qəzeti", 8 yanvar 1993).

Təəssüf ki, o vaxt sözüümüzü eşitmədilər. Bu gün isə bunun tam tərsini görürük və qorxuruq ki, bu gün də səsımız eşidilməyəcək. O vaxt "Azərbaycan türk dili" tərkibində "AZƏRBAYCAN" kəlməsinin atılmasına etiraz etdiyim kimi, bu gün də həmin tərkibdən "TÜRK" sözünün atılmasına etiraz edirəm. Sovet sistemində yaşayan türk xalqları "TÜRK" sözündən imtina etməyə məcbur olarkən Türkiyənin "TÜRK DİLİ" istilahına monopoliyası vardı. İndi Türkiyənin dövlət dilini başqa türk dillərindən fərqləndirmək üçün bu ölkədə "TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİ" istilahı daha sıx-sıx işlədilir. Türkiyə türkcəsi ola bilirsə, Azərbaycan türkcəsi (yaxud Azəri türkcəsi) nədən olmasın? Bəzən belə bir mülahizə irəli sürürlər ki, iki sözdən ibarət dil adı ola bilməz. Bunun dünyada analoqu

yoxdur. Əvvəla, onu deyək ki, analogiya hələ sübut deyil. İkincisi, analoq da var. Elə BELORUS DİLİ iki hissədən birləşmiş bir ad deyilmi? RETO-ROMAN DİLİ var, QARA-QALPAQ DİLİ var, QARAÇAY-BALKAR DİLİ var. Ən bariz oxşar nümunə isə – KRİM-TATAR dilidir. Məlumdur ki, ikisi də türk sistemli dil olsa da, biçarə Krım tatarlarının dili Qazan tatarlarının dilindən fərqlidir. Odur ki, Tatarıstan Respublikasının dili yalnız "TATAR DİLİ" adlandırıldığı halda, Krım tatarlarının dilinə vətənlərinin adı da əlavə olunur.

Bütün bunları nəzərə alaraq, yəni həm tarixilik prinsipini, elmi dəqiqliyi, həm də günün reallığını əsas götürərək dilimizin adının iki tərkib hissədən ibarət müəyyənləşməsinə vacib bilirik. Dilimizin adında həm Azərbaycan, həm türk sözünün saxlanması israrda təkid edirik. Yəni: DÖVLƏT DİLİMİZ - AZƏRBAYCAN TÜRK DİLİDİR.

Dərslərimiz və dərsliklərimiz – AZƏRBAYCAN TÜRK DİLİ dərsi, AZƏRBAYCAN TÜRK DİLİ dərslidir.

Əlbəttə, rəsmi sənədlərdən başqa gündəlik mətbuatda, televiziya və radioda "AZƏRBAYCAN TÜRKCƏSİ", "AZƏRİ TÜRKCƏSİ", "AZƏRİ TÜRK DİLİ" istilahları da işlənə bilər. Bəlkə hələlik bu adı rəsmiləşdirənə, qanun mövqeyinə gətirənəcən (yuxarıda yazdığımız kimi tələsmək lazım deyil, bəlkə heç vaxt da deyil bu məsələnin) bu tərkiblərin işlənməsinə yol vermək lazımdır. Hansı daha artıq dilə və qulağa yatarsa, daha çox vətəndaşlıq hüququ qazanarsa, gələcəkdə onu da qərarlaşdırmaq olar. Hər halda, son qərarı verməyə tələsməyə ki, bir neçə ildən sonra yenə fikrimizi dəyişməli olmayaq.

Hörmətli millət vəkilləri, Məclis üzvləri, Sizin diqqətinizi bu mülahizələrə çəkmək istəyirəm. Rəyimi nəzərə almasanız belə.

(Günay qəzeti, 10 iyun 1995-ci il)

İPƏK YOLU

Vaxt tarixi məfhum kimi müxtəlif sürətlə ölçülür. Elə dövrlər olur ki, onların gedişi duyulmur. Elə illər olur ki, zaman rəvan addımlayır. Nəhayət, elə aylar, günlər, saatlar olur ki, zaman sürətlə uçaraq hər şeyi – siyasi-fəlsəfi fikri, xalqların, ölkələrin taleyini, dəyərlər sistemini və sistemin dəyərlərini, son nəticədə hər bir insanın dünyagörüşünü – fikir düzümünü, hisslərini, hərəkət məntiqini, yuxu obrazlarını dəyişir.

İyirmi il bundan əvvəl "Qobustan" toplusunun birinci nömrəsini buraxarkən, dilimizdə olmayan, lakin Türkiyə türkcəsilə səsləşən müəyyən sənətsüənəslilik terminlərini dilimizə gətirmək, oxucuları müasir və klassik Türkiyə və Cənubi Azərbaycan mədəniyyəti ilə ətraflı tanış etmək cəhdlərinə görə o vaxtkı hakimiyyətin ən yüksək dairələrində mənə pantürkizmdə günahlandırırdılar. Mən o vaxt təsəvvür edə bilərdim ki, gün gələcək, xalqların qarşılıqlı mənəvi yaxınlığında, biri digərinin tarixini, soykökünü daha dərinədən öyrənmək arzusunda pantürkizm xofu bir maneə kimi aradan qalxacaq. Bu gün sədlər, maneələr, divarlar (Çin səddi kimi, Berlin divarı kimi) uçurulduğu vaxt şüurlu və qarşılıqlı surətdə bütün sahələrdə – mədəniyyət, elm, ədəbiyyat, incəsənət sahəsinin inkişafında türk xalqlarının təcrübə və ideya mübadilələri labüddür.

Pantürkizm müəyyən ideoloji, fəlsəfi konsepsiya kimi öyrənilməyə, araşdırılmağa, təhlil edilməyə layiqdir. Bu gün pantürkizmi yalnız bütün türk xalqlarını vahid dövlət daxilində birləşdirmək məqsədi kimi düşünmək daha geniş, məhsuldar, tarixən əsaslandırılmış, başlıcası isə real olan arzuları – türk xalqlarının mənəvi birliyi, türklərin vahid mənəvi aləmini yaratmaq arzularını cılızlaşdırmaq, bəlkə də qəsdən təhrif etmək deməkdir.

Məgər iyirmidən artıq ərəb ölkəsi, yaxud ispan dilli Latın Amerikasının respublikaları bir dövlətdə birləşirlər? Yox. Lakin siyasi rejim və dövlət quruluşundakı fərqlər baxmayaraq (respublika, dini və konstitusional monarxiya, demokratiya, totalitarizm), ərəb ölkələri ümumi mənəvi-mədəni aləmə malikdirlər: bu ölkələrin vətəndaşlarının həyatını əks etdirən mətbuat, bütün ədəbi sahələri istiqamətləndirən ədəbi proses, film, audiovizual məlumatlarının geniş mübadiləsi, ümumi ictimai-siyasi ab-hava, ümumi mədəni, tarixi irs, ümumi əxlaq və etik dəyərlər, ümumi dünyagörüşünün əsası... Bir sözlə, Vahid Ərəb dünyası haqqında danışmağa əsas verən meyarlar.

İngilis dilli ölkələrin – ABŞ və Kanadanın (fransızdilli Kvebek əyalətini nəzərə almaqla da) – mənəvi-mədəni inteqrasiyası, məncə, ideal qarşılıqlı münasibətlərin örnəyidir. Hələ bu ölkələrin bir-biri ilə və soy əcdadları İngiltərə ilə güclü intellektual əlaqələrini demirik.

Tarixi, dini və ideoloji fərqlərlə aralanmış, müxtəlif əlifbalara malik olan türk xalqları hələ qeyri-müəyyən vəziyyətdə olan türk aləmini – Vahid Türk dünyasına çevirməyə qadir olan intellektual, mədəni inteqrasiya və koordinasiya mexanizmləri, institutları yaratmalıdırlar.

Bu tarixən labüd prosesdir (hərçənd ki, mən daxili və xarici amillərin təsiri ilə türk xalqlarının ictimai-siyasi taleyində müəyyən dolanbacları da inkar etmirəm. Onlar bu prosesi yubada bilər, lakin dayandırmaq iqtidarında deyil).

Bu tarixən təbii prosesdə Azərbaycan vacib rol oynamalıdır. Qismən Avropa meyilli türk sahələri (Türkiyənin özü, Kiprin türk hissəsi, Balkan türk anklavları) və Uyğur çöllərindən Qazaxıstan və Orta Asiyaya qədər uzanan türk əraziləri arasında körpü rolunu Azərbaycan oynamalıdır. O, həmin fəzanın mərkəzindədir. Həm coğrafi-siyasi mövqeyinə, həm də tarixən bir çox məsələlərdə birinciliyinə görə.

Şərqi ilk dramaturqu, dram və opera teatri sənətinin ilk qaranquşları, Rusiya imperiyasında ilk müsəlman qəzeti, ilk

respublika dövlət quruluşu (bu sahədə bütün müsəlman Şərqində birinciliyimiz vardır) 1921-ci ildə Şərq xalqlarının Bakıda Birinci qurultayı, Birinci türkoloji qurultay (1926-cı il) – bütün bunlar həm Azərbaycan, həm də türk mənəviyyat tarixinin şərəfli səhifələridir.

Təəssüf ki, türk xalqlarının həyatındakı rolumuzu Stalin irticası dövründə, lap elə sonralar da itirdik. Təşəbbüsçüsü olduğumuz və ilk tətbiq etdiyimiz latın əlifbasını da qoruya bilmədik.

Latın qrafikalı əlifbanın bərpası mənəvi birliyimiz üçün mühüm addımdır. Bu iş türk dilləri ailəsinə daxil olan hər bir dilin xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Yeni sözlərin (neologizmlərin) və terminlərin yaranması sahəsində işlər də bu cür istiqamətləndirilməlidir. Bu məsələlər İkinci türkoloji qurultayın çağırılması zərurətini göstərir. Qurultayın Bakıda – Türk dünyasının qəlbində keçirilməsi ədalətli olardı. Türkoloji qurultay nəinki yuxarıda qeyd olunmuş məsələlərin həllinə, həm də müəyyən daimi orqanın yaradılmasına təkan verə bilərdi.

Bu orqanı türk xalqlarının humanitar problemləri ilə, onların tarixi, ədəbiyyatı, incəsənəti, memarlıq və mədəniyyət abidələri ilə məşğul olacaq "Türk Yuneskosu" kimi bir təşkilat şəklində təsəvvür edirəm. Bu təşkilat bütün müstəqil türk dövlətləri tərəfindən müəyyənləşdirilə bilərdi.

Azərbaycanın yaradıcı ittifaqları tərəfindən təsis edilmiş, eyni adlı qəzetinin bir neçə nömrəsi nəşr edilmiş "Oğuz eli" assosiasiyası mahiyyət etibarilə bu tip ümumtürk humanitar mədəni təşkilat, qurum kimi nəzərdə tutulmuşdur. Məhdud maddi imkanlar, binanın olmaması (hərçənd şəhər hakimiyyəti bina boyun olub), texniki bazanın olmaması (Assosiasiyanın nəinki öz mətbəəsi, hətta kompüter, kseroks, müasir rabitə vasitələri, teleksi – faksı yoxdur) perspektivli bir təşkilatın fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Bu cür humanitar-mədəni Türk Mərkəzi böyük bir fəzanın mənəvi simasını dəyişə bilərdi.

Mədəniyyət və humanizmə, sivilizasiyalı, tolerantlı (dözümlü), dünyəvi və demokratik əqidələrə əsaslanan qurum hər cür totalitarizmə – istər kommunist, istər millətçi – faşist, istər təməl dinçi totalitarizmə sədd ola bilər.

Artıq bu əsrin sonu, gələcək minilliyin əvvəlində türk ölkələri dünyanın coğrafi-siyasi strukturunda mühüm amillərdən olacaqlar. Avrasiyanın qarşılaşacağı problemlər bu böyük regionun mentalitetindən – ruhundan, mənəviyyatından, düşüncə yükündən asılıdır. İlk növbədə türk xalqları bir-birini yaxşı tanımalıdırlar.

"Türk YUNESKO"su təhsil prosesini də nizama sala bilər. Belə ki, ali türkoloji təlimin olmasına baxmayaraq, heç bir türk ölkəsində, o cümlədən Türkiyədə azərbaycanşünaslıq, qazaxşünaslıq, özbəkşünaslıq və s. fənlər yoxdur.

Ayrı-ayrı türk ölkələrinin tarixi, dili, ədəbiyyatı, incəsənəti, coğrafiyası və iqtisadiyyatını peşəkarcasına bilən adamlar yalnız elmi işçilər yox, geniş profilli mütəxəssislər - ölkəşünaslar hazırlamaq lazımdır. Türkiyədə olarkən həm mətbuat səhifələrində, həm də söhbətlər zamanı İstanbul, Ankara, İzmir və başqa şəhərlərin universitetlərinin türkologiya fakültələrində Bakıdan müəllim kadrlarını cəlb etməklə Azərbaycan şöbəsinin təşkil edilməsi məsələsini qaldırmışam. Azərbaycanın öyrənilməsinə həsr edilmiş xüsusi fənlərlə yanaşı, Kirill əlifbasının öyrənilməsinə də diqqət yetirilməlidir. Bu əlifbanın xoşumuza gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, onu bilmədən son əlli ildə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatını öyrənmək mümkün deyil.

Azərbaycanın Türkiyədə mədəni mərkəzi olmalıdır. Cari ilin yanvarında Türkiyə və Azərbaycan prezidentlərinin imzaladıqları sazişdə də belə bir mərkəz haqqında bənd vardı. Əgər rəsmi Azərbaycan səfirliyinin Ankarada yerləşməsi təbiidirsə, mədəni mərkəzin İstanbulda açılması məqsədəuyğundur. Çünki əsas ziyalı potensialı, sanballı qəzet redaksiyaları, nəşriyyatların çoxu, bir çox teatrlar, muzeylər

burada yerləşir. Mədəni mərkəz, həm də informasiya mərkəzi olmalıdır. Axı, mövcud məlumat blokadası şəraitində Azərbaycan, o cümlədən Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqəti dünya ictimaiyyətinə məhz Türkiyə kanalı vasitəsilə çatdırmaq imkanı var.

"Türk YUNESKO"su formalı təşkilatın yaradılması məsələsinə qayıdarkən qeyd etmək istədim ki, o yalnız təhsil, tələbə və müəllim mübadiləsi ilə deyil, həm də tibbi, idman, turist əlaqələri, teatrların, musiqi kollektivlərinin qastrol səfərləri, bədii sərgilərin açılması, filmlərin birgə çəkilişi məsələləri ilə də birbaşa məşğul ola bilər.

Həm efirdə, həm teleekranda, həm də canlı mədəni maarif proqramları tərtib etmək olar: poeziya günləri, klassiklərə həsr edilmiş qiraət, mövzu üzrə konsert və sərgilər, elmi simpoziumlar, konqreslər, birgə ekskursiyalar, məsələn, Monqolustana Orxon abidələri kimi türk xalqlarının ümumi sərvəti olan yerlərə birgə səfərlər, folklor, klassik və çağdaş ədəbiyyata aid kitablar, tematik seriallar: "Türk ədəbiyyatı xəzinəsi", "Türk ədəbi irsi", "Türklərin tarixi romanı", "Çağdaş türk hekayəsi", "Gənc müəlliflərin əsərləri", "Türk publisistikasından seçilmiş mətnlər", "Türk poeziyası 1500 il ərzində", "Türk xalqlarının nağılları, atalar sözləri" və s. və i. a.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi beşcildlik Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyasını (folklor, poeziya, nəsr, dramaturgiya, tənqid, publisistika) türkcə, eləcə də beşcildlik Türk ədəbiyyatı antologiyasını azərbaycanca nəşr etdirmək təşəbbüsünü irəli sürüb. Respublika Dövlət Mətbuat Komitəsinin, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin və Türkiyə mətbəələrinin birgə səyi nəticəsində həmin nəşri qısa müddətdə yüksək poliqrafik səviyyədə həyata keçirmək olardı. (Məsələnin poliqrafik cəhətinə gəldikdə, Türkiyənin iştirakı vacibdir, çünki bizdə bu cür zəngin və rəngarəng illüstrasiyalı çoxcildliyin nəşri üçün müvafiq istehsalat bazası və texniki səviyyə yoxdur).

Mətbəə çətinlikləri iki böyük arzumuzun da həyata keçməsinə maneçilik törədir. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nəzdində "Dədə Qorqud Ensiklopediyası" redaksiyası yaradılıb. Ensiklopediya bu sahədə yalnız epos haqqında ilk və yeganə bilgi toplusu olmayacaq, o həm də tariximizin, mədəniyyətimizin, coğrafiyamızın, məişətimizin böyük bir dövrünü araşdırmaq məqsədi güdür. Türkiyənin texniki poliqrafik köməyi olmadan bu işi həyata keçirmək mümkün deyil. Belə bir kömək olmasa, ikinci böyük arzumuz – "YUNESKO KURYERİ" tipli jurnalı da Bakıda nəşr etdirə bilmərik.

Jurnalımız üçün gözəl ad da seçmişik: "İpək yolu". Çindən Avropaya qədər uzanan Böyük "İpək yolu" əsasən türk torpaqlarından keçib. Bu ticarət yolu Asiya və Avropanın qarşılıqlı münasibətində misilsiz rol oynamaqla, ətrafdakı digər xalqları da birləşdirmişdir. Tarixən qonşu olduqları Çin və Monqolustan, Rusiya və Qafqaz, Hindistan və İran, Ərəb və Balkan ölkələri ilə münasibətdə türk xalqları digər ölkələrin mədəni nailiyyətlərindən faydalandıqları kimi, bu ölkələri də öz mənəvi sərvətləri ilə zənginləşdirirdilər.

İpək yolu özünün geniş tarixi-mədəni anlayışına görə yalnız Şərqi və Qərbi birləşdirən yol deyil, eyni zamanda Şimal və Cənub arasında da körpüdür.

Əsasən islam dininə etiqad edən türklərin başqa dinlərə hörmətlə yanaşması onlara xaçpərəstlər, yəhudilər, buddaçılarla sıx əlaqə saxlamağa imkan verirdi. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bəzi türk xalqları keçmişdə, elə indinin özündə də müxtəlif dinlərə etiqad edirlər, məsələn, qaqauzlar – xaçpərəst, qaraimlər – iudey, qədim uyğurlar – buddaçı, manixey dininə tapınırdı, bəzi türk xalqları isə qədim etiqadlarını – şamanlıq və tenqriçiliyi qoruyublar.

"İpək yolu" özünəqapılma meyindən uzaq bir jurnal olmalıdır. Türk mənəvi varlığını türk qəlbinin zənginliyini bütün bəşəriyyətə açıb göstərməli, başqa xalqların yüksək

mədəni, fəlsəfi, estetik və əxlaqi nailiyyətləri ilə türkləri tanış etməlidir. "İpək yolu" adının özündə belə tarixilikdən başqa, yumşaq, parlaq, əlvanlıq da əks olunur.

Beynəlxalq məişətdə "Qərənfil inqilabı", "Məxməri inqilab" kimi ifadələr var. Türk xalqlarının mənəvi təkamül yolunu, mədəni dirçəliş və qarşılıqlı yaxınlaşma yolunu "İpək yolu" kimi təsəvvür edirəm.

Bu sülh və xeyirxahlıq, insansevərlik və demokratiya, azadlıq və ləyaqət yoludur.

1991

MƏDƏNİYYƏTİMİZİN TALEYİ TƏHLÜKƏ ALTINDADIR

Xalqımız tarixinin ən məsuliyyətli, ən mühüm və ən çətin dövrünü yaşayır. Azadlıq, milli müstəqillik, demokratiya yolunda ilk addımlarımız, böyük və kiçik uğurlarımız, cəbhədən gələn hər xoş xəbər qəlbimizi qürur hissiylə doldurur. Eyni zamanda siyasi qarşıdurma, iqtisadi böhran, gün-gündən azalmayıb artan çeşid-çeşid problemlər bizdə nigrançılıq, həyəcan və təlaşlı hisslər oyadır. Qarşımıza çıxan ən böyük sınaq torpaqlarımıza tamah salmış azğın düşmənlə Vətənimizin ərazi bütövlüyü, şərəfi və qeyrəti naminə aparılan qanlı müharibənin ağrıları-acıları, ölüm-itimidir. Xalqımızın haqq və ədalət yolunda, milli heysiyyəti və mənliliyi uğrunda apardığı bu davada ziyalı sözünün, ziyalı çağırışının öz yeri var və bu səs, bu haray, şübhəsiz, daha da gür eşidilməlidir.

"Toplar danışanda ilham pəriləri susur" – deyirlər. Başqa bir ifadə də var: "Dava günündə belə ilham pəriləri susmur".

Amma indi söhbət ilham pərilərinin susub-susmamasından deyil, ilham pərilərinin yaşayıb-yaşamamasından, qalmasından, ya məhv olmasından gedir. Bu gün mədəniyyətimizin – elmimizin, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin və deməli, mədəniyyətimizin, bir milləti tarixlərdə tanıdan və tarixlərdə yaşadan dəyərlilərin taleyi təhlükə altındadır. Mədəniyyətimizə, mədəniyyətimizə qarşı təcavüz torpaqlarımıza təcavüz qədər qorxunc və təhlükəlidir.

Çoxəsrlik Azəri mədəniyyəti bu gün bazar meyarlarıyla və bazarı anlayışlarla, bazarı zövqlərlə və bazarı səviyyəylə üz-üzə durub, bazarı əxlaqa sinə gərir.

Xalqın bütün mədəni keçmişi bu gün təftiş olunur. Azadlığı azğınlıq kimi qavrayan bəzi başabəla əhli-qələmlər əlimizə girəvə düşüb deyə xalqın əsrlər boyu iftixar etdiyi şəxsiyyətlərə

çaxır atırlar: kimlərə hücum edilmir, kimlərin şəxsiyyəti, fəaliyyəti, tarixdə yeri çək-çevir edilmir? Babək, Nizami, Xətai, Koroğlu, Axundov, Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Nərimanov – dərəcə pis hazırlanmış şagirdlər kimi özləri özlərinə tələbkər müəllim səlahiyyəti vermiş müfəttişlər tərəfindən imtahan edilir, müttəhimlər kimi istintaqa çəkilirlər. Özlərini müdafiə etmək imkanından məhrum olan bu "günahsız müqəssirlərə" qarşı onların xalq, millət, mədəniyyət yolunda etdiklərinin mində birini etməmiş "rüşxətli igidlər" dünən vəsf etdiklərini bu gün rüsvay etmək üçün yarışirlər. Deyə bilərlər ki, bunu ayrı-ayrı müəlliflər, hətta bir-birinə zidd mövqelərdə dayanan qələm sahibləri yazır. Babəki islam dininə qarşı mübarizə etdiyi üçün qınayanın Şah İsmayıl Xətai ilə işi yoxdur. Şah İsmayılı Osmanlı sultanıyla müharibəyə görə tənqid edən Koroğluya dəyib – toxunmur, Koroğlunun bəylərə, xanlara qarşı çıxdığını bəyənməyən Mirzə Fətəlidən söz açmır, Mirzə Fətəlini çar məmuru kimi ifşa edən Sabirə, Mirzə Cəlilə sataşmır, Mirzə Cəlilin, Sabirin mövhumata qarşı yazılarından narazı qalanların Nərimanov yadlarına düşmür, Nərimanovu yalnız mənfi səciyyələndirənlər Üzeyir Hacıboyovu hələ ki, sakit buraxıblar ("Əsli" obrazına görə onu da qara siyahıya salanlar tapılar). Bəli, bu, belədir, hər bir tarixi şəxsiyyətə qarşı ayrı-ayrı müəlliflər hücum edir, amma küll halında bu tək-tək atmacalar cəmləşib çox müdhiş bir mənzərə yaradır. Yəni bütün keçmiş irsimiz şübhə altına alınır, yeni yetişən nəsillərin ürəklərinə, beyinlərinə inkarçılıq, bəyənməzlik, bütün keçmiş irsə inamsızlıq toxumları səpilir. Hələ onu demirik ki, 20-ci il 28 Apreldən sonra yaranan bütün ədəbiyyatımız şərəfsiz, riyakar və sairə təhqiramiz sözlərlə damğalanır. Bu növ ifrat inqilabi çıxışlar sütün cavanlar tərəfindən ediləndə bunu hələ qızılca, göyöskürək kimi uşaqlıq xəstəliyi saymaq və bağışlamaq olar. Amma yaşı yetkinlik çağına çatmış nüfuzlu müəllifin 37-ci ildən salamat çıxan bütün ziyalıların kölgəsini (daha doğrusu, ruhunu) qılınclaması miskin qisasçılıqdan,

naxələf nankorluqdan başqa bir şey deyildir.

70 ilin totalitar rejiminə qarşı bəziləri eyni totalitar münasibətlə çıxış edirlər. Yəni bu illərin ucdantutma bütün mədəni dəyərləri, sənət uğurları, ədəbi nailiyyətləri, elmi qazancları və təbii ki, ilk növbədə onların yaradıcıları quru və bəhərsiz inkarçılıq mövqeyindən ləkələnir. Halbuki, XX əsrdə və o sıradan son 70 ildə Şimali Azərbaycanda yaranmış incəsənət, ədəbiyyat, elm sahəsindəki ən uğurlu əsərlər Şərqi və Qərbi bir çox ölkələri üçün örnək ola bilər. Hər halda bizim, son onilliklərdə yaranmış şerimiz, nəsrimiz, musiqimiz, təsviri sənətimiz, kinomuz, teatrımız, memarlığımız, elmimiz üçün xəcalət çəkməyə, utanmağa heç bir əsasımız yoxdur, əksinə fəxr etməyə, öyünməyə, qürurlanmağa tam haqqımız var. Bəsdir yarımçıqlıqların meydan sulaması, yetər hər növ kəmfürsətlərin müqəddəs saydıqlarımızı tapdalaması, xalqın tarixi yaddaşını, güvəndiyi ədəbiyyat, sənət, elm nümunələrini və nümayəndələrini hərrac bazarına qoyduğunuz! Tanınmışları tapdamaq özünü tanıda bilməyənlərin yeganə özünütədiq vasitəsidir. Bu günün az-çox tanınmış ziyalılarına qarşı həyasız hücumlar, böhtanlar, iftiralar, yalanlar da eyni cəhdin davamıdır. Ən çətin illərdə susanlar, ya səslərini qısanlar indi o illərdə səslərini qısmayanların və susmayanların ittihamçısına çevriliblər. Bəla ondadır ki, bu bayağı qeybətlərin, bu iftira və böhtanların da öz müştərisi, öz alıcısı var və üfunətli, çürük malını baha satmaqla tirajlarını, deməli, maaşlarını, qonorallarını artıran qəzetlər də fürsəti fotə vermirlər. Amma bu ucuz oyunlar xalqımızın mənəviyyatı üçün baha başa gələ bilər. Mədəniyyətimizin yalnız keçmişini deyil, gələcəyini də itirə bilərik. Bu real bir təhlükədir.

XX əsrin əvvəli Azərbaycan mədəniyyətinin yüksəlişiylə başlamışdısa və keçən dövr ərzində bütün çətinliklərə, təzyiqlərə, təqiblərə, ölümlərə, itimlərə, sürgünlərə baxmayaraq, bu irəliləyiş pillə-pillə, addım-addım davam edirdisə – XX əsrin sonu mədəniyyətimizin süqutuyla

tamamlana bilər.

İnqilab və mədəniyyət – bu iki sözü nə qədər uzlaşdırmağa çalışmışlarsa da, onlar çətin uyuşur. İnqilab hər şeyin kökündən dəyişməsi, sarsılması, yıxılıb dağılması və yenidən tamam başqa cür tikiləcəyinə ümidlərlə – bəzən elə ümid və xəyal olaraq qalan ümidlərlə – bağlıdır. Mədəniyyətin isə əsas prinsipi ardıcılıqdır, davamiyyətdir, vərəsəlikdir, bünövrələrin üzərində ucalmaqdır.

"Ot kökü üstündə bitər" deyimi inqilaba yox, mədəniyyətə aiddir. Hər bir inqilab bütün olan-qalanı darmadağın etməkdən başlanır və ilk tar-mar edilən mədəniyyətdir. Talanlar ziyalılardan başlanır. Hər vəzifə başına gələn elə hesab edir ki, o şəri şairdən, musiqini bəstəkardan daha yaxşı başa düşür, aktyora aktyorluğu, rəssama rəssamlığı, alimə alimliyi öyrətmək onun alnına yazılıb.

Əlbəttə, ədəbiyyatın, sənətin öz daxili inqilabları, estetik sıçrayışları, forma, üslub, ifadə cəhətdən yeniləşmə qanunları var. Amma bu estetik dəyişmə siyasi meyillərin dəyişməsiylə bağlananda sənətin iflası başlanır.

Əgər bu gün mədəniyyətimiz, elmimiz, ədəbiyyat və sənətimiz böhran içində çapalayırsa, sabah onların halvasını çalmaq məqamı gələcək (o vaxta un və şəkər qalsa).

Ədəbiyyatın yaşaması üçün kitab nəşri, ədəbi jurnallar, ədəbiyyata maraq göstərən qəzetlər lazımdır. Nəşriyyatlarımız özünü iqtisadi cəhətdən saxlamaq məcburiyyəti qarşısında əyləncə və bulvar ədəbiyyatına meydan verəcəksə, hansı həqiqi və ciddi ədəbi ölçülərdən danışmaq olar? Qalın və nazik ədəbi jurnallarımız, almanaxlarımız maddi çətinliklər ucbatından qapanacaqsa, kim əsər – illah da irihəcmli əsər – roman, povest, tədqiqat yaratmağa, sanballı tərcümələrə girişər? Təktük fədakarlar tapılsa belə, onların yaradacaqları "sandıqU ədəbiyyatının oxucusu olmayacaq və həqiqi ədəbiyyatsız yetişən, ana südü əvəzinə əmziyə, qida yerinə saqqıza alışımış yeni oxucu nəsilləri gələcəkdə də "sandıq" ədəbiyyatına maraq

göstərməyəcəklər. XX əsrin son onilliyində Azərbaycanda yazılı ədəbiyyatın öz yerini yazısız, yəni şifahi ədəbiyyata vermək qorxusu realdır. Nasirlər nağıl danışmağa, şairlər sazla şerlərini oxumağa alışmalıdırlar. (O vaxtacan saz istehsalı da bitib-tükənməsə).

Ədəbiyyatsız yetişən nəsillər həm də milli kinosuz, teatrsız yetişəcəklər, çünki sənətin bu sahələri, bu qolları bir-biriylə sıx bağlıdır.

Kinomuzun yalnız gələcəyini deyil, keçmişini də itirə bilərik.

Kinomuzun tarixi yerli-dibli silinib yox ola bilər. Sözüün hərfi mənasında. Yaxşı-yaman kinomuzda nə yaranmışsa – bütün filmlərimizin orijinalları, əksər hallarda isə yeganə nüsxələri Moskvada, kino və televiziya saxlanclarındadır. Onların qorunub hifz olunacağına kim zəmanət verə bilər?

Nəçə ildir ki, Azərbaycanda opera, balet, iri simfonik əsərlər yaranmır. Heykəltaraşlıq sahəsində müəyyən canlanma var – xeyli heykəl uçurmuşuq – bu çox yaxşıdır, amma sənətkarlıq və vəsait ayırma baxımından o uçurulan əsərlər miqyasında abidələr ucalda biləcəyikmi?

Milli dövlət teatrımız keçmişin səyyar truppaları səpkisində sərgərdan həyat sürür. İstedadlı dirijorlarımız, ustad musiqi ifaçılarımız peşələrinin tam perspektivsizliyini görüb xaricə gedirlər.

Amma xaricə mühacirətdən daha ağır mühacirət – daxili mühacirətdir. Yəni elə yaşadığın yerdəcə qalırsan, amma öz peşəndən mühacirət edirsən, vətəndən ayrılmırsan, ömrünü həsr etdiyin sənətdən ayrılırsan, yazmağa, yaratmağa, oxuyub-çalmağa, film, ya rəsm çəkməyə – bir sözlə, sənətə, ədəbiyyata biganələşirsən, həvəsini, səriştəni, bacarığını itirirsən və bütün yarada bilib yaratmadıqların tək sənənin deyil, milli mədəniyyətin kisəsindən gedir.

Xalqımızın fəxr etdiyi nadir «Xalça muzeyi» sözüün hərfi mənasında küçəyə atılıb, yaradıldığı müddətdən, yəni 60 il

ərzində bir dəfə abırlı binası olmayan “Teatr muzeyi”nin bu gün qısa bir müddətdə bina almaq müjdəsindən umsuq olduğundan sonra – yenə də binası yoxdur.

Dövlət nəinki mədəniyyətə lazımı qayğı göstərmir, hətta indiyəcən malik olduğunu da mədəniyyət ocaqlarının əlindən alır. Dövlətin mədəniyyətə qayğı göstərməsi, onu maddi iflasdan qorumalı olması, bəzi darmacal müəlliflər tərəfindən yanlış yozulur. Dövlətin ədəbiyyata, sənətə qayğısını – saray ədəbiyyatı, saray sənəti yaratmaq cəhdi kimi mənalandırırlar. Bu kökündən yanlışdır. Əvvəla, onu deyək ki, Şərqdə də, Qərbdə də memarlığın, rəssamlığın, xalçaçılığın, poeziyanın, musiqinin bir çox şah əsərləri sarayların himayəsində yaranıb. İkincisi, indi belə bir saray da yoxdur axı; plan və maliyyə idarələrinin qəpiyinəcən sənədləşdirilmiş vəsaitinin zəngin saray ənamlarıyla bənzəyişi, bəzi indiki bəylərin keçmiş bəylərə bənzəyişi qədərdir. Üçüncüsü, məgər dövlətin, məsələn, səhiyyəni, maarifi, idmanı dəstəkləməsi – saray həkimlərini, saray müəllimlərini, saray idmançılarını şirnikdirmək üçündür?

Mədəniyyətimiz təhlükəylə üz-üzədir. Xalqa bağlı olmayan ədəbiyyat, sənət qeyri-mümkündür – bu, doğrudur. Amma ədəbiyyatsız, sənətsiz, elmsiz bir xalqı da təsəvvür etmək mümkün deyil.

Ötən çətin illərdə yaranan Azəri ədəbiyyatı, sənəti mövcud quruluşun, cəmiyyətin, mühitin eybəcərliyinə qarşı müqavimət və etiraz simlərində köklənmişdi (təbii ki, söhbət həqiqi ədəbiyyatdan, sənətdən gedir, konyüktürçülər isə o dövrdə də vardı, indi də var).

Bugünkü azadlıq, müstəqillik, demokratiya ideyaları göydən düşməyib, bu zəminin dərin qatlarında cücərib boy atıb – namuslu yazıçılarımızın, şairlərimizin, dramaturqlarımızın, sənətçilərimizin, alimlərimizin səpdiyi toxumlardan.

İndi qarşımızda duran vacib məsələ Azərbaycanımızı dünyaya layiqincə tanıtmaq, bütün planetdə xalqımızın həqiqi

və canlı obrazını təsdiq etməkdir.

Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün, yəni mədəniyyətimizi qorumaq və yaşatmaq üçün, ədəbiyyatımızın, sənətimizin, elmimizin, tariximizin həqiqi dəyərlərinə, ayrı-ayrı böyük şəxsiyyətlərinin adlarına, xatirələrinə qahmar durmaq üçün, şerimizi, nəsrimizi, tənqidimizi, teatrımızı, kinomuzu, musiqimizi, ifaçılığımızı, təsviri sənətimizi, elmimizi bazar meyarlarından müdafiə etmək üçün, muzeylərimizi, tarixi abidələrimizi xilas etmək üçün, sənətkarlarımızın, elm adamlarımızın qayğısına qalmaq, onlara maddi və mənəvi yardım göstərmək, onlara olan haqsız hücumlara vaxtılı-vaxtında cavab vermək üçün, babalarımızdan qalan və nəvələrimizə ötürməli olduğumuz mədəniyyət çirağını sönməyə qoymamaq üçün, yaradıcı, Elmi və Texniki Ziyalılar Müstəqil hərəkət – AYDINLAR OCAĞINI yaratmalıdır.

Bu Ocaq siyasi təşkilat deyil, siyasi məsələlərə qarışmır və heç bir siyasi iddiası, üzvlərinin vəzifə iddiası yoxdur. Lakin yeri gələrsə, mənəviyyatımızın qorunması və mədəniyyətimizin inkişafı naminə respublikanın siyasi həyatında iştirak etməkdən imtina etmirik.

Hərəkətin əsasını qoyanlar sırasında müxtəlif partiyalara mənsub ziyalılar ola bilər, amma onlar bu hərəkətə partiyalarının adından deyil, yalnız müstəqil fərdlər kimi – mədəni dəyərlərimizi qorumaq məqsədini güdən bir Ocağın fəalları kimi qoşulmalıdırlar.

Hərəkətimizə bundan sonra da indiki, ya keçmişdəki partiya mənsubiyyətindən asılı olmayaraq məqsədlərimizi bölüşən hər hansı şəxs qoşula bilər.

İlk bəyanatla çıxış edəndən sonra hərəkətin geniş Toplantısını (təsis konfransını) çağırmaq, orada yığcam inzibati qrup yaratmaq, nizamnaməmizi tərtib və təsdiq etmək, Konstitusiyamıza uyğun olaraq rəsmiyyətdən keçmək fikrindəyik.

Azərbaycan mədəniyyətinin taleyinə laqeyd və biganə

olmayan hər vətəndaşımızdan, ədəbiyyat, elm, sənət təəssübkeşlərindən həmrəylik, arxadaşlıq gözləyirik. Gələcəkdə imkanlarımız artdıqca – öz qəzetimizi, jurnallarımızı buraxmaq, nəşriyyatımızı yaratmaq, xarici ölkələrlə mədəni əlaqələrimizi qurmaq istəyirik. Televiziya ekranında və radio efirində hərəkətimizin çalışmalarını işıqlandıran, onun hazırladığı müstəqil proqramlara saat ayrılması məsələsini qaldıracağıq.

Bu bəyanatı imzalayanların çoxu keçmiş quruluşun təsis etdiyi fəxri adları daşıyır. Bizcə, bu adların mövcud olması ziyalıları bir növ məhdudlaşdırmaq, əl-qolunu bağlamaq, onların arasında xəstə rəqabət yaratmaqdan başqa heç bir əhəmiyyətə malik deyil. Sənətkar özü öz adını təsdiq edibse – bu onun ən böyük xoşbəxtliyidir. Əsl sənətkarın əlavə rəsmi təsdiqə ehtiyacı yoxdur. Hərəkətimizin ilk addımı kimi hamımız daşdığımız fəxri adlardan imtina edirik və Ali Məclisimizə müraciət edirik ki, ümumən fəxri adlar ləğv edilsin.

Qayğılarımız, təlaşlarımız çoxdur, amma ümidlərimiz, arzularımız, xoş niyyətlərimiz daha çoxdur.

Geniş ictimaiyyətin narahatçılığımızı başa düşəcəyinə, Tarixin isə həyəcan təbilmizi doğru qiymətləndirəcəyinə əminik.

(Mənim yazdığım bu mətn "Azərbaycan elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin Bəyanatı" adıyla və 26 ziyalımızın imzasıyla "Ədəbiyyat qəzeti"nin 1992-ci il 23 oktyabr tarixli nömrəsində dərc edilib.

İmza atanların xahişiylə fəxri adlardan imtina edilməsinə həsr olunmuş abzas ixtisar edildi – ANAR).

MƏDƏNİYYƏT DƏ İSTEHKAMDIR, QALADIR

*(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini
icra edən, Ali Sovetin sədri HEYDƏR ƏLİYEVİN
ziyallılarla görüşdə çıxış. 21 sentyabr 1993)*

Hörmətli yoldaşlar, xanımlar və bəylər!

Mən uzun illər boyu işlətdiyimiz "yoldaşlar" sözündən də, son dövrlərdə daha çox dəbdə olan "xanımlar və bəylər" müraciətindən də təsadüfən istifadə etmirəm. Hələ "Kitabi-Dədəm Qorqud" dastanlarında dost, həmdəm, arxadaş anlamında işlənən "yoldaş" sözünə istehzayla yanaşmağa ixtiyarımız olmadığı kimi, bütün dövrlərdə qadına hörmət əlaməti kimi "xanım" deməyimiz də təbiidir və kimlərə görəsə "bəy" ifadəsini də lağa qoymağa haqqımız yoxdur. "Bəy" deyəndə biz qüdrətli Mirzə Cəlil qələminin damğaladığı qurbanəlibəyləri düşünmürük. Həsən bəy Zərdabilərin, Əli bəy Hüseynzadələrin, Əhməd bəy Ağayevlərin, Əlimərdan bəylərin, Nəsim bəylərin, Əbdürrəhim bəylərin, Üzeyir bəylərin işıqlı surətlərini xəyalımızda canlandırıq. Bu gün bu mədəniyyət məclisində müqəddəs sələflərimizin adlarını xatırlamağım da əbəs deyil. Çünki xalqın ən ağır günündə onun təsəllisi, dayağı, güvənc yerlərindən biri, bəlkə ən önəmlisi keçmişin parlaq simaları, tariximizin şərəfli səhifələridir. Bəzən xalqın son müdafiə qalası, son istehkamu – onun mədəniyyəti, dili, mənəviyyəti olur. Amma bu gün xalqımızın bu sınaq illərində bizi ağrıdan, dərdimizə dərd artıran itkilərimiz – torpaqlarımızın, şəhər və kəndlərimizin işğalı, axıdılan qanlar, çöllərdə sərkərdən qalmış qaçqınların müsibəti və başqa bəlalərimizlə birlikdə həm də mədəniyyətimizin böhranı, ona qarşı etinasızlıq və sayqısızlıqdır. Mədəniyyətə məsuliyyətsiz münasibət xalqın yalnız keçmişinə deyil, gələcəyinə də məsuliyyətsiz münasibət deməkdir. Əlbəttə, başa

düşürük ki, bu gün dövlətimizin qarşısında ölüm-dirim səviyyəsində problemlər durur. Amma belə bir zamanda bu cür mötəbər məclisin toplanmasının mədəniyyət problemlərinin həlli yolunda bir dönüş nöqtəsi olmağına inanmaq istərdim.

Tarixdə yaqın çox az ölkə tapılar ki, qısa bir zamanda bu qədər çətin sınağa məruz qalmış olsun. Böyük bir dövlətin faktiki əyaləti olmaq statusundan müstəqilliyə keçmək öz-özlüyündə çox ağır bir imtahandır. İctimai-siyasi quruluşun kökündən dəyişməsi – ikinci çətin sınaqdır. İqtisadi sistemin tamam başqa yola keçməsi – üçüncü ciddi imtahandır. Və bu üç murəkkəb dəyişikliyə məruz qalmış ölkə bunları dördüncü və ən ağır sınaq şəraitində – müharibə şəraitində edir. Belə taleyüklü problemlərlə qarşılaşmış ölkədə "heç indi mədəniyyətdən danışmağın yeridir?!" sualı da meydana çıxa bilər və bu sualın fikrimcə bircə cavabı ola bilər: bəli, yeridir və vaxtdır. Çünki kökündən dəyişən bir cəmiyyətdə əbədi dəyərləri hifz edən, müxtəlif tarixi dövrlər, müxtəlif nəsillər arasında rabitəni, əlaqəni qoruya bilən, ardıcılığı, davamiyyəti, mənəvi vərəsəliyi təmin edən ən etibarlı vasitə – mədəniyyətdir. Mədəniyyət xalqın milli simasının, varlığının, mənliyinin qoruyucusudur və yaqın elə buna görə də hər bir xalqa qarşı düşmən təcavüzü ilk öncə onun mədəniyyətinə, mənəvi dəyərlərinə, bu dəyərlərin daşıyıcılarına qarşı həmlələrdən başlayır. Tale bizi məkrli və qəddar düşmənlə – erməni millətçilərilə qarşı-qarşıya qoyub. Bu düşmən torpaqlarımıza təcavüz etmədən çox-çox əvvəllər mədəni sərvətlərimizə, tariximizə qarşı hücumlar təşkil etdi. Tariximizi ya danmaq, ya azdırmaq istədi, tarixi və memarlıq abidələrimizə ortağ çıxdı, musiqimizi, folklorumuzu qarət edib öz malı kimi qələmə verməyə cəhd göstərdi. İftixar etdiyimiz tarixi şəxsiyyətlərimizə əli çatmayanda onları ləkələmək üçün dəridən-qabıqdan çıxdı. Babək, Qaçaq Nəbi, Nərimanov haqqında ədəbi əsərlər, filmlər yaradılarkən o vaxtkı mərkəzə – Moskvaya danoslar yazan, həm bu şəxsiyyətləri damğalamağa,

həm də onlar haqqında əsər yaradanları, onların adlarını əbədləşdirən dövlət xadimlərini ləkələməyə səy göstərən erməni millətçiləri qarşılıqlı dəqiq məqsəd qoyurdular. Azərbaycan xalqını tarixsiz, mədəni və mənəvi dəyərlərsiz, böyük şəxsiyyətlərə malik olmayan bir xalq kimi qələmə vermək istəyirdilər. Bu, illərdən bəri aparılan ideoloji təxribat idi və mənhus niyyətlərin gerçəkləşməsi üçün real şərait yarananda Azərbaycanı layiqli təmsil edə biləcək dirilərin də növbəsi çatdı – bu qara erməni siyahısına real gücə malik olan siyasi xadimlərimizin və nüfuzlu ziyalılarımızın adları düşdü. Və nə yazıq ki, bu məkrli düşmən hiylələri çox vaxt, hörmətli yazıçımız İsmayıl Şıxlının bizə xatırlatdığı bir xalq ifadəsində deyildiyi kimi, "sapı özümüzdən olan baltalar" vasitəsilə edilirdi. Keçmiş SSRİ-nin ən yüksək siyasi mövqeyində olan yeganə azərbaycanlı Heydər Əliyevə qarşı kompaniyalar da belə təşkil olunurdu. SSRİ Ali Sovetində o zaman Azərbaycanın həqiqətlərini ölkəyə və dünyaya çatdırı biləcək, ən yüksək kürsüdən söz deyə bilən deputatlarımız – onların sırasında mən ilk olaraq mərhum dostlarım Tofiq İsmayılovun, Vəli Məmmədovun, Vaqif Cəfərovun adlarını çəkmək istəyirəm – bu sayaq gözdən salınırdı.

Xalqa bər-bəzəkli şüarlar və gurultulu çağırışlarla deyil, acı və sərt həqiqətlərlə müraciət etmək istəyən ziyalılarımız da beləcə pisikdirilir, təhqir olunur, çeşid-çeşid yazılı və şifahi böhtanlara məruz qalırdı. Bəzən adama elə gəlirdi ki, sanki düşmənlərimizin – erməni millətçilərinin yazdığı ssenarini biz özümüz epizod-epizod, ardıcılıqla həyata keçiririk. Bu xalqı ağsaqqalsız, ziyalisız qoymaq istəyirik. Bu həm də bizim milli əxlaqımıza qarşı cinayət idi, çünki yazılmamış milli əxlaq kodeksində həmişə ağsaqqal sözünə hörmət olub. Məhz bu ənənəni alt-üst edib dağıtmaq istəyirdilər.

Ziyalılarıımıza qarşı uydurma ittihamlardan biri də guya onların seyrçi, passiv mövqe tutmaları haqqında böhtan idi.

Bunu dəlillərlə, sübutlarla təkzib etmək üçün mən burda çox

danışa bilərdim, amma yalnız bir neçə faktı gətirməklə kifayətlənəcəm.

1987-ci ilin noyabrında adı bədnam Ağanbekyan Parisdə Qarabağ haqqında bəyanat verəndə, Qarabağın Ermənistana qatılması haqqında fikir söyləyəndə, bu məlumat Bakıya çatan kimi Yazıçılar Birliyində toplaşdıq və o vaxtlar məsələyə obyektiv yanaşacağına az-çox ümid bəslədiyimiz Qorbaçova geniş bir məktub yazdıq. Qarabağın tarixi baxımdan Azərbaycana aid olmasını, iqtisadi cəhətdən Azərbaycanla bağlı olduğunu dəlillərlə sübut etdik. Az sonra o vaxt Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi vəzifəsində işləyən Konovalov mənə zəng elədi, dedi ki, Qorbaçov məktubu alıb, onun dəftərxanasından zəng eləyib deyiblər ki, Azərbaycan yazıçılarının narahatlığı əbəsdir, Qarabağ Azərbaycanındır və heç kəs onun statusunun dəyişdirilməsi haqqında fikirləşmir. Bundan sonra da vəziyyət mürəkkəbləşdikcə dəfələrlə Qorbaçova, başqa dövlət rəhbərlərinə müraciətlər etdik. Mən Moskvada SSRİ Ali Sovetinin deputatı olarkən bir neçə dəfə Qorbaçovla görüşdük, ona mövqeyimizi çatdırdıq və bizimlə söhbətimizdə o guya Azərbaycan deputatlarının dedikləriylə tamamilə həmrəy olduğunu bildirirdi. Çox çətinliklərlə və maneçiliklərlə qarşılaşsaq da, mərkəzi televiziya ekranlarından, mərkəzi mətbuat səhifələrindən də öz sözüümüzü deyirdik.

"Pravda", "İzvestiya", "Lit.qazeta", "Lit.Rossiya", "Den" qəzetlərinin səhifələrində məqalələrimiz, teleqramlarımız, müsahibələrimiz çox əngəllərə baxmayaraq ara-sıra çap olunurdu. Qanlı yanvar günlərində yazdığımız müraciəti keçmiş SSRİ respublikalarının Yazıçılar Təşkilatlarının hamısına, SSRİ deputatlarının böyük bir hissəsinə göndərdik. İlk dəfə olaraq mərkəzi mətbuatda Azərbaycan yazıçılarının dilindən Bağanis-Ayrım – Azərbaycanın Xatın kəndi, Xocalı – Azərbaycanın Xirosiması adlandırıldı. Çünki yetmiş milyonluq yapon xalqı üçün iki yüz minlik Xirosima şəhərinin darmadağın edilməsi nə deməkdirsə, yeddi milyonluq

Azərbaycan xalqı üçün də iki min əhalisi olan Xocalının məhvi – eyni bir müsibət idi.

1988-ci ilin fevral ayında Azərbaycan KP MK-nın Razumovskinin və Dəmiçevin iştirakıyla keçirilən Plenumunda: – Qarabağ ermənilərinin hüquqlarından danışarkən – Ermənistanda yaşayan 200 mindən artıq azərbaycanlıların da hüquqlarından danışmaq lazımdır, – dedik, – həm də bu azərbaycanlıların orda heç bir hüququ yoxdur, nə milli muxtariyyətləri, nə də hər hansı başqa qurumları var.

Ermənistandan gələn ilk qaçqınları məhz Dağlıq Qarabağda yerləşdirməyi təklif etdik, çünki belə olsaydı, bəlkə qaçqın axınının da qabağı alınardı. Amma bu təkliflərimiz də neçə-neçə başqa təklifimiz kimi, təəssüf ki, qulaqardına vuruldu.

Demokratik quruluş quruluşların ən yaxşısıdır və demokratiya gözəl şeydir. Amma həqiqi demokratiya möhkəm demokratik təməllərə və ənənələrə arxalanmalıdır. Bu təməllər, bu möhkəm ənənələr olmadıqda demokratiya hərc-mərcliyə çevrilə bilər. Odur ki, o zaman Azərbaycan Ali Sovetinə seçkilərə hazırlıq zamanı bu demokratik seçkiləri müəyyən dərəcədə tənzimləmək, təsadüflərdən qorumaq, təsadüfi adamların namizəd verilməsinin qarşısını almaq üçün bir təklif verdik. Təklif etdik ki, namizədlərin siyahısını tərtib edəcək 13 nəfərlik bir komissiya yaradılsın, bu komissiyaya dörd nəfər o vaxtkı partiya və hökumət dairələrinin nümayəndəsi, dörd nəfər müxalifət nümayəndəsi, dörd nəfər bitərəf ziyalıların nümayəndəsi daxil edilsin. Mənə hətta: "Axı hesab düz gəlmir, dörd, dörd və dörd on iki edir, sən isə on üç deyirsən" – dedilər. "On üçüncü də Şeyxülislam" – dedim. Bu komissiya bütün tərəflərin razılaşdığı namizədlərin siyahısını tərtib edə bilərdi, seçkilərdə bütün tərəflər bu ümumi siyahını müdafiə edə bilərdi və beləliklə də bizim parlament, mənə elə gəlir ki, indikindən daha yüksək səviyyədə ola bilərdi. Bu təklif də guya əvvəl bəyənildi, sonra ona da məhəl qoyulmadı. Nəhayət, Xocalı faciəsindən sonra, 92-ci ilin martında beş nəfərdən

ibarət Milli Şura yaradılmasını və bu Şuraya o vaxt Respublikanın Ali Sovetinin sədrini, Baş Naziri, Naxçıvan Milli Məclisinin sədrini və iki nəfər müxalifət nümayəndəsini daxil etməyi təklif etdik, bu təkliflərimizi qəzetdə də dərc etdirdik. Bunu da eşidən olmadı.

Və nəhayət, son dövr – Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətdə olduğu dövr. Çünki bütün dediklərim Xalq Cəbhəsinin iqtidara gəlməsindən əvvəlki dövrlərə aid söhbətlərdir. Xalq Cəbhəsinin iqtidarda olduğu dövr haqqında da bir neçə kəlmə demək istəyirəm, amma əvvəlcə bir məsələyə toxunacam. Xalq Cəbhəsi müxalifətdə olduğu zaman o vaxtkı respublika rəhbərliyi ilə mənim bütün söhbətlərimdə – bəzən belə söhbətlərə imkan olurdu, xüsusilə, Moskvada Ali Sovetin iclasları zamanı daha çox imkan olurdu, mən hər zaman Xalq Cəbhəsinin müdafiə etməyə çalışırdım, real bir qüvvə kimi Xalq Cəbhəsiylə hesablaşmağa çağırırdım, onlarla sağlam dialog qurulmasını təklif edirdim. Və bu gün də mən Xalq Cəbhəsinin iqtidara gələndən qədər Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatında xidmətlərinin, rolunun üstündən qələm çəkmək istəmirəm və Gələcəkdə də Xalq Cəbhəsinin parlament, təkrar edirəm parlament müxalifəti kimi görmək istəyirəm. Amma iqtidara gələndən sonra Xalq Cəbhəsi, təəssüf ki, çox səhvlər etdi. Bu səhvləri bilirsiz də, deyilib də, təkrar etmək istəmirəm. Amma ən ciddi səhvlərindən biri, mənə elə gəlir ki, ziyalılarla düzgün münasibət qura bilməmələri oldu. Ziyalılara qarşı nə isə bir qısqanclıq vardı. Guya ziyalılar kiminsə şöhrət payına orta qıxacaqdı. Bu soyuqluq, ögey münasibət tək ayrı-ayrı ziyalılara deyil, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizə olan münasibətdə özünü göstərirdi. Və o zaman da yenə biz öz sözüümüzü deyirdik. Siyasi repressiyalar, təqiblər başlananda, bu təqiblərin bumeranq kimi qayıdıb təqibçilərin öz başına gələcəyi barədə dedik və belə də oldu. Dilimizin adını dəyişəndə etirazımızı bildirdik, dilimizi ən yüksək səviyyədə ləhcə adlandıranda etirazımızı bildirdik. Bunlara da qulaq asan olmadı. Və

nəhayət, 1992-ci il oktyabrın 23-də Azərbaycan ziyalılarının böyük bir qrupu – "Mədəniyyətimiz təhlükə qarşısındadır" harayı ilə mətbuatda çıxış etdi. Dövlətin mədəniyyət sahələrinə etinasızlığının ədəbiyyatımıza, sənətimizə sağalmaz yara vuracağı barədə xəbərdarlıq etmək istəyirdik. Çünki mədəniyyət elə şeydir ki, onun fasiləsi ola bilməz. Yəni "hələlik dayanın, iki ildən sonra mədəniyyətimizi davam etdirərik". Bitən, boy atan ağac kimidir, kəsdin, qurtardı getdi. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ədəbi jurnallarımız, qəzetimiz maliyyə çətinlikləri ucbatından bağlanacaqsə, kitab nəşri yalnız kommersiya meyarlarıyla tənzimlənəcəksə, deməli, ədəbiyyatımız da olmayacaq. Mən Yazıçılar Birliyini təmsil etdiyim üçün bu məsələni daha qabarıq şəkildə çatdırmaq istəyirəm. Bu gün nəşr, çap çətinlikləriylə əlaqədar olaraq elə vəziyyət yarana bilər ki, XX əsrin sonunda Azərbaycan ədəbiyyatının yazılı dövrü bitib tükənə bilər. Yenidən şifahi ədəbiyyat dövrünə keçə bilərik, sözümlə bir az zarafat qatıb desək, nasirlərimiz şifahi nağıllar danışmağa, şairlərimiz əllərinə saz alıb şifahi şeirlər söyləməyə məcbur ola bilərlər. Yəni belə getsə, bu bir həqiqətdir ki, yazılı ədəbiyyat – jurnallar, qəzet, kitablar vasitəsilə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı olmayacaq. Mən təkliflərimi yazılı şəkildə vermişəm, təkliflərimdən biri budur ki, dövlət ədəbiyyatımızı bu maliyyə böhranlarından qorumalıdır. Bu dövlətin bir sədəqəsi deyil, dövlət səhiyyəyə, təhsilə vəsait ayırdığı kimi, ədəbiyyatı da yaşatmaq üçün ona maddi yardım etməyə borcludur.

Bu ilin axırınacan jurnallarımızı və qəzetimizi saxlamaq üçün Nazirlər Soveti vəsait ayırıb, sağ olsunlar, amma gələn il Yazıçılar Birliyinin mətbuat orqanları dövlət büdcəsinə qəbul olunmasalar, onların bağlanmaq təhlükəsi tamamilə realdır. Həmin müraciətdə musiqimizin, ifaçılıq sənətimizin, təsviri sənətimizin bir çox problemlərindən də söz açılırdı, amma yəqin burda başqa yaradıcılıq təşkilatlarının nümayəndələri

özləri bu barədə deyəcəklər, mən yalnız müraciətdəki birçə məsələyə də diqqəti çəkmək istədim. Kino və televiziya filmlərimizin hamısının orijinalları, neqativləri Moskva saxlanclarındadır və onların itib-batmaq təhlükəsi var. Onlara yiyə durmasaq, onları qaytarmasaq, kino sənətimizin tarixini büsbütün itirə bilərik.

Bütün bu məsələlər idi müraciətimizin məğzi. Amma bunları da eşidən olmadı. Ümumiyyətlə, dediklərimizi nə bir il, nə üç il, nə beş il bundan qabaq eşitdilər. Əksinə, ziyalı sözünü qulaqardına vura-vura ziyalıları passivlikdə günahlandırıdılar. Ziyalının topu-tufəngi yoxdur, güclü pulu yoxdur, vəzifəsi yoxdur, yeganə silahı – sözdür. Bu sözü də eşitmək istəmirlərsə, ziyalı nə etməlidir?

Üstəlik azadlığı azgınlıq kimi qavrayan bəzi qəzetciklər ən tanınmış sənət, ədəbiyyat, elm adamlarımız haqqında fəhş, hərzə-hədyan, söyüşlər və böhtanlar çap edib bu üsulla tirajlarını və deməli, əməkdaşlarının rifahını qaldırmağa cəhd göstərdilər. Dirilərlə kifayətlənməyib ölümlərə keçdilər. Demək olar ki, Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatının, elminin elə bir görkəmli siması qalmadı ki, ona qara yaxmasınlar. Düşmənin ssenarisi çox uğurla həyata keçirilirdi. Amma ziyalı həqiqətən ziyalıdırsa, o bütün bu həmlələr və hücumlar qarşısında acizlik göstərməməli, küsüb bir qırağa çəkilməməlidir. Böyük ustadımız Cəlil Məmmədquluzadənin sözləri qulağımızda sırğa olmalıdır: Sözü o kəslərə de ki, səni eşitmək istəmirlər.

Ziyalının çətin missiyası, anlamaq dərdi bax budur. Güman edirəm ki, bu sözləri bu gün burdan söyləməyə mənəvi haqqım var, çünki kommunist rejimi dövründə də, əlbəttə, o vaxtkı imkanlar çərçivəsində duyduğumu və düşündüyümü duyduğum və düşündüyüm şəkildə deməyə çalışmışam. Bəzən xarici müxbirlər belə bir sual verirlər: Azərbaycanda da dissident hərəkatı olubmu? Mən bu suala: – bunun müəyyən təmayülləri olub, – cavabını verirəm, çünki bu hərəkatı, məsələn, Moskvadakı dissident hərəkatının meyarları ilə ölçmək olmaz.

Nəinki Soljenitsin və Saxarovun, ən adi bir Moskva dissidentinin hər addımını, hər hərəkətini bütün dünya izləyirdi. Bütün dünyanın diqqət mərkəzində idi onlar. Moskvadan uzaqlarda ayrı fikirlilik isə səhrada yalnız adamın harayı kimi səslənərdi.

Moskva dissidentləri ümumiyyətlə sovet quruluşuna qarşı çıxırdılar, biz bunu edə bilməzdik və etmərdik, amma 60-70-ci illərin Azərbaycan ədəbiyyatı bu quruluşdan törəyən bütün eybəcərlikləri cəsarətlə qələmə alırdı. Ədəbiyyatımızın ən yaxşı əsərlərinin istər nəsrdə, istər şerdə, istər dramaturgiyada, publisistikada hədəfi kölə psixologiyası, obıvatel mühiti, milli simasızlıq idi, bu əsərlər əliəyriliyə, riyakarlığa, rüşvətxorluğa, yerlibazlığa, dostbazlığa, qohumbazlığa qarşı mübarizə əzmində köklənmişdi. Qəribə paradokslardan biri də odur ki, o dövrlərdə bu meylləri "antisovet", "sosialist realizmi metoduna zidd", "ışıqlı həyatımızı qara boyalarla göstərmək" kimi damğalayanlar dövr dəyişəndə elə qoçaqlaşdılar, hörmətli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə demişkən, elə icazəli cəsarət sahibi oldular ki, ötən dövrün bütün cəfakeşlərinə kommunizm tərənnümçüləri, sovet quruluşunun məddahları, partokrat, daha nə bilim, nə kimi yarlıklar yapışdırdılar. Bu, əlbəttə, təbii bir şeydir, çünki hər şey dəyişir və hər şey dəyişdikcə konyüktürçülər də yeni konyüktürlərə uyğunlaşırlar. Bu gün tarixin bu keçidində bizə aydın olur ki, o dövrkü Azərbaycan ədəbiyyatının tənqid, ifşa hədəfləri dürüst seçilibmiş, rüşvətxorluq, möhtəkirlilik, yerlibazlıq və sair bəlalar yalnız o dövrün xəstəliyi deyildi, onların xərçəng metastazları gəlib bu günümüzdə daha dəhşətli mərəz kimi çıxdı. Doğrudan da, o vaxtlar, tutalım, qəbul imtahanlarında möhtəkirlilik edənlər, vəzifə alverinə qurşananlar, öz mənafeələrini, vəzifə, şöhrət, pul hərisliklərini xalqın marağından üstün tutanlar – indi, yaşadığımız dövrdə tankı, silahı, benzini düşməinə satdı, torpaqlarımızı öz mənafeyinə qurban verdilər. Yerliçilik psixologiyasına alışıqlar – bu gün separatçılıq, bölgəçilik

girdabına yuvarlanıb vətənimizi parçalamağa cəhd etdilər. Milli ləyaqət çox ülvi bir hissdır, amma milli lovğalıq təhlükəsi azardır. Özümüzdən razılıq, igidliyimiz, şücaətimiz, dünyada hamıdan gülməşəkər olmağımız haqqında xülyalar xalqı xumarlandırıb, ürəyi parçalana-parçalana acı həqiqətləri söyləyən Sabir yangısından çox, mədhiyyələrə, tərənnümlərə, arxayınçılığa uyduq. Nəticəsi göz qabağındadır. Romantizm sənətdə, bir də məhəbbətdə gözəldir, siyasətdə yox. Siyasət realist olmalıdır, romantik xəyallar, gerçəklikdən uzaq xülyalar, fantaziya üzərində qurulmuş siyasətin bəhrələri çox acı olur. Başqa dövlətlərə, özəllikdə də qonşularımıza münasibətləri emosiyalar üzərində qurduq, real hesablar üzərində yox. Türkiyə kimi qardaş bir məmləkətdə qabaqcıl Azərbaycan sənətini, mədəniyyətini, həqiqi dəyərlərimizi layiq olduğu yüksək bir səviyyədə tanıda və təbliğ edə bilmədik. Bu məqsədlə Türkiyədə bir Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılması çox əhəmiyyətli olardı. İranla münasibətlərdə Araz çayından şikayətçi olduq, amma onu düşünmədik ki, Araz çayı müasir dünyanın təsdiq etdiyi dövlət sərhədidir, mədəniyyətin isə sərhədi yoxdur. Cənubi və Şimali Azərbaycan mədəniyyətinin arasından Araz çayı axmamalıdır. Fantastik planlar qurmaqdansa, bir qüvvətli ötürücü televiziya qülləsi qurmaq daha yaxşıdır ki, bu vasitəylə cənubdakı qardaşlarımız ədəbiyyatımızın, sənətimizin, elmimizin uğurlarıyla daha yaxından tanış ola bilsin. Əlifba fərqi bilməyən televiziya ekranında burdakı həyatımızı orda tanıda bilək. Rusiya ilə münasibətdə də nə əvvəlki aludəçilik dövründə əndazə vardı, nə də sonrakı soyuqluq dövründə. İki yüz ildən bəri davam edən çar imperiyasının müstəmləkəçilik siyasəti, sovet dövrünün assimilyasiya cəhdləri, dilimizə olan basqınlar bizi çox incidib, çox əzib, amma bütün bunların rus mədəniyyətinə və dilinə nə dəxli var? Axı rus dili vasitəsilə biz yalnız öz-özlüyündə çox zəngin olan rus mədəniyyətini deyil, həm də Qərbin və Şərqlin mənəvi sərvətlərini mənimsəyirik. Bunu

demək artıqdır ki, birinci növbədə biz öz doğma ana dilimizi bilməliyik və həm də gözəl, mükəmməl bilməliyik, amma rus dilindən də bir silah kimi, dünya mədəniyyətinə bir açar kimi istifadə etməliyik. Qınından çıxıb qınını bəyənməmək pis şeydir, amma qınından çıxmamaq, qapanıb qınında qalmaq ondan da betərdir. Biz dünyaya pəncərə açıb dünyanı seyr etməliyik və qapı açıb dünya mədəniyyəti aləminə daxil olmalıyıq. Son dövrün ən müsbət və düzgün qərarlarından biri Azərbaycanda latın qrafikasının bərpa olunması haqqında qərar idi, amma bu işin də icrası elə ləng gedir, yubadılır ki, yetişən nəsillər kəmsavad vəziyyətində qala bilər.

Azərbaycan bu gün, doğrudan da, tarixinin ən ağır günlərini yaşayır və çoxları kimi mənim də bu ağır günlərdən qurtarmaq ümidlərim Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməyi ilə bağlıdır. Tək kiçik qonşumuzun – ermənilərin yox, böyük qonşularımızın da siyasi oyunlarını yaxşı bilən, dünya siyasəti miqyaslarında düşünən, zəngin təcrübəyə malik olan, siyasi addımlarında yüz ölçüb bir biçməyi bacaran Heydər Əliyev bəlkə də bu ağır günlərdə Azərbaycanımızın son şansıdır. Tarixi şəxsiyyətləri müqayisə etmək düzgün deyil, amma ölkələrin düşdüyü tarixi situasiyaların müəyyən oxşarlıqları olur. Türkiyənin ən ağır günlərində tarixin meydana çıxardığı böyük bir şəxsiyyət – Atatürk Türkiyəni həm xilas etdi, qurtardı, həm də qurdu, gələcəyini sağlam demokratik əsaslar üzərində müəyyənləşdirdi. Əlbəttə, tək əldən səs çıxmaz. Amma müxtəlif əqidələrə sahib olan siyasi xadimlərin birgə səyinə, ziyalıların real yardımına əsaslanan yeni rəhbərliyin Azərbaycanı həm qurtaracağına, həm də quracağına inanmaq istəyirəm, yəni bu gün biz XXI əsr Azərbaycanını xoşbəxt bir ölkə kimi görmək istəyiriksə, onun bu xoşbəxtliyi yalnız müstəqillik, demokratiya yolunda ola bilər, demokratik mexanizmlərin və institutların saat kimi dəqiq işlədiyi bir şəraitdə ola bilər.

Kaş nəsib olsun, biz də o günləri görək. Amma qəti əminəm

ki, xalqımızın gələcək nəsilləri azad, müstəqil, demokratik, mədəni, fərvan bir həyatla yaşayan Azərbaycanda ömür sürəcəklər və doğma Şuşamızın Cıdır düzündən ucalacaq Azərbaycan muğamını haçansa bizlərin dinlədiyi kimi onlar da zövqlə dinləyəcəklər.

ÖMRÜMÜN "QOBUSTAN" ILLƏRİ

"Qobustan" – mənim gəncliyimdir, bizim nəslin gəncliyidir. Düz otuz il bundan əvvəl – 1968-ci ilin payızında bu toplunun baş redaktoru təyin olunanda otuz yaşındaydım və yeddi nəfərdən ibarət olan redaksiyamızın əməkdaşları (məsul katib, iki şöbə müdiri, rəssam, texniki redaktor, makinaçı) – hamısı məndən cavan idilər. Müəlliflərimizin də böyük qismi gənclər idi.

"Qobustan" ədəbiyyatımızda, sənətimizdə "60-cılar" adlanan və mədəniyyət tariximizdə silinməz izlər salan bir nəslin səsi idi, onun ruhunun, dünyagörüşünün və dünyaduyumunun, düşüncələrinin, estetik zövq və meyarlarının ifadəsi idi. O nəslin, o dövrün ümidlərini və fərəhlərini, aldanışlarını və xəyal qırıqlığını yaşayır və öz səhifələrində əks etdirirdi.

Toplu ilk nömrəsindən oxucuların marağını və sevgisini, bədxahların qısqanclığını və kinini qazandı. (Təbii ki, bu sonuncular da oxucular idi, oxuyurdular "Qobustan"ı, amma pis gözlə, qurdalayıb bir şey tapmaq məqsədiylə oxuyurdular). Hər halda topluya biganə qalanlar yoxdu. Məlumat alırdıq ki, bəzən toplunu köşklərdə piştaxtanın altından artıq qiymətə satırlar.

Bu oxucu marağının səbəbi nəydi? Materialların oxunaqlı şəkildə, o vaxtlar yalnız "Qobustan"a məxsus bir dillə və üslubla, çeşidli formalar, biçimlər, rubrikalar şəklində təqdim olunması, rəngli şəkillərin və kağızın yüksək keyfiyyətli olması diqqəti çəkirdisə, bu işin yalnız zahiri cəhəti idi. Daha vacib, daha önəmli məsələ topluda gedən yazıların məzmunu və daha geniş anlamda "Qobustan"ın ümumi ruhu, məramı, mövqeyi idi.

"Qobustan" incəsənət plusu dərc etdiyi müxtəlif səpkili yazılarla göstərmək istəyirdi ki, ən yeni, mütərəqqi, irəlici

sənət yönlərinin, təmayüllərinin təbliği, dəstəklənməsi heç də keçmiş irsimizdən qopmaq, köklərimizi danmaq, onlara etinasız yanaşmaq deyil. "Qobustan" öz yazılarıyla sübut edirdi ki, xalqımızın neçə min illik mədəni sərvətinə ehtiram, milli yaradıcılıq ənənələrinə diqqət və sayqı heç də inkişafımızın qarşısını almamalıdır, yeni axtarışlara, eksperimentçiliyə, çağdaş dünyayla ayaqlaşmağa əngəl törətməməlidir. "Qobustan" həm Keçmişimizə sadıq idi, həm də Gələcəyimizə.

Toplu Azərbaycan incəsənətinin bütün sahələrini işıqlandırır, amma eyni zamanda onun qapıları bütün dünyanın - Qərbin də, Şərfin də, Şimalın da, Cənubun da sənət xəzinəsinə açıq idi. İlk nömrəmizin üz qabığında Qobustan qaya rəsmlərinin şəkli verilmişdi, sonrakı saylarımızı Orta əsr Azərbaycan miniatürləri, xalçalarımız, "Molla Nəsrəddin" karikatürləri, Səttar Bəhlulzadənin, Cavad Mircavadovun, Mikayıl Abdullayevin, Tahir Salahovun, Toğrul Nərimanbəyovun, Rasim Babayevin tablolarıyla bərabər Orta əsr İtaliya İntibah rəssamlarının, fransız impressionistlərinin, Behzadın və Matissin şəkilləri, yapon qravürləri və Pikassonun qrafik "Göyərçini" bəzəyirdi.

"Qobustan" dünyaya açılan Azərbaycan pəncərəsiydi. Əbu Bəkr Əcəmi Naxçıvani və Sultan Məhəmməd, Üzeyir Hacıbəyov və Bülbül, Abbas Mirzə Şərifzadə və Fatma Muxtarova, Rəşid Behbudov və Niyazi "Qobustan" səhifələrində Çarli Çaplin və Rabindranat Taqorla, Şostakoviç və Karbüzze ilə, Fellini və Meyerholdla, Brext və Kurasavayla, Mey Lan Fan və Salvador Daliylə, Qarsia Lorka və Dieqo Rivyeroyla, Çurlenis və Pirosmaniylə görüşürdülər. "Qobustan"ın birləşmiş (iki nömrə bir sayda) özəl nömrələri XX əsr dünya sənətinə, Asiya və Afrika ölkələrinin mədəni irsinə, keçmiş SSRİ xalqlarının bədii yaradıcılığına həsr olunurdu.

O dövrün məhdud ideoloji çərçivələri içində "Qobustan" Azərbaycanda, bəlkə də bütün Sovet İttifaqında Türkiyənin

keçmiş və müasir sənəti haqqında ən çox materiallar verən bir nəşr idi. Türkiyədən başqa ümumən Türk dünyasının sənət sərvətləri haqqında yazılar, şəkillər dərc edilirdi. Əlbəttə, o vaxtlar "Türk dünyası" ifadəsi işləmə bilməzdi, amma Qazax rəssamı, Özbəkistanın memarlıq abidələri, Qırğız kinosu, Türkmənistan xalçaları, Tatar musiqisi, Tuva heykəlləri, haqqında təfərrüat materialları bütün Türk dünyasının keçmiş və çağdaş sənətini ehtiva edirdi. "Qobustan"a verilən pantürkizm, türkçülük "itthamlarının" bir səbəbi də məhz bu idi.

Toplumuz heç vaxt Güney Azərbaycan mövzunu da unutmurdu. Cənubi Azərbaycanın memarlıq abidələri, xalq yaradıcılığı, xalça örnəkləri, müğənniləri, ifaçıları, rəssamları haqqında materiallar toplanırdı demək olar ki, bütün saylarında yer alıb. Bir nömrəmiz isə Güney və Qüzey Azərbaycan sənətinin paralel şəkildə təqdiminə həsr edilib. Yəni hər səhifənin yuxarı hissəsində Şimali, aşağı hissəsində Cənubi Azərbaycan sənətinə aid yazılar, şəkillər verilib və bu səhifələrin iki hissəsini ayıran nazik xətt Araz çayı kimi keçilməz sərhəd deyil – mətnlər, şerlər, rəsmlər bir-birini tamamlayır, bir-birinə əlavələr edir, küll halında bütöv və bölünməz milli mədəniyyətimizi nümayiş etdirir.

"Qobustan" daha bir cəhətiylə də oxucuların diqqətini çəkirdi. Səhifələrində sənətin sırayı adamlarına, ya adları tamamilə unudulmuş, yaxud da müəyyən xidmətləri olan, amma yada düşməyən adi sənət işçiləriylə söhbətlər, onların barəsində yazılar verirdi.

Unudulmuş, yaxud adları o dövrdə yasaq edilmiş şəxslər sırasında Azərbaycan Demokratik Respublikası zamanı fəaliyyət göstərmiş adamlar da vardı. Onlar siyasət adamları, deməli, Sovet Quruluşunun düşmənləri sayılırdısa da, biz həmin adamların incəsənətlə bağlı fəaliyyətinə əsaslanaraq məlumat xarakterli yazılar verirdik. Bu rubrikanın yaranmasında həmin yazıların daimi müəllifi, memar və araşdırıcı Mövsüm Əliyevin xidmətini qeyd etməyə bilmərəm.

"Qobustan"da yazıları dərc edilmiş müəlliflər sırasında mədəniyyət tariximizin tanınmış simaları var: Qara Qarayev və Fikrət Əmirov, xalçaçı Lətif Kərimov, teatrşünas Cəfər Cəfərov, memarlıq tarixçisi Əbdülvahab Salamzadə, sənətşünas Kərim Kərimov, alim-geoloq Xudu Məmmədov, filosof Cahangir Əfəndiyev...

Rəssam Elçin sənətşünas Rasim Əfəndi, memarlıq tarixçiləri Cəfər Qiyasi, Şamil Fətullayev, yazıçı-publisistlər Rafael Hüseynov, Vaqif Əlixanlı filosof Rəhman Bədəlov toplunun fəal müəlliflərindən idilər.

"Qobustan"da ilk gündən və bir qədər sonradan fəaliyyət göstərən əməkdaşları – mərhum Vidadi Paşayevi, itkin düşmüş Yusif Əliyevi, bu gün İstanbulda olan, türk mətbuatında "Qobustan" ruhunu yaşadan Tofiq Abdin Məhərrəmoğlunu, indi "Oğuz eli" qəzetini redaktə edən Azər Abdulları, məsul katib Sərvər Məmmədzadəni, toplunun rəssamları Ramiz Yanbulatovu və Qəyyuru, fotoqraf Tofiq Xanməmmədovu, Esmira xanımı, makinaçı Mayanı minnətdarlıqla anır, birlikdə çalışdığımız günləri xoş hisslərlə xatırlayır, ölənlərə rəhmət deyir, qalanlara uzun ömür diləyirəm.

Bu gün "Qobustan"ın indiki baş redaktoru, gözəl şairimiz və mənim etibarlı dostum Fikrət Qocanın təklifiylə "Qobustan"ın bu özəl yubiley nömrəsinə Son söz yazarkən o vaxtkı dövr üçün – bütün çətinlikləri, sıxıntıları, haqsızlıqları, dözülməz mənəvi təzyiqlərinə baxmayaraq – qərubsəyirəm, gəncliyimin "Qobustan" günləri üçün nostalji hissləri duyuram. Bu da təbiidir, çünki gənclik hansı şəraitdə və mühitdə keçməsindən asılı olmayaraq ömrün ən işıqlı, ən ümidli çağıdır – axı hər şey hələ irəlidedir. Qəlbinə, zehninə hakim olan duyğu-fikir də Gələcəyə ümiddir – Azad, Ədalətli, Firavan, hürr düşüncəli, sərbəst davranışlı Gələcəyə ümid. İndi – XX əsrin qurtararqurtarında bizim nəsil üçün hər şey irəlidi yox, geridedir. Odur ki, tez-tez keçmişə boylanır, yaşanılmış ömrün mənasını da, mayasını da, tarixdə yerimizi də keçmişdə axtarıq.

1964-cü ildə Moskvada Ali ssenari kurslarını bitirdikdən sonra üç il Bakıda, radioda əvvəl Uşaq şöbəsinin, sonra İncəsənət şöbəsinin müdiri kimi çalışdım. 67-ci ildə ilk ssenarim üzrə lentə alınan "Torpaq, Dəniz, Od, Səma" filminin çəkilişində iştirak etdiyimçün radiodan çıxdım, film bitdikdən sonra isə bir il işləmədim. 1968-ci ilin yayında Buzovna bağında götür-qoy edirdim ki, payızda hara işə düzəlməyə təşəbbüs göstərim. Belə günlərin birində şəhərdən bağa qayıdan Ənvər Məmmədخانlı mənə dedi ki, Cəfər səni ministr eləmək istəyir. Atamın və Ənvərin yaxın dostu, universitetdə mənim müəllimim və diplom işimin rəhbəri olmuş Cəfər Cəfərov o vaxt Mərkəzi Komitənin ideoloji katibi vəzifəsinə təzəcə seçilmişdi. Bu sözləri də Ənvərlə görüşü zamanı deyib və məni yanına dəvət edib.

Səhərisi Bakıya gəldim, Cəfər müəllimə telefon etdim, görüşdük və məlum oldu ki, məni nazir yox, Kinomatoqrafiya Komitəsi sədrinin müavini təyin etmək istəyir. Tamamilə səmimi etiraf edirəm ki, bu təklifə çox da sevinmədim. Mənimçün ən kiçik işdə belə sərbəst işləmək, hər hansı böyük vəzifəli müavin olmaqdan üstündür. Nə yaxşı ki, Cəfər müəllimin bu fikri nə ondan, nə də məndən asılı olmayan səbəblərə görə baş tutmadı. Ancaq elə həmin görüşdə Cəfər Cəfərov mənə başqa bir niyyətini də söylədi. Dedi ki, vaxtilə Mehdi Məmmədovun redaktorluğu ilə "Azərbaycan incəsənəti" adlı almanax çıxıb. Cəmisə üç nömrəsi çıxıb, sonra qapanıb. Həmin almanaxı bərpa eləmək istəyir və Mehdi müəllimin teatrda çox məşğul olduğunu nəzərə alaraq baş redaktorluğu mənə təklif edir. Bu təklifi böyük həvəslə və sevinclə qəbul etdim və 19 il – 1968-ci ilin sentyabrından 1987-ci ilin iyununa qədər – incəsənət almanaxının baş redaktoru işlədim. Dəqiqləşdirirəm: incəsənət almanaxının yox, incəsənət toplusunun. Həm də bu toplu Mərkəzi Komitə bürosunun qərarında "Azərbaycan incəsənəti" nəşrinin bərpası kimi qeydə alınmışdısa da, mən onu "Qobustan" adlandırmağı təklif etdim.

Cəfər müəllimə fikrimi izah etdim: "Azərbaycan incəsənəti" çox yıpranmış, rəsmi, protokol xarakterli addır, jurnal adı kimi cəlbədicə deyil. Tarixi Qobustan sənətin bir sıra növlərini – təsviri sənət (qaya rəsmləri), musiqi (qaval-daş), rəqs (Yallını xatırladan şəkillər) əks etdirən yerdir. Müxtəlif sənət sahələrini işıqlandıracaq bir toplunun "Qobustan" adlanması həm bu baxımdan, həm Qobustanın özünün daha geniş tanınması baxımından, həm də orijinal jurnal adı kimi daha münasibdir. Cəfər müəllim də o vaxt Mərkəzi Komitənin şöbə müdiri işləyən Teymur Əliyev də bu mülahizələri qəbul etdilər və partiya qayda-qanunlarında görünməmiş bir iş baş verdi: Büronun əvvəlki qərarı dəyişdirildi, "Azərbaycan incəsənəti" almanaxı əvəzinə "Qobustan"ın nəşri haqqında sənəd qəbul olundu. Almanaxın toplu adlandırılmasını isə özümüz – qərərsiz-filansız etdik.

Dərhal bu ada etirazlar meydana çıxdı. Elə Mərkəzi Komitənin məsul işçilərindən biri: "Qobustan" niyə? – deyə təəccübləndi – Qobustan deyəndə dəvələr yada düşür. – Dəvələr niyə? – deyə indi də mən təəccübləndim. Demə məsul yoldaşın Qobustan qaya rəsmlərindən xəbəri yoxmuş. Haradasa Qobustan ərazisində dəvəçilik sovxozu olduğunu bilirmiş.

Beləliklə, "Qobustan"la bağlı mübahisələr hələ toplu çıxmamışdan, elə onun adından başlamışdı. Görkəmli sənətkarımız, xalçaçılıq sahəsində mötəbər mütəxəssis, sonralar "Qobustan"ın redaksiya üzvü və fəal müəlliflərindən biri mərhum Lətif Kərimov da bu ada etiraz edir, "o yerin adı Qobustan yox, Qəbristandır" – deyirdi. – Hər halda, oranı hamı Qobustan kimi tanıyır – dedim. Toplunun adını da "Qobustan" qoyaq, amma elə ilk nömrədə, Lətif müəllim, Sizin "Qobustan, yaxud Qəbiristan" haqqında mülahizələrinizi də dərc edək. Razılaşdı. Birinci nömrəyə çatdırmadı, amma sonrakı saylardan birində Lətif müəllimin "Qobustan, yaxud Qəbiristan" adlı məqaləsini çap etdik. Beləliklə, "Qobustan"ın elə ilk nömrələrindən əsas prinsiplərinin birini də nümayiş etdirdik –

sərbəst fikir söyləmək üçün, hətta redaksiyanın mövqeyinə uyğun olmayan, zidd olan mülahizələr irəli sürmək üçün toplu öz səhifələrində yer ayıracaq.

Dediyim kimi, başı bəlalı "Qobustan"la bağlı söz-söhbətlər toplusunun hələ ilk sayı işıq üzü görməmişdən başlamışdı. "Qobustan" adından başqa "toplu" sözü də mübahisələr doğururdu. Əcnəbi "almanax", yaxud "məcmuə" kəlmələri heç kəsi narahat etmirdisə, "toplu"nu türk dilindən (!) alınma söz kimi qəbul edirdilər və bunun yaman nigarançılığını çəkirdilər. Türk sözü! Bu irad, xüsusilə Azərbaycanda o dövrün və o sistemin anlayışlarına görə ən ağır siyasi ittihama bərabərdir. Azərbaycan lüğətlərinə istinadən "toplu" sözünün Azərbaycan (guya ki, Azərbaycan türk deyil!) kəlməsi olduğu barədə izahat verməli olurduq.

İş ondaydı ki, Azərbaycan dili lüğətlərinə daxil olan, amma çox istifadə edilməyən, az qala unudulmuş sözləri məhz "Qobustan" səhifələrində görəndə bunları "türk dilinin" (oxu: Türkiyə türkcəsinin) təsiri kimi qələmə verirdilər. Məsələn, *müvəffəqiyyət* əvəzinə daha çox *uğur*, *nümunə* əvəzinə *örnek*, *müqəddimə* əvəzinə *ön söz*, *əsr* əvəzinə *yüz il*, *əlaqədar* əvəzinə *bağlı* işlədəndə bunu "pantürkizm" əlamətləri kimi qiymətləndirirdilər. "Qobustan" haqqında şeytançılıq edən "qeyrətli donosbazlarımızın" xəbərdarlıqları əsasında Mərkəzi Komitənin ikinci katibi Kozlov Cəfər Cəfərovdan soruşurdu: Doğrudurmu ki, "Qobustan" türk dilində çıxır? (Bu günün gənc oxucularına bir daha izah edirəm ki, o dövrdə "türkcə" anlayışı yalnız "Türkiyə türkcəsinə" şamil edilirdi və Azərbaycanda "türkcə" jurnal çıxarmaq azı Türkiyəyə və dünya imperializminə xidmət kimi ciddi siyasi suç sayılırdı).

Yenə də izahat verməli olurduq ki, məsələn, "təfsir etmək" əvəzinə "yozmaq" kəlməsini (rejissor yozması, rejissor yozumu) işlətməyin Türkiyə türkcəsinə, pantürkizmə və dünya imperializminə heç bir dəxli yoxdur. İzah etməli olurduq ki, "Qobustan" incəsənətə aid nəşrdir, incəsənətin bəzi növləri

(məsələn kino, balet, dəzgah rəsmi) sənətimizə yeni gəlib, odur ki, min illik xalçaçılıq, muğam, şer sahələrinə aid yüzlərcə istilahımız olduğu halda, simfonik musiqi, yağlı boya, heykəltaraşlığa aid terminlərimiz yox dərəcəsindədir. Onları yaratmalıyıq. Tutaq ki, yağlı boya sənətində "mazok" mənasında "yaxmaq" felindən "yaxı" sözünü işlədə bilərik. Heykəltaraşlıqda taxta heykəli yonmaq, gipsi isə yapmaq olar. Və bu "yapmaq" kəlməsindən Türkiyə türkcəsindəki "yapmağa" görə hürkmək lazım deyil. Bizdə də çörəyi təndirə "yapırlar". Biz də "nə yoğurdum, nə yaptım, hazırca kökə tapdım" deyirik. Gizlətmirəm ki, bəzən Türkiyə türkcəsindən də uğurlu sözləri alırdıq – məsələn, indi hamının işlətdiyi "çağdaş", "önəmli", "öncə" kəlmələri ilk dəfə "Qobustan" səhifələrində yer aldı. Ancaq Türkiyə türkcəsindən yalnız Azərbaycan dilinə tam uyğun olan sözləri götürürdük. "Çağ" da (Axşam çağı, bahar çağı), "daş" da "yolDAŞ, vətənDAŞ, sirDAŞ) hər bir Azəriyə aydındır. Onların məntiqi birləşməsindən əmələ gələn doğma "Çağdaş" sözü nədən ərəb kəlməsini – "müasiri" əvəz etməsin?

İşlətdiyimiz yeni sözlərin əksəriyyətini isə Azəri türkcəsinin öz daxili ehtiyatları, qanunları və məntiqi əsasında yaradırdıq. "Dünyagörüşü", "dünyabaxışı" işlədilirsə, nəyə görə "dünyaduyumu" işlənə bilməz? İndi bu qəbildən olan neçə-neçə söz ən geniş şəkildə dilimizə daxil olmuş və tamamilə təbii səslənir. Yəqin çoxları heç fərqi nə varmış ki, indi hər kəs tərəfindən çox adi bir söz kimi qavranılan "danılmaz" kəlməsini ilk dəfə "Qobustan"-da – "inkar edilməz" tərkibinin yerinə işlətməyə başladılar.

Dil problemlərimiz üzərində belə ətraflı dayanmağımızın səbəbi odur ki, "Qobustan"-a hücumların böyük qismi məhz dil özəlliklərimizlə (özəllik sözünün özü də "Qobustan"-dan gəlir) bağlı idi. Hələ 1969-cu ildə "Qobustan"-ın birinci nömrəsi çıxmamışdan toplunun ilk məsul katibi, birinci və ikinci saylarımızın yaranmasında qeydədəyər xidmətləri olmuş

mərhum Vidadi Paşayevin (az sonra o gənclik nəşriyyatına baş redaktor vəzifəsinə getdi) "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində bir yazısı çıxmışdı. Çapda olan ilk nömrəmiz haqqında məlumat verən Vidadi toplumuzdakı qulaq vardıq etməmiş sözlərdən bəzilərini də işlətmışdi. Bu yazı böyük qalmaqala səbəb oldu.

Əlbəttə "Qobustan"a hücumlar yalnız onun dili ilə deyil (dili ən tez gözə çarpan cəhət olsa da), daha çox məzmunuyla bağlı idi. O vaxt Nəriman Nərimanov haqqında film çəkilirdi və filmin ssenari müəllifi, görkəmli nasirimiz İsa Hüseynov "Qobustan"a verdiyi müsahibəsində gənclərimizi "nərimanlaşmağa" çağırırdı. Buna görə nə mərkə qopdu, İlahi? "Necə yəni "nərimanlaşmaq"? Bəs Lenin, partiya? Məsələ yoğunuyub Sov. İKP MK katibi Kapitonova qədər çıxmışdı. İş ondadır ki, o vaxt SSRİ ərazisində nəşr olunan hər bir dövrü mətbuat orqanı, istisnasız, Sov. İKP MK-da təsdiq olunmalı, reestərdə yoxdu, rəsmi təsdiq edilməmişdi, almanax kimi (yəni kitab statusunda) nəşr olunurdu. Halbuki, kitabın (ya almanaxın) daimi ştatlı işçiləri ola bilməz. Odur ki, "Qobustan" haqqında verilən siyasi danoslar Moskvaya ümumən bu nəşr haqqında Bakı qarşısında məsələ qaldırmağa imkan verirdi. Gizli danoslara mətbuat səhifələrindəki böhtan və bədxahlıqla dopdolu yazılar da əlavə olunurdu. Həm də bu yazıların məhz Azərbaycan KP MK orqanları "Kommunist" qəzeti, "Azərbaycan kommunisti" jurnalı, "Kırpi" jurnalında dərc edilməsi "Qobustan"a qarşı partiyanın mövqeyi kimi qavranılırdı. Odur ki, ayıq-sayıq Qlavlit "Qobustan"ın hər nömrəsinə zərrəbinlə baxırdı, ən aşağı vəzifəli senzorda "ilişən" material daha yuxarı vəzifəli məmurlara, oradan Mərkəzi Komitəyə ötürülürdü və son nəticədə ideoloji katibə çatdırılırdı. İdeoloji katib isə artıq Cəfər Cəfərov deyildi və onun yerini tutmuş adam əvvəlcədən "Qobustan"a şübhəylə yanaşmağa başladı və sonacan (işdən çıxarılanacan) şübhəli qaldı. Hələ onu demirəm ki, Qlavlitin çıxardığı hər material

DTK-ya da göndərilirmiş. (Bu yalnız indiki zamanlarda, keçmiş DTK-nın sabiq əməkdaşlarının mətbu yazılarından bilindi). DTK "Qobustan" işçilərini ayrı-ayrılıqda çağırır, əməkdaşlıq etməyi təklif edir, redaksiyada nələr olduğu, nə söhbətlər aparıldığı, kimlərin gəlib-getdiyi, Anarın kimlərlə oturub-durduğu haqqında məlumat almaq istəyirmişlər. Bu da mənə qarşı namərdlik etməyən iş yoldaşlarımin indiki etiraflarından məlum oldu. Əlbəttə, mən o zamanlar da "Qobustan"a hücumların pərdəarxası qaynaqları olduğunu güman edirdim, ancaq bunların faktik təsdiqi Sovet İttifaqının da, onun nəzarət və cəza orqanlarının da dağıldığından sonra bütün aşkarlığı ilə meydana çıxdı. Və bir sıra çıxışlarında, o cümlədən Azərbaycan yazıçılarıminin X qurultayındakı parlaq nitqində hörmətli Prezidentimiz Heydər Əliyev bu məsələyə tam aydınlıq gətirdi. Prezident həm "Qobustan"ın milli şüurumuzun oyanışında xidmətlərindən, həm də o illərdə toplu haqqında necə pis, mənfi fikirlər təlqin etmək təşəbbüsləri barəsində tam səmimiyyətlə söz açdı. Mən o vaxtlar da güman edirdim, indi isə dəqiq bilirəm ki, "Qobustan"ın bağlanması üçün Azərbaycanın rəhbərliyinə həm Moskvadan, həm də öz içimizdən nə qədər təzyiqlər edilib. "Qobustan"ın bir nömrəsində Qubad Qasımovun Üzeyir Hacıbəyli haqqında xatirələrini vermək istəyirdik. Yazının bir yerində Üzeyir bəyin də iştirak etdiyi qonaqlığın iştirakçıları sırasında Əlibəy Hüseynzadənin də adı çəkilmişdi və yalnız buna görə materialın dərc olunmasına icazə verilmədi. Mənə: "Qobustan"da yenə pantürkstlərin təbliğiylə məşğul olursunuz" – ittihamı verildi. Belə ittihamlarla toplunu bağlamaq da, redaktorunu cəzalandırmaq da çox asan məsələ idi.

Ancaq "Qobustan"ı da, onun redaktorunu da çox bəlalardan, o cümlədən öz əli altında işləyən partiya məmurlarından qoruyan MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev idi.

Millətçilikdə, türkçülükdə, pantürkizmdə ittiham edilmək ciddi və təhlükəli məsələ idisə, bu sayaq ittiham olunanların

partiya lideri tərəfindən cəzalandırılmaması onun özü üçün daha artıq təhlükə və risk idi. O vaxtkı çıxışlarının birində Heydər Əliyev "Qobustan"ı tənqid etmişdi, amma mənim üçün o vaxt da aydın idi, indi açılmış yeni faktların işığında daha da aydındır ki, bu qoruyucu tənqid idi. "Qobustan"ı nəinki saxlamağa, hətta möhkəmləndirməyə yönəlmiş tənqid idi. Doğrudan da, bu çıxışdan dərhal sonra "Qobustan" Mədəniyyət Nazirliyinin orqanı kimi təsdiq olundu, redaksiyaya Aktyor evində yer və əlavə ştatlar verildi, toplunun vaxtı-vaxtında çıxması təmin olundu. Xoşbəxtlikdən o zamanlar Heydər Əliyev "Qobustan" haqqında verilən danoslara deyil, toplunun özünə diqqət edirmiş. Bu barədə də yazıçılarımızın sonuncu qurultayında ətraflı danışdı.

Sovet rejimi illərində "Qobustan"ı mənəvi repressiyalardan qoruyan partiya lideri Heydər Əliyev idisə, bazar iqtisadiyyatı dövründə toplumumuzun maddi çətinliklərinin həll edilməsi üçün onu dövlət büdcəsinə daxil edən də müstəqil Azərbaycanımızın prezidenti Heydər Əliyev oldu.

Bir rejimin siyasi təzyiqlərinə, başqa dövrün iqtisadi problemlərinə üstün gələrək yaşayan, xalqımızın mədəniyyətinə, mənəviyyatına əvvəlki kimi xidmət göstərən otuz yaşlı "Qobustan"ı XXI yüz ildə də beləcə maraqlı, mətin, əlvan, həmişə gənc görmək istəyirəm.

1998

QƏMLİ MƏZHƏKƏ

1973–cü ildə ilk dəfə Amerika Birləşmiş Ştatlarına getdim. Sonralar daha bir neçə dəfə bu ölkədə olmuşam, amma ilk səfərimin təəssüratı unudulmazdır. Dəstəməz kino işçilərindən ibarət idi. Nyu-Yorkda, Vaşinqtonda, Los-Ancelesdə, San-Fransiskoda, San-Dieqoda olduq. Nyu-Yorkda o vaxt Amerikanın və dünyanın ən uca binası sayılan Empayr Steyt Bildinqin damına qalxdıq. Metropoliten muzey, Art modern muzey, Huqenheymlərin muzeylərini gəzdik, Kaliforniyada Miur meşələrinə, Hollivuda, Disneylendə, Marinlendə, San-Dieqoda məşhur zooparka baş çəkdik. Amerika məni ilk öncə miqyasları ilə və ritmləri ilə heyran qoydu.

Binalar, yollar, körpülər, məsafələr – hər şeydə bir ölçü ucalığı, miqyas genliyi duyulurdu. Küçə və yollardakı hərəkət axını, televiziya proqramlarının sürəti, ekran aparıcılarının və bütün çıxış edənlərin danışq tempı – ümumən ölkədə həyatın iti ritmi haqqında təəssürat oyadırdı. Elə bil ölkə harasa tələsir, qaçır, yüyürdü. Miqyasları, müasir texnika möcüzələrini də nəzərə alsaq, Amerika elə bil hər zaman sabaha, gələcəyə can atır, bu yürüşdə onu kiminsə qabaqlayacağından ehtiyat edərək hərəkət sürətini ilbəil, günbəgün, saatbasaat artırır. Eyni zamanda Amerikanın həyatı daxili ziddiyyətlərdən, toqquşmalardan da xali deyil. Biz orada olduğumuz günlərdə Uotergeyt qalmaqalının şıdırğı vaxtları idi. Vaşinqtonda bizi başqa turistlərlə bir sırada Ağ evə ekskursiyaya apardılar. Kremlin həndəvərinə belə buraxılmayan sovet adamlarına Ağ evin içində ekskursiyada olmaq, hətta məşhur Oval otağın içindən keçmək necə də qəribə gəlirdi. Hələ bu da azmış kimi həmin o Oval otaqdan keçib gedən turistlərə vərəqələr paylanırdı, vərəqələr həmin bu Ağ evin o vaxtkı sakini, ABŞ Prezidenti Niksona qarşı yönəldilmişdi. Amerika demokratiyası

haqqında çox eşitmişdiksə də, bunu belə əyani şəkildə görmək hamımızı şok vəziyyətinə salmışdı. İnsanlar istədiklərini sərbəst danışa bilər, istədiyi hərəkəti edə bilərmiş. Bunu sovet adamının beyni – nə qədər mütərəqqi və azad düşüncəli olursan ol - çətin qavrayırdı. O dövrün məşhur sovet lətifəsini xatırlayırdıq: THavada iki sərçə bir-birinə rast gəlir. Biri ABŞ-dan SSRİ-yə, biri SSRİ-dən ABŞ-a uçur. Sovet sərçəsi Amerika sərçəsindən soruşur:

–Niyə ABŞ-ı tərk edirsən? Belə cavab alır:

–ABŞ-ın SSRİ-yə satdığı buğda taylarını elə möhkəm tikir və elə səliqəylə yükləyirlər ki, bircə dən də yerə düşmür, bir şey dənlayə bilmirəm. Bu torbalar sizə gedir, deyirlər, orda yükləri boşaldanda dənlərin yarısı yerə səpələnir, odur ki, mən də ora uçuram ki, qarnımı doydurum. Bəs sən hardan gəlirsən?

–Mən SSRİ-dən ABŞ-a uçuram.

–Niyə, məgər ordakı torbalardan bolluca dən tökülməsi düz deyil?

–Düzdür.

–Bəs onda niyə ordan Amerikaya uçursan?

–Cik-cik eləmək istəyirəmU.

Doğrudan da, Amerikada olanda biz əhalisini ərzaqla və normal həyat üçün lazım olan hər şeylə təmin etmiş bu ölkənin bir üstünlüyünü də gözümlə gördük və qulağımızla eşitdik. Burada, sərçənin təbiiriylə desək, ürəyincə və doyunca cik-cik eləmək mümkün idi, yəni hər insanın düşündüyünü istədiyi kimi demək, yazmaq haqqı vardı. Amma bununla bərabər bu ölkədə söz, mətbuat azadlığının özünün də yazılmamış tənzimləyici qanunları var. Elə o günlərdə Amerikanın televiziya kanallarının birində bir din xadiminin çox müdrik sözlərini eşitdim: T Amerikanın Şərq tərəfində, Atlantik okeanı sahilində, Nyu-York limanında nəhəng Azadlıq heykəli ucaldılıb. Amerikanın qərb tərəfində, Sakit okean sahillərində, Los-Ancelesdə, ya San-Fransiskoda da bir Məsuliyyət abidəsi ucaltmaq lazımdır ki, ölkəmiz bir şeyi dərk etsin – cəmiyyət

yalnız Azadlıq və Məsuliyyət arasında normal yaşaya bilərU.

Amerikada olduğumuz günlərdə bu ölkədə bərqərar olan söz, fikir, düşüncə, mətbuat azadlığını həsədlə müşahidə edərkən öz ölkəmizdə – o vaxtkı SSRİ-də bütün bu insan haqlarının nə qədər miskin vəziyyətdə olduğunu bir daha ürək ağrısıyla xatırlayırdıq.

Gidimiz – bələdçimiz əslən Yuqoslaviyadan olan yaşlı bir qadın idi. Amerika vətəndaşı idi, rusca da səlis danışdı. Yazıçı Maqsud İbrahimbəyovla otellərdə bir otaqda qalardıq. Həmin bu bələdçi qadın bizə Qərbdə rus dilində çap olmuş bir xeyli kitab gətirdi və gizləncə verdi. Əlbəttə, hamısı dissident ədəbiyyatı idi. Arada imkan tapıb bu kitabları oxuyurduq. Amerikada axırncı gecəmiz Nyu-Yorkda keçdi. Səhər Moskvaya uçmalıydıq. Kitabların isə yalnız cüzi bir hissəsini oxuya bilmişdik. Maqsud: – Zərər yoxdur, – dedi, – oxumadıqlarımızı aparıb orda oxuyarıq. – Yox, – dedim, – sərhədi keçərkən bizi yoxlaya bilərlər, çamadanlarımızdan bu kitablar tapılsa, ən azı bir də xaric üzü görməyəcəyik. Maqsud: – Sən özün bilərsən, – dedi, – amma mən aparacam. – Yox, – dedim, – səni də qoymayacam. Yaxşısı budur ki, bu gecəni yatmayaq, səhərə qədər nə qədər oxuya bilsək, oxuyaq.

Bütün gecəni kitabları bir-birimizə ötürə-ötürə oxuduq. Nələr yoxdu bu kitablarda? KQB-nin izləmə, təqib, işgəncə metodları. Sovet həbsxanalarının, psixuşkalarının, sürgünlərinin dözülməz şəraiti. QULAQ həyatının bütün dəhşəti.

Səhərə yaxın Maqsud: – Sən düz deyirsən, – dedi, – bu kitabları SSRİ-yə gətirdiyimizi bilsələr, bizi pis günə qoyarlar.

Danışdıq ki, o gecə oxuya bilmədiyimiz bircə kitabı özümüzlə aparaq: Oruelin "1984" romanını. Elə zənn etmişdik ki, bu sırf fantastik əsərdir. Sonra Moskvada bu kitabı oxuyanda başa düşdük ki, antisovetlik baxımından bu əsər o biri kitablardan da tünd imiş. Nə isə... Qərara gəldik ki, kitabları aparmayaq. Bəs onları harda qoyaq? Qaldığımız

nömrədə qoymaq olmazdı. Ayıq-sayıq sovet adamları kimi dərk edirdik ki, "kəşfiyyat" dərhal bu kitabların bizə mənsub olduğunu müəyyənləşdirəcək. Bələdçiyə qaytarmaq da olmazdı. – Gəl bu kitabları elə bu oteldə, mərtəbələrin birində qoyaq, – dedim, – amma öz nömrəmiz olan mərtəbədə yox, başqa mərtəbədə. Maqsud: – Hansı mərtəbədə? – deyər soruşdu. – Məsələn 17-ci mərtəbədə. – 17-ci niyə? – Çünki Oktyabr inqilabı 17-ci ildə olub, – dedim.

Kitabları bir yerə yığıb liftlə 17-ci mərtəbəyə qalxdıq, orda qoyub nömrəmizə qayıtdıq.

Amma bu əhvalatın qəribə sonluğu oldu. Təyyarəmiz Moskvada Şeremetyeva aeroportunda yerə endi. Sərhədi keçməyə gələndə gördük ki, bizi Polad Bülbüloğlu qarşılayır. Polad o illərdə ölkənin ən populyar estrada ulduzlarından idi, daha çox Moskvada yaşayırdı və tez-tez xaricə uçurdu. Odur ki, aeroport xidmətlərində də çoxlu dostu-tanışı vardı. Bizi görüb sərhədçiyə: – Propusti, Vasya, – dedi, – eto moi druzya.

Sərhəd xidməti də, kömrük xidməti də hər ikimzi bircə dəqiqə də saxlamadan yoxlamasız-filansız buraxdı. Sərhədi keçən kimi Maqsud üstümə düşdü:

–Gördün? Heç kəs bizi yoxlamadı. Gərək sənin sözünə baxmayaydım, kitabların hamısını gətirəydim.

–Bəs birdən Polad gəlməyəydi və bizi yoxlayaydılar, onda necə?

Bizim mübahisəmizi zaman özü həll etdi. Amerikaya ilk səfərimizdən on beş-on altı il sonra bütün o yasaq kitablar və onlardan da qatı antisovet əsərlər geniş yayıldı, Rusiyanın özündə nəşr olundu, onları hər kəsin oxumaq imkanı yarandı. Qəzetlərdə də sovet dövrünün dəhşətlərinə dair elə kəskin, ifşaedici yazılar dərc edildi ki, bizim o Nyu-York gecəsində, "Kommador" otelin bilməm neçənci mərtəbəsində oxuduqlarımız onların yanında Turgenev romanları kimi mülayim və sakit mətnlərə bənzərdi.

Sovet dövründəki müəyyən hadisələri, münasibətləri,

anlayışları isə sırf realist qələmlə təsvir etsən, bu, Bekketin, İoneskonun absurd teatrından səhnələr kimi görünəcək.

Məsələn, 1967-ci ildə ilk dəfə olaraq respublikamızın rəsmi mədəniyyət nümayəndələrinin tərkibində Polşaya getmişdim. Səfərdən qabaq bizi "Dostluq" cəmiyyətinə dəvət etdilər və mühüm vəzifə tutan bir məmur başımıza ağır qoymağa başladı: – Dünyanın azı on-on beş kəşfiyyatının diqqət mərkəzində olacaqsınız (Polşada ha!), sizi izləyəcəklər, ələ almağa çalışacaqlar, provakasiya edəcəklər və s. və i. a. bu qəbildən xəbərdarlıqlar. Ən qəribəsi məmurun təklifi idi: Ola bilsin ki, orda sizə suallar versinlər. Yaxşı olar ki, cavablarınızı əvvəlcədən hazırlayasınız, burda bizə göstərsiniz, təsdiq edək.

Mən cəsarətli olduğumdan deyil, sadələvh olduğumdan sadələvhcəsinə soruşdum: – Axı bilmirik bizə orda nə sual verəcəklər, qabaqcadan cavablarımızı necə hazırlayaq?

Məmur mat-mat mənə baxdı. Deyəsən, bu variant onun ağılına gəlməmişdi.

Bizim nümayəndə heyətilə isə başqa bir məmur gedirdi, Polşada görüşlər zamanı uzun bir məruzə oxumalıydı və təbii ki, məruzəsini əvvəlcədən yazıb hazır etmişdi, bütün instansiyalarda təsdiq etdirmişdi – əlbəttə, qeydləri və təklifləri nəzərə almaqla. O məruzənin ruhu belə idi ki, Sovet quruluşuna qədər Azərbaycanda heç nə olmayıb, hər şey məhz sovet dövründə yaranıb. Ən gülməli cümlə isə belə idi ki, inqilaba qədər Azərbaycan qadınları ərə gedə bilmirdilər.

Polyaklar da bu fikrə təəccüb qalmışdılar: əgər inqilaba qədər Azərbaycanda qızlar ərə gedə bilmirdisə, bəs bu millət haradan əmələ gəlib? Yəni hamısı qeyri-qanuni uşaqlardır?

Hər nəysə, Polşaya gəlib çıxdıq və hər görüşdən əvvəl məmur bu məruzəsini düz yarım saat oxuyurdu. O cümlədən kosteldə – kilsədə – orqan konsertindən əvvəl, körpələr evində, memorial qəbiristanlıqda, nikah sarayında və s. Nəhayət, Zakopane adlı dağ kurortuna gəldik. İnsanlar istirahətdə, kefdə. Burada yalnız çəmənlərdə Kamera orkestrimizin istirahət

edənlərçün konserti nəzərdə tutulmuşdu. Orkestrin o vaxtkı rəhbəri, istedadlı dirijorumuz Nazim Rzayev məni bir qırağa çəkdi: "Biz burda qədim musiqi əsərləri çalmaq istəyirik, – dedi, – Vivaldi, Teleman, Korelli. Heç məruzənin yeri deyil. Qorxuram o natiq konsertdən qabaq çıxıb yenə məruzəsini oxumağa başlaya, musiqi dinləməyə yığılmış adamlar da dağılışa. Səndən xahiş edirəm, onun başını qat, söhbətə tut, biz konsertə başlayaqU. – Yaxşı, – dedim, natiqin qoluna girib söhbətləşə-söhbətləşə onu konsert verilən yerdən uzaqlaşdırdım. Mənə münasibəti pis deyildi və nə isə çox insani bir tonla insani söhbətlər edirdik. Birdən gördüm ki, qulaqlarını şəkldi, sir-sifəti tamam dəyişdi, gərginləşdi: demə, məndən də qabaq uzaqdan musiqi sədalarını eşidibmiş. Tələsik məndən ayrıldı, az qala qaça-qaça musiqi çalınan yerə tərəf getdi və bir musiqi əsəri bitib ikincisi başlanana qədər hövlnək qabağa çıxıb məruzəsini oxumağa başladı. İstirahət edən polyak və əcnəbi turistlərə vacib bir məlumatı çatdırdı: "İnqilaba qədər Azərbaycan qadınları ərə gedə bilmirdi".

O günlərdən çox illər ötüb, sovet sisteminin dağılmasından isə 7 il keçir. Amma bu zaman məsafəsi elə böyük görünür ki, sanki söhbət tamam başqa bir əsrdən, daha doğrusu, orta əsrlərdən gedir. Çünki bir çox xüsusiyyətləri ilə sovet sistemi məhz elə orta əsr və bəlkə də quldarlıq dövrü quruluşlarına bənzəyirdi. Amma o da qəribədir ki, indi o illəri xatırlayanda o sistemin yalnız cinayətləri deyil, gülməli məqamları da yada düşür. O da yada düşür ki, həmin dövrdə insanlar yaşadıkları cəmiyyət, quruluş, ölkənin rəhbərləri haqqında gerçəkdən düşündüklərini ancaq bir-birlərinin qulaqlarına pıçıldaıdıqları siyasi anekdotlar vasitəsilə ifadə edə bilirdilər. Anekdot sovet dövrünün ən demokratik və ən populyar şifahi ədəbiyyat janrı idi. Kommunizmə, Sovet sistemə, SSRİ-yə, sovet rəhbərlərinə aid xeyli anekdot bilirəm, amma onların içində mənə tutumu etibarilə biri daha səciyyəvidir. Sovet bürokratik mentalitetinə uyğun olaraq maddələrə bölünmüş bu anekdotda

o sistemin bütün mahiyyəti açılır. Anekdöt altı maddədən ibarətdir: 1.SSRİ-də işsizlik yoxdur, amma heç kəs işləmir. 2.Heç kəs işləmir, amma bütün planlar dolur. 3.Bütün planlar dolur, amma dükanlar bomboşdur. 4.Dükanlar bom-boşdur, amma hamının evində hər şey var. 5.Hamının evində hər şey var, amma hamı narazıdır. 6.Hamı narazıdır, amma hamı yekdilliklə səs verir.

Ön çox anekdot sovet rəhbərlərinə aid olurdu – Stalinə, Xruşşova, Brejnevə. Amma məsələ ondadır ki, bu rəhbərlərin özlərinin də xətt-hərəkətləri, müəyyən sözləri, ifadələri anekdotlara, masqaralara qida verirdi. Stalin haqqında danışılar ki, o, Partiya funksioneri Polikarpovu yanına çağırır və onu Yazıçılar İttifaqına rəhbər təyin edir. Yazıçıların özlərini pis aparmaları haqqında Polikarpovu xəbərdar edir: – Gedin, onların əl-ayağını yığışdırın və bir müddət sonra mənə məlumat verin, – deyir.

Bir müddət sonra Polikarpov gəlir ki, İosif Vissarionoviç, məsələ biz bildiyimizdən də betər imiş. Fadeyev səhərdən axşamacan içir, Erenburqun işi-peşəsi Fransanı tərifləməkdir, Simonov gündə bir arvad alıb boşayır və s. və i. a. Polikarpov yazıçılar haqqında nə bilirdisə, hamısını döşəyib qurtarır. Stalin bir müddət qəlyanını tüstülədənək susur, sonra: – Yoldaş Polikarpov – deyir, – bu yazıçılarla işləməli olacaqsınız, sizin üçün mənim başqa yazıçıları yoxdur.

Onu da danışdırlar ki, müharibə vaxtı Stalinə elə hey İncəsənət İdarəsinin rəisi Xrapçenkodan şikayət edirləmiş. Nəhayət, tənqə gələn Stalin: – Qoyun bir Hitlerin axırına çıxım, ondan sonra Xrapçenko ilə məşğul olaram – deyib.

Stalinlə bağlı bir məzəli əhvalatı da mənə rəhmətlik dirijorumuz Niyazi danışmışdı. 30-cu illərdə Moskvada Azərbaycan incəsənət dekadası zamanı Üzeyir Hacıbəyovun "Koroğlu" operası da Bolşoy teatrda göstərilir. Tamaşadan sonra Stalin və digər Politbüro üzvləri müəlliflə və artistlərlə görüşür. Voroşilov Üzeyir Hacıbəyova: – Yaxşı olar ki, bir cüt

də belə opera yazasınız, – sözlərini deyəndə Stalin kəskin şəkildə: – Net (Yox), – deyir. Üzeyir bəy özünü itirir. Bəlkə Stalin əsəri bəyənməyib, onda operanın da, bəstəkarın da taleyi necə olacaq? Uzun bir pauzadan sonra Stalin: – Bir cüt yox, iki cüt belə opera, – deyib.

Xruşşov Bakıya gələndə Neft Daşlarında onun şərəfinə ziyafət verirlər. Yerli rəhbərlərdən biri qonağa xoş gəlsin deyər: – Biz burda kiçik bir sahəyə rəhbərlik edəndə çətinlik çəkirik, – deyir, – görün, əziz Nikita Sergeyeviç, bu boyda nəhəng ölkəyə rəhbərlik etmək sizin üçün necə çətinidir.

Artıq möhkəm dəm olan Xruşşov: – Əsla, – deyir, – bizim ölkəyə hər axmaq rəhbərlik edə bilər.

Orta Asiya respublikalarının birində onu qarşılayan ağsaqqallara: – Salam, hörmətli saksauqlar – deyən və BMT toplantısında ayaqqabısını çıxaran Xruşşov, bu sözlərinin həqiqətdən o qədər də uzaq olmadığını əyani sübut edirdi. Amma insaf naminə Xruşşovun Stalin buz sisteminin sındırılmasında rolunu və gələcəkdə SSRİ-nin dağılmasına aparan yolda ilk addımları atmasını da unutmamaq olmaz və bu baxımdan ona rəhmət oxumalıyıq.

Brejnevlə bağlı qəmli məzhəkələri isə artıq mən öz gözümlə görmüşəm. Bakıda indiki Respublika sarayında Brejnev Azərbaycana orden təqdim etməli idi və bu təqdimatdan qabaq kürsüdən yazılı nitqini oxuyurdu. Amma oxuduqca görürdüm ki, Prezidiumda həm Heydər Əliyev, həm də Moskvadan gələn qonaqlar həyəcanla bir-birinə baxır, him-cim edirlər. Az sonra moskvalı qonaqlardan biri Brejnev nitq iradə elədiyi kürsüyə yaxınlaşıb onun qulağına nə isə pıçıldadı. Brejnev "hm" elədi və nitqinə davam etdi. Prezidium masası arxasında yenə bir-birlərinə işarələr etməyə, nəsə deməyə başladılar. Nəhayət, Heydər Əliyev yerindən qalxdı, kürsüyə yaxınlaşdı və qəti hərəkətlə Brejnevin oxuduğu mətni alıb yerinə başqa bir mətn qoydu. Brejnev əvvəlki robot intonasiyasıyla yeni mətni oxumağa başladı və eyni sözlərin təkrar olduğunu görüb: – Nu,

eto ya uje kajetsya çital – dedi.

Sən demə, iki mətni dəyişik salıbmış. Bir mətn bugünkü iclasda, ikincisi isə axşam banketdə söylənəcək nitqin mətnləri imiş. Hər iki mətndə ümumi yerlər olsa da, hər halda, Sarayda, iclasda söylədiyi nitqini: – İndi də gəlin bu bədələri qaldıraq – sözləri ilə bitirsəydi, konfuz alınardı.

O günlər Brejnevi lap yaxından gördüm. Sanki sudan çıxarılıb quruya atılmış balıq kimi təngnəfəs bir halda hava udurdu, elə bil hava çatmırdı ona, elə bil boğulurdu. Baxışları isə donuq şüşə baxışlar idi. Yaxından adama elə gəlirdi ki, insan deyil, insan paltarı geyindirilmiş, üzünə insan maskası taxılmış robotdur.

Brejnev öldü, yerinə Andropov gəldi, az sonra o da öldü, yerinə Çernenko seçildi.

Günlərin bir günündə Teatr cəmiyyəti xəttiylə Naxçıvana getmişdik. Naxçıvanda tədbirləri keçirəndən sonra Muxtar Respublikanın başqa bir rayonuna getməliydik. Amma səhər eşitdik ki, nümayəndə heyətimizin başçısı, Teatr Cəmiyyətinin sədri rejissor Şəmsi Bədəlbəyli xəstələnib, ürəyi sancır. Məni yanına çağırırdı: – Mən gedə bilməyəcəm, – dedi, – o rayona gedən dəstəyə sən rəhbərlik et.

Yatağında uzanmışdı, rəngi qaçmışdı, oğlu, məşhur pianoçumuz Fərhad Bədəlbəyli də yanında idi.

Şəmsi müəllimdən nigarançılıqla ayrılıb rayona getdik. Rayonun rəhbəri bizi qarşılayıb proqramı dedi. Elə bu vaxt bir nəfər ona yanaşıb qulağına nə isə pıçıldadı. Rayon rəhbəri bir an tutuldu, Naxçıvandan gəlmiş partiya katibi qadınla məsləhətləşdi sonra mənə: – Tədbirləri təxirə salmalıyıq, – dedi, – amma hər halda, nahar edək, sonra Naxçıvana qayıdın. – Nə olub ki?

–Kişi, rəhmətə getdi.

–Nə? – deyə sarsıldım, – mənə bir maşın verin, mən təcili Naxçıvana qayıtmalıyam.

–Anar müəllim, nahar edin, bir balaca banketimiz var, sonra

gedərsiz, – dedilər.

–Nə banket, nə nahar, canım, – dedim. – Biz ailəlikcə yaxın adamlarıq. İndi orda – yanında təkcə oğlu qalıb, mən dərhal özümü ora yetirməliyəm.

Gördüm ki, həm yerli rəhbərlik, həm də Naxçıvandan gələn partiya katibi mənə çox təəccüblə və hətta bir qədər ehtiyatla baxır. Bir xeyli anlaşılmazlıq dəqiqələri keçirəndən sonra hər şey aydınlaşdı. Demə, rəhmətə gedən, şükür Allaha, Şəmsi müəllim deyil, ölkə başçısı Çernenko imiş. Hamı mənim Çernenkonun vəfatından belə sarsılmağıma, onunla ailə dostu olmağıma, oğlunu belə anlarda tək buraxmamaq istəyimə mat qalıbmış. Əlbəttə, hər bir insanın ölümü itkidir və Çernenkoya da Allah rəhmət eləsin. Biz onun ölümünə sevinmirdik, Şəmsi müəllimin sağ-salamat olmasına sevinirdik. Əlbəttə, nahar da elədik, banketdə tostlar da deyildi. Naxçıvandan gəlmiş partiya katibi – qadın isə mənə belə dedi: – Nə danışırırsız, Anar müəllim, iraq-iraq Şəmsi müəllim rəhmətə getsəydi, biz heç banket eləməyə razı olardıq. Müsəlman deyilik?

Bu sözlər mənimçün Perestroyka – Yenidənqurma deyilən bir dövrün başlanğıcından xəbər verirdi. Düşünürdüm ki, nəinki Stalin, heç Brejnevin belə ölümünə sovet adamları, o cümlədən partnomenklatura bu sayaq münasibət bəsləyə bilərdimi? İnsanların psixologiyasında, ümumən, cəmiyyətin ab-havasında, quruluşun mahiyyətində nə isə dəyişməyə başlamışdı. Amma bu dəyişikliklərin başladığını duya bilsək də, onların qısa bir zaman ərzində nələrə gətirib çıxaracağını o vaxt heç birimiz təsəvvürümüzə belə gətirə bilməzdik.

Çernenkonun ölümüylə əlaqədar olaraq Moskvada matəm günləri başlanırdı, Naxçıvanda isə biz o gün deyib gülürdük. Görünür, ağır, çətin keçmişimizdən gülə-gülə ayrılmalıyıq. Sovet sisteminin qəmli məzhəkəsi sona yetirdi.

1 avqust 1999

İLİN FƏSİLLƏRİ, YAXUD QOVLUĞUN İÇİNDƏKİLƏR

Müəllifdən: 1994-cü ilin mart ayında qələmə aldığım bu yazını hekayə adlandıra bilmərəm. "Janrın tələblərinə uyğun gəlmir" – deyəcəklər. Bəs janrını necə müəyyənləşdirək? Bəlkə "Sənədli fantaziya" deyək? Fantastik sənədlərlə tanış olduqca "sənədli fantaziya" yazmaqdan başqa çarə qalmır.

YAZIÇILAR İTTİFAQINA

Gənc nasir Marlen İmamqulu oğlu Məmmədov tərəfindən.

ƏRİZƏ

Xahiş edirəm məni Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edəsiniz. Sizə məlum olduğu kimi, kənd əməkçilərinin sosializm quruculuğunda fədakar əməyini, kənddə kolxoz quruculuğunu tərənnüm edən "Günəşli bahar" adlı romanım Respublikamızın Partiya rəhbərliyi tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Hal-hazırda dəniz neftçilərinin əmək cəbhəsində misilsiz qəhrəmanlığını vəsf edən "Dalğalar qoynunda" romanım nəşr edilir. İnqilabi keçmişimizi, beynəlmiləl Bakı proletariyatının satqın müsavət hökumətinə və onun ingilis, türk ağalarına qarşı mübarizəsini canlandıran "Dostluq zəfər çalanda" romanını bitirmişəm. Romanın əsas qəhrəmanları böyük Stalinin yetişdirmələri, şanlı inqilabçılar nəslinin nümayəndələri Qəhrəman Pəhləvanov, İvan Dubov, Aşot Yalayan, Otar Abaşidzedir. Əsərdə dahi Stalinin rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqının mülkədar, sahibkar, bəy-xan ağalığını yerlə-yeksan etməsi, böyük Stalinin sadıq silahdaşları, mətin bolşeviklər Kirov, Orconikidze, Mikoyanın Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin möhkəmlənməsi uğrunda mübarizələri

əsas yer tutur. Bu mübarizəyə Nəriman Nərimanov kimi xırda burjua millətçilərinin əngəl törətməsi, ziyanlı fəaliyyəti ifşa olunur. Əsərimin qəhrəmanlarından biri, qocaman fəhlə Bəhram kişi bütün Bakı proletariyatının fikrini ifadə edərək: – Nəriman, haram olsun sənə bu xalqın çörəyi, – deyir. Şanlı Bakı kommunasına həsr olunmuş "26 qardaş" romanı üzərində işləməyi də nəzərdə tuturam.

Yazıçılar İttifaqı sıralarında, dahi Stalinin və Azərbaycan bolşeviklərinin rəhbəri Mir Cəfər Bağirov yoldaşın rəhbərliyi altında kommunizmin bütün dünyada zəfər çalması uğrunda mübarizə aparmaq istəyirəm. Bu yolda bütün istedadımı, bacarığımı, lazım gələrsə, həyatımı belə qurban verməyə hazıram.

Anket, tərcümeyi-halım, 6 ədəd fotosəkil və digər sənədlər qovluğun içindədir.

Marlen Məmmədov
1 may 1950-ci il

TƏRCÜMEYİ-HALIM

Mən, Məmmədov Marlen İmamqulu oğlu, 1930-cu il Aprelin 28-də Marks rayonunun Engels kəndində anadan olmuşam. Atam İmamqulu kəndimizdə ilk kolxoz qurucularından olub və odur ki, azğın Amerika-İngiltərə imperialistlərinin təhrikiylə onların qolçomaq əlaltıları tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüşdür. Mən, böyük qardaşım Komsomol, ortancıl qardaşım Birmay, kiçik qardaşım Pioner, bacım Zakfederatsiya (Zina) doğma atamız Stalinin qayğısı nəticəsində böyüyüb boya-başa çatmışıq. Hal-hazırda ali məktəb tələbəsiyəm, fakültə komsomol bürosunun katibiyəm. Bu günlərdə Bolşeviklər Partiyası üzvlüyünə namizəd keçirilməyim həyatımın ən böyük səadətidir. Lap körpəlik vaxtlarından ədəbiyyata maraq göstərməyə başlamışam. Hələ

beş yaşımda ikən kəndimizə ilk traktorun gəlməsindən ilham alaraq şər qoşmuşam.

Kəndimizdə çay da var

Göydə ulduz, ay da var.

O tayda məscid varsa,

Traktor bu tayda var.

Yaradıcılığımın ikinci dövründə nəsr sahəsində çalışmağa başladım. "Günəşli bahar" adlı ilk romanım Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin katibi tərəfindən "Gənc nəslin gur səsi" kimi yüksək qiymət aldı. Roman çapa tövsiyyə olundu və kitab şəklində çıxandan sonra onun haqqında qəzetlərdə xeyli məqalə və resenziyalar dərc edildi. (Resenziyalar və məqalələri də qovluğa əlavə edirəm).

İstedadımı, qaynar, coşğun yaradıcılıq ilhamımı, lazım gələrsə həyatımı belə, dahi rəhbərimiz və atamız Stalin yoldaşın yolunda qurban verməyə hazıram.

Marlen İmamqulu oğlu Məmmədov

1 may 1950

**YAZIÇILAR İTTİFAQI PREZİDİUMUNUN
NÖVBƏDƏNKƏNAR İCLASININ STENOQRAMI**
(9 may 1950)

İclasın sədri: Yoldaşlar! Gündəlikdəki məsələ İttifaqa qəbul məsələsidir. Biz gənc, istedadlı nasir Marlen Məmmədovun qəbul haqqında ərizəsini müzakirə etməliyik. Bilirsiniz ki, iyirmi yaşlı Marlen Məmmədovun hələlik bir romanı nəşr olunub – "Günəşli bahar". Bu romanı ədəbiyyatımızda hadisə, nəsrimizdə yeni səhifə adlandırsaq, heç də yanılmarıq. Şəhər partiya aktivində romanın "Gənc nəslin gur səsi" adlandırılması hamımızı ruhlandırır, hamımızı ilham qanadlarında yeni zirvələrə... (əşidilmir) Sözü uzatmaq istəmirəm. Məsələ aydındır. Nə kimi təkliflər olacaq?

Səslər: Qəbul edilsin.

Sədr: Çox gözəl. Deməli...

Şöhrət Şanlı: Mən bir neçə kəlmə demək istəyirəm.

Sədr: Buyurun, Şanlı yoldaş.

Şöhrət Şanlı: Mən belə hesab edirəm ki, yoldaşlar, "qəbul edilsin" deyib bir kəlməylə məsələni bitirmək olmaz. Məlumunuz olsun ki, biz, daha doğrusu, Yazıçılar İttifaqının rəhbərliyi, onsuz da bu məsələdə ləng tərpənilər. Həmişə olduğu kimi yenə də həqiqi istedadlara vaxtında qiymət verə bilməyiblər. Belə qiymətli bir əsərə də bizim diqqətimizi yenə məhz partiya cəlb etdi. Halbuki, əsəri ilk olaraq Yazıçılar İttifaqı qaldırmalıydı.

Replika. Partiyayı və Yazıçılar İttifaqını bir-birinə qarşı qoymayın. İttifaq hər məsələdə məhz partiya göstərişlərini rəhbər tutaraq hərəkət edir.

Mir Münəqqid. Sən... (eşidilmir)

Şöhrət Şanlı: Özünsən... (eşidilmir)

Sədr: Yoldaşlar... yoldaşlar... Sakit olun. Xahiş edirəm qalmaqla salmayın... Bir-bir danışın. Yoldaş Şöhrət Şanlı, siz bitirdinizmi sözlünüzü?

Şöhrət Şanlı. Xeyr. Dahi rəhbərimiz Stalin yoldaşın qiymətli göstərişlərinə, Partiyamızın ədəbiyyat haqqında tarixi qərarlarına, Bağirov yoldaşın yazıçılarımıza gündəlik qayğısına arxalanaraq Yazıçılar İttifaqının rəhbərləri gərək əməkçi xalq arasından çıxmış əsl xalq oğlunu özü axtarıb tapaydı, onun qarşısında geniş üfüqlər açaydı.

Sədr. Mərkəzi Komitə katibi... (eşidilmir) yoldaşa bu romanın əlyazmasını məhz mən təqdim etmişəm.

Replika. Bir kənddəndirlər.

Replika. Kim?

Replika. Katib də, sədrimiz də, gənc müəllif də.

Sədr. Buyurun, yoldaş Nəsir Nasir.

Nəsir Nasir. Bahar (susur).

Səslər. Nə? Nə dedi?

Nəsir Nasir. Bahar. Bəli bahar. Doğrudan da, gözəldir bahar, bahar gözəldir. Gözəldir bahar. Mən, əlbəttə, Marlen yoldaşın romanını nəzərdə tuturam. Mən deyərdim ki, bu nəsrimizin baharıdır, ədəbiyyatımızın baharıdır, gəncliyimizin baharıdır. Taleyimə və partiyamıza minnətdaram ki, ömrüm vəfa elədi, bu ahıl yaşında ədəbiyyata belə parlaq istedadın, günəşli baharın gəldiyini gördüm (yavaş səsle danışır, eşidilmir). Ədəbiyyatımıza günəş doğdu, bahar gəldi. Mən deyərdim, təbii cəizsə, günəşli bahar gəldi ədəbiyyatımıza.

Sədr. Mir Münəqqid yoldaş, bəlkə siz də fikrinizi bildirəsiniz?

Mir Münəqqid. Karlen Məmmədovun...

Sədr. Marlen Məmmədovun...

Mir Münəqqid. Üzr istəyirəm. Marlen Məmmədovun İttifaqa üzv olmasına etiraz etmirəm. Amma gənc müəllifin ilk əsərini bir qədər şişirdib tərifləməklə...

Səslər. Nə? Necə? (uğultu).

Sədr. Sakit, yoldaşlar, sakit. Qoy hərə öz fikrini söyləsin. Sonra ehtiyac olarsa, cavab verərlər. Davam edin, Mir Münəqqid yoldaş.

Mir Münəqqid. Dediym odur ki, ifrat tərif gənc müəllifə xeyirdən çox zərər gətirə bilər. Partiya əsərə yüksək qiymət verib: "Gənc nəslin gur səsi". İndi biz bu səsi qorumalıyıq, onun düzgün istiqamətdə, düzgün yolla inkişaf etməsi üçün tərifə yox, ciddi təhlilə ehtiyac var. Çünki romanın ciddi bədii qüsurları da yox deyildir. Doğru yola yönəltmək (səs-küy. Heç nə eşidilmir).

Şöhrət Şanlı. Yoldaş Mir Münəqqid, məlumdunuz olsun ki, doğru yolumuz birdir – partiyamızın göstərdiyi yol. Mən təəccüb edirəm, məhz bu yolla mətin addımlarla addımlayan bir gənci niyə yolundan sapdırmaq istəyirsiniz? Hansı bədii qüsurlardan dəm vurursunuz? Yoxsa bədnam "Sənət sənət üçündür" çürük burjua nəzəriyyəsini yenidən diriltmək istəyirsiniz? Xeyir, yoldaş Mir Münəqqid, sənət sənət üçün

deyil, sənət xalq üçündür və Partiya xalqın fikrini ifadə edərək bir əsəri yüksək qiymətləndirirsə, daha hansı "bədi qüsurlardan" söhbət gedə bilər? Mən bunu gənc sənətkara qarşı bir tənqid sayıram. Yəqin ki, siz Jdanov yoldaşın məruzəsini oxumamısınız.

Mir Münəqqid. Mən oxumuşam. Bəlkə sən oxumamısan (səs-küy).

Sədr. Yoldaşlar, yoldaşlar, sakit olun...

Şöhrət Şanlı. Məlumunuz olsun ki, mən Jdanov yoldaşın məruzəsini bir dəfə yox, bir neçə dəfə oxumuşam. Hələ bir dəftər qeydlər də etmişəm. Jdanov yoldaşın məruzəsi mənim stolüstü kitabımdır.

Mir Münəqqid. Mənim stolüstü kitablarım yoldaş Stalinin əsərləridir. Əlbəttə, Jdanov yoldaşın məruzəsi də daima masamın üstündədir.

Şöhrət Şanlı. Məlumunuz olsun ki, siz əbəs yerə yoldaş Stalini və onun etibarlı silahdaşını bir-birinə qarşı... (səs-küy)

Səslər. Sən deyildin o gün... Bəs sən...

Sədr. Yoldaşlar, ay yoldaşlar, bir toxtayın. Sakit olun. Xahiş edirəm gündəlikdə olan məsələyə qayıdaq. Məncə, hər şey aydındır, hamının fikri yekdildir. Marlen Məmmədovu İttifaqa üzv qəbul edirik.

Səslər. Qəbul edilsin. Layiqdir... Çoxdan layiqdir...

Sədr. Siz nə demək istəyirsiniz?

Nəsir Nasir. Mən təklif edirəm ki, Marlen yoldaşı, Marlen müəllimi, Marlen balamızı İttifaqa da qəbul edək və eyni zamanda onun "Günəşli bahar" romanını böyük Stalinin mükafatına da təqdim edək. Çünki ədəbiyyatımıza günəş doğdu, bahar gəldi.

Sədr. Hm... Bağışlayın, bu şoqərib öskürək... Bilirsiniz Nəsir Nasir yoldaş, mükafat məsələsi tamamilə başqa məsələdir. Bunu belə birdən, lapdan həll etmək olmaz. Distansiyalarla (instansiya demək istəyir-stenoqrafçının qeydi) razılaşmalıyıq. Danışırıq, məsləhətləşərik. Məsləhət bilinsə, gələn iclasda bu

məsələyə qayıdırıq. Beləliklə, səsə qoyuram. Kim Marlen Məmmədovun Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul olunmasına tərəfdardır? Çox gözəl. Əleyhinə – yoxdur. Bitərəf qalan – yoxdur. Protokola qeyd edin. Marlen yoldaşı ürəkdən təbrik edək. Siz yenə bu barədə danışmaq istəyirsiniz Nəsir Nasir yoldaş?

Nəsir Nasir. Mən yalnız onu söyləmək istəyirəm ki, Yazıçılar İttifaqına günəş doğdu, bahar gəldi. Təbir caizsə, günəşli bahar...

(qarışıq

səslər)

XASIYYƏTNAMƏ

Gənc yazıçı, Dövlət mükafatı laureatı, 1951-ci ildən Sov. İKP üzvü Mərdan Məmməd zadə (Marlen İmamqulu oğlu Məmmədov) 1930-cu il aprel ayının axırları – may ayının əvvəllərində Aladağ (Keçmiş Marks) rayonunun Qaradərə (keçmiş Engels) kəndində müəllim ailəsində anadan olub. Atası İmamqulu Məmmədov şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün qurbanlarındandır. Beriya-Bağırov quldur dəstəsinin amansız təqibləri nəticəsində itkin düşmüşdür. Gənc yaşlarından şərə, sənətə maraq göstərən Mərdan Məmməd zadə ilk əsərləriylə ədəbi ictimaiyyətin nəzər-diqqətini cəlb etmişdir. Bakıda və Moskvada nəşr olunan romanları, habelə, Monqolustan Xalq Respublikası və Koreya Xalq Demokratik Respublikası dillərinə tərcümə edilmişdir. Sov. İKP XX Qurultayından və N.S.Xruşşov yoldaşın tarixi çıxışlarından ilham alaraq Mərdan Məmməd zadə "Buludsuz yay səması" romanını yazmışdır. Əsərdə Stalin şəxsiyyətinə pərəstiş dövründə sosialist qanunculuğunun pozulmasını, bəzi təsadüfi nadürüslərin, mənəviyyatsız karyeristlərin əliylə xalqın namuslu oğullarının, əsl kommunistlərin repressiyalara məruz qalmasını bədii şəkildə əks etdirir. Repressiya qurbanlarından biri, qocaman Bakı fəhləsi usta Bəhram sürgündən qayıdandan sonra sanki bütün o dövrün mətin kommunistlər nəslinin fikrini ifadə edərək: – Bizim inqilabi əqidələrimizi heç bir sürgün, heç bir məhbəs qıra bilməz, – deyir. Qocaman fəhlə və inqilabçı usta Bəhram gənc nəslə xitabən bunu da söyləyir: – Böyük Leninin sadıq silahdaşı Nərimanı heç vaxt unutmayın. Mən onun bu xalq yolunda necə yanıb kül olduğunu şəxsən öz gözlərimlə görmüşəm. "Sənə bu xalqın çörəyi halal olsun, Nəriman" demişəm ona.

Əsərdə belə yaddaqalan, canlı səhnələr çoxdur. Mərdan Məmməd zadə səmərəli yaradıcılıq axtarışlarıyla bərabər, həm də qaynar ictimai fəaliyyətlərlə məşğul olur. O, Yazıçılar

İttifaqı rəhbər orqanlarının üzvü, Azərbaycan – Koreya Xalq Demokratik Respublikası Dostluq Cəmiyyətinin sədr müavini, fəxri yangınsöndürəndir. Evlidir, iki qızı və iki oğlu var. Məişətdə təvazökar, əxlaqi cəhətdən sabitdir. Siyasi savadını artırmaq üçün daima öz üzərində çalışır. Təşkilatımızın rəhbərliyi, partiya və həmkarlar bürosu Mərdan Məmmədzaadənin (Məmmədov Marlen İmamqulu oğlu) nümayəndə heyəti tərkibində Monqolustan Xalq Respublikasına getməsinə tövsiyyə edir.

İmzalar.

7 noyabr 1960-cı il.

TƏQDİMAT

Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə. 6 mart 1980-cı il.

Görkəmli yazıçı, Dövlət mükafatı laureatı, 1951-ci ildən Sov. İKP üzvü Mərdan Aladağlı (Marlen İmamqulu oğlu Məmmədov) 1930-cu il aprel-may aylarında Aladağ (keçmiş Marks) rayonunun Qaradərə (keçmiş Engels) kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Hələ çox gənc yaşlarından ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, əsərləri oxucuların böyük marağına səbəb olmuş, rəğbətini qazanmışdır. Mərdan Aladağlı həmişə günün nəbzini tutmağı bacaran, aktual mövzularda dəyərli əsərlər yaradan yazıçılarımızdandır. Onun yeni nəşr olunmuş "Bərəkətli payız" romanında respublikamızda son illərdə aparılan böyük quruculuq işləri, Qaradərə kəndinin timsalında torpağımızın yeniləşməsi və çiçəklənməsi, respublikamızın bayraqlarla təltif olunması böyük qürur hissiylə, alovlu ilhamla tərənnüm edilir. Əsərə Sov.İKP MK-nın Baş katibi, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri, xalqımızın böyük dostu əziz Leonid İliç Brejnevın sözləri epigrafla qoyulmuşdur: "Azərbaycan iri addımlarla addımlayır".

Aprel-may aylarında Mərdan Aladağlının 50 yaşı tamam olur. Bu münasibətlə görkəmli yazıçıya fəxri ad verilməsini

xahiş edirik.

İmza

8 Mart 1980-ci il.

**"Bazarlıq" qəzetinin müxbiri Bahar Günəşlinin Mərd
Öndər mükafatı laureatı Mərd Öndərlə müsahibəsi (5 may
1992-ci il)**

Mərdan Məmməd zadə, Mərdan Aladağlı, Mərdan Öndər və nəhayət, Mərd Öndər... 60 illik parlaq yaradıcılıq ömrü sürmüş ulu, azman sənətkarımız, sayqın vətəndaşımızla görüşmək çoxdankı arzum idi. Mərd Öndər dedikdə xəyalımda həmişə Atilla şücaəti, Zərdüşt hikməti, Babək qeyrəti, Şah İsmayıl rəşadəti, Hacı Zeynalabdin səxavəti, Məmməd Əmin cəsarəti, Şəhriyar şəriyyəti canlanır. Və budur axır bu səadət mənə nəsib oldu – çağdaş ədəbiyyatımızın azmanının müsafiriyəm. İlk öncə, ustad Mərd Öndəri öz adını daşıyan Mərd Öndər mükafatına layiq görülməsi münasibətilə təbrik edirəm. Qəlbimin nanə yarpağı kimi həzin titrəyişləri dahi yazıcının səyyad gözlərindən yayınmır. Özünəməxsus həssaslıq və qayğıkeşliklə adımı soruşur. –Bahar – deyirəm. – Valideynlərimin verdiyi addır. Amma təxəllüsümü özüm seçmişəm: Günəşli. Bəli, Bahar Günəşli. Sizin ilk romanınızın şərəfinə – "Günəşli bahar" romanının.

Təəccüblüdür ki, böyük ustad belə bir əsəri olduğunu xatırlamadı. Qəribə təvazökar xisləti var böyük sənətkarın, son iki-üç ilə qədər yazdığı əsərlərin nə adları yadındadır, nə də məzmunları. Fəqət çocuqluq çağlarını çox gözəl yaşadır hafizəsində. Söz-söhbətimizə də elə o uzaq illərin xatirələriylə körpü saldıq.

–Sayın ustad, siz bu dünyamıza ayağı sayalı bir bahar günündə varid olmuşuz – mayısın 28-də. Amma indiyə qədər bunu kimsə bilməzdi.

–Qızım, bunu heç demək olardımı? Axı mayısın 28-də

tarixdə ilk türk və islam cümhuriyyəti – Azərbaycan Respublikası yaranıb. Məhz belə bir gündə dünyaya gəlməyimlə qürur duyuram, amma məgər o zamanlar bunu açıq demək olardımı? Getsin gəlməsin o dövrlər. Kəndimizin ağsaqqal-ağbirçəkləri yığışıb söz-gap ediblər və onların müdrik məsləhətiylə doğum günümü aprelin 28-i yazıblar. Yəni guya ki, mən tariximizin ən mənfur, ən qara, ən murdar bir günündə dünyaya göz açmışam. Təsəvvür edirsinizmi, illər boyu belə bir damğayla yaşamaq mənə necə mənəvi əzablar verib. Amma bir yandan baxanda da doğum günümü 28 aprel deyə göstərmək bir növ istehzam idi, rişxənd idi, ironiya, sarkazm idi. Sovet hökumətini dolamaq idi...

–Ustad, oxusevərlərimizin haqqınızda çox bilgiləri var. Örnək olaraq onu bilirlər ki, siz ədəbi yaradıcılığınıza şerlə başlamısınız. O ilk şeriniz ədəbiyyatımızın əlvan gülüstanına ərmeğan verdiyiniz ilk zərif fidan, sənət səmanızda pərvaz edən ilk qaranquş idi. O kövrək qaranquşu, o titrək fidanı xatırlarmısınız bu gün?

–Əlbəttə, xatırlayıram. Çox qısa, lakonik bir şer idi.

Kəndimizdə çay da var,

Göydə ulduz, ay da var.

Uzun zaman bu şeri ürəyim qızdığı dostlarımdan savayı kimsəyə oxuya bilməzdim. Təsəvvür edirsinizmi –ulduz, ay – milli rəmzlərimiz! O zamanlar belə rəmzlərə görə adamın dərisinə saman təpərdilər. Amma ən çətin sınağa çəkilməli olsaydım belə, mən bu misralarımdan heç vaxt imtina etməzdim.

–Əhsən dahi ustad, min əhsən. Amma biz məktəb dərslərlərində sizin ilk şerinizin kəndə traktor gəlməsiylə ilgili olduğunu oxumuşuq. Şübhəsiz, bu da üzdənirəq sovet ədəbiyyatçılarının biabırçı iftirası idi.

–Bilirsinizmi, Bahar xanım, o ilk şerimdə, doğrudan da, traktor məsələsi var. Amma nə şəkildə? Şeri olduğu kimi oxuyum, özünüz nəticə çıxarın. Deməli:

*Kəndimizdə çay da var,
Göydə ulduz, ay da var.
O tayda məscid varsa,
Traktor bu tayda var.*

Duydunuzmu? Gəlin şəri incələyək... Məsələyə dərinləndən baxanda müəllif – yəni o zaman beş yaşlı uşaq olan bir istedad nə demək istəyir? Hansı səmimi hisslərini uşaq sadələşlüyüylə ifadə etməyə çalışır? O tayda – yəni xarici ölkədə, məscid var, din, iman var, bu tayda isə yalnız traktor. Dinsiz, imansız quru texnika nə verə bilər millətə. Yalnız mənəvi boşluq, əqidəsizlik, daxili puçluq. Məsələnin məğzi bax bundadır. Mənfur Kommunist Partiyasının göstərişlərinə müti qul kimi itaət edən bədnam sovet tənqidçiləri məgər bu incə mətləbi açmağa cəsarət edərdilərmidi? Mən də o vaxtlar təbii ki, bunu tam aşkarlıqla deyə bilməzdim. Odur ki, eyhamla, imayla deyirdim. Diqqətinizi o biri sətirlərə də çəkmək istəyirəm. "Ay- ulduz" məsələsini dedim. İndi götürün "kəndimizdə çay da var" misrasını. Kəndimizin kənarından axan çayın qaynağı, ilk mənbəyi, çeşməsi hardadır, şübhəsiz, yaxşı bilirsiniz: Türkiyədə. İndi özünüz söyləyin, o vaxtlar mən belə bir şəri çap etdirə bilərdimmi? Dərhal kommunist pusquçuları məni nəinki millətçilikdə, həm də pantürkizmdə suçlayardılar. Amma bu gün mən gizlətmirəm, gözümlü açıqdan türkçü olmuşam və bununla fəxr edirəm. Əlbəttə, mən bu dörd misrəni kamil poeziya nümunəsi saymıram. Sonralar da, bildiyiniz kimi şerin daşını atdım. Amma beş yaşlı uşağın ürəyinin dərinliklərindən gələn, qəlbinin, ruhunun, varlığının ən dərin hisslərini, ehtizazlarını bəyan edən bu dörd sətirdə necə böyük mətləblər, mənalər gizlənir! Onları açmaq, millətə izah etmək, milləti inandırmaq lazımdır. Nə yazıq ki, mənim nəslimin araşdırmaçıları artıq belə incəliklərə qabil deyillər. Bu vəzifə sizin kimi cavan, gözəl, gözüaçıq, azadlıq, müstəqillik dövründə yetişmiş gənclərin öhdəsinə düşür. İnanıram ki, vəzifənizi layiqincə yerinə yetirəcəksiniz.

–Sağ olun, Mərd bəy. Bir qədər də valideynləriniz haqqında. Özəlliklə oxucularımız atanızın taleyiylə maraqlanırlar.

–Atam Məşədi Seyid İmamqulu kəndimizin mollası idi. Təbii ki, mənfur sovet rejimi mənəvi mayaqlarımızdan olan elə insanları xüsusi bir qəddarlıqla təqib edirdi. Görün iş nə yerdəydi ki, biçarə atam kommunistlərin gözündən pərdə asmaq üçün övladlarına "ideyalı" adlar vermişdi. Əslində adı Qasiməli olan böyük qardaşımı Komsomol, ortancıl qardaşım Bayramı Birmay, kiçik qardaşım Pərvizi Pioner, bacım Zeynəbi Zina adlandırmışdı. Əlbəttə, yalnız pasportda. Mənim də pasportda adım başqadır. Amma təbii ki, hər birimiz öz əsl adlarımızı yaxşı bilir və heç vaxt unutmuruq.

–Atanızın taleyi necə oldu? Dərslərdə yazılıb ki, repressiyalar qurbanı olub.

–Perikdirdilər onu, yurdundan-yuvasından didərgin düşdü, repressiyalardan canını qurtarmaq üçün dost, qardaş Türkiyəyə qaça bildi. Orda Məmməd Əminə arxa oldu. Ömrü boyu qanlı Sovet imperiyasına qarşı mübarizə aparıb. Keçən il İqdirdə atamla görüşdük. Kababxanası var. Elə ləzzətli tikə, lülə, dönər kabab bişirirlər ki... dadı adamın damağında qalır. Sağlığınıza pis dolanmır. Orada təzə ailə qurub. Üç oğlu olub – Atalay, Kubilay, Sabutay. Deyir ki, bu Qarabağ davası qurtarsın, inşallah, vətənə qayıdıb ölmək istəyirəm. Eh... dünya, dünya... Yaxşı deyiblər, gəzməyə qürbət ellər, ölməyə vətən yaxşıdır.

–Ustad, bir neçə kəlmə də son əsəriniz haqqında. "Qanlı qış" romanı barədə...

–Romanımda sovet imperiyası şəraitində yaşadığımız yetmiş il "Qanlı qış" kimi mənalandırılır. Yəni həm dondurucu buz soyuqluğu, şaxta, həm də qan, ölüm, işgəncə. Millətimizin qəddar düşmənləri Lenin, Stalin, Kirov, Mikoyan, Qorbaçov kimi cəlladlar ifşa olunur. Çox heyfslənirəm ki, başı batmış "perestroyka" təzə başlananda işin mahiyyətinə varmamış bir azacıq tələsdim, Qorbaçova həsr olunmuş "Ümidimiz, pənahımız" adlı məqalə yazdım. Etiraf edirəm ki, bu mənim

səhvim idi. Amma kimin səhvi yoxdur ki... Romanımda şanlı müsavatçıların 1918-ci ildə milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizələri layiqli yer tutur. Eyni zamanda milli satqınların, xainlərin də iç üzü açılır. Nərimanovun bu dövrdəki bağışlanılmaz xətalrı da nəzərimdən yayınmayıb. Həqiqi milli mücahid, qocaman Bəhram bəy "Nəriman, heyf sən bu xalqın çörəyini yemisən" deyir.

–Ustad, bildiyimiz kimi sizin yubileyiniz iki il bundan qabaq keçirilməliydi. 1990-cı ildə.

–İstəmədim. O vaxtkı Moskva nöqərlərinin idarə etdiyi rejimdə heç bir təntənə istəmədim. Doğrudur, orden də verdilər, təbrik də etdilər, qəzetlərdə, jurnallarda xeyli yazı da çıxdı, televiziya, radioda verilişlər də oldu. Amma təntənəli gecədən imtina etdim. Həm də o vaxt heç Bakıda yox idim. "İrandust" cəmiyyətinin dəvətiylə Tehrandə mühazirə oxuyurdum. Mövzusu belə idi: "Ərəb əlifbasına qayıdış – müqəddəs dinimizə qayıdış deməkdir". Böyük müvəffəqiyyət qazandı mühazirəm.

–91-ci ildə 61 yaşınız da, əlbəttə, iqtidarın "yadına düşmədi".

–Bəli. Amma onda da Bakıda deyildim. "Türksevərlər ocağının" dəvətiylə Türkiyədəydim. Antalyada "Türk xalqlarının gələcəyi – latın əlifbasıdır" mövzusunda məruzə etdim. Böyük uğurla keçdi.

–Amma bu il, hər halda 62 yaşınızda olsa da, 60 illiyiniz geniş qeyd olunacaq.

–Bilirsiz, Bahar xanım, xalqımızın bu çətin günlərində böyük təntənələr istəmirəm. Yubileyimi Azadlıq meydanında keçirmək istəyirdilər. Razi olmadım. Respublika stadionunda keçirilsə, yetər – dedim. Bu ağır günlərdə hamımızın fikri-zikri cəbhələrdə, çadırlarda yaşayan qaçqınların yanında olmalıdır.

–Ustad, yaradıcılıq planlarınız?

–Sovet rejimi illərində çox təqib olunmuşam, çox təzyiqlərə məruz qalmışam. Amma heç vaxt fikrimdən, əqidəmdən dönməmişəm. Məni hətta kommunist partiyasına da özümün

xəbərim olmadan üzv keçiriblər. Duyuq düşməyim deyə partbiletimə mənim şəklimin əvəzinə haradansa xalam oğlunun şəklini tapıb yapışdırıblar. Nə isə... Getsin o günlər. Obrazlı desək, "Yazın leysan yağışları isladıb bizi, yayın qızmar günəşi yandırır cismimizi, soyuq payız küləyi başımız üstədən əsib, qışın qarı, şaxtası nəfəsimizi kəsib". Görürsüz, yenə şairliyim tutdu.

Ustad məsum bir təbəssümlə gülümsəyir. Nə qədər işıq var, nə qədər şövq var bu odlu baxışlarda, ilahi. Çayından bir qurtum alıb sözünə davam edir:

–Hazırda işlədiyim romanın adı "İlin fəsilləridir".

–Nəhayət, son sual. Bilirsiniz ki, bizim qəzet müstəqil qəzetdir, heç bir siyasi partiya ilə bağlı deyilik, siyasətə də qarışmırıq. Qəzetimizin adı "Bazarlıqdır", yəni bazar iqtisadiyyatının tərəfdarıyıq. Bu barədə fikriniz?

–Millətimizin gələcəyi bazar iqtisadiyyatındadır. Yalnız bazar iqtisadiyyatı ölkəmizi, o cümlədən mənim doğma biçərə Qaradərə kəndimi uzun illərin böhranından, aclığından və səfalətdən qurtara bilər, dirçəldər. Sizə də, "Bazarlıq" qəzetinin bütün gənc və qeyrətli kollektivinə də uğurlar diləyirəm. Bazar yolunda, lazım gələrsə, hamımız yanıb kabab olmalıyıq. Nazim Hikmət, kommunist olsa da, yaxşı deyir: "sən yanmasan, mən yanmasam, kabab necə bişər...". Bu, əlbəttə, bir zarafatdır.

Ustad gülür. Aman tanrım, nə qədər həyat var bu qaynar gözlərdə. Müdrik və güləruz, sadə və əyilməz, əqidəsində, baxışlarında prinsipial və dönməz, mövqeyində sabit və dəyişməz, gah kükrək vulkan kimi qəzəbli, gah titrək sim kimi həzin, dahi ustad zarafat eləsə də, biz bir həqiqəti yaxşı bilirik: "Millət yolunda Mərd dönər kabab olub yanır".

"Bazarlıq" qəzeti, 5 may 1992-ci il.

DÜZƏLİŞ: Qəzetimizin dünənki nömrəsində Mərd Öndər mükafatı laureatı Mərd Öndərlə müsahibədə korrektorun xətası və müxbir Bahar Günəşlinin məsuliyyətsizliyi üzündən kobud səhv buraxılmışdır. "Millət yolunda Mərd dönər kabab olub

yanır" cümləsi "Millət yolunda Mərd Öndər kabab olub yanır" şəklində oxunmalıdır. Korrektor və müxbir cəzalandırılmışlar. Böyük ustaddan və oxuculardan üzr istəyirik.

"AZƏRTAC"IN MƏLUMATI (1 Aprel 1994-cü il)

Görkəmli yazıçı, Mərd Öndər mükafatı laureatı Mərd Öndər Çin Xalq Respublikasına səfərdən qayıtdıqdan sonra yenə ilk gəncliyində olduğu kimi şerə üz tutmuşdur. Poeziya pərəstişkarlarını "Çin səddində bahar" adlı poeması ilə sevindirmişdir.

(Ardı yəqin ki, var)
1994

İlk gənclik illərindən qiyabi sevdiyim Türkiyəni ora səfərlərim nəticəsində daha yaxından tanıdım və 93-cü ildə İstanbulda yeddi ay yaşadıqdan sonra bu ölkəni, bu xalqı daha çox sevdim. Bir çox dəyərli insanlarla tanış oldum. Onların Azərbaycandakı faciəvi hadisələrə, Qarabağ müsibətinə necə də ürəkdən yandıqlarının şahidi oldum.

Türkiyəni ikinci vətənim sayıram.

Birinci vətənimdə - Azərbaycanda gördüyüm naqisliklər, çatışmazlıqlar haqqında tənqidi, satirik yazılar yazdığım kimi, ikinci vətənimdə bəzi xətalrı müşahidə etdikcə, sözünü tutmayan, vədinə əməl etməyən, havayı söz danışan adamlarla rastlaşdıqca bu barədə susmaq istəmədim. "Muhakkak görüşürüz" hekayəsi də bu hisslərdən yaranıb. Məncə, vətəni sevmək - onu hər cür qüsurlardan, boşboğaz adamlardan xali görmək istəyidir. Və qələmi bu məqsədə yönəltməkdir.

Hekayə Azəri ədəbiyyatının fədakar dostu, yorulmaz təbliğatçısı, sözü bütöv, xeyirxah və çox dəqiq insan olan doktor İldəniz Qurtulana ithaf olunub. Bu ithafın səbəbi isə hekayədən aydınlaşır.

16 yanvar 1994, Bakı

"MUHAKKAK GÖRÜŞÜRÜZ – MÜTLƏQ GÖRÜŞƏRİK"

(hekayə)

İldəniz Qurtulana

- Allo. Ceyran xanım, mərhəbə. Mən...
- Mərhəbə, əfəndim, duydum sizi. Nasılsınız?
- İyiyəm, sağ olun. Siz nasılsınız? Güzəl. Rektor bəylə görüşə bilirmiyəm, lütfən?
- Mələsəf, rektor bəy toplantıda.
- Dün də aradım, yenə toplantıdaydı, bu gün üçün arayın demişdiniz.
- Əvət öylə.
- Rektor bəylə onunla görüşmək istədiyimi söylədinizmi?
- Tabii, əfəndim, söyləməz olurmuyum.
- Pəki, nə dedi?
- Çok salam söyledi size, muhakkak görüşürüz, – dedi.
- Nə zaman?
- Yarın öylədən sonra telefon açın, mutlaka görüşdürürəm sizi.
- Çok təşəkkür...
- Bir şey deyil... Rica ederim. İyi günlər.
- Hoşca kalın.
- Gülə-gülə....

Bu son bahar günü İstanbul ilk bahardakı kimi güzəldi. Bəlkə ondan da güzəl. Ağacların başı hələ yaşıl idi, amma budaqları saralmışdı. Ağaclar elə bil sarı köynək, yaşıl tuman geyinmişdilər. Budaqlardan qızıl yarpaqlar şahin kimi süzə-süzə torpağa enirdi. Boğaziçi karşıdan-karşıya keçən gəmilərlə dopdoluydu. Sahillərdə sulara tor atmış balıqçılar bəxtlərini sınayırdılar.

Ağ bir "Mersedes" əyləclərini xırçıldadıb tam önümdə dayandı. Sükanın arxasında oturmuş adam məni səslədi:

–Mərhaba, sevgili dostum, şükür görüşdük.

–Mərhaba, Qorxmaz bəy, nə xoş bir rastlantı.

–Nereye gediyorsun?

–"Konrad" otelinə.

–Güzel. Ben de o tarafa gidiyorum. Gir otur, yolda konuşuruz.

Yanında oturdum. Əmniyyət kəmərinə bağladım.

–Nasılsan, dostum? Səni gördüğüme çok sevindim. Azərbaycan olayları beni qayət üzüyor. Şimdi oralarda durum nasıl?

–Şimdi Azərbaycanda durum...

–Biliyorum, əfəndim. Çok iyi biliyorum. Bunların hepsi Amerika emperializminin oyunları. Biliyormusun, böyük sermayələr tüm dünyayı kendi düzenlerine sokmağa uğraşır. Amerikan emperializmi şimdi də Azərbaycan petrolunu ələ keçirməyə çalışıyor, yeni paralar əldə etmək istiyor. Evet, əfəndim. O güzelim Baku nasıl?

–Bakı şimdi...

–Əvət, əfəndim, biliyorum, o sevimli Baku artık eski Baku deyil. Hatırlarmısın Bakuda deniz kıyısında1 bir lokantada balık yediyimizi? Fazla "Vodka" içmişdik... Bilemem kaç yıl geçti aradan?

–On il. Bilirsənmi, indi Qarabağda...

–Əvət dostum, Karabağ olaylarından çox üzöldüm. Amerikan emperializmi dünyanın altını üstünə getiriyor. Ne yazıq ki, Türkiye de onun taşeronu2. Amma buna inan, dostum, Azərbaycanın ayağına bir taş deysə, benim kalbimin başına deyər o taş...

–Çok təşəkkürlər. Bu erməni saldırıları...

–Biliyorum, hepsini biliyorum. Ama ermenilerin bir suçu yok ki... Onları kısırtan Amerikan emperializmi. Kendi çıkarları uğruna dünyayı boğmağa hazırdır. Korede de böyle

olmadımı? Viyetnamda da, Afkanistanda da...

–Əfqanıstanda öncə Sovetlər başladı.

–Hayır, əfəndim. Bunların hepsi emperialistlərin oyunları. Rusiyanı kısıkırtıldı. Amac Sovyetləri çökeltmək və Amerikayı tek bir super güc olarak dünyaya sahib etmək. Sizlerin, Azerilerin de suçu böyük. Siz milliyetçiliye, Türkçülüye, irqçiliye degil de proletar enternasionalizme dayanmalıydınız. Mao der ki...

–Yetmiş il proletar internasionalizminə arxalandıq, nəticədə torpaqlarımızın yüzədə iyirmisi işğal edildi. Dünyada tək qaldıq.

–Hayır dostum. Oyle degil. Bütün dünya proletarları bir–birini desteklemeli. Kim İr Sen diyor ki...

–Bu "Mersedes"i ne zaman aldın? Əski araban "Mersedes" deyildi qalıba?

–Bunu bu yıl aldım. Eskisi "Reno" idi. Bu çok daha iyi, degilmi?

–Çok gözəl bir araba.

–Əvət, kapitalizmin boylə göz kamaşdırıcı çok şeyi var. Şık arabalar, lüks otellər, ağzına kadar mal dolu dükanlar, filan, ama hepsi yalan... Hepsi halkı kandırmaqı üçün. Perde arasasında sömürü2, vahşi orman yasaları... Ne yazık ki, sizler de bu yolu seçdiniz...

–Biz hələ bir şey seçmədik. Buna imkanımız da olmadı. Savaş içindəyik.

–Əvət, biliyorum. Azərbaycanın durumunu çok iyi biliyorum. Karabağ Ermenistanın neresinde – güneyindemi, kuzeyindemi?

–Qarabağ Ermənistanda deyil, Azərbaycandadır.

–Tabii... tabii... Amma Kommunizm tüm dünyada zafer kazanınca – sinirlər silinecek. Azərbaycan, Ermenistan, Karabağ da birleşecek, memleketlerin arasında farklar ortadan kalkacak, kapitalizmin kökü kazılacaq. Hatırlarmısın mart 1848-da ne demişdi Marks?

–O ilin mart ayında Marksın nə dediğini xatırlamıram,

amma bu ilin martında minlərcə Azəri türkü evlərindən, yurtlarından qovuldu, qarlı dağlarda soyuqdan donub məhv oldu... Və siz solçular, Marksın nəvələri tükünüzü belə tərpətmədiniz...

–Haklısın, haklısın, kardeşim. Ama ne var biliyormusun? Afrikada, Güney Amerikada da hər gün binlərlə insan sömürülüyor, öldürülüyor. Bizlər Azərbaycan olaylarını abartırsak¹, ya da daha fazla ilgilenirsek² Azərbaycanla bu ırkçılık, turançılık, faşizm kibi alqılana bilər.

–Əcəb işdir! Məsum, günahsız insanları, qadınları, uşaqları öldürmək faşizm deyilmiş, amma buna etiraz etmək faşizm olurmuş?

–Haklısan, haklısan, sinirlənme. Tabii ki bu konuda³ bizlərin də söyliyecek bir sözü olmalı. Amma bana bak, ən iyisi senin konuşman. Gerçekləri ən iyi bilen sensin. Gel seninlə anlaşalım. Bizim bu "İşık" qəzetesinə hər gün bir Köşe yazısı⁴ yaz. Ha, ne dersin?

–Her gün yetişdirmem. Amma həftədə bir yazı olur... Yazaram.

–Hayır, hayır. Haftada bir yazı neye yarar? Her gün olmalı, her gün. Haydı hemen başlayalım. Sen yaz bu gece. Yarın senden alırım ben. O biri gün de basarız.⁵ Ayrıca Televizionda da proqram yaparız. Dört ya beş kanalda...

–Dört, beş kanal çox olar. Bir kanal yetər.

–Hayır, hayır, beş ya altı kanalda görünməni iyi olur. Sen heç merak etmə⁶. Hepsini ben hazırlarım. Hepsində eski arkadaşlarım var. Tamammı?

–Oldu. Anladacaq o qədər şey var ki... Artık bir yerdən başlamalı.

–Doğru. Başlamalı. Yarın başlarız. Amma dur bir dakika. Hay Allah, yarın ben Amerikaya uçağım. Floridada, Miami Bıçde bir toplantıya katılmak zorundayım. Konusu: "Emperializmin çöküşü, Kommunizmin zəferi". Ordan İsveçreye uçam. Cenevrede sempoziyum... Konusu:

"Kapitalizm can veriyor". Sonra Baham adalarında bir konfrans: "Kapitalizmin son nefesi". Oradan sonra memlekete döncem. Çarşamba günü ararım seni. Tamammı? Telefon numranı bana versene. Güzel... "Konrad" otelində senin ne işin var?

–Görüşüm var. Hacı Zakir beyle.

–Ne? O yobazlamı?1 Senin o köy imamıyla2 ne işin var canım? O bir din fanatiki. SİA-nın3 dəstəklədiyi bir gerici, tutucu. Arap şeylərinin parasıyla "Ana Toprak" qəzetesini çıkarır. Hem de böyük kapitalist. "Hacı Zakir" sabunlarının üreticisi.4 Fabrikalarında çalışan binlerce fakır işçiyi sömürməsi yetmezmiş kibi kafalarını da yobaz fikirləriylə dolduran kandırmaçı. Yahu, sen neredən tanırsan onu?

–Bakıda tanış olduq. Birlikdə bir film çəkməyimizi təklif etdi.

–Şimdi de filmmi yapıyor bu kandırmaçı. Biliyormusun bu adamın tüm söyledikleri, tüm yaptıkları yalan. Günü hankı saatında karşılaşırsan "haman namazımın vakti geldi" – der, çekilib gider. Onunla görüşme demiyorum, amma güvenme ona, asla güvenme. İşte senin otele geldik, güle-güle.

–Çarşamba günü ararsan, deyilmi?

–Ha? Çarşambamı? Əvət, çarşamba... mühakkak görüşürüz... Haydı, eyvallah.

–Güle-güle.

Maşından endim. "Mercedes" bir sıçrayışla gözdən itdi. Düşündüm ki, kapitalist kimi yaşayıb kommunist olmaq heç də fəna şey deyilmiş.

Hacı Zakir qapıdan mənə əl eləyirdi. "Konrad" otelində bir qələbəlik vardı – fraklı kişilər, bahalı paltarlar geymiş, çox açıq dekolteli qadınlar. Qadınların cəvahirləri, üzükləri, sırğaları, qolbağları göz qamaşıdırırdı. Xəfif bir ətir qoxusu ətrafı sarmışdı. Hacı Zakirdən başqa bütün kişilər qalstuklu idi.

–Hoş geldiniz, səfalar getirdiniz, – dedi Hacı Zakir. – Nasılsınız?

Qarson içkilərlə bizə yanaşdı.

–Ne içərsiz? – dedi Hacı Zakir – Ben bilirsiniz, içki içmem. Sizi buraya "Mersedes"le getiren Korkmaz Devrim degilmiydi?

–Əvət, oydu.

–Sizin o Moskof uşağıyla1 ne işiniz var canım. O bir KQB ajanı. Rus parasıyla "İşık" adlı qəzeteyi çıxarır. Yazdıklarının hepsi yalan, hepsi palavra... Neysə... Canım Azərbaycanın durumu nasıl?

–Azərbaycan...

–Biliyorum canım, içimiz kan ağlıyor sizleri düşündükce. Hatırlarmısınız bir sene bundan önce Bakuya gelişimde o zamanki iqtidarla bir anlaşma projesi yapmışdık: Bakunun bütün sokaklarını2 sabunla döşete bilirdim.

–Bunu yapmayın... Baku yağışı bol bir yer. İnsanlar sokaklarda sürüşüb düşərlər.

–Hay canım, şaka yapıyorsunuz,3 çok espirilisiniz4. Ama neyse oralarda bir sabun fabrikasını yapmaq iyi olurdu. Ne yazık ki iqtidar dəyişdi, işimizi bitiremedik. Şimdiki ticaret bakanını iyimi tanırırsınız?

–Hayır.

–Ne yazık. Düşündüm ki, bu işde yarımçı ola bilirsiniz. Kusura bakmayın1. Azərbaycanın durumunu çox kötü2 gördüm. Canım bunlar ne biçim müsəlməndirlər? Namaz kılmazlar, oruc dutmazlar. Kadınlar hep açık gezib dolaşıyorlar.

Ətrafa bir göz gəzdirdim.

–Amma buradakı kadınlar da pek qapalı sayılmazlar, – dedim.

–Bu memleket rezil oldu, əfəndim. Allah bu laikliyin belasını3 versin. İşte bu kadınlar, bu yarı çıplak kadınlar laikliyin4 ürünü. Görüyormusunuz erkekler onlara nasıl aşikane, şahvetle bakıyorlar. Bu en büyük bir günah. Namehrem bir erkekin başkasının haremine boylesine bakması en büyük bir suç. Ben de ergegin, ama hiç gözümü kaldırıb

bakdımımı? Hayır. Çünki ne ecelemiz⁵ var? Nereye telesirik? Cennetde ki, her milletden, her yaşdan, her güzellikden huriler hepsi bizim hizmetimizde olmayacaklarmı? Ha? Neden acele edelim? Ne var bu fani dünyada? Gerçek – ahiretdedir. Hüzur⁶ İslamdadır. Ne dersiniz, oyle degilmi?

–Oyledir, əfəndim.

–Əvət. Bana göre yol – ikidir. Ya İslamın bütün şartlarını kabul edirsən, namazı, orucu, Hacı və tesettürü, ya da redd edirsən, ama açık dersən: ben müsəlman deyilim, rusam, rumam, ermeniyem. Yeri gelmişken, Ermenistanın Ticaret bakanı gelmişdi buraya, iyi bir anlaşma yaptık. Erivanda böyük bir sabun fabrikası kuruyoruz. Akılları başlarına gelsin, yine biz müsəlmanlara mühtac olduklarını kör olası gözleriyle görsünler. Yıkansınlar⁷ bol-bol. Ama yine murdar kalacaklar. Müsülmana aylık temizliğine bir kalib sabun yeterse, kavura on kalib gerekir. Gavurun kiri çokdur. İşte bu yüzden Eravanda kuracağımız fabrik o birilerinden on kat büyük olmalı. Ne yazık ki, Bakude heç bir şey yapamadık. Siz ne dersiniz, bu iktidar çokmu kalır?

–Bilmem. Mən sabun və ticarət işlərindən heç bir şey anlamam. Hatırlarsınızsa Bakıda sizinlə ortak bir film yapmak konusunda konuşmuşduk.

–Əvət, əvət. Hatırlamaz olurmuyum hiç? Canla-başla yapmaq isterim. Konusunu belə düşündüm. Bir japon rejissoru var. Hiç duydunuzmu? Akira Kurasava.

–Duydum.

–Davet etmək istiyorum onu. O çəksin. Ssenarisini tabii ki, siz yazacaksınız. Bütcesi benden. Paradan yana hiç sıkıntınız olmayacaq. Amma dünya çapında¹ bir film isterim. Ne dersiniz yapabilir miyiz?

–Çalışarım.

–Adını da buldum filmin, çok ilginç, çok orjinal bir ad: "Temizlik". Begendinizmi?

–Konusu nə?

–Anlatalım... Köyə bir imam gelir. Çox genc. Ama zeki, saf islam düşünceli, emeli saleh bir insan. Köy kötü durumda, insanlar kir-pas içinde. Hastalık diz boyu. Ve kimse namaz kılmıyor, oruc tutmuyor. Genç imam iki önemli iş yapıyor: Bir, insanları hak yoluna çağırıyor, camiye topluyor, namaz kıldırır, oruc tutdurur. İki, köye bol-bol sabun götürür.

–Şübhəsiz, "Hacı Zakir" sabunu.

–Əvət. Köyə en uyğun sabun "Hacı Zakir" sabunudur. Şimdi işin inceliyi burasında. Genç imam köylüyü imana getirince zaten manevi temizlik hasil olmuşdur. Maddi temizlik için de bol-bol sabun kullanıyorlar². Nasıl?

–Bilmem. Düşünmek gerekir.

–Tabii düşüneceksiniz. Kurasava da düşünecek. Ama filmin sonu üçün bir şey bildim, ona bayılacaksınız. Siz de, Kurasava da...

–O ne?

–Anlatalım. Genç imamın köyde düşmanları da var, tabii. Bunlardan biri ona ateş eder, yaralar. Annesi dualar eder, oğlunu kurtarır. Finalda kurşun yarasını yıkamaq isteyen hemşireye imam: "Ben yaralarımı yalnız Hacı Zakir sabunuyla yıkatırım" der. Nasıl?

–Xarüqülədə... Möhtəşəm. Ama ne yazık ki, mən özümde boyle bir filmin ssenariosunu yaza biləcək güc görmürəm.

–Neden?

–Nedeni çok. Sizə başqa bir təklifim var. Gəlin bir musiqili film çəkək. Səfiəddin Urməvi haqqında.

–Safieddinmi dediniz. O da kim?

–Bir musiqişünas.

–Safieddin. İsmi çok güzel. Yani dinin saflığı, temizliyi. Görüyormusunuz, yine sabun meselesi. Oyle degilmi?

–Bir az fərqli. Səfiəddin bir musiqiçi, bəstəkar. Azəri musiqisinin babası.

–Bayılıyorum Azeri müziğine. Çok sevdim müziğinizi... "Dağlar kızı Reyhan, Reyhan..." Harika. Azeri müziyi çok

güzeldir, degilmi?

–Əvət. Musiqimiz gözəldir.

–Ama neden müziyiniz bu kadar güzel, biliyormusunuz?

–Hər halda xalqın istedadlı olmasından.

–Hayır, kesinliklə hayır. Bunu ruslar size yaptılar. Böylə etmişlər ki, fikrinizi müziyə verəsiniz, asgeriniz, savaşıncınız olmasın. Bu gün yenilməyinizin sebebi işte bu...

–Əfəndim, gözəl musiqiyə sahib olmaq əsgər olmağa bir əngəlmi?

–Tabii oylədir.

–Onda nasıl olur, almanların güclü ordusu, əsgəri də var, gözəl musiqisi də... Bax, Bethoven, Motsart...

–Hayır, hayır, bunlar bir laf... Bu bir rus oyunu. Biz rusların kurnazlığını çox iyi biliriz. Sizi bile-bile güzel sanatlara, müziyə yöneltmişlər ki, savaşda yene bilsinlər. Kusura bakmayın, ama ben Rus entrikalarını destekleyen bir filme para yatıramam.

–Əfəndim, Səfiəddin XIII yüz ildə yaşamış. Moğol istilaları zamanında.

–Öylemi? Demek ki, siz henüz XIII asırda müziyə ağırlıq vermişiniz, moğollara yenilmenizin sebebi de işte bu. Ama siz hiç merak etmeyin, bir şeylər yaparız. Benim sinema dünyasında bir sürü arkadaşım var. Bir ortağım var, çamaşır üreten fabrik sahibi. Çamaşır üreticiliğine dini gözle bakılırsa – iyi bir film ola bilir, degilmi?

–Belke də...

–Siz heç rahatsız olmayın. Ben sizi perşenbe günü ararım. Telefonunuz var bende. Kusura bakmayın, şimdi getmek zorundayım. Namazın vaktidir. Muhakkak görüşürüz.

–Allo. Mərhaba Ceylan xanım. Mən...

–Aldım sesinizi efəndim. Mərhaba. Nasılsınız?

–Sağ olun, iyyim. Dün dediniz öylədən sonra telefon açım. Rektor bəylə görüşə bilirmiyim?

–Rektor bey burada yok ki...
–Nerede?
–Şehir dışına, tatile getdi.
–Ne zaman dönər?
–Bayramlardan sonra. Yani on gün sonra...

Gəldim Qaragöy iskələsinə. İskələ yanında səyyar balıq satıcıları çeşid-çeşid balıqlara alıcı çağırırdılar.

İskələ qarşısındakı küçənin o biri səkisində də bazar açılmışdı. Rus qadınları özlərindən böyük torbalarını yanlarına qoyub buradan, İstanbuldan aldıkları şeyləri – saatları, bəzək şeylərini satırdılar. Hələ rusca bilməyən alıcıları təəccüblə məzəmmət də edirdilər: – Tı çe gto çudak – çelovek russkoqo əzıka çto li ne ponimaeşğ? Skazala tri tısəça i vse, basta. Uç bin lira. Ponəl?

Divarda kiril hərfləriylə **RUSSKIY DOM. RESTORAN MİŞA** sözləri yazılmışdı və güclü dinamiklərdən Vısotskinin xırıltılı səsi gəlirdi:

–Net rebəta, vse ne tak.

Vse ne tak rebəta.

O biri tərəfdən yeni bir türk mahnısı səslənirdi:

Ah Nataşa, Nataşa

Yakdın beni ataşa.

Qaraköydən Qadıköyə gedən vapura mindim, gəminin göyörtəsinə çıxdım. Boğaziçini o taydan-bu taya, bu taydan- o taya keçən gəmilərin göyörtəsində otururam, adətən. Həm siqaret çəkmək olur burda (içəridə yasaqdır), həm də Boğaziçinin, İstanbul sahillərinin füsunkar mənzərələrinə doyunca baxırsan. Baxırsan, amma doymursan. Mavi sülardan qalxan sərinlik insanın ruhuna bir dinclik, rahatlıq çiləyir. Amma nə yazıq ki, bu gün gəmi göyörtəsində nə dinclik, nə rahatlıq vardı. Alınlarına sevgili futbol komandalarının – "Beşiktaş"ın ağ-qara rəngli şeridlərini bağlamış gənclər boru, təbil çalır, qışqırır, atılıb-düşürdülər – komandalarının zəfərini

– Hollandiyanın "Ayaks" komandasıyla heç-heçə oynamasını bayram edirdilər.

Göyertənin havası və mənzərələri nə qədər gözəl olsa da, bu hay-küyə tab gətirə bilmədim, içəri keçdim, bir çay alıb bucaqda əyləşdim.

Birdən kim isə qolumadan yapışdı.

–Mərhəbə, kardeşim, mərhəbə, nasılsın?

–Oho, Mete bey, xoş gördük.

–Xoş bulduk canım. Nə zaman gəldin?

–Bir aydan fazla.

–Beni neden aramadın?

–Ama siz də Bakıya gələrkən məni aramadınız.

–Kahr olsun, Bakudə boş bir zamanımız olurmu? Nasılsın, işlərin nasıldır. Güzelim Azərbaycanın durumu nasıldır.

–İyi deyil. Bilirmisiniz yeni saldırlar...

–Biliyorum, biliyorum. Canım neden böyle ısrar edirsiniz, neden böyle direnirsiniz?

–Anlamadım əfəndim...

–Diyorum, neden böyle direnirsiniz? Bu üç herif neyinize gerekiyor?

–Ne herif canım? Siz neden bəhs edirsiniz? Dün gece ermeniler yeddi yaşayış məntəqəmizə basqın etdilər.

–Biliyorum, biliyorum. Amma siz alfabenizde X harfını, Ə harfını savunmakla ermeniləri geri oturdacağınızı zənn edirsiniz? Neyinize gerek bu lanet X harfi.

–Mete bey, Azəri türkcəsində X hərfi çox önemli. İnsan gülən zaman hırıldar, amma ölən zaman xırıldar. Azəri türkcəsində...

–Boş ver canım, Azeri türkcəsi də ne demək? Bu bir lehce, aynən Erzurum, Sivas, bilmem daha hanki lehceler kibi. Tek bir türkcə var, əfəndim. Bir milletin bir dili, bir devleti, bir bayrağı və bir başkenti olur... Degilmi ya? Dil fərqlərini bizi bir-birimizdən ayırmaq üçün ruslar uyduruyorlar, Amerikalılar uyduruyorlar. Bu bir tuzak. Ne yazık ki, siz də düşüyorsunuz

bu tuzağa. Yeminem ki, bu lanet X, Ə hərflərini sizlərə KQB sokmuşdur. Biz kardeşiz, bir bütün olmamız gerekiyor. Çekin gözlərinizi Batıdan. Batının nəyi var, heç bir şeyi...

–Hər halda, Batıda da böyük insanlar yetişdi.

–Kimdir onlar, bir örnek göstər.

–O qədər çox ki. Örnək – Şekspir.

–Şekspirmi dedin? Çok iyi. Hiç biliyormusun Şekspir kimdir? Bir türk. Soyadından da belli. O zaman teatroda tək kişi olmuş, birinci adam olmuş, ona görə də əski osmanlıca ona "Şahsi – bir" demişlər. Anladınmı? İngilisler en böyük yazarlar saydıqları şahs –bir türk çocuğu. İngilisler – türkdüler.

–Almanlardamı?

–Tabii. Almanlar da oylə. Lafa diqqət et: "Alma – niya"! Bir alman kralına alma ikram edərken "alma niye? deyə sormuş və ülkesine bu zamanlardan Almaniya denilmiş. Bütün Batı halkları türklərdən töremiş. Ne yazık ki, hristianlığı kabul etməklə rezil olmuşlar.

–Bəs Doğu?

–Doğu da oyle. Japonların başkenti nedir, biliyormusun?

–Tokio.

–Hayır. Doğu köy. Əvət, işlər boyle, sevgili kardeşim. Batı da, Doğu da hər şeyi bizdən çalmış1. Ama bu boyle kalmayacak. Pek yakında hepsini geri alacağız. Atlantikden Pasifikedek bayrağımızı dalğalandıracağız...

–Mənə kalırsa bayrağımızı öncə Şuşada və Laçında dalğalandırısaq yaxşı olar.

–Çünkü siz küçük çapda düşünürsünüz. Ufukunuz dar. Sizi ruslar böyle etgilemişler2. Kültürünüz, sanatınız hep rus və Avrupa etgisinde...

–Oyle deyil. Bizim Üzeyir Hacıbeyli kimi dünya səviyyəsində bəstəkarlarımız var. Hiç onu duydunuzmu?

–Duydum tabii. Uzeyir Hacıbeyli tam bir italyan bestecisi.

–Hayır canım. Babası da türk, anası da. Karabağda doğdu. "Koroğlu" operasını yazdı.

–"Koroğlu" tam bir italyan operası. Heç bir türk besteçisi piano, violon kibi batı muzik enstrumanlarını kullanarmı?

–Hər halda bu mübahisəli, dartışmalı³ bir məsələdir.

–Təbii dartışalım. Çok iyi olar. Ben ayarlarım. Böyük bir oteldə bir ziyafət yaparız. Basını, televizionu da davet ederiz. Her kesin gözü önündə dartışarız. Senin burada bulunman iyi bir şans, kullanalım bu şans. Kusura bakma, gec kalıyorum şimdi, acelem var.

–Telefon numranız yok mende, mənim də telefonumu almadınız.

–Önemli deyil, ben seni bulurum. Nerede oturuyorsun?⁴

–Üsküdar.

–İyi. Benim Üsküdar belediyyesinde çok tanıdığım var, adresini və telefonunu bulurum. Muhakkak görüşürüz. Ama Batı hayranlığından sıyrılmanız gerekir. Unutmayın – biz Türküz. Türk ulusu yenilmez. Türk olmak istermisiniz pojaluyta.

–Çox mersi, Mete bey, çox mersi, bon şanslar, pardon randevunuzu kaçırmayın.¹

Evə gəlirəm. Yoldaşımdan xəbər alıram.

–Korkmaz bəy telefon etdimi?

–Yok.

–Hacı Zakir?

–Heç kəs telefon etmədi.

–Ömür bəy, Mahmud bəy, Doğan bəy, Osman bəy?

–Dedim ki, heç kəs telefon etmədi. Bircə baqqal telefon etmişdi. Bizə satdığı şeyləri düz hesablamayıbmış. Ona on min lirə borcumuz varmış.

Televizoru açıram.

Birinci kanalda kürən bir kişi:

–En mükəmməl buz dolabları Akai şirkətində – deyir. – Akai. Əvət Akai dai.

İkinci düyməni basıram:

–Güney Doğuda terroristlər dün gecə yeddisi kadın, beşi çocuq on beş kişiyi öldürmüşlər. Baş bakan Kol terroristləri kınadı...

Üçüncü düyməni basıram. Ekranda yalnız qıpqırmızı dodaqlar. Diktorun səsi gəlir:

–Bu dudaklar kime aid? Zeki Mürenemi, Bülent Ersoyımı, Hülya Afşaramı? Cavablarınızı 000 J telefonuyla bildirin. Doğru cavab verenler altı milyon lire və bir lüks spor arabası kazanacaq. Sakının, şansınızı kaçırmayın...

Dördüncü kanalı açıram:

–Ölenlerin, yaralananların sayı on binləri aşdı.

Beşinci düyməni basıram:

–Sayın Başkan. Azərbaycan konusunda neler düşünüyorsunuz?

–Biz kardeş Azərbaycana her tür yardım göstereceyiz. Ama dünyayla beraber hareket edeceyiz.

Altıncı kanal:

–Sakin, kıpırdanma, ben bir polis. Kılını terpedirsın kafanı param-parça edirim.

Yeddinci kanal:

–Bu ruh önce olarak Adem aleyhüsselam hazretlerine tevdi edildi... Kabirden ilk önce Rəsullah kalkacaktır. Kalkar kalkmaz cennet libaslarını giyeceklerdir. Meşher yerine gelen insanlar orada bin sene ilahi mehkemesinin başlamasını bekleyecekler...

Səkkizinci kanal:

–Benimle evlenirmisin? Evlensen de, evlenmesen de, sen bilersin. Ama beni ara. Amerikada çok erkek tanıdım: çinli, maori, eskimos, zulus.... Sarı ırk, kızıl derili, neqro... Bir-birindən çok farklı, ama hepsi erkek. Hepsini denedim1. Uzaylı2 erkek yaratı3 da denedim. Tabii düşlerimde4. 999 000 telefonla beni arayın, düşlerimi sizinle paylaşayım.

Doqquzuncu kanal:

–Canlarını kurtarmak üçün Araz nehrindən üzərək İrana keçən azərbayclilərin böyük bir kısmı nehrin akıntısına kapılıb boğuldular, öldülər... Sen hansı sabunı istifadə edirsən? Ben "Hacı Zakir" sabununu istifadə edirəm. Sən də təvsiyyə edirsən. "Hacı Zakir" lekelərə düşmən, çamaşırlara dost...

–Allo. Mərhəbə, Ceylan xanım. Mən...
–Əvət tanıdım. Mərhəbə. Nəsiniz?
–Rektor bəy döndümün tətildən?
–Döndülər.
–Onunla görüşə bilirmiyim?
–Mələsef, rektor bəy çox özəl bir toplantıda. Yarın oylədən sonra muhakkak görüşdürürəm sizi rektor bəylə...

Evə gəlirəm. Yoldaşımdan xəbər alıram.
–Korkmaz bəy telefon etdimi?
–Xeyr. Nə Qorkmaz bəy, nə Qorkhan bəy, nə Orxan bəy, nə Ömür bəy, nə Kömür bəy... Heç kəs telefon etmədi. Heç baqqal da telefon etmədi. Çünki səhər borcunu qaytardım. Həm də on min yox, on beş min lirə. Yəni səhv hesab edibmiş...

Telefonun dəstəyini qaldırıb özüm nömrəni yığıram.
–Selam. Lütfən Korkmaz Devrim bəylə görüşə bilirmiyim?
–Korkmaz bəy yurt daşında, əfəndim.
–Keziden dönmedimi?
–Döndü əfəndim, amma dün yinə getdi.
–Nereyə?
–Parise, orada pigmeylərin basketbol takımının Amerika yarışlarına burakılmadıqlarına protesto göstərisi var. Ona katılacaq.

–Allo. Mərhəbə. Mete Atilla bəylə görüşə bilirmiyim?
–Hayır əfəndim. Mete bəy Altaylara getdi. Argeoloqlar Boz kurdun çenesini bulmuşlar. Mete bəy bu konuda bir toplantı

yapacak orda.

–Allo. Salamünaleyküm. Hacı Zakir beyle görüşe bilirmiyim?

–Hacı Zakir bey Hacca gitdi.

O gecə uyuya bilmədim. Qısa bir sürədə mürgüləyəndə də yuxumda gah Bülent Ersoyun dodaqlarını, gah piqmeylərin basketbol oynamalarını, gah da boz qurdun çənəsini görürdüm. Durub italyan yazıçısı Canni Rodarinin "Celsomino yalançılar ölkəsində" kitabını azəricəyə çevirməyə başladım.

Səhər, danışdığımız kimi, yenə universitetə telefon etdim.

–Allo. Mərhəbə, Ceylan xanım...

–Mərhəbə. Ben Ceylan deyiləm. Ben Meral.

–Mərhəbə Meral xanım. Dün Ceylan xanımla konuşmuşduq. Nerede o?

–Ceylan hanım tatilde.

–Ne zaman döner?

–Kim bilir. Ceylan hanım hamile. Doğuşdan üç-dörd ay sonra döner, inşallah.

–Hanım əfəndi, kaç gündür, kaç haftadır, kaç aydır men rektor beylə görüşmək isterim. Şimdi görüşə bilermiyim?

–Çok üzgünüm, ama rektor bey Ankaraya gitdi. Evleniyor.

–Allah xeyir versin. Allah hepsini mutlu etsin. Evlensinler, çocuq doğsunlar, kezilere getsinler.

–Ama siz kimsiniz, bəy əfəndi. Rektor bəyi kim arıyor?

–Azərbaycandanım.

–Azerbaycandanmı? Aman tanrım. Çok üzöldüm Azərbaycan olaylarına. İstersiniz mesajınızı alayım. Adınız ne?

–Adım? – bir an durdum, sonra – adım Celsomino – dedim.

–Celsomino? Ne karib bir ad. İtalyan ismine benzer. Azerbaycanda bu isim yayqın mı?

–Əvət, çok yayqın – dedim, – çao, çao, bambino. Arivederçe

Roma.

–Azeriler italyancamı konuşuyorlar?

–Əvət, – dedim, sonra əlavə etdim – erkeklər italyanca, kadınlar piqmeyce.

–Öylemi? Na kadar ilginç. Bey əfəndi bir soru sora bilermiyim?

–Tabii.

–O zaman erkeklerle kadınlar bir–biriyle nasıl anlaşır?

–Japonca!

–Aman tanrım. Na kadar ilginç.

–Əvət, Akai dai. Fudziyama. Akira Kurasava. Xarakiri.

–Çok teşekkürler əfəndim, çok nazıksınız. Görüşürüz.

–Muhakkak görüşürüz, – dedim.

Boğazın sularından, Mərmərə dənizindən xəfif bir sis dalğa-dalğa yüksəlirdi. Soyuqdu. Qarşı tərəfin get-gedə uzaqlaşan minarələri duman içində bir xəyal, bir nağıl kimi ydilər. İsti havalarda göyertəni dolduran sənişinlər indi içərilərdə idilər. Göyertədə tək bir mən idim. Bir an mənə elə gəldi ki, tək bir göyertədə deyil gündə neçə kərə Avropadan Asiyaya, Asiyadan Avropaya üzən bu gəmidə də yalqızam. Avropada da yalqızam... Asiyada da yalqızam.

Get-gedə yaxınlaşan dalğaqrının üstündə cərgəylə düzülmüş martı quşlarına baxıb düşünürdüm: bizlər quşları seyr etdiyimiz kimi, onlar da gündə vapurlarla o taydan-bu taya, bu taydan-o taya keçən insanları seyr edib nələr düşünürlər, görəsən?

Mənə elə gəlirdi ki, gəmi yubanır. Düz 6-da evdə olmalıydım. Altının yarısı idi. Gəmi iskələyə yanaşar-yanaşmaz sıçrayıb çıxdım, yüyürüb "dolmuş"ı mindim. Altıya on qalmış evimizin yanında maşından endim. Pilləkənləri tələsik adlaya-adlaya altıya beş qalmış mənzilimizə girdim. Başardım, çatdım. Bilirdim ki, telefon zəngi düz 6-da səslənəcək.

Düz altıda, əqrəb-əqrəb üstündə olanda telefon zəngi çalındı. Kimin telefon etdiyini bilirdim. Odur ki, dəstəyi qaldırıb:

–Mərhaba, İldəniz bəy – dedim.

–Mərhaba... Keçən hafta sözləşmişdik ki, bu gün 6-da sizə telefon açım.

5 noyabr 1993, İstanbul.

P.S. Noyabr ayının yeddisində böyük şəhər bomboş idi. Küçələr, caddələr, meydanlar, bulvarlar, parklar – bomboş, adamsız. Maşınlar, dolmuşlar, taksilər, minibuslar, avtobuslar, tramvaylar hərəkətsiz. Gəmilər isgəllərinə yapışmış durmuş.

Quşlar çasıb qalmışdılar. Təəccüb içindəydilər. Nələr oldu bu böyük şəhərə? İnsanlar necə oldu, birdən-birə qeyb oldular. Trafik nədən donub durdu. Yük maşınları, qatarlar nədən yerindən tərpənmirlər.

Quşlar hardan biləydilər ki, bu gün küçəyə çıxmaq qadağan olunub. Seçkilər qabağı sayıcılar bir-bir evləri gəzib seçiciləri siyahıya alırlar. Evində oturmayıb çölə çıxsan, cərimə olunacaqsan. Küçələrdən, bulvarlardan, meydanlardan, parklardan ara-sıra yalnız uşaqların şən səsləri eşidilirdi. Oynayırdılar, qaçırdılar, gülürdülər. Onları hesablamırdılar, saya salmırdılar, çünki hələ seçmək haqları yox idi, hələ seçmək yaşına çatmamışdılar. Onlar hələ seçə bilmirdilər.

Daha doğrusu, hələ seçə bilərdilər – necə yaşamağı, necə davranmağı, necə danışmağı seçmək imkanları hələ vardı.

Quşlar çasıb qalmışdılar. Küçələrin, meydanların, caddələrin belə hərəkətsiz olduğuna təəccüb edirdilər.

Çocuqların belə xoşbəxt olmasına heyran edirdilər.

Amma quşlar ən çox ona təəccüb qalmışdılar ki, çocuqlar heç yalan danışmır.

7 noyabr 1993.

PAQONLU KABUSLAR

Çingiz Abdullayevə səmimi dostluqla

Hər şey fanidir...

Çar Solomon (müəllif çar Solomonun sözlərinin həqiqiliyinə zəmanət verir və iddia qaldırılacağı təqdirdə məhkəməyə müvafiq dəlil-sübutları təqdim etməyə hazırdır. Bax: Y.Yaroslavski. "Möminlər və dinsizlər üçün Bibliya").

O tempora, o mores (Dövrə bax, dəbə bax! – latınca əslindən tərcümə müəllifindir).

Siseron.

Paris ibadətə dəyər.

Moskva göz yaşlarına inanmır.

Bütün yollar Romaya aparır.

DTK-nın dünyanın cəmi şəhərləri üzrə Yolbəladçisi.

"Alma-mater" – köhnə adı Lubyanka olan (indi təzədən Dzerjinski meydanı adlandırılan), külli-kainata həm qorxu, həm də heyranlıq duyğuları aşılaman möhtəşəm binanı bu cür adlandırmaq düz olmasa da, onun – Dronqonun ömrünün xeyli hissəsi, üstəlik də ən xoş dəmləri, ən kef çəkməli əyyamları burada – adı böyük hərflərlə yazılmağa layiq olan bu evin himayəsində keçmişdi. Sanskrit, ıvrit, papauas, qədim eskimos, ritual–Tibet dillərində, istisnasız olaraq bütün Qrenland dialekt və ləhcələri də daxil edilməklə sivil bəşəriyyətə bəlli yetmiş iki dildə oxumağı da, yazmağı da, pozmağı da, bülbül kimi ötməyi də, hərdən balıq kimi susmağı da bacaran, bütün bunlardan başqa, həmçinin, əla karateçi, samboçu, boksçu, cüdoçu, paraşütçü olan 17 yaşlı bu növcəvan plaş və qılinc cəngavərinin çətin və nəcib peşəsinin sirlərinə qəmli cəngavər haqqında romanlar müəllifinin peşəsi ilə həmahəng surətdə vaqif olmuşdu. Dronqo məhz burada, əvvəl-əvvəl YAT (Yerli

Axtarış Təşkilatı), sonra BAT (Beynəlxalq Axtarış Təşkilatı), nəhayət, SAT-da (Siyasi Axtarış Təşkilatı) xüsusi kurslar, ümumi məşğələlər keçmişdi.

Və budur, Dronqo yenidən bu əzəmətli binanın doğma ağuşundadır. Bura, o öz doğma cənub diyarındakı şəhərdən xüsusi şifrəli çağırışa əsasən uçub gəlmişdi (həmin çağırış "Styopa dayı" kitabının prezentasiyasında iştirak etmək üçün ezamiyyət kimi rəsmiləşdirilmişdi). Bu dəfə o, "kabuslardan" (Şah Abbası taxtda, Nadir şahı qundaqda görmüş çekistlərin gizli ləhcəsində rəsmi surətdə ölmüş hesab edilən, əslində isə mövcud olan və başqa ad-soyadlarla fəaliyyət göstərən çekist kadrlar "kabus" adlanırdılar) birinin şifroqramına əsasən gəlmişdi.

Beləliklə, o, divarları palıddan olan və üzəri qoz ağacıyla işlənib dəridən örtük çəkilmiş kabinetdədir. Tam təminat naminə bu "dekorasiyanın" altında qırmızı ağacdan, sementdən, üzərinə adi divar kağızı çəkilmiş dəmir betondan ibarət bir necə qat da vardı və Dronqo bundan xəbərdar idi; əgər kimsə, haçansa (baxmayaraq ki, praktiki olaraq bu mümkün deyildi) xəlvəti guşənin axtarışı həvəsiylə bu qatları lay-lay eşib töksəydi də, əzəl-axır Moskvadakı və nə zamansa onun vətəni olmuş nəhəng ölkənin irili-xırdalı bütün şəhər və kəndlərindəki kommunal mənzillərin divarlarına çəkilmiş adi kağızla rastlaşacaqdı.

Və bu da bir həqiqət idi ki, indi qəfildən onun vətəninə çevrilmiş cırıdan ərazidə nə bu cür kağızlar vardı, nə bu cür kommunal mənzillər, nə də bu cür paqonlu "kabuslar" – Dronqo bu həqiqəti qəfil təəssüf hissilə dərk etdi. Ötən əyyamların, "vahid qardaşlıq ailəsinin", Karel göllərindən tutmuş Kuril cəzirələrinə cən sərələnməmiş nəhəng dövlətin, azman məmləkətin nostalgisi son vaxtlar Dronqonun qəlbinin dərinliklərində soyuyub səngimək bilməyən həzin sızıltılara çevrilmişdi. Kuril cəzirələrini anarkən Dronqo hiddət içərisində düşündü ki, çızığından çıxaraq bütün hədləri və sədləri aşmış

azğın yaponlar, hələ üstəlik, haçansa onlara məxsus olmuş cəzirələrə öz mıxlarını çalmaq xəyalına düşüblər; elə Finlandiya da bir vaxtlar qonşusu Kareliyaya Qoliafin letargiya yuxusundan istifadə edən David ədəbsizliylə tamah salmışdı.

Təyin olunmuş vaxtda Dronqo üst-üstdən iki dibi olan dəri üzlü kresloda əyləşmişdi. Dronqo bilirdi ki, bu altlıqların birində İsraildə istehsal olunmuş xüsusi cihaz gizlədilib. Kresloda oturmuş adamın mədəsinin qurultusuna əsasən, onun ürəyinin nə sayaq döyünməsinə, ürəkdöyünməsinə uyğun olaraq da şəxsin ruhi vəziyyətini bütün dəqiqliylə həmin cihazla müəyyən etmək mümkündür. Ətrafdakıların nəzərinə çarpdırmadan vaxtdan xəbər tutmaq imkanı əldə etməkdən ötrü jiletinin üçüncü düyməsinə keçirilib quraşdırılmış elektron saatına göz yetirəndə Dronqo SAT şefinin qeyri-dəqiqliyindən heyratə gəldi – görüş təyin olunan vaxtdan nə az, nə çox – düz qırx saniyə keçmişdi. O həm SAT generalı, həm də elə yeri gəlmişkən deyək ki, YAT və BAT-ın digər zabitləri kimi xalis peşəkar idi, xalis peşəkar üçünə bəzən qırx saniyə gecikmək bütöv bir ölkənin, hələ bəlkə bütün kürreyi-ərzin itirilməsilə nəticələnə bilərdi.

Dronqo 1964-cü ildə Moskvadan Fici adasına edilən telefon zənginin otuzca saniyə yubanması ucbatından o zorbalıqda Çinin bir milyard bəndəsilə bahəm, ardınca da Şimali Koreyanın, Vyetnamın, Laosun, Kampuçiyanın, ən axırda isə Monqolustan və Anqolanın əldən çıxmasını xatırladı. Ancaq bütün bu son dərəcə səhih haqq-hesabla yanaşı, Dronqo otağın küncündəki çox zırpı soyuducunun məxsusi olaraq açılmış kiçik deşiyindən artıq 50 saniyə ərzində öz qonağına göz qoyan SAT generalının yüksək peşəkarlıq dərəcəsini hər halda dəqiq dəyərləndirə bilmədi. Elə soyuducu da bayırdan baxanda soyuducu idi. Əslində isə onun pərdələnib maskalanmış xəlvəti qapısından xüsusi eskalatorla metropolitenin xəritədə izi-tozu olmayan gizli stansiyasına enmək su içmək qədər asan idi və adi metro qatarlarının üzünə bağlı olan relslərlə Uryupinskinin

ucqarlarına qədər getmək mümkündür. Burada isə SAT-a məxsus kosmodrom və bu kosmodromda günəş sisteminin istənilən guşəsinə uçmaq üçün istənilən saniyə havaya qalxmağa müntəzir dayanan kosmik gəmilər vardı. Bütün ciddi cəhdlərə və trilyonlarla dolları havaya sovurmasına baxmayaraq, MKİ, FTB, MOSSAD, İNTELİCENS SERVİS xidmətləri həmin kosmodromun varlığı və harda yerləşməsi barədə heç nə öyrənib aşkarlaya bilməmişdilər; kosmodromun varlığından və yerindən bu dünyada cəmi-cümlətanı üçcə adam xəbərdar idi – SAT generalı, baş konstruktor ki, onun adını dünyada heç kəs, hətta baş konstruktor özü də bilmirdi, bir də gözətçi Vasya dayı.

Dronqo bu fəvqəlgizli obyekt barədə yalnız öz analitik şüurunun, bir qayda olaraq, dünyanın bütün aparıcı və aparılan ölkələrinin kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat xəritələrini çaş-baş salan qeyri-adi dərrakəsinin köməyi sayəsində öyrənib bilmişdi. Məsələn orasındadır ki, generalın içəndə mütləq üç adamlıq heyətdə içməyi xoşladığından təsadüfən xəbər tutan Dronqo anlamışdı ki, bu "heyətdə" ikinci adam lap yəqin: baş konstruktor olasıdı və burasını anlayandan sonra o, yeni yapon firması "AUM Sinrikö"nin kompüterini vasitəsilə baş konstruktorun tərcümeyi-halından həli olub onun uşaqlıq dostu Vasili İvanoviçin adını asanlıqla öyrənmişdi. Yerdə qalanlar, necə deyərlər, texnikanın işi idi və Dronqonun peşəkarlığı qarşısında elə bir ciddi əngəl törətmirdi. "İnternet" vasitəsilə o, Vasili İvanoviçin, yəni Vasya dayının Uryupinskiy qırx iki kilometr yetmiş metr iyirmi səkkiz santimetrliyində olduğunu müəyyənləşdirdi. Dronqo burada yerləşən fəvqəlgizli obyektin yerini millimetrləşən ölçüb hesabladı.

İndi soyuducu tərəfdən gələn "Ağdam" portveyninin yüngül qoxusunu hiss edən Dronqonun dərhal dalağı sancdı. Bir tərəfdən ona qatmaqarışıq duyğular hakimdi. O, son dərəcə məhrəm xatirələrə dalmışdı, digər tərəfdən, rəşional, analitik

dərrakəsinin hesabına düzgün qərar çıxarmağa çalışırdı. Şəxsi hissləri, həmişə olduğu kimi, keçmiş illərin həzin həsrətinə bələnmişdi. "Ağdam"ın qoxusu ona ötən əzəmətli və gözəl əyyamları xatırladırdı. O əyyamları ki, istər adına Zəhmətkeşlərin Birinci Ölkəsi de, istər Proletariatın Vətəni, istərsə də Şər İmperiyası adlandır, fərqi yoxdur, azman məmləkət dünyanın quru hissəsinin altıda birini tutmuşdu və onun Taymırdan Pamirəcən uzanıb gedən ucsuz-bucaqsız ənginliklərində camaat eyni "Ağdam" çaxırını gillədirdi. Və hazırda "SNQ" ("bu miskin abbreviaturanın "Q" hərflə bitməsi heç də təsadüfi deyil", – Dronqo acı rişxəndlə belə düşündü) kimi işarə edilən nəhəng ərazini başına götürmüş bütün bu bərli-bəzəkli viskilər, şerri–rendilər, cinlər, vermut və likörlər yalnız ona xidmət edir ki, canbir qəlbə yaşayan adamları bir-birindən ayırsın. İndi hər kəs təkbəşinə içib təkbəşinə də ölür. Bəs bu sağlam kollektiv duyğusu hara qeyb oldu? Harda qaldı o günlər ki, içmək istəyəndə də insanlar nəinki cütləşir, hətta üçlənirdilər?

Üç. Dronqo bu rəqəmin dini-mövhumı mənası üzərində baş sındırmağa girişdi. Necə deyərlər, Allah da "üçlüyü" sevir, sonrada ki, üç bahadır, üç müşketyor, üç gonbul, Üçüncü İnternasional, elə Moskva da üçüncü Romadır. Şişkinin şam meşəsində də üç çəşmə, üç ayı var; marksizm də üç mənbədən, üç tərkib hissəsindən qidalanıb və nəhayət, əsl-nəsl bilinəməyən mənfur və mürdar "demokratlar tərəfindən dəfələrlə lənətlənmiş, rüsvay edilmiş, ləkələnmiş NKVD üçlüyü... Bütün bunlar itirilmiş keçmişə xatırlatmaqla Dronqonun qəlbini nostalji hisslərlə həyəcana gətirir, onu əməlli-başlı qəribəsədir. Əlbəttə, bu ötən Keçmişin dönüb qayıdacağına Dronqo ürəkdən inanırdı, qəti əmin idi ki, bu keçmiş gələcəkdir, ancaq nə yazıq ki, hələ bu gün deyil. "Sən ey Üçatlı kirşə, hara çapırsan belə? Yaxşı ki, hələ "Vesti" proqramı ekranlara üç atla qədəm basır; yaxşı ki, şalvar-pencək-jilet üçlüyündən ibarət "troyka" kişi kostyumlarını qadağan etmək hələ bu başabələ

demokratların ağlına gəlməyib" – Dronqo zirehli jiletinin düymələrini sığallaya-sığallaya düşüncələrə qərq olmuşdu.

Ancaq heç bir şübhə yeri yox idi: çaxır iyi soyuducu olan səmtdən gəlirdi və bütün alternativ variantları əlbəəlbəyində vurub-çıxan Dronqo qolutuğundakı parabelluma yüngülcə toxunub soyuducuya tərəf yeridi. Bu cür tez vurub-çıxmağı, cəld hesablaması SAT generalı da bacarırdı; onların hər ikisi yüksək səviyyəli xalis peşəkarlar idi, ancaq saniyənin neçədə birinə Dronqo daha çevik hesablamışdı və aradakı məsafəni iti addımlarla qət edərək sərt hərəkətlə soyuducunun qapısını taybatay açdı.

–Salam, general, – dedi.

–Sizin fenomenal analitik səriştəniz barədə mənə çox danışblar, ancaq bu dərəcədə çevik reaksiyanı, doğrusu, gözləməirdim. Neynək, gəlin tanış olaq, Dronqo, – deyə general əlini irəli uzatdı, – Yejov.

–Neynək, hesab edirik ki, həqiqətən belədir, – Dronqo aşkar eyhamla cavab verib bununla da generala çox incəliklə anlatdı ki, məlumatı kifayət qədərdir: yəni qarşımdakının "Yejov" yox, "Yaqoda" olduğundan yaxşı xəbərdaram. Bununla belə, hər halda bu, onun işi deyildi; indi Dronqo nədənsə birdən-birə onun vətəninə çevrilmiş tamamilə başqa bir dövlətin vətəndaşı idi. Buna baxmayaraq, vaxtaşırı, təqribən həftədə iki dəfə Moskvadan – "Beriya"dan, "Menjinski"dən, "Vışinski"dən, "Andropov"dan, yaxud "Kruçkov"dan çağırışlar alırdı. Təbii ki, bütün bu soyadların həqiqi olmadığını Dronqo yaxşı bilirdi; bilirdi ki, "Menjinski" soyadlı BAT generalı, əslində, YAT polkovniki "Vışinski"dir, "Beriya" – əslində "Mikoyan"dır, "MikoyanU isə – "Primakov".

Konspirasiya məqsədilə bəzən SAT, YAT və BAT zabıtləri özlərini QAT (Qabaqcıl Axtarış Təşkilatı), ÇAT (Çöl Axtarış Təşkilatı), MAT (Məxfi Axtarış Təşkilatı) intendatları kimi qələmə verirdilər.

–Deməli, mən belə eşitmişəm ki, siz bizim təklifimizə

razılıq vermirsiniz, – deyə özünü "Yejoy" kimi qələmə verən "Yaqoda" dilləndi.

–Xeyr, – Dronqo qətiyyətlə cavab verdi, – mən daha bu oyundan çıxmışam. Bir də nəzərə alın ki, mən indi başqa bir dövlətin vətəndaşıyam.

–Bu heç, bunu biz yoluna qoyarıq, – "Yaqoda"–"Yejoy" gülümsədi, – əgər siz qısa müddətə bizim planımızın həyata keçməsinə kömək göstərsəniz, həm siz, həm də sizin dövlətiniz bizlər üçün daha yad olmaz.

Dronqo fikrə getdi: "Görəsən, doğrudan da, bu kimdir və hardandır? SAT-dan, YAT-dan, BAT-dan, QAT-dan, ÇAT-dan, yoxsa MAT-dan? Görəsən, həqiqi soyadı nədir?" Əlbəttə, Dronqo çox istəsəydi, müəyyən müddətə müsahibinin kimliyini, nəçiliyini və soyadının necəliyini dəqiqləşdirə bilərdi, axı o, – Dronqo soyadları araşdırıb tapmaq üzrə dünyada olan üç (üç! Yenə bu məşum rəqəm) mütəxəssisdən biri idi. Misal üçün, yalnız sadələvh adamlar elə zənn edirdilər ki, Stalinin əsl soyadı Cuqaşvilidir. Lenin, Ulyanov və Blank isə eyni adamdır. Daha maymaq adamlar isə indiyənəcən elə düşünürlər ki, Qızıl meydandakı Mavzoleydə ümumxalq tamaşasına verilən saralmış mumiya (hansının ki, əl və ayaq dırnaqları bugünün özünəcən uzanır) məhz elə həmin o adamındır. Amma həmin adam əgər həqiqətən Lenin olmuş olsaydı, təkcə elə Dronqo bu məsələnin sirrini bildiyinə görə öz tabutunda, daha doğrusu, öz məqbərəsində üç dəfə o üz-bu üzə çevrilərdi.

Yeri gəlmişkən, xalis peşəkar olan Dronqo Böyük Məmləkətə canla-başla qulluq göstərdiyi vaxtlarda bu dünyaya ağalıq edənlərin yalnız bu sirrinimi bilirdi? Əsla! O Böyük Məmləkəti Belovejsk meşəsində üç növcavan (pərvərdigara, yenə üç!) biabırcasına bada vermədimi?! Onlardan biri sonralar dirijor kimi məşhurlaşdı və keçmiş sovet diviziyalarını Almaniyadan – qədim Sovet torpaqlarından – məhz onun rəhbərlik etdiyi orkestrin sədaları altı vuruş çıxartdılar.

Müsibətə bax ki, musiqi də çox xaric səslənmişdi: ya musiqiçilər qədərincə içməmişdilər, ya da dirijor qədərini aşmışdı. Ancaq hər şey xeyli qabaq başlamışdı – onların MKİ-si bizim AT-ların (Axtarış Təşkilatları) hamısını geridə qoymuşdu, hər yerdə öz nüfuzlu casuslarını yerləşdirmişdi və bu casuslardan birincisi şeytan nişanəli, iblis qaşqalı adam idi.

Həmin vaxt Dronqo Himalayda podaqra xəstəliyindən müalicə olunurdu, yoxsa Böyük Məmləkətin dağılmasına heç vəchlə yol verməzdi. Bir zamanlar vahid və nəhəng Vətəni olmuş Böyük Məmləkətin dağılmasında şəxsi günahının olmasını Dronqo bu günəcən özünə bağışlaya bilmirdi. O nəhəng Vətəni bütöv əskinassayağı xırdalayıb müstəqillik adıyla hərəyə qəpik-quruş kimi paylamışdılar. Himalayda müalicə bəhanəsilə Amerika kəşfiyyatının Nepaldan olan rahib-rezidentlərinə göz qoyurdu. Göz qoya-qoya "Mayak"la Xalq Deputatları Qurultayından radiotranslyasiyanı dinləyərkən Dronqo alqışların uğultusunun və öskürəklərin xışiltısının artıb-azalma dərəcəsiindən xüsusi holland cihazı vasitəsilə nüfuzlu casusların sayı ilə deputatların ümumi sayı arasındakı nisbəti müəyyənləşdirdi. Nisbət heç də uğurlu deyildi. Nepallı rahib-rezidentlərin əl-qolunu sarıyıb Budda məbədinin zirzəmisində gizləyəndən sonra hər cür zorakılığı xoşlamayan Dronqo qarşıdakı beş il üçün onları zəruri qida məhsulları ilə təmin edib bu işi xüsusi olaraq tutub əhilləşdirdiyi Qar Adamına tapşırdı.

Çıxmayan cana ümid çoxdur deyiblər və Dronqo da ilk təyyarə ilə Moskvaya uçub nicatı mümkün olan şeyləri xilas etmək qərarına gəldi. Əlbəttə, Katmandudan birbaşa reyslə Moskvaya uçmaq risk tələb edirdi. Artıq hər tərəfdə Qarabağ kartını ortaya atıb görükləyən erməni diasporunun casusları onu ovlaya bilərdilər. Dronqo qərara gəldi ki, hamının başına səbət hörsün və bu məqsədlə o, təyyarə və reysləri dəyişə-dəyişə Ceyms Bondun adına olan pasportla Sinqapurdan, Sidneydən, Madaqaskardan, Qonoluludan, Keyptaundan,

Neapoldan, Amsterdamdan və Stokholmdan adlayıb Rio-de-Janeyroya gəldi. Burada kosmik əlaqə kanalı ilə xüsusi olaraq xəbərdar edilmiş rezident Dronqonu Liberiyanın bayrağı altında üzən bolqar sualtı atom qayığına ötürdü.

Sualtı atom qayığı rəqibləri çaşdırmaq və güman edilən əsas marşrutdan yayındırmaq naminə Panama kanalının yanından ötüb Süveyş kanalının altından keçdi. Sonra Hind okeanından, Atlantik okeanından, Sakit okeandan və Şimal Buzlu okeanından adlayıb Dronqonu Peruya gətirib çıxartdı ki, burada da yerli hindu qəbiləsinin başçısı Kata-Pulta (əslində o, "Ştazi"-nin mayoru Vladimir Volf idi) ona Oldrij Eymsin adına pasport verib dirijablda Alyaskaya ötürdü. Alyaskada, boğazın o tərəfində ölkəsinin ərazisi başlanırdı, ancaq Dronqo sərhədi pozmaq kimi rahat və yüngül bir işi özünə rəva bilməzdi – bu dedikcə asan və aydındır; rəqib Dronqonu əlüstü ifşa edərdi. Və bu səbəbdən Dronqo öz sifətini son günlərdə üçüncü dəfə dəyişməli oldu. Eskimos fəhlə və kommunist hərəkatının veteranları, əslində DTK-nın məxfi bölməsinin üzvləri olan eskimos balıqçıları Dronqoya sifətini dəyişməkdə kömək etdilər; çox da çətin olmayan operasiya nəticəsində o, asanlıqla qadın qiyafəsinə düşdü.

Kosmetik əməliyyat yalnız sifətdə aparılmışdı, qalanına Dronqo dünyasında razı olmazdı. Beləliklə, o, görkəmli siyasi xadim baronessa Koksun görkəmində böyük məbləğə bir ərəb şeyxinin hərəmxanasına satıldı. Şeyx altı qırıcı təyyarədən ibarət mühafizə dəstəsi olan xüsusi aerobusu Dübeydən Alyaskaya göndərdi və 12 saatdan sonra Dronqo qızılı qapıları, mərmər pilləkənləri, süd gölləri, şərbət fəvvarələri ilə süslənmiş zəngin hərəmxanada peyda oldu. Öz halalca malının başqa cinsə mənsub olduğunu öyrənəndən sonra ehtirası bir az da cuşa gələn, son dərəcə çılğın və hövsələsiz şeyxin istəklərindən yaxa qurtarmaq üçün Dronqo öz qeyri-adi dərrakəsinin bütün incəliklərini və sözün əsl mənasında,

yüksək ixtisaslı peşəkar fəndlərini işə salmalı oldu.

Zövqi-səfa və keyfin indiyəcən xoruz səsi eşitməmiş fantastik vədləriylə şeyxin saqqızını oğurlayan Dronqo, axır ki, hərəmxanadan canını qurtara bildi. Düzdür, bu, o qədər də asan başa gəlmədi – bundan ötrü Dronqo bir neçə saatın ərzində şeyxin qırx kənizindən otuz beşinə kef vermək məcburiyyətində qaldı, – neyləmək olar və artıq sübh çağı bədənində yüngülcə yorğunluq hiss etsə də, qarşısında duran vəzifənin ümumdünya əhəmiyyətini bir an da unutmadan ağır zəhmətini uğurla başa çatdırdı. Sübh erkəndən, başdan ayağacan pərəncəyə bürünmüş Dronqo Q.Novovoytovanın pasportuyla SSRİ adlanan ölkənin hava sərhədini keçdi. O ölkənin ki, o vaxt nimdaş tikməni xatırladan indiki xəritələrdə olduğu kimi deyildi. O ölkənin ki, o vaxtkı xəritələrdə vahid al-qırmızı rəngiylə göz oxşayırdı.

Elə görünürdü ki, hər şey qaydasındadır: yəni Dronqo bir quş qanadında özünü hadisə yerinə yetirib ölkəni dağılmaqdan xilas etməyin ikicə addımlığındadır. O, "Şeremetyevo-2" aeroportunun qadınlara məxsus ayaqyolunda pərəncəni tələsik soyunub ataraq gözlükdən özünü kişilərə məxsus ayaqyoluna saldı və qırxhөрüklü, çox qəşəng, çox bahalı pariki başından çıxarıb ondan uzun bir saqqal və Rutsqoyun bıqlarısayaq lopa bıqlar düzəldib taxdı. Adəti üzrə, öz sevimli "Pekin" mehmanxanasına düşdü. Duş qəbul edib üzünü qırxdı, ətirlənilib telefonla nahar sifariş etdi.

Dronqo televizorun və eyni vaxtda cibindəki skeller və skemblersin (kənardan qulaq asmağa mane olan xüsusi cihazlar) düyməsini basdı; çox güman ki, nömrə nəzarət altında idi və Dronqo istəmirdi ki, rəqib onun televiziya verilişlərindən hansına üstünlük verməsi barədə əlavə məlumat toplansın.

İyirmi dəqiqədən sonra nömrənin qapısı döyüldü. Dronqo:

–Buyurun, – dedi və daha iyirmi saniyədən sonra nəinki təkcə Dronqonun, həm də nəhəng super-dövlətin taleyi həll olundu. Qapıda ilahi gözəlliyə malik elə bir ofisiyant xanım

dayanmışdı ki, öz gözəlliyilə bir göz qırpımında şeyxin hərəmxanasındakı qırx hərəmin qırxının da qiymətini Dronqonun gözündə elədi üç (!) qəpik. Anlamaq əsla çətin deyildi ki, təbiətin bu möcüzəsi qətiyyən ofisiant deyil, ən ölü yerindən bir ölkənin, nəinki bir ölkənin, bəlkə üstəlik, bir necə xarici xüsusi xidmətin halıca-dulluca polkovnikidir ki, durmuşdu. Geyimi də deyilənlərə müğayir deyildi, əynində Sen-Loran koftası, Karden yubkası, üstündə Tiffani lələ-cəvahiratı, ayaqlarında Valentino tuflları. Beş nömrəli zərif "Şanel" qoxusuna altı nömrəli zərif "Şanel"-in qoxusu qarışmışdı, üstünə bir damcı da "Kristian Dior" əlavə edilmişdi. Şinyonu "Klayn" firmasına məxsus idi. Kirpikləri "Maks Faktor" firmasına, dişləri isə Beverli-Hilzdən olan diş həkiminə. Dronqonun təcrübəli, peşəkar gözlərindən o da yayınmadı ki, qızın geniş sinəsinin görkəmi təbiətin ilahi möcüzəsi yox, silikon firmasının məhsuludur.

Ofisiant xanım "Mata-Xari" qab-qacağı stola düzəndə Dronqo fürsət tapıb hiss olunmadan qızın cibindəki balaca çantanı çəkib çıxartdı və onunla birgə (hələ ki, qızla yox, sumka ilə birgə) yuyunmaq bəhanəsilə hamam otağına keçdi. Gümanında qətiyyən yanılmamışdı; çantanın içində səssiz atılan tapança, birində hamiləliyə qarşı həblər, digərində zəhər həbləri olan iki flakon, Moskvanın, Monte-Karlonun və nə səbəbdənsə Ulan-Udenin xüsusi məxfi obyektlərinin xəritələri, ratsiya, kosmik rabitə telefonu, 50 kilometrlik məsafədən istənilən danışığı tuta bilən kiçik aparat, qaranlıqda görmə cihazı, Maşa Rasputinanın konsertinə iki, kazinoya, kitabxanaya və Sandunov hamamına üst-üstdən üç bilet, nəhayət, əlbəttə ki, skeller və skembler vardı.

Bundan başqa, çantada müxtəlif ad-soyadlara bir neçə pasport, Pskovdakı körpələr evinə (Dronqo həmin körpələr evinin DTK yuvalarından biri olduğundan xəbərdar idi) və San-Fransiskodakı feminist qadınlar klubuna (bu yuvada Amerika kəşfiyyatı işləyirdi) daxil olmaq üçün buraxılış

vəsiqəsi vardı. Təbii ki, bütün bunlar Dronqodan ötrü yenilik deyildi və əl boyda çantanın içini ələk-vələk edərkən məhz bu şeyləri görəcəyinə qətiyyən şübhə etmirdi. Onu mat qoyan birçə şey oldu: döşün ölçüsünü böyütmək üzrə sığorta şirkətinin qəbzi – qəbz zamanət verirdi ki, əgər sevimlənin qızğın anlarında partnyor öz tərəf-müqabilinin, yəni zərif cinsin məməsini dişləsə, şirkət həmin varidatın sahibinə mənəvi və fiziki ziyanın əvəzini müvafiq məbləğdə ödəyir. Xüsusi ekspert komissiyasının diş yerinin kişi xeylağına aid olub-olmadığını müəyyən etməsi ayrıca olaraq nəzərdə tutulmuşdu. İt qapmasının, qadın dişləməsinin və dişləmin qoyulma dişlərlə edilməsinin əvəzi ödənmirdi.

Dronqonun analitik dərrakəsi bu cür hallarda olduğu kimi, yenə də EHM sürətiylə vurub-çıxmağa başladı. Çantadakı şeylərin hamısını fərz eləmək mümkün idi, ancaq bu dişləmədən sığorta nəmənəydi? – Dronqo bu sualın cavabını qəfildən – dezodorantı üstünə növbəti dəfə fışkırdanda tapdı. Sən bir işə bax! Necə olub ki, o, bunu qabaqcadan anırdı bilməyib? Dronqonun bu və ya başqa şəkildə əzəl-axır çanta ilə tanış olacağını aşkarca bildiyindən qız sığorta qəbzini qəsdən ora qoymuşdu. Məqsəd? Məqsəd o idi ki, Dronqo qızın döşlərinin həqiqətən də silikondan olmasına və büsqalterin altında başqa heç nəyin gizlədilmədiyinə inansın. "Elə bu yerdəcə ilişmisən" – Dronqo düşündü. İndi o, dəqiq bilirdi, ki, bu kəşfiyyatçı ofisiəntla necə davranmaq lazımdır və ölkəni dağılmaqdan necə xilas etmək mümkündür.

Suyu buraxıb otağa keçdi. Bir necə hərarətli söz, incə nəvaziş, qılıqlı səs, süzgün baxış, üstəlik də televizorda Puqaçova – Kirkorov dueti (çox yerinə düşdü bu duet) hər şeyi asanlıqla qaydaya saldı. Əvvəlcə Valentino, sonra Tiffani, sonra Sen-Loran və nəhayət, Karden əyin-başdan sürüşüb düşdü. Dronqo səhv etməmişdi – büsqalterin bir cüt fincanı altından silikon istehsalı deyil, dünyanın nüvə ölkələrinin beşinin də nüvə obyektləri qeyd olunmuş xəritələr –

yarımkürələr görünürdü. Tumanının altında isə uyğun şəkildə yerləşdirilmiş və məharətlə gizlədilmiş müşahidə borusu vardı. Dronqo hiss etdi ki, qız da onun alt paltarına böyük maraqla baxır və açıq-aşkar surətdə onların altında qeyri-adi, fəvqəladə nəyinsə olacağını gözləyir. "Bax, elə bu yerdəcə mən səni pərt edəcəm" – Dronqo belə düşündü. "Mata-Xari"nin intizarının müqabilində, əfsuslar ki, Dronqonun tumanı altında qeyri-adi və görünməmiş heç bir şey yox idi.

Amma bu yerdə artıq təbiətin başqa qanunları meydan oxumağa başladı. O qanunlar ki, onların qarşısında duruş gətirməyə dünyanın heç bir kəşfiyyatı, yaxud əks-kəşfiyyatı, heç bir siyasi, yaxud ideoloji qüvvəsi qabil deyil. Axı hər ikisi – həm Dronqo, həm də onun tərəf-müqabili – təkcə məxfi işlərdə deyil, həm də seks aləmində həqiqi peşəkar idilər. Və budur: zaman əriyib yoxa çıxdı. Əbədiyyətlə an bir vəhdətdə qovuşdular. Bütöv bir əsr qısa bir saniyəyə sığışdı, dəqiqə əsrə bərabər oldu. Yerlə Göyün, Vulkanla Okeanın əzəli, əbədi görüşü yenidən baş verdi. Kişi dünyanın ən dərin qatına çökdü, qadın Kainatın bütün kometalarını, meteorlarını, asteroidlərini qəbul etdi.

Bəlli olmayan müddətdən sonra isə onlar həm mələk, həm də şeytan ehtirasıyla düşkünləşmiş və yorğunlaşmış, cənnətin bütün ləzzətini, cəhənnəmin bütün məşəqqətini dadıb dərk etmiş halda böyür-böyürə uzanmışdılar. Hər ikisi də öz skellerlərinin düyməsini basmışdı. Birdən Dronqo dəhşət içində düşündü ki, ömründə ilk dəfə öz əsas vəzifəsini sevgi nəşəsinə qurban verib. Çünki kəlləçarxa qalxan ehtirasın gücündən onlar ofisiənt xanımla həmahəng surətdə, qeyri-adi iniltilərlə vəcdə gələndə (təbii ki, skembler və skellerlər bu səsləri batırırdı) Dronqo fürsəti əldən vermişdi – Qurultayın iclasına gecikmişdi. Qurultayda isə onun olmamasından istifadə edən nüfuzlu casuslar Kommunist Partiyasının rəhbər rolu haqqındakı altıncı maddəni Konstitusiyadan çıxarmağa müvəffəq olmuşdular. Beləliklə də, Yer üzünün altıda bir

hissəsi didilib-parçalanmaq üçün digər beş hissənin qabağına atılmışdı...

Və indi, illər ötəndən sonra, əldən verilmiş imkanlar barədə acı düşüncələrə qərq olmuş halda Dronqo YAT – BAT – SAT generalının kabinetində əyləşib suala verəcəyi qəti cavabı düşünürdü: son nəticədə konstitusiyanın altıncı maddəsinin bərpası və buna uyğun olaraq sovet hökumətinin əvvəlcə dünyanın altıda bir hissəsində, sonra da qalan beş hissəsində hökmran olması üçün məsul vəzifəni – Amazonka çayının subasar sahəsində yerinə yetirməyə o razıdır mı? Məqsəd ali və mühüm idi və deməli, bu ali məqsəd üçün ortaya qoyulan girov da yalnız həyat ola bilərdi.

Fikirləşməyə vaxt qalmamışdı və Dronqo qərara gəldi:

–Razıyam, – deyə o, zabitlərə məxsus qaydada qəti cavab verib dərhal da soruşdu, – vəzifənin icrasına nə vaxtdan başlaya bilərəm?

Generalın üzünün bircə əzası da tərpənmədi. O, peşəkar idi.

"Yejoy – Yaqoda":

–Otuz saniyədən sonra, – dedi.

–Artıq iyirmi beş saniyədən sonra, – Dronqo dəqiqləşdirdi. O, generaldan betər peşəkar idi və son iki kəlmənin söyləndiyi müddətdə keçən saniyələri əlüstü hesablamışdı.

General kabinetdəki əlli beş telefondan birinin dəstəyini qaldırıb dedi:

–O, razıdır, – sonra xəttin o başındakı adamın sözlərini dinləyib qəti şəkildə raport verdi:

– Baş üstə, Feliks Edmundoviç.

*(Çingiz Abdullayevin
rus dilində yazılmış romanlarına yumoristik
bənzətmə şəkildə qələmə rus dilində alınmış
bu hekayəni dilimizə Mahir
Qarayev çevirib).*

CƏNAB JİRİNOVSKI BAKIDA

Bu əhvalatı mənə sanatoriyada istirahət etdiyim zaman təsadüfən rastlaşdığım kəşfiyyat sistemində yüksək olduğu qədər də məxfi vəzifə sahibi olmuş bir adam danışdı. Bu adam aydın səbəbdən adının açıqlanmamasını xahiş etdi.

TVladimir Jirinovskini Türkiyədən tanıyıram. İstanbulda işləyərkən o, türk kəşfiyyat idarəsinin diqqət mərkəzində idi. Bir provakasiyanın nəticəsində aldanıb tərcüməçilik fəaliyyəti ilə heç bir əlaqəsi olmayan işlərdə günahlandırılmış və qazamata atılmışdı.

Vladimir Volfoviçin halına acıyıb onun nə üstündə qazamata düşdüyünü və burada başına nə oyunlar gətirildiyini açıqlamaq istəməzdim...

...Günlərin bir günü Mərkəzdən işi çətinə düşmüş bu Ceyms Bondu xilas etmək tapşırığını aldım. O vaxtlar mən də tərcüməçi adı ilə çalışıb türk kəşfiyyat idarəsində yaxşı tanışlar əldə etmişdim. Əlaqələrimdən istifadə edib Jirinovskini qazamatdan buraxdırıb SSRİ-yə qayıtmasını təmin etdim.

Təbii ki, Jirinovski türklərin əlindən yığmış və onlardan qisas alacağına and içmişdi.

Bunu yadımda saxlamışdım və Jirinovskinin artıq demokratiya dövründə türklərə qarşı çıxışlarını eşitdikdə öz-özümə gülümsəyirdim.

Bu o vaxta qədər davam etdi ki, Jirinovski Azərbaycan xalqının ünvanına təhqiredici çıxışlar etmədi. Bunu isə mən ona heç cür bağışlaya bilməzdim, çünki Jirinovskinin hansı yuvanın quşu olduğundan yaxşı xəbərim var idi.

Bakıda və Moskvada yaşayan, hazırda mənim kimi təqaüdçü olan bir neçə həmkarımla razılığa gəlib etibarlı adamın köməyi ilə Jirinovskini Bakıya dəvət etdik. Vladimir Volfoviçin həddən artıq şöhrətpərəst adam olduğunu bilərək, əvvəlcədən

xəbərdarlıq etdik ki, onunla şəxsən Heydər Əliyev Qafqaz siyasətinin bəzi məsələləri ətrafında söhbət etmək məqsədi ilə görüşmək istəyir.

Guya, Heydər Əliyev bu məsələdən şərqşünas Jirinovskidən yaxşı heç kimin başı çıxmadığını söyləmiş və bu sözlər Vladimir Volfoviçin canına məlhəm kimi yayılmışdı.

Amma əvvəldən şərt kəsdik ki, bu səfər tam məxfi bir şəraitdə keçməlidir. Jirinovski Bakıya inkognito, mətbuat nümayəndələri və onu hər yerdə müşayiət edən mühafizə dəstəsi olmadan gəlməlidir.

Yalnız prezidentlə gerçəkləşdiriləcək bu şəxsi görüşdən sonra qarşılıqlı razılaşma nəticəsində əldə olunmuş birgə sensasion bəyanatlar ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılacaqdı.

Bax, Jirinovski də elə bu – sino getdiyi sensasiyanın qurbanı olub qurduğumuz tələyə düşdü. Hamıya bəllidir ki, Jirinovski hər zaman mətbuatın və telekanalların diqqət mərkəzində olmağa can atan adamlardandır.

Beləliklə, biz Vladimir Volfoviçi tez dilə tutmuş, o isə irəli sürdüyümüz bütün tələbləri qəbul edib Bakıya məxfi şəkildə təşrif buyurmuşdu.

Onu artıq səs-küysüz, amma yetəri qədər təmtəraqla qarşılayıb Bakının ən yaxşı mehmanxanasının lüks otağında yerləşdirdilər. Jirinovskiyə söz verdilər ki, Heydər Əliyevlə görüşü bir-iki gündən sonra gerçəkləşəcək və hazırda prezident bu görüşə xüsusi diqqətlə hazırlaşır.

Qara eynək taxmış Jirinovskini isə qrimləyib, saçını boyayib və pəncərələri pərdələrlə bağlı maşında gəzdirdilər. Maşını əvvəlcədən planlaşdırdığımız xüsusi yerlərdə dayandırıb çölə çıxırdıq, Jirinovskini guya ki, dərhal tanıyan satıcılar ondan Bakıda tapılmayan kitablarına imza qoymağı xahiş edirdilər.

Aydın məsələdir ki, Jirinovskinin sevincindən ayağı yer tutmurdu. Azərbaycan xalqına qarşı heç bir şəxsi-qərəzliyi olmadığını söyləyən Vladimir Volfoviç deyirdi ki, onu düzgün anlamayıblar. Əslində, yalnız türklərdən zəhləsi gedir,

azərbaycanlılar isə türk deyil, ərəb mənşəli bir millətin nümayəndələridirlər. O da şərqşünas olduğu üçün bunu hamıdan yaxşı bilir. Həm də ərəblər üçün ürəyi gedir.

...Nəhayət, cızdığımız planın gerçəkləşmə məqamı yetişdi.

Jirinovski ilə otel otağında oturub söhbət edirik, sanki qeyri–ixtiyari sözü Boris Yeltsinə və onun ermənilərlə olan münasibətlərinə çəkib gətirirəm.

Hə, yadımdan çıxdı deyim ki, həmin an otaqdakı televizor işləyirdi. Moskva televiziya kanallarından biri Mixail Leontyevin "Odnako" verilişini yayımlayırdı. Jirinovski Yeltsinin və onun ailəsinin ermənilər tərəfindən alınması haqqında təkidlə danışdığı bir vaxtda, Leontyev canlı efirdən birbaşa Vladimir Volfoviçə müraciət edib tam əksini söylədiU.

–Necə yəni? – deyə mən təəccüblə qocaman çekistin sözünü kəsirəm.

–Eləcə, eynilə sizin təəccübləndiyiniz kimi Jirinovski də təəccüblənmişdi.

Hətta təəccübdən ağzı açıla qalmışdı:

–Bu nədir belə? Mənim sizinlə indi burada nə haqda danışdığımı onlar haradan biliblər?

Mən dinməzcə tavandan asılmış çılçırağın içində məharətlə gizlədilmiş miniatür kameranı göstərdim.

–Bizim burada danışdıqlarımızın hamısı həmin andaca Moskvaya, bu telekanala çatdırılır və onlar bizi görə bilirlər.

Mən həmsöhbətimin sözünü bir də kəsirəm:

–Bu necə ola bilər? Bəyəm bu mümkün olan işdir?

–Əlbəttə ki, yox.

–Belə halda bütün bunları necə izah edə bilərsiniz?

–Çox sadə. Axı demişdim ki, bu işdə mənim köhnə moskvalı dostlarım da iştirak edirdilər. Onlar da Jirinovskidən bezib, elə hesab edirdilər ki, o, xaricə xüsusi xidmət orqanları tərəfindən rus vətənpərvərlik ideyasını gözdən salaraq, onu gülünc bir formada nümayiş etdirmək məqsədi ilə satın alınmış adamdır.

Bir sözlə, mənim moskvalı həmkarlarım Leontyevə həmin məqamda məhz bu sözləri deməyi öyrətmiş, o da bunu yerinə yetirmiş, Jirinovski də buna aldanmışdı.

–Amma, bildiyimə görə, Leontyevin özü azərbaycanlılara qarşı həddən ziyadə qərəzli mövqedə dayanan adamlardandır. O, daha çox ermənilərlə işləyib, onlarla dostluq edir...

–Əzizim, bizim zamanədə nə dost var, nə düşmən. Yalnız pul və daha çox pul mövcuddur. Hamını da bu pula almaq və satmaq olar.

Bu andan bizim dostumuz olmuş Mixailin sözü ilə desək, "odnako" (hər halda) fokusumuz alındı və hər zaman hazırcavablığı ilə seçilən Jirinovski çox gülünc bir vəziyyətə düşdü.

Əlbəttə, Vladimir Volfoviç çox gözəl anlayırdı ki, onun indiki Bakı söhbətləri siyasi rəqibləri tərəfindən əleyhinə istifadə olunacaq, aləmi alt-üst edərək imicinə böyük zərbə vuracaq və növbəti dəfə Dumaya seçilmək şanslarını heçə endirəcək.

Belə bir halda prezidentlə hansı bir görüşdən söhbət gedə bilərdi?

–Mən dərhal Moskvaya uçmalıyam, – Jirinovski belə dedi, biz də ona mane olmadıq.

Amma mən yenə də özümü saxlaya bilməyib Jirinovskiyə bu sözləri deməyi borc bildim:

–Bax, siz bizi qoyun hesab edirsiniz, amma biz – qoyunların neft konsessiyalarının hesabına dünyada ən mükəmməl yazma və bu yazını istənilən istiqamətdə göndərmə sistemimiz var.

Jirinovski inandı. O, evinə suyu süzülə-süzülə, səssiz-səmirsiz qayıdırdı.

Çekist söhbətini bitirəndə maraqlandım ki, bu əhvalatı olduğu kimi yazı bilərəmmi. O: "Əlbəttə, niyə də yazmayasınız?" – dedi. Amma bilin ki, Jirinovski özü bu ağlasığmaz əhvalatı inkar edib, bütün danışdıqlarımı fantastik uydurma adlandırıb, Bakıda heç vaxt olmadığını bəyan edəcək.

Amma çilçırağın içərisində gizlədilmiş kamera da doğruçu idi. Düzdür, Moskva ilə heç bir canlı bağlantısı yox idi, lakin otaqda baş verənlərin hamısını dəqiqliyi ilə çəkirdi.

Çəkilişin surətini Moskvaya, mənə bu tamaşanı təşkil etməyə kömək edən dostlarıma göndərdim, əslini isə özümdə saxladım.

Hər halda, cənab Jirinovski dediklərimin bir sözünü belə inkar etsə, mən hər zaman onun qulluğunda durmağa hazıram. Amma doğrusu, inanmıram ki, o, belə bir cəhd etsin. Bu zaman ona Bakı haqqında, ondan artıq isə Türkiyə və türk qazamatı haqqında olan xatirələri mane olacaq. Axı, orada da hər şeyi lentə yazırdılar.

Bu əhvalatı qələmə almaqda isə məqsədim – başqasının qürurunu təhqir etməkdən ləzzət alan hər kəsə qədim atalar sözünü yada salmaqdır: "Şüşə evin içində oturub başqasına daş atma".

ETİRAF

Son zamanlar "Azadlıq" qəzetində bir para anarşunaslar peyda olub ki, bəzən dilxoşluq üçün özlərini rzayevşunaslar kimi də qələmə vermək istəyirlər. Nə sözüm var, anarşunas yox, rzayevşunas olsunlar, etirazım yoxdu. Təki könülləri xoş olsun. Bu şunaslar mənim tərcümeyi-halıma elə əlavələr edirlər ki, vallahi-billahi, demə, mənim özümün özümdən indiyəcən xəbərim yoxmuş. Sən demə, mənim tərcümeyi-halımı, haçan nə dediyimi məndən yaxşı bilirmişlər. Sağ olsunlar, nəinki haçansa dediklərimi, hətta heç bir vaxt demədiyimi də bitdə-bitdə toplayıb şifahi yaradıcılığımı bir xeyli zənginləşdiriblər. Buna görə ən səmimi təşəkkürlərimi qəbul etsinlər. Bir məsələ ilə əlaqədar olaraq "Azadlıq" qəzetinin 25-27 noyabr sayında çıxan yazıların müəlliflərinə xüsusi minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Çünki doğrudan da, ömrümün elə məqamları var ki, onları indiyəcən gizli saxlamışdım və elə düşünürdüm ki, bunları heç kəs bilmir. Sən demə, "Balıq bilməyəni də Xalıq bilirmiş".

Əlqərəz, bu möhtərəm qəzetin həmin nömrəsində faş olunub ki, Anarın, yəni bəndeyi-fəqirinizin "Yaxşı padşahın nağılı" hekayəsini yazmaqda məqsədi Brejnevi yıxıb yerinə Andropovu gətirməkmiş və buna xüsusi sanksiya alıbmiş. Düz sözə nə deyəsən? Tamamilə doğrudur. İndi ki, bu sirrimi açdılar, mən də səmimi etiraf edib həmin fikrin həqiqət olduğunu sidq-ürəklə yeni nəsillərə, indiki qəzetçilərə və gələcək tarixçilərə çatdırmaq istəyirəm. Qoy hadisəni olduğu kimi danışım ki, ürəyimdə illər boyu daş kimi gəzdirdiyim pünhan sirrim axır ki, açılsın.

Bir gün oturub pürrəngi çay içir və Dostoyevskiylə Tolstoyun "İdiotlar" romanını mütaliə edirdim. Qəfildən zəng oldu, Andropov idi, xoş-beş, on beşdən sonra dedi ki, ay Anar,

axı mən heç cür bu Brejnevi yıxıb yerinə keçə bilmirəm. Ümidim bircə sənədir, bəlkə bir hekayədən-zaddan quraşdırıb bu qoca həpəndin axırına çıxasan. Əvvəl bir az nəm-nüm elədim, axır saqqızımı oğurlaya bildi. Oturub elə gecəynən "Yaxşı padşahın nağılı"nı yazdım və tərcümə etdirmədən birbaşa Andropova göndərdim. Sonralar bildim ki, Andropov hekayəni alan kimi cumub Kremlə, tez-tələsik Brejneve oxuyub, elə həmin gecə biçarə Brejnevin bağı çatlayıb və Yura da kamal-ədəblə keçib oturub onun taxtında. Dedim yaxşı, mən ki bunu elədim, day məndən əl çəkərlər. Amma deyir, sən öz saydığını say, gör fələk nə sayır. Bir neçə ay keçdi, nəhayət ki, "İdiotlar" romanını oxuyub bitirdim və həttə başıma belə bir fikir gəldi ki, bu əsəri dilimizə çevirsəm, lap yerinə düşər. Mən bu təmənnada ikən bir gün pürrengi çay içdiyim vaxt yenə Moskvadan telefon oldu. Bu səfər zəng eləyən Çernenko idi. Dedi ki, heç o yan-bu yanı yoxdur, Brejnev məsələsindən agaham, indi də gərək mənim işimə əncam çəkəsən. Xahiş edirəm bir şey toqquşdur ki, Andropovu aşırıb onun yerinə keçim. Xeyli çənə-boğaz olduq, axır ki, razılıq verdim, "Dədə Qorqud" kinosunu yazdım və Andropov bədbəxt də bu kinoya baxan kimi canını Çernenkoya tapşırdı.

Tolstoyla Dostoyevskinin "İdiotlar" romanının tərcüməsinə təzə başlamışdım ki, pürrengi çay içdiyim dəmdə telefonum yenə yetim quzu kimi mələdi. Bəli, düz tapmısınız, Qorbaçov idi ki, vardı. Dedi, əşi, nə qədər bu qocaların əlində qalacayıq, ölüb getmirlər ki, biz cavanlara da yol açılsın. Eşitməmişən, at öləndə itin bayramıdır. İndi gərəkmezmi ki, bizim küçəmizdə də bayram olsun.

Hərifin könlündəkini göydə tutdum. Dedim, xeyr, keçəl suya getməz, macalım yoxdur, əlimdə işim var, uzun zamandır vaxtımı "İdiotlar"a sərf edirəm. Dedi, əşi, nə tələsik işdir, "İdiotlar" qaçmır ki, bu gün var, sabah var, istədiyin vaxt bununla məşğul olarsan, "İdiotlar" cabəca durub yerində... Sən gəl, bu günün işini sabaha qoyma, gəl bu Çernenkonun işini

bitirək. Əlqərəz, axır məni razı saldı və oturub "Evləri köndələn yar" telepyesimi yazdım. Elə ki, dostum Ramiz Həsənoğlu bu tamaşanı Bakı televiziya ilə göstərdi, sabahı xəbər gəldi ki, Çernenko buna baxıb ömrünü bağışlayıb. Odur ki, əziz qardaşlar, "Azadlıq"da nə yazıblar hamısı düpbəduzdur, intəhası bir az müxtəsər yazıblar, görünür, yerləri olmayıb.

Amma doğrusu, bilmirəm, bir məsələ var, ondan xəbərdardırlar, ya yox. Qoy onu da danışım ki, ürəyim sakit olsun. Bəli, nə gizlədim, günlərin bir günündə Budyonni da mənə zəng eləmişdi. Dedim, ay Allah, yəni bu şeşəbiğ da hakimiyyət həvəsinə düşüb? Demə yox, başqa dərdi varmış. Məndən ayrı şey xahiş elədi. Dedi, amanın günüdür, halım fənadır, məni qurtar. Bilirsən ki, hələ vətəndaş müharibəsi illərindən mən dovğanın dəlisiyəm. Di gəl, arvadım xörək bişirəndə qəzetlərdəki səfəh yazılara elə aludə olur ki, dovğanı bulamağı unudur, dovğa çürüyür və mən də qalıram ac. Gəlsənə elə bir şey yazasan ki, arvadağa dovğa bulayanda qəzet yox, məzəli bir roman oxusun.

Fikirləşdim ki, qoca kişidir, nə ömrü qalıb, yazıqdır, könlünü sıdırmayım. Dedim xub, oturub bir gecədə "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"ni yazdım. Sonralar eşitdim ki, şeşəbiğ Budyonnunun arvadı romanımı oxuyub qəşş edib neçə gün əri yazığı dovğasız, bozbaşsız qoyub, bədbəxt marşal da acından ölüb. Necə deyərlər, Qərbi də elə bax burda ağlamaq tutur.

Ağlamaq dedim, Mirzə Cəlil rəhmətliyin bir sözü yadıma düşdü: "Ağlamağımın səbəbi? Ağlamağımın səbəbi budur ki, belə insanların içində yaşamağa məcbur oluram, bir çarəm də yoxdur".

28 noyabr 2000.

KİM DALİ VƏ YAXUD YAŞASIN SÖZ AZADLIĞI

Getsin gəlməsin, heyf deyildi sovet dövrü. Nə varlı vardı, nə kasıb. Yəni ki, sözün doğrusu, varlı da vardı, kasıb da, amma varlı daha aləmə car çəkmirdi, bir bucağa çəkilib xımır-xımır var-dövlətinin keyfini çəkirdi, heç kəs də kənardan göz qoyub yanıb-yaxılmırdı. İndiki kimi toxla ac qanlı-bıçaq kəsilməmişdi. İndi tox tıx deyincə tıxandan sonra, yenə iştahı küsmür, dişinin altından iştahını çıxardıb yenə də döşənir yeyintiyə. O vaxtın kasıbı da birtəhər başını gırlayırdı. Görürsən, evində dişə vurmağa bir şey tapılmayanda buz dolabının məfilini elektrik xəttindən çıxarıb taxırdı radio qovşağına və dərhal efirdən kürül-kürül tökülən nemətlər dolabını doldururdu – ət planı yüz əlli faiz dolub, yumurta planı iki yüz əlli faiz, yağ, bal, qaymaq... – bir sözlə, fısıqırıq.

Ya da görürsən, yemək masasının üstünə süfrə yerinə qəzetləri sərirədi və əmək qəhrəmanlarının – kolxozçunun, çobanın, ferma qabaqcılıının şəkillərinə doyunca tamaşa edirdi. Qəzetin birinci səhifəsi mal-qara, ikinci səhifəsi qoyun-quzu, üçüncüsü toyuq-cücə... Ta qarnın DOYUNCA bax.

Qəzet dedim, yadıma düşdü ki, o vaxtın qəzetləri də bir aləm idi axı... Cəmişi beş-on qəzet vardı, hamısı da eyni şeyi yazırdı. Birini oxudun, elə bil hamısını oxumusan. Daha indiki kimi 500 qəzeti oxuyub başa çatanadək tənqə gəlmirdin. O vaxtkı qəzetlərin bir gözəl cəhəti də oydu ki, mətləbləri elə başlığından bilmək olurdu, daha uzun-uzadı yazıları oxumağa ehtiyac qalmırdı: "Zəfərdən zəfərə", "Zirvədən zirvəyə", "Leninizm-sosializmin bayrağıdır", "Moskva-kommunizmin mayasıdır", "SSRİ-Sülhün dayaqıdır", "Bəxtəvər uşaqlar", "Xoşbəxt gənclər", "Şən qocalar", "Qızıl əllər", "Qızıl dillər", "Ağ qızıl", "Qara qızıl", "Qızıl axtaranlar", "Qızıl tapanlar", "Qızıl oğurlayanlar" (məhkəmə oçerki), "Arzular çiçək açır",

"Bolluq", "Bərəkət", "Firavanlıq".

O vaxt tək ölkə haqqında yox, bütün dünya haqqında əməlli-başlı məlumatımız vardı. Bir-birindən maraqlı məqalələr dərc olunardı: "Amerikada aclıq", "İngiltərədə susuzluq", "Fransada işsizlik", "Almaniyada nəşəxorluq", "İtaliyada rüşvətxorluq", "İspaniyada arvadbazlıq", "Hollandiyada yerlibazlıq".

Yaxud "Afrika oyanır", "Asiya durub yerindən qalxır", "Şərqi baharı", "Qərbi böhranı" – bir söz, bütün dünyadan səhifə xəbərimiz olardı.

Amma insafən demək lazımdır ki, o vaxt Qlavlit deyilən bir idarə də vardı, adama göz verirdi, işıq vermirdi. Havanın temperaturunu da gərək Qlavlitdə təsdiq elətdirəydin, gecə gördüyün yuxuları da...

1937-ci ilin adını tutmaq qadağandı. İşdi-şayət, 37-ci ildə dünyaya gəlmişdinsə, gərək tərcümeyi-halında "Mən 1936-cı ildə deyil, bir il sonra anadan olmuşam" yazaydın.

Əlqərəz, getsin-gəlməsin o günlər. İndi, məşallah, nə istəyirsən yaz, nə istəyirsən de. İstəyirsən "Yaşasın söz azadlığı"U de, istəyirsən "Yaşamasın söz azadlığı" de, heç kəsin borcuna deyil. Qəzet-jurnal bolluğu da öz yerində. Adam köşbə yanaşır, mətbuat çoxluğundan gözü qamaşır. Xalqımız da ki, çoxluğun çox dəqiq qafiyəsini tapıb.

Vallah, elə qəzet-jurnallarımızın adlarını oxuyanda adamın ürəyi fərhlənir, uçağa qanad istəyirsən. Bir-birindən gözəl, bir-birindən doğma qəzet-jurnal adları: "Domkrat", "Ofsayd", "Perpendikulyar", "Peritonit", "Montyor", "Mikser", "Akrobat", "Odekalon", "Gəncə post", "Naxçıvan tayms", "Qazax press", "Göyçay ekspres", "İmişli nyus", "Lənkəran impuls", "Quba alternativ", "Şamaxı xilton", "Şəki şop", "Mərzə market", və s. və i.ə. Hələ çeşid-çeşid radio-televiziya kanallarını demirəm: "Rentgen-TV", "Avropa-Flyus" radiosu. HAPGOP (yəni Həmişə Axtaranlar Proqramı üstə gəl Gənc Oyunçular Proqramı).

Bir söz, sevincdən adamın gözləri yaşarır, şadlıqdan

ağlamaq istəyirsən.

Bir balaca şikayətim ondandır ki, bu sütün cavan qəzet-jurnal, radio-TV müxbirləri adamın lap əhədini kəsir, istədiyini səndən almamış boğazından əl çəkmirlər.

Dünən yeddi iclasda iştirakdan sonra səkkiz müxbirə müsahibə verməkdən imtina edib idarədəki şələ-küləmi yığışdırıb yorğun-arğın evə gəlmək istəyirdim ki, "zırr" telefon zəng elədi.

–Allo, salam. "Radikulit" radiosundan müxbir Sualə Cavablıdır. Sizinlə müsahibə aparmaq istəyirik, olar elə indi gələk?

–Yox, – dedim, – indicə çıxıb gedirəm.

–Sabah necə?

–Sabah da imkanım yoxdur.

–Dinləyicilərimiz sizin Cəlil Məmmədquluzadə haqqında fikirlərinizlə maraqlanırlar.

–Qızım, mən Cəlil Məmmədquluzadə haqqında dəfələrlə yazmışam, danışmışam. Bu səfər də başqa bir adama müraciət edin...

–Axı, mənə məhz sizinlə müsahibə aparmağı tapşırıblar. – Telefonda nazik qız səsi az qala titrəməyə başladı.

–Çox təəssüf edirəm, – dedim, – amma bu ay heç bir imkanım yoxdu.

Bəli, bir zənbil gündəlik qəzet-jurnalı qoltuğuma vurub evə gəldim. Onlara göz atmağa imkanım olmamışdı. Evdə yerimi rahatlayıb "Abadlıq" qəzetini açdım. "Axırımız nə olacaq" adlı məqaləni oxumaq istəyirdim ki, "zırr" telefon zəng çaldı.

–Bəli, – dedim.

–Allo. Bir də salam. "Radikulit" radiosundan Sualədir. Sizinlə mütləq görüşüb Mirzə Cəlil haqqında söhbət aparmalıyıq. Olar elə indi gəlim?

–Sualə, qızım, bayaq dedim axı, imkanım yoxdur. Başqa bir adama müraciət et.

Telefonu asan kimi, "zırr" yenidən zəng:

–Salam, "Üç badam" qəzetindəndir. O gün sizin lirik şerinizi oxuduq. Şer gözəl bir qıza həsr olunub, o qız kimdir?

–Necə kimdir, lirik obraz, bədii surət. Konkret bir adam deyil ki...

–Xeyr, bağışlayın, oxucularımız daha belə nağıllara inanmır. Xahiş edirik konkret olaraq bu gözəlin adını, soyadını, ünvanını, telefonunu, mobil telefonunun nömrəsini deyəsiniz. Faksı var?

–Vallah bilmirəm, billah bilmirəm. Nə faksını bilirəm, nə adını. Çünki bu konkret adam deyil, bədii obrazdır.

–Yaxşı, onda başqa əsərlərinizin məzmununu danışın. Sizin yaradıcılığınız haqqında məqalə tapşırıblar mənə, amma təəssüf ki, vaxt eləyib heç bir əsərinizi oxumamışam. Əsərlərinizin qısa məzmununu deyə bilərsiniz? Bir dəqiqə, diktofonu qurum. Bəli, buyurun.

–Biri vardı, biri yoxdu...

–Aydındır, deməli, nağıl yazırsınız. Yaxşı indi oxucularımızı maraqlandıran başqa bir sual, hazırda nə üzərində işləyirsiniz.

Bir an fikrə getdim, sonra: – yazın – dedim. – "Skeletin saqqalı" adlı beş pərdəli pyesimi bitirmişəm. "Məhəbbətin məlahəti – təbiətin tərəvətidir" poemasını bitirmək üzrəyəm. "Kamalı olmayanın Camalı da olmaz" fəlsəfi essəsini bitirə-bitirdəyəm və "Nə yemisən turşulu aş" romanımı nəşriyyata təhvil vermişəm. Hazırda "İki daş arasında" povesti üzərində işləyirəm.

–Çox sağ olun. Haqqınızda məqaləni sabahkı sayımızda oxuya bilərsiniz – dəstəyi asdı. Du, du, du...

"Yaxşı qurtardıq" deyə yerimi rahatlayıb "Abadlıq" qəzetindəki məqaləni oxumağa başladım. İlk cümləni – "Bu işlərin axırı necə olacaq" cümləsini bitirən kimi yenidən "zırr!" telefon zəng çaldı.

–Bəli.

–Salam, "Zırrama" satirik jurnalının müxbiri Hədyan

Hərisdir. Sizinlə müsahibə aparmaq istəyirəm. Bir neçə sualım var.

–Suallarınıza cavab verməyəcəm.

–Niyə?

–Bu suala cavab versəm, elə müsahibə olar da.

–Axı niyə müsahibə vermək istəmirsiniz?

Başa düşdüm ki, əl çəkən deyil: – Ona görə ki, – dedim– sözlərimi tamam təhrif olunmuş şəkildə çap edirsiniz... Mən demişdim ki, gənclikdə fransız yazıçısı Saqanı bəyənidim, siz yazmısınız ki, gənclikdə Sağsağanı bəyənidim. Başqa fikirlərimi də təhrif etmisiniz. Nahaq yerə sizə müsahibə vermişəm, daha vermək fikrim yoxdur.

Telefondan cır bir səs gəldi:

–Vəirirsiniz vərin, vermirsiniz verməyin, vərəndə də elə vəirirsiniz ki, verməsəz ondan yaxşıdır. – Du, du, du.

Dəstəyi asıb məqalənin ikinci cümləsini oxudum: "Bu işlərin axırı necə olacaq? Elə axırıdır da... Bir tərəfdən..."

"Zırr!" – yenə telefon səsləndi.

–Allo, "Radikulit" radiosundandır.

Qulaq asmayıb dəstəyi asdım. Məqalənin dalını oxumaq istədim. "Bir tərəfdən"... yox, deyəsən, bunu oxumuşdum. "O biri tərəfdən"... "zırr!" Allahu-əkbər.

–Bəli.

–"RENTGEN" – TV-dən Mamlı Matan xanımdır. Axşamınız xeyir.

–Axşam deyil, gecənin yarısıdır. Gecə ortanız xeyir.

–Altıda sizi televiziyanızda gözləyirik.

–Altıda? Haçan, sabah axşam?

–Sabah, amma axşam yox, səhər. Səhər saat altıda.

–Matan xanım, o vaxt ancaq xoruzlar oyanır.

–Dəxli yoxdur. Saat 6.30-da efirə çıxmalıyıq, odur ki, altıda studiyada olmalısınız.

–Bilirsiniz, mən gecələr işləyirəm, gecə gec yatıram, səhər saat altının yarısında durmaq mənimçün çətinidir. Efirdə

görünməyə o qədər tamarzı var ki, onlardan birini çağırırsınız lap gecə saat dörddən qapınızı kəsdilər...

–Xeyr, xalqa sizin sözlünüz lazımdır. Deyirsiniz səhər durmaq sizinçün çətinidir? Bəs bu xalq bütün çətinliklərə, necə dözüür? Xalq yolunda hamımız şama dönməli deyilmiyik? El gözü tərəzidir. Xalq yaxşını yamandan seçir. Xalqın xoşbəxt gələcəyi uğrunda ziyalı hər bir məşəqqətə dözməlidir. Xalqdan ayrı düşənin gözüne çöp düşər. Xalqa kəc baxanın gözü çəp düşər. Məgər Nizami Gəncəvi xalq tərəfindən televiziyaya dəvət alsaydı, dərhal taksiyə minib özünü studiyamıza yetirməzdi?

–Nizami bəxtəvərin vaxtında nə taksi vardı, nə də televiziya.

–Deməli, siz bəxtlərinə TV–yə çıxmaq nəsisb olmamış bütün klassik yazıçılarımızın da adından çıxış etməlisiniz. Onların da ürək sözünü deməlisiniz. Xalqımızın həmişə müdrik ziyalı sözünə ehtiyacı var. Xalqımız həmişə ziyalının müdrik sözünə ehtiyac duyub. Ziyalının müdrik sözünə həmişə xalqımızın ehtiyacı olub. Xalqımız...

–Yaxşı, yaxşı, toxtayın – dedim. – Səhər saat altıda mən qulluğunuzda hazır.

O gecə yatmadım, qorxdum yatıb yuxuya qalaram Nizaminin ruhu məndən inciyər. Beşdə durub üzümü qırxdım, təmiz köynək geyib, sarı qalstuk taxıb "Rentgen" televiziyasına gəldim. Mamlı Matan xanım məni mehribanlıqla qarşılayıb studiyaya apardı.

–Gəldiyiniz üçün təşəkkür edirik, – dedi, – indi bir balaca reklam veriləcək, sonra isə biz efirdəyik.

Ekranda əzmə-büzmə bir oğlan göründü, əlində bir şüşə tutmuşdu. "Yuxusuzluğuna güvən, – dedi, – cin tonik iç. Unutmayın cin tonik – supermenlərin içkisidir".

Elə bunu deyib qurtarmışdı ki, tumanları dizlərindən bir qarış yuxarı üç qız ekrana çıxıb "Cin, Cin, Cin" – deyər oxumağa başladılar. Sonra qızlar öz qədd-qamətlərinə işarə edərək: "Vaxtından əvvəl qart olmaq istəmirsənsə, Cin kart al"

dedilər, yenə "Cin, Cin, Cin", oxumağa başladılar və qızlardan birisi "Cin kart almaq istəyirsinizsə, bax bu telefona zəng edin. Almaq istəmirsinizsə, onda bax bu telefona zəng edin" – dedi. Və əzmə-büzmə oğlan yenə ekranda peyda olub: – "Yuxusuzluğuna güvən, "Cin tonik" iç" –dedi.

Elə bu anda Mamlı Matan xanım mənə:

–Hazır olun, – dedi, – indi efirə çıxacaq... Deməyə hazırsınız?

–Nə deməliyəm ki?

–Heç, bircə cümlə: Sabahınız xeyir, əziz tamaşaçılar.

Kameranın qarşısındakı operator mənə him elədi, Mamlı Matan xanım böyrümü dümsüklədi və mən gözlərimi ovuşdura-ovuşdura: – Sabahınız xeyir, əziz tamaşaçılar – dedim.

Elə o andaca kameranın qırmızı gözcüyü söndü və Mamlı Matan xanım hərarətlə mənim əlimi sıxdı.

–Çox sağ olun ki, sözümüzü yerə salmadınız, gəldiniz.

–Elə bu? Vəssalam?

–Bəli, siz heç təsəvvür eləmirsiniz ki, xalqımızın müdrik ziyalı sözünə nə böyük ehtiyacı var.

–Gedə bilərəm? – dedim.

Mamlı Matan xanım:

–Yox, bir dəqiqə, indi studiyadan çıxmaq olmaz, çünki ayrı bir nömrə başlayır – dedi və üzünü məndən çevirib gözünü kameraya zillədi.

–Əziz tamaşaçılar. İndi də gözəl bir mahnıya qulaq asacaqınız, – dedi. Gözəl bəstəkarımız Təfəkkür Təmtəraqlının gözəl şairimiz Ondan Betər Babatın sözlərinə bəstələdiyi gözəl bir mahnını gözəl müğənnimiz, efirimizin PİRAMİDONNASI Əndazə xanım ifa edəcəkdir.

Əndazə xanım özü studiyada yox idi, lentini buraxdılar və mən mahnını dinləməyə başladım. Pıçıltıyla Mamlı Matan xanımdan:

–Bu mahnını sandığa niyə həsr edib? – deyə soruşdum.

–Sandığa? – deyə təəccübləndi, – hansı sandığa? – Axı oxuyur ki, mənim gözəl bildiyim, mənim gözəl sandığım.

Mamlı Matan xanım məni məzəmmətlə süzdü: Söhbət sandıqdan, çamadandan getmir, şairin pak eşqindən gedir, – dedi. Aşiq, əlbəttə ki, sevgilisini gözəl sanar.

–Aa, belə de, indi başa düşdüm. Demək, mahnı sevgiliyə həsr olunub. Bəs onda sevgilisinə ayı niyə deyir. Axı gözəl qızı, qadını ayıya bənzətmək yaxşı deyil.

–Ayı? Ayı hardan çıxdı?

–Eşitmirsiz, oxuyur "mənim ayım, ulduzum".

Mamlı Matan xanım mənə daha artıq məzəmmətlə baxdı. Əndazə xanım isə gözəl mahnısını davam edirdi:

Sevgilim can, yarım can.

"Yarımcən ha, – deyə öz-özümə təkrar etdim – yəqin mən qocalmışam. İndi sevgi sözləri də dəyişib, indi sevdiyin qızı sandığa bənzətmək, ayıya oxşatmaq, yarımcən bilmək dəbmış..."

Əlqərəz, bir təhər studiyadan çıxıb idarəmə gəldim. Elə aşağıdaca məsum bir qız qabağımı kəsdi. Əlində də mikrafon.

Son dərəcə zərif səslə:

–Salam, – dedi, – mən Sualə Cavablıyam, "Radikulit" radiosu. Mirzə Cəlil...

–Qızım, axı mən dedim axı...

Qızcıqaz yaz başında ayrılıq çəkmiş bənövşə kimi boynunu bükərək bir az da kövrək səslə:

–İstəyirsiz məni işdən qovsunlar? – dedi.

–Yox, Allah eləməsin.

–Redaktorumuz dedi ki, sizin Cəlil Məmmədquluzadə haqqında fikirlərinizi bilməsəm məni işdən çıxardacaq.

Dərindən bir ah çəkib: – Yaxşı, gəl, – dedim.

İş otağıma keçdik. Sualə sevincək diktafonunu qurdu.

–Başlaya bilərik, – dedi və davam etdi. – Cəlil Məmmədquluzadə böyük satirik yazıçı, ədəbiyyatımızın klassiki, məşhur nasir, dramaturqdur. Deyilmi?

–Elədir, – dedim.

–Təşəkkür edirəm. İkinci sual: Cəlil Məmmədquluzadə bütün Şərqdə yayılan "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaradıcısıdır. Bu jurnalın mətbuatımızda xüsusi yeri var. Razısınız mı?

–Razıyam, – dedim.

–Çox sağ olun. Üçüncü sual: Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir yaxın dost olublar. Sabir "Molla Nəsrəddin" jurnalında bir çox şerlərini çap elətdirib?

–Doğrudur, – dedim.

Sualə:

–Maraqlı müsahibənizə görə, Cəlil Məmmədquluzadə haqqında dəyərli fikirlərinizə görə Sizə "Radikulit" radiosunun bütün dinləyiciləri adından dərin təşəkkürümüzü bildiririk – dedi və diktafonunu çantasına qoyub şad-xürrəm yola düzəldi.

Sualə otaqdan yenidən çıxmışdı ki, qapım təybatay açıldı və boy-buxunlu, bazburutlu, bıqı burma bir növcəvan içəri girib masama yanaşdı, nə sənə, nə mənə, salam-kələmsiz:

–Qartaltəkin Qaplansoy, – dedi.

–Nə?

Əlini uzatdı:

–Özümü təqdim edirəm. Adım Qartaltəkin, soyadım Qaplansoydur.

–Çox gözəl, – dedim.

Qartaltəkin Qaplansoy birdən:

–Gəl dalaşaq, – dedi.

Doğrusu, canıma bir az vic-vicə düşdü.

–Axı niyə dalaşmalıyıq? – dedim, – bir-birimizlə nə mübahisəli məsələmiz var ki...

Növcəvan halını pozmadan:

–"Gəl dalaşaq" bizim qəzetimizin adıdır, – dedi. – Sizdən müsahibə almağa gəlmişəm.

–Belə de – bir az sakitləşdim. – Amma axı mən dalaşqan adam deyiləm. Dalaşmaqnan aram yoxdur. Dəyib

dolaşmasalar, bostanıma daş atmasalar, heç kəsənən işim yoxdur.

–Siz bizim qəzetin adına baxmayın. Biz də dalaşqan deyilik. Adını belə qoymuşuq ki, oxucumuz bol olsun. Axı bilirsiniz, dava-dalaşsız, yalan-palansız, qeybətsiz, söyüşsüz qəzeti kim oxuyacaq? Amma əslində biz qaymağın qəzetiyik.

–Maymağın?

–Qaymağın. Dünyanın və bizim cəmiyyətin qaymaqlarının. Yəni elitanın. Elita əcnəbi sözdür, nədən öz kəlmələrimizdən istifadə etməyə. Qaymaq – elə elitadır ki, var. Görürsünüz ki, başqa qəzetlərdən fərqli olaraq qəzetimizin adı da doğma türkcəmizdədir: "Gəl dalaşaq".

–Yaxşı ki, heç olmasa dalaşanda dilimiz yada düşür, – dedim. –Amma axır vaxtlar mətbuatda fikirlərimi o qədər təhrif edir, mənə o qədər qara yaxırlar ki, doğrusu, heç müsahibə verməyə həvəsim yoxdur.

–Yox, biz o biri qəzetlərdən deyilik. Təkrar edirəm ki, biz qaymaq qəzetik. Heç bilirsiniz qəzetimizin redaksiya heyətinə kimlər daxildir? Dünyanın ən məşhur adamları, hətta üç Nobel mükafatı laureatı.

–Özlərinin bundan xəbəri var?

–Bu önəmli deyil. Önəmli odur ki, onların adları qəzetimizin səhifələrini hər gün bəzəyir və bizi də onların səviyyəsinə qaldırır... İstəyirsiniz adlarını bir-bir sadalayım.

–Sadala.

–Yapon fiziki, Nobel mükafatı laureatı Halbuki, Cənubi Koreyadan top-model Madam Ki, Şimali Koreyadan partiya rəhbərləri Sən Kim Sən və Kim Çim İr, Laos şahzadəsi Sən Sus, Vyetnam inqilabçısı Nəm Nüm, Çin yazıçısı Hay Hay, o rəhmətə gedəndən sonra Vay Vay. Holluvud kino ulduzu Gen Bol, Nobel mükafatı laureatı zənci keşiş Eybi Var, ingilis ictimai xadimi lord Canatan Sətəlcəm, pianoçu Mis Mar, alman generalı Qudurqan, italyan opera artisti Cuzeppa Oragetdi və rəssamı Covanni Buragetti. Rusiyadan "Zavtra budet vçera"

kommunist qəzetinin redaktoru və Dumada "bəlkə də qaytardılar" fraksiyasının lideri Mixail Miskin. Dumada aqrar (əhrar) partiyasından deputat Boris Bitkin, Ermənistandan məşhur ginekoloq A.Yalayan, İsraildən İsaq-musaq partiyasının lideri Noxud Batman, Misirdən professor ibn-əl-Ayaq, İrandan Ayətulla Fisincani, Türkiyədən biznesmen Keyfəddin Bıǧlı və siyasi xadim Akçörək Bozbaş, Batı Türküstandan qılinc oynatma üzrə olimpiya çempionu Taxtaqılinc Xoruzbaş, Doğu Türküstandan məşhur şair Amandurdu Yamandurdıyev. Yenə sayım...

–Yox, yox, kifayətdir. Doğrudan da, çox mütəbər qaymağınız var. Məndən nə istəyirsiniz?

–İstəyirik ki, bəzi suallarımıza cavab verəsiniz.

–Buyurun.

–Sən niyə susursan...

–Mən? Niyə susuram ki, məndən çox danışan var? Radioda, televiziya, mətbuatda, müxtəlif yığıncaqlarda.

–Yox, mən o barədə demirəm, sualımı bitirməyə qoymadınız. Soruşmaq istəyirdim ki, "Sən niyə susursan" filminə münasibətiniz necədir?

–Yaxşıdır.

–Bəs Ərk qalası?

–Anlamadım.

–Deyirlər ki, Ərk qalasını sökmək istəyirlər, siz bu barədə niyə məsələ qaldırmırsınız? Niyə haykırmırsınız?

–Necə məsələ qaldırmıram? Elə bu məsələni birinci mən qaldırdım da...

–Haykırmırsınız?

–Haykırmışam.

–Çox gözəl. Təbrizdəki Ərk qalası haqqında haykırsınız, amma gözümüzün qabağında İçəri şəhəri məhv edirlər, siz buna biganə qalırsınız.

–Bağışlayın, səhviniz var. İçəri şəhərin sökülməsi haqqında da, yöndəmsiz tikilməsi barədə də dəfələrlə danışmışam,

yazmışam.

–Haykırmısınız?

–Bəli, haykırmışam.

–Bəs apastrof?

–Nə?

–Apastrof məsələsi necə olacaq? Apastrof lazımdır ya yox, niyə bu barədə fikrinizi açıqlamırsınız, nədən çəkinirsiniz? Ziyalı cəsarətli olmalıdır. Niyə bu barədə haykırmırsınız?

–Bilirsiz, dünyada bütün məsələlər haqqında haykırsam, heyim qalmaz.

–Tibetin müstəqilliyi haqqında nə düşünürsünüz?

Müxbirin gözlənilməz suallarına artıq alışmışdım, Tibet haqqında fikirlərimi toparlamaq istəyirdim ki, Qartaltəkin Qaplansoy aman vermədən təzə bir suala keçdi.

–İftixar xanımın Çində çap olunmuş "Qoca köpək" poeması haqqında nə deyə bilərsiniz?

–İftira xanımın, bağışlayın İftixar xanımın poemasını oxumamışam. Çin dilini bilmirəm.

–Məmmədhəsən əminin 99 yaşı münasibətilə hansı yubiley tədbirlərini keçirmək fikrindəsiniz?

–Gözləyirik ki, 100 yaşı olsun, yubileyini onda keçirək.

–Bəlkə heç 100 yaşına qalmadı.

–İnşallah qalar.

–Gənc yazıçılar sizdən narazıdırlar ki, çoxdan bəri yuxularında Nobel mükafatı aldıklarını görmürlər. Bu barədə nələr etmək fikrindəsiniz.

–Bu barədə bir sıra ciddi tədbirlər nəzərdə tutmuşuq. Yuxarılara da bu barədə məktublar göndərəcəyik.

–Hələ beş min il bundan əvvəl müdrik Dədə Qorqud deyib ki, torpağı ək, becər, qoru...

–Sağ olsun Dədə Qorqud. Yaxşı deyib.

–Amma ELDAR QULİYEVİN "DƏDƏ QORQUD" FİLMİNDƏ...

–"Dədə Qorqud" filmini Eldar Quliyev yox, rəhmətlik Tofiq

Tağızadə çəkib.

–Önəmli deyil. İNGİLİS YAZIÇISI CEK LONDONUN "DÜNYANI SARSIDAN ON GÜN" ƏSƏRİNDƏ...

–"Dünyanı sarsıdan on gün əsərini" Cek London yox, Amerika jurnalisti Con Rid yazıb.

–Önəmli deyil. TROTSKİNİ ÖLDÜRƏN RƏSSAM RİVYERA...

–Trotskini tamam başqa adam öldürüb. Dieqo Rivyera Trotskinin dostu olub. Trotskinin həyatına qəsd edən isə başqa Meksika rəssamıdır – Sikeyros.

Qartaltəkin Qaplansoy bir qədər qızarsa da, sual yağışını davam etdi:

–AMERİKANIN İLK PREZİDENTİ CEFFERSON...

–Amerikanın ilk prezidenti Corc Vaşinqton olub...

–Önəmli deyil. BRİTANİYA KRALİÇASININ QIZI DİANA...

–Diana Britaniya kraliçası Yelizavetanın qızı yox, gəlini idi.

–Önəmli deyil.

(Qeyd edirəm ki, yuxarıda iri hərflərlə verdiyim "məlumatlar"ın heç birini uydurmamışam. Hamısı eynən mətbuatda oxuduqlarım və TV kanallarında eşitdiklərimdir).

–Yaxşı, əziz Qartaltəkin. Bunların hamısı, sizcə, önəmli deyil, bəs önəmli olan nədir və məndən nə istəyirsiniz?

–Ki bağlayıcısı haqqında bir tədqiqat əsəri yazmaq fikriniz varmı?

–Belə bir fikrim yoxdur. Həm də Ki bağlayıcısı haqqında mənfur sovet dövründə o rejimin bütün dözülməz basqınlarına və mənəvi repressiyalarına rəğmən görkəmli alimimiz cəsarətli tədqiqat aparıb və daha da görkəmli sovet alimi olub.

–Bəs... Hamamlarımızın suyu... bəs orkestrdə zərb alətlərinin qıtlığı, bəs... Kosovada albanların...

–Oğlum, təkrar edirəm, mən ölkənin və dünyanın bütün məsələləriylə məşğul ola bilmərəm. Bir canım var və sutkanın da cəmisi 24 saati var.

–Bəs... bəs... bəs...

Daha nə dediyini eşitmirdim, amma sual sual üstündən, ittiham ittiham üstündən yağırdı.

–Bəs... bəs... bəs...

–Bəsdir, – dedim. Axır təngə gəlmişdim.

–Bəsdə demişkən, Bəsti Bağirova niyə unudulub?

–Bəsti Bağirova, doğrudan da, gərək unudulmayaydı. Bildiyimə görə, çox ləyaqətli və zəhmətkeş insan olub.

–Bəs bu barədə niyə haykırmırsınız?

–Sabah yox, o birisi gün haykıracam. Sualların qurtardı?

–Sizi çox suçlayırlar, çox günahlandırırlar. Çox vaxt da haqlı olaraq. Bu suçlamalara münasibətiniz?

–Mənim bu suçlamalara münasibətim rəhmətlik Əliağa Vahidin yaponların Şanxayı almalarına olan münasibəti kimidir.

Deyəsən, başa düşmədi. Elə başa düşməsə, yaxşıdı.

–Bir sualım da var. "Qırmızıpapaq" nağılına münasibətiniz.

–Lap əla. Gözəl uşaq nağılıdır.

Elə bil Qartaltəkinin dədəsinə od vurdum. Heç özüm də cavabımın ona bu dərəcədə təsir edəcəyini gözləməzdim. Gözləri şam-şam pişiyi kimi parladı, axır ki, məni tora salmış ovçu kimi məmnun-məmnun gülümsədi.

–Bax məsələ də elə bundadır – deyib dərin bir ah çəkdi. – Bizim bədbəxtçiliyimiz də elə budur. Əgər üzdənirəq ziyalılarımız bu gün "Qırmızıpapaq" nağılını bəyənirsə, daha nə qoyub nə axtarırsan?

–Bir başa sal görüm, axı nə olub "Qırmızıpapaq" nağılına?

–Necə nə olub? Hələ soruşursunuz da. Kimdir bu nağılın müsbət qəhrəmanı?

–Nə bilim... Yəqin elə qırmızı papaq qızıdır da...

–Bəli, düz buyurdunuz – deyə kinayəylə üzümə baxdı. – Bəs mənfi qəhrəmanı kimdir?

–Mənfi qəhrəmanı? – bir an duruxdum.

–Əlbəttə, bu sizinçün önəmli deyil. Qulluğunuza ərz edirəm

ki, bu nağılın mənfi qəhrəmanı Qurddur. Bəli, Boz qurd. Bizim qeyrət, millət, cəsarət, mətanət, ləyaqət rəmzimiz olan Boz qurd. Türklüyə qarşı açıq-aşkar təxribat olan bu nağılı nəinki yüksək kürsülərdən damğalamırsınız, nəinki haykırmırsınız, hətta onu bəyənirsiniz də. Buna xəyanətdən başqa nə ad vermək olar?

–Oğlum, axı demişdin ki, dalaşmayacayıq. İndi mənə belə ağır ittihamlar verirsən. Söz verirəm, "Qırmızıpapaq" nağılına harda rast gəlsəm, kibrit çəkib yandıracam.

Qartaltəkin bir az toxtayıb:

–İnciməyin, – dedi – Mən bilirdim ki, siz milli təəssübkeşlərimizdənsiniz. Uman yerdən kəsərlər. Bir son sualımı da verim, olar?

–Olar. Ver.

–Təhmasibi necə dəyərləndirirsiniz?

–Təhmasibi? – Bir an fikrə getdim, sonra: – Rza Təhmasib bizim çox dəyərlı sənətkarlarımızdan idi, – dedim. – Gökəmlı aktyor, rejissor...

–Bəs Təhmasiblə Zaurun məhəbbəti barəsində nə deyə bilərsiniz?

–Zaurun? Hansı Zaurun?

–Sizin qəhrəmanınız Zaurun. "Beş manatlıq evin altıncı mərtəbəsi" romanının qəhrəmanı Zaurun. Hələ deyəsən, pyes də var "Təhmasib və Zaur".

–Təhmasib yox, Təhminə, – dedim, – Təhminə və Zaur.

–Olsun. Önemli deyil. Bu barədə fikrinizi açıq bildirin.

– Yaxşı, bildirərəm. Amma sən mənə bu qədər sual verdin, olar mən də səndən bir şey soruşum? Mirzə Cəlilin "Dəli yığıncağı" pyesini oxumusan?

–Mirzə Cəlil Axundovun?

–Yox Mirzə Cəlil...

–Hə, Mirzə Cəlil Sabirin...

–Yox, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin "Dəli yığıncağı" pyesini deyirəm.

–Oxumamışam, nədir ki?

–Bu əsərdə bir Amerika həkiminin obrazı var. Lalbyüz. Psixiatr həkimdir. İndi Ağabəy Sultanov olan kimi. Bəli, Amerikadan gəlib bizim məmləkətə ki, ruhi xəstəliyə tutulanları müalicə etsin... Amma guya ağıllı sayılan adamların elə hərəkətlərini görür, elə danışqlarını eşidir ki, heç cürə müəyyənləşdirə bilmir, ağıllı kimdir, dəli kim. Odur ki, key-key adamların arasında dolaşıb elə bircə sual verir: KİM DALİ? Yəni, dəli kimdir?

Qartaltəkin fikrə getdi. İlk dəfə olaraq üzündə fikirləşməyin zəif işartısını sezdim. Sonra tələsik özünü ələ alıb, ötkəm səslə hökm oxudu:

–Son sözünüzü deyə bilərsiz.

–Son söz? Lap elə bil məhkəmədəyik. Elə söhbətimiz də müsahibədən çox istintaqa oxşayırdı. Sən müstəntiq, mən müttəhim. İndi də müttəhimə son söz demək imkanı verirsən.

–Buyurun. Sizi dinləyirəm. Son sözünüz.

–Son sözüm... Son sözüm belədir. Yaşasın söz azadlığı! Urra!!!

28 aprel 2001

NƏ YEMİSƏN? – TURŞULU AŞ! (məzələnmə)

Yanan da mən, yaman da mən
El sözü

Canbala canlara dəyən cavan idi. Adı da elə Cavan idi, amma dili o qədər şirin, qılığı o qədər xoş, xasiyyəti o qədər mehriban idi ki, hamı ona Canbala deyərdi. Sözüün başı da canım, gözüüm idi, axırı da. Xaricilərlə görüşəndə də min dil tökərdi, kəlmə başı əcnəbiyə can-ciyər dediyi üçün, bir fransız onun adını Can Pyer bilmişdi. Bir ingilis də onu ser Canatan çağırırdı. Amma öz işçi yoldaşları ondan söz düşəndə: – qızlar: – canalandı, kişilər: – canlara dəyən oğlandı, – deyərdilər.

Bir söz, hamı ondan razıydı: bir tək müdirlərindən, daha doğrusu, TədavətU qəzetinin baş redaktoru Misgər Maraqlıdan başqa.

Misgər Maraqlı bəzən M.Maraq imzasıyla da yazırdı, saytda isə Mis Mar kimi tanınırdı. Bəzi əcnəbilər elə bilirdilər ki, qadındır, miss Mardır. Amma Misgər müəllim bundan inciməzdi: – Jurnalistin cinsi olmaz, – deyərdi.

Misgər Maraqlı təcrübəli qələm sahibi, işgüzar işçi, gözəl ailə başçısıydı. Aman-zaman bir qızı və altı-yeddi kürəkəni vardı. Hamı onu cani-dildən istəyərdi. Əlbəttə, istəməyənləri də vardı. Dışləri mırıq olduğu üçün dalda onu Maraqlı yox Mırıqlı adlandırırdılar, işçiləri daima pusub-güddüyü üçün də Misgər Mırıqlı deyərdilər ona gözü götürməyənlər. Amma şəksiz üzünə bunu deyə bilməzdilər. Yaman zəhmi vardı. Bir bu səbəbdən ondan qorxub çəkinirdilər, bir başqa səbəb də var ki, onu az sonra deyəcəm. İşçilər iki qismə bölünürdü: bir qismi Təbəli, bəliU, – deyənlər idi, bir qismi Tyox, yoxU – deyənlər. Misgər müəllim bir kəlam bəyan edən kimi birinci qism: – bəli, bəli,

doğrudur, lap düz buyurursunuz, – deyərdi. Yox işdi-şayət, məsələn, Maraqlı: – Bir gün mən də ölüb gedəcəm, – deyən kimi dərhal ikinci qism: – Yox, yox, məbadə, nə danışırırsınız, – deyərdi. Bəzən bəliçilərlə yoxçular çaş-baş qalardı, tutalım, baş redaktor: – Məni lap təngə gətirdiniz, belə getsə, baş götürüb burdan çıxıb gedəcəm, – deyərkən bəliçilər Tbəli, bəliU deməyə macal tapmamış, yoxçular TYox, yoxU – deyə dil boğaza qoymazdılar. Əlqərəz, Misgər Maraqlı belə maraqlı bir şəxsiyyət idi. Dedim axı ki, işçilərin ondan xoflanmasının bir səbəbi də var. Məqamı gəldi, bunu da hüsurunuza ərz eləyim. Misgər müəllim dağarcıq idi. Atalar sözü dağarcığı. Nə desən, nədən danışsan, hansı mətləbdən söz açsan – şarap! – bir atalar sözü tutuşdurardı. Məsələn səkkiz ay maaş almayan işçilər yanına şikayətə gələndə Misgər Maraqlı dərhal: TÖlmə, eşşəyim, ölmə, yaz gələr, yonca bitərU – deyərdi və işçilər bu müdrik kəlama qane olub kamal-ədəblə otağı tərk edər, yenə səkkiz ay gözlərdilər.

İşə girmək üçün yanına gələn gənc jurnalisti: TAZ idi arıq-uruq, biri də gəldi dabanı cırıqU deyib nəzakətlə yola salardı. Bəzən gəlib xəbər verərdilər ki, TNaftalinU qəzetində bizim qəzeti yaman tənqid ediblər, əlüstü cavabı hazır idi: Xalqa it hürəndə, bizə də çaqqal hürər.

İşdi birinin rəhmətə getdiyini eşitsəydi: TEşşək ölər, qoduğun canı sağ olsunU – deyərdi. Ümumiyyətlə, işçilərdən kiminsə qohum-qardaşının rəhmətə getdiyini eşidəndə açardı dağarcığını: Toy da olsa toyuğun vayıdır, vay da olsa. Yaxud belə başsağlığı verərdi: Ölən sizdən olsun, bel, kürək bizdən. Ya da ölülər elə bilir, dirilər halva yeyir, – deyərdi.

Ölüsünə ağlayanı görəndə: Ağla bala, ağla, – deyərdi, – ağlamaq yasın yaraşığıdır.

İş otağında başının üstündə bir neçə atalar sözü yazdırıb vurdurmuşdu: Aldım qoz, satdım qoz, mənə qaldı dınqa-dınq. Tumançağın yuxusuna beş arşın bez girər. İki fındıq bir olsa, qozun başın sındırar. Donuzdan bir tük də qənimətdir.

Ən çox sevdiyi atalar sözünü lap iri hərflərlə yazdırmışdı və yanına gələnlərlə söhbətdən sonra həmişə o yazını göstərərdi: İsfahanda eşşək nərdivana çıxıb, bu nərdivan, bu da sən.

Misgər Maraqlı müəllim onunla da fəxr edirdi ki, bir atalar sözünü o şəxsən özü yaradıb: Atı çaparlar, əti çaparlar. Hər hansı mətləbdən danışır-danışsın – siyasətdən, mədəniyyətdən, futboldan, baramaçılıqdan, mamaçılıqdan – axırda sözünü belə bitirərdi: –Mən demiş: TAtı çaparlar, əti çaparlarU.

Bəli, işçilərin də ən çox qorxub çəkindikləri Misgər Maraqlının bu şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsiydi. Elə ki, bu xəzinənin ağzını açdı, hamı ağzını yumub saatlarla dinləməliydi.

Əlqərəz, ay dolandı, il ötdü, bir gün növbə Canbalaya çatdı, çağırıldı onu baş redaktorun hüsuruna:

–Eşitdim subaysan, – dedi Canbalaya – niyə evlənmirsən? Bilmirsən ki, subayın boynunu bit yeyər, qazandığını it.

Canbala: – Canım, gözümlə, Misgər müəllim, – dedi, – On səkkiz aydır maaş almırıq, mən nə qazanıram ki, itlərə də pay düşsün.

Misgər müəllim cavabını əlüstü verdi: Nə yazmısan ki, nə də qazanasan, havayı maaş istəyirsən? Heç olmasa yumurtanı qara tavaya vur ki, deyək bəli, bu da əlini ağdan qaraya vurdu. Qaz vur, qazan doldur.

Mən demişkən: TAtı çaparlar, əti çaparlarU. Bir söz, işindən narazıyam.

Subaysan, canın cəhənnəm. Bəzən subaylıq sultanlıqdır deyənlər də tapılır. Bu öz işindir. Amma neçə ildir bizim qəzetdə çalışırsan, nəinki arvadın, nişanlın, adaxlın, gözaltın, heç internetdə saytın da yoxdur.

Elə bu vaxt tərcüməçi Liza Blyüd otağa daxil oldu: – Cənab baş redaktor, – dedi, – Mənzil Məsləkli dədəsi haqqında xatirələr gətirib ki, mən rus dilinə tərcümə edim. Adı belədir: Mənim dədəm nərdir.

Mən tərcümə eləmişəm ki, Moy oteç verblyud – başlayıb

məniimlə davaya. Dədəmi təhqir eləmişən – deyir. Mənim nə təqsirim var? Slovara baxdım: Nər – eto verblyud. İndi mən neyləyim, özü necə yazıb, mən də elə çevirmişəm.

Misgər Maraqlı bir xeyli vaxt fikrə getdi, sonra: Get ona de ki, dəvədən böyük fil var, – dedi, – qız qapıdan çıxanda: – unutma ki, atı çaparlar, əti çaparlar, – deyə əlavə etdi.

Sonra yenə Canbalaya müraciət etdi: – Sözüümüz nə yerdə qaldı?

–Subaylıq, sayt...

–Hə, bax görürsən, gözüvə su ver, bütün işçilərimizin saytı var, özlərinə gözəl-göyçək imzalar seçiblər. Elə bu Liza Blyüdkina – Liza Blyüd, Alya Verdiyeva – Al. Ver, Malik Qarayev – Mal. Qara. Sən də özünə bir imza tap, yoxsa Canbaladı, Yaxbaladı, bu nədi belə? Uzun sözün qısa, istəyirəm ki, sən də öz saytın olsun, çıxasan dünya miqyasına. Amma bunun üçün əvvəlcə gərək bir yaxşı yazı yazasan. Yazıya pozu yoxdur. Nədi, yoxsa mövzu tapmırsan yazmağa? – Misgər Maraqlı əlini atıb siyirtməsindən qalın bir kitab çıxartdı. – Al, – dedi, – atalar sözüdür. Mən özüm gecə-gündüz bu kitabı oxuyub özümçün mövzu tapıram. Haçan işin çətinə düşdü, bir atalar sözü tap tutuşdur, vəziyyətdən çıx. Hər atalar sözü bir mövzudur. Yaxşı dedim? Qoy yazım, sonra yadımdan çıxar – Yazdı, əlini atıb bir səhifəni açdı: – Məsələn Bildirçinin bəyliyi, nədi, gözəl, həm də çox aktual mövzu deyil? Yaxud-başqa bir səhifəni açdı: – Çaqqaldan çox başmaq aparın olmaz, yenə ayaqyalın gəzər. Gözəldir. Kar dedi səs gəlir, kor dedi odur gəlirlər, çolaq dedi, dur qaçaq. Bu ki əməlli başlı roman, poema, dram, dissertasiya mövzudur. Yazıb yaradan gərək. Ya bax, kor nə istər iki göz, biri əyri bir düz. Onu da unutma ki, Xalqın gözü tərəzidir.

–Yəni deyirsiniz, xalqın gözü çəpdir, biri əyri, biri düz – bu yerdə Canbala da bir ifadəni xatırladı – biri alça dərir, biri gavalı?

Maraqlı dərindən köksünü ötürdü: – Bax elə buna görə

qabağa gedə bilmirsən, – dedi. – Biri alça dərir, biri gavalı kəlamını yada saldın, çox yaxşı, amma başa düşə bilmirsən ki, bu ayrı-ayrı ataların sözüdür? Sən bunun sözünü onun sözünə qatma. – Yenə kitabı vərəqlədi. – Bax, bu lap yerinə düşdü: Rüşvət – cəhənnəmin açarıdır. Bu gün elə Xuralda beynəlxalq konfrans var. Rüşvət məsələləri müzakirə olunur. Cum ora. Bəlkə bəxtin gətirdi, yaxşı bir yazı yazdın. Tənbəllik eləmə. Tənbələ dedilər: qapını ört, dedi, külək əsər, örtər. Səninki lap ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın olur. Di haydı, iş başına. Amma dur, gəl sənə otuz il qabaq yazdığım bir şəri oxuyum. Cavanlıqda mən də şer yazardım, sonra bir şey çıxmadı, gedib jurnalist oldum. Amma bu şer elə bütün jurnalistlərin, müxbirlərin manifestidir:

*Yalan-doğru tapa-tapa,
Xəbərləri düzüb sapa,
Müxbir gərək hər sözü tez
Adamın ağzından qapa.
Heç bir şeyi yoxlamadan,
Heç bir yana boylanmadan,
Qaç-a-qaça, çapa-çapa
Hər yazdığın verə çapa.*

Bildin? Hə indi burdan sürüşquluya dəm ver.

Canbala bilirdi, Misgər müəllim işçini otaqdan çıxartmaq istəyəndə həmişə bu sözü deyir. Dərhal ayağa durdu. Amma onu da bilirdi ki, bu hələ redaktorun axır sözü deyil. Axır sözü qapıdan çıx-a-çıxıda deyəcək. Dedi də: Unutma, atı çaparlar, əti çaparlar. Canbala gəldi otağına, üç gün-üç gecə Atalar sözü kitabını başdan-ayağa, ayaqdan-başa oxudu. Üç günün tamamında qələm-davatını yığışdırdı, maqnitofonunu, fotoaparatını, kinokamerasını vurdu qoltuğuna, bir baş cumdu Xurala.

Bura birinci dəfə gəlirdi, içəri buraxmadılar. Polisə: – Canım, gözüüm, axı mən müxbirəm, içəri keçməliyəm, – dedi.

Polis: – Müxbirlərin işinə cənab Oruc Orucov baxır, – dedi.

– Get onun yanına.

– Hardadır ki, o?

– Bax elə bu koridorun o başında. Qapısında adı yazılıb, görəcəksən: Oruc Orucov.

Canbala koridorla yola düzəldi, az getdi, üz getdi gəldi dəhlizin başında bir qapının qabağına, gördü OO yazılıb, dedi, dinmə tapmışam. Kamal ədəblə qapını tıqqılatdı, cavab çıxmadığını görüb ehmallica qapını aralayıb içəri girdi. Elə içəri girməyiylə başına qapaz dəyməyi bir oldu. Demə, bura arvad tualeti imiş. Hər tərəfdən arvadlar tumanlarını çırmalayıb düşdülər yazıq Canbalanın üstünə; – ə a binamus, a biqeyrət, a qurumsaq sən arvad ayaqyolunda nə işin var?

Bəli, nə yemisen turşulu aş, əməlli-başlı çəkdilər Canbalaya.

Canbala bir təhər özünə gəlib, dili dolaşa-dolaşa: – Bəs bura cənab Oruc Orucovun otağı deyil? – deyə soruşdu. – Axı qapıda OO yazılıb deyəndə, arvadlar bərkədən qəhqəhə çəkdilər, gülüb-gülüb doydular. Ən dilli-dilavəri: – Bu yaşa gəlmisən, bilmirsən ki, OO – əə-dir, – dedi.

Bəli, müxtəsər, Canbala bir təhər arvadların əlindən canını qurtardı, çıxdı dəhlizə, amma qorxusundanmı, həyəcandanmı, nədənsə, yaman çışı tutmuşdu, o yana döyükdü, bu yana boylandı, bir də nə görsə yaxşıdır: Qapının üstündə Ə. Ə. yazılıb. Ürəyində: Ay can, ay can, – dedi, – tapdım, ərklə qapını açıb şəstlə içəri girdi və elə şalvarının qabağını açmaq istəyirdi ki, bazburtlu bir kişi qabağını kəsdi: – Ay haramzada, – dedi, – nə eləmək fikrin var? Şalvarını niyə açırsan?

Canbala lap başını itirib: – Bəs bura tualet deyil? – deyə soruşdu.

– Tualet sən atanın evidir, axmağın biri axmaq. Bura mənim, Əsgər Əsgərovun kabinetidir.

Səsə o biri işçilər də gəldilər. Əsgər Əsgərov: – Buna bax, – dedi, – bu qırışmal da məni ələ salır. Yaxşı bilirəm səni kim öyrədib göndərmiş bura. Məni qəzetdə biabır elədiyiniz bəs deyil, indi də iş otağımda murdarçılıq eləmək istəyirsiniz?

Bəli, köməkçiləri də qoşuldu Əsgər Əsgərova, nə yemisən, turşulu aş, Canbalanı xub əzişdirdilər.

Bir təhər yaxasını qurtarıb güc-bəla özünü tibb məntəqəsinə çatdırdı. Başının yarasını yudular, sildilər, başına sarıq bağladılar. Canbala: – Sağ olun, canım-gözüm, – deyə otaqdan çıxdı və dərhal onu görən jurnalistlər üstünə cumdular. Kamerasının üstündə YAT – Yeni Azərbaycan Televiziyası yazılmış lap sütlü, cüllüt bir qızcığaz mikrofonu az qaldı onun ağzına soxsun:

–Kimsiniz, sizi kim bu hala salıb?

Canbala: – Canım, gözüm, müxbirəm – deyə ağzını açmaq istəyirdi ki, qızcığaz: – bax budur demokratiya, bax budur mətbuata münasibət, söz azadlığı, – dedi – gör yazıq jurnalisti nə kökə salıblar.

O biri müxbir qabağa çıxıb öz mikrofonunu Canbalanın ağzına soxmaq istəyirdi ki, cüllüt qız macal vermədi:

–Siz hansı KİV-in nümayəndəsisiniz, hansı partiyayı dəstəkləyirsiniz, QAP – Partiyasını, yəni Qüdrətli Azərbaycan Partiyasını, sosial mollokrat partiyasını, Müasir Müsibət partiyasını, yaxud TBəlkə də qaytardılarU partyasını? Mozambikdə seçkilər haqqında nə deyə bilərsiniz?

Canbala baş redaktorlarının tövsiyyəsini xatırlayıb bir atalar sözü tapmaq istəyirdi ki, qız cavab gözləmədən sualı suala calayırdı:

–Xəşə üstünlük verirsiniz, ya kəllə-paçaya? Sizcə, biz meymundan törəmişik, ya Boz Qurddan?

O biri müxbir: – Ay Cik-cik xanım, dilotu yemisən? – dedi.
– Bir dil boğaza qoy, macal ver, biz də bir şey soruşaq.

Cik-cik xanım ona məhəl qoymadan hey üyüdüb töküdü:

–Siyasi böhrandan çıxış yolunu nədə görürsünüz? Rüşvət məsələsinin müzakirəsinə münasibətiniz? Sizcə, rüşvətlə daşbaşın fərqi nədir? Sizin bu barədə öz konsepsiyanız varmı?

Nəhayət, bir atalar sözü Canbalanın yadına düşdü:

–Canım, gözüm, – dedi, – keçəl dərman bilsə, öz başına

elər.

Elə bunu demişdi ki, noxudu keçəl yekəpər bir kişi müxbirləri yarıb onun üstünə gəldi: – Mənə sataşırsan, ay qaşqaldaq, – deyə elə bağırdı ki, Canbalanın bağı yarıldı.

Canbala başa düşdü ki, bunun axırı yenə turşulu aş məsələsidir, bir təhər sivişib aradan çıxdı.

Böyük iclas salonuna daxil olanda toplantı elə təzə başlamışdı.

İclası aparan:

–Hörmətli xanımlar və cənablar, – deyirdi, – bugünkü konfransımızda çoxlu xarici qonaq iştirak edir. Çünki müzakirəyə çıxardığımız məsələ bütün dünyada ən aktual məsələdir. Rüşvət məsələsi. Qloballaşan dünyada rüşvət zamanəmizin ən global problemlərindəndir. Qonaqlarımız öz ölkələrində bu məsələnin nə yerdə olduğuylla bizi də tanış edəcək, faydalı təcrübə mübadiləsi edəcəyik. İcazə verin, əvvəlcə, hörmətli qonaqlarımızı salamlayım:

Amerika yazıçısı Gen Bol, İrandan ağayi Fisincani, alman bəstəkarı Bir Bax, İrlandiya parlamentinin üzvü O Ki Var, Koreya diplomatı Sən Kim Sən, Tibet monaxı Adda Budda, zənci keşişi Eybi Var, Vyetnam partizanı Nəm-Nüm, Rusiya alimi Çirkin, İsrail hüquqşünası Şit Şor, Hindu qəbilə başçısı Çak-Çuk, Tailand yazıçısı Tartan Partan. Gəlin dostlarımızı alqışlayaq. (Gurultulu alqışlar).

Hörmətli xanımlar və cənablar! Rüşvət günümüzün ən aktual məsələlərindəndir. Buna göz yummaq olmaz, guya ki, rüşvət-filan adlı məsələ yoxdur. Rüşvət olub, var və olacaq. Bütün dünyada olduğu kimi bizim ölkədə də var. Buna biz realist və pragmatik mövqedən yanaşmalıyıq. Rüşvətin qarşısını almaq mümkün deyil. Əgər belədirsə və bunu bütün dünya elə beləcə də qəbul edirsə, onda bütün sivil bəşəriyyət kimi biz də bu məsələyə qanun çərçivəsində hüquqi cəhətdən baxmalıyıq. İzn verin bu barədə çıxış etmək üçün sözü bu sahədə görkəmli mütəxəssis hörmətli Birinci natiqə verək.

Birinci natiq rüşvətin tarixi köklərindən, siyasi, ictimai və iqtisadi təməllərindən danışdı, müxtəlif ölkələrin rüşvət praktikasından xeyli misal gətirdi. Tamamilə başlı-başsız qalmış bu sahəyə dövlət nəzarəti olmalıdır, – dedi, – dəqiq müəyyənləşdirilməlidir kim nə qədər, nə şəkildə və nə şəraitdə püşvət ala bilər ki, heç kim gözüqırıq olmasın, rüşvətdən gələn gəlirin vergi faizini vaxtlı vaxtında ödəsin. Bizim hazırladığımız konsepsiyaya görə rüşvətin miqdarı rüşvət alan şəxsin aylıq maaşının beş mislindən artıq olmamalıdır. Əlbəttə, istisnalar da mümkündür. Amma biz çox müzakirədən sonra bu rəqəmin real və ədalətli olduğu qənaətinə gəldik.

Konsepsiya sizə paylanıb, tanış ola bilər və öz mülahizələrinizi, təkliflərinizi, iradlarınızı söyləyə bilərsiniz.

Sözü İkinci natiq aldı:

–Son dərəcə vacib və vaxtında qaldırılmış məsələdir, – dedi. – Bir çox qabaqcıl Avropa ölkələrində hətta fahişəlik haqqında qanunlar qəbul olunduğu halda, bizim hələ rüşvət haqqında samballı bir sənədimiz yoxdur. İndi hamı deyir ki, rüşvətlə mübarizə aparıram. Mən başa düşmürəm, əgər hamı rüşvətlə mübarizə aparırsa, onda bəs bu rüşvət şoğəri kim alır? Mənim fikrimcə, rüşvətlə mübarizənin yeganə yolu onu leqallaşdırmaqdır. Bu məsələdə biz sovet dövrünün təcrübəsinə arxalanmalıyıq. Sovet dövründə rüşvəti dövlət özü məmurlara xüsusi konvetlərdə təqdim edirdi. Bunun nəyi pisdirdi? Sovet quruluşunu bəyənməyən bəzi adamlara mən bu yüksək tribunadan demək istəyirəm: sovet dövründə aldığınız rüşvətlər gözünüzdən gəlsin!

Üçüncü natiq tribunaya qalxdı:

–Bu günlərdə mənə belə bir fakt məlum oldu, – dedi. – Ali məktəblərin birində – adını deməyəcəm, lazım olsa, açıqlaya da bilərəm – tələbələr nə zaçota, nə imtahana gəlir, əlli dollarını, yüz dollarını, iki yüz dollarını ağzı bağlı zərfə qoyub, zaçot kitabçasıyla bir yerdə imtahan qəbul edəne göndərilir. Bu biabırçılıq deyil?

Kimsə yerdən:

–Biabırçılığın lap yekəsidir, – dedi, – iki yüz dollar ha! Pah atonnan! Barı bir əməlli-başlı məbləğ olaydı. Yoxsa iki yüz dollar! Ar olsun.

Üçüncü natiq:

–Bəli biabırçılıqdı, – dedi, – çünki bu barədə normativ aktlarımız yoxdur, olsaydı, o iki yüz dolları, ya nə bilim üç yüz, beş yüz, min dolları qapalı konvertlərdə deyil, açıq konvertlərdə, lap elə poçt vasitəsilə göndərmək olardı. Tələbələrin də, müəllimin də nə qədər vaxtına qənaət etmiş olardıq.

Sonra Dördüncü natiq çıxış elədi:

–Bu cəhətdən məktəb proqramlarına da yenidən baxmaq lazımdır. Balalarımıza nə öyrədirik? Füzulinin sözlərini: Salam verdim, rüşvət deyil deyib almadılar. Bu yolla biz hara gedəcəyik? İnsan quru salamlarla dolana bilər? Quru-quru qurbanın olum? Füzulinin, ən azı bu əsərini tamamilə qadağan etmək lazımdır, ya da izah etmək lazımdır ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır.

Beşinci natiq söz aldı:

–Əvvəl danışan bilsə ki, sonra danışan nə danışacaq, heç danışmaz. Məndən əvvəl danışan hörmətli həmkarım bilsəydi ki, mən nə deyəcəm, yəqin heç ağzını açmazdı. Məsələ ondadır ki, hörmətli həmkarım Füzulini düz başa düşmür. Füzuli nə deyir axı? Füzuli bizə tövsiyə edir ki, istəyirsən işin keçsin, salam yox, rüşvət ver. Bu məgər məsələyə realist, praktik, pragmatik mövqedən yanaşmaq deyil?

Altıncı natiq sözünə belə başladı:

–Mən də bu konsepsiyayı dəstəkləyirəm, – dedi, – amma bir prinsipial, çox ciddi iradəm var. – Maaşın beş qatı mislində yox, donluğun beş qatı mislində desək, daha yaxşı olmazmı? Axı donluq bizim doğma dilimizdədir.

Yeddinci qadın natiq:

–Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələdə qadınların da

tam hüquqları təmin olunur, – dedi.

İclası aparan:

–Onda burda deyilən təklifləri nəzərə alaraq konsepsiyanı səsə qoyuram, – dedi, – səsləri kim sayacaq?

–Haqqı Hesablı yaxşıdır, – dedilər.

Birdən Canbalanın yadına düşdü ki, o da nəsə deməlidir, yoxsa Maraqlı yenə onun üzünü danlayacaq. Əlini qaldırdı.

İclası aparan:

–Buyurun, – dedi, – başı sarıqlı oğlan. Adınız nədir?

Canbala:

–Adım Cavandır, – dedi, amma nə söyləyəcəyi birdən-birə tamam yadından çıxdı. Maraqlının sözünü xatırlayıb atalar sözü demək istədi, tərs kimi heç biri yadına düşmürdü. İclası aparan:

–Sözünüz yoxdursa, saymağa başlasınlar, – dedi.

Canbalanın qəflətən gözü işıldadı:

–Sayanın quluyam, saymayanın ağası, – dedi.

Elə bunu demişdi ki, nətiqlər yerindən sıçradılar:

–Nə? – deyə bir-birinin sözünü kəsə-kəsə bağırışmağa başladılar, – demək biz saymırıqsa, özünü bizim ağamız hesab edirsən? Onda biz kim oluruq, sənin nökrin? Ay hay. Bu nə saymazyanalıqdır belə, bu bura hardan gəlib çıxıb, kim buraxıb bunu bura? Qonaqlardan ayıbdır. Bütün bura toplaşan mötəbər əhli-məclisi təhqir etdi. Özünü bizim ağamız bilir. Ayıb olsun.

Bəli, nə yemisən turşulu aş, Canbalaya təpik vuran kim, yumruq ilişdirən kim, kəllə atan kim, başına stəkan çıxpan kim.

Canbala bir təhər kreslonun altına girib: – Canım, gözüm, məni niyə döyürsünüz, – dedi, – bə nə deyim ki, xoşunuza gəlsin.

Haqqı Hesablı məmnun-məmnun gülə-gülə: – De ki, sən öz saydığını say, gör fələk nə sayır, – dedi.

Canbala bir təhər salondan çıxdı. Öz-özünə təkrar edirdi: Sən öz saydığını say, gör fələk nə sayır. Tez-tez təkrar edirdi ki, yadından çıxmasın.

O biri yandan da canına vicə vicə düşmüşdü. Əliboş, yazısız qayıtsa, Maraqlı onun gününü göy əskiyə düyəcək. Bu vaxt Müdriklər Şurasının qabağından keçərkən divarda bir elan gördü: Əhməd Əndərabadi elmlər namizədi adını almaq üçün Moltanı dilinin müasir Azərbaycan dilinə təsiri mövzusunda dissertasiya müdafiə edir.

Canbala:

–Bunu mənə Allah yetirdi, – deyə düşündü və girdi Müdriklər Şurasının binasına.

Əndərabadi mətbuatın və radio-televiziya verilişlərinin dilindən çoxlu tutarlı misallar gətirərək moltanı dilinin müasir dilimizə səmərəli təsirini inandırıcı şəkildə sübut edirdi. Ondan sonra çıxış edənlərin hamısı da dissertasiyanın məhz bu baxımdan son dərəcə önəmli olduğunu xüsusi qeyd edirdilər. Akademik Fikrət Fikrətov: – Bu dissertasiya yalnız bizim elmə deyil, dünya elminə çox dəyərli töhfədir – dedi – mən Əndərabadını lap gənc yaşlarından tanıyıram, vaxtilə mənim ən istəkli tələbəm olub, o, elmlər namizədi adı almağa tamamilə layiqdir, mən ona ürəkdən səs verəcəm və güman edirəm ki, bütün şura üzvləri də ağsaqqal sözünü eşidib lehinə səs verəcək.

Professor Tələt Tələtov qeyd etdi ki, Əndərabadiylə tələbə yoldaşı olub və bu məsələlər elə o vaxtdan dostunu maraqlandırır. İndi bu uzun illərin zəhməti öz bəhrəsini verib, tarixi əhəmiyyəti olan bir dissertasiya meydana çıxıb. Əminəm ki, elmi namusu olan hər kəs bu əsəri yüksək qiymətləndirərək ona səs verəcək.

Dosent Qüdrət Qüdrətov qeyd elədi ki, Əndərabadi orta məktəbdə onun sevimli müəllimi olub. Və əlavə etdi: – Həyatda nə qazanmışamsa, ona görə istəkli müəllimimə minnətdaram. Odur ki, ona səs vermək mənimçün vicdan borcudur.

Sonda Əndərabadi çıxış edib hamıya təşəkkür elədi və işarə vurdu ki, xahiş edirəm burdan birbaşa Flamingo restoranına

təşrif buyurasınız. Hamınız.

Hamı əl çaldı.

Akademik Fikrət Fikrətov: – Məsələ aydındır, – dedi. – Səs verək.

Hamı səsini verib qutuya atdı. Akademik Fikrət Fikrətov dossent Qüdrət Qüdrətova:

–Qüdrət, bala, apar bu qutunu, səliqə-səhmana sal, gətir, – dedi.

Hamı bir-bir yanaşıb Əndərabadını ürəkdən təbrik edirdi.

Bir azdan Qüdrət Qüdrətov qayıtdı, qaş-qabağı yernən gedirdi:

–Səd heyf, – dedi, – hamı əleyhinə səs verib.

Bənizi qaçmış Əndərabadı:

–Necə, heç bir nəfər də lehimə səs verməyib? – deyə soruşdu.

Qüdrət Qüdrətov yavaş səsle:

–Əfsus ki, yox, – dedi.

Əndərabadı bir hala düşdü ki, çırtma vursan, qan damardı. Hamıya düşmən gözüylə baxırdı, bircə Canbalanı tanımırdı, odur ki, ona müraciətlə: – Görürsən də, görürsən bu namərdləri, – dedi. – Mən də sayırdım ki...

Canbala:

–Sən saydığını say, gör fələk nə sayır, – dedi.

Elə bil Əndərabadı bu sözə bənddi. Qıpqırmızı qızarmış gözləri hədəqəsindən çıxdı, Canbalanın üstünə cumub: – Nə, nə dedin? – deyə haykırdı. – Əlbəttə, qurd qarıyanda köpəyə gülünc olar. Amma eybi yox, moltanılar demişkən, eyib eyləmə eyiblərin eybinə, eyib edərsən, öz eybinə, eybi yox. Qisas qiyamətə qalmaz.

Maraqlının dediyi atalar sözləri bir-bir Canbalanın yadına düşürdü və o özünü gülməkdən saxlaya bilmirdi. Bu Əndərabadını lap cin atına mindirdi: – Dişlərini ağartma, it sümük axtarır – deyib, nə yemisən turşulu aş, Canbalanın yaralı başına bir-iki qapaz çəkdi.

Ara qarışb məzhəb itdi, Canbala da dabanına tüpürüb aradan çıxdı. Qapıda Tələt Tələtova rast gəldi. Professor: – Amma heyf Flaminqodan, – dedi. – Mən nə bileydim ki, hamı əleyhinə səs verəcək? Doğrudur, Əndərabadi bütün dissertasiyasını akademik Fikrət Fikrətovun kitabından oğurlayıb, amma məsələ ondadır ki, Fikrət Fikrətov da kitabını dosent Qüdrət Qüdrətovun monoqrafiyasından köçürüb.

Heyf Flaminqodan... Mən külbaş gərək lehinə səs verəydim. Deyir, oğrudan oğruya halaldır.

Canbala küçəyə çıxıb öz-özünə təkrar edirdi: Oğrudan oğruya halaldır.

Bu sözləri deyə-deyə küçəylə gedirdi ki, qışqırıq eşitdi:

–Mustafa!Mustafa!

Səs Avara bağından gəlirdi, bir az yaxınlaşıb gördü ki, bura otuz-qırx adam yığışıb və TMustafaU yox, TistefaU qışqırırlar.

Bir nəfər kətilin üstünə çıxıb danışdı. Canbalanın ağzı açıq qaldı: kim olsa yaxşıdır – Misgər Maraqlı! Misgər müəllim alovlu nitq irad edirdi:

–Bunlar yumurtadan yun qırxırlar, – deyirdi. – Elçisi Gülüm olanın, başına külüm olar.

Yığışanlar qışqırmağa başladı:

–İstefa! İstefa!

Maraqlı nitqinə davam etdi:

–Gözəl ağa çox gözəl idi, vurdu çiçək çıxartdı. Yalançını mənzilinə qədər qovmalıyıq!

–İstefa! İstefa!

Canbala fikir verdi ki, hamı qışqırır, amma yanında dayanan qoca kişi heç ağzını da açmır.

–Canım, gözüm, əmican, bə sən niyə qışqırmırsan?

Qoca:

–Çox qışqırmışam, çoxlarını istefaya göndərmişəm, – dedi, – amma axırı bir xeyrini görməmişəm. Hər gələn gedənin atasına rəhmət oxutdurur.

Canbala gördü ki, iki-üç adam da qıraqda dombalaq aşır.

–Canım, bunlar niyə dombalaq aşır? – deyə soruşdu.

–Bunlar bir partiyadan başqasına keçənlərdir, dombalaq aşır camaata göstərmək istəyirlər ki, mövqelərini tamamilə dəyişiblər.

–Belə de.

–İstefa! İstefa!

–Yaxşı, gözüm, canım, əmican, axı bu camaat nə istəyir?

–Nə istəyəcəklər, deyirlər, bəsdir siz yediniz, qoyun indi də biz yeyək.

–Bəs o birilər nə deyir?

–Onlar da deyir ki, tələsməyin, bu gün biz yeyək, sabah siz yeyərsiz.

Elə bu vaxt sanki bu sözlərə cavab olaraq Misgər Maraqlı:

–Bu günün işini sabaha qoyma, – dedi.

Qoca:

–Bəs sən özün kimlərdənsən? – deyə soruşdu, – sən nə deyirsən?

Canbala qeyri-ixtiyarı bayaqdan bəri ürəyində təkrar etdiyi sözləri dedi:

–Oğrudan oğruya halaldır.

Amma bunu elə bərkdən dedi ki, Misgər Maraqlı da eşitdi, çönüb baxdı, Canbalanı tanıdı:

–Canbala, sən də burdasan? Nə dedin, bir də təkrar elə görüm.

Canbala dili topuq çala-çala:

–Oğrudan oğruya halaldır, – dedi.

Misgər Maraqlı vulkan kimi püskürdü:

–Görürsüzümü, – dedi, – bu da mənim işçim, mən çoxdan bilirdim ki, sən opportunistən. İt araba kölgəsində yatar, elə bilər öz kölgəsidir. Təqsir məndədir ki, sənin kimi avaranı neçə ildir qovmamışam. Atı çaparlar, əti çaparlar. İtil burdan. Bir də səni gözüm görməsin, – heç cür sakit ola bilmirdi – bunun ağız-burnuna bax, bizə oğru deməyinə bax. Qovun bunu getsin.

Camaat Canbalaya hücum etdi. Nə yemisən, turşulu aş, vur

ki, vurasan. Canbalanın ağzı-burnu qanadı.

Maraqlı axır insafa gəldi:

–Yaxşı bəsdir, – dedi, – dərslərini aldı, sonra ölər, bunu da bir söz eləyərlər. Ölünü öz başına qoysan, kəfənin yırtar. Keçək indiki durumumuza. İndiki durum belədir: Pulun var, giriş, pulun yox, sürüş.

–İstefa! İstefa!

Qoca dəsmalını çıxarıb Canbalanın üzünü sildi. Gözlərinin altı qaralmış, burnu şişib abı badımcana dönmüşdü. Qoca:

–A bala, nə işin vardı, oğrunun yadına daş salırdın, – dedi. – Nə qədər gec deyil, dur burdan əkil. Bura sən girən kol deyil. Ayının min oyunu bir armudun üstündədir.

Bəli, güc-bəla Canbala burdan da canını qurtardı. Yarıq-sarıq başını aşağı salıb küçəylə addımlamağa başladı. Yaman susamışdı, ora-bura döyükdü ki, bir çayxana tapsın, az getdi-üz getdi, dərə-təpə düz getdi, çıxdı bir çayxananın qabağına. Gördü üstündə iri hərflərlə GİÇ, altında da bir az xırda hərflərlə Gənc İstedadlar Çayxanası sözləri yazılıb. İçəri keçmək istəyirdi ki, Çayçıbaşı qarşısını kəsdi.

–Vəsiqən var?

–Nə vəsiqə? Yoxdur.

–Bəs onda bura niyə gəlmişən, gənc istedadsan?

–Bilmirəm.

–Nəyi bilmirsən?

–Canım, gözüm, gənc olmağına gəncəm. Adım da elə Cavandır, Canbala da deyirlər. Amma istedadlı olub-olmamağımı hələ ki bilmirəm.

–Vəsiqən yoxdursa, buraxa bilmərəm.

–Vəsiqəni kim verir?

–Kim verəcək, əlbəttə ki, özün. Bir kitabça alırsan dükandan, şəklini çəkdirib yapışdırırsan, içində də yazırsan ki, bəs mən Filankəs Bəhmənkəsov gənc istedadam. Özün qol çəkirsən, özün möhür basırısan, vəssalam.

İçəridən səs gəldi:

–Çayçıbaşı, kimnən orda çənə-boğaz olursan, çaylarımız soyudu. Təzələ.

Çayçıbaşı:

–Bir nəfər cavandır, – dedi, – amma vəsiqəsi yoxdur.

–Burax gəlsin. Bəlkə istedadlıdır.

–Nə deyirəm, – Çayçıbaşı Canbalanı içəri buraxdı. İçəridə dörd nəfər masa başında oturub çay içirdilər. Biri Canbalanı çağırdı:

–Gəl bura görək, kimsən, nəçisən?

Canbala: – Müxbirəm, Ədavət qəzetində – dedi, – adım Cavandır, Canbala da deyirlər.

–Çox gözəl, çox da pakizə. Ədavət bizim qəzetdir, redaktoru da bizim adamdır. Yaxşı, kim səni bu kökə salıb. Yəqin Az. Yaz. Poz. Birliyində şil-küt edib bu günə qoyublar.

Hamısı yer-yerdən: – Rədd olsun Az. Yaz. Poz. Birliyi – deyə bağırışdılar.

Canbala:

–Yox, mitinqdən gəlirəm, – dedi, – ondan əvvəl də arvadlar başımı yardılar.

–A, belə de. Yenə cavanları əzişdirirlər. Eyib etməz. Qara günün ömrü beş gündür. Hamısının hayıfını çıxacaq. Yaşasın başı sarıq, başı yarıq qardaşımız. Bağışla karanoy, adın nə oldu?

–Adım Cavandır, Canbala da deyirlər.

–Yaxşı Canbala qardaş, nə yazırsan, nə pozursan?

–Canım, gözüüm, hələ heç nə yazmamışam.

–Bu oldu lap əla. Əsl bizim malımızsan. Beş idik olaq altı. Məhv olsun Az. Yaz. Poz. Birliyi. Tanış olaq, mən gənc istedadlı şairəm – Cinas Gəraylı. Bu gənc istedadlı dramaturqdur – Qara Dönməz. Bir az qaraqabaqdır, odur ki, zarafatla ona Qara Dinməz deyirik. Bu gənc istedadlı tənqidçidir – Qarayaxanlı. Bu da ki, Sirkə Badımcandır – biz ona zarafatla janrı naməlum deyirik. Beləliyinə baxma, çox tünd xasiyyəti var.

Qarayaxanlı: – Sirkə nə qədər tünd olsa, qabını çatladar, – dedi.

Sirkə Badımcanı od götürdü: – Mənə sataşdın? İndi baş gözünü əzib səni Canbaladan pis günə qoyaram.

Qarayaxanlı: – Mən neyləyim ki, özün özünə belə qəribə təxəllüs seçmişən, bilinmir üzümdən alınan sirkəsən, ya bit-sirkə.

Sirkə Badımcan qaynar çayniki götürüb ayağa qalxdı: – Bura bax, – dedi, – mən ölü bit deyiləm ki, dırnaq altında qalım, sənə bir toy tutaram ki... Bu saat qulağını dişləyərəm.

Dava-mərəkə məlum deyildi ki, nəylə bitəcək, Cinas Gəraylı araya girib dostlarını sakitləşdirdi.

–Boşlayın uşaqlar, bir-birinizlə dalaşmayın. Unutmayın ki, bizim bir hədəfimiz var: Az. Yaz. Poz. Birliyi.

Dərhal yer-yerdən: Qəhr olsun Az. Yaz. Poz. Birliyi – deyə qışqırırdılar. Bircə Qara Dönməz susub durmuşdu, ağzını açmırdı.

Cinas Gəraylı: – Sizə bir maraqlı əhvalat danışım, vaxtımızı keçirək, – dedi. – Əmimlə aramız dəymişdi. Bir az incimişdi məndən. Fikirləşdim ki, görüm necə eləyim könlünü alım, barışaq. Getdim evlərinə, gördüm ləyəndə sabunla ayaqlarını yuyur. Gözlədim. Elə ki, yudu qurtardı, götürdüm ləyəni qurtartı başıma çəkib içdim. Əmimin gözləri yaşardı. Məni qucaqlayıb o üzümdən, bu üzümdən o ki var öpdü, o barışan barışdıq.

Qarayaxanlı:

–Bax budur əsl poeziya. Bax budur əsl şəriyyət. Yoxsa ki, it ərsini apardı.

Sirkə Badımcan Canbalanın qulağına əyilib: – Əmisini tanıyıram, – dedi, – beş ayda bir yuyur ayaqlarını.

Cinas Gəraylı:

–Çayçıbaşı, çaylarımızı təzələ, – dedi.

Canbala: – Canım, gözüm, bəs dediniz beşsiniz, burda ki, dörd nəfər var, – dedi.

Cinas Gəraylı: – Beşinci indi gələcək, – dedi, – bilmirəm niyə yubanır. Elə onun şərəfinə yığışmışıq, bu gün gənc istedadlı nasirimiz Tüğyan Tufanın əlli altı yaş altı ayı tamam olur. Harda olsa, gəlib çıxar.

Elə bu sözü demişdi ki, pırtdaşlıq saçlı birisi onlara yanaşdı, hamıya bir–bir əl verdi.

Cinas Gəraylı:

–Xoş gördük Tüğyan, – dedi, – ad günün mübarək. Şübhəsiz, bu tarixi bir gündür. Bəs niyə yubandın?

Tüğyan Tufan qoltuğundan iri bir dəftər çıxardı: – Əliboş gəlmək istəmirdim, –dedi, – romanımın son nöqtəsin qoyub gəldim.

Sirkə Badımcan:

–Şübhəsiz, şedevrdir, – dedi, – adı nədir?

–Heç nə.

–Nə?

–Heç nə. Romanımın adı Heç nə dir. Özünüz baxa bilərsiniz.

Dəftəri açdı. Birinci səhifədə: Tüğyan Tufan. Heç nə (roman) sözləri yazılmışdı. O biri səhifələr bomboş idi. Bir də dəftərin son səhifəsində nöqtə qoyulmuşdu.

Hamı bir müddət maddım-maddım bir-birinə baxdı. Sonra:

Cinas Gəraylı: – Zafarat edirsən? – dedi.

–Zarafat niyə, bu mənim uzun zaman düşünüb daşındığım ədəbi mövqeyim, əgər bilmək istərsiniz kəşfim, tapıntımdır. Heç nə – bu dünyanın boşluğunun, həyatın heçliyinin rəmzidir. Artyur Rembo şairliyi atandan sonra şair olub. Stefan Mallarme ağ kağız vərəqini vəsf edib. Bizim onlardan nəyimiz əysikdir?

Sirkə Badımcan: – Doğrudan da, burda nə isə dərin bir məna var, – dedi.

Qarayaxanlı: – Mənə elə gəlir ki, – dedi, – bu metobolik metamorfozanın metafizik metaforasıdır.

Sirkə Badımcan: – Xeyr, – dedi, – məncə, bu yeni təfəkkürlə yeni təxəyyülün tənəsübünün təşbehidir. Deyilmi?

Tüğyan Tufan təvazökarlıqla: – Elə də şərh etmək olar, belə də, – dedi, – biz nasirlərin işi yazıb pozmaq, siz tənqidçilərin işi yazdıqlarımızı və yazmadıqlarımızı yozmaqdır.

Qarayaxanlı: Gəl bu əsəri bizim Çərən-pərən almanaxında ixtisarla çap edək.

–Bir səhifəsini də ixtisar etməyə qoymaram.

–Ağ kağız deyil, yüz yox, əlli səhifə olsa olmaz.

–Olmaz, mən romanı bütün şəkildə Həftə-becə nəşriyyatında çap etdirəcəm.

Sirkə Badımcı: – Əsl ədəbiyyat bax budur, – dedi, – biz yalnız belə eksperimentlərlə dünya səviyyəsinə çıxacaq, neçə-neçə Nobel mükafatı alacaq. Səzım dıncır-dıncır ədəbiyyatına son qoyulmalıdır. Rədd olsun Az. Yaz. Poz. Qara Dinməzdən başqa hamısı bir yerdə: Qəhr olsun Az. Yaz. Poz! Məhv olsun Az. Yaz. Poz! Sədr olsun Gənc istedadlar! Altmışıncılara ölüm! – deyə qışqırdılar. Sonra bir-birinin sözünü kəsə-kəsə yer-yerdən danışmağa başladılar:

–Sorokin deyir ki, sortir əsl ədəbiyyatın həqiqi məkanıdır.

–Umberto Eko deyib ki, ekonomika egonun göstəricisidir.

–Derrida deyir ki, dəridən qabıqdan çıxmasan, dərinə saman təpərlər.

Tüğyan Tufan:

–Əlbəttə, kötük olub biz gənc istedadların yolunu bağlayan yaramazlar gənc nəsli başa düşməz, – dedi. – Hələ bütün klassik ədəbiyyatı da şələləyiblər bellərinə. Belə ağır yüklə biz irəliyə gedə bilərik, Avropa səviyyəsinə çıxə bilərik? Doloy Füzuli, doloy Dədə Qorqud, doloy Mirzə Cəlil. Ədəbiyyat bizdən başlanır. Bir baxın Az. Yaz. Poz. Birliyində nə hökm sürür: mühafizəkarlıq, irtica, yerlibazlıq.

Cinas Gəraylı:

–Yerlibazlıq? – dedi. – Axı sədr də, müavinləri də ayrı-ayrı bölgələrdəndir. Mən insafla danışan adamam.

Tüğyan Tufan: – Sən çox sadələvh adamsan, – dedi, – yadına sal, hər üçü hansı ayda anadan olub. Bəli, hamısı Balıq

bürcündəndir. Bəs o biri bürclər, Şir bürcü, Buğa bürcü, Xərçəng bürcü, Əqrəb bürcü? Nəhayət, bizim Ayı bürcü? Biz hamımız Ayı bürcündənlik, birimiz rəhbərlikdə təmsil olunmuşuqmu? Az. Yaz. Poz. Birliyində adi yerlibazlıq yox, kosmik yerlibazlıq hökm sürür. Bildin? Məhv olsun Az. Yaz. Poz! Sədr olsun gənc istedadlar! Əziz dostlarım, mən sizdən bir-iki bayram böyüyəm. Bilirəm ki, sədrlik məsələsi gələndə aramızda dava-dalaş düşəcək, vur-çatlasın başlanacaq. Odur ki, mən təklif edirəm hərəməz iki ay sədr olaq, il tamam olsun.

Sirkə Badımcan: – Axı biz beş nəfərlik, – dedi.

Cinas Gəraylı: – Altıncı da Canbala. Onu bizə Allah yetirdi. Hərəməz iki ay sədr olaq, il tamam olsun.

Hamı bir ağızdan: – Əla fikirdir, əla, əla, – dedilər. – Hərəməz iki ay, il tamam olsun. Kimdən başlayaq?

Cinas Gəraylı: – Elə Canbaladan başlayaq ki, heç birimizin xətrinə dəyməsin. Canbala, sən hansı bürcdənsən?

Canbala:

–Mən biləni, Ayı bürcündən, – dedi.

Hamı bir ağızdan:

–Əla, əla, – dedilər, – əsl bizim adamsan. Doşab almışsıq, bal çıxıb.

–Çömçə tutan bizə tərəf olacaq. Sən də ayı, biz də ayı. Di sən də mövqeyini bildir, Canbala, de görək bu işə nə deyirsən?

Birdən bayaqkı qocanın sözləri Canbalanın yadına düşdü:

–Ayının min oyunu bir armud üstündədir, – dedi.

Elə bil, qurbağa gölünə daş atdılar.

Birinci Sirkə Badımcan özünə gəldi: – Bizə ayı deyirsən?

–Özünüz demədiz ki, ayıyıq?

–Ay sən lap... Biz də bunu adam bilmişdik. Elə yaxşı eləyibər baş-gözünü yarıblar.

Birdən bayaqdan bəri susan Qara Dinməz stəkanını qaldırıb içindəki çayı Canbalanın başına tökdü, sonra armudu stəkanı dişləyib xırta-xırt yeməyə başladı. Çayçıbaşı hövlnak özünü yetirdi:

–Ay filan-filan şüdə, – dedi, – yenə stəkan yeyirsən, sənin əlindən stəkan-nəlbəki qalmadı. Keçən səfər, saymışam, düz üç stəkan, iki nəlbəki xırtdatmışam. Gəlib burda müftə çay içdiyiniz bəs deyil, olan qalan qab-qacağımı da yeyirsiniz.

Canbala başa düşdü ki, bunun axırı turşulu aşdır, bir təhər sivişib aradan çıxdı. Çayçıbaşı elə hey deyiniirdi: Yaxşı deyiblər, TKöç geri qayıdanda keçinin axsağı qabağa düşərU.

Canbala bu sözləri sırğa edib qulağından asdı.

Düşündü ki, yaralı başına nə çarə qılsın. Daha TÇamaşırU qəzetinə qayıdası deyildi. Birdən ağına bir fikir gəldi. Yaxşı, bunlar ağızlarından qaçırmadılar ki, məni Az. Yaz. Poz. Birliyinə sədr eləyəcəklər. Bəlkə bir bəxtimi sınayım. Oldu oldu. Tutdu qatıq, tutmadı ayran. Bir şey ki, itirmirəm. Bəlkəm elə şahlıq quşu uçub mənim bu yaralı başıma qondu.

Bəli, üz tutdu Az. Yaz. Poz. Birliyinə.

Birliyin üzvləri sədr İbiş İbişlinin otağına yığışmışdılar, sədrin sağ yanında birinci müavini Fənd Fərəc, sol yanında ikinci müavini Nazlı Qəməzəli əyləşmişdi. Asuda xanım çıxış edirdi:

–Bu necə olur belə? Çin təqvimiyə İt ilində mənim Çində kitabım çıxıb. Çin yazıçısı Sən-Yat-San məni görəndə – Siz bir ensiklopediyasınız, izahlı lüğətsiniz, telefon kitabçasısınız, – deyir, – vətənimdə isə qədir-qiymətimi bilən yoxdur. Az. Yaz. Poz. Birliyindən heç vaxt heç bir qayğı görməmişəm. Görməmişəm, – deyə təkrar etdi.

Əhməd Biqəm dodağının altında: – Görməmiş olduğunu çoxdan bilirik, – dedi. Asuda xanım heç cür sakit ola bilmirdi: – İndiyəcən bir qotur ad da verməyiblər. Mənə ad-zad lazım deyil. Amma axı bu gün varıq, sabah yox. Mən öləndə heç üçüncü qəbiristanlıqda da basdırmayacaqlar, deyəcəklər, fəxri adın yoxdur.

Əhməd Biqəm:

–Ora onsuz da tünlükdür, – dedi. – Dördüncü qəbiristanlıq yaxşıdır, oranın havası da çox xoşdur.

–Elə orda da soruşacaqlar ki, fəxri adın var, ya yox?

–Kim soruşacaq, inkir-minkir?

Elə bu vaxt Xoca Zığ-zığ ayağa durub:

–Bəs mənim yubileyim nə oldu? – dedi, – axı mənim bu il səksən səkkiz yaşı tamam olur. Nə qədər xalqa xidmət göstərmək olar? Xalqa xidmət eləməkdən lap canım boğazıma yığılıb. Bəs mənim bir quruca yubileyimi qeyd eləmək olmazdı?

İbiş İbişli:

–Bıy, ə kişi, – dedi, – keçən ay qeyd eləmədik yubileyini? – dedi, – hələ yaxşı bir samavarnan tikiş maşını da bağışladıq.

Xoca Zığ-zığ: – Doğrudan a, – dedi, – tamam yadımdan çıxmışdı.

Mərd Mazarov:

–Mən də Birliyimizin işindən çox narazıyam, – dedi, – Nizamini heç yada salmırıq. Əvvəllər mən hər gecə yuxumda Nizamini görərdim, indi beş-altı ay olar, yuxuma girmir. Bəs görəsən, Birlik niyə bu məsələylə maraqlanmır, dahi şairimizə belə soyuq, biganə yanaşır? Mən xəcalət çəkirəm ki, bu birliyin üzvüyəm.

Nazlı Qəməzəli:

–Məlik, sən orda neyləyirsən? – deyə soruşdu.

Həfçi Məlik:

–Dişimi qurtdalayıram, Nazlı xanım, İbiş müəllimdən rəsmi icazə almışam.

Xəbərçi Xədicə rəhbərliyi göstərdi: – Biz bunların yolunda canımızı qoyuruq, əvəzində nə görürük? Dünən televizorda yaxşı bir hind kinosu göstərirdilər. Yaman ağlamalıydı. O biri kanalda da Nazlı Qəməzəli danışır. Mən hind kinoları üçün sino gedirəm, amma canıma cəfa basıb keçirdim o biri kanala, Nazlı xanıma tamaşa elədim. İndi budur bunun əvəzi, budur bizim haqq-sayımız. Bu fədakarlığımızın qarşısında bir üçotaqlı mənzil də vermirlər mənə. Hamamın açılışına biletdə göndərmişdilər, özləri getdi, bizə çatmadı. Hamam suyuyla

dost tuturlar.

Tərs Tahir:

–Odur lotoreya biletlərini də ancaq özləri udur, – dedi.

At Balaxanım:

–Düz deyirsən, Tahir, – dedi. – O gün nekroloq çıxıb, yenə mənim adım yoxdur. Nekroloqa adımın düşməsinə də mənə çox görürlər.

Fənd Fərəc:

–Arxayın ol, Balaxanım, sənə kişi kimi söz verirəm, inşallah bir ölü ölən kimi hökman adını görəcəksən imzalar içində.

Elə bu yerdə Tərgəldi – Tarik Tərən qəflətən durub şer oxumağa başladı:

*Aşdı, daşdı düşbərə,
Hamıdan başdı düşbərə,
Hərə bir qaşığı tapıb
Taraş-taraşdı düşbərə.*

İbiş İbişli qəlyanını tüstülədir:

–Bala, sən orda nə deyirsən? – deyə xəbər aldı.

Tarik Tərən:

–Zəngin xalq yaradıcılığımızdan bir örnək yada salıram, İbiş müəllim, – dedi.

–Di onda de gəlsin, – deyə İbişli qəlyanından bir qüllab da aldı.

Tərgəldi – Tarik Tərən yenə bir ağız şer oxudu:

*Həsən də qəlyan çəkir,
Hüseyn də qəlyan çəkir,
Tənbəki bol olanda
Dovşan da qəlyan çəkir.*

İbişli yerindən sıçradı:

–Nə? Sən də mənə söz atırsan? Dünən uşağı. Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış. Mən daha burda bir dəqiqə də qala bilmərəm, başımı, papağımı, darağımı götürüb çıxıb gedirəm, hansınız istəyirsiniz, bura böyüklük eləsin.

Canbala daha dözmədi, Çayçıbaşının sözünü xatırladı:

–Köç geri qayıdanda, keçinin axsağı qabağa düşər.
Hamı ilan çalmış kimi yerindən sıçradı:
–Bu kimdir belə, bizə keçiyi deyir?
Əhməd Bığəm:
–Özü də axsaq keçiyi, – dedi. – Bax bu, yaman dərdədir.
Bəli, nə yemisen, turşulu aş, Canbalanın yarıq-sarıq başına
bir oyun açdılar, gəl görəsən. İki göz istəyir tamaşasına.
Sarığını açıb, qulağından tutub tulladılar eşiyə.
Canın bibəla, Canbala, canın yanmasın, daha nə deyim axı
ki, işin içindən iş çıxmasın, məni də sənin gününə salmasınlar?
Qoqol rəhmətliyin sözü yadıma düşdü: Skuçno na svete,
qospada, yəni ki, darıxıram, Canbala, yaman darıxıram.
Bir də Sabir rəhmətliyin sözü: Dərlər usan, hərzəvü hədyan
demə, Güc gətirir dərd, usana bilmirəm.
Allah ikisinə də rəhmət eləsin.

*20-26 sentyabr 2003,
Zağulba.*

QIRMIZI LİMUZİN (hekayə)

*Yeddi təpəli şəhrimdə
İtirdim qönçə gülümü.
Nə ölümdən qorxmaq ayıb,
Nə də düşünmək ölümü*

Nazim Hikmət

O, qəfilcən dayandı. Ətrafa boylandı. Buralar ona həm tanış gəlirdi, həm də bu dar küçəni sanki ilk dəfə görürdü. Bir ya ikimərtəbəli evlər, səliqəsiz həyətlərin qarışıq qoxuları, sal divara dirənən kor dalan. O. ya sanki çox uzaqlarda qalmış xəyal kimi, ilğım kimi, süzülüb nazılmış xatirələr kimi, bulanıq yuxu kimi qeyri-müəyyən bir aləmi andırırdı. Uşaqlığının anımlarıydımı bu?

Yox, uşaqlığı bu məhəllədə keçməmişdi. Bəlkə haçansa, çox illər qabaq buralara kiməsə qonaq gəlibmiş, bəlkə bu evlərin birində qohumları, ya dostları, tanışları yaşayırmış. Yadına sala bilmirdi. İşlədiyi idarənin yolu bu küçələrdən keçmirdi. Şəhəri sərgərdan dolaşıb dəxli olmayan məhəllələrdə azmaq şəkəri də yoxdu. Bəs nədən bütün yan-yörə ona bu qədər məhrəm gəlirdi, sanki haçansa bu həndəvəri qarış-qarış, addım-addım hədirləmişdi. Bir də içindəki bu təşviş, qərribə nigarançılıq, narahatlıq hissi – məşum bir duyğu – hardandı? Sanki nədənsə eymənirdi. Nədən? İçində elə bir hiss vardı ki, sanki ömrü boyu yaşadığı şəhərin tanış gəlməyən bir məhəlləsinə deyil, özgə, yad bir şəhərin ona tanış görünən küçələrinə düşmüşdü.

Saatına baxdı. Gecə yarısına, patrul saatına az qalırdı. Ömrü boyu yaşadığı bu şəhərin hər yönünə, hər istiqamətinə, məhəllələri arasındakı məsafələrə bələd idi. Bu dar küçələrin labirintlərindən çıxıb geniş prospektlərlə özünü evinə

çatdırmalıydı. On iki olana qədər. Yoxsa gəzəyənlərə – patrula rast gəlib səhərdək saxlanıla bilərdi.

Bəlkə ay işığı idi onu eyməndirən. Müxtəlif biçimli, yarıçuq xərabeləri andıran bu köhnə binaların, düyün düşmüş kələf kimi bir-birinə dolaşmış ensiz küçələrin adamsızlığında, "qu" deyib qulaq tutulan səssizliyində ay işığı ətrafı gümüşü-boz bir rəngə – kül rənginə boymışdı və O.ya elə gəlirdi ki, bu ölü rəngi hansısa başqa bir dünyadan sızıb-süzülür. O, ay ziyasının kəməndinə bağlanıb gecələr gözü açıq gəzən lunatik deyildi. Yuxuda da deyildi. Ayıqdı. Vaxtı, saati dəqiq müəyyənləşdirə, hərəkətlərinə nəzarət edə bilirdi. Bəzən yuxuda çəkisizlik aləmindəymiş kimi ayaqlarının yüngülcə bir təkaniylə yerdən aralanıb uzun bir məsafəni tullantıyla qət etdiyini də xatırladı, yenə də yuxuda qıçlarının qıç olub bircə addım ata bilmədiyini də. Amma indi nə ayaqları qıç olmuşdu – həmişəki tək addımlayırdı – nə də çəkisizliyin yüngüllüyünü duyurdu. Yuxu deyildi bu.

Bəs onda gecənin bu vaxtı şəhərin bu məhəlləsində nə işi vardı? Niyə gəlmişdi bura, necə düşmüşdü bu yerə, haçandan bəri burdaydı? Nə qədər çalışırdısa da, bu sualların bircəciyinə də qəti cavab tapa bilmirdi. İçən də deyildi ki, bu müəmmarı sərxoşluğunun ayağına yazsın. Təşviş hissinin, az qala vahiməyə, qorxuya keçə biləcək nigarançılığının da səbəbi bu idi. Həm də ürəyinə dammışdı, indicə, lap bu yaxında nəyinsə məşum bir şeyin – nəyin? – baş verəcəyini fəhmlə duymuşdu. Bu önduyum idi O.yu eyməndirən.

Kor dalana arxa çevirib tindən sola buruldu, bir neçə addım atandan sonra qarşıda başqa bir sal divarla üz-üzə gəldi. Yeni bir çıxmaza düşmüşdü, amma yenə də sol tərəfdə dar bir qapı vardı, bu qapıdan keçib həyəətə yox, başqa bir küçəyə çıxdı və həmin andaca ürəyinə dammış qorxu durulub aydınlaşmağa başladı; səsdən hürkmüşdü.

Bayaq bəlkə çox uzaq bir hənir kimi duyulan səs indi artıq uğultu kimi eşidilirdi. Motor uğultusuydu. İşə salınıb qızdırılan

motorun uğultusu. Az sonra motor qızacaq və maşın hərəkət edəcəkdə. Gecənin bu vaxtı dar küçələrdən hər hansı bir maşının keçməsi imkansız olan bu yerdə hələ görmədiyi avtomobil nədən O.yu belə xoflandırırdı? Özü də bilmirdi, amma nəyin bahasına olur-olsun bu məşum maşından qaçıb qurtulmaq, uzaqlaşmaq, xilas olmaq istəyirdi.

O, addımlarını yeyinlətdi və addımlarını yeyinlətməsiylə maşın səsinin sürətlə yaxınlaşdığını da hiss etdi. Az qala panikaya qapılırdı, addımlarını tələsdirə-tələsdirə qaçmağa başladı və qaça-qaça düşünürdü ki, maşın bu dar, dolaşq küçələri belə sürətlə necə keçə bilər?

Uğultu lap yaxından gəlirdi. O. özünü məcbur elədi ki, qanrılıb geriye baxsın. Bir an dayandı, döndü, baxdı. Dar küçəni belədən-belə, səkidən-səkiyə tutmuş iri, qırmızı bir limuzin düz O.yun üstünə gəlirdi, iyirmi beş-otuz metrliyində idi. Anı, sövq-təbii xilas olmaq istəyiylə O. özünü yanındakı qapıdan içəri saldı, qaranlıq dəhlizin divarına sıxılıb gizləndi. Elə bil, dərhal maşının da sürəti azaldı, uğultusu sanki yavaşdı, hətta onun dayandığını düşünmək olardı. Amma qırmızı limuzin dayanmamışdı, intəhası əvvəlkindən fərqli olaraq xeyli aramla hərəkət edirdi. O.yun gizləndiyi qapıya yaxınlaşırdı.

...və gəlib düz qapının qarşısında dayananda O. qırmızı limuzinin içini də gördü. Maşının içində heç kəs yox idi. Sürücüsü də yoxdu, sükanın ardındakı yer bomboşdu.

...Zəngli saati həmişəki kimi 7-nin üstünə qoymuşdu. Amma saat zəng çalmamış özü oyandı. Qərribə yuxusunun üşütməsi hələ canından çıxmamışdı. İki-üç saniyədən sonra şüuru durulub aydınlaşdı: öz evində, öz yatağında olduğunu dərk etdi. İndicə gördüklərinin yuxu, qarabasma olduğunu anladı və xəfifcə gülümsünüb başını buladı.

Yeni bir gün başlanırdı. Durub yuyunmalı, idman etməli, üzünü qırxmalı, çay içməli və işə getməliydə. Bu gün görüşü olduğu işləri düşündü, onların hər gün təkrarlanan cansıxıcı

ardıcılığını xatırlayanda ürəyi darıxdı. Yorğanı başına çəkib yenidən yuxunun girdabına dalmaq istədi. Amma bunu bacarmadı və birdəfəlik təsdiq olunmuş ömür cədvəlinə riayət edərək sıçrayıb yataqdan qalxdı.

Yarım saat sonra tək-tənha yaşadığı mənzilinin qapısını açırlayıb pilləkənlə dördüncü mərtəbədən enməyə başladı. Beş dəqiqədən sonra 7 nömrəli avtobusa minib metro stansiyasının yanında düşməli, metronun üç stansiyasını keçib dördüncüsündə çıxmalı və yüz metr məsafəni piyada addımlayıb idarəsinə çatmalı idi. On səkkiz il idi ki, şənbə-bazardan və bir aylıq məzuniyyət müddətindən başqa hər gün eyni vaxtda, eyni saat və dəqiqələrdə eyni minik vasitələriylə eyni marşrutu qət edirdi.

Siqaret yandırıb evinin çöl qapısından eşiyə çıxan kimi diksinib ayaq saxladı. Küçədə, səkinin yanında qırmızı limuzin dayanmışdı. O. nəyə desən and içə bilərdi ki, bu gecə yuxuda gördüyü həmin maşındır. İçi də bomboşdur. Yuxuda gördüyü kimi. Amma indi yuxudakı ay işığının gümüşü-kül rəngindən fərqli olaraq, bol günəşli bir gündü və O.nun qapısında dayanmış bu qırmızı limuzindən heç bir qorxusu-hürküsü yox idi. Maşındır da, burda dayanıb. Dayanıb-dayanıb. Nə olsun? Doğrudur, indiyədək al qan qırmızı rəngiylə başqa maşınlardan fərqlənən bu qırmızı limuzini burda dayanan görməmişdi. Amma düşündü ki, bəlkə də görüb – burda, ya başqa bir yerdə, fikir verməyib, diqqət eləməyib, görünür, nədənsə, şüuraltı bir qatda yaddaşına həkk olunub və odur ki, yuxusuna da girib.

Avtobusun ləhləyə-ləhləyə gəldiyini görüb addımlarını yeyinlətdi və artıq çoxdan vərdiş etdiyi basabas içində dal qapıdan birtəhər içəri dürtüldü. Avtobusun arxa pəncərəsindən geriye baxdı, – nədən maraq etdiyini özü də bilmirdi – amma hər halda evinin qapısına sarı baxdı. Qırmızı limuzin elə durduğu yerdəcə dayanıb qalmışdı.

İkinci dayanacaqda çox adam düşdü, avtobusun içi seyrəkləşdi və O. boşalmış yerlərdən birinə əyləşdi.

Pəncərədən şəhərin adamları, maşınla qaynaşan küçələrinə baxır və pərən-pərən olmuş fikirlərini toplaya-toparlaya bilmirdi. Avtobusun sağından-solundan şütüyən maşınlarla xüsusi diqqət edirdi, elə bil nəyisə axtarırdı. Birdən ağına gələn fikirdən öz-özünə gülümsündü: "Bəlkə qırmızı maşını arayıram, çoxdan görməmişəm".

Qırmızı limuzini avtobusdan enəndə gördü, daha doğrusu, avtobusdan düşüb beş-on addım keçəndən sonra maşını metro stansiyasının qarşısında gördü. Metronun girəcəyi tərəfdə, səkinin qırağında dayanmışdı. Yenə də adamsızdı.

Jetonu atıb metronun dırmanıb-enən pilləkəniylə yerin dibinə hərəkət edərkən O. düşünürdü ki, bəlkə bu günlərdə şəhərə bir dəstə yeni maşınlar gəlib – qırmızı rəngli, odur ki, onları müxtəlif yerlərdə belə tez-tez görür. "Hətta yuxuma da girirlər" – gülümsündü və dərhal da başına gələn ehtimaldan üşənən kimi oldu. "Ya bəlkə bu eyni maşındır, məni təqib edir". Yenə də öz fərziyyəsinə güldü. "Ay hay. Məni təqib edir! Qərribə təqib üsuludur, keçdiyim yerlərdə gəlib durur. Hətta yuxumun içində də yol tapıb". Amma onu da düşündü ki, işdışayət bir də bu qırmızı maşını görsə, hökmən nömrəsinə diqqət edəcək. Onu da fikirləşdi ki, nədən "bu qırmızı maşın" ifadəsi gəldi ağına? Demək, müxtəlif yerlərdə və hətta yuxusunda gördüyü qırmızı limuzinləri eyni avtomobil sayır.

Bu qərribə, mənasız və məntiqsiz düşüncələr beynini elə doldurmuşdu ki, ömründə bəlkə də ilk dəfə öz dayanacağını ötürdü, bir də gördü ki, vaqonun qapıları bağlandı, qatar hərəkət etdi və elan olunan dayanacaq onun düşəcəyi deyil, ondan sonrakıdır. Gələn dayanacaqda vaqondan çıxdı, bir az gözləyib əks istiqamətdə gedən qatara mindi və lazım olan yerdə düşdü. Dırmanan pilləkənlə yer üzünə çıxdı. Yaylı qapılardan keçib küçəyə addımını basan kimi səkinin qırağında qırmızı limuzini gördü və bu səfər heç təəccüblənmədi də. Sanki onu yenidən görəcəyinə heç bir şəkk-şübhəsi yoxdu. Bu dəfə adamsız, boş maşının nömrəsinə diqqət elədi: 19-91.

İdarələrinə tərəf addımladıqca düşünürdü: görən, qırmızı maşın da mənim dalımca idarəyə gələcəkmi? Ya idarəmə çatanda onu orda görəcəm? Yox, bu, mümkün deyildi. İdarənin yeganə yolu bu küçədən keçirdi, deməli, ora yollanırsa, gəlib mənim yanımdan ötməlidir və o zaman mən sürücüsünü də görəərəm. Bu da yuxu deyil ki, sürücüsüz hərəkət eləsin...

Yanından keçən maşınlara diqqət edirdi, aralarında qırmızı limuzin yox idi. İdarələrinin qabağında xeyli maşın park olunmuşdu, amma onların arasında da qırmızısı yox idi.

Liftlə səkkizinci mərtəbədəki iş otağına qalxdı. Otağının pəncərələri həyəətə baxırdı. İlk dəfə olaraq buna heyfşiləndi. Pəncərədən küçəyə baxsaydı, aşağıdakı maşınlara göz qoyardı. "Mənim də, deyəsən, başım xarab olub. Bu qırmızı maşın niyə məni maraqlandırmalıdır axı..."

Bütün günü redaksiyanın işləriylə məşğul oldu. Sabahkı qəzetdə çıxacaq mətnlərin korrekturasını oxumağa, biri günkü nömrədə gedəcək materialların, məktubların saf-çürük edilməsinə başı elə qarışdı ki, fasilə zamanı bufetə keçib adəti üzrə yüngülvari nahar eləməyi də unutdu. Dördə yaxın korrekturaların öhdəsindən gələndən sonra nəfəsini dərməyə macal tapdı, bərk acdığını hiss elədi və 6-cı mərtəbədəki bufetə endi. Bufetin pəncərələri küçəyə açılırdı və O. şorbanın, kartofun və çayın pulunu ödəmək üçün piştaxtaya yanaşanda qeyri-ixtiyari pəncərədən aşağı baxdı. Aşağıdakı maşınlardan biri qırmızı limuzin idi. Həmin o maşın idimi?

O. özünə də qərribə gələn bir həvəslə bu maşının həmin limuzin olub-olmadığını yoxlamaq istədi. Liftlə aşağı endi, küçəyə çıxdı və içi adamsız, boş qırmızı maşının nömrəsinə baxdı: 19-91.

Həmin limuzin idi.

O.yun matı-qutu qurumuşdu. Bir müddət kirimişcə dayanıb matdım-matdım qırmızı avtomobilə baxdı. Elə bil nə isə gözləyirdi. Daha doğrusu, kimisə – bu maşının sahibi, sürücüsü axır ki, peyda olmalıydı, avtomobilinə yanaşmalıydı və bu qərribə

sirr açılmalıydı. Amma maşına heç kəs yanaşmırdı.

İşin sonuna yaxın bir vaxt idi və ara-sıra park edilmiş idarə, ya şəxsi maşınların yiyələri, sürücüləri gəlib öz avtomobillərinə minir, motoru işə salıb gedirdilər. Get-gedə idarənin qabağı maşınlardan boşalırdı. Cəmişi beş-altı maşın qalmışdı, onlardan biri də qırmızı limuzin idi. O. dərk elədi ki, artıq xeyli vaxtdır burda durub qalıb və tamamilə boş yerə kimisə, ya nəyisə gözləyir. Kimi? Nəyi? Özü də bilmirdi. Halbuki, bu gözləmənin mənasız və əbəs olduğunu duyurdu. Ta şəhərəcən burda dayana bilərdi, maşının sahibi, ya sürücüsü ortaya çıxmayacaqdı. O, nədənsə, buna əmin idi. Ona da əmin idi ki, buradan aralanıb evinə gedəndə qırmızı limuzini qapısında görəcək. Nədən bu qədər əmin idi, özü də aydın dərk edə bilmirdi. Amma bu beləydi.

Yola düzəldi, indi maşınlardan çox küçədən keçən adamlara diqqət edirdi. Bir tanış sifətə rast gəlmirdi. Elə bil, tanımadığı yad, özgə bir şəhərə düşmüşdü. Bu, əlbəttə, yalnız bugünkü duyumu deyildi, son iki-üç ildə O. da bu şəhərin başqa köhnə sakinləri kimi öz şəhərlərini, elə bil, tanımırdı, elə bil, yadırgamışdılar, elə bil, şəhəri tamamilə başqa bir əhali doldurmuşdu. Nəinki sifətlər, adamlar, rəftar, özünü tutmaq, özünü aparmaq vərdisləri də dəyişmişdi. Sanki şəhərin binaları, küçələri, meydanları da başqalaşmışdı, özgələşmişdi, yabançılaşmışdı. Əvvəllər idarəsi, ya evi həndəvərində beş-on addım atanda beş-on tanışla rastlaşan O. indi saatlarla küçələri dolaşa bilərdi və tanıdığı bircə nəfərlə də qarşılaşmazdı.

Bu fikirlərlə metro dayanacağına çatanda düz qapının qarşısında 19-91 nömrəli qırmızı limuzini dayanan gördü. Haçan və necə yetirmişdi özünü bura? Axı idarədən bura bircə yol vardı və O. qırmızı maşını yanından ötəndə görməmişdi. Bəlkə də fikri yayınmışdı, diqqət eləməmişdi. Hər halda maşın cəbəcə burda idi. Yenə də içi bomboş. Adamsız.

O.yun içində dolaşq hisslərin kələfi düyün düşmüşdü – bu həm təəccüb, izahsız sirrin çözülməsinə maraq, həm bir azacıq

təşviş, qorxu hissi, həm də get-gedə şiddətlənən hikkə idi. Kimsə onunla, məhz onunla, çünki ev, idarə, metro dayanacağı məhz onun – O.yun marşrut nöqtələri idi – bəli, kimsə onunla oyun oynamaq fikrinə düşübsə, çox əcəb. O. bu oyundan boyun qaçırmayacaq, bu müəmmalı oyunu oynamağa hazırdır: yalnız oyunun şərtlərini və qaydalarını bilməli, oyunçuları tanımalıdır. Heç olmasa üzlərini görməlidir.

Bu barədə hərəkət edən metro qatarının içində düşünürdü və fikirlərinin axını qərribə bir nöqtədə cəmləşdi. Əgər bu oyunu, doğrudan da, onunla nə məqsədləsə – məqsəd hələ aydın deyildi – oynayırdılarsa, O.yun ev – mənzil – ev gediş-gəliş yollarını dəqiq bilirdilər. İzləyiblər, güdüblər, müəyyənləşdiriblər – nə çətin iş imiş bəyəm? Deməli, bu kozır onların – kimlərin? – əlbəttə, bilmirdi – onların, hər kimdilsə onların, təqibçilərin əlindədir. Onların oyunlarını pozmaq isə mənim əlimdədir. Öz dayanacağımda, dördüncü dayanacaqda metrodan çıxsam, lap yəqin görəcəm ki, maşını orda saxlayıblar. Mən isə dördüncü dayanacaqda yox, ikincidə çıxacam. Niyə görə birinci, yaxud üçüncü dayanacaqda deyil, məhz ikincidə düşməyi qərarlaşdığını isə yalnız metrodan çıxanda dərk etdi. Bu sövqi-təbii qərarın bir şüuraltı səbəbi də varmış: bir vaxtlar hər gün, ya günəşırı gəldiyi, iki ildən bəri isə qapısına daban basmadığı ev iki addımlıqda idi – Katibənin evi.

Katibə onların redaksiyasında işləyirdi. Təbii ki, katibə işləyirdi. Bir gün, daha doğrusu, bir gecə O. da, Katibə də nömrə üzrə növbətçi idilər. Gecə 12-yə yaxın nömrəni təhvil verib redaksiyadan bərabər çıxdılar. O. Katibəni evlərinə cən otürdü. Metroyla iki stansiya yol gedərkən yer üzünə çıxıb Katibəgilin evlərinə çatanacan tamam başqa məsələlərdən danışdılar – işlərindən, işdəki adamlardan, havadan. Bir ildi Katibəylə işləyirdilər, indiyə cən heç bir vaxt sözləri qadın və kişi münasibətlərindən düşməmişdi. Amma indi, yolboyu kənar

söhbətlər edərkən hər ikisinin ürəyinə dammışdı ki, bu gecə ayrılmayacaqlar (bunu sonra Katibə də boynuna aldı).

Katibə cavandı, yaraşılıq və yapışılıq idi. Tək yaşayırdı. O. da subaydı, heç vaxt evlənməmişdi də. Beş il bundan qabaq indikindən, təbii ki, beş yaş cavandı.

İşarə, təklif, dəvət kimi səslənən sözləri öncə kim dedi: Katibəmi evlərinin ağzında O.nu çaya dəvət etdi, ya O.mu kibritin ancaq evdə ola biləcəyini gözəlcə dərk edərək Katibədən kibrit istədi? Yaxud təkliflərin, işarələrin ikisi də oldu, ikisi də təbii qarşılandı. Sonra yuxarı qalxanda onu da dedilər ki, artıq gecdir, metro işləmir.

İlk dəfə idi ki, Katibənin evini görürdü. Gecəni orda qaldı. Üç il davam edən münasibətləri yorulub bitmək üzrəydi, bıkıb usanmışdılar bir-birindən. Katibə bəlkə də elə məhz bu səbəbi öncədən duyaraq iş yerini dəyişdi. Evdə telefonu da yoxdu.

Katibə iş yerini dəyişməzdən əvvəl artıq araları soyumuşdu, bir neçə həftəydi görüşmürdülər. Amma Katibə onların redaksiyasından gedəndən sonra O. lapdan Katibəgilə gəldi.

Katibənin qonaqları vardı – təzə iş rəfiqələri. O.nu soyuq qarşıladı. O. bir az oturub getdi. Bir həftə sonra yenə gəldi. Katibə evdə yoxdu, sonra bir də gəldi. Yenə evdə tapmadı. Daha bir də gəlmədi.

Bu ayrılıq O.nu nə incidir, nə ağrıdırdı. Ömrü boyu tək yaşamağa alışmış adam kimi yalqızlığa vərmiş etmişdi, uyuşmuşdu yalqızlıqla, məhrəmləşmişdi, təkliyi onu sıxmırdı, darıxdırmırdı. Ara-sıra darıxanda – belə günləri də olurdu – kiməsə, köhnə tanışlarından birinə telefon edirdi, ya onun evində, ya öz mənzilində bir-iki saatlıq görüşüb ayrılırdılar, sonra aylarla, illərlə bir-birini itirib axtarmırdılar. İkinci dayanacaqda metrodan çıxarkən – heç bir qırmızı limuzin-filan görmədi, görə də bilməzdi. Onun burda düşəcəyi kimin ağlına gələ bilərdi ki... Öz ağlına da qəfildən gəlmişdi bu fikir.

Ayaqları elə bil özləri onu Katibənin evinə aparırdı. Hələ unudulmamış pilləkənlərlə – ikinci mərtəbədə bir pilləsi uçulub

dağılmışdı, ayağını ehtiyatlı basmalıydın – üçüncü mərtəbəyə qalxdı və arada iki illik məsafə yoxmuş kimi zəngin düyməsini basdı.

Qapı ardından addım səsləri eşidildi.

– Kimdi?

Adını dedi.

Qapı açıldı. Katibə təəccüblə O.ya baxırdı.

–Sənsən? Nə əcəb belə, xeyir ola. Sən hara, bura hara?

Dedi ki, yolu bu tərəfə düşmüşdü, baş çəkmək istədi.

Hələ də qapıda durmuşdular. Nəhayət, Katibə O.nu içəri dəvət elədi.

–Keç otağa, – dedi – amma bağışla, bir az səliqəsizdi otaq. Nə bileydim ki, qonağım gələcək.

Otağın qəribə görkəmi vardı. Bomboş, mebelsizdi. Yalnız divar güzgüsü qalmışdı, çıxarılmış şəkillərin yerində mismarlar və şəkillərin yeri boyda rəngi oboyların başqa sahələrindən ayrılan kvadratlar vardı. Otağın bir küncündə karton qutulara kitablar qablanmışdı. Kitablارın, jurnalların, qəzetlərin bir yığını da pəncərənin qarşısına düzülmüş və yerə səpələnmişdi.

Divar güzgüsü O.nun xatirələrində müəyyən səhnələri canlandırırdı və Katibə onun güzgüyə xüsusi bir nəzər atdığını gözdən qaçırmadı. O.yun daxili baxışla hansı şəhvani səhnələri təsəvvüründə oyatdığını da bildi: bəzən güzgü qarşısında seviməkdən xoşlanardılar. O, gözünü güzgüdən ayırdı və otağa bir nəzər də saldı. Döşəmənin bir hissəsinin də rəngi başqaydı, digər sahələri kimi solmamışdı. Solmamış kvadrat indi yox olmuş çarpayının altındakı sahə idi. Onların çarpayısının. Qısa sürən xoş saatlarının yatağı. Onun qulağına çarpayının cırıltısı da gəldi. Onların hərəkət edən iri bədənlərinin ağırlığı altında cır-cır cırıldayan çarpayının səsi.

Katibə:

–Vidalaşmağa gəlmisən? – dedi.

–Vidalaşmağa? – Başa düşmədi, – Köçürsən?

Katibə başıyla təsdiq etdi.

–Evini dəyişirsən?
–Ölkəmi dəyişirəm.
O. bir müddət sükut içində Katibəni süzdü.
–Hara gedirsən?
–Uzaqlara – Katibə xəfif gülümsündü. – Başqa qitəyə.
Okeanın o tayına.
Handan-hana O. xatırladı ki, Katibənin anası yəhudi imiş, Amerikada qohumları var – gərək ki, xalası və dayısı.
–Haçan gedirsən?
–Biri gün. Bütün şeylərimi satdım. Bu gün çarpayını da apardılar. Bu gecə yerdə yatmalı olacam.
–Bəs bu kitablar?
–Bunları da sabah gəlib aparasındırlar. – Birdən nə isə yadına düşdü – dayan, mətbəxdə hələ çaynıq və stəkan-nəlbəkim var. Bu saat sənə çay süzərəm.
O.:
–İstəməz, – dedi, amma Katibə artıq mətbəxə keçmişdi.
O. pəncərəyə yanaşdı, metro dayanacağı görünürdü.
Divar güzgüsünə yanaşdı, özünə baxdı. Başı çal idi, amma elə bil saçları ağarmamışdı, kif atmışdı.
Üstə olan kitabları bir-bir götürüb baxır, vərəqləyib qoyurdu. Çox köhnə ensiklopediyalar, seriya cildlər, lüğətlər, müxtəlif sahələrə aid kitablar arasında çox nadirləri də vardı. Demək olar ki, kitabların hamısında mətnin kənarlarında karandaşla edilmiş qeydlər, yazılar vardı, bəzi sözlərin, ifadələrin, cümlələrin altı cızılmışdı. Ara-sıra sual, ya nida işarələri də gözə çarpırdı.
Katibə mətbəxdən iki kətil gətirdi. Birinin üstünə çay süzülmüş stəkan və qənddan qoydu. İkinci kətili O.ya uzatdı.
–Otursana.
–Sənin belə zəngin kitabxanan varmış. Heç mən bilməzdim.
–Atamdan–anamdan qalıb. Sonra az–çox mən də almışam. Amma əsas onlarınkıdır.
–Bəs niyə mən indiyədək heç diqqət eləməmişəm. Harda

gizlədirdin bunları?

Katibə acı-acı gülümsündü.

–Sən nəyə diqqət edirdin ki... İçəri girən kimi üstümə atılıb məni yatağa dartırdın. Sonra da doyub, sakitləşib tez-tez saata baxırdın. Səni düşdüyn bu çətin vəziyyətdən qurtarmaq üçün deyirdim: – Yəqin tələsirsən, təcili işin var. Əlüstü: – Hə, çox vacib işim var, getməliyəm, – deyib tez aradan çıxırdın.

O. xatırladı ki, doğrudan da, hər şey məhz Katibənin dediyi kimi olurdu, amma belə söhbətləri o vaxtlar da etmişdilər və bir-birlərindən soyumalarının bir səbəbi də bəlkə elə bu gileylər idi. Yenidən bu giley-güzarlara qayıtmamaq üçün sözü dəyişdi.

–Bu qeydlər atanındır? – kitabdakı karandaş yazılarını göstərdi.

–Atamın da var, anamın da. Hər halda mənim deyil.

–Atan ingiliscə də bilirdi?

–İngiliscə də, almanca da, farsca da...

–Kimə qoyursan bu kitabları?

–Heç kimə qoymuram. Satmışam.

–Satmışan? Kimə?

–Müxtəlif adamlara. Birini bir qism kitablar maraqlandırır, başqasını başqa.

–Heyfin gəlmir? Axı burda valideynlərinin qeydləri, fikirləri var.

–Neyləmək olar ki? Onlar ölüb. Valideynlərim də, kitablar da.

–Səncə, kitablar da ölür?

–Əlbəttə.

–Xırdala görək.

–Bunun nəyin xırdalayasan, aydın məsələdir. Kitabların sahibi, yəni onları alan, toplayan, oxuyan, onlarla vaxt keçirən, nə bilim, onlar haqqında düşünən, düşündüklərini qeyd edən adamlar öləndə kitablarını da özləriylə aparırlar. Yəni onlar da ölür – kitablar. Təzə sahiblərininki isə o kitablar deyil, təzə

kitablarıdır. Zahirən həmin kitablar olsa da.

O. çayından bir qurtum alıb təəccüblə Katibəyə baxırdı. Elə bil onu ilk dəfə görürdü. Katibə:

–Mən kitab oxumağı da sevirəm, kitablar haqqında düşünməyi də. Tək bir məzmunları haqqında yox, ümumən kitablar haqqında. Bax bu kitabların çoxu əlli-altmış ildən bəri bir yerdədirlər. Bir yerdə yaşayırdılar. Rəflərdə qonşuydular. Bir-birinə isnişmişdilər. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, onların personajları həttə gecələr bir-birinə qonaq gedir, bir-biriylə söhbət edir, bir-biriylə küsüşüb-barışırlar. Lap səninlə mənim kimi.

–Biz küsməmişdik ki, barışaq.

–Əlbəttə, elədir. Nə isə... Hər halda, bu kitablar bir ailə idi. İndi bir-birindən ayrılırlar, ailə dağılır. Sabah hərəsi şəhərin başqa-başqa yerlərində, başqa-başqa evlərdə, başqa-başqa adamların əlində olacaq. Bir də heç vaxt bir-birləriylə görüşməyəcəklər. – Bir an susdu, sonra əlavə etdi – səninlə mənim kimi...

İlk dəfə görürdü Katibəni, ilk dəfə kim olduğunu kəşf edirdi.

–Sən beləsənmiş, – dedi. – Bəs niyə bütün bunları mənə əvvəllər demirdin?

–Macal verirdin ki, içəri girən kimi atılırdın üstümə...

–Yaxşı, yenə başlama...

–Yox, doğrudan eləydi də, işdə ancaq rəsmi söhbətlər, şunu götür, şunu qoy. Evdə... isə... boğuc sözlər, nəfəsin darıxıb kəsilirdi az qala... sonra da... əsnəmələrin...

Bura gələrkən ağlına da gəlməmişdi O.nun. Amma indi Katibənin qəsdənmi, bilərəkdənmi, ya qeyri-ixtiyari, istər-istəməz oyatdığı xatirələr onu coşdurur, hallandırır və düşünürdü ki, Katibəylə heç vaxt yalın-yalxı döşəmənin üstündə, qəzetlərin üstündə, pərən-pərən səpələnmiş kitabların arasında sevimli. Ayağa durub qolunu Katibənin boynuna dolmaq istədi. Katibə ehməliyə, amma qətiyyətlə geri çəkildi.

–Lazım deyil, – dedi. – Heç nəyi qaytarmaq mümkün deyil.

Axır vaxtlar səni az xatırlayırdım, heç yuxuma da girmirdin. Telefon etmək fikrim də yox idi sənə. Amma ürəyimin hansı bucağındasa bir istək qalmışdı ki, burdan həmişəlik ayrılmaqdan qabaq səninlə vidalaşmaq pis olmazdı. Neçə dəfə sınımışam, ürəyimdə bir şey tutanda, həmişə baş verir. Özün öz ayağınla gəlib çıxdın. Yəni doğrudan mənim getməyimi eşitməmişdin?

–Canımçün yox. Tamamilə təsadüfən gəlib çıxdım. Bir iş də vardı...

–Nə iş?

İstədi qırmızı maşın haqqında danışsın, sonra fikrindən daşındı. Həm də nə danışa bilərdi axı, nəyi izah edə bilərdi? Bu gün üç-dörd dəfə eyni maşını görüb? Nə olsun, görüb, görüb.

Bir də ki, Katibə artıq heç burda, bu otaqda, bu şəhərdə deyildi. O.yla başqa bir dünyadan danışdı elə bil. O.nun yanında, bu otaqda cismani varlığı idi, ruhu isə çox-çox uzaqlarda idi.

O.hər enişinə-yoxuşuna, hər dikinə-çökəyinə bələd olduğu, dərisi tarım çəkilmiş, kip ağuşlarında boğulub həzz aldığı bu bədən haqqında düşünürdü və düşünürdü ki, bu bədənə nə qədər bələd imişsə, bu ruha da bir o qədər nabeləd imiş.

Dəli bir istək oyandı O.da. Divar güzgüsünü vurub sındırmaq, çilik-çilik etmək istədi. Amma xatırladı ki, güzgünün sınması bədbəxtlik gətirir. Nə Katibənin bədbəxtçiliyinə razı olardı, nə öz bədbəxtçiliyini istərdi. Yəqin bu güzgünü – onların məhəbbət güzgüsünü də satıb, onun da müştərisi gələcək və bəlkə başqa bir evdə də güzgü qarşısında seviməkdən xoşlanan başqa biriləri tapılacaq.

Artıq bu boşalmış, səsləri, hənirləri susmuş otaqda keçirdiyi hər dəqiqə O.yçün işgəncə kimi idi və gərək olan bütün vida sözlərini deyib qapıya tərəf yollandı. "Yaxşı yol – dedi, bir daha – salamat get, – dedi, – orda ömrün uğurlu olsun, – dedi. Hətta: – Bəlkə haçansa, hardasa görüşdük", – dedi. Halbuki, ikisi də bilirdi: bir də heç vaxt, heç yerdə – heç harda

görüşməyəcəkdilər.

Qapını açmışdı artıq, bütün sözləri tez-tələsik deyib Katibənin alnından öpdü və yeyin addımlarla pilləkənləri enməyə başladı. İkinci mərtəbənin ucuq pilləkənində az qala bürəyib yıxılacaqdı, ayağı burxuldu. Qanrılıb yuxarı baxdı. Katibə hələ də qapının astanasında dayanıb ona əl edirdi. Gözlərində yaş-filan da yoxdu. Gülümsünürdü.

Burxulan ayağının ağrısı bir az keçən təkin yavaş-yavaş pilləkənləri enməyə başladı və yuxarıdan cırıltıyla örtülən qapının səsinə eşitdi. Qapının son cırıltısı O.ya çarpayı cırıltısını andırırdı və əbədi ayrıldıqlarını tam mənasıyla elə bil yalnız bu an anladı... Onu da dərk elədi ki, illər boyu görüşməsələr də, Katibə bəlkə də O.nun bu şəhərdə son həyanı idi. Qırmızı maşın əhvalatını olsa-olsa bircə ona danışa bilirdi.

Geri qayıtmaq, hər şeyi Katibəyə açmaq istədi. "Getmə, köçmə – demək istəyirdi, – gəl evlənək, bir yerdə yaşayaq, kitabları da heç kəsə satmayaq – demək istəyirdi.

...ya heç olmasa bu gecə, bir bu gecə birlikdə olaq, kitabları sərək altımıza, qəzetləri çəkək üstümüzə, bir-birimizə sarılıb yataq"...

Amma mümkün deyildi bu, özü də bilirdi. Hər şey bitib həll olunmuşdu. Heç bir şeyi dəyişmək mümkün deyildi. Qədərdən qaçmaq olmazdı.

Birinci mərtəbəyə çatdı, küçə qapısını adlayıb səkiyə çıxanda, qırmızı limuzini lap burnunun ucunda görəndə heç elə təəccüblənmədi də. Elə bil, belə də olmalıydı. Qırmızı maşının onu gəlib burda da tapması sanki tamamilə təbii bir şey idi.

Daha heç eymənib qorxmurdu da. Sakitcə, saymazıyana, tələsmədən metroya tərəf addımladı. Narın yağış çisələyirdi. Elə bil bir bu yağış tanış idi O.ya – bu özünün olub özgələşmiş şəhərdə. Adamları tanımırdı, evlər, küçələr dəyişmişdi, başqalaşmışdı. Ətrafına baxıb tanış heç nə görmürdü. Başını qaldırıb buludlara baxırdı. Buludlar tanışdı. Tanış buludlardan tanış yağış yağırdı. Elə bil, yağış da buluddan yox, Keçmişdən

yağırdı. Əbədi itirdiyi, həmişəlik qeyb etdiyi ötmüş günlərdən.

Metroya haçan minib-düşdüyünün fərqinə varmadı. Avtobusu da gözləmədi, evinə tərəf piyada yollandı.

Yağış əvvəlki kimi çisələyirdi. Beş-on addım da atacaq, evinə çatacaqdı və... evinin qarşısında qırmızı maşını görəcəkdı.

Mütləq.

Beş-on addım atdı. Evinin qapısı göründü. Evin qabağı bomboş idi. Heç bir maşın-filan yoxdu. Nə qarası, nə yaşılı, nə qırmızısı. Ağına gəldi ki, beş-altı saatdan sonra yatağına girəcək və qırmızı maşını yuxusunda görəcək.

Yuxudan hövlnak oynadı. Saata baxdı. Səhər beşin yarısı idi. Zəngli saatın səslənməsinə iki saat yarım qalırdı. Amma O. bilirdi ki, bu gün məhz indi oyanıb durmalı, yatağından qalxmalıdır.

Durdu, yatağından qalxdı. Pəncərəyə yanaşdı. Zənnində yanılmamışdı. Bomboş, adamsız, hərəkətsiz küçədə yalnız tək bir maşın vardı. O.yun qapısında dayanmışdı. Qırmızı limuzin.

O. artıq nə edəcəyini dəqiq bilirdi. Duş qəbul etdi, yuyundu, üzünü qırxdı. Ağ təmiz köynəyini, ütülənmiş kostyumunu geydi, təzə qalstuk bağladı, çəkmələrini sildi.

Qapıdan çıxmazdan qabaq otağına bir də nəzər saldı. Zəngli saatı dayandırmaq istədi. Sonra fikirləşdi ki, qoy işləsin, 7-də boş otaqda zəng çalıb kimsəni oyatmasın.

Siqaret yandırmadı. "Son siqaret-filan" – bu sayaq romantikadan xoşlanmırdı. Aramla, amma çox da yubanmadan pilləkənləri endi, küçəyə çıxdı.

Küçədə ins-cins yox idi. Axşamkı yağışın nəmi səkidən, asfaltdan çəkilmişdi.

Qırmızı limuzinə yanaşdı. İçində və ətrafında heç kəs olmasa da bilirdi ki, qapısı açıqdır.

Qapısı açıq idi. Açdı. İçəri keçdi. Sükanın arxasında oturdu.

Bilirdi ki, açarı üstündə olmalıdır.

Açarı üstündə idi.

Nataniş küçəyə, nataniş evlərə, tanış göyə baxdı. Göydən tanış buludlar çəkilib getmişdi.

Açarı burdu.

Teleqraf acansının məlumatı:

"Bu gün səhər saat 5 radələrində üçüncü yoxuş küçəsində bir avtomobil partlamışdır. Güman edilir ki, avtomobil işə salınarkən içinə qoyulmuş güclü bomba partlamışdır. Bombanın kim tərəfindən qoyulduğu, maşının kimə məxsus olduğu, sükan arxasında oturub tikə-tikə parçalanıb tanınmaz olmuş şəxsin kimliyi məlum deyil. İstintaq aparılır".

26-27 avqust 1991.

VAHİMƏ
(hekayə)

*İlk qışqırıq
Gələcək günlərin
vahiməsidir bəlkə,
Son sükut –
ömrün yorğunluğuna məlhəm –
Sakit, sərin bir kölgə.*

Rəsul Rza

Həkim Oruc həyatından razı idi. Səhhətindən şikayəti yoxdu. Qırx beş yaşın içindəydi, indiyəcən heç zökəm də olmamışdı. Ailəsi sarıdan da arxayındı. Özündən altı yaş böyük arvadı Pakizə evdar qadın idi. Ev-eşiyi həmişə səliqə-səhmanlı, bişirib-düşürdüyü xörəklər ləzzətli, özü iddiasız, təmənnəsiz, dilsiz-ağızsız. Heç vaxt ərini: hara getdin, hardan gəldin, tez gəldin, gec gəldin – deyə dığ eləməzdı.

Oruc hər səhər yuxudan durub mətbəxdə təzə dəmlənmiş pürreng çayını, soyutma yumurtasını, ya qayğanağını (bir gün soyutma yumurta, bir gün qayğanaq), yağ-çörəyini, pendir-çörəyini hazır görərdi. Köynəyi, kostyumu, qalstuk təzəcə ütülənmiş, çəkmələri silinmiş, paltarının, ya plaşının düymələri dünən bir balaca boşalmışdısa, səhər yenidən bərkidilmiş olardı.

Oğlundan da razı idi – orta məktəbi qızıl medalla bitirmişdi. Ali məktəbə də əsasən öz gücünə girmişdi (əlbəttə, Oruc da bir balaca saqqal tərپətmişdi). İkinci kursdan, yenə də Orucun bir balaca səyilə Moskvaya İkinci tibb institutuna keçirilmişdi. Hər həftə ata-anasıyla telefonla danışır, hər bayramda təbrik məktubları göndərirdi. Oruc da hər ayın başında oğluna

əvvəlcədən sözləşib müəyyənləşdirdiyi məbləğdə pul keçirərdi.

İşini sevirdi. Şəhərin tanınmış psixiatrlarından idi. Xəstələrin qəribəliklərinə, bəzən hətta əcaib hallar alan sapıntılarına çoxdan alışmışdı, bundan darılmırdı, kiməsə yardım edə biləndə məmnun olur, ümitsiz, sağalmaz xəstəliklərin aqibətini isə ürəyinə salmırdı – axı belə dərdlərin çarəsi ondan, həkim Orucdan asılı deyildi... Əlbəttə, məsələnin maddi tərəfi də vardı və həkim Oruc rifahını özgələrin bədbəxtçiliyi üzərində qurduğundan vicdan əzabı çəkəsi deyildi – bu onun sənəti idi. Sənətinə, peşəsinə yaxşı yiyələnmiş mütəxəssis idi. Kiminsə vəziyyətini yüngülləşdirə bilmişdisə, kimisə sağaltmışdısa, ya müalicə etmişdisə, ya ancaq elə müayinə edib çarəsizliyini təsdiq etmişdisə bunun müqabilində halal haqqını alması təbii idi. Halal saydığı haqq rəsmi maaşından ölçüyəgəlməz dərəcədə artıq olurdusa bunu da ədalətli hesab edirdi. Axı çıxardığı ad, təcrübəsi, biliyi onun qədər maaş alan bir çox başqa kolleqalarından, işdaşlarından dəfə-dəfə üstün idi. Xəstələrin, daha doğrusu, xəstə yiyələrinin başqasını yox, məhz həkim Orucu axtarması, onun qəbuluna düşmək cəhdləri, bunun üçün istənilən məbləği verməyə hazır olduqları da danılmaz həqiqətdi. O da vardı ki, xəstəxanadakı iş saatlarından əlavə həftənin iki günü, axşamlar həkim Oruc patsientləri öz evində də qəbul edirdi. Bir sözlə, son on-on beş ildə həkim Orucun heç bir maddi sıxıntısı yox idi. Pəncərələri dənizə baxan kooperativ evdə dördotaqlı mənzil almışdı, onu tamamilə yenidən təmir etdirmişdi, yeri bahalı, naxışlı parketlə döşətmiş, qapı, pəncərələrini palıd ağacından düzəltdirmiş (həm də otaqların arasındakı qapıları yarım dairəvi tağ şəklinə salmışdı), tavana və divarlara qabartma bəzəklər vurdurmuş, hər otaqçün, mətbəx və eyvançün xarici mebel dəstləri almışdı. Otaqları, dəhlizi xristal vazlar, bərq vuran çilçirəq işıqlandırırđı. Üç televizoru, iki müxtəlif sistemli videosu (biri də bağda idi), lazer diskləri çaldıran cihazları vardı. Xarici səfərlərə videokamerayla çıxardı. Özünün sürdüüyü içi

maqnitofonlu, stereodinamikli "Volqa"sı və Mərdəkanda bağı vardı.

Elə bütün rahatsızlıqlar da bu bağdan başladı. Daha doğrusu, əvvəl hər şey son dərəcə uğurlu və xoş idi. Bağ beş il bundan qabaq almışdı. Orucdan əvvəl bu bağ 88-ci ilin məlum hadisələrindən sonra Bakıdan Moskvaya köçmüş bir erməni həkimin imiş. Ermənidən qalma birmərtəbəli evin ikinci mərtəbəsini və geniş eyvanını Oruc tikdirdi. Hamamı genişləndirib sauna qurdurdu, yeni mebel aldı. İyul, avqust aylarını bağda Pakizəylə qalardı. Yay tətillərində Moskvadan gələn oğlu da bir-iki həftəni bağda keçirərdi. İlin qalan aylarında isə hər həftənin sonunda Oruc bağa tək gələrdi. "Tək" deyəndə, yəni ki...

Cümə günü axşam tərəfi axırıncı patsientlərini qəbul edib evinə gedər, paltarını dəyişər, "Volqa"sına minib bağa yollanardı. Son üç ildə – Ofelyayla əlaqələri başlandı bəri – iki həftədən bir – əvvəlcədən sözləşdikləri kimi – şənbə günü Ofelya bağa, Orucun yanına gələrdi. Bütün günü bir yerdə olardılar. Ofelya bərabər yaşadıkları ata-anasına: – Növbətçiyəm, – deyib gecəni də Orucun yanında qalardı. İlk vaxtlar Oruc bir az vicdan əzabı çəkirdi ki, Pakizənin belə səliqə-səhmanlı hazırladığı yeməkləri – qızardılmış əti, kartofu, dolmanı, ya toyuğu, göyərtisi, turşusu, pomidor-xiyarı, meyvəsinəcən ayrı bükdiyü təamları Ofelyayla birlikdə həzmirədən keçirir, bala-bala şərabdan, konyakdan vura-vura. Sonralar bu vərdiş halını aldıqca daha heç bir vicdan sızıltılarını da vecinə almırdı. Bazar günü səhər Ofelya ondan qabaq oyanar, çay dəmləyərdi, bərabər qəlyanaltı edərdilər. Sonra Ofelya çıxıb gedərdi. Oruc beli götürüb meynələrin dibini belləyərdi, şlanqı götürüb bostana su verərdi.

Saat 12-də – 1-də dostları gələrdi. Mehдинin sürücüsü axşamdan basdırma edilmiş tikələri şişə çəkəndə, ocaq qalayanda Oruc dostlarıyla saunada pıvələyər, çıxıb nərd atardı. Sonra qabırğa kababını dişlərinə çəkib bir-birləri

haqqında bəlağətli tostlar deyərtilər. Axşama yaxın tostlar tükənər, dostlar yorular və Mehдинin maşınına minib Bakıya yollanardılar. Oruc isə bağdakı videosunu qurub Amerika detektivlərinə baxardı. Porno filmləri (onların kolleksiyasını burda, bağda saxlayırdı, bir o çatmırdı ki, Pakizə belə filmlərə baxsın) isə şənbə günü axşam Ofelyayla birgə seyr edərdi. Ekranı gördükləri onların yataq davranışlarını daha da coşdururdu.

Bazar ertəsi tezdən Oruc şəhərə gəlarkən hiss edərdi ki, bu iki gün yarımında əməlli-başlı dincəlib, bütün streslərdən uzaqlaşmış və yeni bir həftənin gərginliklərini yaşamağa hazırdır. Evdə paltarını dəyişib işə gedər və yeni bir həftə dəyişməz cədvəl üzrə gündən-günə keçirdi: gündüzlər iş, bazar ertəsi və xas günü axşamlar evdə xəstələrin qəbulu, çərşənbə günü axşam Mehdigildə preferans. Udduğu da olurdu, ududuğu da. Çox da böyük məbləğə oynamırdılar, ələ-belə məşğuliyyət üçün. Cümə axşamları, demək olar ki, hər həftə pəs-məzara gedərdi. Bəzən hətta iki-üç yerə. Tanışları çoxdu və xeyir-şər, necə deyərlər, borcdu.

Tanışı çox, dostu azdı. İki-üç dostuyla nadir hallarda siyasətdən danışardılar. Maraqları – peşələri və peşələrinin yaratdığı maddi imkanlar, ailələrinin rifahı idi. Bir də qadınlar. Hamısı hələ cavan erkəklər idi və hamısının həyatın zövq-səfasına aludəliyi, həyatdan kam almaq istəyi təbii idi.

Bir-birini sürətlə təqib edən gərgin ictimai-siyasi hadisələrdən uzaq olmağa çalışırdılar. Tez-tez dəyişən iqtidar-müxalifət xadimlərinin heç birinə inanmaları yoxdu. Nə onların səmimiyyətinə inanırdılar, nə davalarının doğrudan-doğruya xalq yolunda olduğuna... Əmindilər ki, hamısının məqsədi yalnız iş başına gəlmək, qapışdırmalını qapışdırmaq, qamarlanmalını qamarlamaq, ələ keçirilməlini ələ keçirmək idi. Orucun indiyəcən əldə etdikləri bəsi idi, artığını istəmirdi, bilirdi ki, artıq tamah baş yarar.

Həyatın şövqünü, ləzzətini dadmaq üçün də su pərisinə

oxşayan iyirmi beş yaşlı Ofelyası vardı.

Ofelya Orucgilin xəstəxanasında şəfqət bacısıydı. Beş il qabaq ərə getmiş, ayrılmışdı. Xasiyyətləri tutmamışdı, bir ildən də az sürən nikahları uğursuz olmuşdu.

Orucun gözü Ofelyanı çoxdan tutmuşdu, amma Ofelyadan da gözəl, gənc qızları əlinə almaq üçün hər imkanı vardı – boy-buxunu, yaraşığı, geyinib-keçinməsi, təcrübəsi, dillə tovlamaq məharəti, pulu, bağı, maşını. Məhz Ofelyanı seçməsi bəlkə də gənc qadının Şüvələnda – Orucun bağına nisbətən yaxın yerdə yaşaması səbəbindən oldu. Bir dəfə bağdan şəhərə qayıdarkən Ofelyanı elektrik qatarı stansiyasına tərəf addımlayan gördü, maşını saxladı və yalnız onda bildi ki, Ofelya burda yaşayır. Orucun bağı Ofelyanın ata-anasıyla yaşadıkları evlə elektrik qatarlar dayanacağı, bazar, dükanların arasında idi, odur ki, gənc qadının məhz bu yolla gedib-gəlməsi heç kəsdə heç bir şübhə oyatmazdı. Bağ qapısına gedən yol isə kor dalanın dibində idi, bura burulandan sonra da, ya burdan çıxanda da kimsə görüb duyuq düşə bilməzdi. Oruc boynuna almaq istəməsə də, Ofelyayla münasibətlərinin yaranmasında bu mülahizələrin də rolu vardı. Hər halda, əlaqələri üç ilə yaxın davam edirdi və işdə görüşlər də, sevgi gecələri ayda iki, ya üç dəfə olduğu üçün bir-birindən doyub usanmamışdılar, bir-birinin pisin vurmamışdılar. Əlbəttə, Oruc bir az ondan narahat idi ki, onun özüyün yalnız xoş bir macərə olan bu əlaqə Ofelyayçün daha böyük bir hissə, duyğuya çevrilə bilər... Amma deyəsən, Ofelya da yetərincə ağı başında bir qadın idi və çılğın, xoş keçən bu şənbə görüşləri, Orucun vaxtaşırı bahalı hədiyyələri onu tamamilə təmin edirdi, bəsi idi. Ayrı bir şey istəmirdi, ayrı bir şey gözləmirdi və ayrı bir umacağı yoxdu.

Müayinə və müalicə, maddi imkanlar, ailə sakitliyi və sabitliyi, oğlunun gələcək yüksəlişi, bağın açıq havası, bellə ağacların dibini işləməsi, Ofelyalı şənbələr, dost məclisləri, preferans, nərd, videofilmlər – dəqiq ömür cədvəli Orucu çəpər içinə salıb qoruyurdu və bu çəpərin, bu divarın dalında

qaynayan, çalxalanan, kükrəyən, qan axıdılan, göz yaşı tökülən dünyanın ona, elə bil, heç dəxli yoxdu. Bəlkə bu elə özü də dünyadan mühafizə olunmaq, qorunmaq və xilas olmaq yolu idi, dünyanın onsuz da heç vaxt, heç kim tərəfindən düzəlməyəcək dərdlərini Orucun öz içinə salmaması üçün bir üsul, vasitə idi. Öz xoşumuzla gəlmədiyimiz bu beş günlük dünyanın beş gününü də qara görməmək, dərd-bəla içində yaşamamaq cəhdi idi.

Səhhətindən şikayətçi olmadığı kimi, yuxusundan da şikayətçi deyildi. Adətən 11-də, 12-nin yarısında yuxlayar, səhər 7-də, ən gec səkkizin yarısında durar, idman edər, yay-qış düşün altına girərdi. Amma son vaxtlar hərdənbir yuxusu qaçardı. Ələlxüsus da, axşamdan yatıb gecə yarısı qəflətən oyananda, səhərəcən yata bilməyib yataqda qurcuxa-qurcuxa qalanda halı yaman olurdu. İlan-qurbağa girərdi beyninə. Yaşının xofu basırdı onu – əlliyə nə qalıb ki... Əllidən sonra isə nə həyatdı yaşayasan? Xəstəliklər, qarşıdan gələn qocalığın soyuq nəfəsi, ölümün həniri... Nə qalıb, lap az. Sonra nə olacaq? Heç nə... Oruc ateist tərbiyə almışdı, nə o dünyaya inanırdı, nə cənnətə, nə cəhənnəmə. Həkim kimi insanın hansı maddələrdən ibarət olduğunu və beyni sönəndən sonra bu maddələrin hansı sürətlə, hansı ardıcılıqla çürüyüb dağılmasını təsəvvür edirdi. Köhnə təbirlə deyilsə, ruh həkimi idi, ruhun da məhz müəyyən maddi funksiyalarla, beynin sağ və sol yarımdairələrinin fəaliyyətilə bağlandığını bilirdi. Beyin sönən kimi heç bir ruh-filan da qalmır, heç hara da uçub getmir, qayıtmır. Bu barədəki bütün söhbətlər, son zamanlar hətta elmi don geyindirilən söhbətlər də ancaq nağıldır, əfsanədir, xam xəyallardır, xurafatdır, vəssalam. Bircə bu yaşadığımız həyat var. Bircə bu gördüyümüz, eşitdiyimiz, duyduğumuz dünya var. O da beş gündür və beşi də qara. Hünər bu qara günləri istədiyin rəngə boyamaq və o rəngdə yaşamaqdır. Son vaxtlara qədər Oruca elə gəlirdi ki, bunu bacarıb. Amma indi, onun çəpər çəkib dünyanın qeylü-qalından ayrıldığı həyat müxtəlif

həmlələrə məruz qalırdı və çəpərin, divarın dalındakı sel bu sədləri laxladır yıxa, ya qabarır aşağı bilərdi. Qəflətən səviyyəsi qalxmağa başlayan Xəzər qabarır dambaları, körpüləri, bulvar məhəccərlərini aşan kimi.

İctimai həyatın təlatümləri – mitinqlər, tətilər, Qarabağ davası, hakimiyyət çəkişmələri və hakimiyyət dəyişmələri hətta Orucun peşəsinə də təsir göstərirdi. Ruhi xəstəliklər artmış, beyin sapıntıları çoxalmış, yeni maniyalar və fobiyalar meydana çıxmışdı. Qohumlarının, ailə üzvlərinin müxtəlif bəhanələrlə tovlayıb Orucun qəbuluna gətirdiyi adamların azı əlli faizi Qarabağ problemiylə xəstə idi. Çoxu "mənə imkan verin, iki saata Qarabağ məsələsini həll edirəm" – deyirdi. 20 dəqiqə deyən, ya iyirmi gün möhlət istəyənlər də olurdu, amma məsələnin mahiyyəti dəyişmirdi. Yeni bir psixoz əmələ gəlmişdi, hər baxımdan tamam normal olan adamlar yanlış bir xəyalə qapılmışdılar: Qarabağ probleminin həllinə, daha doğrusu, bu həllin tək bir yeganə sirrinə vəqif olduqlarını sanırdılar. Bununla da bağlı maniyalar vardı. Bəzilərinə elə gəlirdi ki, məhz bu sirdən əgər olduqlarına görə təqib edirlər – ermənilər tərəfindən, özümüzünkülər tərəfindən, Moskva tərəfindən, KQB tərəfindən. Hətta biri iddia edirdi ki, Staravoytovanın kosmik qüvvələrlə əlaqəsi var, onları ermənilərin tərəfinə keçirib və onun özünü də bu sirri bildiyinə görə kosmosdan izləyir, güdür, təqib edirlər. Fobiyalara, qorxulara qapılanlar da az deyildi. Birisi iddia edirdi ki, yaxın zamanlarda Mingəçevir bəndi partladılacaq, su Azərbaycanın yarısını basacaq, Bakıda əlyazmaları fondu yandırılacaq – odur ki, bu xalqın nə özü qalacaq, nə keçmiş... Başqa birisi hardansa öyrənmişdi ki, Orucun bağı əvvəllər erməninin olub və məxsusi olaraq qəbula gəlmişdi (qohumları gətirməmişdi, özü gəlmişdi). Orucu xəbərdar edirdi ki, erməni bağ evinin divarlarına, ağacların budaqlarına, meynələrə xüsusi kimyəvi maddələr aşılayıb. Bu maddələri nə görmək olur, nə duymaq – amma onlar bağda yaşayanlar və qonaq gələnlərin hamısını

yavaş-yavaş zəhərləyir, iki-üç aya ölümcül xəstəliyə salır. Oruc o bağda artıq beş il yaşadığını xatırladanda qəbula gələn: nə olsun, – dedi, – bəzən orqanizmin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq xəstəliyin aşkar edilməsi dörd-beş il də çəkə bilər. Amma gec-tez bu xəstəlik sizi yaxalayacaq, nə qədər gec deyil yandırın o bağı, evi, ağacları, meynələri, hər şeyi. Özünüz də heç vədə o tərəflərə ayaq basmayın.

Bələmini ilk dəfə görəndə, daha doğrusu, nə üçün gəldiyini biləndə Oruc düşündü ki, bu da ağıl çəşmiş patsientlərdən biridir. Orucun qəbul saatlarında xəstəxanaya gəlmişdi. Qəbula yazılmışdı. Növbəsi çatanda otağa qısa boylu, enlikürək, qapqara bir kişi girdi. Orta yaşlarında idi, həddindən ziyadə dar alnı vardı. Pırpız qaşları qan dammış gözlərinin üstündən ağır tağ kimi asılmışdı. Baxışı da ağır idi. Professional səriştəylə Oruc "olıqofreniya" deyə düşündü və onu da düşündü ki, belə dar alınlı və ağır baxışlı adam ideal qatil tipidir. Oruc:

–Buyurun, nədən şikayətiniz var? – deyə həmişəki sözlərini dedi.

–Süzdən...

–Nə?

–Süzdən şikayətim var.

Belə sözlərlə Orucu çaşdırmaq mümkün deyildi, çünki tez-tez şəxsən onun özünə qarşı yönəlmiş maniyalarla da rastlaşırdı.

Söhbəti ayrı səmtdən başlamaq üçün:

–Adınız nədir? – dedi, halbuki, qarşısındakı kağızda adı yazılmışdı.

–Adım Bələmi, fəmilim Dadaşov. Süzün də yanıvuza gəlmişəm onunçün yox ki, xəstəyəm. Xəstə-filan deyiləm. Süzdən şikayətçiyəm. Süz mənim bağımı tutmusuz.

Oruc sifətini yaxşı xatırladığı erməni həkimi yadına saldı və:

–Yanılırsız, – dedi, – o bağ bir erməninin idi, həkim idi, beş il qabaq Moskvaya köçdü, o bağı da mənə verdilər.

–Mən yox, süz səhv edirsiniz. Ermənidən qabaq o bağ mənim

atamın olub, ondan qabaq da bobamın. O yer bizim dədə-baba yermizdü. Gavar eşitmiş olarsız: Məşədi Dadaş mənim bobamdır. Gəlmişəm halal haqqımı istəməyə süzdən. İndi, Allaha çox şükür, elə vaxtdır ki, hərə öz köhnə mülkünü, malını qaytarır, süz də halal xoşluqla qaytarın bizim bağımızı ki, arada artıq-əskik söz-söhbət olmasun. Burda alayı məsələ ola bilməz. Nöşün ki, təmiz söhbətdir.

Oruc bir müddət karıxıb qaldı. Qarşısındakı adam xəstəliyin müəyyən əlamətlərini bürüzə versə də, hər halda, xəstə deyildi və dedikləri də bəlkə həqiqətə uyğun idi; ola bilsin ki, ermənidən əvvəl haçansa bu bağ onun dədə-babasının olub. Amma indi məsələnin bu sayaq qoyuluşu nə dərəcədə ağlabatan söhbət idi.

–Bilmirəm əvvəl kimin olub, – dedi, – amma mənə oranı Bağlar idarəsi verib. Siz də ora müraciət edin.

–Mən ora müraciət-filan etməyəcəm. Birincisi ona görə ki, əlimdə heç bir kağız-filan, kupçu-filan yoxdu. İkincisi də, süz izvestni adamsuz, sizdən alıb baği mənə verməyəcəklər ki...

–Bəs onda məndən nə istəyirsiniz?

–Elə onu istəyirəm də... İstəyirəm ki, özünüz könül xoşluğuyla o baği mənə qaytarasız.

Orucun dilinin ucuna gəldi ki, desin "başın xarab olub?", amma vaxtında yadına düşdü – bu ifadəni kim işlətsə də, psixiatrın işlətməyə haqqı yoxdur.

–Yaxşı, – dedi, – mən beş ildir ki, o bağdayam. İkinci mərtəbəsin tikdirmişəm, başqa abadlıq işləri görmüşəm. Bu beş ili hardaydın? Bütün bunları mən eləyib qurtarandan sonra niyə ayılmışan?

Baləmi:

–Bunun səbəbi ayrudu, – dedi. – Amma dəxli yoxdu. Xərc çəkmişən, onu danışırıq – xərcivi qaytarırıq. Amma sən də o baği mənə qaytarmalısan. Atamın böyük oğlu mənəm, o bağ mənə düşür. Nə deyirsən, mən ölüm, təmiz söhbətdir?

–Yox, təmiz söhbət deyil, – saatına baxdı, – mənim də burda sizinlə boş yerə çənə döyməyə vaxtım yoxdur. Xəstələr gözləyir. Sizi də xəstə bilib qəbul elədim. Xoş gəldin.

–Deməli, bağı mənə qaytarmırsuz?

–Yox.

–Nöşün?

–Bu barədə danışmağın mənası yoxdur. Bağ mənə veriblər, mənimdir, mən də yaşayacağam orda.

–Yox, mən qoymayacağam siz orda yaşayasız. Bundan sonra bir gün də orda qala bilməyəcəksüz.

–Niyə?

–Onu mən özüm bilərəm.

–Yandıracaqsan bağı, ya qapısına tank qoyacaqsan?

–O mənim öz işimdi.

–Yaxşı, sən bu şantajını milisə xəbər versəm, necə?

–Elə mən də onu istəyirəm də... İstəyirəm ki, mənə tutsunlar, özü də süz tutdurasuz. Süzü hamı tanıyır. İndi də o əvvəlki vaxt deyil, qəzətdə, mitinqdə, hər yerdə səni yaş yuyub quru sərəcəklər ki, pəs flankəs, böyük alim, həkim, adi bir kəndçi balasının bağını məngirləyib, özünü də tutdurub, basdırıb qazamata, balalarını yetim qoyub.

Orucun artıq hövsələsi çatmırdı.

–Bilirsən nə var? – dedi. – Əlim-ayağım sənə dəyməmiş, dur bu saat çıx bayıra, yoxsa özüm qulağından tutub ataram. Əlindən gələni də beş qaba çək. Amma bir də bura ayaq basma, gözüm səni görməsin:

Baləmi aramla ayağa durdu, sifəti əvvəlki kimi tutqun, baxışları ağırdı.

–Neynək, – dedi. – İki oğlum var, böyüyü Hüseynağadır – iyirmi bir yaşında, kiçiyi Həsənağa – on doqquz yaşında. Mən də ala bilməsəm o bağı, oğlanlarım alacaq. Amma özgənin malına sahib çıxmaq Allaha da xoş getməz. Adamlardan qorxmursan, Allahdan qorx.

Yavaş-yavaş qapıya tərəf addımladı, çıxdı.

Cümə günü idi, sabah bağda Ofelyayla görüşməli idi Oruc Ofelyanı çağırırdı.

–Sabah təcili işim çıxdı, – dedi. – Bağa gedə bilməyəcəm. Qalsın gələn həftəyə.

Ofelya dinmədi.

Gələn həftə də bir bəhanə tapıb Ofelyanı xəbərdar etdi. Bağa getməyəcəyini dedi. Getmədi də. Nəinki şənbənin məhəbbət gecəsindən, bazarın dost məclisindən də imtina etmişdi. Bundan təəccüblənən dostlarına: – Bağın işığını, qazını kəsiblər, – demişdi, – bu soyuqda işıqsız, qazsız orda neyləyəcəyik?

Mehdi: – Əşşi bu saat Seyidağaya telefon edim, – deyirdi, – qazını da açırsın, adam göndərüb işığı da düzəltsin...

Oruc:

–Yox, lazım deyil, – dedi, – bir ustayla danışmışam, gələn həftə gəlib düzəldəcək. O biri həftə də inşallah görüşərik.

Mehdi:

–Yeri gəlmişkən, o yüksək cərəyanlı xətti də danış, – dedi, – bağdan kənara çıxarsınlar.

Orucun bağının üstündən keçən yüksək cərəyanlı məftilləri deyirdi. "Bir gün, Allah eləməmiş, küləkdə qırılıb düşər, xəta çıxardar".

Orucun özünün də fikri vardı ki, mantyor çağırub bu xətləri bağdan kənara çıxartdırsın, amma heç macal tapıb bu işi gördürə bilmirdi.

Bağa getməməyinin səbəbi qorxu deyildi. Baləmidən qorxub eləməirdi. Qorxduğu o idi ki, Baləmi gəlib bağda Ofelyayla onu pusa bilər, qızın valideynlərinə xəbər verər, bir söz, həngamə, dava-mərəkə qalxar, hər ikisi – Oruc da, Ofelya da biabır olar. Yox, işdi-şayət, şənbəni ixtisar edib bazarlar dostları bağa yığsaydı, bundan da Ofelya xəbər tuta, pərtləşə bilərdi. Elə düşünərdi ki, Oruc ondan soyuyub, bezib, əlaqələrinə son vermək istəyir.

Hər nəysə, iki həftə bağın yolunu tanımadı. Amma bir bəhanə tapıb Ofelyadan soruşdu ki, bəlkə sən tanıyasan, kənddən Baləmi Dadaşov adlı bir xəstə gəlmişdi yanıma. Müalicəyə ehtiyacı var, amma bir dəfə gəlib sonra ilim-ilim itdi. Ofelya: – Əlbəttə, tanıyaram, – dedi, – Beş ildə qazamatda yatırdı, təzə çıxıb.

–Nə üstə?

–Deyəsən, ölüm hadisəsiydi, bufetçiki öldürmüşdülər. Amma sübut eləyə bilmədilər. Baləmigil bufetdə içib dalaşıblar, bufetçiki xub döyüblər. İş ondadır ki, bufetçik orda ölməyib, evinə gəlib, həmin gecə ürəkdən ölüb. Həm də bufetçiki, əsasən beş barmaqla Ağagül vurubmuş. Baləmi cəmisi iki-üç dəfə kəllə atıb. Hər nəysə, beş il verdilər, dörd il yatdı, çıxdı. O vaxt bütün kənd danışdı bu əhvalatı.

İki həftə sonra Oruca elə gəlirdi ki, qarmaqarışıq bir yuxu görüb – Baləmi-filan adda adam da heç yerli-dibli yoxdur, yuxusuna girib. Odur ki, nahaq yerə bağdakı xoş günlərdən, saatlardan əl çəkib. Sabah, cümə günü hökmən Ofelyayla sözləşəcək, şənbə onunla bağda görüşəcək, bazar günü isə dostlarını kababa dəvət eləyəcək.

Bu xoş niyyətlərlə yatağına təzəcə girmişdi ki, telefon zəng çaldı. Əlini uzadıb çarpayısının yanındakı telefon dəstəyini qaldırdı.

–Allo.

–Salam-əleyküm. Baləmidir.

–Kim?

–Baləmi. Keçən ay yanıma gəlmişdim, yadunda? Atamın bağı məsələsiyçün. Bir fikrə gəldün?

Oruc əvvəl dərhal dəstəyi asmaq istədi, sonra, nədənsə, asmadı.

–Mənim ev telefonumu hardan bilmisən? – deyə soruşdu.

–Çətin iş imiş bəgəm? Adresivü də bilirəm. Yaxçı nə oldu, sözün nədi.

–Sözüm əvvəlki sözdü. Get özünə iş tap. Bir də mənə zəng

eləmə.

–Çox əcəb. Amma bircə xahişim var səndən.

–Nə xahiş?

–Bir qələm-kağız götürüb yaz.

–Nə yazım?

–Hindi deyəcəm. Yazarsan.

Altı nömrə dedi və Oruc da öz-özünə təəccüb qalaraq yazdı.

–Yazdun?

–Bu nə rəqəmlərdir belə?

–Mənim telefonumdu. Haçan ki, bir fikrə gəldün, yəni haçan ki, bağı mənə qaytarmaq istədin, bu telefonla zəng elə, bir saata qulluğunda hazıram.

Oruc hirsle dəstəyi yerinə qoydu, indicə telefon nömrəsi yazdığı kağızı cırmaq istədi, amma hər ehtimalla qarşı cırmadı, qatlayıb cibinə qoydu.

Səhər Ofelya özü ona yanaşdı. Dəhlizdə o yan-bu yana boylanıb heç kəsin görünmədiyini müəyyənləşdirəndən sonra yenə də pıçıltıyla:

–Darıxmamısan? – dedi. – Sabah görüşək?

–Sabah yox. Gələn həftə mütləq.

Gələn şənbə də bir bəhanə tapdı. Yenə bağa getmədi.

Sonrakı həftə cümə axşamı isə Ofelya izn istədi ki, işdən iki saat tez çıxsın.

–Anamla hüüzür yerinə gedəcəm, – dedi.

Oruc izn verdi:

–Rəhmətə gedən kimdir?

–Arvadı anamla tanışdı, mən də qızını tanıyıram, – birdən Ofelyanın ağlına nə isə gəldi. – Vaxsey, – dedi, – tamam yadımdan çıxıb. Axı onu sən də... siz də tanıyırdınız?

–Kimi?

–Rəhmətə gedəni. Sizin yanınıza da gəlibmiş bir dəfə. Hələ məndən də soruşdunuz.

Oruc hiss elədi ki, ürəyi bərkdən döyünməyə başladı.

–Baləmi? – dedi.

–Hə də... Baləmi... Obşirni infarkt olub, ölüb.

Heç kəsin ölümünə sevinmək olmaz, günahdı. Amma o gün işdən çıxıb evə qayıdanda Oruc, elə bil, bir yüngüllük hiss edirdi, bir arxayınlıq, sakitlik duyurdu. Səhər işdə isə Ofelyaya:

–Bağa gedirəm, – dedi. – Sabah gözləyəcəm.

Pakizəyə:

–Çoxdan bağa dəyməmişəm, – dedi. – Sabah getmək istəyirəm.

Pakizə işini bilirdi. Şənbə günü Oruc bağ paltarını – mavi cins kostyumunu, "Adidas" ayaqqabılarını geyinəndə Pakizə də dağlı çörəyinin arasına səliqəylə düzülmüş kotletləri, ayrıca sellofan paketlərə yığılmış qızardılmış kartofu, vəzərini, reyhanı, tərəxunu, qırmızı turpu, şorabanı, soyutma yumurtaları, pendiri, yağı, almanı, armudu, şaftalını iri zənbilə qablayırdı. Mineral və şirəli suları, alkoqollu içkiləri götürəsi deyildi, bağda bunların hamısının bolu ehtiyatları vardı.

Pakizəylə vidalaşmış, zənbili götürüb həyətdə düşdü, qarağacın qapısını açıb "Volqa"sını küçəyə sürdü və yola düzəldi. Maşının maqnitofonundan Ajda Pekkanın, İbrahim Tatlısesin, Sezen Aksunun həzin mahnıları səsləndikcə Orucun xəyalında iki-üç saatdan sonra bağ evində cərəyan edəcək hadisələr canlanır, bütün bədənindən xoş bir gizilti keçir, gərginləşmiş əzələlərinin ləzzət səbrsizliyini duyurdu.

Bir saatdan, saat yarımından sonra ala qapıya yaxınlaşacaq, qapını azacıq aralayıb dalana boylanacaqdı, görüş qabağı son dəqiqələrin hövsələsizliyini yaşayacaqdı. Dalanın başında Ofelyanın yaşıl plası görünəcəkdi, tələsik addımları qapının ağzında avazıyacaqdı, bir addım da atıb qapıdan içəri girəcək və Orucun boynuna atılacaqdı. Oruc bir əliylə qapısının cəftəsini tələsik bağlayacaq, o biri əliylə Ofelyanın saçlarını, boynunu tumarlayacaqdı, sonra onu qucağına alıb içəri, otağa

aparacaqdı. Sonra öpüşəcəkdilər, sonra soyunub birlikdə saunaya girəcəkdilər. Saunanın buğlanan istisindən sonra soyuq duşun altında qucaqlaşacaqdılar. Sauna hərəkətinin tərləri, duşun soyuq damcıları, ətirli şampun – hamısı bir-birinə qarışacaqdı və iki bədən birləşib bir bütün olacaqdı.

Sonra konyak içəcəkdilər, musiqi dinləyəcəkdilər, ayıq vaxtı porno filmlərə baxmaqdan utanan Ofelya içkinin təsiriylə abırına-həyasına qısılmayacaqdı və ekranda birlikdə seyr etdikləri şəhvət səhnələrini sonra özləri yataqda canlandıracaqdılar.

Bir aylıq Ofelyasızlığın və dəli şeytanın Orucun beyninə qaladığı bu fikirlər, istəklər, səhnələr, xatirələr və az sonra baş verəcəklər onu elə həyəcanlandırır, hallandırır, tələsdirirdi ki, cins şalvarının darlığını hiss edir və bir neçə kilometrlik məsafəni daha tez qət etməyə, vaxtın özünü yeyinləşdirməyə çalışırdı – guya ki, vaxtı yeyinləşdirmək olardı, guya ki, bir-iki saat sonra cərəyan edəcək hadisələrə daha tez çatmaq mümkün idi.

Maşının içində Ofelyanın ətrini duyur, toxunuşlarını, nəvazişlərini hiss edir, xısın pıçıltılarını, iniltilərini eşidir və tələsir, tələsirdi.

Qəsəbənin içində maşınını Ofelyagilin evlərinin qabağından keçirəndə elə bil bu birmərtəbəli evdə, bu qoşa pəncərənin arxasında Ofelyanın görüşə necə hazırlaşdığını, alt paltarını, corablarını dəyişdiyini, ətirləndiyini görürdü. Maşını dalana döndərdi, düşüb alaqaşının iri qıfılını açdı, darvaza laylarını araladı və maşını içəri saldı.

Darvazanı içəridən bağladı, evin birinci mərtəbəsindəki otağın qapısını açdı. Zənbili gətirdi, içindəkiləri soyuducuya düzdü, sobanı qaladı, işıqları yandırdı, televizoru qurdu. Sonra ikinci mərtəbəyə qalxdı; yataq otağı, bar, video orda idi.

İliq bir aprel günüydü və Oruc plaşını soyunub aşağıda qoymuşdu. Eyvanda bir müddət gəzişdi, ətraf bağlara, çox uzaqlarda görünən dənizə baxdı, sonra yataq otağına tərəf

addımladı və qapının qarşısında quruyub qaldı: qapının üstündə açar vardı.

Oruc gözlərinə inanmırdı. Bağ evinin – darvazanın da, aşağıdakı və yuxarıdakı otaqların da cəmisi iki açarı vardı, ikisi də onda, Orucda idi. Biri şəhərdə, seyfində, biri cibində. İndi burda, qapının üstündə yuvasına kip girmiş açar hardan çıxmışdı? Amma hələ bu harasıymış. Oruc bir də gördü ki, açar yavaş–yavaş dönməyə başladı, yəni içəridən kimsə qapının qıfılını bururdu. Hiss elədi ki, alnını soyuq tər basır. Bu nə olan şeydi belə?

Açar sona qədər burulub dayandı. Oruc əlini uzadıb qapını açdı və içəri girdi. Girən kimi də dıxsındı; içəridə adam vardı. Qərribə məxluq idi içəridəki. Sapsarı. Saçı, qaş, üzünün tükü – hamısı sapsarı. Gözlərinin bəbəkləri də sarımtıl rəngdə idi. Albinos idi bu adam.

Oruc özünü ələ alıb:

–Kimsən? – dedi – Burda neynirsən?

Albinos:

–Hüseynağayam, – dedi. – Baləminin böyük oğlu. Babamın, atamın evinə gəlmişəm. Sənin burda nə işin var?

Cin vurdu Orucun başına. Hüseynağanın özünü belə yekəxana, saymazyana, həyasız aparmağından daha çox Orucu cin atına mindirən o idi ki, bir an bundan öncə bu eybəcər məxluq onun çarpayısında, Ofelyayla səadət anları yaşadıkları və yaşayacaqları yataqda yayxanıb uzanıbmış – çəkməsini belə çıxarmadan sərələnibmiş – əzik balışlar, adyalın qırıq-qırıq olması buna dəlalət edirdi.

–İtil burdan, çıx get, – dedi Oruc. Özü də narazı qaldı ki, əsəblərini cilovlaya bilmir, uşaq kimi hırslanır, qışqırır.

Hüseynağa yerindən tərpənmirdi.

–Atovun, babovun evi hardan oldu bura? Buranı mən tikdirmişəm e. Mən özüm, öz puluma.

Hüseynağa durduğu yerdə durmuşdu.

Oruc fikirləşdi ki, güc işlətməli olsa, hər halda bu arıq,

çəlimsiz cavanı üstələyə bilər. Yaşca iki dəfə böyük olsa da, köhnə güləşçi idi, hələ də formasını saxlamışdı. Amma bir o qalmışdı ki, o, Oruc, şəhərin mötəbər adamlarından biri, tanınmış həkim, yoldan keçənin biriylə yumruq-təpik davasına başlasın.

Vaxt da gedirdi – bir azdan Ofelya gələsiydi. Hüseynağanı burda görməsi, illah da ki, Hüseynağanın Ofelyanı burda görməsi mümkün olan iş deyildi. Ofelya gələncən bu çağrılmamış qonağı burdan rədd eləməlidir. Mümkün qədər yumşaq danışmağa çalışaraq:

–Bala, – dedi, – bu məsələlər belə həll olunmur. Atan da yanıma gəlmişdi. Fikrimi ona da dedim. Buranı mənə Bağlar idarəsi verib, ora gedin, məhkəməyə, nə bilim hara müraciət edin, həll olunsun. Yoxsa dərəcəlik deyil ki, hərə istədiyi yerə girib otursun. Mən bu saat milis çağırısam, səni tutub dama basarlar. Nə hədlə özgənin evinə soxulmusan. Hələ de görüş açarı hardan tapıb düzəltmisən?

Hüseynağa dinib-danışmırdı, yerindəcə hərəkətsiz dayanmış, sarımtıl gözlərini Orucun gözlərinin içinə zilləmişdi. Oruc da danışdıqca bu iynə kimi, biz kimi adamı deşən baxışların təsiri altında sözünü çaşdırır, dili topuq çalırdı.

–Di yaxşı, həvəsdi bəsd. Çıx get bu otaqdan, açarı da götürürəm. Bax məbadə bir də buralara yaxın düşəsən – və son güzəşt kimi – şəhərdə yanıma gələrsən, danışarıq, – dedi.

Amma əlini uzadıb açarı çıxartmaq istəyəndə Hüseynağanın birdən sifəti dəyişdi. Soyuq gözlərində, elə bil, qılgılcım parladı, ağzı əyildi və əlini çarpayının altına uzatdı.

Oruc yalnız indi gördü ki, meynələrin dibini işlədiyi bel burda, çarpayının altında imiş. Kim gətirib onu bura, kim gizlədib çarpayının altında? Kim? Kim gətirəcək, əlbəttə, Hüseynağa. Nə məqsədlə?

Məqsədi indi aydınlaşırdı. Belə çarpayının altından çıxarıb qulpundan yapışdı, kənarları bülövlənmiş iti ağızlı dəmirini isə Orucun başına tuşlayıb irəli gəldi.

Sonrakı hadisələr Oruca yuxu kimi, ya kadrları həddən ziyadə yeyin dəyişən, göz qırpımında bir-birini əvəz edən film kimi gəldi. Reaksiyası cəld idi. Hüseynağanın zərbəsini gözləmədən irəli atıldı, rəqibinin biləyindən yapışdı, o biri əliylə belin sapını tutdu. Sağ dizilə albinosun paçalarının arasına möhkəm ilişdirdi. Ağrıdan Hüseynağa qışqırdı, əli boşaldı. Oruc belə ondan aldı. Amma elə bu vaxt Hüseynağa özünü toplayıb var gücüylə Oruca bir yumruq ilişdirdi. Dünya-aləm Orucun gözündə qaraldı və bütün bu hadisələrin tam mənasızlığından, məntiqsizliyindən, absurdluğundan tənqəd gələrək, illah da tamamilə haqsız, yersiz yediyi yumruğun acığından Oruc lap dəli oldu. Artıq hərəkətlərinə nəzarəti itirərək əlindəki belə hirsilə Hüseynağanın təpəsinə endirdi...

...və bu an sanki filmdəymiş kimi yeyin dəyişən kadrlar, indi əksinə aramla, ağır-ağır, yavaş-yavaş axmağa başladı. Hüseynağa yerə çökdü, yarılmış başından qan axmağa başladı, göz bəbəkləri hərəkətsizləşdi, bir nöqtəyə zillənib qaldı, baxışı dondu. Oruc həkim olduğu üçün bunun mənasını dərhal dərk etdi. Hüseynağa ölmüşdü. Onu Oruc öldürmüşdü. Həm də öz evində. Öz evində, yəni Orucun evində, Orucun bağ evində, hər halda bu bağ, ya ən azı ikinci mərtəbədəki bu otaq Hüseynağagilin deyil, Orucundu, Oruc özü tikdirmişdi. Və indi burada, bu otaqda meyit vardı. Gərək ki, vur-tut iyirmi bir yaşı olan bir gəncin meyiti. Qanı da döşəməni ləkələmiş, yatağa sıçramışdı. Belin dəmirində qan ləkələri, sapında Orucun barmaq izləri vardı. Son illər Orucun müəlləsi yalnız detektiv romanlardan ibarət idi. Videoda da xeyli detektiv film görmüşdü. Odur ki, bu dəhşətli və gözlənilməz hadisə baş verəndən sonra ilk işi cib dəsmalını çıxarıb belin sapını döndə-dönə möhkəm silməsi oldu. Detektiv əsərlərdə məhz belə edirlər. Belin dəmirindəki qanı da silmək istədi, amma silmədi; bel sapının üstündə barmaq izləri yoxdursa, üstündəki qanın nə əhəmiyyəti var? Onsuz da biləcəklər ki, Hüseynağa bu bellə öldürülüb. Amma kim öldürüb? Qoy bunu tapsınlar. Əvvəlcə

başqa bir suala cavab tapsınlar. Hüseynağanın burda nə işi varmış? Özgənin bağına nə yolla keçib, bura, otağa necə girib, otağın açarını necə əldə edib? Oğurlayıb? Bu mümkün deyil, hər iki açar Orucdadır. Qəlibin çıxardıb, düzəltdirib? Ola bilsin. Amma nə məqsədlə? Özgənin evinə soxulmaqla, yayxanıb yatağında uzanmaqla bu evə sahib olmaq mümkündürmü? Dünya dərəbəyli deyil axı, qanun var, qayda var.

Məsələ də bunda idi. Bu ana qədər qayda-qanun Orucun tərəfində idi, amma bu andan etibarən, yəni hər hansı səbəbdən, hər hansı şəkildə, şəraitdə olur-olsun, adam öldürəndən sonra qanunun, ədalətin, cəzanın hədəfi o, Oruc idi. Cinayət törətmişdi. Müttəhim, müqəssir, günahkar o idi. Əlbəttə, əgər cinayəti açdı bilsələr, sübut edə bilsələr.

Qaçıb xilas olmalıydı. İşin üstü açılanda hər şeyi danmalıydı. "Heç bağda olmamışam. O gün (xəyali müstəntiqin sualı: nə bilirsiniz hansı gün?), yox, o gün demək olmaz. Bir aydır bağda olmamışam – demək lazımdır. Əslində də belədir də. Bir aydır bağa gəlməyib. Bu günü saymasan. Bu gün də olmamışam. Kim bilir mənim bağda olduğumu? Pakizə? İndicə evə qayıdıb: fikrimi dəyişdim, – deyərəm, – bağa getmədim. Yadıma düşdü ki, axşam şəhərdə işim var.

Daha kim bilir? Ofelya. Aman Allah, yarım saatdan sonra Ofelya gələcək. Tez çıxıb getmək lazımdır burdan. Gələr, bir az qapını döyüb çıxıb gedər. Bazar ertəsi bir bəhanə tapıb üzrxahlıq edəərəm. Gələn həftə görüşərik – deyərəm. Amma gələn həftə görüşə biləcəklərimi? Gəlməsə bu iş necə açılacaq? Meyitin məhz onun bağında, evin ikinci mərtəbəsində olduğu kimin ağlına gələcək? Hər halda, bir şey aydındı – bu saatca burdan getmək lazımdır. Belin sapından barmaq izlərini sildi – yetər, qapıdan, başqa yerlərdən silmək lazım deyil – bura onun evidir, öz evində Orucun barmaq izləri olmalıdır da, burda nə var ki? Bu izlərin isə köhnə ya təzə olduğunu təyin etmək mümkün deyil. Ayı bir izi yoxdur ki, burda – bəlkə dava

eləyəndə düyməsi qopub düşüb, ya cibindən bir şey düşüb. Ya başının tükü... Diqqətlə otağa nəzər saldı. Hüseynağa çarpayının yanında yerə sərələnib qalmışdı. Alın yarasından sızan qan döşəmənin üstündə göllənir, lehmələnir, meyitin gicgahında, sapsarı birçəklərində laxtalanıb quruyurdu. Qan çarpayının üstündəki çəhrayı adyalı da lopa-lopa ləkələnmişdi. Meyitin yanında qanlı bel atılıb qalmışdı. Otaqda dava-dalaşın və cinayətin ayrı izi-sorağı yoxdu. Hər halda Orucun gözüne dəymirdi.

Otağa son dəfə göz atıb eyvana çıxdı. Otağın qapısını çırpdı, pilləkənlə tələsik aşağı düşdü, televizorun düyməsini basdı, şnurunu dartıb şəbəkədən çıxartdı, işıqları keçirdi, sobanı söndürdü, qapını açarla bağlayıb darvazaya tərəf getdi, darvazanı açdı, maşını dalana çıxardı, qayıdıb darvazanı bağladı. "Əsas odur ki, başını itirməyəsən. Hələ ki, mənə burda görün olmayıb. Tez aradan çıxmaq lazımdır".

Vərdiş halını almış mexaniki hərəkətlə maşını işə saldı, dar dalandan geniş yola çıxardı, yol boyu kilometr irəlilədikcə beynində fikirlər bir-birinin üstünə qalanır, bir-birini itələyir, bir-birinə ilişib düyün düşürdülər. Bu fikirlər tünlüyündə, fərziyyələr, gümanlar basa-basında düyünü çözmək, açmaq mümkün deyildi. Görən bir səhv buraxmayıb ki, cinayətin açılması üçün bir ip ucu, bir iz-soraq qoymayıb ki? Bu barədə düşünərkən ağına gəldi ki, yuxarıdakı otağın qapısı üstündəki açarı nəhaq götürmədi. Kimə sübut edə bilərdi ki, bu açar onunki deyil... İki açarı varsa, üçüncüsü də ola bilməzdimi? Bəlkə qayıdıb götürsün? Yox, riskdir, ilişə bilər. Lap elə Ofelyanın özünə rast gələ bilər və onda hər şey qat-qat çətinləşər.

Amma Binə hava limanının yanından keçəndə ağına gəldi ki, bağda başqa bir ipucu da qoyub – buz dolabındakı yeməklər, meyvələr. Ekspertiza həmin yeməklərin, meyvə-tərəvəzin məhz bu gün gətirildiyini və deməli, Orucun da bağda olduğunu təyin edə bilər. Tərs kimi göyörtini bükdü

qəzetlər də bugünkü qəzetlər idi. Odur ki, Orucun məhz aprelin bu günündə bağda olduğunu tamamilə dəqiq müəyyənləşdirmək mümkündür.

Bu fikrə gələn kimi maşını geri döndərdi. Bağa qayıtmağın riski böyük idisə, qayıtmayıb əşyayı-dəlilləri orda qoymasının təhlükəsi daha artıqdı. Bircə Ofelyaya rast gəlməyəydi.

Səkkiz dəqiqədən sonra maşını dalana salırdı. Darvazanı taybatay açmadı, maşını çöldə qoyub özü içəri girdi, soyuducuya qoyduğu bütün yeməkləri, meyvə-tərəvəzi təzədən zənbilə yığdı. Qazandakı çörəyi də çıxarıb zənbilə qoydu və hətta zibil torbasından yaş qəzetləri – bugünkü qəzetləri də bircə-bircə çıxarıb tualetdən axıtdı.

Yubanmasının ən təhlükəli dəqiqələri idi. Ofelya gəlib maşını çöldə görəcəkdı. Orucun içəridə olduğunu bilib darvazanı tiqqıldadacaqdı. Onda ya darvazanı açıb hər şeyi Ofelyaya izah etməliydi (İzah etmək mümkündürmü?), ya da darvazanı açmayıb Ofelyanı nigaran qoymaq olardı. Nigarançılığın sonu necə olacaqdı? Nə qədər gözləyəcəkdı Ofelya qapı qabağında? Bəlkə Oruc sarıdan nigarançılığı, təşvişi, bəd gümanları – sirr saxlamaq ehtiyacını üstələyəcəkdı, qonşulara, ya milisə xəbər eləyəcəkdı...

Bircə Ofelya gəlməyəydi. Həmişə məşuqəsinin gəlişini səbrsizliklə gözləyən Oruc indi nəyi varsa verərdi – təki Ofelya gəlməsin. Amma bəlkə Oruc yolda olanda gəlib gedib. Orucun bağdan ayrılıb Binə hava limanının yanından geri qayıtması, yenidən bağa çatması on beş-iyirmi dəqiqə çəkmişdi. Bu müddət ərzində Ofelya gəlib-qayıda bilərdimi? Bəlkə də. Kaş elə olaydı, ya Rəbbim!

Oruc zənbili çölə çıxarıb aşağı otağın qapısını bağladı, yüyürə-yüyürə ikinci mərtəbəyə qalxdı, az qala ayağı büdrəyib pilləkəndən kəllə-mayallaq aşacaqdı. "Bircə yıxılıb qıçımı sındırmağım çatmırdı" deyə düşündü. Yuxarıdakı otağın qapısına yanaşıb üstündəki açarı çıxardı. Ayaqqabısının ucuyla qapını aralayıb otağın içinə baxdı. Hər şey eynən bayaqkı kimi

idi – meyit, bel, çarpayı... yalnız qan gölməçəsi bir az böyümüşdü...

Oruc tələsik qapını çırpdı, yenə də ayağıyla çırpdı, amma bu çırpmanın səsi bağın və ətrafların sakitliyində çox bərk səsləndi və Orucu hürkütdü. Yuxarı otağın açarını – "üçüncü" açarı quyuya atdı.

"Hüseynağanın ailəsi hələ faciədən bixəbərdi" – deyə düşündü. Biləndə gör nə vay-şivən qopacaq. Baləminin yeddisi çıxmayıb, böyük oğlu da belə getdi. Doğrudan, müsibətdi. Bu müsibətin, hər halda, ən azı Hüseynağanın ölümüylə bağlı tərəfinə baskar özü olduğunu ağına gətirmək istəmirdi, fikrindən qovurdu. Axı onun, Orucun nə təqsiri vardı? Bu mənasız haqq-hesab çürütməyi omu başlamışdı? Omu getmişdi Baləminin evinə, ya Hüseynağa idi gəlib Orucgilin evinə soxulan? Davanı kim başladı, kim hücum elədi? Oruc lapatkanın qulpundan yapışmasaydı, həmin bu lapatkanı Orucun təpəsinə endirəcəkdi Hüseynağa və indi yuxarı otaqda, çarpayının yanında Hüseynağanın yox, Orucun meyiti sərələnib qalacaqdı. Orucun cinayət əməli yoxdu, etdiyi hərəkət yalnız qanuni özünümüdafiə idi.

Yaxşı, indi ki belədir, bəs nədən elə indicə maşını milisin qabağına sürmürsən, hər şeyi olduğu kimi danışmırsan onlara? Hadisələrin məhz belə cərəyan etdiyinə çətin inanardılar. Bütün hörmətimə, izzətimə baxmayaraq, heç cür inanmayacaqdılar. Ya turalım lap inandılar, hər şeyin məhz mənim söylədiyim kimi olduğunu qəbul etdilər. İş məhkəməyə çıxsın, orda da bəraət qazandım. Bu halda belə qatillik damğası ömürlük alnıma yapışacaqdı. Bu isə bütün çalışmalarımin, işimin, karyeramın sonu deməkdir.

Darvazanı bağlayıb maşını işə salanda, dalandan çıxıb düz yolla sürəndə başında dolaşan min bir fikrin məntiqi nəticəsi birdi: hər halda, düz iş görür ki, milisə getmir. Cinayət, cinayət niyə deyirəm, hadisə, bəli hadisə yerində heç bir izi-sorağı qalmayıb. İp ucu yoxdur. Əgər özünü düzgün apara bilsə, heç

kəs onun, Orucun boynuna heç bir şey qoya bilməz. Özünü düz aparsa, yəni heç vədə heç vəchlə, heç bir şərtətdə, dindirmədə təmkinini pozmasa, özünü heç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi sakit tutsa... apara biləcəkdə özünü, necə ki lazımdır, tuta biləcəkdə... Hər halda peşəkar psixiatr idi – əsəblərini, davranışını, kefini, ovqatını idarə etməyi, özünü ələ almağı və gərək olduğu kimi aparmağı bacarardı. Heç bir təcrübəli, mahir müstəntiq onu halından çıxara bilməzdi. Gec-tez müstəntiqlə üzləşəcəyinə isə şübhəsi yoxdu. Axı cinayət (HADİSƏ!) onun bağında baş vermişdi, axır-əvvəl onun üstünə gələcəkdilər. Heç olmasa izahat almaq üçün. O gün bağda kim olub, açar daha kimdə ola bilərdi, bu adamı (meyiti) tanıyırsınız mı, görmüsünüzmü, ailələrlə bir münasibətiniz olubmu? Bütün bu suallara dəqiq cavablar hazırlamalıydı. Bir yerdə də çaşmadan, karıxmadan dürüst izahlar verməliydi.

Yenə gördüyü detektivləri xatırladı – özünə alibi düzəltməli idi. Xəstəxanaya sürdü. Təəccüblənmiş qapıçıya: – kağızlarım qalıb, – dedi, – götürməliyəm. Səhərdən oturub işləyirdim, bir də gördüm ki, kağızlarımın bəziləri işdə qalıb.

Qapıçının saati soruşması lap ürəyindən oldu. Həqiqi vaxtı yox, bir saat əvvəli dedi. O vaxtı dedi ki, o vaxt buradan 42 kilometr aralı lopatkayla Hüseynağanın başını yarırdı.

Xəstəxanadan çıxıb dükana dəydi. Diş pastası alıb satıcıyla hal-əhval da tutdu. Aptekə girdi, valokardin istədi, "yoxumuzdur" cavabını alanda haray-həşir qaldırdı. "Haçan sizdən bir lazım olan dərman almaq mümkündür ki, bir saat bundan qabaq da gəlmişdim, divardakı saati göstərdi – aspirin istəmişdim, Allahın aspirini də yoxunuzdu".

Orucu sifətdən tanıyan satıcı: – Doktor, – dedi, – aspirinimiz var, sizə kim dedi ki, yoxdur?

–Nə bilim cavan bir qızdı, bir saat bundan qabaq gəlmişdim. Dedi yoxumuzdu.

Evə gəldi. Qapını öz açarıyla açıb zənbillə içəri girəndə Pakizə mat qaldı.

–Bəs sən bağda deyildin?

–Getmədim, – dedi – yolda yadıma düşdü ki, birisi gün məruzəm var, materialların da hamısı evdə və xəstəxanadadır. Bu gecə oturub sabaha qədər işləməliyəm. Bu zənbildəkiləri də qoy xolodilnikə, xarab olmasın.

Bu səhnəni inandırıcı oynamışdı. Özü də razı qaldı. Amma canında bir vicvicə vardı, bütün bədənini xırda-xırda titrəyirdi. Heç cür özünü ələ ala, sakitləşə bilmirdi. İki saat öncə baş vermiş hadisələr fikrindən çıxmır ki, çıxmır, dağılmır ki, dağılmırdı.

Hamama girdi, əvvəl isti, sonra soyuq duş qəbul etdi. Vannanı suyla doldurub bir müddət orda uzandı. Yadına saldı ki, isti suyun içində uzanıb damarlarını kəsəndə bu ən rahat intihar üsuludur. "Hansı şeytan belə fikirləri başıma salır" – deyərək özünü məzəmmət elədi. Otuz-otuz beş dəqiqədən sonra hamamdan çıxdı. Fenlə saçlarını qurutmağa başladı. Elə bil, bir azacıq toxtamışdı. Pakizə gətirib qabağına pürəng çay qoydu, limonuyla, mürəbbəsiylə.

–Sənə telefon eləmişdilər, – dedi, – dedim ki, çimir, bir azdan zəng eləyin.

Oruc qulaqlarını şəklədi.

–Kim idi zəng eləyən?

–Tanımadım, dedi ki, adım Baləmidir.

–Kim?

–Baləmi.

Oruc hiss elədi ki, ürəyi qopub düşür. Baləmi! Neçə gün bundan əvvəl rəhmətə getmiş Baləmi. Üç saat bundan qabaq öldürülmüş Hüseynağanın atası.

Heç şübhə yoxdur ki, bu zəng iki-üç saat bundan qabaqkı hadisəylə bağlıdır. Bəlkə "Baləmi" yox, "baləmigildəndir" deyiblər. Ya bəlkə Baləmi adlı başqa bir qohumları da var. Hər

haldə bu gün, bu saat Baləmi adının telefonda səslənməsi quru bir təsadüf ola bilməz, şəxsiz ki, bayaqkı hadisəylə bağlıdır.

Pakizə Orucun soyumuş çayını təzələdi.

–Ac deyilsən? – dedi.

Pakizənin bu diqqətcilliyi, qayğısı, ümumiyyətlə, onun davranışı, rəftarı, mülayimliyi və dilsiz-ağızsızlığı nə qədər vacib imiş onunçün, Orucçün, nə qədər qiymətliymiş – bu barədə düşündü və onu da qəti bilirdi ki, hadisənin (cinayətin!) məğzi bir gün açılsa və hətta Oruc müttəhim olsa, məhkum olunsa (bu da mümkündür), Pakizə onun yeganə pənahı, güvənc yeri, arxalandığı son dayaq nöqtəsi olacaq. Belə etibarı və fədakarlığı heç oğlundan da gözləməirdi, o ki qalsın başqa qohumlara və dostlara. Bu an Ofelya heç yadına da düşmürdü. Yaxşı ki, bu gün bağda rastlaşmadıq – Ofelya haqqında yalnız bu baxımdan fikirləşə bilərdi indi.

–Aclığın yoxdu? Səhərdən bir şey dilinə dəyməyib axı. – Pakizə sualını təkrar etdi.

Doğrudan da, səhərdən bəri heç nə yeməmişdi. Amma iştahı da yoxdu. Heç nə yemək istəmirdi. Heç nə haqqında düşünmək istəmirdi. Kürül-kürül bəd xəbərlər gətirən televizora baxmaq istəmirdi. Səhifələri nifrət, hiddət, ölüm, qan saçan qəzetləri vərəqləmək istəmirdi. Heç nə istəmirdi. Gözlərini yummaq, heç nə duymamaq, heç nə eşitməmək, kimsəni görməmək istəyirdi. Dünyadan tamamilə ayrılmaq, sakit, sərin bir kölgədə tək-tənha dincəlmək istəyirdi. Səslərdən, sifətlərdən, sözlərdən, cürbəcür fikirlərdən yorulmuşdu. İnsanlardan yorulmuşdu. Normal adam kimi davranan xəstələrdən və xəstə kimi danışan normal insanlardan yorulmuşdu. Özü özündən yorulmuşdu. Uzun, sonsuz bir sükutun, səssizliyin tamarzısı idi. Son sükutun. İntihar-filan yox. Buna iradəsi, gücü çatmazdı. Hətta isti vannada damarlarını kəsib rahatca ölməyi də bacarmazdı. Amma yuxuda ani bir ölüm – əziyyətsiz, ağrısız, qorxusuz, vahiməsiz... nə yaxşı olardı. Sadəcə yatmaq, yuxulamaq, bir də ayılmamaq. Heç vaxt, heç vaxt...

Çaydan bir qurtum alıb gözlərini yumdu. Beyninə dolan fikirləri, xəyalında canlanan o məşum səhnəni silib atmaq istədi, başqa şeylər haqqında düşünməyə cəhd etdi. Hətta Ofelyayla oynadıqları cinsəl oyunları xəyalında canlandırmaq istədi, içi bulandı. Uşaqlığını, çayqovuşanda, sıx meşə içindəki bulağı yadına saldı, bir an ayaqlarında o suyun sərinliyini duydu, qulaqlarına şırıltısı doldu və yumşaq kresloda yavaş-yavaş xumarlanaraq yüngülcə mürgüləməyə başladı.

Qapının zəngi çalındı. Qapı zəngi həmişə ahəngdar, həzin bir melodiya çalardı (Türkiyədən gətirmişdi bu zəngi), amma indi Oruc yuxuda olduğundanmı, tarım çəkilmiş əsəblərinin gərginliyindənmi, ona elə gəldi lap qulağının dibindən bir sürət qatarı ötüb keçir, həm də zil fit səsiylə.

Sıçrayıb ayağa durdu, qapıya getdi. Adətən, qapını soruşub, ya balaca gözcükdən baxıb açardılar. Oruc nə soruşdu, nə gözcüyə baxdı. Eləcə açdı qapını.

Qapı qabağında dayanan adam Baləmi idi.

Sonralar Oruc özü də təəccüblənirdi: necə oldu ürəyi getmədi, bayılıb yıxılmadı. Axı qarşısında ölü bildiyi bir adam dayanmışdı. Həm də üç saat bundan qabaq oğlunu öldürdüyü adam. O dünyadanmı gəlmişdi? Oğlunun qisasını almağamı gəlmişdi?

Amma Baləmi qisas, intiqam alan adama oxşamırdı. Üzündə xoş, arxayın, dinc bir ifadə vardı. Hətta gülümsəyirdi. İlk və yeganə görüşləri zamanı Oruc bu qənaətə gəlmişdi ki, bu ağır baxışlı adam ömründə gülümsəməyib. İndi qarşısındakı adamın sifəti həmin sifət idi: iki qabaq diş qızıl. Əvvəlki görkəmindən ikicə şeylə fərqlənirdi – saqqal saxlamışdı, bir də üzünün ifadəsi dəyişmişdi – mülayim, mehribandı. Təbəssümlüydü.

–Bayaq telefon etdim, bocı dedü çimirsən, dedim, hə, çimirsə evdə olacaq, bir yerə getməyəcək. Hava birdən soyuqlaşdı, Xəzri əsir yaman, belə havada çimib çıxsan, sətəlcəm olarsan. Bir söz həmişə təmizlikdə, səhhəti-vücut.

Dedim həkimə bir baş çəkim, qapıdan qovmayacaq ki... İçəri girmək olar?

–Buyur.

Baləmi dəhlizdə gödəkçəsini, sonra da çəkmələrini çıxartdı. Orucun başında fikirlər ildırım sürətiylə bir-birini təqib edirdi. "Bu nə olan işdir belə? Axı bu ölmüşdü. Amma kim demişdi ki, ölüb? Ofelya. Bəlkə Ofelya tamam başqa adamı deyirmiş. Dünyada Baləmi tək bir budur məyər? Yaxşı, turalım, məsələnin bu tərəfi məlum. Ölməyib, ölən başqasıdır, bu da dipdiri durub gəlib bura. Deməli, oğlunun müsibətindən də hələ xəbəri yoxdur. Xəbəri olsaydı, hətta Orucdan şübhələnməsəydi belə, bu sayaq gülümsəməzdi ki... üçcə saat qabaq o boyda oğlun itirib... Bəlkə başına hava gəlib. Oruc professional kimi Baləminin gözlərinin içinə baxdı, əllərinin hərəkətini izlədi. Yox havalı adama oxşamırdı. Hər halda, lap yəqin, oğlunun faciəsindən hələ ki, bixəbərdi. O zaman Orucgilə niyə təşrif gətirmişdi? Məqsədi nəydi?

Otağa keçdilər. Baləmi əvvəlki xoş təbəssümlə otağa göz gəzdirir, susurdu. Oruc: "Bəlkə indi də bu mənzilimə şərək çıxmaq istəyir", – deyə düşündü, – bəlkə bu psixi sapıntının yeni bir şəkli, özgənin bağına, evinə orta q çıxmaq.

Pakizə çay gətirdi, Baləminin qabağına qoydu. Baləmi başını qaldırıb Pakizəyə baxmadan:

–Sağ ol, bocı, – dedi, – balalaruvun toyunda içək. – Çayından qurtum aldı, otağı bir də əməlli-başlı gözdən keçirəndən sonra:

–Bəli ya, Oruc qədəş, – dedi – canım sənə söyləsin, bu dünya çox interesni dünyadı. Osobı dünyadı, Ətağa cəddi. Canım sənə desin, iki həftədi burda yoxdum, İrana getmişdim. Allah-taala sənə də qismət eləsin, Məşhədə, imamın ziyarətinə getdim. Bu gün qayıtmışam. Piraxodnan. Orda əhd elədim ki, evə, uşaqların yanına getməkdən qabaq bir sənə baş çəkim. Niyyətim vardı da, niyyət eləmişdim orda, qurban olduğumun qəbri üstündə, hindü niyyətimi deyim sənə. Qədəş, gəldim

deyim sənə ki, halal elədim o bağı sənə, day səndən heç bir xahişim, iltimasım yoxdu, iddəam-filan da yoxdu day. Elə bil, ziyarətinə getdiyim o qurban olduğum mənə məsləhət elədi ki, Baləmi, əl çək bu işdən, qoy halal xoşları olsun, neçə il erməni yaşadı, bir şey demədin ki, indi öz musurmanımız yaşayanda nöş mərəkə salırsan? Qoy kişi can sağlığıyla, rahatlıqla dolansın, sən də ki, maşallah öz evin-eşiyin, oğul-uşağın var. Day olan-olub, keçən-keçib. Bir söz, qədəş, gəldim sənə deyim ki, halal xoşun olsun. Yaşa o bağda, kef-damağ içində. Vahid rəhmətlik demişkən:

*Vahid! Cahanda baqi qalan eşqi mülküdür,
Ondan qalan nə varsa da, viranədir mənə.*

Oruc düşünürdü ki, Baləmi indi kəndə gedəcək, hər halda ən yaxın zamanda oğlunun itdiyindən duyuq düşəcək, axtarıb gectez meyiti tapacaqlar. Müsibət onda başlanacaq.

Baləmi çayını içib ayağa durdu. Oruc özünə də qərribə gələn bir arsızlıqla:

–Otur, – dedi, – hara tələsirsən? Bir stəkan da çay iç. Bəlkə aclığın var?

–Yox, sağ ol, Allah artıq eləsin. Getməliyəm. Uşaqlar gözləyir.

–Neçə uşağın var? – Bəlkə bu sualları boşuna vermirdi. Hüseynağanın qətlinə dəxli olmadığını belə təbii suallarla bir daha təsdiq edirdi.

–Demişdim ki sənə, iki oğlum var, bir qızım. Böyüyü Hüseynağadır, kiçiyi Həsənağa.

Oruc öz-özünə "Hüseynağa idi" – deyə düşündü – daha yoxdur böyüyü, ancaq kiçiyi qalıb.

Baləmi hələ bunu bilmirdi. Gülümsünürdü. Oruc bilirdi, amma Baləminin təbəssümünün qarşılığında o da gülümsəməyə çalışırdı.

Baləmi vidalaşib getdi. O gecə Oruc səhərə qədər yata

bilmədi. Səhərisi gün – bazar günü də elə bil iynə üstə oturmuşdu. Hər telefon zəngindən hürküb diksinirdi. Hey gözləyirdi ki, qapı döyüləcək, gəlib onu aparacaqlar. Amma bütün günü qapını döyən olmadı. İki-üç əhəmiyyətsiz telefon zənginin də heç bir təhlükəsi yoxdu. Qonşuydu suyun gəlib-gəlməməsini soruşurdu, tanışlarıydı, həl-əhval tuturdu, kənar bir şəxsdi, nömrəni səhv salmışdı. Axşama yaxın Oruc tamam üzülüb əldən düşmüşdü, yatağına uzanıb bir-iki saat mürgülədi, sonra oyanıb yenə səhərəcən yata bilmədi.

Səhər altıda durub duş qəbul elədi, "Filips" dəzgahıyla üzünü qırxdı, bir loxma çörək qoydu ağzına, boğazından getmədi, bir stəkan çay içib pay-piyadə işə getdi.

Xəstəxanaya çatanda qapının ağzında tanış fiquru gördü. Ofelyaydı, Oruca tərəf gəlib: – Professor, sizə məktub var, – dedi – əlindəki zərfi uzatdı. Zərf açıq idi və içində heç nə yoxdu. Oruc Ofelyanın belə sadələvh konspirasiya fəndlərinə bələd idi. Ofelya səsini qısaraq:

–Bağışla, sən Allah, – dedi, – o gün gələ bilmədim. Anamın təzyiqi qalxmışdı, neçə iynə vurdum, qoyub gəlməyə ürək eləmədim. Hırlənmirsən ki?

–Əlbəttə, yox, – dedi Oruc və ürəyində sevindi ki, nə yaxşı belə olub, təzə bir problem çıxmayıb ortaya. Sonra yadına düşdü ki, alibisini Ofelyaya da təlqin etməlidir – bəs mən səndən üzr istəmək istəyirdim, – dedi, – təcili işim çıxdı, bağa gedə bilmədim. Nə şənbə, nə bazar. Ürəyimə salmışdım, deyirdim indi Ofelya gəlib qapını bağlı görəcək. Yaxşı ki, gəlməmişənmiş – yenə də sözünə düzəliş verməli oldu – əlbəttə, ananın təzyiqinin qalxması yaxşı deyil. İndi necədir?

–Səhər ölçdüm, normal idi, – Ofelya pərt kimi görünürdü. – Deməli, sən də gəlməyib-sənmiş. Mən dəli də özümə yer tapmırdım ki, nigaran qalacaqsan...

Onların söhbətləri uzanırdı və gəlib keçənlər mənalı baxışlarla hər ikisini süzürdü. Əlaqələri güman ki, çoxlarına bəlli idi.

Oruc iki-üç patsient qəbul edib çaşqınlığının fərqi varırdı, heç cür fikrini cəmləyə-toplaya bilmirdi. Assistentinə:

–Nədənsə, yaman başım ağrıyır, – dedi, – gərək evə gedəm.

Evə gələn kimi burda halının daha da pis olacağını dərhal anladı. Xəstaxananın adam çoxluğunda, patsientlərin min bir dərdi yenə bir az başını qatırdı, burda evin təkliyində – dilsiz-ağızsız Pakizənin varlığı təkliyini, yalqızlığını aradan qaldırmırdı – Oruc daha çox sıxılır, darılırdı. Ürəyi darıxırdı. Səksəkəliydı. Hər an nə isə dəhşətli bir şey gözləyirmiş kimi bədəni narın-narın gizildəyirdi.

Hadisədən üç gün keçirdi. Niyə bəs Baləmi hay-küy qaldırmamışdı. Ən azı ona görə ki, oğlu ilim-ilim itmişdi. Əgər hay-küy qaldırıbsa, milisə xəbər veribsə, milis gec-tez izə düşüb gəlib Orucun bağına çıxıcaqdı. Axı şübhəsiz, Hüseynağa atasının bağ iddiasından xəbərdar idi, elə Orucun üstünə də bu iddialarla gəlmişdi. Məşhədə ziyarətdən sonra Baləminin fikrini dəyişdiyini də bilə bilməzdi. Baləmi qayıdandan sonra oğlulla görüşməmişdi. Evdə də bu söhbətlər yəqin ki, çox olub. Baləmi Hüseynağanın məhz Orucun yanına gedə bilməsi ehtimalını nəzərdən qaçırmazdı və milisə də bu barədə məlumat verərdi. Və bu zaman iz, şübhəsiz, gətirib Oruca çıxaracaqdı və Orucu heç olmasa dindirəcəkdilər. Amma bütün bunlar bu gün də, sabah da, bir həftə, bir ay sonra da ola bilərdi. Həm də bir aydan sonra həftəlik adəti üzrə bağa baş çəkməsəydi, bunun özü də şübhəli görünə bilərdi. Gec-tez Oruc axır-əlbət bu bağa getməli və o zaman meyiti özü aşkar etməliydi. Çürüməyə başlamış, üfunəti bütün bağa yayılmış meyiti. Aşkar edib özü xəbər verməliydi. O vaxtacan cinayətin izinə düşməsəydilər, bir ay, ən uzağı iki aydan sonra bu cinayəti özü xəbər verməliydi. Əlbəttə, canini açmadan. Amma bu bir ayı, ay yarımı, iki ayı hər gün ürəyinin içini yeyə-yeyə yaşamalıydı. Buna dözə biləcəkdimi? Qeyri-müəyyənlikdən ağır şey yoxdur dünyada. Necə deyərlər, "dəhşətli son, sonsuz dəhşətdən yaxşıdır".

Birdən ağına gəldi ki, telefonu götürüb Baləmiyə zəng eləyə bilər. Telefon nömrəsini yazdığı kağızı nə yaxşı ki, atmamışdı, saxlamışdı. Axtarıb tapdı. Yaxşı, zəng elədim, sonra? Nə deyəcəm, nə soruşacağam? Nə qədər fikirləşsə də, bir bəhanə tapa bilmirdi. Baləmiylə nə alveri vardı, nə söhbəti ola bilərdi? Ağına gəldi ki, zəng eləyib əsa bilər. Eşitdiyi səsdən də çox şeyi müəyyənləşdirmək olar. Zəng eləyib əssa, görən bundan da bir iş çıxmaz ki... Bəlkə Orucun telefonu artıq nəzarət altındadır. "Sən də lap vas-vasının birisən, vallah".

Dəstəyi qaldırıb nömrəni çevirdi. Az sonra kişi səsi eşidildi. Baləminin səsiydi, tanıdı. Səs sakit və gümrahdı.

–Bəli. Bəli, eşidirəm. Kimdir?

Oruc susurdu. Baləmi bir də:

–Bəli, alo – deyib telefonu asdı.

Yaxşı, dərddə adam səsi deyildi səs. Bəs onda Hüseynağanın yoxluğundan niyə təlaşlanmır, narahat qalmır görəsən?

Axşama fikirləşib bəhanə tapdı. Baləmiyə telefon edib İran səfəri haqqında soruşacaq, deyəcək ki, bir dostum İrana getmək istəyir, səndən bəzi məsləhətlər almaq istəyir. Məsələn, o baş-bu baş gedib-gəlməyin xərci nə qədər çıxır? Boş bəhanə idi, amma indi düşünüb daha tutarlısını tapmaq halında deyildi.

Axşam 9-da zəng elədi. Yenə Baləminin özü çıxdı. Oruc həyəcanını boğub:

–Salam, Baləmi, – dedi – həkim Orucdu.

–A... Oruc müəllim, xoş gördük səni, nə var, nə yox? Səndən nə əcəb belə? – səs gümrahdı, hətta şəndi. Heç bir nigarançılığa yer qalmırdı.

Oruc dostunun İrana səfər etmək niyyəti haqqında uydurmasını danışdı, suallar verdi, cavablar eşitdi və yalnız söhbətin axırına yaxın qərara gəlib:

–Uşaqların necədir? – deyən xəbər aldı.

Baləmi:

–Sağ ol, duaçıdırlar, – dedi – Həsənağa bağda-bostanda əlləşib vuruşur, Hüseynağa da Moskvaya bazara gül aparıb.

Oruc düşündü ki, yəqin Baləmi də başqa kəndçilər kimi parnikdə qərənfil yetişdirir və Moskva bazarlarına göndərir. İndi yəqin Hüseynağanı da Moskvada bilirlər, ona görə arxayındırlar, itirib axtarmırlar. Oruc dərk edirdi ki, verəcəyi sual sonralar ona baha başa gələ bilər, şübhələr oyadar, amma özünü saxlaya bilmədi, bu təhlükəli sualı da verdi:

–Hüseynağa haçan gedib ki, Moskvaya?

Baləmi:

–Dünən getdi, – deyəndə telefon dəstəyi az qala Orucun əlindən düşdü. Tələsik sağollaşdı dəstəyi yerinə qoydu.

Qəribə hisslər keçirirdi. Bilmirdi sevinсин, sevinməsin? Sevinməyə əsası vardı. Baləminin bütün ailəsi sağ-salamat idi, onların ailəsinə Orucun heç bir pislili dəyməmişdi. Bellə öldürdüyü albinos (heç ağlına gəlməyib ki, Baləmi kimi qarabuğdayı adamın oğlu niyə sapsarı olsun) Hüseynağa deyilmiş. Əgər o adam Hüseynağa olsaydı, ölməmiş, (öldüyünə Orucun həkim kimi heç bir şəkk-şübhəsi yox idi) yaralanmışdısa, sonra özünə gəlib durub evinə getmişdisə, hər halda, ölümcül zərbənin ona Oruc tərəfindən vurulduğunu unutmamışdı ki... Deməli, o bağdakı meyit Hüseynağanın meyiti deyilmiş. Min şükür. Amma bəs onda kimin meyiti imiş? Niyə özünü Baləminin oğlu Hüseynağa kimi qələmə vermişdi? Bu bağ məsələsini hardan bilirdi? Məqsədi nəydi?

Hüseynağanın sağ olmasına nə qədər sevinirdisə, bu müəmmənin sirri onu bir o qədər həyəcanlandırırdı. Kimi öldürüb? Nə səbəbə, nə məqsədlə soxulub o adam Orucun evinə? Hər nə səbəb olursa-olsun, hər halda, Oruc adam öldürmüşdü. Ömründə ilk və yeganə dəfə adam öldürməyin sarsıntısı bir yana, bu cinayətin açılma qorxusu, ümumən, bu qəribə, izahsız olayın vahiməsi Orucu əsim–əsim əsdirirdi. Həyəcanını, xofunu, qorxunc fərziyyələrini kimləsə paylaşa, kimləsə bölüşə bilərdimi? Heç kəsə.

O gecə də gözüne yuxu getmədi və səhər üzünü qırxarkən güzgüdən ona baxan qıpqırmızı qızarmış batıq gözləri, gözlərin

altındakı qara halələri, sapsarı saralmış sifəti görəndə bildi ki, daha belə bir gecəni yaşamağa tabı-taqəti qalmayıb. Bu halda işə də gedə bilməzdi. Pakizə də gec-tez onun halını başa düşəcəkdə, hələ başa düşməyibse. (Hələ ki, "yaman başım ağrıyır" – deyə canını qurtarırdı, həkim çağırmaqdan imtina edirdi və yalandan baş ağrısı həbləri atırdı).

Üç gecənin yuxusuzluğu Orucu halsızlaşdırmış, beynini yormuş, əsəblərini pozmuşdusa da, hər halda, düşüncələrini, atmaq istədiyi addımları müəyyən bir məntiq əsasında düzməyə çalışırdı. Aydındır ki, öldürdüyü adam Baləminin oğlu deyildi və ümumiyyətlə, o ailəyə daxil yoxdu. Deməli, şəxsi-qərəzlik, düşmənçilik motivləri aradan qalxır. Hüseynağa öldürülsəydi, şübhəsiz, Baləmi Orucu günahlandıra bilərdi, hər vəchlə ondan qisas almağa çalışardı. Öldürülən isə naməlum bir şəxsdi. Əlbəttə, bu cinayəti də Oruc boynuna almamalıydı. Amma onun açılmasını aylarla gözləyə də bilməzdi. Bəlkə albinos sərsərinin biridir, heç kəs, heç bir vaxt onu itirib axtarmayacaq...

Amma axı yay mövsümü gəlirdi, istilər düşəcəkdə, tut dəyəcəkdə, onsuz da gec-tez bağa getməli olacaqdılar və o zaman bu cinayət daha murdar, iyrənc şəkildə üzə çıxacaqdı. Meyiti yarıb öldürülmə tarixini də təqribi təyin edə bilərlər və o zaman bir şübhəyə də düşərlər ki, necə olub Oruc iki-üç aydır bağa getmir. Axı onun hər həftə, ya iki həftədən bir bağa getdiyini çox adam bilirdi... elə Pakizə də bilirdi, dostları da bilirdi... Hələ Ofelya bir yana dursun. Ofelyayla uzun müddət görüşdən imtina etsəydi, bu da təzə problemlər çıxaracaqdı.

Yox, ha tərəfdən baxırsan bax, məsələni uzatmaq olmaz. Elə günü bu gün bağa getməlidir, meyiti "aşkar etməlidir", dərhal milisə xəbər verməlidir. İşin içindən quru çıxmaq üçün bircə şey lazımdır – özünü itirməmək, özünü ələ almaq, bütün iradəni toplayıb özünü sakit və şax tutmaq. Yəni tamamilə günahsız, təqsirsiz kimi. Sarsıntıdan həyəcanlandığı, özünü bir az itirdiyi isə təbii görünəcək – gəlib öz evində kiminsə

meyitini görəsən – əlbəttə, həyəcanlanacaq, sarsılacaqsan, özünü itirəcəksən.

Yox, mütləq elə bu gün getməlidir. Bu qeyri-müəyyənliyə bir son qoymaq lazımdır. Pakizəyə də bir şey demək lazım deyil. Gedib qayıdandan sonra hər şeyi ona danışar. Əlbəttə, milisə danışacağı şəkildə. O versiyanı. Niyə məhz bu gün bağa getdiyinə bir bəhanə tapar. "Maşına təzə təkər alıb bağda qoymuşdum, – deyər, doğrudan da, belə idi – onun dalınca getmişdim". Yuxarı otağa çıxdım ki, ordan kaset götürüm. Onda gördüm..." və s. və i.ə.

Soyuq, küləkli bir gündü. Bağa yaxınlaşdıqca yağış da çisələməyə başladı. Maşını içəri salmadı, dalanda saxladı. Həyatə keçdi. Ətrafa göz gəzdirdi. Heç bir dəyişiklik yoxdu. Hər şey həmişəki kimi idi. Tut ağacı, əncir ağacları, bağın üstündən keçən yüksək cərəyanlı elektrik xətləri, quyu, hovuz, meynələr, qaraj, sauna, ikimərtəbəli ev. Birinci mərtəbənin qapısını açmadı. İkinci mərtəbəyə qalxdı, eyvana çıxdı, otaq qapısına yanaşdı.

Otaq qapısının üstündə yenə açar vardı. Orucun gözləri bərəldi, axı bu üçüncü açarı quyuya atmışdı, ya bəlkə bu üçüncü yox, dördüncü açarmış. Açar öz-özünə dönməyə başladı, axıracan döndü, dayandı. İndi qapı açıqdı.

Onsuz da şiddətlə döyünən ürəyi az qala sıçrayıb köksündən çıxacaqdı. Qapını aralayıb içəri girəndə isə ürəyi, elə bil, birdən-birə dayandı. Sanki qopub düşəcəkdi.

Orucun gözləri qaraldı, başı gicəlləndi, az qala qəşş edəcəkdi. Bütün iradəsini toplamağa, başını itirməməyə çalışdı.

Otağın döşəməsində nə qan izləri vardı, nə qanlı bel, nə də albinosun meyiti. Albinos – təbii ki, meyiti yox, özü, həm də sapbasağ çarpayının üstündə uzanmışdı. Alnında, başında, gicgahında yara, çapıq, qan izləri-filan yoxdu. Orucu görüb tələsmədən tənbel-tənbel ayağa durdu.

Oruc:

–Sənsən? – dedi, – yenə burdasan?

Albinos:

–Mənəm, – dedi, – Hüseynağa. Baləminin böyük oğlu. Babamın, atamın evinə gəlmişəm.

Oruc bu sözləri artıq bir dəfə eşitmişdi, yenidən eynən təkrarını eşidirdi. Hüseynağanın – əgər bu, doğrudan da, Hüseynağa idisə – baxışı, hərəkətləri də eynən o günkülərin təkrarı idi. Ən dəhşətlisi o idi ki, Oruc hadisələrin necə cərəyan edəcəyini də bilirdi. Fəhmlə duymuşdu bunu və hadisələrin bu sayaq gedişinin heç cür qarşısını almaq mümkün deyildi – bunu da bilirdi.

Danışan, elə bil, Oruc deyildi, elə bil, kimsə onun səsiylə dörd gün bundan qabaqkı sözləri eynən təkrar edirdi:

–İtil burdan, çıx get. – Oruc özü, öz xoşuylə yalnız bir yeni cümlə əlavə etdi – məni qana salma.

Hüseynağa – əgər bu oydusa – lal-dinməz durub dayanmışdı. Hərəkətsizdi, gözlərini Orucun üzünə zilləmişdi və Oruc da qurulu maşın kimi o günkü sözlərini bircə-bircə təkrar edirdi: "Buranı mən tikdirmişəm... bağlar idarəsi... atan da yanıma gəlmişdi..."

Albinos susurdu. Hey susurdu. Dəhşətli dəqiqə, dəhşətli hadisə sürət qatarı kimi yaxınlaşır, anbaan yaxınlaşır, hardansa axıb onların üstünə gəlirdi.

Oruc çarpayının altına baxmamaqçün gözlərini qaçıırırdı, çünki çarpayının altında nə olduğunu bilirdi və çarpayının altındakı belin bir neçə saniyədən sonra cərəyan edəcək dalaşda nə rol oynayacağını da bilirdi. Dəhşətli sonluğa bir neçə an qalırdı və vaxt yetəndə Hüseynağa çarpayının altından beli çıxarıb Oruca hücum etdi. Oruc bu hücumdan qorxmurdu, çünki nəticəsini bilirdi, bilirdi ki, ona, Oruca bir şey olmayacaq. Amma bu nəticəni bildiyi üçün qorxurdu həm də. Bilirdi ki, istəsə də, istəməsə də qarşısındakı gənci – o kim olur-olsun, fərqi yoxdur – öldürməli olacaq.

Bir az süpürüşdülər, belin sapından yapışıb hərəsi bir tərəfə çəkdi, amma məqam gələndə bel Orucun əlində idi və albinos

Oruca yumruq ilişdirəndə Oruc da beli onun təpəsinə endirdi. Albinos yerə sərildi. Qan da eynən o günkü kimi adyaların üstünə sıçradı, yerə axdı.

Oruc otaqdan çıxdı, dəsmal çıxarıb barmaq izlərini silmədi bu dəfə. Bunun heç bir mənası yoxdu. Artıq heç bir şey haqqında düşünə, heç bir məntiqi nəticəyə gələ bilmirdi. Peşə təcrübəsiylə bağlı ən qərribə, ən izahsız psixi sapıntıları yada saldı. Dəqiq bilirdi ki, dəli olmayıb, beyni pozulmayıb. Amma bu izahsız olayların məntiqi ardıcılığından da baş açə bilmirdi. Haçansa hardasa oxuduğu yarıfantastik bir fərziyyəni xatırladı – bəzən insan fəhmlə gələcəkdə baş verəcək hadisəni öncədən ən əyani şəkildə duya, görə, yaşaya bilir. Bəlkə bu elə həmin qərribə hadisələrdən biridir. Bu gün, indicə baş vermiş hadisəni dörd gün bundan qabaq belə aydınca, əyani şəkildə görüb, yaşayıb. Deməli, o gün baş verən cinayət xəyali imiş, təsəvvür imiş... Eləysə, bəlkə bugünkü cinayət də eyni cür xəyalidir, təsəvvürdür...

O da yadına düşdü ki, xəstələrdən – pasientlərindən biri onu xəbərdar etmişdi – erməni o bağı tilsimləyib, yəni evin divarlarına zəhərli maddələr hopdurub. Bəlkə bu dəli sayıqlamalarında bir həqiqət varmış – qalyutsinogen maddələr mövcuddur axı... Onların beynə təsiri də elmə məlumdur. Ümumən, bu son illərin hadisələri hamımızın beyinlərini az ya çox dərəcədə çaşdırmayıbmı, sarpdırmayıbmı, məhvərindən çıxarmayıbmı? Bir də axı kim deyib ki, insan təbiətin bütün sirlərindən, əfsunlarından agahdır. Dünyanın o qədər açılmamış sirri, tilsimləri var ki... otağa tərəf boylandı – bu da onlardan biri.

Pilləkənlə aşağı endi. Külək güclənmiş, yağış şiddətlənmişdi. Bir an Oruca elə gəldi ki, bağda nə isə başqa bir iş də olub və bu iş son dərəcə vacibdir, onun həyatı əhəmiyyəti var – bu Orucun həyat və ölüm məsələsidir.

Amma bunun nə olduğunu, nədən ibarət olduğunu heç cür təyin edə bilmirdi. Nə qədər səy edirdisə, heç cür təyin edə

bilmirdi, başa düşə bilmirdi.

Başa düşə biləcəyi an gələndə isə artıq gec idi – beləcə sonacan nə baş verdiyini dərk etmədi...

Küləyin gücündən yüksək cərəyanlı elektrik xətti qırılıb həyətə düşmüşdü. Həyət yağışdan yamyaş idi. Çardaq altındakı eyvan qupquruydu.

Oruc birinci mərtəbənin eyvanından yamyaş torpağa ayaq basan an yanib kösövə döndü.

Orucun meyitini ölümündən iki gün sonra aşkar elədilər. Mühüm müşavirə vardı. Oruc evdə, işdə olmadığından təbii ki, dalınca başa adam göndərdilər. Dalınca gələn Mehdiyin sürücüsü idi.

Mehdiyin sürücüsü qapının ağzında Orucun maşınına gördü, darvazanı xeyli döydü, açılmayanda barını aşıb həyətə düşdü. Həyəti indi qupquruydu və Mehdi yerə sərilmiş qapqara cəsədin Oruc olduğunu əvvəl-əvvəl heç başa düşmədi. Sonra başa düşdü, amma ölümünün, illah da belə qapqara qaralmasının səbəbini yenə də anlaya bilmirdi. Hər nəysə xəbər elədi, gəlib Orucun meyitini şəhərə apardılar.

Qəzetlərdə nekroloq çıxdı, matəm mərasimi xəstəxanalarında keçirildi. İkinci fəxri xiyabanda dəfn etdilər. Dəfndə ailə üzvləri (oğlu da uçub gəlmişdi), dostları, iş yoldaşları, qohumları, qonşuları, tanışları iştirak edirdi. Ofelya bir bucağa çəkilib xısın-xısın ağlayırdı. Baləmi də iki oğluyla – Hüseynağa və Həsənağayla – qəbir üstünəcən getdilər.

4 yanvar 1993, Bakı.

OTEL OTAĞI (povest)

Oqtay Əfəndiyevə

*Ağlayın aşinasız, səssiz can verənlərə
Otel odalarında, otel odalarında...*

Fazil Nəcib Qısakürək

Bakı ali məktəblərindən birinin müəllimi, filologiya elmləri namizədi Kərim Əsgəroğlu qəflətən ayıldısa da, hələ mürgünün bütün varlığını sıxıb-sıxcalayan mənəşəsindən silkinib çıxıbilməmişdi və kip bağlanmış kirpiklərini cəhdlə bir-birindən qoparıb gözlərini açanda qarşıdakı iki hündür kreslonun arasında uzun, qumral qadın saçlarını, qadının çiyinə əyilmiş doqquz-on yaşlı oğlanın başını gördü. Onların qarşısında da bir neçə cərgə cüt kürsülər, kürsülərin arasından, ya kənarından qadın və kişi saçları, gicgahları, yanaqları, qulaqları, lap qabaqda, sükanın arxasında sürücünün daz peysəri, sürücünün qabağında iri, əynəmli şüşədən isə avtobusun təkərləri altında axıb gedən geniş, hamar yol görünürdü.

–Bey efəndi, nə tercih ediyorsunuz, çaymı, kahvemi?

Kərim başını sağa çevirib bu səsin sahibinə – xidməti paltar geymiş mavi kostyumlu, ağ bluzlu gənc qıza – avtobus stüardessasına baxdı. Sual Kərimə yox, onun kürsü qonşusuna, "Sabah" qəzetini oxuyan dama-dama pencəkli, əynəkli kişiye verilmişdi.

–Lütfən çay.

Stüardessa Kərimin oyandığını görüb ona da müraciət etdi:

–Çaymı, kahvemi?

Kərim:

–Kahve, – dedi və əlavə etdi: – Orta.

O, artıq bilirdi ki, Türkiyədə qəhvə sifariş verəndə hökmən çox şəkərli, az şəkərli, ya ortanı olduğunu da müəyyənləşdirmək lazımdır.

Stüardessa:

–Tamam, – dedi və fincanlara çay və qəhvə süzərək hər iki sənişinin qarşısındakı taxma kiçik masaların üstünə qoydu.

Kərim hələ tam ayılmamışdı. Bədəninin vərdisi etmədiyi bu yarımoturaq-yarımuzanıq yatmanın fiziki narahatlığı canından çıxmasa da, onun məkansızlıq və zamansızlıq xumarından ayrılmaq istəmirdi. Handan-hana harada olduğunu dərk etməyə başladı. Sanki dərk etdiyini də bir daha təsdiqləmək üçün stüardessaya:

–Xanım əfəndi, – deyərək müraciət etdi. Hər suala, hər xahişə mələhətli bir təbəssümlə qarşılıq verən bu "gəlbətili" qızla danışmağın özü Kərimə xoş idi – İstanbula çoxmu qalıb?

–Dörd buçuq saat, – dedi qız və gülümsündü.

Kərim gözlərini ovuşdurdu, axır ki, bataqlıq kimi onu içində çəkən mürgünün cəngindən qurtuldu, qəhvəsindən bir qurtum alıb irəli, sürücünün daz peysərinin sağından və solundan axan yola baxmağa başladı.

Dan sökülürdü. May gününün səhər erkənliyi ətrafı qızıllı-çəhrayı rəngə boyamaqdaydı. Amma qarşıdan gələn avtobuslar, minik, yük maşınları hələ qabaq işıqlarını söndürməmişdilər. Kərimin yadına düşdü ki, çox illər bundan qabaq Azərbaycan yollarında belə səhər üzü söndürülməmiş faralarla şütüyən maşınlar ona gecəni yuxusuz keçirmiş adamları xatırlatmışdı. "Səhəri diri gözlə açdım" ifadəsi yadına düşdü. "Hər halda bu ifadə mənə aid deyil" – deyərək öz içində gülümsündü – elə mışıl-mışıl yatmışdım ki... Görəsən, xoruldamamışam ki... biabır olardıq... oğrun-oğrun qonşusuna baxdı. Qalibə heç bir şey qonşusunun umurunda deyildi. "Bir həftədir burdayam, artıq mən də Türkiyə türkcəsində düşünürəm. Umurunda deyildi, yəni vecinə deyildi".

Doğrudan da, eynəkli qonşusu "Sabah"ın idman səhifəsinə

elə qapılmışdı ki, çayını belə içmirdi.

Kərim qəhvəsini içib fincanı üzündən təbəssüm silinməyən stüardessaya uzatdı, stüardessa isə ona kiçik zərf verdi. Kərim zərfi cırdı, odekolon hopdurulmuş yaş kağız salfeti çıxardı, ağzını, üzünü sildi və burnunu çalan qoxuyla ürəyinin sancması eyni anda oldu. Son iki-üç ildə ürəyinin vaxtaşırı qəfil sancmalarına artıq adət eləmişdi, amma bu odekolon qoxusu onda qərribə bir hiss oyatdı: sanki çox-çox uzaqlarda qalmış bir xatirə ani işıq kimi yaddaşında yandı-söndü və bu qığılıcım o qədər qısa oldu ki, hafizəsində hansı mənzərənin canlandığını tuta bilmədi. Köksünü yüngülvari masaj eləməyə başladı, elə bil, hələ də sancan ürəyini tumarlayırdı və guya bu tumardan, bu sığaldan ağrı azala bilərdi. Bu da azacıq mexaniki bir vərdiş olmuşdu. Kərim bilirdi ki, pencəyinin döş cibində saxladığı dərmanlardan bir həb atmasa, ürəyi toxtamayacaq. Amma həb atmağa ehtiyac qalmadı, çünki ürəyi qəfil sancdığı kimi, qəfil də sakitləşdi, eşidilməz, aramlı, sakit döyüntüləri ilə həmişəki var-gəlini davam etdirdi. Yüngülvari nigaranlıq hissi Kərimi sakit buraxmırdı və bunun səbəbi odekolonlu salfetdən burnunu çalan qoxu idi. Daha düzü, bu qoxunun oyatdığı, fəqət Kərimin aydınlaşdırıb xatırlaya bilmədiyi anımlar.

Kürsü qonşusu axır ki, "Sabah"ı oxuyub qurtardı, qəzeti büküb çantasına qoydu və üzünü Kərimə tutub:

–İstanbulda oturuyormusunuz? – deyə xəbər aldı.

Kərim:

–Xeyr, – dedi – Türkiyədə müsafirəm. Azərbaycandanam, Bakıda oluram.

–Öylemi?

1993-cü ilin may ayında Ankarada keçirdiyi bu dörd gün ərzində belə söhbətlərin hansı məcrada davam edəcəyini Kərim artıq yaxşı bilirdi: "Azərbaycanın durumu şimdi nasıl? Azərbaycan olaylarına çok üzöldüm. Laçını, Şuşanı nasıl verdiniz, neden direnmediniz? Şu Karabak sorumunun bir çözümü yokmu?" və sairə bu səpkidə soruları gözləyirdi.

Çoxuna cavabı olmadığı üçün bütün izahlardan, dəlillərdən, bəraətlərdən bıqıb-usandığı, bezdiyi üçün və bu sualların qarşısını almaq məqsədilə özü danışmağa başladı:

–Ankaraya bir elmi konqreyə qatılmaq üçün gəldim. Məruzəm, yəni konfransım vardı. İndi də bir günlük İstanbula gedirəm. Yarın Ankaraya, ordan da Bakıya dönəcəm, – sözlərinə ara verib istəmədiyi sorularla qarşılaşmamaqdan ötrü özü sual verdi:

–Siz İstanbulda olursunuz?

–Evet. Ankaraya tatile getmişdim. Kız kardeşim orda oturuyor.

–Nerede çalışırsınız? – deyə yeni bir sual verdi və qəribədir ki, qonşusu ağzını açmamış sanki artıq cavabı duymuşdu: qonşusunun dama-dama pencəyinin dirsəkləri, ancaq dirsəkləri, bir də yaxalığı mixəyi meşinlə yamanmışdı, bu sayaq pencəkləri, Kərim elə düşünürdü, yalnız məmurlar geyinir – müsahiblər, notariuslar, iş gününün çoxunu masa arxasında keçirən və masa ilə təmasdan dirsəkləri süzülən, çirklənən adamlar. Zənnində yanılmayıbmış.

Qonşusu:

–Noter məmuruyum, – dedi, – əməkli olmağıma bir yıl kaldı.

Kərim daha hansı sualı verəcəyini düşünərkən notarial məmuru:

–Efendim, bir şeylər söylemek zorundayım, – dedi, – kusura bakmayın. Azeri kardeşlerimiz nasıl olur da kentlerini ermenilere burakıyorlar. Laçını, Şuşayı. Benim dedelerim de Kavkazlardan geldi, Ahıskadan. Bu olaylar çok üzür beni. Nasıl olur da Bosnada halk son damla kanına kader savaşıyor, torpaqlarını savunuyor.² Yahud bizim Güney Doğuda türk gençleri canlarından geçir. Ben kürtləri desteklemem, bölücüdürler, dışarıdan türk düşmanları kışkırtıyor³ onları, ama hər halda, onlar da savaşıyor, kan döküyorlar inacları yolunda, yanlış inanc olsa belə, ölümə gediıyorlar. Azeriler işə savaşımadan, kan dökmeden kentlerini, kasabalarını düşmana

burakıyorlar. Bu utanc doğurucu, yüz kızardıcı bir olay deyilmidir, efendim?

İlahi, neçənci dəfə eyni mövzunu izah etmək, çözləmək lazım gəlir.

–Bakıya gəldinizmi heç?

–Hayır, nə yazıq ki gələmədim.

–Bir gəlin, Şəhidlər Xiyabanına aparım sizi. – "O vaxt utancı bu sözləriniz üçün Siz duyarsınız" – demək istədi, amma heç tanış olmadığı bu adama ilk söhbətdə kobudluq etmək istəmədi, odur ki, ifadəsini yumşaltdı: – "Orda torpaq uğrunda şəhid olanların yüzlərcə mezarını gördükdə azəri qardaşlarınız üçün utanc duymazsınız".

Məmurun kürən pırpız qaşlarını, göy gözlərini, yanağındakı iri tükü xalı sanki ilk dəfə gördü və nədənsə, qonşusunu fikrindən daşındırmaq üçün daha ətraflı dəlillər gətirməyə başladı. Uzun-uzadı danışmağa başladı: bu davanın tək bir Qarabağ davası, hətta Ermənistan-Azərbaycan arasında müharibə olmadığından, böyük dövlətlərin gizli əli, açıq maraqlarından danışdı. Savaş, döyüş meydanlarından başqa çox uzaq məkanlarda cərəyan edir, – dedi, – böyük dövlətlərin paytaxtlarında, uluslararası şirkətlərin, mötəbər bankların, silah, neft, narkotik alverçilərin maraqlarının toqquşduqları yerlərdə. Dünya mass-mediyasında, Moskvanın, Vaşinqtonun, Parisin hökumət kabinetlərində, hakimiyyət dəhlizlərində, erməni lobbisinin nüfuzundan, pulundan, sərvətindən, əlaqələrindən, din amilindən – bir sözlə, bütün bu günlərdə dönə-dönə danışdıqlarını bir daha – neçənci dəfə idi – danışdı.

–Mənim qənətimə görə, hətta Türkiyə kimi dost və qardaş ölkədə erməni lobbisi azəri lobbisindən güclüdür, – dedi.

Qonşusu səbrlə dinləyirdi. Kərim sözünü bitirəndə:

–Ola bilir, – dedi. – Kuşkusuz¹ haqlısınız. Amma bana görə, hər halda Azərbaycanda koltuq² savaşı da bu olaylara bir nedendir³.

Avtobus şosedən sağa burulub üstündə iri mavi neon

hərflərlə "Varan" yazılmış dayanacağa yan aldı. Kərim bilirdi ki, şəhərlər arasında gedib-gələn avtobus şirkətlərinin – "Varan"ın, "Kamil KoçUun, "Ulusoy"un yollarda öz duraqları – dayanacaqları var və Ankara–İstanbul yolunda avtobus yalnız bir dəfə dayanır, deməli, məsafənin yarısını qət ediblər.

Stüardessa:

–Lütfən, ine biliyorsunuz, – dedi. – Buçuk saatdan sonra İstanbula hereket edəcəyiz.

Avtobusdan enən Kərim sübh ala-toranlığının ayazında azacıq üşüyən kimi oldu, şirin-şirin gərnəşdi və yol boyu kürsüdə üyüşmüş bədəninin, keyləşmiş ayaqlarının yavaş-yavaş canlandığını hiss etdi – damarlarındakı qan cərəyanı daha iti dövr etməyə başlayırdı.

–Sabah namazı kılmak istermidiniz? – pırpız qaşlı qonşusuydu – şurada küçük bir came var – yolçular için.

Kərim:

–Təşəkkür edirəm, – dedi.

Məmur çiyinlərini çəkdi və avtobus sərnişinlərindən bir neçə kişiylə bərabər kiçik yol məscidinə tərəf addımladı. Hamısı müasir sivil paltarlı və qalstuklu kişilər idi. Və Kərim düşündü ki, əski sovet adamıdır o, özü də müasir, müstəqil Azərbaycanın vətəndaşı olsa belə, şübhəsiz, əski sovet adamının – qərribə psixologiyası var. Keçib getmiş sovet dövründə Kərim və Kərim kimi düşünən bütöv bir nəsil "kommunizm", "proletar beynəlmiləlçiliyi", "imperializm" kimi sözləri, təbirləri ancaq ironiyayla, rişxəndlə, daxilən gülə-gülə, ələ sala-sala dillərinə gətirərdilər, yəni bu istilahların haçansa bir reallığı ifadə etdiklərinə inana bilmirdilər, onları sırf təbliğat leksikası kimi qavrayırdılar. İndi budur, bu ölkədə sidq ürəklə səhər namazına gedən bu ziyalıların inamını da ciddi qəbul edə bilmirdi: yəni bəlkə doğrudan da, etiqadları var, amma sübhün bu çağında yarım saatlıq bir dayanacaqda dini ritualın icra edilməsi – Kərimə bir növ üzəgörəlik, zahiri görüntü, nümayiş təsiri bağışlayırdı.

"Bədbəxt sovet insanı – öz-özünü qınadı – heç nəyə inam qalmayıb, nə sosializmə, nə dinə, nə Allaha, nə şeytana... Amma axı milyonlarla insan ya ona, ya buna inanır. Ya da başqa bir şeyə – hər halda, nəyəsə, ya kiməsə inanır".

"Mən də Allaha inanıram, – deyə özü-özünə cavab verdi. – Amma inam intim, şəxsi bir hissdır, gizli, pünhan qalacaq bir duyğudur, onu belə zahiri rituallarla nümayiş etdirməyə nə hacət var? Nə verir bu? O böyük, əlçatmaz varlığın – "yüce Tanrının" – belə zahiri göstərmələrə ehtiyacı varmı?".

Anasının sözləri yadına düşdü: "Urəyinizi Allahla düz eləyin". Doğrudan da, belədir. Əgər ürəyin Allahla düzdürsə, Allah adamısansa, namazın, orucun, duanın Allahın gözündə güman ki, bir elə əhəmiyyəti yoxdur. Türklər demiş, önəmli deyil. Məscidə namaz qılmağa getməməsindən peşmançılıq çəkmirdi. Heç gedə də bilməzdi. Namaz qılmağı bacarmırdı – bu da vardı. "Bu da sovet həyat tərzinin, tərbiyəsinin bir əlamətidir – nə deyirsən, de".

–Karsdanmısınız, efendim?

Qulağının dibində eşitdiyi bu sualı avtobusun sürücüsü vermişdi. Yoğun rezin borularla avtobusun qabaq şüşəsini sulayır, yuyurdu.

–Xeyr. Azəri türküyəm. Bakıdanam.

Sürücü əlindəki şlanqı kənara atdı.

–Hoş bulduq. Azəri kardeş, – dedi, – Azərbaycan bizim canımız. Söyləyə bilirmisiniz neredə Azəri ordusuna könüllü yazılmak olur? Ben də, iki kardeşim də Azərbaycana gedib şu erməni heriflərin dersini vermək isteriz.

Sürücünün açıq ala gözlərində, baxışlarında bir saflıq, səmimilik vardı, amma bu həftə ərzində müxtəlif variantlarda eşitdiyi bu sözlər Kərimə tənə kimi göründü və başını bulayıb cavab vermədi, birmərtəbəli, şüşə divarın dayanacaq binasına tərəf getdi. Əl-üzünü yumaq üçün tualetə girdi. Divarları, döşəməsi ağ kafellə süslənmiş tualet, gur su gələn nikel borulu əlüzyuyanlar tərtəmiş idi. Yeməxana, dükən da eləcə səliqəli,

sahmanlıydı, silinib-süpürülmüşdü, hər yan par-par parıldayırdı.

Kərim bu başdan-o başa gəzdiyi Azərbaycanın yol kənarındakı yeməxanalarını xatırladı. Marşrutlu avtobusların çöllü-biyabanda, yel vurub yengələr oynayan artırmalar yanında dayandıqları dəqiqələri, üz-gözünü tük basmış, qara ləkəli şalvarının ətəklərini kirli corablarının içinə qalife sayağı salmış, bağları açıq çəkmələri alınandan bəri silinməmiş avtobus sürücüsünün xırıltılı səsi gəldi qulaqlarına: on beş dağğa, kim geciksə, özündən küssün, gözləyib eləyən döyülük.

Divarlarının suvağı tökülmüş yeməxana, sınıq-salxaq masalarının üstündə rəngləri çoxdan solmuş çiriş klyonkalar – dirsəyini qoysan, dirsəyin yapışacaq, çapma tutqun stəkanlar, çatdaq boşqablar, əyiş-üyüş alüminium çəngəl-qasıq, açıq qəndqabıların içindəki şəkərlərə qonmuş iri yaşılmıtlı çibinlər (çibinlərin əsas qoşunu çöldə, manqalın yanında, qan-qırmızı ləkəli taxtanın üstündə dəhrəylə çapılan, doğranan çiy ətə qonmuşdu). Dış batmayan əti cəhənglərdə çeynənən kababların ağızdan çıxarılıb elə buradaca, yeməxana yanında, yulğunların içinə atılan sümükləri və bu sümüklərə cuman, onları eşləyən ac, yava yeməxana itləri. Azacıq məsafədə aralı taxtalarla ancaq üç tərəfi tutulmuş ayaqyolu, ayaqyolunun adamın burnunu əlli addımlıqdan çalan üfunəti...

Burdan gündə minlərcə minik maşını ötüb keçir, burda dayanır, sənişinləri rahatlanır, qəlyanaltı edirlər – niyə bəs bir dənə də milçək yoxdur, ac itlər yoxdur, hər tərəf güzgü kimi par-par parıldayır. Bizim də haçansa belə rahat, kürsüləri pərqu döşək kimi yumşaq, resorları adamı beşik kimi yırğalayan avtobuslarımız, belə hamar yollarımız, yol boyunca belə tərtəmiz, səliqəli yeməxanalarımız olacaqmı?

Kərim piştaxtaya yanaşdı, şüşə vitrinlərin ardında çeşid-çeşid, görünüşündən, səliqəsindən ləzzəti bilinən yeməklər, məzələr, meyvələr, şirələr, sular, iştah gətirən, pambıq kimi yumşaq çörəklər düzülmüşdü. Məruzəsiyçün 500 min lirə

vermişdilər. Bu pula avtobusa bilet almışdı. İstanbulda bir gün yaşamalı, sonra Ankaraya qayıtmalıydı. 10-15 min lirəni səhər yeməyinə xərcləyə bilərdi.

Sədyarın fikri necə də dəyişdi birdən-birə. Daha doğrusu, birdən-birə yox. Səbəbi aydındı. Sədyar iki nəfərdən – Kərimdən və Sədyarın özündən ibarət nümayəndə heyətinin rəhbəri sayılırdı və əvvəl heç cür istəmirdi ki, Kərim İstanbulla getsin. Sonra isə az qala təkid etdi: mütləq getməlisən.

"Qəziyyə məlum!" Sədyarı xatırlayarkən Kərim ayağının narahatlığını da hiss elədi. Çəkmələri sıxırdı. Ayağını sıxan bu nisbətən təzə çəkmələr Sədyarın çəkmələri idi. Sədyar iki (ya bəlkə daha da artıq – Kərim bilmirdi) cüt çəkməylə çıxmışdı səfərə və elə birinci gün Kərimin köhnə ayaqqabılarına baxıb:

–Ə, yekə kişisən, bu nə çəkmələrdir belə, – dedi, – al mənimkiləri gey.

Kərim əvvəl nəm-nüm elədi, amma təzə ayaqqabı almağa imkanı yoxdu, öz çəkmələri isə, doğrudan da, çox nimdaş idi, hay-hayı gedib, vay-vayı qalmışdı, bu şəkildə adam üçün, məclisə çıxmaq ayıbdı. Sədyar:

–Sabah məruzən var, al bunları gey, – demişdi, – Bakıda qaytararsan və Kərimin "ziyalı vasvasılığına" birdəfəlik son qoymaq üçün dostunun köhnə ayaqqabılarını – Kərim düş qəbul edərkən – otelin 12-ci mərtəbəsindən həyətə vızıldatmışdı. Kərim bilmədi hirslənsin, küsüb-incisin, ya təşəkkür eləsin, razılıq etsin, hər nəysə, axır geydi bu çəkmələri – yarım ölçü kiçik idi ayaqlarına, yavaş-yavaş açılırdı, rahatlanırdı, amma indi yenə sıxmağa başlamışdı – yəqin avtobusda ayaqları hərəkətsizlikdən bir az şişmişdi.

Türkiyədə bu günlər sevdiyi yemək böyrək idi – kiçik xəmir lüləsi içində ət, həm də ucuz. Bir böyrək, bir stəkan ayran, çörək götürüb padnosa qoydu, kassaya yanaşdı, on iki min lirə verib masanın ardına keçdi. Yaman acıbmış, böyrəyi ləzzətlə yedi, stəkanı qaldırıb ayrandan bir qurtum aldı və dərhal ürəyinin eynən bayaqkı kimi sancdığını hiss elədi. Qəfilcən

yaddaşının ən dərin dərinliklərindən qalxan anımlar – dad, qoxu, xəyali mənzərələrin anımları qarmaq kimi bir-birinə ilişdi və xatirələr balıq dolu tor təkin dartılıb üzə çıxdı... Ayran dadı... Bu eynən əlli il bundan qabaq uşaqlıqda Laçının İstisuyunda içdiyi ayranın dadı idi. Ayran dadı süzmə dadını da yada saldı. İstisuda gecə muxuruların çölündə yan çubuğuyla kədə çubuğunun (sevindi ki, kədə çubuğunun belə adlanmasını da yaddan çıxarmayıb) arasında ip çəkilmişdi, ipdən paltarlar, bir də balaca ağ torba asılmışdı. Torbadan dümağ su damırdı. Səhər torbadan çıxarılıb süzmə yeyirdilər və o uşaqlıq illərinin süzməsi bugünkü ayranın təmində idi. Damağında qalmış dadla bərabər burun yaddaşına ömrün o uzaq tayında qalmış qoxular – kəkötunun, kömürlü samovarın, çıtaçırtla yanan arçan odunun qoxuları da qayıtdı və başa düşdü ki, bayaqkı odekolonlu salfet də qərribə, dolayı bir yolla gen kölgəli cökə ağacının ətrini qaytarıbmış ona. Dad yaddaşıyla, qoxu yaddaşıyla bərabər uşaqlıq çağının ayrı-ayrı səhnələri, mənzərələri, sifətləri də bir-bir xəyalında canlanırdı.

Müharibə təzə qurtarmışdı, atası tərxis olunmuşdu, amma hələ Ukraynadan qayıdıb gəlməmişdi. Anası yayda balaca Kərimi doğulduğu şəhərə – Şuşaya, xalası Səmayəgilə gətirmişdi. Kərimin lap körpə yaşlarından böyrək xəstəliyi vardı və anasına onu Laçının İstisuyuna aparmağı məsləhət elədilər.

At arabasıyla getdilər – Səmayəynən əri Mürsəl (arabanı o sürürdü), anası, bir də balaca Kərim. Arabanın içini yorğan-döşəkli mafraşla doldurmuşdular və Kərimin ağrıları şiddətlənəndə başının altına yastıq qoyub uzandırırıdılar. Ağrı keçən kimi başını qaldırır, dolama yollardan ətrafa boylanırdı.

Ətraf su səltənətiydi – bir-birindən şirin bulaqlar, bir-birindən soyuq, buz kimi, dupduru bulaqlar. Mürsəl dayı ilə mərc kəsmişdi, amma Aygır bulağında əlini yarım dəqiqədən artıq suyun içində saxlaya bilmədi – barmaqları donurdu, hərçənd ki, avqust ayı idi, quyruq doğmamışdı hələ.

Yamaclardan saçaq-saçaq şələlələr sallanırdı, qurumuş suların ağ şırımları görünürdü, torpağın təkindən fəvvarələr fişqırır qalxırdı. Dağ dolaylarından dolama-dolama burulan torpaq araba yolundan aşağı baxanda dərənin dibindən Sabux çayı görünürdü. Ətrafdakı meşələrin boyaları çökmüşdü çaya – zümrüd rəngindəydi. Sabux çayı ləpələriylə pıçıldaşa-pıçıldaşa axırdı və Mürsəl dayı deyirdi ki, Sabux elə bil tələsir ki, sözünü, sirrini Həkəri çayına çatdırsın.

İstisuda üç yerdə su püskürüb yerdən çıxırdı, amma bu su yoldakı bulaqların suyu kimi soyuq, sərin deyildi, istiydi, hərarətiylə, tərkibiylə şəfalı idi və bu su mütləq balaca Kərimi sağaldacaqdı. Mürsəl kişi: – İstəyirsən mərc çəkək, – dedi. – Mərc çəkməyi yaman xoşlayırdı. – Anayın saatına bax, düz əqrəb əqrəbin üstünə gələndə o ortadakı quyudan su fontan vuracaq. Doğrudan da, su saatda bir dəfə üç-beş dəqiqəlik püskürür, sonra yenə yatırdı. Mürsəl kişi təbiətin dilini bilirdi. Bulud gələndə və anasığil muxuruda gizlənmək istəyəndə Mürsəl: – Asi olmayın, – deyirdi, – yağış yağmayacaq, qısır buluddur.

"Asi" niyə deyirdi görəsən? Axı "asi" sözünün ayrı mənası vardı – Kərim sonralar bildi. Amma Mürsəl dayının sözləri də indiki kimi kimi yadındadır: – "Asi olmayın", yəni narahat olmayın, muxuruya girməyin, qısır buluddur, yağmayacaq.

– Mürsəl dayı, o eyvandakı dirəyin yuxarisından niyə qırmızı lent bağlamısən?

– Qırmızı bağlamışam, ağrın alım, ki, qaranquş orda yuva qurmasın. Dirəyə qırmızı bağlayanda qaranquş yuva bağlamaz.

Mürsəl dayının irsiyyət nəzəriyyəsi də çox maraqlı idi – filankəs topal idi, odur ki, keçisinin balası da ağsaq oldu, – deyirdi.

Səmayə xala da hansı otun, çiçəyin nəyə dərman olduğunu bilirdi, itburnuyla müalicə edirdi balaca Kərimi, əzgil zoğunu qaynadıb qarın ağrısını kəsirdi.

Xatirələr oyandıqca zirənin dadı düşdü Kərimin yadına, bir

az xaşxaş dadırdı. Bir də Səmayə xalanın qızartdığı zoğal soğançasının, asdığı qırxbuğum plovunun dadı düşdü damağına. Bu plov da bir azca anasının bişirdiyi əvəlik çilovunun dadını xatırladırdı, amma əvəlik çilovunun düyüsü tünd boz olurdu, qırxbuğum plovunun düyülərisə ağappaq, dipdiri, bircə-bircə idi.

Mürsəl dayı balaca Kərimi yamaca aparıb gözdirərdi.

"Görürsən, bu lilpərdir, həmişə təmiz su qırağında bitər, görürsən, nə iri yarpaqları var, bu da şəhdərəndir, yayın ən isti günündə də ləçəyində şəh qalır. Bu sarı ləçəkli zanbaqdır, bu sarı çiçəkli qantəpərdir, bu keçiqulağıdır, bu da quzuqulağı, bu çobanyastığı, bu oymadərən, bu dəliboy, bu pərpətöyün, bu cincilimdir, dəmirov otu – dərmandır, bunu Səmayə xalan yaxşı bilir, bu doydabanıdır, dəvədabanı da deyərlər, bunlar heç – pıtırğandır, dağdağandır. Bax, bunu qopart, al, dişlərini sil – məxmər kimi tiftikli gümüşü ləçəyi qoparıb Kərimə uzadırdı – sil dişlərini, qorxma. Bax, bu qaratıkandır, ləçəklərindən arılar bal yığır. Bu arıların balı da şirin olur. Eşidirsən, kəkliklərdir, görürsən, necə qaqqıladaşırlar. Ehtiyatlı ol, gicitkan ayaqlarını dalamasın. Bu, əbrişimdir, bu qovaq, bu qarağac, bu da vələs – bizim tərəflərdə ulas deyirlər. Palıdın kökləri, rişələri on-on beş il torpağın dibinə gedir, sonra boy atır, beş yüz il, min il, ondan da artıq yaşayır".

"Ağacların sultanı – cökədir – həm kölgəsi meydan, həm altından yaxşı su çıxar, həm də bayaq dedim, arı ondan yaxşı şirə çəkir. Cökənin suyundan, kölgəsindən olmaz".

Bir də ətrindən, Mürsəl dayı, Allah sənə rəhmət eləsin. Cökənin ətri, Mürsəl dayı, əlli il sonra burda, Ankara–İstanbul şosesinin ortasında gəlib haqladı məni, yaddaşıma bir yığın xatirə qaladı. Neçə ildir rəhmətə getmisən, Mürsəl dayı, Səmayə xala da səndən sonra çox qalmadı, bir bileydiniz nələr oldu, nələr gəldi başımıza.

Sonralar yaşlı vaxtlarında da Kərim bir neçə dəfə Laçın tərəflərə getdi, Sarıbaba dağlarına, Qırxqız yaylaqlarına,

Qaragölə qalxdı indi buraların yer adları sanki kimsə qulağına bircə-bircə pıçıldaymış kimi yaddaşında səslənirdi – Yağlı bulaq, Qızılqaya, Keçili dağı, Pəri çinqılı, Aygır qayası, Şiş qaya, Daşlı yurd, Kotan qayası, Eyvazlı dağı, Novlu bulaq.

İndi bütün bu yerlər ermənilərin əlində idi.

Saatına baxdı. Avtobusun yola çıxmasına on dəqiqə qalırdı. Akvarium – yeməxanadan çölə çıxdı, gəzinməyə başladı. Hava lap işıqlaşmışdı. Namaz qılanlar yeməxananın masaları ətrafında oturmuşdular.

Kərim yeməxanadan sağa tərəf getdi, dayanacaqla məscid arasındakı boş yerə addımladı. Aşağıya baxdı, sıx ağaclıqların arasından dərənin dibi, ordan axan çay görünüb itirdi. Görünüb itirdi, çünki dərənin lap dibindən bura – şose yolu salınmış dikdirə tərəf didim-didim dümağ duman qalxırdı. Duman bəzi yerlərdə kip döşənmişdi dərəyə – keçə kimi, xalı kimi. Bəzi yerdə topa-topaydı, ağır-ağır uçurdu, bəzi yerdəse tüstü kimi burula-burula qalxırdı. Çox yerdə didim-didimdi. Elə bil, nəhəng bir yun çubuğuyla çırpmışdılar onu və didiklərin arasından sıx ormanlıq, ağaclar qərib-qərib, yetim-yetim boylanırdı.

Kərim əlini yaxındakı ağacın budağına, yarpaqlarına çəkdi, nəmdilər, amma səhərin şəhi deyildi bu, çən düşmüşdü, dumandandı.

Ankara-İstanbul yolunda "Varan" avtobuslarının dayanacağı deyildi bura, Şuşaydı. Aşağıda üstünü duman almış dərənin dibində axan, səsi bura çatmayan çay da Daşaltı çayı idi. Dərənin hər iki yamacında bitən orman da Topxana meşəsi idi və o, – Kərim də Cıdır düzündə Məlik Şahnəzər kahasının ağzında dayanıb sağa – Kirs dağının zirvəsinə baxırdı. Sola – Ərimgəldi səmtinə baxırdı və daha uzaqlara, Bağrıqan dağına baxırdı – etimoloq dostlarından biri bu dağın əsl adının Bağrıqan deyil, Buğra xan olduğunu iddia edirdi.

Bu topa-topa, didik-didik duman da Şuşanın dumanıydı və bu duman olmasaydı, o tayda, sivri yamacda İbrahim xanın

sığnağını da görəcəkdİ. Bu duman çəkİləndən sonra QırX pilləkəni də tapacaqdı və pillə-pillə dərənin dibinə düşüb Daşaltının köpüklü suyundan içəcəkdİ. İsa bulağının da suyundan içəcəkdİ, İsa bulağından yuxarı Süleyman bulağı da vardı və İsa bulağının dadı başqa idi – Süleyman bulağınınkı başqa. Turşsu da vardı, Şİrlan da. Şuşa bulaqlarını bir-bir xatırlamağa başladı: adlarını da, dadlarını da – Saxsı bulaq, Yastı bulaq, Çarix bulaq, Səkili bulaq.

Qəhər onu boğurdu. Vertolyotda – Anar vertolyota dikuçar deməyi təklİf edir – həlak olmuş jurnalist Alının misrasını xatırladı:

–Dəli bir ağlamaq keçir içimdən.

Alını şəxsən tanımırdı, televizorda görmüşdü. O vertolyotda – dikuçarda (hm!) həlak olanlardan tək bir Vəlini şəxsən tanıyırdı. Arxivlərdə eyni vaxtda çox işləmişdilər. Nərimanovun sənədləriylə məşğul olurdu Vəli. Nəcib insan idi. Allah rəhmət eləsin. Anam demiş, Allah adamı idi. Anası barədə düşündü. Beş il bundan qabaq rəhmətə getdi. Bir yandan Allah üzünə baxdı. Şuşanın dərдинə dözə bilməzdi.

Şuşada gəlmişdi dünyaya. Bura folklor ekspedisiyasına gələn Əsgərlə – Kərimin atasıyla tanış olmuşdu. Toylarını da Şuşada, İsa bulağında çalmışdılar. Xan, Zülfü oxuyurmuş toylarında. Babamın, nənəmin məzarları da Şuşadadır. Mürsəl dayının da. Səmayə xalanın da.

Şuşa qarış-qarış, qoxu-qoxu, səs-səs Kərimin içində canlandıqca, elə bil, Kirs dağından əsən sərin meh də saçlarını, üzünü oxşayır, üsulluca tumarlayır, ciyərlərinə saf hava doldururdu, elə bil, çobanaldadan yağışın iri, lopa-lopa damlaları isladırıdı onu və elə bil kəkötulu, qantəpərli məxməri çayın, moruq mürəbbəsinin dadanı duyurdu damağında, elə bil, burnunu yazda çiçəkləmiş iydə ağacının, cökənin, yarpızın qoxuları çalırdı və qulaqlarına Xan qızı bağından Qədirin "Mənsuriyyəsi" gəlirdi. Bu an Şuşanı beş duyumunun beşiyə də hiss edirdi.

Səmayə xalanın bir oğlu, iki qızı qalmışdı – Adil, Zərifə və Lətifə. Zərifə Bakıda yaşayırdı. Lətifəylə Adil Xocalıda. Kərimin anasının yasına gəlmişdilər, amma hüzdən sonra get-gəlləri kəsildi, bir-birini itirib-axtarmadılar.

Düz bir il bundan qabaq – günü də dəqiq yadıdaydı – 92-ci il may ayının iyirmisində Bakıda Kərimgilin Musabəyov qəsəbəsidəki mənzillərinin qapısı döyüldü. Astanada tanımadığı bir qadın dayanmışdı. Arıq, solğun, boğulub qaralmış sifətində insan təsəvvürünə sığmayacaq dərdlərin, iztirabların izləri vardı.

–Tanımadın, Kərim? – dedi, – Lətifəyəm də. Mürsəl kişinin qızı.

Xocalı müsibətini eşidən Kərim Zərifəyə zəng elədi, qonşuları dedi ki, Zərifə iflic olub, dili tutulub, Xocalıdakılardan isə heç bir xəbər yoxdur. Yəqin hamısı tələf olublar. Lətifə sağ imiş.

Kərim Lətifəni içəri çağırırdı, oturtdu. Soruşdu:

–Zərifə necədir?

–İndi babatdır. – Yavaş-yavaş, höccələyə-höccələyə danışır.

Kərim bilmədi soruşsun, soruşmasın, sonra qərara gəlib:

–Adil, – demək istədi.

Lətifənin sifəti donub qalmışdı, elə bil heç bir hiss-həyəcan ifadə etməyən səslə:

–Adili ermənilər vurdu, – dedi, – Adili də, Kamalı da – sonra əlavə etdi – uşaqların atasını deyirəm. Uşaqlar deyəndə, bircə qızımız vardı, onu da öldürdülər. Üç yaşında idi...

Sonsuz, üzücü sükut çökdü. Kərim Lətifəyə baxıb düşünürdü. İztiraba heykəl qoyulsa, bu qadının heykəlini etmək lazımdır. Daha doğrusu, Lətifənin özü canlı heykəl idi – tələf olmuş ailənin qaxaca, ağaca, daşa dönmüş dərd heykəli. Yenə də sakit, heç nə ifadə etməyən səslə danışmağa başladı.

–Ermənilər dörd gün vaxt verdilər ki, hamı Xocalıdan çıxıb getsin. Aldatdılar bizi. İki-üç saatdan sonra atışma başladı. Özümüz-külər də aldatdı bizi. Arvadlar söz qoyduq ki, mina

tarlasına gedək, özümüz partlayaq, tanklarımız üçün yol açaq. Qoymadılar. Aldatdılar bizi. Kamal dedi ki, sən qonşu Bilqeyis arvadla çıx kənddən. Biz burda qalacayıq. Axıracan vuruşacayıq. Razi olmadım. Balacanı – Səmayəni, qızımı deyirəm – Bilqeyis arvada tapşırıdım, özüm qaldım. Əvvəlcə Adili vurdular, sonra Kamalı... Eşitdim ki, meşədə Bilqeyis arvadı da vurublar, amma uşağa güllə dəyməyib. Düşdüm meşələrə, iki gün gecə-gündüz axtardım Səmayəni, axır tapdım meyitini. Güllə dəyməmişdi. Donub ölmüşdü. Qarın içində iməkləyib, iməkləyib tifi, sonra donub ölüb. Balaca əlləri eyzən tikan içində idi. Tikanların hamısını bircə-bircə çıxartdım, qəbir qazıb basdırdım balamı.

–Sayın yolçular, atobusa binmeyinizi rica edirik.

Kərim kürsüsünə oturan kimi papağını gözünün üstünə çəkdi. Guya ki, yatıb. Heç kəslə danışmaq istəmirdi. Amma İstanbulla qədər gözlərinin çimirini almadı.

Avtobus İstanbulun ilk duracağında dayananda qonşusu onun qolunu çəkdi.

–Bey efəndim şuradamı iniyorsunuz?

–Bura Taksimmi?

–Hayır efəndim, Taksim çox ileridə. Burası...

Başqa bir yerin adını dedi. Kərim yaxşı eşitmədi. Hər halda bildi ki, Taksim deyil. Taksimdə enməli idi. Notarial məmuru vizit kartını Kərimə uzatdı.

–İstanbulla yolunuz düşürsə, müsafirim olarsınız, pek məmnun oluram,– dedi.

Kərim: "İstanbuldayam da elə – deyə düşündü – doğrudan da, qonağın olmağımdan məmnunsansa, elə indi əsl məqam deyil bəyəm? Yox, quru nəzakət xətinə deyirsənsə, yenə canın sağ olsun".

Məmur avtobusun yuxarı taxçasından "Diplomat" çamadanını götürərək:

–Söylədiyim laflardan üzülməyin, rica ediyorum, – dedi, – kusura bakmayın.

Kərim başıyla təsdiq elədi ki, üzülmür.

– Siz, Azeri kardeşlərimiz hiç darıxmayın, – məmur əl çəkmirdi, – yardımınıza gəlib sizi ermənilərdən qurtaracaqız.

Kərim:

– Pəki, – dedi, – siz bizi ermənilərdən qurtarın, biz də sizin yardımınıza gəlib sizi PKK1-dan qurtarırıq.

Məmur dinmədi. Başının hərəkətiylə vidalaşib avtobusdan endi. Avtobus yola düzəldi, körpüdən keçib Asiyadan Avropaya çıxdı, alman konsulluğunun qarşısında – "Varan"ların İstanbul duracağında dayandı.

Stüardessa:

– İyi günlər, – dedi, – gülə-gülə.

Kərim çantasını çiyinə salaraq:

– Allaha ismarladım, – dedi və avtobusdan çıxdı.

Ömrü boyu xəyallarında yaşatdığı, həsrətində olduğu, uzun illər yalnız radio dalğalarından və əlinə ara-sıra keçən kitablardan, jurnallardan, qəzetlərdən tanıdığı bu ölkəyə Kərimin ilk gəlişi idi. Türkiyənin yolunu son illər su yoluna döndərən, həftə səkkiz mən doqquz bura gəlib-gedən həmkarlarından xahiş etmişdi, ona İstanbulun iri xəritəsini gətirmişdilər. Xəritəni cəpəyisinin başından asmışdı və səhər gözlərini açarkən ilk gördüyü mənzərə İstanbulun Mərmərə dəniziylə, Bosfor boğazıyla, Xaliçlə parçalanmış bölgələri idi və bu bölgələrini, İstanbulun başqa yerlərinin adlarını şər misraları kimi təkrar edirdi: Fənərbahçə, Qaragöy, Qadıgöy, Üsküdar, Bəyoğlu, Qızıltorpaq, Acıbadem, Nişantaş, Bekiştəş, Kafataş, Şişli, Maçka, Moda, Fateh, Laləli, Ağsaray, Bayazid – xəyalən bu küçələri "addımlayır", Qalata körpüsüylə Sirkəçidən Qaragöyə "keçir", orda vapura "minib" Boğaziçiylə Qız qülləsinin, Heydər Paşa vağzalının yanında "üzdükçə" Yəhya Kamalın misralarını pıçıldayırdı:

Dün kahkahələr yükseliyorkən evinizdən

Xəyalən Qadıgöy isikəsinə gəmidən enirdi. O isikəyə Nazim Hikmət dəniz dalgası olub çarpıb çırpılmaq istəyirdi – vapura minərkən Memetlə anası, xəyalən Nazimin cevizi bitən Gülxanə parkını, Qapalı çarşını dolaşır, Sahafalarda kitabçıların rəflərində eşələnir, İstiqlal caddəsiylə addımlayır, Çiçək pasajında qəhvə içir, Taksimə çıxır, ordan sivri, dar küçələrlə sahilə enir, Dolmabaxça sarayının yanına gəlir, Atilla İlhanın "Sislər bulvarı" adlandırdığı, bir tərəfi sal qala divarları, bir tərəfi ağaclı qaldırımlar, evlər olan xiyabanla Beşiktaşə tərəf gedirdi və Orxan Vəli kimi "sərin-sərin kapalı Çarşını, cıvılcıvıl Mahmutpaşanı, güvərçin dolu avluları, doklardan gələn çəkil səslerini, bahar ruzgarında tər qoxuları dinləyirdi" – "İstanbulu dinləyirdi gözləri qapalı".

İndi avtobusdan enib xəyalında deyil, gerçəklikdə Taksim meydanına tərəf yuxarı addamladıqca, Atatürk Kültür Mərkəzinin yanına çıxınca ona elə gəlirdi ki, buraları dəfə-dəfə görüb, gəzib. Bəlkə ona görəydi ki, İstanbulu sanki atasının gözləriylə görürdü. Atası, əlbəttə, Atatürk Kültür Mərkəzini görə bilməzdi. Bu çağdaş şüşə-beton qutu atasının ölümündən çox illər sonra tikilmişdi. Atası 56-cı ildə rəhmətə getmişdi. Amma Taksim meydanının mərkəzində Atatürk abidəsini atasının söhbətlərindən tanıdı. Atası danışdı ki, İstanbulda azərilər bir-biriylə görüşməyi vədələşəndə görüş yerini məhz burda, heykəlin yanında təyin edərdilər.

Atası iyirminci illərdə Türkiyədə oxumuşdu, İstanbulda Köprülünün, Zəki Vəlidü Toqanın, Cəfəroğlunun tələbəsi olmuşdu. Çinaraltında Əhməd Haşımın, Orxan Seyfinin, Faruq Nəfizin söhbətlərini dinləmişdi.

Kərim atasından çox şey əxz etmişdi, amma əxz etdiklərinin üçü ən vacibi idi – əski əlifbanı öyrətmişdi Kərimə, "Kitabi Dədə Qorqud"u sevdirmişdi, bir də təklikdə, oğrun-oğrun, xısın-xısın, yan-yörəsinə baxa-baxa (guya ki, Çadrovıdakı

balaca otaqlarının hər tərəfində gizlədilmiş mikrofonlara boylanırdı) Türkiyə şairlərinin şerlərini oxuyaraq, ara-sıra İstanbulun ayrı-ayrı yerlərindən danışaraq onu Türkiyəyə heyran etmişdi.

Hərçənd Kərimin türkoloq olmasını istəmirdi. "Sovet İttifaqında türkologiya həmişə ÇK-nın, QPU-nun, NKVD-nin nəzarəti altında olan bir sahədir. Həmişə də belə qalacaq" – deyirdi.

Bəzən Kərimə elə gəlirdi, atasının haçansa Qanlıcada yediyi yoğurtun dadını belə duyur damağında. Axşamlar Əsgər Kərimə anasının mixəyi reqlan paltosunun biçimini xatırladan T-6 radio cihazıyla Türkiyəni tutar, son xəbərlərə, bəzən də bitib-tükənməyən uzun havalara qulaq asardı. Bəzən bu uzun havaları lağa da qoyardı. "Mən Türkiyəyə gələndə radioyla bir uzun hava eşitdim, iki il İstanbulda təhsil aldım, geri dönəndə hələ də o havanı oxuyub qurtarmamışdılar".

Kərim diqqət eləmişdi ki, atası Türkiyəyə qulaq asıb radionu keçirəndə həmişə dalğanı dəyişir, əqrəbi Bakının ya Moskvanın üstünə qoyur. Evlərinə qohum-qonşu gələrdi, ümumən, gəlib-gedən çox olardı və 37-ci ildə tutulub sürgün edilmiş atası hər kəsdən şübhələnər, evə gələn hər adamın çuğul, yonca olacağını düşünərdi. "Yonca" da yalnız onların ailəsində, atasıyla anasının dilində işlənən söz idi. "Flankəs deyəsən yoncadır", "hə, yoncaya oxşayır". Kərim çox sonralar bildi ki, yonca hər yerdə bitən bitki olduğu üçün hər söhbətdə qulaqlarını şəkləyib peyda olan NKVD xəbərçilərini ata-anası öz aralarında yonca adlandırırılmış.

Əsgərin ikicə il İstanbulda oxumağı yetər imiş ki, ona "pantürkist" damğası vursunlar, hələ yaxşı qurtarmışdı, güllələnmemişdi. 37-ci ildə Tomska sürgün edilmişdi. Ərəbcəni, farscanı, ruscanı, ingiliscəni və hətta latıncanı mükəmməl bilən Əsgər hansı xoş təsadüfün ya kiminsə gizli xeyirxahlığının ucundan Tomskdə müəllimlik edə bilmişdi. Ən məzəlisi o idi ki, bu "pantürkist" və "panislamist" orda

marksizm-leninizmin əsaslarından dərs verib.

Dava başlayanda könüllü getmişdi cəza batalyonuna. Mühəribədə aldığı orden, medalların sayəsində 46-cı ildə Bakıya, ailəsinin yanına qayıda bildi. Elə o vaxtlar idi – Kərimin doqquz-on yaşı olardı – bir dəfə Əsgər T-6 radiosuyla Türkiyəyə qulaq asandan sonra, nədənsə, unutmuş, əqrəbi Moskvanın, ya Bakının üstünə keçirməmişdi. Bunu Kərim etdi – durdu, əqrəbi Bakının üstünə çəkdi. Əsgər bir müddət matdım-matdım oğlunun üzünə baxdı, sonra alnından öpdü: – mənim ağıllı balam – dedi. Ona qədər bircə dəfə oğlunu öpmüşdü: davadan qayıdanda. Kərimə elə gəlir ki, məhz o gündən sonra atayla oğul arasında bir məhrəmlilik yarandı, elə bil, ilk dəfə ata oğlunun artıq böyüdüyünü, çox şeyi dərk etdiyini anlamışdı. Bəlkə də elə o vaxtlardan Kərimə türk şairlərinin şerlərini oxumağa başlamışdı. Amma o vaxt kimin ağına gələ bilərdi ki, günlərin bir günü Kərim heç bir "yonca"-filan tərəfindən pusulmadan, güdülmədən İstanbul küçələrini belədən-belə hadırlayacaq.

Əsgəri ikinci dəfə əllinci illərin əvvəlində tutdular. İki gün əvvəl elmi şurada "Kitabi Dədə Qorqud" ifşa olunarkən Çopur Cabbar Əsgəri yaş yuyub quru sərmışdi. Çopur Cabbarın uzun, sivri burnu vardı və burnunun altında otuzuncu illərin raykom-ispalkom dəbiylə bir barmaq bığ qoymuşdu – elə bil burnunun ucundan üst dodaqlarına tərəf bir gilə qara çernil dammışdı.

Elmi şurada Çopur Cabbar:

–Yaxanı kənara çəkə bilməyəcəksən, Əsgər, – deyirdi, – Dədə Qorqudu Azərbaycanda ən çox təbliğ edənlərdən biri sən Əsgər deyildinmi? Kişiliyin, cəsarətin olsun, dur günahlarını boynuna al, özün də görək bu dastanın bizə nə dəxli var axı? Bizim dədə-babalarımız bəyəm at əti yeyiblər, qımız içiblər? Sənsən bu sərsəm fikirləri Türkiyədən bura gətirən, orda, görünür, dərslərini yaxşı veriblər. Məqaləndə üç dəfə Kilisli Rifətin adını çəkmişən, yeddi dəfə, özüm saymışam, Köprülünün qarşısında diz çökmüşən, səkkiz dəfə Orxan Şaiqə

təzim etmişən.

Əsgər:

–Mən ancaq o alimlərə isnad vermişəm, – demişdi, amma özünü saxlaya bilməyib əlavə etmişdi – get hara xəbər verirsən ver.

Bir bu sözün qurbanı oldu, bir bu söz yıxdı evini. Bəlkə bu cümləni deməsəydi, ancaq işdən qovacaq, elmi fəaliyyətini yasaq edəcəkdilər. Çopur Cabbarın "stukaç" olması hamıya məlum idi. Amma ilk dəfəydi ki, Əsgər bunu açıq demişdi. Çopur Cabbar:

–Mən fəxr edirəm bununla, – dedi – fəxr edirəm ki, sənin kimi xalq düşmənlərinin həmişə maskasını yırtıb ifşa etmişəm, ifşa edirəm və ifşa edəcəm.

Həmin gecə atası və anası ev kitabxanalarından bir sıra kitabları, o cümlədən rus türkoloqlarından Bartoldun, Qordlevskinin əsərlərini yandırdılar. O yanıq kağız iyi də uzun zaman Kərimin burnundan getmədi və bundan sonra həmişə yanıq kağız iyi o səksəkəli gecəni xatırladırdı. Hələ gənclik illərində İstanbuldan qayıdarkən Əsgər Aşiyandan, Tofiq Fikrətin məzarından bir ovuc torpaq gətirmişdi və onu anasının canamazının içində saxlayırdı. Bu gecə, nədənsə, o torpağın da bir əşyayi-dəlil olacağından xoflandı, amma onu çölə atmağa da ürəyi gəlmədi, canamazı açıb mənzillərindəki fikus ağacının dibçəyinə səpələdi.

Əsgəri iki gecə sonra apardılar, iki il sonra isə qayıtdı. Stalin ölmüş, Mir Cəfər Bağırov tutulmuş, Dədə Qorqud "reabilitasiya" almışdı. Dünya yavaş-yavaş dəyişirdi. Əsgər Sibirdə saqqal saxlamışdı, orda sinqa xəstələyinə tutulmuşdu, dişləri tökülmüşdü.

Küçədə Əsgərlə rastlaşıb irişə-irishə üstünə gələn Çopur Cabbarın isə üzünə tüpürmüşdü...

Çopur Cabbar. Taleyin qəribə naxışları var ilahi, bu həmin o Çopur Cabbardır ki... Kərim fikrinin yüyənini çəkdi. "Boşla, bəsdir sən Allah – deyə öz-özünü danladı – heç hənanın

yeridir? Taksimdən Boğaza tərəf enərkən bu maqnoliyaların ətri hopmuş mayıs günündə heç Çopur Cabbarın idbar sifətini yada salmağın yeridir".

Atası dəyişib tamam başqa adam olmuşdu. Birinci sürgündən, davadan nə qədər nikbin qayıtmışdısa, indi bir o qədər bədbin, yorğun, bezgindi, həmişə fikirli, dalğın, qayğılı... Elə bil, əli işdən də soyumuşdu. Daha gecələr yaşıl lampasının işığında saatlarla masa arxasında oturmağa, köhnə kitabların içində eşələnməyə, böyüdücü şüşəsini götürüb solğun əlyazmalarını ələk-vələk eləməyə nə heyi, nə həvəsi qalmışdı. Heç Türkiyə radiosuna da daha qulaq asmırdı. Yalnız bir dəfə, tək birçə dəfə söhbət İstanbuldan düşəndə Kərimə: – İnşallah bir gün olar, – dedi, – sən də yolun düşər oralara. Bayılacaqsan bu ölkədə. Məst edəcək səni. Elə biləcəksən yuxudasan...

O gün gəldi. İstanbuldaydı və doğrudan da, elə bil, məst olmuşdu. Yuxu görürdü elə bil...

İnönü stadionunun yanından keçib Boğaz sahilinə çıxdı. Saata baxdı. On bir idi. Universitetə ikidə gedəcəkdə. Ankaradan telefon edib Behicə xanım ilə belə danışmışdılar. Üstündə "Hürriyyət" qəzetinin adı olan skamyaların birində üzü Boğaza əyləşdi. Boğaz içində üzərində "Türk dəniz yolları" yazılmış çox böyük, ağappaq bir gəmi dayanmışdı. İkimərtəbəli vaporlar Asiyadan Avropaya, Avropadan Asiyaya sərnişinlər daşıyırdı. Motorlu kiçik qayıqlar Boğaz boyu pıqqıldaya-pıqqıldaya oradan-bura, buradan-ora şütüyürdü. Sahildə, lap məhəccərin üstündə torlarını dənizə atmış balıqçılar oturmuşdu. Qonşu skamyada uzun saçları çiyinə qədər sallanmış, saçlarını arxadan lentlə bağlamış gənc oğlanla saçını qısa vurdurmuş gənc qız – hər ikisi mavi cins kostyumda idi – qol-boyun olub bir-birinə sarmaşmışdılar. Oğlan fitlə bir melodiya çalırdı. Melodiya Kərimə tanış gəldi və yada salıb təəccüblə dərk etdi ki, Bethovenin 9-cu simfoniyasının

finalıdır. Filtə simfoniya çalındığını bəlkə də ömründə ilk dəfə eşidirdi.

Atasından tarixə, ədəbiyyata maraq keçmişdisə Kərimə, anasından musiqini sevmək, klassik Avropa musiqisinə və muğamlarımıza bələdlilik qalmışdı. Anası peşəkar musiqiçi deyildi, həkimdi, amma əsl şuşalı kimi məlahətli səsi vardı, yaxşı da piano çalırdı. Kərim xatırlayırdı, lap körpə yaşlarında – bəlkə dörd, ya beş yaşındaydı – anasının çalğısını çox xoşlardı. Nədənsə, Şopenin "Matəm marşını" daha çox sevirdi. Hərdən anasına yaxınlaşar, üzünü üzünə qoyar: "Ana, – deyirdi, – mənə ölü marşını çal". Səssiz-səmirsiz dinlərdi. Anası "Vallah, deyəsen, bu uşaq musiqiçi olacaq" deyərdi. Olmadı.

Musiqidən qorxurdu. Bəlkə ən çox qorxduğu şeylərdən biri musiqi idi. Həm dəlicəsinə sevirdi musiqini, həm də dəlicəsinə qorxurdu ondan. TÇoxlu valları, kasetləri vardı. İşləyəndə, oxuyanda belə fon kimi musiqi çaldırardı – dünyanın ən həzin, ən kövrək, ən nəcib musiqisini – Albinyoninin "Adajiosu", Vivaldi, Bax, Motsart, Prokofyev... Bir də öz musiqimiz – Hacıbabanın muğamları, Rübabənin ifasında Üzeyir bəyin "Leyli Məcnun"u, xalq mahnıları – Bülbül, Rəşid, Akif, bir də Fidan – TGülçöhrənin ariyası". Dinləməkdən doymurdu. Qorxmurdu da. Bütün bunları ilk dəfə haçan, nə zaman eşitdiyini çoxdan unutmuşdu, amma dinlədikcə hansı emosiyaların, hiss-həyəcanların oyanacağını dəqiq bilirdi – bu, sabit emosiyalar idi, sabit musiqi idi, yaddaşına məhrəm olmuş musiqi idi. Rəfdən götürüb çaldıracağı hər hansı tanış musiqidən heç bir nigarançılığı yox idi. Vay o gündən ki, təsadüfən radioda çoxdan unutduğu bir musiqi parçası qəfildən rastına çıxaydı...

Bəlkə tək bir qoxulardan başqa heç bir şeyin musiqi kimi oyatmağa qabil olmadığı anımlar, xatirələr, ötüb getmiş günlər, saatlar, sifətlər saniyə içində yaddaşını limhəlim doldururdu və Kərim bilmirdi ki, xatirələrin bu üzücü dəvətindən hara qaçıb

canını qurtarsın. Birdən gah atası, anası, gah sevdiyi insanlar, itirdiyi dostlar gəlib dururdu gözlərinin qarşısında, bir söz, bir hərəkət, bir təbəssüm, təəssüf ifadəsi...

Divarları əhənglə ağardılmış dümağ bir ev oyanırdı yaddaşında. Malakan kəndi, ilıq yay səhəri, səhər tezdən içdiyi buğlanan süd, gecə itlərin hürüşməsi, göydən salxım-salxım sallanmış iri ulduzlar, ayaqlarına yapışmış pış-pışalar – onları gündüzlər bir-birinə atardılar, iynəcikləriylə paltarlarına ilişib qalardı...

Tamillayla Kür boyu getmələri – necə də gənc idilər, ilahi, təzə evlənmişdilər, elə bu da toy səyahəti kimi bir şeydi. Tələbə yoldaşları Sədyar, daha doğrusu, onun qardaşı təşkil eləmişdi bu səfəri. Neftçalada yaşayırdı Sədyarın qardaşı, adı nə idi, Allah, yadıma sala bilmirəm. "Gəlin sizi qayıqla Kürdə gəzdirim" – demişdi toy günlərində. Ərinməyib getmişdilər, lap sütün cavanlar idi, dünya nə veclərinə. Sədyarın qardaşı onları yaxşı qarşılamaş, sonra da qayığına mindirib Kür səfərinə çıxarmışdı. Səlyan körpüsündən sonra Kür qıvrım-qıvrım axırdı.

Kino lenti kimi gözlərinin qarşısından keçib gedir: sahilə on dörd-on beş yaşlı yeniyetmə at çapır, atın belinə yəhərsiz minib, atın dalınca it qaçır. Kürün qırağında balaqları çirməkli, ayaqları yalın arvadlar paltar yuyur, yaxalayırıdılar, çayda uşaqlar çimir, qışqıra-qışqıra bir-birilərini suya basırıdılar. Kürün sahillərində həyat qaynayırdı, çayın özündə isə, elə bil ki, Kərimgilin mindikləri burnu kəsik, dibi yastı, təkavarlı qolazdan başqa heç ins-cins yox idi – nə başqa bir qayıq, nə gəmi, nə sal, nə bərə. Üç gün üç gecə çay boyu getdilər, sahil kəndlərində gecələyirdilər, səhər ala-qaranlıqda yenə yola çıxırdılar. Bir kənddə – kəndin də adı yadından çıxıb – Sədyargilin qohumlarıgildə gecələdilər. Sədyargilin qohumları barama saxlayırdı. Baramaya xüsusi otaq ayırmışdılar, bu otağın xüsusi istisi, işıq rejimi olmalıydı. "Barama qurdu dörd dəfə yatıb durmalıdır – deyirdi Sədyargilin qohumu – axırıncı

yuxusundan sonra lap böyük iştahla yarpaq yeyir".

Yarpaq dolması. Kərim ömründə birinci dəfə Sədyargilin qohumugildə yedi o, balıqdan bişirilmiş yarpaq dolmasını, belə bişirmə üsulunu da ilk dəfə görürdü: balığın tikələrini yarpağa büküb oda tuturdular, yarpaqlar yanmağa başlayanda demək bişib hazır olub. Bu qoxudan başqa bir iy də gəldi burnuna. Qurumuş baldırğan tumları əziləndə belə tünd iy verirdi. Kür suyunun dadı da yadıdaydı – çayın suyunu daşdan süzüb içirdilər.

Sədyarın qardaşı, qarabuğdayı, gözlərindən cin çıxan oğlan – ilahi nə idi onun adı, lap dilimin ucundadır – sahildə Tamillanı xatadan qurtardı. Meşədə gəzirdilər. Tamilla kirpi görüb ona yanaşmaq, tutmaq istəyirdi. Sədyarın qardaşı tələsik onun qolundan tutub kənara çəkdi. – Bu oxlu kirpidir, – dedi, – bu bapbalaca, dıqqılı kirpi sən bilən kirpilərdən döyül. Oxunu elə uzağa atır ki, maşının dəmirini, şüşəsini deşir. Adama dəysə, yaralaya bilər, özü də zəhərlidir oxları.

Sədyarın qardaşı, hə Sadıx idi adı, yadıma düşdü, deyirdi ki, bu kirpinin oxları "şarikovı ruçka" kimidir. O vaxtlar "şarikovı ruçkalar" təzə dəbə düşmüşdü. Sadıxla Sədyarın ataları vaxtilə Kürdə gəmi kapitanı olub. Sədyarla Sadıxın uşaqlığı da Kürü bu başdan-o başa üzən iri çarxlı gəmilərdə keçib – gəmilərin adları da yadında qalmışdı Kərimin – "Çapayev", "Abxaziya". Hətta o da yadıdaydı ki, bu gəmilər, Sadıxın dediyinə görə, çayın axarıyla saatda iyirmi beş, əks istiqamətdə isə saatda iyirmi kilometr sürətlə üzürlər. Bu rəqəmlər niyə belə ilişib qalmışdı Kərimin yaddaşında? Bəlkə də yanılırdı, gəminin sürəti ayrı idi. Amma Kərim mərc çəkə bilərdi ki, bu rəqəmlər dəqiq qalıb yadında. Nədən insan hafizəsi tamamilə gərəksiz şeyləri yaddaşda qoruyub saxlayır, çox vaciblərini isə unudur. Yaddaş hansı qəribə, sehrli sirləri açılmaz qanunlara tabedir? Sadıx danışdı ki, vaxtilə böyük yük gəmiləri belə Həştərxandan Səlyana gəlir, Kürə girib Sabirabada, Mollakəndə, Zərdaba, Yevlaxa qədər üzərmiş. Gəmilər gecələr

sahilə yaxın üzərdilər, meşələrdən qabanların səsini eşidərdik. Ağdamda Qaxay meşələri çox gözəl idi, amma Kür sahillərinin ən gözəl yeri Saday bəyin meşələri idi. Mingəçevir tikilənə qədər Kür bəzən o qədər qalxırdı ki, Ağcabədiyə qədər qayıqla meşənin içindən keçib gedərdik. Çayın içində də ağaclar basdırardılar, gecələr onlar mayak yerinəydi".

İkinci gün Kürlə Arazın qovuşduğu yerə gəlib çıxdılar. Bu yeri görmək Kərimlə Tamillanın arzusu idi. Hələ nişanlıykən əhd eləmişdilər ki, mütləq gedib görməlidirlər. Elə bu Kür səfəri – onların toy səfəri də bu söhbətdən başladı və Sədyar "bu mənim boynuma" dedi, təəssüf ki, özü gedə bilmədi, aspiranturaya hazırlaşdı, amma qardaşı Sadıxa ismaric göndərdi və Sadıx böyük qardaşının bir sözünə müntəzir idi. Kərimgilə o qədər hörmət elədi ki, bu xəcalətdən ömürləri boyu çıxıb bilməyəcəklərini düşündülər. İndi isə az qala Sadıxın adını belə unutmuşdu. "Abxaziya", "Çapayev" gəmilərinin adları, hətta hərəkət sürətləri yadına gəlirdi, amma Sadıxın adını nə çətinliklə xatırladı. Görəsən, Sadıx yenə Kürdə üzürmü, avar çəkir, balıq tuturmu? Hər halda, indi əllini ötmüş olar. Gərək bir Sədyardan xəbər alam...

Çayqovuşan qəribə yer idi – Kürlə Araz bir-birinə qovuşsalar da, xeyli vaxt bir-birindən ayrı axırdı – rəngləri başqa-başqaydı, hətta adama elə gəlirdi ki, ayrı sürətlərlə axırlar. Gah Araz güc gəlir, Kürü itələyir, gah Kür qabarıb Arazı basdalayırdı.

"Bir kərəm, yadımdadır, Araz da, Kürə də güclü sel gəlmişdi. Çayqovuşanda bir koma var, bax odu ey görürsüz – Sadıx sahil burnundakı bozumontul evi göstərir – su oranı tamam alıb basmışdı, otağın içindəcən dolmuşdu. Sonra ki su çəkildi – o vaxt lap balaca uşaq idik – gəlib girdik komanın içinə, otaqdan xeyli ölü balıq yığıdıq, hərəməz evə bir zənbil balıq gətirdikU. Hardan düşmüşdü bütün bunlar Kərimin yadına bu gün burda. İstanbul şəhərində, Boğaz sahilində? Onun anımları çox vaxt musiqidən doğurdu, amma indi Bethovenin fitlə

çalınan 9-cu simfoniyaı hardan yadına salmııdı o uzaq g nclikl rinin K r səfərini – toy səfərini. O gün, o qayıqda, ya da barama saxlanan otaqda bəyəm Bethoven səslənirdi? Yox, dođrudan da, anımların, xatirələrin yada salmaq sirrini, yaddaıa qayıtma məntiqini izah etmək mümkün deyil. Əhməd Haııimin misralarını xatırladı:

*"Bizə bir z vq -təxəttür qaldı
bu s n n, kölgələnən dünyada..."*

Bəlkə Kərimə də bu dünyada qalan xatirələrin z vq  idi ancaq?

...ya bəlkə o gün K rd  yosun iyi gəlirdi, bax beləcə ilıq meh  sirdi – narın qoxuları gətirən belə bir meh, ke miıımızı bizə qaytaran bir əsim meh, bir əsim qoxu...

On üçüncü əsrə aid rus salnaməsində bəhs olunan bir epizod yadına d ııdı. İki t rk xanı – iki qardaıa bađlı idi bu epizod –  trak xanla v  Sırçan xanla. Monomax onların  st n  hücum edir, Sırçan Don   ll rin  çəkilir, Ətrak isə Qafqaz dađlarına pənah gətirir, orda hökmdar olur. Ay keçir, il keçir, Monomax  l r v  Sırçan xan vətəninə d n r, qardaıına xəbər göndərir ki, o da qayıtsın. Qardaıı bu  ađırırııa məhəl qoymur, artıq yeni vətəndə məskən salıb, dövləti, ı vk ti, ıanı-ı hr ti. Onda Sırçan xan – n  qədər incə bir psixoloq imiı – belə bir f nd   l atır – musiqi il rini göndərir qardaıının hüzuruna, " z havalarımızı  alın  traka, k vr l c k, qüssəyə d z  bilməyəcək, qayıdıb gələcək" – deyir. Ancaq Sırçan xan insan qəlbini, insan yaddaıının daha da dərin qatlarını duyan bir psixoloq imiı. O hətta musiqinin belə oyada bilməyəcəyi hisslərin nədən oyanacađından da ađah imiı. Yalnız onların vətənində –   ll rd  bitən yovıandan bir   ng  göndərir qardaıına. Bilir ki, bu qoxunun oyadacađı niskil, q ribs m  duyđusu hər ıey  üstün gələcək. Maykovun bu salnam d n qidalanmıı ıeri də var.

Zovet k sebe pev ia Sırçan

*İ k bratu şlet ego s nakazom:
 "On tam boqat, on üarğ tex stran,
 Vladka nado vsem Kavkazom.
 Skaji emu, çtob brosil vse,
 Çto umer vraq, çto spali üepi.
 Çtob şel v nasledie svoe,
 V bloqouxaöhie stepi!
 Emu ti pesen naşix spoy, –
 Koqda j na pesnğ ne otzovetsə,
 Svəji v puçok emşan stepnoy
 İ day emu – i on vernetsə".*

Sırçan xan yanılmayıbmış, nə ısrarlı dəvətlər, nə doğma musiqisinin sədaları Ətrakın ürəyini yumşalda bilməmişdi... Elçilər, nəhayət, yovşan topasını xana uzadanda saray əhli mat-məttəl qalır. Zəhmiylə hamını lərzəyə salan qüdrətli hökmdar yovşanı əlinə alıb öpür, ağlayır və əyanlarına "əlvida – deyir – daha sizin hökmdarınız deyiləm. Vətənimə qayıdırəm".

Salnamədə də, Maykovun şerində də gətirilən sözləri – Ətrak xanın sözlərini Kərim xəyalən həmişə bir bayatının misralarıyla tərcümə edərdi: "Qürbətdə xan olunca, vətəninə dilən göz".

Yosun iyi, yovşan iyi... Ətrak xan, Sırçan xan, İstanbul, Boğaziçi, Kürlə Arazın qovuşağı... Anımlar zəncirinin bir sonu – axırı varmı?

*Bizə bir zövqü-təxəttür qaldı
 Bu sönən, kölgələnən dünyadə...*

Kərim qarşı sahilə baxır və Aya Sofiyanın günbəzini, məscid minarələrinin siluetlərini tanıyırdı. Bu – Sultan Əhməd camesidir, o biri tərəfdəki Süleymaniyyə? Ya əksinə?

Minarələrin sayı altı idi. Deməli, düzdü, Sultan Əhməd – budur. Hardasa oxumuşdu: Sultan memara sifariş verəndə minarələrin "altın" yəni qızıl olmasını istəmişdi. Memar "altını" "altı" deyə başa düşmüş və altı minarə ucaltmışdı. Müqəddəs Məkkədəki məscidin isə dörd minarəsi vardı. Sultan özünün, ya

qulağı ağır eşidən memarın günahını yumaq üçün Məkkə məscidində də əlavə iki minarə tikdirmişdi...

Musiqidən qorxurdu. Ətrak xandan fərqli olaraq musiqi Kərimi daha çox kövrəldirdi. Sırağagün Ankarada az qala biabır olacaqdı.

Erola Bakıda tanış olmuşdu. "Dədə Qorqud" simpoziumuna gələnlər arasında Erolla və Doğan bəylə daha çox məhrəmləşmişdi. Elə Behicə xanımın da o vaxt tanış olmuşdu.

Erol ayı kimi idi. İri qaməti, gen, bir azacıq maili kürəyi vardı. Sanki bu an qabağa yığılacaq kimi durumu, yayxana-yayxana yeriyəndə ayaqlarının pəncələrini sola-sağa basması eynən ayının hərəkətlərini, plastikasını andırırdı. Uzun saçları bığına, saqqalına qarışmışdı, üstəlik həmişə tüklü xəz pəncək, uzun tiftikli yun cempri geyinirdi, elə bil heç yatanda da əynindən çıxarmırdı bu geyimi, elə bil geyim dəri kimi əndamına çəkilmişdi. Deyirlər, ayı bir az mülayim heyvandır, hətta insanı silahsız görəndə ona dəymir, pəncəsiylə öz gözlərini örtür, guya ki, görmür. Erolun da belə bir jesti vardı – birdən iri əlləriylə (adamın lap "pəncələriylə" deməsi gəlir) gözlərini tutardı, görmək istəmədiyini görməzdi, özünü görməzliyə vurardı. Halbuki, hər şeyi görürdü, heç nə iti, azacıq qıyıq, özü demiş "qıpçaq gözlərindən" yayınmırdı. Danışmağı da bənzərsiz idi, sanki sözləri ağzında isti tikə kimi soyudur, sonra könülsüz-könülsüz tələffüz edirdi. Amma bu "saqqallı ayının" çox incə, yuxa qəlbi vardı. Tez rıqqətlənərdi, kök, şişman adamların çoxusu kimi sentimental idi, ciddi, dərin bilikli tarixçi olmaqla bərabər, şair kimi duyğusaldı, soyuq mühakimələrdən daha çox hisslərlə yaşayırdı. Kərim kimi o da musiqini sevirdi və Bakı simpoziumunda tanış olduqları günlərdə elmi maraqlar qədər onları musiqiyə aludəçilik də yaxınlaşdırmışdı. Bizim müğənnilərdən Floranın səsinə çox bəyənmişdi və Ankaraya konfransa gələrkən Kərim hədiyyə kimi Erola Floranın mahnılarını radioda kasetə yazdırıb gətirmişdi.

Srağagün Erolgildə qonaq idi. Erol kaseti alan kimi qurdu. Kərim Bakıda mahnıları yazdırdıqdan sonra özü dinləməmişdi. Mahnıların hamısı ona tanış idi. Birdən hələ o vaxtacan eşitmədiyi mahnının ilk xalları səslənəndə kaseti götürüb üstündəki yazını oxudu. Cavanşir Quliyevin "Şuşa" mahnısı idi səslənən və Flora xanım yanıqlı səslə Şuşa qarşısındakı günahımızdan, hamımızın günahından oxuyarkən Kərim doluxsundu, az qala hıçqıracaqdı. Yaxşı ki, bu an Erol otaqda yoxdu, qəhvə gətirmək üçün mətbəxə keçmişdi. Kərim dərhal özünü ələ aldı. Bircə bu çatmırdı ki, Erol onun ağlamağını görsün. Sabir demişkən: TAğladıqca kişi qeyrətsiz olurU.

Nə ağlayırsan burda, Ankarada, böyük, güclü dövlətin arxayın şəhərində, yumşaq kürsülərlə, səsləri hopduran qalın xalılarla döşənmiş otaqda, alaqaranlıq torşerin işığında, bahalı Amerikan siqaretlərini bir-birinə calaya-calaya... Qeyrətin var gedəydin Şuşanın uğrunda döyüşməyə. Özünün-özünə verdiyi bu sual-ittihamlara nə cavab vermək olardı? Yaşının əlli səkkizi haqlaması, diabeti, radikuliti, yüksək qan təzyiqi. Gözü də zəifləmişdi – andıra qalmış diabetin fəsadları... Universitetdə təhsil illərində hərbi təlim saatlarından başqa heç vaxt əlinə silah almamışdı, heç ov tüfəngi də götürməmişdi. Bunlar hamısı belə, amma, amma, amma...

"Döyüşə bilmirdin, ölməyə gedəydin Şuşaya". Haçansa vəsiyyət eləmişdi – öləndə məni Şuşada basdırın – demişdi – nənəmin, babamın yanında. Gedəydin, öləydin, basdıraydılar...

Kim basdıracaqdı? Şuşa, onun Şuşası, babasının, nənəsinin, anasının Şuşası düşmən əlindəydi. Ermənilər buraxardılar onu Şuşaya? Ölməyə də buraxmazdılar heç. Ölür getsin ayrı yerdə ölsün...

Ayrı yerdə ölməyə də cəsarəti çatmamışdı. Ürəyi də xiffətdən partlamamışdı. Bura, Ankaraya gəlmişdi, konqresə. Əslində, konqres də bəhanə idi, bura işə düzəlməyə gəlmişdi. Böyük amallar, mühüm milli vəzifələri yerinə yetirmək də deyildi məqsədi. Sadəcə işləyib para qazanmaq istəyirdi –

qızına cehiz almaq üçün. Vəssalam. Bir dəst mebel – taxta-tuxta. Həqiqət bu idi. Bu həqiqəti çeşidli yalanlarla, təmtəraqlı sözlərlə bəzəmək istəmirdi. Hər halda, öz gözlərində, öz-özülə təkbətək, başbaşa söhbətlərində. Başqalarına isə izah etmək belə istəmirdi. Kimə nəyi izah etmək olar ki? Kimə izah edə bilərdi ki, otuz il ali məktəb müəllimi ola-ola bir həsirdir, bir Məmməd Nəsir. Kimə başa salmalıydı ki, gözünün ağı-qarası aman-zaman bircə qızı var, qızı bir il bundan qabaq nişalanıb, nişanlısı yaxşı, tərbiyəli oğlandı, amma yoğun yerdəndi, atası yeni qurulmuş şirkətlərdən birinin rəhbərlərindəndir (ya sahibkarlarındandır – bunlardan Kərim baş çıxara bilmirdi), anasının da forsu adamı yıxır. Bu nikaha o qədər könülləri yox idi, yaqin özlərinə bab olan qudalar umurdular, ürəklərindən ayrı səviyyəli qohumluq keçirmiş. Amma oğlan iki ayağını bir başmağa dirəmişdi və axır valideynləri də balalarının ürəyini qırmadılar. Tamilla deyirdi ki, "biz də qızımıza heç olmasa ən elementar cehiz verməliyik ki, heç vaxt başına qaxınc eləməsinlər". Bütün bunları ürəyində qubar eləyən qızına Tamilla: "Heç fikir eləmə, – demişdi, – dünya dağılsa da, el adətiylə bütün cehizini verəcəyik". Tamillanın sözü sözdü, sözünün üstündə duracaq, amma bu sözü gerçəkləşdirmək Kərimin boynuna düşürdü.

İlk dəfə Bakıda, simpoziumda bu fikir gəldi başına. Daha doğrusu, Behicə xanım saldı bu fikri Kərimin başına. Erol da, Doğan bəy də, Behicə xanım da Kərimin məruzəsini çox bəyənmışdilər. Behicə xanım: – Kerim bey, İstanbulda bizim Universitede Azeri edebiyyatından ders vermək istərdiniz, – dedi.

Teklif o qədər gözlənilməz oldu ki, Kərim karıxdı, bir cavab verə bilmədi. Simpoziumdan sonra Sədyar, Kərim, müəllimlərdən bir neçə başqası da vardı. Türkiyəli qonqaları nahara dəvət elədilər. Sədyarın 8-ci mikrarayonda "Ailə" restoranında tanışları vardı, telefon elədi, sifariş verdi, ora getdilər, Behicə xanım Kərimin yanında oturmuşdu, məclisdə

yeganə xanım idi. Hamı dönə-dönə onun sağlığına içir, təmtəraqlı, mübaliğəli sözlər deyirdi. Behicə xanım lap kövrəlmişdi, "heyatımın ən mutlu anlarını yaşadım bu akşam" – deyirdi. Bir qədər içmişdi, xumarlanmışdı və Kərəmə şəxsi həyatının incə mətləblərindən danışdı. Behicə xanımın zil qara saçları, məsum və bir az yazıq, bir az utancaq, çəkingən təbəssümü vardı. Alınmış qaşları dodaqlarıyla eyni biçimdə, eyni naziklikdə idi – sanki qaşlarının çəhrayıya boyanmış, alt-alta düzülmüş təkrarı idi. Dodaqlarını büzməsi də, qaşlarını çatması da eyni emosional ovqatını ifadə edirdi. Ərə getməmişdi. Səbəbini təbii ki, açıqlamadı. Trafik qəzada həlak olmuş ablasının – böyük bacısının qızını saxlayırdı. Qəza zamanı beş yaşında olan qızcığaz sağ qalsa da, beyin zədəsi almışdı. İndi on beş yaşındaydı, ancaq bir neçə kəlmə tələffüz edə bilirdi və fikrini böyük çətinliklə çatdırırdı. Üstəlik qoca, gözləri işıqdan düşmüş anasına da Behicə baxdı.

Behicə həyatının bir qəribə səhifəsini də açmışdı Kərim. Həftənin altı günü Universitetdə dərs deyirdi, həm də ədəbiyyat fakültəsinin böyük başqanı – dekanı idi. Hər həftə cümə ertəsi – şənbə günü dərslərini bitirdikdən sonra gecə qatarıyla Ankaraya gedər, bazar günü axşam yenə də gecə qatarıyla İstanbula qayıdardı. Ankarada elə bir işi, görməli adamları, ya görmədiyi yerlər yox idi. Bu səfərin bütün kefi, ləzzəti – yol idi. Gecə qatarında ayrıca kupe, nəfis yol xidməti, vaqon yatağının adamı nənə kimi yırğalayan ahəngi – "həyatımın tək bir lüksü bu" – demişdi Behicə xanım, yəni ki, tək bir ləzzəti, keyfi.

Kərim tərəfindən heç bir təşəbbüs göstərilmədisə də, Behicə xanım təklifini bir də təkrar etdi:

–Gəlin İstanbula, muhakkak bizim Universitete. – Behicə xanım yüngülcə məst olsa da, lazım olan sənədlər barəsində Kərimə məlumat verdi: bir diləkcə –yəni ərizə, "özgecmiş" – yəni tərcümeyi–halı, fotolar, diplomların surətləri.

Gecə Tamillayla məsləhətləşdi "heç ağılıya ayrı fikir gətirmə

də... Bunun daha oyan–buyanı yoxdur... Bu bir şansdır, baxtımıza çıxıb, mütləq getməlisən".

Lazım olan sənədləri topladı, İstanbula gedən həmkarlardan biriylə Behicə xanıma göndərdi. Həmkarı qayıdarkən "verdim sənədlərini Behicə xanıma, intizarla yolunu gözləyir" – dedi.

Kərim bir dəfə İstanbula, Behicə xanıma telefon etdi, danışa bilmədi. Bir ay sonra baş tutmamış bu danışığın belə böyük hesabı gəldi ki, daha ikinci dəfə zəng etməkdən vaz keçdi. Üç ay bundan qabaq isə belə bir fürsət düşdü: eşitdi ki, Ankarada konfrans olacaq, dekanları Sədyardan xahiş elədi onu da aparsınlar. Sədyar əvvəl bir az nəm-nüm elədi, başqasına söz verdiyini bəhanə gətirdi. Amma Kərim də ömründə bəlkə ilk dəfə üzünə saldı, israr elədi: "İt-qurd gedir, mən indiyəcən sərhəddən kənara çıxmamışam. O vaxtlar atama görə qoymurdular. Yeri gəlmişkən onu da deyim, bəlkə bunu heç deməli deyildim, amma məcburam, atam Türkiyə məhəbbətinə görə neçə il sürgün çəkib. Elə mən özüm də bu sarıdan az kötək yeməmişəm. Olmaz axı ki, Türkiyənin cəzasını biri çəksin, səfasını başqası".

Sədyar güldü:

–"Qud bay, ay, oyu" deyirsən?

–Yaxşı, hər şeyi zarafata salma. Ciddi danışiram səninlə.

–Mısmırığın sallama, bir şey fikirləşərik.

Bir ay bundan qabaq Sədyar:

–Qədrimi bilməzsən, – dedi və zərfi Kərimə uzatdı – bu da sənin dəvətin.

Kərim düşünürdü ki, təki bir Ankaraya düşüm, konfransda məruzə edim, onda hər şey düzələcək. Məruzəsinin böyük maraq doğuracağına zərrəcən şübhəsi yoxdu. Qəti bilirdi ki, məruzədən sonra onu müxtəlif Universitetlərə dəvət edəcəklər, amma o verdiyi sözə xilaf çıxmayacaq, mütləq Behicə xanımın işlədiyi Universitetə gedəcəkdə.

Məruzəsini on il bundan qabaq etdiyi kəşf üstündə qurmuşdu, Mərazidə Diri baba türbəsinin yanında yol çəkərkən

qayanı partlatmışdılar və qayanın altından çıxan daş arxeoloqların diqqətini çəkmişdi. Qəbir daşı deyildi, çox iri idi – müxtəlif yerlərdə tapılmış Oğuz qəbirlərindən də iki-üç dəfə iri idi – üç-dörd metr hündürlüyündə, üstündə anlaşılmaz işarələr vardı. Kərim bu daşı görən kimi, elə bil, – ürəyinə damdı ki, burda nə isə bir sirr var və bu sirri məhz o, Kərim açmalıdır. Daş yaxşı işlənmiş, hamarlanmışdı, geoloqların rəyini kimyəvi, spektral təhlilə də təsdiq etdi – daşın ən azı iki min yaşı vardı. Yəni daş insan əliylə azı 2000 il bundan əvvəl işlənmişdi.

Kərimi cəlb edən daşın üstündəki işarələr idi. Görünür daşın bütün sahəsi sıx işarələrlə dolu imiş, amma indi hamısı pozulub yox olmuşdu, yalnız yuxarı tərəfində pərakəndə halda səpələnmiş iyirmi-iyirmi beş işarə qalmışdı. Kərim kağız üzərində işarələrin surətini çıxartdı və sonsuz heyrət, sevinc və həyəcan içində dərk elədi ki, bu işarələr Orxan kitabələrinin hərflərinə uyğun gəlir. Deməli, yazı qədim türk dilində idi. Arada hərflər pozulmuş, itib getmişdi, amma "ay... oy... an... kut... itik... a...r" hərflərini aydınlaşdırdı. İki sözü isə tam oxumaq olurdu "ulu" və "ata". Gecə-gündüz bu hərflər haqqında düşünür, onların hansı sözlərin qəlpələri, qalıqları olduğunu müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif fərziyyələr qurur və fərziyyələr əsasında tam bir cümlə, bir ifadə, bir fikir yaratmaq istəyirdi. Nə gecəsi vardı, nə gündüzü, günün on səkkiz saatını bu barədə fikirləşir, yatanda yuxusuna da girirdi bu hərflər. Dönə-dönə Orxan-Yenisey yazılarını ələk-vələk edirdi, qədim türk dili lüğətlərinə baxırdı, başqa mənbələri, qaynaqları araşdırırdı və bir gecə, elə bil, yuxuda vəhy gəldi Kərimə. Hövlək oynadı, masaüstü çirağının yandırdı... ürəyi az qala atdanıb köksündən çıxacaqdı. Üstündə daşın surəti olan planşeti çıxardı və sanki öz əliylə yazıbmiş kimi çatışmayan hərfləri yerinə qoydu: "Bayat boyundan ulu qorkut ata bitişki aydır (yaxud ayıtdı)U.

Heç bir şəkk-şübhə ola bilməzdi. Daşın üstündə məhz bu

cümlə yazılmışdı "Kitabi-Dədə Qorqud"dan daha qabaqlar "Bitkiçi (yəni kitabçı, kitab yazan) ulu xan Ata" adlı bir əsərin mövcud olduğunu mənbələr xəbər verirdi. "Kitabi-Dədəm Qorqud"un qaynaqları məhz bu kitabda idi və indi Orxan yazılarını xatırladan bu daşdakı yazı türkologiyada inqilab olacaq bir əsərdən xəbər verirdi. Bu kəşf idi – Tomsenin1 tapıntısından sonra türkolojida ən böyük kəşf.

Orxan yazılarından on min kilometrərlə aralı bir yerdə, burda – Azərbaycanda həmin əlifbanın nümunəsi, həm də Dədə Qorqudla bağlı danışmaz sənədi tapılmışdı. Bu hər şeyi həll edir və neçə-neçə alimin illər boyu ürəklərində bir güman kimi yaşatdıqları ehtimalı həqiqət kimi təsdiq edirdi. Ən azı iki min il bundan qabaq bu torpaqlarda türk dilində danışan insanlar yaşayıb, bayat qəbiləsi – Qorqudun, Füzulinin əşirəti varmış, həm də bu boyun öz yazısı mövcud imiş və yazılı abidələrini də soruq kimi qoyub gedibləmiş – neçə əsrlər qayanın altında qalıb gizlənmiş soruq, ismaric, təsdiq, sənəd... Sevincini, fərəhini, içini dolduran duyğuları ifadə etməyə Kərim o gecə söz tapmırdı. Axı bu yazılar Orxan kitabələrindən də azı beş-altı əsr qədim idi. Bəlkə bu əlifbanı da elə buralardan, Qafqazdan aparmışdılar o uzaq yurdlarına. Qədim türklərin hərəkət axını bəlkə Şərqdən Qərbə deyil (indiyəcən belə qəbul olunub), Qərbdən Şərqə olub. Təbii ki, o gecə gözüne yuxu getmədi. Elə gecəyəkən inandığı, bu kəşfin mənasını anlamaq biləcək və buna sevinəcək bir-iki adama telefon etmək istədi. Özünü güclə saxladı. "Gecənin bu çağında... yaxşı deyil..."

Səhər açılar-açılmaz üç-dörd adama zəng elədi, muştuluq istədi. Mirəli Seyidov çox sevindi, o biri ikisi xəbəri sakit qarşıladı, dördüncü isə hətta şübhələrini gizlətmədi... "Hələ çox araşdırmalar aparmaq lazımdır" – dedi. Sədyarın: "Ay... oy... qud bay..." zarafatları, Kərimə sataşmaları da o vaxtdan başladı.

Kərim əlavə materiallar toplamağa çalışdı. Bildi ki, elə o həndəvərdə Şamaxının Xınıslı kəndində qədim daş bütələr

tapılıb, amma arxeoloqlar bu hekayələri bir otağa yığıb qapısını qıfıllayıblar, açarı da ciblərinə qoyublar, heç kəsə göstərmirlər – gələcək dissertasiyalarını bədnəzərdən gizlətmək üçün. Kərim bir yol tapdı, açarı cibində gəzdirən arxeoloqun qılığına girdi. Şamaxıda, Akademiyanın evindəki sirli qapını açıdırıb bir dəfə, tək bir dəfə o heykəlləri görə bildi və hətta köhnə "Zenit"-iylə ikisinin şəklini də çəkdi. Onunçün artıq heç bir şübhəyə yer qalmadı. İki min il yaşlı bu daş büt-heykəllər də fikrini təsdiq edirdi – onlar Tuvada tapılmış və bütün elm aləminə çoxdan məlum olan qədim Türk heykəllərinin, bütlərinin, balbalların ekiz qardaşı idi – tipaj, üslub, ölçülər – eyni idi.

Məqaləsini "Sovetskaya türkologiya" jurnalında çap etdirdi. Elə bir əks-səda doğurmadı. Yalnız partiya iclasında Çopur Cabbar – partkomları idi – ağzı köpüklənə-köpüklənə alovlu çıxış elədi. Çopur Cabbar kürsüyə qalxanda hərə bir bəhanə ilə birinci sıradan arxa sıralara keçirdi – tüpürüklərin üzlərinə sıçrayacağından qorxurdular.

Çopur Cabbar:

–İndi də təzə pantürkistlər peyda olub, – deyirdi, – Kərəm Əsgər oğlu. Təzə deyəndə çox da təzə deyil, elə nəsillikcə pantürkistdirlər, – atası Əsgərə çaxır atırdı, üzünə tüpürdüyünü unutmamışdı. – Balam bəsdə bu bədbəxt xalqa dədə-baba axtardınız, bəsdə bu yazıq milləti türkün quyuğuna bağladınız. İndi də bu dəb düşüb. Hər yerindən duran dillettant hər yerdə türklərin izini axtarır. Cəsarətiniz olsun, birdəfəlik elmi həqiqəti qəbul edin – X-XI əsrlərə qədər burda türklər olmayıb. Midiyalılar olub, alban tayfaları olub, müxtəlif qəbilələr olub – Azərbaycan xalqının əcdadı da onlardır. Yoxsa biri bir daşın üstündəki ilan-qurbağanı istədiyi kimi yozur, biri nə bilim varsaqdan, sarsaqdan yapışır... Bəsdir bu xalqın taleylə oynadınız.

Deyib, deyib doydu. Başını əydi Kərimə elə gəldi ki, Çopur Cabbar uzun burnuyla dediklərinin sonuna bir nida işarəsi

qoydu – nöqtəsi də bığı.

1984-cü ilin sentyabrında idi Çopur Cabbarın bu tarixi çıxışı. 1988-ci ilin sentyabrında isə... Eh, yenə xatirələr baş alıb gedir, yenə Çopur Cabbar... Adam tapdın haqqında düşünməyə. O vaxt az qala Kərimi partiyadan çıxaracaqdılar. Sədyar qoymadı, qanadı altına aldı. Amma zarafata salıb Kərimi də məzəmmət elədi.

–Sənin də başına iş qəhətədi? Nə yapışmısan bu "qud bay"dan.

–Sən nəyə qud bay deyirsən?

–"Qud bay" ingiliscə "sağ ol" deməkdir. Sənin daşındakı yazını "Qud bay" kimi də oxumaq olar axı. Bəlkə bizim əcdadlarımız ingiliscə danışmış, hə?

–Bir dəfə cidd ol. Elm ciddilik tələb edir.

–Əksinə sənin elmin ciddi deyil. "Oy"nan, "ay"nan elm yaratmaq olmaz. Həm də nəyinə gərəkdir aparıb bizi türklərə calamaq.

–Bəs, sənə, biz kimik?

–Qoy oturmuşuq, sən Allah, qan çıxmayan yerdən qaşıyıb qan çıxartma. Çopur Cabbar elə bir girəvə axtarır.

Bir neçə aydan sonra Londondan, məşhur türkoloq Corc Luisdən məktub aldı. "Türkologiya" jurnalında Kərimin məqaləsini oxumuşdu, çox maraqlanmışdı, daşın foto-surətini ona göndərməyi xahiş eləyirdi. "Möhtərəm mister Əsgəroğlu. Fərziyyənizi lazımi elmi aparatla sübut edə bilərsəniz – mən isə buna inanıram ki, edəcəksiniz – bu, doğrudan da, böyük bir kəşf ola bilər, türkologiyada yeni bir dövr açılar".

Bundan sonra Kərimə bir az daha ciddi yanaşmağa başladılar, amma sonra hadisələr elə sürətlə getdi, siyasi axınlar hər kəsi elə çuğladı ki, Kərimin kəşfi – ictimai şüurun çoxdan ötüb-keçmiş, heç bir şəkk-şübhə oyatmayan faktı kimi qəbul olundu və unuduldu. O kəşfin mahiyyəti də, Kərimin özü də heç kəsin vecinə deyildi. "Min illərdən bəri türklərin vətəni, Dədə Qorqudların yurdu olan Azərbaycan" – qəzet klişələrinə,

qəliblərinə çevrildi. Kərimin axtarışları – guya ki, qəti təsdiq olunmuş aksiomaların lüzumsuz sübutu kimi artıq gərək deyildi. 1988-ci ilin sentyabrında Azadlıq meydanında mitinqdə Çopur Cabbar minlərlə insan qarşısında:

–Bəsdir köklərimizi dandıq, – deyirdi. – Bəsdir türklüyümüzü, həqiqi əcdadlarımızı, soyumuzu, kökümüzü inkar etdik. Kökümüzə qayıtmalıyıq. Azərbaycanlıların türklüyünü şübhə altına alan vətən xainlərinin, milli satqınların ağzını birdəfəlik yummalıyıq. Min illərdən bəri bu yerlər Türk torpaqları, Dədə Qorqud yurdu olub və min illər boyu da türk yurdu, Dədə Qorqud vətəni də olaraq qalacaq.

İzdihamın uğultusu, kəsib qurtarmayan alqışları Cabbarın alovlu nitqinə cavab idi. Kərim də bu izdihamın içindəydi və qulaqlarına, gözlərinə inanmırdı. Yuxumu görür?... Bu sözləri deyən həmin o Cabbardır, Çopur Cabbar? "Aman Allah, yenə Çopur Cabbar! Meymunu yada salma".

Amma Kərimi ən çox təəccübləndirən, hətta bir az pərişan edən o idi ki, burda Ankarada da məruzəsi böyük reaksiya doğurmadı. Çıxışından sonra yalnız çox qoca bir kişi – bu məşhur qorqudşünas Fəxrəddin bəy idi – çəliyinə dayaqlanaraq Kərimə yanaşdı, təbrik etdi – ben ömrüm boyu eserlerimde türklərin bu topraklarda miladdan çox öncə yerleşdiklerini kanıtlamışım – dedi.

Sədyarın məruzəsi qat-qat daha böyük uğur qazandı. Əlifba məsələsindən danışdı, "X", "Ə" hərflərinin Azərbaycan dilində heç bir əhəmiyyətə malik olmadığını isbat edirdi. "Bu hərflər aynı dil olan Azəri ləhcəsini Türkiyə türkcəsindən ayırır, bu hərflər bizə gərək deyil" – deyirdi. Bu sözlərdən sonra salonda gurultulu alqışlar qopdu.

Ankarada "Stad" otelində Sədyarla bir nömrədə qalırdılar. Kərim Sədyarı uğuruyla təbrik eləyəndən sonra soruşdu:

–Deyirsən dillərimiz arasında heç bir fərq yoxdur?

Sədyar:

–Əlbəttə, – dedi. – Nə fərqi var ki, sənə?

Kərim:

–İndi aşağıdaydım, – dedi. – vestibüldə. Bakıdan turistlər gəlib. Bizim bu oteldə yerləşirlər. Belə bir dialoq eşitdim. İnzibatçı bizim turist qadınlarımızın birinə:

–Sizə iki kişilik oda veriyorum, – deyirdi. Qadın hiddətlə:

–Mənə özgə kişilərlə nöş otaq verirsən, – deyirdi, – öz ərimə nə gəlib bəyəm.

İnzibatçı:

–Er nə, kocamı? – deyirdi. Qadın daha artıq qeyzlə:

–Qoca nöş olur, – deyirdi, – lap cavan, bığıburma ceyildü.

Sədyar şaqqanaq çəkib güldü.

–Boşla, sən Allah, – dedi. – Burda belə çıxış eləmək lazımdı, brat. Gördün necə qarşıladılar? Ayrı cür danışarsan bir də çağırmaqlar. Amma öz aramızdı, o bardakı qızı gördün. Əntiqə şeydi hə... Hökmən tanış olacam onunla. Yaxşı sənin işlərin necə oldu?

–Dedilər YÖK1-ə getmək lazımdır. Bəlkə İstanbulla getməli oldum. Məruzənin qonorariumı aldım, öyrəndim, o baş-bu başa avtobusa çatır. Üç gün də vaxtımız var.

–İstanbulda nə işin var, qağa? Telefonla zəng elə də.

–Görüm də, bir YÖK–ə dəyim. Amma getmək istərdim. Axı İstanbulu görməmişəm. Həm ziyarət, həm ticarət.

Sədyarın heç ürəyindən deyildi bu İstanbul səfəri. Necə olsa, nümayədə heyətinin rəhbəri idi. Məsuliyyət daşıyırdı.

YÖK-də dedilər ki, Universitetdən Kərim haqqında heç bir kağız-zad gəlməyib. Yaxşı olar ki, Kərim özü İstanbulla getsin, məsələni orda aydınlaşdırsın. Kərim xahiş elədi ki, Behicə xanımın telefon eləsinlər, öyrənsinlər. Nəzakətli məmur dəftərçəsinə baxdı, sonra kodla İstanbulla yığib Behicə xanımı istədi. Məlum oldu ki, Behicə xanım yerində deyil, amma sabah ikidə işdə olacaq. Məmur:

–En iyisi kendinizin İstanbulla gedib sorunu çözmənizdir, – dedi, – Universite dokumanları bizə iletirse hemen ayarlarız.

İstanbul avtobusuna bilet götürüb otelə qayıtdı. Nömrəyə

qalxdı. Sədyarla bayaq barda gördükləri qız qarşı-qarşıya oturub konyak içirdilər. Sədyar Kərimi görüb tükünü də tərpətmədi, nədənsə, rusca:

–A vot i naş qeroy, – dedi, Kərimə baxdı – poznamomğsə, Nataşa, okazivaetsa, naşa sooteçestvenniüa.

–Da ne Nataşa ə, qovorö je tebe, Nadə menə zovut, Nadejda.

–Gto ehə xoroşo. Nadejda vseqda xoroşo. Nado nadeetğsə. Budem nadeetğsə. Nadejda xanum naşa sooteçestvenniüa, vernee bıvşiy sooteçestvenniüa iz bıvşı Sovetski Soyuz. İz Odessa. Tı seyças qrajdanka kakoqo qosudarstva – Rossiya, Ukraina?

–Kərim fikir verdi ki, artıq "sənlə" danışirlar.

–A ə qrajdanka mira, – dedi Nadejda – qde xoroşo, tam i rodina.

–Ay sağ ol, – dedi Sədyar.

–Sağ ol, – gto spasibo – dedi Nadejda, – znaö, u menə priətelğ bıl qruzin.

Sədyar:

–Mı ne qruzinüi, – dedi, – mı azerbaydjane.

–Dlə menə vse kavkazüi na odno liüo, çto azerbaydjanüi, çto qruzinüi, çto arməşki. Arməşek ə pravda ne löblö.

–Ay molodes, – dedi Sədyar, – pravilğno delaes, davay budem vıpit za tebə, – sonra Kərimə döndü – içəcəksən?

–Yox, bir az işim var. Getməliyəm.

–Hə, onu lap düz eləyirsən, – dedi Sədyar və bic-bic gülümsündü.

–O çem gto vı balakaete? – dedi Nadejda.

–O delax, – dedi Sədyar – İstanbula gedəsi olmadın?

–Axşam gedirəm.

Sədyarın gözləri güldü:

– Əla, – dedi. – Sağ ol, sənin sağlığına. Budem vıpit za moy druqa. On znaes kakoy bolşoy uçeni.

–S udovolğstviem. A poçemu on uxodit?

–U neqo svidaniə s ministrom. Vernətsa tolğko zavtra.

–Jalğ – dedi Nadejda – Uçenie moə slabostğ. Bolğşe vseqo v mujçine ə üenö intellekt.

–Ə toje oçen bolşoy uçennı, – dedi Sədyar – ne veriş, sprosi u neqo, – sonra, nədənsə, Kərimə üzrxahlıq eləməyə başladı: – Bratişka, qınama məni, – dedi, – beş günlük dünyadı, kasıbçılığımızı eləyirik də.

Bratişka sözünü başa düşən Nadejda:

–Vı çto, v samom dele bratğə? – dedi.

–Ehe luçşe çem rodnoy brat, – dedi Sədyar.

Kərimin daha səbri tükənirdi, lazım olan sənədləri çantasına atıb xudahafizləşdi. Nömrədən çıxdı, liftin düyməsini basıb gözləyirdi ki, Sədyar dalınca gəldi, cibindən bir ovuc dollar çıxarıb Kərimə uzatdı:

–Götür, lazımın olar.

Sədyarın bu üzü də vardı. Pulu da vardı, səxavəti də. Varlığa nə darlıq. Amma o qədər köpüyünü güdən varlılar var ki... Bəlkə ona görə əliaçıqlıq edirdi ki, Kərimin heç vəchlə pulu götürməyəcəyini də bilirdi.

–Sağ ol, varımdı.

–Ə, nə töhür yəni varımdı, guya mən bilmirəm. Götür deyirəm sənə, ay qud bay...

–Sağ ol, vallah, lazım deyil.

–Ə, bəsdi ideal qəhrəman, müsbət sovet adamı oldun. Sovet hökuməti də çezdi, onun müsbət adamı da. Bir sən qalmısan, bir də dostun Qiyas Zeynallı. Dünyanı siz düzəldəcəksiniz. Götür deyirəm sənə, bilmirəm bəyəm nəyin var, nəyin yox.

Sədyar bəlkə də istəmədən, qeyri–ixtiyari Kərimin çəkmələrinə, öz ayaqqabılarına baxdı. Kərim qulağının dibinəcən qızardı, yaxşı ki, lift gəlib çıxdı, qapısı açıldı, Kərim cəld içəri dürtüldü və Sədyarın ovcu pul dolu əli uzana qaldı.

–Erol qəhvələri gətirəndə "Şuşa" mahnısı hələ bitməmişdi.

–"Şuşa" yeni şarkımı?

Kərim:

–Əvət, yeni, – dedi, – lap yeni. Şuşanı itirib üstündə ağlayırıq.

Erol qədəhlərə viski süzdü;

–Buz koyalımmı?

–Qoy.

–Soda?

–Xeyr.

Erol:

–Şerefine içmək istiyordum, – dedi, – ama biliyormusun neler söyleyeceyem. İçelim Şuşayın şerefine. Şuşayın ermenilerden kurtulması şerefine.

Kərimin yadına düşdü – on-on beş il qabaq Bakıda bir məclisdə idi. Macarıstandan Sədyarın bir qonağı gəlmişdi. Sədyar Kərimin qulağına əyildi:

–İndi bir tost deyəcəyəm, yalnız üçcə kəlmə söz, Tonço (qonağın adı Tonço idi) ağlayacaq. Görəcəksən.

Tonçonun heç ağlayası görkəmi yox idi, yanındakı qadınlara lətifə danışır, xanımlar da, özü də xıdır-xıdır gülürdülər.

Sədyar:

–U menə tost, – dedi – proşu vnimaniə.

Hamı diqqət kəsildi. Tonço da lətifəsinə ara verib natiqə baxırdı. Rusca bilirdi Tonço. Sədyar:

–Vıpgem za Transilvaniö, – dedi.

Hamı mat-mat bir-birinə baxdı. Kərimin gözü Tonçoda idi. İnsan sifətinin birdən-birə belə kəskin dəyişdiyini heç vaxt görməmişdi. Tonçonun əvvəl rəngi qaçdı, ağappaq oldu, üzündəki təbəssümün qalıqları silinib getdi, bir an donub qaldı, sonra yavaş-yavaş durdu, səndirləyə-səndirləyə – xeyli içmişdi – masanın o başından bu başına gəldi, Sədyarın qarşısında diz çökdü, əlini öpdü və hönkürüb ağlamağa başladı.

Neçə il keçmişdi, amma bu səhnə indiki kimi Kərimin gözləri önündəydi. Onu bilirdi ki, Transilvaniya macarların Macarıstandan alınıb Rumıniyanın tərkibinə salınmış torpaqlarıdır, amma macarların belə ənənəvi tostları olduğunu

və bu tostun bu qədər təsir gücünə malik olduğunu bilmirdi.

İndi də bizim də aqibətimizdirmi bu – deyə düşünürdü Erolgildə – Şuşanın sağlığına tost deyib ağlamaq?

İçdilər, başqa mahnılar dinlədilər, yenə içdilər, danışdılar, dərcləşdilər. Erolun ata-babası Kırım tatarlarından imiş. Erol danışdı ki, bir neçə il bundan qabaq Daşkənddə olarkən orda kırımlı əqrəbalarından birini axtarıb tapıb. Kırım tatar şairi imiş, 44-cü ildə doqquz yaşındaykən bütün ailələriylə birlikdə Özbəkistana sürüblər. Erola danışmış ki, ən son vaxtlara qədər şerlərimizdə "dəniz" sözünü işlətməyə senzura icazə vermirdi. Özbəkiztanda dəniz yoxdur. Dənizdən yazırsansa, deməli, Qara dənizi, Kırımı, vətəni xatırlayırsan. Bu isə yasaqmış. "Pezeveng heriflər – Erol ayı kimi fısıldayırdı – nasil da insanlara bu kadar zor etmək olur?".

–Mutlaka git İstanbula. Amma ben sevmem İstanbulu. Babam da sevməzdi, denizləri sevməzdi. Kırımı hatırlatırdı ona.

Hatıralardan kaçardı hər zaman. Bana da belgi ondan keçmiş. Ama biliyormusun bəzi istanbullular da Ankarayı hiç sevməz. Yahya Kemalın espirisini l duydunmu hiç? Ankaraya gelmiş, İstanbula dönerken soruşmuşlar: – Ankaranın nesini beyendiniz? İstanbula geri dönməmi – demiş adam.

Erol şaqqanaq çəkib gülür, artıq azacıq keflənib: – İstanbulun havası, parası, karısı... – viskidən bir qurtum da alır. – Unutma kardeşim. İstanbul bir az Bizansdır...

–Abey, ayakkabılarınızı temizletmek istermisiniz?

Qarşısında səkkiz-doqquz yaşlı bir uşaq dayanmışdı, qutusunu kəmərlə boynundan asmışdı, fırçası, boyası da əlindəydi.

Kərim:

–Yox, təşəkkür, – dedi, saatına baxdı. İkiyə on beş dəqiqə qalırdı. Vaxt yetişmişdi.

Universitetə tərəf addımladı.

Universitetin birinci mərtəbəsində geniş foyenin iri pəncərələri Boğaza açılırdı. Pəncərə önündə Samofrakıyalı Nikenin – Zəfər ilahəsinin – başı qopub itmiş heykəli qanadlarını gərmişdi. Foye gənclərlə dolu idi. Oğlanlar və qızlar pilləkənlərin, məhəccərlərin üstündə oturmuş, çöməlmiş, bardaş qurmuşdular. Bəziləri qol-boyun olub ara-sıra öpüşürdü. Heç nə, heç kəsin vecinə deyildi. Demək olar ki, hamısı – oğlanlar da, qızlar da siqaret çəkirdi. Bəzən oğlanla qız eyni bir siqareti sümürürdü, növbəylə hərəsi bir qüllab alırdı. Bir dəstə qız da toplanıb kənarda durmuşdu, hamısı uzun paltardaydı, başları örtüklü. Saçlarını, boyun-boğazlarını bürümüşdülər, ləçəyin haləsində yalnız sifəti qalmışdı – alın, gözlər, burun, ağız, çənə... Qulaqları belə qapalıydı. Kərim eşitmişdi ki, bəzi dinçi əcnəbi ölkələr başlarını örtən qızlara xüsusi təqaüdlər ayırır, əgər kiməsə hicabı təbliğ etmisesə o da, təbliğ edən də əlavə məbləğ alır. Hətta dini adlar daşıyan qızlar – Xatçələr – Xədicələr, Fatimalar, Aişələr də yalnız elə adlarına görə pulla təltif olunur. Doğrudan da, belə idimi, ya şayiə idimi bu – solların buraxdığı şayiə? Bilmirdi, amma oğlanın dizi üstündə oturub siqaret filəyən qıza baxanda "nə elə, nə də belə" deyə düşündü. Dərhal onu da düşündü ki, yenə içindəki əski sovet adamının donuq əxlaq qəliblərindən çıxma bilmir. Hər halda bu qalabalığa göz qoyurdu, bəlkə gənclərin arasında onun gələcək öyrənciləri – tələbələri də vardı. Bakıda uzun illər boyu nəsilbənəsil dərs dediyi tələbələrini xatırladı. Bir vaxtlar yaman fəxr edirdi ki, bəzi keçmiş tələbələri Xalq Cəbhəsinin liderləri olub. "Hər halda, mənim dərslərimdən də nə isə əxz eləyibmişlər". Proqram dışında tələbələrinə ortaqlar Türklər, abidələrindən, Orxan kitabələrindən, Qudatqu Bilikdən, Mahmud Qaşqaridən, Yasəvidən ətraflı danışır.

İlk mitinqlərə tez-tez gedərdi. Bir dəfə hətta tribunaya da qalxdı. Mitinqi onun keçmiş tələbələrindən biri aparırdı.

Kərimin yaxşı yadındaydı o, ciddi, təmkinli, savadlı oğlan idi. Bir az qaraqabaq idi, adamayovuşmazdı... Doğrudur, seminarlara həmişə mükəmməl hazırlanmış gəlirdi, amma dərstdən kənar bir adamla – nə tələbələrle, nə müəllimlərlə kəlmə kəsərdi. İndi budur, az qala neçə yüz minlik mitinqi aparır, minlərlə par-par parlayan göz ona dikilib. Hər sözünü, hər ifadəsini bircə-bircə dənləyirlər.

O gün tribunada Kərim başqa bir tələbəsinə də rast gəldi. Bu tələbəsinə də yaxşı xatırlayırdı. Əl verəndə adamın əlini iki əliylə tutar, itaətlə gözlərinə baxırdı. Nədənsə, Kərim adamın əlini ikiəlli sıxanlara həmişə şübhəylə baxmışdı. Zənnində yanılmayıbmış. İsti bir gün idi, bir yandan həyəcan, bir yandan da diabet zəhrimar Kərimin dil-dodağını qurutmuşdu. Tribunalanın o biri qırağında "İstisu" şüşələrini gördü, amma adamları yarıb ora keçmək müşkül iş idi, əlini haçansa iki əlli sıxan tələbəsinə: – Bala, –dedi, adını unutmuşdu – o sudan mənə bir stəkan ver.

Kərimə elə gəldi ki, tələbəsi eşitmədi, odur ki, xahişini bir də təkrar etdi.

–Bura su içməyə gəlmisiz? – Kərimin ağzı açıq qaldı, yatsa, yuxusuna da girməzdi ki, bu ifrat nəzakətli tələbəsi ona kobud cavab verə bilər. Amma bu da azmış kimi tələbəsi – burda millətin taleyi həll olunur, – deyə əlavə etdi – bura qeyrət meydanıdır, su dükanı deyil. Mən də su paylayan deyiləm.

Kərimin matı-qutu qurumuşdu. Özünə gələndə yalnız:

–Ay bərəkallah sən qanacağına, – deyə bildi, amma tələbəsi eşitmədi, artıq arxasını çevirib getmişdi.

İnsan sifətinin dəyişməsinə çox görmüşdü Kərim, amma bu sayacağını ilk dəfə görürdü. Sonralar bundan bəterini də gördü. Sifətlərin yalnız ifadələri yox, sanki cizgiləri də dəyişirdi gözlərinin qabağında. Haçansa ifrat itaətlə baxan gözlərdən kin-küdurət, nifrət yağırdı.

Mitinqi aparan tələbəsi sözü növbəti nətiqə verib geriye çəkildi, Kərimi yalnız indi gördü, ona yanaşdı.

–Xoş gəlmisiniz, – dedi, elə bil, Kərim onların evinə qonaq gəlmişdi.

Kərim:

–İslamdan, dinə qayıdışdan danışırırsınız, – dedi, – bura da Babəkin büstünü qoyursuz. Babək axı İslama qarşı vuruşub. Bu necə uyuşur?

Tələbəsi gülümsündü:

–Siz məsələyə sırf akademik cəhətdən yanaşırsınız, – dedi. – Məsələyə isə milli ideologiya baxımından yanaşmaq lazımdır. Biz İslam dininə də arxalanmalıyıq, Babəki də azadlıq simvolu kimi qəbul etməliyik.

–Demək, yenə ideologiya?

O gün Əbülfəz də ordaydı, onlara yanaşıb söhbətlərinin axırına qulaq verirdi. Görüşdülər. Əbülfəzlə yaxın olmasa da, onu çoxdan tanıyırdı. Təmizliyinə, əqidə adamı olmasına hörməti vardı. Hərdənbir Əlyazmaları fondunda, Universitetdə, Akademiyada görüşüb hal-əhval tutardılar. Əbülfəz:

–Bu izdiham ki var burda, – dedi, – bəziləri kütlə deyir, bəziləri xalq, millət deyir, hər halda, bu adamlarla danışmağı gərək bacarasan, bəy. Əgər çox yüksək, dərin mətləblərdən danışsan, səni qəbul etməzlər, "o hara, mən hara? Çox yuxarıdan gedir" – deyərlər. Yox, eynən onların səviyyəsində danışsan, yenə qəbul etməyəcəklər, "bunları elə mən də bilirdim də, elə mən də deyə bilərdim" – deyəcəklər. Gərək bir az yuxarıda olasan, ancaq bir azacıq yuxarıda, onda inandıra biləcəksən, onda inanacaqlar.

Əbülfəz indi prezidentdir. Kərim bilmirdi nə dərəcədə bu dediyi meyarlara riayət edə bilər. Çoxdandı görüşməyiblər.

Bir-iki dəfə də mitinqlərə getdi. Danışmağı təklif etsələr də, danışmadı. Gur səslə, illah da, gurultulu ibarələrlə, şüarlarla danışmağı bacarmırdı.

Mitinqlərin başlanğıcında və sonunda "Koroğlu"nun uvertürası çalınırdı. Bu qəhrəmanlıq musiqisini çağırış rəmzi kimi seçmələri Kərimin ürəyincə idi, amma Xalq Cəbhəsinin

bəzi xadimləriylə danışanda belə qənaətə gəlirdi ki, onların fikrincə, bu uvertüranı da özləri yazıb, Üzeyir bəy yox.

Çopur Cabbarın "tarixi" çıxışını eşidəndən sonra isə daha mitinqlərə getmədi. Amma izdihamın uğultusu uzun zaman qulaqlarından çəkilmirdi. Bir dəfə hətta yuxudan hövlnək oyandı, gecə saat dörd, beşin yarısı olardı, uğultu get-gedə artırdı, elə bil nümayişçilər axını yaxınlaşırdı: nə idi bağırıqları, yenə "istefa", "istefa" mı? Gecənin bu çağında? Handan-hana başa düşdü: heç bir nümayiş, mitinq-filan yox idi. Su borularının səsiydi. Neçə gündür su vermirdilər evlərinə, indi, deyəsən, suyu buraxmışdılar. Amma su kranlara çatmazdan əvvəl borulardan get-gedə artan bir uğultu gedirdi.

Bir dəfə də getdi Meydana. Səksən səkkizinci ilin noyabrında. Xəstə yatırdı, şəkəri yenə çox artmışdı. Amma Meydanda bir neçə gəncin aclıq elan etdiyini eşidəndə – aralarında tələbələrindən də vardı – dözə bilmədi, Tamillanın bütün etirazlarına baxmayaraq küçəyə çıxdı. Soraqlayıb tələbəsi qaldığı çadırı tapdı. Soyuq idi. Çadırın içində manqal qalamışdılar. Tələbəsi keçə artırmanın üstündə uzanmışdı. Sifətini saç-saqqal basmışdı, başına yun papaq qoymuşdu, boğazına isti şərf dolamışdı. Ovurdları bir-birinə yapışmış, bənizi qaçmışdı. Kərim uzun-uzadı onu dilə tutdu ki, aclığa son versin, mübarizənin başqa yolları da var... çox danışdı, müxtəlif dəlillər gətirdi. Tələbəsi dinməz qulaq asırdı, bəlkə danışmağa, mübahisə etməyə heyi qalmamışdı, bəlkə Kərimi layiqli müsahib saymırdı, hər halda, susmuşdu. Bircə lap axırda: – Yox, – dedi və yorğun, batmış, boğuc səslə əlavə etdi – müəllim, siz elə yaşamısınız, biz elə yaşamaq istəmirik.

Kərim başa düşdü ki, heç cür onu razı sala bilməyəcək və vaxtilə Abbas Zamanovun ona danışdığı bir söhbəti xatırladı. Otuzuncu illərdə Abbas Zamanov bir müddət opera teatrının direktoru işləyirmiş – dünyanın belə qəribə işləri də olur. Bir iclasda Mərkəzi Komitənin məsul işçisi Üzeyir bəylə bir az sərt danışmış. Üzeyir bəy dərhal ayağa durub otaqdan çıxıb. Məsul

işçi özünü itirib: – Abbas, – deyib, – get Üzeyir bəyi qaytar.

Abbas Zamanov Üzeyir bəyi pilləkəndə haqlayıb və xahiş edib ki, geri dönsün. "Bir müddət üzümə baxdı, sonra barmaqlarıyla bığını eşib: – Abbas Zamanov, – dedi mənə, – sən gözünü açıb dünyanı belə görübsən. Amma biz axı ayrı adamlar da görmüşük"...

Abbas müəllim bilmirəm nə münasibətlə bunu danışmışdı, amma Kərimə elə gəldi ki, bu səhnəni öz gözüylə görüb, daha doğrusu, elə bil Üzeyir bəyin gözüylə görüb hər şeyi, Üzeyir bəyin daxili nəzərləri qarşısında, xəyalında bu an canlanan tamam başqa sifətləri görüb – Əli bəy, Əhməd bəy, Mirzə Cəlil, Əbdürrəhim bəy, Cavid Əfəndi, Əhməd Cavad...

Kərim düşündü ki, yalnız müxtəlif xalqlar ayrı-ayrı dillərdə danışmır, çox vaxt eyni bir xalqın müxtəlif nəsilləri də bir-birinin dilini anlaya bilmir.

Behicə xanımın otağını soruşdu, göstərdilər. Qapını açıb içəri girdi. Behicə xanım masanın arxasında oturmuşdu, durdu, əlini uzatdı, gülümsündü və ilk dəfə olaraq Kərim diqqət elədi ki, Behicə xanımın yalnız ağzı, dodaqları gülür, gözləri gülmür.

–Hoş gəldiniz, – dedi, – ne zaman geldiniz?

Kərim beş gün qabaq Sədyarla bərabər Ankaraya Konqresə gəldiyini söylədi və çantasını açıb hədiyyəsini – kiçik xalçanı Behicə xanıma təqdim etdi.

–Bunu sizə gətirdim, – dedi, – Azərbaycandan bir yadigar.

Behicə xanım bir qədər soyuq ədayla:

–Zəhmət çekdiniz, Kerim bey, – dedi, – buna lüzum yokdu. Bir hafta önce Bakuden bana aynan boylə bir halı getirdilər.

Kərim tutuldu. Nə deyəcəyini bilmirdi. Karıxıb özü də dediklərinin mənasızlığını dərk edərək:

–Əl işidir, – dedi.

Behicə xanım eyni ədayla:

–Halı el işi olur, – dedi və bu, əlbəttə, belə deyildisə də, Kərimin mübahisə etməyə heç bir həvəsi qalmamışdı.

Behicə xanım xalçanı əliylə uzaqlaşdıraraq:

–Alın bunu lütfən, – dedi. – Belki başqa bir tanıdığınıza ikram ediyorsunuz.

Kərim:

–Hədiyyəni qaytarmazlar, – dedi. Bu kiçik xalçanı təzə ayaqqabı almaq üçün ayırdığı pulun hesabına üstünə əlavə məbləğ qoyaraq aldığı xatırladı.

Artıq ürəyinə dammışdı ki, Bakıdakı məhrəm söhbətləri ruhunda olmayacaq bu görüş. Odur ki, dərhal mətləbə keçdi. YÖK-dəki söhbətindən danışdı və: – Buraya sizinlə görüşməyə gəldim, – dedi, – dedilər ki, mənim sənədlərimi siz təqdim etməlisiniz.

Behicə xanım:

–Ama biz bu göreve Kazakstanlı bir hocanı davet etdik, – dedi.

–Mənim yeriməmi?

–Yer sizin deyildi ki... Bir yabançı hoca davet etməyə karardıydıq, düşündük ki, bu kez Kazakstanlı bir arkadaşı davet edək. Kazaklar da bizim türk kardeşlerimizdir, öyle deyilmi? Türkiyədə kazak edebiyatını heç tanımazlar.

Kerimin elə bil dili tutulmuşdu. Qarşısında sanki onun Bakıda tanıdığı adam deyildi, tamam başqası idi. Buz kimi soyuq sifət, buz kimi soyuq danışq tərzi.

...Və həmin anda onu da anladı ki, artıq iş-işdən keçib, heç bir şeyi dəyişmək olmaz, hər şey həll olunub.

Necə başa salaydı Behicə xanımı ki, neçə aydır bu fikirlə yaşayıb, bütün planlarını, haqq-hesablarını buna əsasən qurub, ailələrinin bütün ümidləri, birçə qızının gələcək taleyi bu işdən asılıdır. Bunu anlatmaq mümkün idimi, cehiz-filan, taxta-tuxta. Həm də özünü bu qədər alçaldıb bütün bu məsələləri açə bilərdimi? Yalnız:

–Siz özünüz təklif etmişdiniz, – dedi, – mən də bütün planlarımı bu təklifə əsasən qurdum.

–Çox üzgünəm. Bu arada bir irtibatımız olmadı. Resmi

anlaşmamız-filan da yokdu...

Azəri türkcəsində olmayan, amma Türkiyə türkcəsində sıx-sıx işlənən bir söz gəldi ağına – acımasız. Bu zil qara saçlı, bir-birinə kip kilidlənmiş nazik dodaqlı, gözləri gülməyən qadın nə qədər acımasızdı, bizimcə insafsız, qansızdı. Amma Kərimə qarşı nə qədər acımasız olduğunu özü dərk edirdimi? Bunu ona çatdırmaq üçün nə qədər şeyi anlatmaq gərəkdi – bizim ölkədə ali məktəb müəlliminin statusundan, real maaşının burdakından nə qədər fərqli olduğundan, haram çörək yemək istəməyən müəllimin, ziyalının sıxıntılarından, onun, Kərimin də artıq məcburiyyət qarşısında qalıb özgəsiyçün pulla dissertasiya yazmasından, daha nə bilim nələrdən söhbət açmaq lazım gəlirdi. Birovuz ayaqqabılarından da söz açaydı gərək, cehizin Azərbaycan mühitində nə qədər əhəmiyyətə malik olduğundan, gəlinin bəlkə bütün gələcək taleyini müəyyənləşdirən amil olmasından uzun bir mühazirə oxumalıydı. Dost-düşməninin Kərimin bu uğursuz təşəbbüsünə münasibətlərini də dilə gətirməliydi – sevinən də olacaqdı, ələ salıb dolayan da, lağa qoyan da, üzündə, ya dalında deyib-gülən də, Tamillaya yanıq verən də... Elə Tamillanın özü nə deyəcəkdi – cəmişi bircə dəfə boğaza yığılıb Kərimə "fərsizin, aciz-avaranın birisən" demişdi, amma demədiyi bütün başqa vaxtlarda da məhz belə düşünmüşdü onun haqqında. Qızının pərtlikdən titrəyən dodaqlarını, doluxsunmuş gözlərini gətirdi xəyalına – bütün bunları necə izah edə bilərdi Behicə xanıma və qururunu qırıb heç izah edərdimi? Bir də bütün bunların axı mətləbə nə dəxli vardı? Heç bir rəsmi təklif, yazılı anlaşma yoxdu ortalıqda. Kefləri belə istəmişdi, ya da püşk Qazaxıstanlı bir bəxtəvərə düşmüşdü, vəssəlam.

Yadına bir rəvayət düşdü. Bir məclisdə xanəndənin oxuması xanın bərk xoşuna gəlir. "Sabah sarayıma gəl, sənə on qızıl bəxşiş verəcəm" – deyir. Səhər xanəndə xanın hüzuruna gəlib vədini yada salanda xan: – Yekə kişisən, – deyir, – dünən sən oxudun, mənim xoşuma gəldi, mən də bir sözdü dedim, sən

xoşuna gəldi, day bu gün nə sallana-sallana durub gəlmisən üstümə?

Hələ gör Çopur Cabbar necə onun-bunun yanında Kərimi şəbədəyə qoyub güləcək. Cabbarın nida burnunu xatırlayanda Kərim diksindi: Çopur Cabbar gözlərini düz ona zilləyib baxırdı. Burda, bu otaqda. Hələ içəri girib otağa göz gəzdirəndə Kərimin ötəri baxışlarına tanış bir sifət dəyimişdi. Onda fərqi nə varmamışdı. İndi aydın görürdü. Çopur Cabbar idi, kitab rəfində iri fotosundan Kərimə baxırdı. Hələ bir rıxəndlə, istehzayla irişirdi də... Fotonu Behicə xanıma yazmışdı Çopur Cabbar.

–Cabbar – "Cabbar bəy" deməsi lazım idi, amma ona "bəy" deməyə dili gəlmədi – burdaydımı?

–Evet.

–Nə zaman gəlmişdi?

–Şubatdaydı qaliba, – Behicə xanımın soyuq baxışlarında bir şübhə çaları da vardı. Kərim üçün hər şey yavaş-yavaş aydınlaşdı, hətta Behicə xanım sualını verməsəydi də, məsələ məlum idi.

Behicə:

–Bir soru sora bilirmiyim, Kərim bey? – dedi.

–Buyurun.

–Siz kommunistmisiniz?

–Kommunist idim. Şimdi nə kommunist partiyası var, nə də kommunistlər. Nədən ilgilənirsiniz?

–Hiç.

İstədi deyə ki, şəklini başının üstündən asıb gülməşəkər saydığını Çopur Cabbar da kommunist idi, həm də bizim partkomumuz idi. Həm də o vaxtlar məni pantürkizmdə suçlayaraq partiyadan qovdurmaq, yəni o zamankı meyarlarla məhv etmək, evimi yıxmaq niyyətində idi. Demədi.

İstəyirdi deyə ki, Çopur Cabbar həm də yoncadır, yəni xəfiyyədir, casusdur, əmniyyət ajanıdır. Demədi.

İstədi deyə ki, Çopur Cabbar həm də bütün Azərbaycanda

məşhur rüşvətxor kimi tanınır. Demədi.

Atası qoymadı. Elə bil, həyatının bu sayaq məqamlarında həmişə atasının səsinə eşidirdi qulaqlarında: Unutma ki, sən hansı nəsilənsən, kimin oğlusan, heç bir vaxt alçaq rəqiblərinin səviyyəsinə enmə. Onlarla onların üsullarıyla mübarizə etmə. Etmək istəsən belə, heç bunu bacarmazsan da...

Danışdırlar ki, Çopur Cabbar rüşvəti, nədənsə, qadın tualetinin yanında alır. Bir dəfə Kərim Sədyarla Universitetdən çıxırdı, qabaqlarını yekəqarın bir kişi kəsdi. Rayon adamına oxşayırdı. Sifətində yazılmışdı ki, kalandır. Yəqin ferma müdiri idi, ya da kolxoz, sovxoz sədri.

–Bağışlayın, – dedi, – burda arvad tualeti hardadır?

Sədyar gülümsündü:

–Cabbar müəllim lazımdır? – deyər nəzakətlə soruşdu.

Tərs kimi, ya bəlkə yerinə düşmüş kimi bu vaxt Çopur Cabbar pilləkənlə düşürdü.

Sədyar gözünü qırpmadan Cabbarın şax üzünə:

–Cabbar müəllim, – dedi, – müştəri gəlib, – əvvəlki kimi nəzakətlə gülümsündü – arvad tualetini axtarır.

Cabbar qızarmadı, qızarası üz yox idi, amma Sədyara bir kəlmə cavab da vermədi. Kərim fikir vermişdi ki, Çopur Cabbar bircə Sədyardan silir.

Deyəsən, elə o gündən qadın tualeti məsələsi qurtardı. Ondan belə Çopur Cabbar rüşvəti kibritlə almağa başladı. Hər zaçot, imtahan qabağı siqareti damağına qoyub:

–Ə, uşaqlar, kimdə kibrit var, – deyirdi.

Uşaqlar məsələdən agah idilər. Kibritin içinə əllilikdən, yüzlükdən qoyub Cabbara uzadardılar.

–Qoyun cibinizə müəllim, məndə bir qutu da var. – Tələbə "bir qutu da var" sözlərini xüsusi vurğuyla deyirdi, yəni görək imtahanda qiymətimiz necə olacaq, dalısına baxarıq.

Bütün bunları deməliyi Behicə xanıma. Demədi. Ayağa durdu.

–Çox üzüldüm, – dedi – amma...

Nə "amma?"... Özü də bilmirdi.

–Hoşca qalın.

–Gülə-gülə...

Allahın bir üzrxahlığını da eləmədi Behicə xanım.

Kərim qapını örtüdü. Hələ də gözləyirdi ki, arxadan onu səsləyəcək, "düşündüm, başqa bir variant da ola bilər" deyəcəkdi, Kərimi qaytarcaqdı və bütün işlər düzələcəkdi.

Amma kimsə səsləmirdi onu və dəhliz boyu pilləkənlərə doğru gedərkən Kərim düşündü ki, bu dünyada ən çox nifrət elədiyi iki insan varsa, biri Çopur Cabbardı, biri də indi Behicə xanım oldu.

–Oho, Kərim bəy, – fikirlərindən ayrılıb dayandı – pilləkənin başında ağuşunu geniş açmış Doğan bəy dayanmışdı. Türkiyə qaydasıyla o yanağından, bu yanağından öpdü.

–Ne hoş bir rastlantı, ne zaman geldiniz?

Doğan bəyin sifətində elə bir mehribanlıq, elə xoş, ılıq bir təbəssüm vardı ki, Kərim hər şeyi açıb danışdı ona.

–Ah kafer kızı, Allah belasını versin, – dedi Doğan bey. – Siz nə kadar kommunistsinizse, ben də o kadar kommunistim. Hayatım boyu kommunistlərə nefret etsem də. Biz uzmanız canım, uzmana kıymet vermek gerekdir. – Doğan bəy, deyəsən Kərimdən də çox hiddətlənmişdi; – Efendim bəlamız bu – Türkiyə boyle Behece hanımların elinde kalmış. Bana kalırsa onu bölüm başkanı deyil də, heç öyrenci de kabul etmezdim. Yırmı yıl öncə küçük bir roman hakkında 90 sehifelik bir tez1 yazmış, şimdi kendisini büyük uzman2 sanıyor. Allah belasını versin. Rektorla konuşun. Rektor çok iyi bir çocuktur. Pek taleranslı bir insan. Sağçı, solcu bilmez, uzmana kıymet verir. Sanırım sizi kırmaz. İstersiniz beraber gedelim.

Rektorun qəbul otağına getdilər. İzmirdəymiş.

–Nə zaman dönüyor?

–Yarın sabah. On buçukda toplantısı var, – dedi katibə – 10-

da şuraya gəliniz. Sizi muhakkak görüşdürelim.

–Axı mən bu axşam Ankaraya dönmeliyəm.

Doğan bəy:

–Biletinizi ibdal edin, – dedi, – yarın rektorla görüşüb
öylədən sonra dönersiniz Ankaraya. Rektorla muhakkak
görüşməlisiniz. Yüze yüz sorununuzu çözer – kanaətləndiyim.
Nereyə gediyorsunuz? Arabayla burakalım sizi.

Kərim:

–Əgər İstanbulda qalıramsa, bir otel bulmalıyam, – dedi və
əlavə etdi, – ucuz bir otel.

–Təbii. Nə yazık ki, randevum var, getmək zorundayam,
berabər yemək yeyərdik.

–Təşəkkür edirəm. Mənə bir otel tövsiyyə edin.

–Gidelim, arabayla Sizi Taksimdə burakalım. Orda Sıra
Selvler sokakında kiçik otellər çoxdur. Size müasid ola bilər.

Sıra Selvələr küçəsində üç otelə baş çəkdi. Ən ucuz nömrəyə
belə pulu çatmırdı. Nəhayət, dördüncü bir otelə – "Vardar"
otelinə girdi.

–Mənə bir gecəlik oda, – dedi – ucuz olsun.

Qırmızı xidmət pəncəyi geymiş inzibatçı:

–Ucuz odaların hepsi verilmiş, – dedi – çox üzgünəm.

Kərim yorğundu, acı-mışdı, bayıra çıxmaq istəyirdi: burdan
çıxıb getməyə təqəti qalmamışdı.

–Üç oteldə oldum, – dedi, – burdan getməyim imkansız.
Muhakkak bana bir oda bulacaqsınız.

İnzibatçı diqqətlə Kərimə baxdı. Kərim də ona baxırdı –
batıq gözləri, gözlərinin altında qara halələr vardı. Yəqin onun
da böyrəkləri xəstəydi. İnzibatçı gözünü Kərimə zilləmişdi, hey
baxır-baxır, sanki nə isə düşünür, düşünürdü. Nəhayət:

–Bir oda təklif edə bilərəm sizə, – dedi, – amma...

–Nə amma? Bahalı?

–Yox, çox ucuz, ən ucuz odamızdı. 50 bin lirə.

–Kəbul.

–Ama...

–Nə amma canım? Rahatlıqlarımı yox – tualet, banyo-filan... fark etməz.

–Banyosu yok, ama tualeti var.

–Tamam. Bir gecə banyosuz keçinərəm. Bu sizin əlli min lirəniz. Anahdarı verin.

İnzibatçı yenə nə isə tərəddüd edirdi və Kərim bu tərəddüdün səbəbini heç cür anlaya bilmirdi.

–Belki önce odaya bakmaq istediniz?

–İstəməm. Yataq yeri varmı? Yetər mənə.

İnzibatçı açarı yavaş-yavaş Kərimə uzatdı və Kərim liftə doğru gedərkən elə bil kürəyiylə inzibatçının onu uzun-uzun süzdüyünü hiss etdi.

Otaq, doğrudan da, müsibət idi. Pəncərəsiz, ala qaranlıq, dar... Bir çarpayı, iki kətil, bir dolab, vəssalam. Dolabın güzgüsü vardı, amma lopa-lopa sarımtıl ləkələrdən güzgüdə adam heç özünü də tanıya bilməzdi.

Kərim tualetə keçdi, yüngülləşdi, əl-üzünü yudu, dolabı açıb çantasını qoymaq istəyəndə çaşıb qaldı: dolabın içi pal-paltarla doluydu. Plastmas asılqanlardan bir neçə nimdaş kişi kostyumu, tək dəyişik pencəklər, şalvarlar, yaxaları az ya çox kirlənmiş köynəklər, bir neçə zövqsüz, ala-bəzək ucuz qalstuk asılmışdı. Yuxarı taxçada həsir və fətr şlyapalar, iki kepka və bir yun papaq vardı. Aşağıda isə müxtəlif biçimli, müxtəlif ölçülü beş-altı cüt kişi ayaqqabısı düzülmüşdü.

Kərim: – Yaxşı deyiblər ki, "ucuz ətin şorbası olmaz" – deyə düşündü. Nömrəni müştəriyə verməmişdən heç yığışdırıb səliqəyə də salmayıblar. Görəsən, döşəküzü, balışüzü də işlənmişdi?

Yorğanı qaldırıb baxdı, yox ağ azacıq nəm, rütubətli olsa da, təmizdi. Balışüzü də təzəydi, üstündə yatan olmamışdı. Çarpayının aralarında ayağı kətilə ilişdi, ufuldadı. "Adamın heç qəbri də dar olmasın" – deyə düşündü və bu ifadədən üşünən, eymənən kimi oldu.

Yaman acmışdı. "Çıxaq küçəyə, bir yüngülvari nahar eləyək. Deyəsən, bu küçədə ucuz yemək yerləri var".

Liftlə birinci mərtəbəyə enərkən inzibatçıya deyəcəkdi ki, otağı təmizləsinlər, səliqəyə salsınlar. Amma inzibatçı yerində yox idi, ümumiyyətlə, otelin holunda heç kəs yox idi. İri armud kimi ağır pərsəngi olan otaq açarı cibinə ağırlıq edirdi, açarı divardakı qarmaqdan – üstündə nömrəsi yazılmış qarmaqdan – asdı və küçəyə çıxdı.

Dar Sıra Selvlər küçəsi o üz-bu üz dükanlar, kiçik otellər, bərbərxanalar, barlar və balaca lokantalar idi. Lokantaların qarşısında dairəvi fırlanan qurğunun üstündə ət parçaları manqalın odunda qızardıqca aşpaz uzun iti bıçaqla ətdən nazik laylar kəsirdi, dönər kabab hazırlayırdı. Kərim lokantaların birinə girib dönər kabab, çoban salatası, koka-kola sifariş elədi. Kiçik lokantada cəmi-cümlətanı dörd masa qoyulmuşdu və vur-tut üç-dörd adam vardı. Divarda yeməklərin, içkilərin qiymətləri yazılmışdı – dönər kabab, Adana kababı, qiymətli pide, iskara, böyrək... Siyahının yanında müsür papaqlı, saqqallı, qoca bir kişinin iri fotosəkli asılmışdı – Kərim onu tanımadı, yəqin XIX əsrin dövlət adamı, yazıçısı, alimi, ya din xadimi idi.

Xidmətçi par-par parıldayan metal boşqablarda dönər kabab gətirdi, yanında uzunsov doğranıb qızardılmış kartof, kahılı, soğanlı, səbzəli çoban salatası, bir stəkan koka-kola – içində buz, sümürmə çubuğu.

–Afiyyət olsun, – dedi.

Kərim şəkli göstərdi:

–Kim bu adam?

–Babamdır (yəni atasıymış). Rahmetli oldu. Bu lokanta da ondan kaldı bana. Buranın həm sahibi, həm aşpazı, həm qarsonu idi.

Kərim çoban salatasını duzladı, adamın ağzının içində əriyən, pambıq kimi yumşaq, ağappaq çörəkdən bir tikə aldı. Kokteyl çubuğuyla koka-kolanı sümürməyə başladı və ürəyi

sancdı. Artıq bilirdi ki, hər ürək sancısı hansısa bir anımla bağlıdır və hansısa uzaq, çox uzaq bir xatirə yaddaşının dərinliklərindən, lap dibindən süzülə-süzülə gəlir, get-gedə durulacaq, foto şəkli kimi aşkarlanacaq və durulub aşkarlananda Səkili bulaq canlandı xəyalında. Səkili bulağın yan-yörəsində bitən lilpər və lilpərin içi dəşik zoğuyla sümürə-sümürə içdikləri məcun su. Sancılanmış ürəyini sol əliylə yüngülcə masaj elədi və qarson-aşpaz sahibinin indicə qoyduğu həzin musiqini dinləməyə başladı. Özünün çaldığı gitarayla oxumasını müşayiət edən məlahətli qadın səsi – məşhur Amerika müğənnisi Coan Baetsin ifa tərzini xatırladırdı, amma oxuyan türk qızı idi, türkcə oxuyurdu. Hərdən gitarasının simlərindən bir çimdik alırdı, tamamilə müşayiətsiz də oxuyurdu. Kərim xatırladı ki, Sabirabadlı tanışi həkim Ağabəyli alətlə müşayiət olunmayan ifaya "yavan oxuma" deyərdi. Yaxşı təşbehdir. Yavan oxuma – yavan çörək olan kimi.

Yavan çörəkdən bir tikə də qoparıb qoydu ağzına, çox dadlı çörək idi. Dönərdən də dadlı. Dönər bir az yağlı idi.

Mahnının sözlərinə diqqət eləməyə başladı, sözlər tanış gəlirdi.

Geldi keçdi ömrüm benim

Şol yel əsib keçmiş, kibi.

Hala bana şöyle gelir:

Bir göz yumub açmış kibi.

"Yunis İmrə". Əlbəttə, Yunis İmrəydi.

İşbu söze hak tanıqdır

Bu can gövdəyə konukdur

Bir an ola çıka gide

Kafesdən kuş uçmuş kibi.

–Kimdir şarkıcı? – sahib-aşpaz-qarsondan xəbər aldı.

–Yasemin Kumral. Beyendinizmi?

–Çox beyendim.

Yasemən Kumral. Türk müğənnilərinin çoxunun kaseti

vardı Kərimdə. Amma Yasəmən Qumralı heç eşitməmişdi, televiziya da seyr etməmişdi, fotosunu da görməmişdi. Bilmirdi cavandı, yaşlıdı, gözəldi, çirkindi, babatdı. Amma bir an Kərimə elə gəldi ki, bu səsin sorağıyla dünyanın sonunacan gedə bilər. Qadının gözəlliyinə, incəliyinə, gülüşünə, saçlarının qoxusuna, qəfil qanrılıb baxmasına, gözlərinin məlahətinə aşıq olduğun kimi, səsinə də vurulmaq, bənd olmaq mümkünmüş, demə. Bu səs Kərimi hara çağırırsa idi, – hər şeyi atıb dalınca qoşa bilərdi – hər şeyi atıb – işini, ailəsini, yaşadığı həyatını, vətəninə. Yasəmən Qumral indi başqa bir mahnı oxuyurdu və bu mahnının sözləri də, musiqisi də özünün idi – belə elan etmişdi. Bu mahnı qovuşmaq haqqında idi.

*İki kıta köprülərlə İstanbulda kovuşdu,
Amma biz kovuşmadık.*

Kərim onu da bilirdi ki, heç bir vaxt bu səsin eşqiylə, sorağıyla heç hara getməyəcək, heç bir vaxt işini, ailəsini, ömrünü ata bilməyəcək və Avropayla Asiya bir az Bizans, bir az İstanbul olan bu əbədi şəhərdə müasir beton-polad zəncirli körpülərlə qovuşmuşdularsa da, o – Kərim heç vaxt bu səsin sahibinə qovuşa bilməyəcək.

Dönəri yarımçıq qoyub çörəyi axıracan yavan yedi, otuz beş min lirə hesab ödəyib küçəyə çıxdı.

Yasəmən Qumralın melodiyası da, Yunis İmrənin kədərli, bədbin həqiqətləri də hələ qulağında səslənirdi: "Gəldi keçdi ömrüm mənim, şol yel əsib keçmiş kimi..."

Yenə Şuşa, Gövhər Ağa məscidi canlandı gözləri önündə: ani anımla Gövhər Ağanın böyük bacısı Ağabəyim ağanın Yunis İmrə şəriylə eyni kök üstündə köklənmiş ölümsüz beytini xatırlamışdı:

*Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi,
Heç bilmirəm ömrüm necə gəldi, necə getdi.*

Bütün bunları – ötən ömrünün niskilini, Ağabəyim ağanın Tehrandə, yağ içində böyrək kimi saxlandığı şah sarayında Şuşa həsrətini bu ətrafdakı insanlara, Behicə xanıma, lap elə

Doğan bəyə, ayı kimi xoşxasiyyət (ayının xasiyyəti xoşdumu, bilmirdi, amma nədənsə, insan ayıya bütün başqa heyvanlardan daha ilıq münasibət bəsləyirdi) Erola, "Varan"ın sürücüsünə, avtobusdakı pırpız qaşlı qonşusuna necə başa salaydı axı? Necə başa salaydı ki, Şuşa yalnız onun, Kərimin xalqı üçün deyil, konkret olaraq Kərimin özü üçün nə idi, nə demək idi, onu itirmək nədir, nə deməkdir? Xan qızı bulağının, Vaqifin, Nəvvabın məzarlarının, Hacıquluların, Mehmandarovların evlərinin, Məmai məscidinin yad tapdığı altında olduğunu düşünərkən təpəsindən tüstü çıxmaq nə deməkdir? Görəsən, Türkiyə türkcəsində təpəsindən tüstü çıxmaq varmı? Yoxdursa, qarşılığı – oxşarı nədir?

Şər qarışırdı, axşam ala-toranlığında reklam işıqları bərq vururdu. Taksimdə ala-bəzək hərfləri bir-birini təqib edərək axıb gedən işıq-qəzet yenə Qarabağ olaylarından, AQİK-ATƏM təşəbbüslərindən, Cümhur Başqanı, Başbakanın açıqlamalarından yazırdı. Kərim isə Bakıda televiziya ekranında gördüyü yeddi yaşlı Şuşalı qızın dediklərini xatırlayır, ürəyinin kiminsə güclü əli içində xıncım-xıncım sıxıldığını duyurdu.

Şuşada evimiz vardı, atam vardı, həyatımızda ağac vardı.

Vardı, vardı, vardı... Yoxdur, yoxdur, yoxdur...

Sonra qızçıqaz: – Hər gecə yuxumda görürəm ki, həyatımızdəki ağacımız çiçək açıb, – dedi.

Kərim haçansa oxuduğu qədim bir tarixi rəvayəti xatırladı. Türk xanı çinlilərə əsir düşür. Çin imperatoru ona hər cür hörmət göstərir, adına-sanına layiq şəkildə saxlayır xanı, amma xan heç kəslə dinib-danışmırmış, heç eyni açılmırmış, bircə dəfə də gülümsəməyib.

Bir neçə il bu sayaq sükut içində sürüb ömrünü. Gecə-gündüz gözlərini bir səmtə – doğma yurdu səmtinə sarı zilləyib susurmuş. Salnaməçi bu əhvalatı bircə cümləylə tamamlayır: beləcə baxdı, baxdı, bir gün öldü.

Kərimin fikrincə, bu əhvalat – insanın gözə görünməz, səsi eşidilməz içəri dünyasının, hamıdan gizli pünhan dərdlərinin ən

parlaq ifadəsi idi. Ruhun sozılması.

Kərimə elə gəlirdi ki, əsir xanın bu ruh yarasını, niskilini, qəribməməsini, ifadəsi üçün söz tapılmayan və odur ki, haqqında yalnız susula bilən ağrılarını sonacan, dibinəcən duyub hiss edir.

Heç bilmirəm ömrüm necə gəldi, necə getdi.

Nə qərribə şeydi şər – bir misrayla nəsrin bir hekayədə, ya romanda deyə biləcəklərini deyir. Kərim ədəbiyyat adamı idi, ömrü ədəbiyyatla, kitablarla, şər misraları, mətnlər içində keçmişdi və bu Kitabstan dünyası onun üçün gerçək dünya qədər real idi, xatirələrlə, acılarla, sevinclərlə dopdolu idi. Ömrün keçib getməsi haqqında Ağabəyim ağanın misrası, bir göz qırpmında itməsi barədə Yunis İmrənin sözləri yadına başqa mətnləri saldı. Ömrün sonu haqqında dünya ədəbiyyatının ən gözəl hekayələrini – Tolstoyun "İvan İliçin ölümü" hekayəsini, Çexovun "Üzücü əhvalatını", Tomas Mannın "Venitsiyada ölüm"ünü, Buninin "San Fransiskolu cənab"ını, Heminqueyinin "Kilimancaro qarları"nı. Ölümərəfəsi, ölümqabağı ovqat, ölümün soyuq nəfəsinin ürəyə əsməsi, ölüm xofunun ürəyə damması, ölüm hənirtisinin önduyumu və yaşanılmış, ya yaşanılmamış, istəyincə yaşanılmamış, yaşanıla bilməmiş ömrün son götür-qoyu, son haqq-hesabı, son saf-çürüyü... Niyə belə? Niyə belə? Niyə onu etmədim, bunu etdim? Niyə bunu etmədim, onu etdim? Niyə elə yaşadım, belə yaşamadım? Ümumiyyətlə, belə yaşamamın mənası nə idi – son sorğu-sual, son peşmançılıq, sonrakı peşmançılığın fayda verməzliyi və yaxud daldan atılan daşın topuğa dəyməsi. Kərim elə insanlar tanıyırdı ki, yaşamırdılar, gün keçirirdilər –kef-damaq mənasında. Və elə insanlar da tanıyırdı ki, onlar da yaşamırdılar, ömürlərini cəza müddəti kimi sürürdülər, sönük, solğun günlərini bir-birinə calayırdılar. Rəsul Rzanın şerini xatırladı:

Deyirlər, axşamlar kədər gətirir

Deyirlər, can sıxır qaranlıq gecə

*Deyirlər... deyirlər...
Gündüzlər necə?
Gündüzlər səbrsiz gözləyirik ki,
Bir axşam olsun, bir gəlsin gecə.*

Bəli, insanların böyük qismiyçün həyat yalnız gözləmədir, gözləyirlər ki, axşam düşsün, gecə gəlsin – qərrib, cansıxıcı axşam, uzandıqca uzanan zülmət gecə... Səhəri gözləy-gözləyə, səhəri diri gözlə açmaq üçün. Həm də hər açılan səhər onlarçün bir bayram deyil, kainatın ən böyük möcüzəsi deyil, yalnız, yalnız gündüzü, sonra axşamı, sonra gecəni gözləmək üçün növbənin bir mərhələsidir – əbədi bitib-tükənməz bir gözləmə növbəsinin.

Bəlkə elə, doğrudan da, həyat bir cəza müddətidir, çəkib sona yetməlisən. Sonu – sonluğu-finalı gözləyirik – avtobus, tramvay dayanacaqlarında gözlədikcə gözlədiyimiz, gəlib çıxmaq bilməyən minik kimi gözləyirik. Hara aparacaq bu minik bizi – yeni bir gözləmə məntəqəsinəmi? Doğum evindən məzara doğru gedən bu üzücü yolun hər addımı, hər qarışı, hər anı, hər günü, ili gözləmə, gözləmədir. Zökəmin keçməsinə gözləyən kimi, aylıq maaşı gözləyən kimi, təqaüdü gözləyən kimi sonu, son pərdəni gözləyirlər onlar. Onlar, yəni kimlər? O özü – Kərim də onlardan biri deyilməydi?

Amma axı ayrı cür yaşayanlar da vardı. Məsələn, turalım, elə Sədyar. Kərim ömrü-boyu heç kəsə paxıllıq eləməmişdi, heç kimin həsədin çəkməmişdi. Sədyara da paxıllığı tutmurdu – nə "Mercedes"-inə, nə bulvarın yanındakı Alimlər evində – akademik qaynatasından miras qalmış beş otaqlı, dəbdəbəli mənzilinə, nə Pırşağıdakı villasına, nə ciblərinə sığmayan manatına, rublinə, lirəsinə, dollarına, nə də indi yəqin ki, ağuşuna çəkdiyi Nataşasına – ya adı Nataşa deyildi, Nadejda idi, deyəsən? Amma öz aramızdı, deyəsən, Nataşadan – Nadejdadan bir balaca sən də kəsirsən... heç də bəd deyildi. Qaracaoğlan demişkən:

Yaylanın qarından ağ bəyaz döşü,

Yıxılıb üstündə öləsim gəldi.

Bu "sirli-soraqlı kainatda" Kərim tək bir varlığa paxıllıq edirdi – Allaha. Əstəğfərullah. Həmişə belə zənn edirdi ki, həyat Allahla insanın müştərək, ortaq əsəridir, amma Allah bu əsərin süjetini, ən önəmlisi isə sonluğunu bilir, insan yox. Kərim lap qədim sufilərsayağı insanı Allaha tən bilirdi və ikisinin də mövcudluğuna şəkk-şübhə etməsə də, kimin kimi yaratdığından qəti əmin deyildi. Allahmı insanı yaratmışdı, insanmı Allahı? Axı insan üçün Allah yalnız onun, insanın təsəvvüründə olan Allahdır, başqası ola bilməz və deməli, bu Allah da onun təsəvvüründə, anlayışında, şüurunda olan varlıqdır və belə olan surətdə təsəvvür, şüur da gerçəklik qədər real anlayışdır. Və hər sönən insan şüuruyla bərabər Allah da qeyb olub təkrarən yeni, başqa bir şüurda, təsəvvürdə yenidən yaranır.

Amma kimin ilkin, kimin ikinci yaranmasına rəğmən bir həqiqət də danılmazdı – Allah bilirdi. Hər şeyi bilirdi. İnsan bilmirdi. Bəlkə də bu insanın xoşbəxtliyi idi. Füzuli demişkən, "Bilməzlik ilə xoş idi halım" və yenə də Füzuli demiş, "Hikməti-dünyavü-mafihə bilən arif deyil. Arif oldur, bilməyə dünyavü-mafihə nədir..."

Allah olmuşları da bilirdi, olanları da, olacaqları da... İnsan nə olmuşları bilirdi – yalnız özü kimi başqa insanların şəhadətinə, tanıqlığına inanmaq zorundaydı – nə olanlardan baş açırdı. Olacaqlardan isə büsbütün xəbərsizdi.

Allahın qüdrətinə və müdrikliyinə həsəd aparmırdı Kərim. Hər şeyi bilməsinə paxıllığı tutmurdu. Bütün insanların – Adəmlə Həvvadan ona – Kərimə qədər dosyesi vardı Allahda – hər hərəkətinin, hər fikrinin, hətta hərəkətə çevrilə bilməmiş niyyətinin, düşüncəsinin, düşüncə qırığının, ani bir istək qığılcımının – hamısının yerli-yataqlı siyahısı, kataloqu Allah-taalanın bitməz-tükənməz, sərhədsiz və sonsuz hafizəsində həkk olunmuşdu. Həm də hadisələrin yalnız kökünü, mənbəyini, onlara təkan verən səbəbləri deyil, onların beş

dəqiqə, ya beş min il sonrakı nəticələrini, sonluqlarını, bəhrələrini də bilirdi.

...və bizim hər birimiz haqqında da, hər birimizin özü, özü haqqında bildiklərindən qat-qat artıq bilirdi. Ölçüyə gəlməz dərəcədə artıq. Hətta İsa, Musa, Məhəmməd, Budda, Konfutsi, Nizami, Monten, Şekspir, Dostayevski, Marsel Prust, Freyd – hamısı bir yerdə insan haqqında Allah bildiklərinin milyonda birini bilmirdi. Çünki Allah hər bir insan qəlbinin ən xəfif titrəyişlərini, insan şüurunun ən narın tərpənişlərini, bütün başqa insanların, keçmişin və gələcəyin kontekstində – qarşılaşmasında və qarşıdurmasında, irəli-geri hərəkətində, müqayisə və mübarizədə bilirdi. İnsan bunu bilməzdi. Bəlkə də heç bilməməliydi və bu da Allahın bildiyi müdrik sirlərdən biri idi.

Bir saatdan sonra nə olacaq? Bir saatdan sonra Kərim otelinə qayıdacaq. Birdən qayıtmadı, məsələn, başına daş düşdü, öldü? Əstəğfərullah! Kiş, kiş. Qulağını çək. Yox, bir saatdan sonra mütləq oteldəki dar otağına qayıdacaq. "Qəbir kimi dar" otağına. Yenə bu məşum təşbeh. Otağını xəyalında canlandırır eyməndi. Ora nə qədər gec qayıtsa, o qədər yaxşıdır. Ancaq yatmağa.

Yorulmuşdu, amma heç yuxusu gəlmirdi. Bilirdi ki, uzun zaman yata bilməyəcək. İçini dolduran fikirlərdən, ürək sancısından qorxurdu. Burda, küçədə, adamların qələbəliyində düşüncələri, anımları içini didib-töksə də, onları dağıtmaq, ətrafa səpələmək, qarşılaşdığı insan sifətlərinə paylamaq, məşin səslərinin, küçə hay-küyünün qarışıqında əritmək olurdu. Dar odanın qaranlığında, sükutunda bütün ağılından keçənlər, ürəyinə dolanlar qurd olub içini yeyəcəkdi.

"Otelə yalnız lap yorulub, əldən düşəndən sonra qayıtmaq lazımdı" qərarına gəldi. Amma yarımürgülü avtobus gecəsindən, bu günün həyəcan və sarsıntılarından sonra küçələri hadırlamağa da təqəti, heyi qalmamışdı. Ayaqları batman olmuşdu, güclə yerdən ayırırdı onları. Sədyarın

çəkmələrinə alışmış kimi idi. Amma avtobusda ayaqları şişdiyindən indi yamanca sıxırdılar. Ömrü boyu arzusu İstanbulla getmək, gecə-gündüz İstanbulu pay-piyada, belədən-belə gəzmək, altından vurub, üstündən çıxmaq idi. Və indi bu arzusu həyata keçərkən icrası imkansız olmuşdu. Ayaqlarını sürüyə-sürüyə gəlib sahilə çıxdı və isiklənin üstündə "Üsgüdə" sözünü oxuyanda, yəni gəmilərin o taya, qarşı sahilə, Üsgüdə səmtinə bu isiklədən üzdüyünü biləndə başına yaxşı bir fikir gəldi.

Vapura minib – bilet baha deyil, beş min lirə – Boğaziçi ilə Üsgüdə gedib, qayıdım. Boğaziçinə füsunkar bir axşam çökürdü. "Otur göyertədə, dənizi, İstanbulun Avropa, Asiya sahillərini seyr elə özünçün. Geri dönəndə də yatmaq vaxtı gəlib çıxar, gedərsən otelə, Tbaşını atıb yatarsan" – hardasa oxuduğu məzəli ad-familiya düşdü yadına: Atdıyatdı Batdıqaldıyev.

Beş min lirə verib jeton aldı, kontrolun dəliyinə atıb isiklənin gözləmə salonuna getdi. Gəmi artıq isikləyə yan almışdı. Onu yoğun dəniz kəndirləriylə bağlayarkən göyertədəki gənclər trapı – taxta sal körpücüyü – gözləmədən hövsələsizliklə sahilə atılırdılar. Sonra daha sinli, təmkinli, ağır sənişinlər də trapla sahilə endilər, gəmi boşaldı və dünya umurunda olmayan, bəlkə də Kərim kimi yalqızlıq səbəbindən heç yerə tələsməyən son sənişin aramla sahilə çıxdı, tənbəl-tənbəl addımladı və yalnız o, binanın tinini burulub gözdən itəndən sonra xidmətçi qapıları açdı? Yeni sənişin axını iki mərtəbəli "Şəhid Akbulut" gəmisinin iç salonlarını və açıq göyertələrini doldurdu. Kərim ön göyertədə oturdu. Az sonra vapur fit verib yola çıxdı.

Kərim İstanbulun təkrarsız müsəlman-xristian silüetlərinə baxırdı – məscid minarələri, qübbələri, Aya Sofiya, dairəvi Genuya qülləsinin yoğun gövdəsi... Axşam işıqlarında bərq vuran Çırağan sarayı, Boğaziçindəki mayaklar, buylar, iri gəmilərin, orta vapurların, kiçik barkasların, matorlu qayıqların

ışıqları... Düşünürdü ki, insan ömrü nəinki uzaq çağlarından xəbərsizdir, heç bir saat öndəkinə də bilmir. Bayaq bir saatdan sonra oteldəki otağında olacağını düşünmüşdü. Demə, bir saatdan sonra vapurla Mərmərə dənizinə çıxacaq, başqa bir qitəyə, Asiya torpağına qədəm basacaqdı.

"Bayaq" sözü yadına bir türk bayatısını saldı – Türkiyə türkləri "mani" deyirlər. Yəni "bayaq"da demirlər, "demin" deyirlər, amma bu misralarda "bayaq" sözü ilişib qalıb:

*Dünyaya yayaq gəldim,
Yatmadım, oyaq gəldim.
Ömür deyir: yüz ildir,
Könül der, bayaq gəldim.*

Könlü nə deyirdi Kərimə doğrudanmı, bayaq gəlmişdi bu dünyaya? Ua yüz il qabaq?

İki qitəni birləşdirən körpünün indi yalnız silueti sezilirdi, körpünün üstündə o taydan-bu taya, bu taydan-o taya şütüyən bitib-tükənməz maşın axınının ışıqları uzaqdan kiçicik böcəkləri, gecənin qaranlıq fonunda havada uçuşan işıldaquşları andırırdı. İnsan da quş kimi bir şeydir. Bir saat sonrakı aqibətini bilməyən biçarə sabahını, gələn ayını, ömrünün sonuna neçə il qaldığını hardan bilsin?

Kərim dua etməyi bacarmırdı, amma Allaha son vaxtlar yalnız tək bir xahişlə müraciət edirdi: "İlahi səndən uzun ömür istəmirəm, amma bir işarəylə, bir eyhamla bircə onu mənə qandır ki, nə qədər qalıb – bir il, beş il, ya bəlkə... deməyə də dilim gəlmir... on il... Mən də işimi bilim".

Allah susurdu.

Gəminin reproduktorundan Kərimin çox sevdiyi köhnə bir türk mahnısı sələnirdi.

*Burası Muşdur,
Yolu yoxuşdur,
Geden gelmiyor,
Aceb ne işdir?
Bura Yemendir,*

*Çölü çemendir,
Gedenler gelmez
Aceb nedendir?*

Əsrin əvvəllərində Yəməndə əsgərlik çəkib çox vaxt geri dönməyən mehmetciklərin, onların yolunu gözələyənlərin həsrəti çökmüşdü bu mahnıya.

İki saatdan sonra otağında olacaqdı. Yatacaq, yuxulayacaqdı. Bəlkə yuxusunda heç bir vaxt olmadığı Yəməni görəcəkdı. Ya əvvəllər hər yay getdiyi Şuşanı, Cıdır düzünü, Xarı bülbül gülünü... Sonra səhər açılacaqdı, nə Cıdır düzü qalacaqdı, nə Xarı bülbül... Durub Universitetə gedəcəkdı. Rektorla görüşəcəkdı. Görəsən, məsələ necə həll olunacaqdı.

Kərimin istədiyi baş tutacaqdımı? Allah bilir. Ay sağ ol. Bax məsələ də elə bundadı. Məhz elə belədi. ALLAH bilir. ALLAH bilir. Yalnız və yalnız ALLAH. Hər şeyi tək bir o bilir. Rektorla sabahkı görüşdən də agahdı. Rektorun nə deyəcəyini də dəqiq bilir. Məsələnin elə, ya belə həll olunacağından dolayı Kərimin qızının gələcək taleyindən də xəbərdardı, əlbəttə... İlahi, sındırma məni, türklər demiş, qırma – deyə Kərim Allaha yalvarırdı – elə et ki, istədiyim baş tutsun. Yoxsa mən Bakıya, evimə, aləmin yanına ("fərsiz", "aciz", "avara"), iş yerimə ("eşitdin də hərif əli ətəyindən uzun qayıdıb") necə dönəcəm? Cavabı məchul olan bu sual beynində nəbz kimi döyünürdü, bu sorğunun cavabını yalnız Allah bilirdi və Kərimin Allaha paxıllığı tuturdu. Həm paxıllıq edirdi Allaha, – deməli, onun varlığına da yüzə yüz inanırdı – həm mərhəmət umurdu ondan, həm də bir az qorxurdu. Az, lap azacıq qorxurdu, çünki Allahın qarşısında heç bir günahı, heç bir pis əməli, üz qaraldan ayıb işi yoxdu, Allah ədalətlidirsə, hər şeyi cikinə-bikinə qədər bilirsə, Kərimin tərcümeyi-halını, yaxşılıq, pislilik anketini əməlli-başlı araşdırıb.

Vapur indi Asiya tərəfinə yaxın üzürdü. Kərim sahil boyu sıralanmış bir-birindən yaraşıqlı gözəl evləri, villaları aydın görürdü. İki ya üç mərtəbəli xudmani binaların hərəsi bir rəngdə, bir biçimdə idi, bir-birinə bənzəməyən memarlıq

layihələləriylə, bir-birindən fərqlənən tikinti materialları ilə inşa edilmişdilər. Boğaziçinə çıxan eyvanlarının altında çoxusunun motorlu qayıqları, bəzilərininsə yaxtaları vardı. Yaxtaların alaişiq kayutlarından sulara işıq zolaqları süzülürdü, dənizin üzündə, ayın ziyasında gümüşü düyməciklər sayrışırdı. Kərim bu villaların içəri aləmini də təsəvvür edirdi – televiziya ekranlarında, rəngbərəng jurnallarda çox görmüşdü belə zəngin dizaynları.

Villaların – evlərin içi yumşaq mebellə, xalılarla döşənmişdi, həyətlərində cənnət bağı kimi bağçaları, hovuzları vardı. Uzaqdan komanda aləti – rele ilə açılan qarajlarının içində iki, ya üç lüks avtoları vardı, həyətdə ayrıca fin hamamları – saunaları, tennis kortları, zirzəmidə içki ambarları, birinci mərtəbədə bilyard otaqları, meydan boyda qəbul salonları, çeşid-çeşid süslənmiş güzgülü barları, damda, solyarilərdə özlərini günəşə verən bikinili, nərmə-nazik xanımları, dünyanın bütün telestansiyalarını tutmaq üçün nəhəng boşqab – antenaları vardı. Bu villaların sahibləri gündüzlərini göydələn holdinqlərin yüksək mərtəbələrində, işgüzar adamlarla ünsiyyətdə, kompüterlərlə, fakslarla, kosmik əlaqəli cib telefonlarıyla ən uzaq şəhərlərlə bağlanmış ofislərində mənfəətli danışıqlarda keçirirdilər, avtomobillərinin içindəcə Nyu-Yorka, Sinqapura, Rio-de Janeyroya telefon edirdilər. Axşamlarını yaxtalarda, bahalı restoranlarda, zəngin ziyafətlərdə, gecələrini kazinolarda, nayt-barlarda, dekolte, cəvahiratlı, ətirlənmiş, süslənmiş qadınların əhatəsində, qışlarını Ulu dağda, kayaklı, əyləncələrlə, idmanla, yaylarını Antalya çimərliklərində, dalgıclar, qəvvaslar klublarında keçirir, dənizaltı ova çıxır, su xizəklərində gəzir, qolf oynayır, bilyard oynayır, cıdırlarda oynayır, qumarxanalarda oynayır, dansinqlərdə oynayır, oynayır, oynayrdılar.

İstanbulun, Ankaranın gecəqondularında da insanlar yaşayırdı. Mil, Muğan düzlərinin qaçqın çadırlarında da. Nəsil-nəsil sahil parapetlərində bir nimdaş kilimin üstündə dünyaya

gəlib, ömür sürüb, doğub-törəyib ölənlər də insan idi. Dənizdə qayığın içində yaşayanlar, səbh o başdan gün çırtlayanda gözlərini açıb suya tor atanlar, arvad-uşaqla bütün ömrünü bu balıqçı qayığının içində keçirən, ayla, ulduzla yatıb-duranlar da insandı. Allahın haqq-hesab kitabı nədən belə nataraz bölünmüşdü və onun – Kərimin yeri hara daha yaxın idi? Daha doğrusu, hardan daha uzaq idi – beşulduzlu otellərdənmi, gecəqondulardanmi? Ya hər ikisi göydəki ulduzlar qədər uzaq idi ondan?

*Məmləkətmi, yildızlarımı,
Gəncliyimmi daha uzaq
Qayınların arasında
Bir pəncərə – sarı – sıcaq.*

Bəs onu – Kərimi çağıran sarı, sıcaq pəncərənin istisi, işığı hardan gəlirdi? Bakıdan? İstanbuldan? Şuşadan?

"Yeddi tepeli şəhrimdə burakdım qönçə gülümü".

Yeddi təpəli şəhərində – İstanbulda itirmişdi gülünü Nazim.

*"Nə ölümdən qorxmaq ayıb,
Nə də düşünmək ölümü".*

Kapitalizm cəhənnəmindən canını qurtarıb, kommunizm cənnətinə gəlmiş Nazim də kommunizm cənnətinin göbəyində – Moskvada həsrətdən özü demiş "gəbəriyordu".

*Mühacirlik ölümdən betər,
Ah gülüm, ah gülüm.*

Məmməd Əmin də Kommunizm cəhənnəmindən qurturub kapitalizm cənnətinə qovuşmuşdu və dilində "Azərbaycan", "Azərbaycan" kəlmələriylə can verirdi.

–Çay, çay, saleb, simit.

Mərmərdən əsən rüzgar xeyli şiddətlənmişdi, bütün göyertədekilər qaçıb içərilərə doluşmuşdular. Göyertədə Kərim yalnız qalmışdı, boynuna həsir zənbil keçirmiş vapor satıcısının çeşidli təklifləri də ancaq ona aid idi.

–Çay, çay, çay istəyən varmı? Saleb, simit...

Kərim başını buladı:

–Təşəkkür edirəm, istəməm.

Satıcı getdi və göyərtə tamam boşaldı. Əməlli başlı soyuq idi. Kərim üşüyürdü, həm də acmışdı. Elə bil, bir saat bundan əvvəl nahar eləməmişdi heç. Nahaq o dönər kababı axıracan yemədi. İndi də satıcının təklifini nahaq rədd etdi: heç olmasa simitlə – bubliklə qurdunu öldürərdi.

Dalğaqrının üstündə cərgəylə düzülmüş martı quşları da, elə bil, üşüyürdü, büzüşüb bir-birinə qısılmışdılar. Bu büzüşmüş quşlar, mayakların, buyların, gəmilərin, uzaq evlərin soyuq, namehriban işıqları, vapurun ləngəri, elə bil, hansısa bir filmin kadrları idi və Kərim bu filmin iştirakçısı yox, seyrçisi idi, nədən bu filmi seçdiyini əməlli-başlı anlamayan seyrçisi: "Doğrudan da, nə itim azıb mənə burda – yorğun-arğın, yarıac, pulsuz, hər şeydən bıqıb-usanmış, min bir qayğıdan tıx deyincə doymuş, ahıl bir kişi, nə idi belə təzə bir dolanışığın sevdasına uyub gəlmişdi bura? Niyə hədə keçmiş ömrünün bu son qısa kəsimini də boşuna xərcləmək istəyirdi? Niyə ömür boyu həmişə kiməsə borclu olduğunu düşünə-düşünə yaşadı? Və bu boredan nə zaman qurulacaqdı? Kimə borcluydu ki? Hamıyamı? Nə vaxtacan özünü aldadacaqdı ki, hələ hər şey qabaqdadır, yaxud heç olmasa irəlidə nə isə, nə isə var? Heç nə yoxdu qabaqda. Arxada heç nə olmadığı kimi... Puç yaşanmış bir ömrün yükü vardı belində, belini əymişdi... Vəssalam, şüttamam.

...və hətta bu mənasız həyatı belə kinolenti kimi geriye fırladıb bir də yenidən yaşamaq mümkün deyildi.

Bir fərziyə də var axı. Guya bu həyat bitəndən sonra, onun son daş qapısının – məzarın dalında başqa, yeni bir həyat başlanır. Amma o həyatda – əgər o varsa – burdakı ömrün yaddaşı qalacaqmı – bu İstanbul axşamının, Mərmərədən əsən bu rüzgarın, "bura Yəməndir" mahnısının, Qara dənizdən Ağ dənizə yollanan bu iri, bəyaz gəminin, Qırx qız yaylağında duman içindən sehrli nağıl kimi, xəyal kimi görünən motal papaqlı çobanların siluetinin, Kür səfərində qayıqlarının

burnunda yuva quran, Salyandan Sabirabadacan onlarla gedən quşun, anasının oxuduğu "Laçın" mahnısının, atasının yalqızlığının, anlanılmamaq dərdinin, Buzovnada, bağda bir budağı qara, bir budağı ağ tut gətirən ağacın xatirələri, Yasəmən Qumralın səsi, yaddaşında ora-bura vurnuxan, bir-birini itələyən anımların, sözlərin, səslərin tünlüyünü qoruyub saxlaya biləcəkmə hafizəsində – O TAYDAKI hafizəsində? Bu dünyadan o biri dünyaya aparılması yeganə sərvət – yaddaşıydı, yaddaşının dəyərləri idi. Əgər yaşadığın ömür hafizəndən silinəcəksə, atılacaqsə, unudulub itəcəksə, deməli, həyatın davam etmir, yenidən yaşamağa başlayırsan, sıfırdan. Bu isə tamam başqa bir şeydi. Yoxluqla başlayıb, yoxluqla bitən bir şey. Bir də təzədən başlamaq bu mənasız süjeti? Dəyərmə? Yaşadıq, gördük...

Uşaqlıqda Kərim haçansa öləcəyinə uzun zaman heç cür inana bilmirdi. "Mən böyüyəndə elə bir dərman tapılacaq ki, insanlar ölməyəcək". Ölümsüzlüyünə ən böyük inam ondan doğurdu ki, düşünürdü: axı necə ola bilər, mən olmayım? Yaşayıram, görürəm, eşidirəm, bir gün bunlar hamısı yox olacaq? Axı bu necə ola bilər? Mən özüm harda olacam bəs?

Bu sadələvh nikbinliyə bir gün eyni cürə sadə, amma dəhşətli bir fikir son qoydu: yaxşı, sən dünyaya gəlməmişdən harda idin? Heçlikdə.

Atanla anan təsadüfən rastlaşmasaydılar, bir-birlərini bəyənməsəydilər, aralarında istək oyanmasaydı, heç olmayacaqdın da. Ana bətnində yaranıb dünyaya gələncən də sənənin heç nə yox idi...– Nə adamlar, nə küçələr, nə ağaclar, nə ulduzları salxım-salxım sallanmış bu göy qübbəsi... Eyni cür də olacaq – sən öləndən sonra sənənin nə göy qalacaq, nə dəniz, nə insanlar. Yalnız boşluq, boşluq, zifiri qaranlıq, yoxluq.

Gəmi sahilə yan aldı. Yoğun dəniz kəndirini sahilə bərkidirdilər.

Nə qədər qalıb, görəsən, nə qədər qalıb sona – heçliyə,

boşluğa, yoxluğa. Hamlet demişkən: "Sonrası – sükut".

Əşi, nə üzürsən özünü, nə olur-olsun. "Rektorla söhbət alınmasa, saqqızını oğlurlaya bilməsəm, razı sala bilməsəm, qayıdacam geri. Dedi-qodu edəcəklər – beş gün, on gün, bir ay sonra hər şey unudulub gedəcək. Cehiz məsələsinə də birtəhər əncam çəkərik. Bütün insanlar necə ərə gedir, evlənir, hamı mənim kimi ürəyinin yağını yemir ki... Canıma cəfa basıb bir pullu kəmsavada yox, on pullu kəmsavada dissertasiyalar yazaram, varımızı-yoxumuzu satırıq – evdə ən qiymətli şey atamdan qalma və özümün yığdığım kitablardır, onları da sataram, daha nəyimə lazım olacaq? Daha nə qalıb ki, axıra?... Sədyardan üç-dörd il müddətinə borc alaram. Bu çıxış yollarının ən ağırı, ən çətini, dözülməzi idi və bəlkə də mümkünsüz idi. Amma bundan betəri də vardı, nə qədər fikrindən qovmaq istəsə də, ehtiyat variant kimi bunu da tutmuşdu zəhnində. Fikirlərində hər yerdən əli üzüləndə qərarlaşdırırdı da: bəd başına Sədyardan xahiş edərdəm, hər şeyi açaram ona, yəni onsuz da vəziyyətimdən agahdır. Bəli, xahiş edərdəm, məni qəbula salsın və bir dəfə, bircə dəfə şeytanın qıçını sındırıb mən də o arvad tualetinin yanına gedən yekəqarınlardan birinin qulağını kəsərdəm, alışıqanım olsa da, bir dəfə də mən kibrit istəyərdəm.

Hava lap qaranlıq idi. Amma Kərimə qaranlıqda da hiss elədi ki, üzü pörtüb, qulaqları yanır. Fikirlərinin xəcaləti idi üzünü qızardan?

Sədyar, əlbəttə, onu başa düşəcəkdi. Kərimə elə gəlirdi ki, belə söhbət baş tutsa, Sədyar hətta sevinəcəkdi. Sədyar kimi adamlar dünyada heç bir insanın sonunacan təmiz, ləkəsiz qalacağına inanmırlar. Geci-tezi var – deyə düşünürlər. Və düşündükləri gec-tez təsdiq olanda sevinirlər. Elə bir öz vicdanları üçün də bir təsəlli tapırlar. "Bəs necə? Mən deyirdim də... Əşi əlbəttə... Axır-əvvəl... Yazıq neyləsin axı... Hə də, əlbəttə, başa düşürəm. Hər şeyi başa düşürəm, amma Kərim daha sən də, sənə Qiyas dostun da özünüzü vicdan

müəssəməsi kimi aparmayın, hamıya pis gözlə baxmayın... Hamımız insanıq, hərənin bir səviyyədə ehtiyacı var – insan çiy süd əmib... Hələ onu demirəm ki, südün qiyməti də gündü-gündən bahalaşır, ha, ha, ha... Qud bay, əzizim, ay, oy, brat".

Bir dəfə, bircə dəfə mən də büdrəsəm, dünya dağılmaz ki... Yəni Allah günahımdan keçməz? Axı Allah hər şeyi görür. Hər şeyi məndən yaxşı bilir...

– Efendim, inmiyormusunuz? – gəmi xidmətçisi idi.

Vapur çoxdan sahilə yan almışdı, bütün sənişinlər gəmini tərk etmişdilər, tək bir Kərim qalmışdı.

–Mən geri dönəcəyəm.

–Vapurdan inib yenidən bilet almanız gerekiyor, efendim.

Kərim belə də etdi.

Avropa sahilinə dönüb isiklədən çıxanda otelə qədər getməyə heç təqəti qalmamışdı. Ürəyi də arabir iynə-iynə sancırdı.

Qabaq şüşəsinin üstündə "Taksim" yazılmış nimdaş, sınıq-salxaq dolmuşu1 görüb əl qaldırdı, mindi. Ankarada da bir neçə dəfə dolmuşa minmişdi. Bir müşahidəsi burda da təsdiq olunurdu: nədənsə, dolmuşa minənlər heç vaxt bir-biriylə danışmırdılar, təmasda olmurdular. Avtobusda, tramvayda sənişinlər bir-biriylə ünsiyyətdə olur, danışır, zarafatlaşır, ya mübahisə edirdilər. Dolmuşlar isə axıracan dolsalar da, qabaqda sürücüdən başqa iki nəfər, üç nəfər ikinci sırada, üç nəfər dal sırada – sənişinlər yalnız səssizcə yol parasını sürücüyə ötürür, artığını geri alır və susur, susurdular. Lap hüzür yerində ölümün ilk saatlarında olduğu kimi.

Dolmuş "Taksim"də Atatürk Kültür Mərkəzinin sağ tərəfində dayandı. Kərim otelinə tərəf getdi. Sağ əldəki bağda oleandrlar çiçək açmışdı, ətirli qazonlarda təzəcə çalınmış otların ətrinə qarışır, adamı məst edirdi. Mayısdan gözəl, ətirli ay varmı? Bu ətirlərin vəd etdiyi səadət, bəxtiyarlıq nə qədər yaxın və nə qədər uzaq idi.

Otel bomboşdu. İns-cins yoxdu. İnzibatçı da yerində deyildi,

hansı otağın açarını istəyirsən, götür get aç. Kərim təbii ki, öz nömrəsinin açarını götürdü. Lift birinci mərtəbədə idi, qapısı da açıqdı. Beşinci mərtəbənin düyməsini basdı... Otağına girəndə nömrənin kəsif, boğuq havası ürəyini bulandırdı. Pəncərəsi də yox idi ki, açsın. Bir müddət qapını açıq qoydu, amma bu otağın havasına təsir etmədi, çünki dəhlizin özünün də havası nəm idi, rütubətli idi, elə bil, otağın da, dəhlizin də bütün divarlarını kif basmışdı.

Kərim qapını örtüdü, əl-üzünü yudu, soyundu. Otaqda indi birçə kətil vardı, elə bil, çox matah şey imiş, ikinci kətli aparmışdılar. Dəqiq yadıdaydı ki, bayaq iki kətil vardı. Deməli, Kərim olmayanda otağa giriblərmiş. Görəsən, dolabdakı pal-paltarı yığışdırıblarmı?

Dolabın qapısını açdı. Bayaqqı paltarlar cabeca yerində idi, nimdaş kostyumlar – boz, sarımtıl, zolaq-zolaq, dama-dama, boynu qərtmək bağlamış, yaxası köhnəlikdən parlayıb işildayan qara pencəklər, ləkəli plaş, dirsəyi süzölmüş ratin palto, həsir və fətr şlyapalar, qara makasin, kəmərcikli qara çəkmə, bağları açıq mixəyi uzunboğaz çəkmə, hətta sürtölmüş gecə məstləri, üç-dörd köynək – rəngi solmuş kovboy köynəyi, haçansa bəyaz olmuş qısa qollu köynək, ucuz yun pulover, düyməsiz cempri... Bir neçə ala-bəzək və saya qalstuk...

Kərim çəkmələrini, corablarını çıxartdı, əynindəkiləri soyundu, paltarlardan birinin üstünə asmaq məcburiyyətindəydi, özgə şeylərindən bir az iyrənsə, çimçinsə də... Amma birdən gördü ki, arada bir asqılıq boşdu, üstündən heç nə asılmayıb, şalvarını, pencəyini, köynəyini, papağını asdı. Qalstuku yox idi. Qıraqları döşəyinin altına qatlanıb pərçim olmuş yorğanı döşəkdən ayırdı, işığı söndürüb yatağına girdi və dərhal yuxuya getdi.

Yuxudan qəfil ayıldı. Ürəyinin ağrısına ayıldı. Həm də bu əvvəlki kimi ani iynə-iynə sancılardan deyildi, elə bil kimsə onun ürəyini öz ovcunun içinə alıb bərk-bərk sıxırdı, ağrısı

kürəyinə, çiyninə, qollarına, dirsəyinəcən – bütün bədəninə vururdu. Kərim sağ əlini çətinliklə qaldırıb alnına çəkdi – tər basmışdı alnını. Ağrının amansız şiddətindən başqa qəflətən elə köməksizlik, acizlik hissi keçirdi ki, qışqırmaq, imdada çağırmaq istədi, amma dəhşətlə dərk etdi – çağırmağa səsi də qalmayıb. Dərhal daha dəhşətli bir fikir çuğladı beynini – bəlkə infarkt olmuşam, onda dura da bilməyəcəyəm, dursam, ürəyim qopub düşəcək. Əlinin altında da nə telefon, nə bir zəng düyməsi. Dikəlib durmağa cəhd göstərdi, ağrı elə tutdu ki, yerindəcə hərəkətsiz qaldı, arxası üstə yatağa sərildi, daha qalxmağa təşəbbüs eləmədi.

Halından necə xəbər tutacaqlar? Olsa-olsa sabah səhər, ya günorta xidmətçi otağı yığışdırmağa gəldi bəlkə. Amma heç buna da güman yox idi – deyəsən, heç bu otağı yığışdırmırdılar da... Yığışdırsaydılar, bu qədər pal-paltar qalmazdı dolabda...

Aman Allah, bu nə ağrıdır belə, adamın aqlını aparır başından....

Sabaha bu ağrı keçməsə, necə gedəcək rektorun yanına, getməsə, işləri necə olacaq? Taxta-tuxtanı nə pula alacaq? Anonim dissertasiyalar yazmaq üçün on nəfər pullu kəmsavadı hardan tapacaq? Yoxsa doğrudan da, kibrit istəməli olacaq tələbələrindən? Sən zarafat elə... Heç zarafatın yeridir... Aman ay Allah, bu nə ağrıdır belə, əşi cəhənnəm olsun rektor da, taxta-tuxta da, kibrit də, bircə bu ağrı kəsəydi... İlahi, adamın aqlı başından çıxır, yəni doğrudan, infarkt olmuşam? Bəs necə olacaq, ay Allah, sənə qurban olum? Burdan kim aparacaq məni, hara, hansı xəstəxanaya, lap mikroinfarktdırsa, işəmiyadırsa, azı bir ay hərəkətsiz yatmalıyam. Dərman, həkim... Kim müalicə edəcək məni, kim xidmət edəcək, hansı pula? Sədyar eşitsə, gələr, görəsən, bura? Qayğımı götürər üstünə? Sabah yox o biri gün Sədyar mütləq Bakıya uçmalıdır. Məruzəsi var. Bir yerdə uçmalıydıq... Hər halda, özü gələ bilməsə də, məni bir adama tapşırar, evdəkiləri də bir bəhanəylə sakitləşdirər. Burda qalmağımın da xərcini çəkər

yəqin. Nə yaxşı ki, Sədyarın belə imkanı var, pulu var, hansı yolla qazanır qazansın, halal xoşu olsun, əliaçıqdır, dostu darda qoyan deyil... Yaxşı ki, tərsliyə, höcətə uyub Sədyarla aranı vurmamışam. Sədyar bunu bilir, odur ki, halaldan-haramdan söz düşəndə zarafata salıb Poladın mahnısını zümzümə edir: sən eləsən, mən belə. Mən eləyəm, sən belə.

Aman Allah, lap mahnı yeridir, ürəyim partlayır, sözün hərfi mənasında partlayır, çatlayır, yox, partlamır, çatlamır, sıxılır, sıxılıb yumaq olur, bir əlcə yumaq, elə bil, dəmir məngənəyə pərçim olub, elə bil indicə qırılıb düşəcək. Hələ kürəyimin, çiynimin ağrısı... qolum... ay Allah...

Axı ola bilməz, ola bilməz ki, başıma bir iş gəlsin, qız yazığın xeyir işi necə olacaq? Nə qədər təxirə salınacaq? Sonrası necə olacaq. Bəlkə heç toyunu görə bilmədim. Şuşanı bir də görə bilməyəcəm. İnfarktla o yüksəkliyə qalxa bilərəm – bir gün ora qalxmaq imkanımız olsa da... Bu nə müsibətdir, başıma gəldi, ay Allah. Orda pencəyimin cibində validol var, nə ağılınan onu yanıma qoymadım, indi necə durub götürüm, bir də bu ağrı heç validolluq ağrıya oxşamır.

Validolun pencəyin hansı cibində olduğunu yadına salmaq istədi, pencəyini hara asdığını düşündü, dolabın içini xatırladı, elə bil dolabın üstü ləkə-ləkə güzgü olan qapısının ardından orda asılmış pal-paltarları bir-bir gördü və həmin andaca dəhşətli ağrı içində dəhşətli bir həqiqəti dərk etdi: ÖLÜRDÜ.

Bu otel odasında sona yetirdi əlli səkkiz illik ömür sərgüzəşti. Bir neçə dəqiqə, ən çoxu bir neçə saat qalırdı SONA, təklük, aşinasızlıq, səssizlik içində gələcək SONA. Və qısa müddətdən sonra nə rektorla görüşü olacaqdı, nə Behicə xanımla höcəti...

Bu an Behicə xanıma qarşı heç bir kini-küdurəti yoxdu. Hətta yaman yazığı gəlirdi Behicə xanıma, ağlamağı tuturdu onu düşündükcə – Behicə xanımın yalqızlığını, nakam bacısının şikəst uşağını böyütməsini, həyatının tək bir lüksünü, kefini, ləzzətini – İstanbuldan Ankaraya qatarla gedib-

qayıtmasını xatırlayıb qəhərləndi. Lətifə gəlib durmuşdu gözlərinin qabağında – qarlı Xocalı meşəsində ölü körpəsinin əllərindən tikanları bircə-bircə çıxaran ana...

...və bilirdi, qəti bilirdi ki, bütün bunların hamısı bir azdan sonra olmayacaq, yaddaşında qalmayacaq və yaddaşının özü də olmayacaq...

...və başqa qərribə bir vəhy gəlmişdi ona, fəhmlə duymuşdu bu otağın sirrini: bu otağı tərəddüdlə təklif edən, ona Kərimə zəndlə baxıb münasib müştəri olub-olmadığını təyin etməyə çalışan inzibatçının müəmmalı davranışı – hər şey aydın idi indi ona.

Bu otel odasına Kərim kimi uğursuz insanlar ölmək üçün gəlirdi. Bu odaya ÖLƏSİ, ölümə məhkum olunmuş insanlar özləri də bilmədən öz ayaqlarıyla gəlib çıxırdılar. Tale, qismət gətirirdi onları bura və dolabdakı paltarlar da müxtəlif zamanlarda, müxtəlif aylarda, illərdə bu odada can verən kimsəsizlərin soxaları idi – bu dünyada qoyub getdikləri son izləri...

...və indi onların arasında Kərimin, filologiya elmləri namizədi Kərim Əsgəroğlunun da son izi – boz şalvarı, göy pencəyi, qəhvəyi köynəyi, qara papağı və qara corabları qalacaqdı. Bir də çəkmələri... çəkmələr heç mənim də deyil, Sədyarındır. Çəkmələr...

Sədyarın çəkmələri haqqında fikir Kərimin bu dünyaya axırıncı fikri oldu və dözülməz ağrının son həmləsi ürəyini həmişəlik dayandırmaqdan bir neçə an qabaq şüurunu söndürüb əbədi zülmətə qərq elədi.

"Məşhur ingilis şərqşünası Corc Luisin təklifi və təşəbbüsüylə Böyük Britaniya Kral Astronomiya Cəmiyyəti yeni kəşf edilmiş asteroidlərdən birinə türkologiyada mühüm tapıntısına görə mərhum ədəbiyyatşünas Kərim Əsgəroğlunun adını vermişdir. İndi kainatın sonsuz qaranlığında eloğlumuzun, istedadlı Azərbaycan aliminin adını daşıyan

Kərim Əsgəroğlu ulduzu da parlayır". (Qəzetlərdən)

1993-1994

İstanbul, Bakı, Zaqulba – Bəstəkarların Yaradıcılıq Evi.

AĞ QOÇ, QARA QOÇ
(utopik və antiutopik nağıllar)

Birinci nağıl

*O vaxt döyüşə-döyüşə iki qoç gələcək:
Biri ağ, biri qara. Ağ qoç qara qoçu qovacaq,
onda atıl min ağ qoçun belinə. Ağ qoçun
belinə minən kimi işıqlı dünyaya çıxacaqsan.
Qara qoça minsən, qaranlıq dünyaya düşəcəksən.*
Məlikməmməd nağılı

Məlik Məmmədli Dövlət himninin sədalarına oyandı. Daha doğrusu, hələ tam oyanmamışdı - yarıyuxulu halda eşidirdi bu səsləri. Qəribədir, hər gecə yuxuya getməmişdən bilgisayarın Vaxt xidmətini səhər obaşdan himnin səslənəcəyi saata ayarlayırdı və hər səhər də onu himnin sədaları oyadırdı, amma bu gün oyanıb durmamışdan, hələ yuxudaykən görünməmiş bir fərəh hissinə qapılmışdı. Hər gün eşitdiyi səslər nədən bu gün bu qədər xoş bir ovqat oyadırdı? Elə yuxudaykən də Məlik bunun səbəbini tapdı. Bu gün Novruz bayramı idi, redaksiyada da, şəhərdə də, ümumən bütün ölkədə də bu günü hamı kimi o da böyük ruh yüksəkliyiylə, sevinc, qürur, arxayınlıq duyğularıyla yaşayacaqdı. Elə yuxudaca – naşükür olma – deyə düşündü – məgər hamı kimi o da, bütün bu son illərin hər gününü, gündüzünü-gecəsini eyni bəxtiyarlıq hissiylə yaşamırmı?

Nə isə, durmaq vaxtı idi. Məlik ani bir sıçrayışla yatağından qalxdı. Artıq vərdiş halını almış bir duruşla himni sonacan ayaq üstə dinlədi.

Məlik bilirdi ki, bu an milli teleradio kanallarının on ikisində də səslənən bu himni Dərbənddən Həmədanacan, Qazaxdan Qəzvinəcən milyonlarla insan eyni fərəh və qürur

hissləriylə dinləyir.

Məlik, əlbəttə, bilgisayarının dalğasını çalışdığı Radio-TV kanalının dalğalarına yönəlmişdi. Üç ildən bəri şərhçi və müəllif-rejissor kimi işlədiyi Çağdaş Radio-TV kanalı fəaliyyətində ağırlığı mədəniyyət məsələlərinə verirdi. Başqa Radio-TV kanalları da nə qədər universallığa riayət etsələr də, hər halda, müəyyən sahələrə, müəyyən yönlərə daha artıq meyl edirdilər. Əlbəttə, yeganə rəsmi dövlət kanalı AZRT Azərbaycan və dünya həyatını bütün dolğunluğuyla əks etdirməyə çalışırdı. Amma digər – özəl kanalların müəyyən istiqamətləri və deməli, öz tamaşaçı kontingenti vardı.

Türk dünyası – Turanın, Bakı şəhər və vilayətinin həyatı Xəzər və Abşeronun başlıca mövzuları idi. Araz əsas verilişlərini Güney Azərbaycana həsr edirdi. Gənclərin və yeniyetmələrin ən çox sevdikləri Ulduz musiqi, idman və əyləncə proqramları göstərirdi. Hilaldə verilişlər, əsasən, dini məsələlərə həsr olunurdu – İslam tarixi, müqəddəs Quranın şərh, peyğəmbərlərin, imamların, övliyələrin ömürləri...

Novruzda etnoqrafik, folklor mövzuları, mədəni irsə, qədim adət-ənənələrə aid verilişlər üstünlük təşkil edirdi, Birlik xarici dillərdə və ölkədəki milli azlıqların dilində proqramlar verirdi. Savalan R-TV Təbrizdən, Kəpəz R-TV Gəncədən efirə çıxırdı.

Ölkənin ən peşəkar telejurnalisti və telerejissoru kimi tanınan Məlik Məmmədlini bütün kanallar israrla dəvət edirdilər, amma Çağdaş TV-də tamaşaçıların məmləkətinin və xarici ölkələrin mədəniyyət həyatıyla, dünyanın ədəbi, sənət sərvətləriylə tanış etməyi son illərdə ömrünün məramı seçmişdi.

Ölkədə fəaliyyət göstərən siyasi partiyalardan dəfələrlə dəvətlər alsa da, heç birinə müsbət cavab vermir, ümumiyyətlə, siyasətə qoşulmurdu. Məlik qəti inanırdı ki, Azərbaycanın tarixi ərazi bütövlüyü bərpa olunandan, ölkənin demək olar ki, bütün sosial, iqtisadi və ideoloji problemləri əsasən həllini tapandan sonra siyasətçilik – müəyyən dərəcədə xoş bir

məşğuliyyətdi: məsələn, idmançılıq kimi, poçt markaları yaxud kəpənək kolleksiyası toplamaq kimi.

Doğrudan da, bir vaxtlar sahibkarlıq fəaliyyəti məhdudlaşdırılarkən, milli dəyərlərə yetərincə diqqət verilməyərkən sağ partiyaların elektoratı çoxduysa, korrupsiya hökm sürərkən, bəzilərinin həddən artıq varlandlıqları, bəzilərinin dilənçi kökündə yaşadığı vaxtlarda sol partiyaların təbliğatı güclüydü, indi bu problemlər birdəfəlik aradan qalxmış, seçicilərin çoxu sağ və sol partiyalara yalnız ənənəvi vərdiş kimi, valideynlərindən qalma bir rəğbət tövsiyyəsi kimi səs verirdilər.

Milli Məclisdə beş partiya təmsil olunmuşdu – iki, əsgəri təbirlə deyilsə, sağyönlü, iki solyönlü və bir mərkəzçi partiya. Milli və türkçülük dəyərlərini önə çəkən və bazar iqtisadiyyatının ardıcıl tərəfdarı olan iki sağ partiya, sosial bərabərliyin carçısı kimi çıxış edən, əsasən, işçi sinfinə arxalanan iki sol partiya və hər iki tərəfin müəyyən dəyərlərini qəbul edən, əsasən, barışçı mövqedə dayanan mötədil mərkəzçi partiya. İndi iqtidarda olan da Mərkəzçi partiyayla bitərəf, müstəqil millət vəkiliyərinin ortaq koalisiya hökuməti idi.

Məlik başını buladı – bu bol günəşli xoş gündə siyasi məsələləri xatırlamağa dəyərdimi? Yeni dəniz neft və qaz yataqları açılandan bəri, Bakı-Ceyhan xəttiylə bərabər şimaldan və cənubdan daha iki borunun işə düşdüyündən və sabit gəlir gətirdiyindən sonra əhalinin orta əmək haqqı ayda min dollar olan bir ölkənin vətəndaşlarını siyasi olaylar indi çox az maraqlandırır.

İndi Azərbaycan əhalisi rifah səviyyəsinə görə Ərəb Əmirliklərini arxada buraxmış, iqtisadi və mədəni inkişafı etibarilə ən qabaqcıl Avropa ölkələrinə çatmışdı. Son iki ildə səhiyyə xidməti, orta və ali təhsil, çörək, kommunal xidmətlər (mənzil, elektrik, qaz, su haqqı), şəhər nəqliyyatı (taksidən başqa) pulsuz olmuşdu.

Uzaq illərin qanlı Qarabağ hadisələri, ölkənin o vaxtkı ağır

iqtisadi durumu indi yalnız xatirələr aləmində qalmışdı. Qarabağ demişkən, Məlikin yadına dünən oğlunun Şuşadan telefon etməsi düşdü.

Məlikin oğlu Beyrək nəqliyyat mühəndisi, qızı Burla ədəbiyyat müəllimi, arvadı Aypəri teatr rəssamı idi. Nə yazıq, təsadüf elə gətirdi ki, bu Novruzda heç biri Bakıda deyil, Beyrək Şuşada, Aypəri Təbrizdə, Burla Kərkükdə.

Beyrək Şuşada Cıdır düzündən Topxana meşəsinə çəkilən funikulyorun qurulmasına rəhbərlik edirdi. Dünən Məlik telefonla inşaatın nə yerdə olduğunu soruşduqda Beyrək Cıdır düzü tərəfdən Kirsdən Qırx pilləkənə qədər, Topxana tərəfdən İbrahim xanın sığnağına qədər hazırdır, – dedi, – indi iki tərəfi birləşdirmək qalıb, o da bir aya bitər. Sağ olsun Mingəçevirlilər, elə yaraşığılqı vaqoncuqlar istehsal ediblər ki, iki göz istəyir tamaşasına. Odur ki, yayda İsa bulağı dincərliyinə gələndə Qarqarın üstündən funkulyorla keçəcəksiniz.

Beyrək fantazyor idi, bir neçə il bundan əvvəl bu funikulyor ideyası başına gələndə heç kəs bunu ciddi qəbul etmədi, amma budur bax, olundu ki... indi də Qırxqız yaylaqlarına teleferiq-kanat yolu fikrinə düşüb. Niyə də olmasın. Son illər Şuşa, doğrudan da, Qafqazın ən böyük turist mərkəzlərindən birinə çevrilib. Səfalı iqlimi, şəfalı bulaqları, qışda xizək idmanı, ov, alpinizm, tarixi abidələr – dünyanın hər yerindən bura turistləri cəlb edir. Cıdır düzündə, Ərimgəldidə, Topxanada, İsa bulağı meşəsində, Səkili bulağın yanında ucaldılmış beşulduzlu və nisbətən kiçik, xudmani otellər turist tələbatını çətinliklə ödəyir, gərək neçə ay əvvəldən yer rezervasiyası edilsin.

Hər ilin payızında keçirilən Üzeyir Hacıbəyli musiqi festivalları zamanı isə nəinki Şuşada, Laçın, Ağdam, Xocalı, Qarabulaq, Ağdərə, Xankəndi otellərində də yer tapmaq müşkül olur.

Beyrək funikulyordan daha çox dünən Şuşada keçirilən Axır

çərşənbədən danışdı. İlk dəfə idi ki, Axır çərşənbəni Şuşada qarşılamışdı və Cıdır düzündəki Qarabağ qaçağanlarının yarısından, Çovqan oyunundan, içinə üzərrik atılan və ta gecə səhərə qədər yanan, üstündən uşaqların belədən-belə atıldığı tonqallardan, Qarabağın hər tərəfindən görünən atəşfəşanlıqdan, xanəndələrin zili bütün ətraflara yayılan səşindən, səkkiz-on yaşlı uşaqların – Qarabağ bülüllərinin Qarabağ şikəstəsi Undən və yaşlı xanəndələrin hamısına qalib gəlib Xarı-bülbül mükafatı almalarından elə şövqlə danışdı ki, Məlik özünün də iki dəfə Şuşada keçirdiyi bu bayramı sanki yenə öz gözləriylə görürdü.

Beyrək: – Bilirsən, – deyirdi, – Nəvvab Muğam Konservatoriyasının professorları sevinclərindən yerə-göyə sığmırdılar.

Məlik əl-üzünü yuyub, üzünü qırxıb yüngülvarı idman edəndən sonra bilgisayarında əvvəlcə elektron poçtasına baxdı. Türkiyədən, İrandan, Rusiyadan, Gürcüstandan, Avropadan tanış jurnalist işdaşlarından xeyli təbrik ismarıqları gəlmişdi. Hamısına gözücü nəzər salıb Kərkükdən gələn məktubu oxumağa başladı, qızı Burladan idi. Burla iki il idi Kərkükdə Füzuli Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatı və dilindən dərş deyirdi.

Mənim əzizlərim, ata, ana, Beyrək. Hamınızın Novruz bayramını təbrik edirəm. Hamınıza bu xoş gündə möhkəm cansağlığı arzu edirəm. Söz vermişdim ki, bu il Novruzu Bakıda birlikdə keçirəcəyik, nə yazıq ki, mümkün olmadı, sabah Urumçiyə uçuram, Mahmud Qaşqarlı Universitetinə dəvət ediblər. Oradan Moskvaya, Moskvadan da Baxçasarayə uçacam. Qasparalı İsmayıl Universitetində mühazirələrim var.

Məlik: – Zalımın qızı, dünyanın bu başından vurub o başından çıxır: o universitet sənin, bu universitet mənim – deyə düşündü və məktubun ardını oxudu.

TBuilki Novruz tətillərindən istifadə edib Bakıya gələ bilmədiyimə çox üzöldüm. Sizinçün burnumun ucu göynəyir.

Axı nə qədər bir-birimizi ekranda görə, bilgisayarla yazışa bilərik? Onu bilin ki, həmişə qəlbimdəsiniz. Sizi bərk-bərk öpürəm, – Burla.

Məlik təəssüflə düşündü ki, nə iyirmi yeddi yaşlı Beyrək, nə iyirmi beş yaşlı Burla hələ ailə qurmayıb, valideynlərindən babalıq-nənəlik sevincini əsirgəyiblər. Bilgisayarda bugünkü günlüklərin (qəzetlərin) mədəniyyət səhifələrinə ötəri nəzər saldı, bəlkə proqramında istifadə ediləsi xəbərlər var.

Yeni gün qəzeti may ayında Nabranda Xəzər – Qara dəniz uluslararası sinema festivalı haqqında məlumat verirdi. Bəli də, bu festivalları, ədəbiyyat, şer günlərini, mədəniyyət həftələrini, musiqi konkurslarını, teatr yarışlarını işıqlandırmağı çatdırı bilmirik, biri də burdan çıxdı. Nə qədər tədbir, bayram olar: Qobustanda üç ildən bir Dədə Qorqud törənləri, Muğanda iki ildən bir Koroğlu idman oyunları, Gəncədə Nizami günləri, Naxçıvanda Əshabi-Kəhf din mərkəzində Qafqazda İslam mövzusunda beynəlxalq elmi məşvərət, Dərbənddə Narınqala açıq səma teatrında tarixi tamaşalar festivalı, Şamaxıda Sabir günləri, Qazaxda Molla Pənah Vaqif və Səməd Vurğun günləri, Şuşada Vaqif, Natəvan və Cabbar Qaryağdıoğlu şer, musiqi məclisləri, Qəbələdə Yunis İmrə şöləni, Şəkidə gülüş şənlikləri, Lənkəranda Rəqs yarış, Mərdəkanda Sergey Yesenini anma günü, Təbrizdə Şəhriyar həftəsi, Ərdəbildə Xətai simpoziumu, Marağada muğam gecələri, Tovuzda, Salyanda, Tufarqanda aşiq dəyişmələri, di gəl çatdır, hamısında iştirak edə bilməsən də, hamısını mütləq işıqlandırmalısan ki, o biri kanallar qabağa düşməsin.

Oğuz günlüyü Novruz ərəfəsində türk dünyasından məlumatlar verirdi: Kazanda Rudolf Nuriyev teatrında Qara Qarayevin 3-cü simfoniyaUsı və Skripka konserti əsasında balet tamaşası hazırlanır, Parisdən ən avanqardçı xoreoqraf kimi tanınan Roje Düpon dəvət olunub. Türkmənistanda Nebitdağda Türkmən neftinin kəşf olunmasında böyük xidmətləri olan Azərbaycan neftçilərinə həsr edilmiş muzey açılıb.

Moskvada Avrasiya mənəvi məkanı və tarixi rus-slavyan – türk-tatar mədəni əlaqələri mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans işə başlayıb. İstanbulda Gürcüstan filmləri həftəsi keçirilir. Günlük İstanbulda belə bir Azərbaycan filmləri festivalının keçirilməməsinə görə irad tuturdu. İşçi çırağı günlüyündə tələb olunurdu ki, hökumət Kəlbəcərdə fəhlə dincərliliyinin tikintisinin ləngiməsinin səbəblərini izah etsin. Bu barədə Fəhlə Həmkarlar Birliyinin bəyanatı da dərc olunmuşdu. Azad AzərbaycanU günlüyündə sağ və sol partiyalara mənsub olan gənclərin Boz Qurd və Əməkçi futbol takımlarının sabahkı oyunu haqqında elan verilmişdi.

Məlik düşündü ki, indi hansı tərəf məğlub olsa, günahı hakimin üstünə yıxacaq. Çinar aylığı (jurnalı) iyul ayında Göygöldə Qafqaz rəssamlarının birgə sərgisinə hazırlıqdan reportaj dərc etmiş, Göygöl yolunda Əhməd Cavad abidə-bulağının şəklini vermişdi. Türk eli dərgisinin üz qabığında Nazım Hikmətin İstanbuldakı heykəli əks olunmuşdu, səhifələrində isə Şəkidə keçirilmiş talış mədəniyyət günlərindən rəngli şəkillər və Naxçıvanda açılmış ləzgi-avar xalq sənəti sərgisiylə bağlı illüstrasiyalar verilmişdi.

Odlar yurdu aylığında Qaradağ sinema şəhərciyinin dörd ən böyük studiyasında Azərfilm, Turanfilm, Xəzərfilm və Qobustanfilmdə çəkilən ssenarilər haqqında yazı vardı, Şeytanbazar həftəliyində isə həmişəki kimi Qaradağ sahil villalalarının sakinlərinin sinema ulduzları haqqında dediqodular dərc olunmuşdu. Məlik ərinmədi Pəri Cadu həftəliyinin saytına da nəzər saldı – yenə ulduz falları, tilsimlər, sehlər, cadular, hər növ esktrasenslərin proqnozları – öncədəndemələri. Məlik – XXI əsrdə də bütün bunları oxuyanlar, hətta bunlara inananlar tapılır – deyə düşündü. Doqquz mövsümU – yaz toplusu da çapdan çıxmışdı. Dəbdə olan modlar, geyimlər toplusuydu. Adını niyə Doqquz qoymuşdular?

Yadına düşdü kü, toplunun hər sayının üstündə –

GÖZƏLLİK ONDUR – DOQQUZU DONDUR – sözləri yazılır.

Azərbaycan ocağıU aylığı məlumat verirdi ki, Xankəndində Şirvanzadə erməni teatrında Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin Kamança pyesi tamaşaya hazırlanır. Məlik düşündü ki, nə yaxşı məhz barışa, anlaşmaya çağıran bu yüksək humanist qayəli əsəri seçiblər. Doğrudur, keçən ağır hadisələr hələ yaddaşlardan silinməyib və bəlkə uzun zaman unudulmayacaq, amma Ermənistanı, doğma dədə-baba yurdlarına qayıdan azərilərin və Dağlıq Qarabağdakı ermənilərin eyni ölçüdə hüquqları təmin olunandan sonra münaqişələrə ehtiyac qalmamışdı. Eyni hüquqlara Gürcüstandakı azərilər də malik olandan bəri, Gürcüstanın da ərazi bütövlüyü qarşılıqlı anlaşma və bütün milli azlıqların mədəni-iqtisadi tələblərinin ödənməsi şərt ilə bərpa olunandan bəri Cənubi Qafqazda da Şimali Qafqaz kimi tam bir sabitlik əldə olunmuşdu. Az bir zaman ərzində qarşılıqlı əməkdaşlıq nəticəsində quruculuq işləri bəhrəsini vermiş, işsizlik tamamilə aradan götürülmüş, ticarətin, sənayenin başqa sahələriylə yanaşı, turizm industriyası da sürətlə inkişaf etmişdi. İndi, doğrudan da, Qafqaz turist Məkkəsinə çevrilmişdi. Çoxlu turist şirkətlərindən ən böyük imkanlara ikisi malik idi – bir sıra ölkələrin şərikli İpək yolu şirkəti və Qafqaz-tur. Tİpək yoluU şirkəti Baykaldan BalkanaU adlı səyahət marşrutu təşkil edirdi. Marşrutun bir ucu Baykal göstərilə də, bəzi hallarda bu marşrut Yakut Saxa elindən, yaxud Monqolustanda Orxon abidələrindən başlanır və Qüzey Kıprıs Türk Cümhuriyyətində bitirdi. Əlbəttə, uçaq marşrutları da vardı, amma çox vaxt turistlər qatarla, ya avtobuslarla səyahət etməyə üstünlük verirdi. Üç ox ekspres qatarı sənişinləri Doğu Türküstandan, Altaydan, Qazaxstandan, Orta Asiyadan Xəzər sahillərinə gətirir, burada Azərbaycan və Türkmənistan azman bərələri qatarları, avtobusları tərkinə alır və Bakının Türkan limanına çatdırırdı. Buradan isə ya Bakı-Tiflis-Batım Sırp atabanıyla

Türkiyəyə və oradan Avropaya, ya Bakı – Xudafərin – Sədərək – İqdir yoluyla yenə də Türkiyəyə, oradan Avropaya səyahət davam edirdi. Qafqaz-tur şirkəti isə Qara dəniz sahillərindən Xəzər sahillərinə, Neft daşlarından Bakurianiyə, Elbrusdan, Tiberdadan, Dambaydan Göyçə gölünə, Dilicana uzanan yollarla turistlərə bir aylıq rahat və xoş səyahət təklif edirdi.

Turistlərə yadigar suvenirlər kimi Qubalı ustalarının düzəltdiyi metal döymələr, Quba xalçaları, Lahıc misgərlərinin məmulatı, Şəki ipəkləri, Basqal kəlağayları, Gürcüstan çaxırları, Erməni konyakları hədiyyə edilirdi.

Məlik Bildiriş bülleteniUnə göz atdı. Mirzə Fətəli Axundzadə adına Dövlət dram teatrında Hüseyn Cavid pyesləri həftəsi uğurla davam edirdi. Üzeyir Hacıbəyli Dövlət Opera Balet teatrında Milanın La Skala teatrının solistlərinin qastrolları haqqında anons vermişdi. Hüseynqulu Sarablı Muğam teatrında Yeddi muğam silsiləsində həftənin hər günü bir dəstgah səslənəcəkdi – Çahargah, Segah, Rast, Şur, Bayatı Şiraz, Humayun, Şüştər... Hüseyn Ərəbli səhnəsində, gürcü teatri Şekspirin Koriolan pyesini göstərəcəkdi, Sinema-klubda Çaplin-Fellini filmləri retrospektivi başlanırdı.

Qara Qarayev musiqi mərkəzində, Niyazi konsert salonunda, Fikrət Əmirov oda musiqisi evində, Tofiq Quliyev estrada teatrında, Rəşid Behbudov Mahnı teatrında, Vəqif Mustafazadə caz-klubunda bayram konsertləri, İçəri şəhər teatrlarında Orta oyunu, Qaravəlli, Kilimarası, Zorxana, Şəbih tamaşaları və etnoqrafik bayram oyunları, Şah İsmayıl Xətai tarix muzeyində, Nizami ədəbiyyat muzeyində, Sultan Məhəmməd Milli rəsm qalereyasında, Hacı Zeynalabdin Tağıyev dünya mədəniyyəti muzeyində, Səttar Bəhlulzadə çağdaş sənət muzeyində, İlkəl sənət muzeyində, Ziya Bünyadov Ordu muzeyində, Həsən bəy Zərdabi və Mikayıl Müşfiq kitabxanalarında bayram sərgiləri açılırdı.

Məlik elektron yaddaş kitabçasında qeydlər etdi, əlbəttə, hamısına getmək, hamısını seyr etmək, hamısını dinləmək

imkanı yox idi, odur ki, çeşidli teatrları, muzeyləri əməkdaşları arasında bölüşdürdü – hərəsinə birini göndərəcəkdi, özü isə mütləq vaxt tapıb Qorqud dağının ətəyində açıq səma altında yerləşən İlkəl sənət muzeyinə getməlidir. Deyirlər ki, oranın ekspozisiyasına Lerikdən yeni tapılmış daş at, qoç heykəlləri əlavə edilib – nə isə ayrı aləmdir. Mütləq gedib baxmalıdır. Vaxt eləyə bilir ki... Heç İçəri şəhərdəki Xalq sənəti muzeyinin yeni açılmış şöbələrində – zərgərlik, misgərlik, şəbəkə, dulusçuluq, təkulduz, xəttatlıq muzeylərinə də baş çəkə bilməyib. Dünən Puşkin mədəniyyət evində Dostoyevskinin "Karamazov qardaşları romanının ikinci nəşrinin təqdimatı" olub. Nə yazıq ki, vaxt tapıb bu romanın yeni tərcüməsini oxuya bilməyib. Heyf ki, keçən həftə akademik Landau Yəhudi mərkəzində Abram Qubermanın Azərbaycanda dini dözümlülük dəyərləri məruzəsini də dinləyə bilmədi. Macal tapa bilir ki...

Behzad İran mədəniyyət evində Hafiz Şirazi gecəsinə dəvət etmişdilər, ora da gedə bilməmişdi. İran artistlərinin ifasında fars dilində Hafizi dinləməyin öz ləzzəti var.

Video-telefonun zəngi çalındı. Məlik dəstəyi qaldırdı və kiçik ekranda Aypərinin bir qədər narazı çöhrəsini gördü. Salam-kəlam, hal-əhval və bayram təbriklərindən sonra Məlik: – Gözümə bir təhər dəyirsən – deyə xəbər aldı, – qanın niyə qaradır?

Aypəri: – Qanım qara olacaq da, – dedi, – Bakıdan bəzi dekorları yubadıblar. Tamaşanı Novruz bayramına çatdırma bilmədik.

Aypəri bir neçə həftəydi ki, Təbrizdəydi. Əbdülqədir Marağayi teatrında Koroğlu operası yeni quruluşda hazırlanırdı, rəssam kimi Aypəri dəvət olunmuşdu. İlk tamaşanı bayramda vermək istəyirdilər və budur bax, Çənlibel səhnəsinin dekorları gəlib vaxtında çatmamışdı.

Məlik Aypərini fikrindən yayındırmaq üçün, söhbəti dəyişdi: – Nə oldu, Nigar tapdınız? – deyə soruşdu.

Tapdıqlarını bilirdi.

Aypəri: – Bəs deməmişdim sənə, axır ki, tapdıq, – dedi, – Urməvi Konservatoriyasının 3-cü kurs tələbəsidir. Səhnə təcrübəsi azdır, amma səsi pis deyil, – yenə əvvəlki söhbətə qayıtdı:

–Gör sən Allah, hər şey hazır idi, gör işimizi necə pozdular. Axı demişdim onlara Qırat marşrut avtobuslarıyla göndərin dekorları, yox, pula qənaət ediblər, Düratla göndəriblər, odur ki, gecikir, – hec cür sakit ola bilmirdi.

Məlik: – Əşi, kefini pozma, – dedi, – şər deməsən, xeyir gəlməz. Bir yandan elə yaxşı oldu, bir həftə sonra ilk tamaşaya mən də gələrəm Təbrizə.

–Hökmən Qıratla gəl.

–Mənim o qədər vaxtım hanı? Səhər uçağıyla gəlib, gecə uçağıyla qayıdaram. Beyrək zəng eləmişdi, Burladan da ismarıq var. Urumçiyə uçar.

Aypəri: – Bilirəm, – dedi. – Mənə də ismarıq göndərib. Beyrək də zəng eləmişdi. Deyir Şuşada axır çərşənbə qiyamət olub. Burda da çox təmtəraqlı keçdi. Gecələr Eynal-Zeynal dağında qalanmış tonqallar elə gözəl görünür ki... Bir-iki eskiz də çəkdim. Sabah da Ərkin təpəsində məşəl yandırılacaq.

Məlik: – Bilirəm, – dedi. – Bildir ordan veriliş hazırlamışdım, yadında deyil? Aypəri: – Əlbəttə, yadımdadır, – dedi. – Yaxşı, di salamat qal. Bir də bayramını təbrik edir, öpürəm – indi Aypərinin kiçik ekrandakı çöhrəsində xoş bir təbəssüm vardı.

Məlik liftlə birinci mərtəbəyə endi, həyəətə çıxdı, paltosunun cibindən pultu çıxartdı və qarajının qapısına tərəf tutub düyməni basdı. Qarajın qapıları açıldı. Pultun ikinci düyməsini basıb qarajdakı avtosunun qapılarını açdı. Məlikin avtomobili TCeyranU idi. Beyrəklə Aypəri nə qədər ısrar eləsələr də, Maral almırdı. Beyrək özü neçə ildə ki, Maral sürürdü və atasına da bu avtomobilin məziyyətlərini tərifləməkdən yorulmurdu. Amma daha ucuz olsa da, qıvrıq, çevik Ceyran markası Məlikin işinə daha çox yarayır. Maral avtomobilini

Ford firmasının yardımıyla tikilmiş Gəncə avtomobil fabriki, Ceyranı Fiat firmasının iştirakıyla qurulmuş Sumqayıt fabriki istehsal edirdi.

Məlik avtomobilini işə salıb qarajdan çıxdı, pultla qaraj qapılarını bağladı. Həyətdən sola burulub Şeyx Məhəmməd Xiyabani prospektinə tərəf sürdü. Məlikin mənzili Bakının Bayat məhəlləsində idi. Hansısa kitabda oxumuşdu ki, bir vaxtlar bura 8-ci kilometr adlanırmış. Əcəb qərribə addır – niyə 8-ci kilometr, hardan 8-ci kilometr, yəni hardan hesablamağa başlasan, bura gəlib səkkizinci kilometr çıxır. Ümumiyyətlə, şəhərin müxtəlif mikrorayonlarına (o vaxt bu əcaib sözü işlədirmişlər) 1-ci, 2-ci, nə bilim, neçənci mikrorayon deyərlərmiş. Buralarda tikilən evlərin görünüşünü də Allah göstərməsin (Məlik köhnə sinema arxivində, xronikalarda görmüşdü onları). Məlik şəhərin indiki məhəllələrinin adlarını bir-bir yadına saldı, – Əfşar, Qacar, Qaşqay, Şahsevən, Kəngər, Bayandır, Borçalı, Zəngəzur, İqdir. Amma nə deyirsən de, Məlikin yaşadığı Bayat məhəlləsi onun gözündə bütün başqalarından səfəli idi. Elə onun yaşadığı otuz mərtəbəli binanın arxasından başlanan Qara yazı parkı, parkın içindəki Uçan su şalələri nəyə desən dəyər.

Məlik cib telefonunu çıxarıb Ankaraya, sonra Nyu Yorka, Moskvaya və Tehrana, çoxdan tanıdığı və daima internetlə əlaqə saxladığı telejurnalist dostlarıyla danışdı. Çox qabaqdan onların razılığını almışdı ki, SNN, TRT, Moskvanın Avrasiya və Tehranın İrani-növ kanalları da Azərbaycanda keçirilən Novruz bayramının görüntülərini mütləq başqa TV-lərdən deyil, Çağdaşdan alsın. Bu həm Çağdaşa yaxşı reklam idi, həm də xeyli gəlir gətirəcəkdi. O biri kanalların rəhbərlərinin bağı çatlayacaq, – Məlik gülümsündü, – ayıb olsun – deyə belə xüdbin fikirlərə görə özünü məzəmmət elədi və – amma yəqin onlar da bir şey fikirləşiblər – deyə sakitləşdi. Axı o biri TV-lərdə işləyənlərin çoxusu da yüksək peşəkardılar və onun yaxın dostları idi.

Xiyabani prospektindən Çanaqqala meydanına çıxdı, bu meydanda ucalan Kamal Atatürkün möhtəşəm heykəlinin yanından burulub Qaraqoyunlular bulvarına girdi.

Qaraqoyunlular bulvarı Bakının yeddi ən məşhur bulvarından biri idi. Qara şəhər zavodları şəhərdən kənara Üçtəpə tərəflərə köçürüləndən sonra Xəzər bulvarı Bayıldan Zığa qədər uzanırdı və Ginnesin kitabına düşmüşdü – bu sahil şəridi dünyada ən uzun bulvar idi. Cəfər Cabbarlı meydanından Nərimanov prospektinə qədər uzanan Füzuli bulvarı isə şəhərin ən şık, dəbdəbəli bulvarı sayılırdı – ən bahalı mənzillər, ən şık otellər burada yerləşirdi. Həçansa Respublika sarayı adlanan Füzuli sarayı da burda idi, Dram teatrı da, Opera teatrının yeni binası da. Sağ və sol tərəfdən şəhərin ən iri sinemaları Aynur, DalğaU, Cəfər Cabbarlı şəhər teatrı, saysız-hesabsız sərgi salonları nəzərə çarpırdı. Əlibəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağaoğlu küçələrinin Füzuli bulvarında kəsişdiyi yerdə bu iki dost mütəfəkkirin qoşa heykəli qoyulmuşdu.

Füzuli bulvarı da Xəzər bulvarı boyu uzanan Xəzər prospekti kimi gecələr o qədər gur çıl-çıraqlı idi ki, yəqin bu işıq seli göyün yeddi qatından, kosmik gəmilərdən də görülüb seçilərdi.

Qarabağ bulvarı əksinə, daha sakit və kədərli idi. Bu bulvar boyu yerləşmiş anıtlar orijinallığı ilə seçilirdi. Qarabağ döyüşlərində həlak olmuş naməlum şəhidin məzarı üstündə yanan əbədi od qədim ocaqlar şəklində düzəldilmişdi. Xocalı müsibətinin anıtı – yerlə-yeksan olmuş xarabalıq, yanıb-qaralmış daş qalaqları, kösöylərdən ibarət idi və bu daşların, kösöylərin arasından torpaqdan daima tüstü süzülüb qalxırdı. Hər saatdan bir səslənən musiqi, Fikrət Əmirovun TŞURU simfonik muğamından bir parça anıtın təsir gücünü bir az da artırırdı. Dikuçar faciəsinin anıtı da qeyri-adi idi – parçalanıb yanmış metallik dikuçarın yarıqları arasında həlak olanların sifətləri həkk olunmuşdu. Və nəhayət, bütün bu acı xatirələrin təsəllisi kimi Qarabağ dəmir yolu vağzalının qarşısında

möhtəşəm Zəfər Tağı ucalırdı.

Son illər Bakıda qoyulmuş müxtəlif abidələr və anıt yerləri arasında Məlik ən çox Qarabağ bulvarında yerləşənləri bəyənirdi, bir də Millət meydanında ucalan Dirəniş abidəsini. Biləcəri tərəfdən 20 Yanvar prospektiylə şəhərin mərkəzinə tərəf irəliləyərkən Millət meydanında, haçansa XI Qızıl Ordu abidəsinin yerində nəhəng bir tankın arxa tərəfini görürdün. Tank sanki at kimi şahə qalxmışdı. Qarşı tərəfdən baxanda isə yalın əlləriylə bu tanka qarşı çıxmış insanların gücüylə tankın qabaq tərəfinin havaya qaldırıldığını görürdün. Millət meydanında ucaldılmış Dirəniş abidəsi də, 20 Yanvar prospekti boyu insanların həlak olduqları nöqtələrdə çəkilmiş qərənfil şəkilləri də o uzaq illərin hələ də yaraları qövr edən müsibətini yada salırdı.

Azərbaycan sinemasından Kukla teatrına qədər açılmış Yeddi gözəl bulvarı isə boyu sarıdan ən qısa, amma turistləri ən çox cəlb edən bulvarlardan idi. Buradakı bahalı dükənlər, Yeddi gözəl mod teatrı, sərgi salonları və restoranlar sanki bir-biriylə bəhsə girərək daha yaraşılıq, daha cazibədar, daha cəlbədicə olmağa çalışırdı. Amma bu bulvarda turistləri ən çox cəlb edən Yeddi gözəl fəvvarələri idi. Yeddi iqlimdən yeddi gözəlin rəngbərəng fiqurları axşamlar işıq effektləri vasitəsilə sanki Qara Qarayev musiqisinin müşayətilə rəqs edirdilər. Turistlər bir də Bakıya qayıtmaq üçün fəvvarələrin hovuzuna qəpik-quruş atırdı. Qonaqları cəlb edən ikinci yer Cəfər Cəbbarlı meydanındakı qüllə idi. Keçmiş Sabunçu vağzal dəmir yol durağı kimi istifadəsiz qalandan sonra indi bu binada Arşın mal alan Mədəniyyət və Ticarət Mərkəzi açılmışdı. Binanın qüllədəki pəncərələrindən hər gün gündüz saat on iki tamamda Üzeyir musiqisinin sədaları altında TArşın mal alanU operettasının rəngli saxsılardan düzəldilmiş personajları çıxıb meydana toplaşanlara baş əyirdilər.

Araz bulvarı Vahid Azərbaycan meydanından başlayırdı. Səlcuq stadionu (əsaslı dəyişdirilmiş və genişləndirilmiş

keçmiş Respublika stadionu) qarşısında üç böyük Səlcuq hökmdarının – Sultan Tögrülün, Alp Arslanın və Məlik şahın at belində heykəlləri ucaldı. Stadion girişinin sağ tərəfində Tofiq Bəhramov adına İdman muzeyində Azərbaycan idmançılarının qırxdan artıq Olimpiya və dünya çempionu medalları, saysız-hesabsız prizlər nümayiş etdirilirdi. Meydanın qarşı tərəfində bir yanda Savalan, o biri tərəfdə Şahdağ otellərinin qarşısında Azərbaycan tarixinin on iki məşhur dövlət xadiminin heykəlləri qoyulmuşdu – Aranşah Cavanşir, Qızıl Arslan, Şirvanşah İbrahim, Cahanşah Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu Uzun Həsən, Şah İsmayıl Səfəvi bir tərəfdə, Nadir şah Əfşar, Qarabağlı Pənah xan, İbrahim xan Cavanşir, Şəkili Hacı Çələbi xan, Qubalı Fətəli xan, Gəncəli Cavad xan o biri tərəfdə. İki tərəfin arasından isə Araz bulvarı başlanırdı. Araz bulvarında Güney və Qüzey Azərbaycanın istiqlal mübarizəsinin altı obeliski – Tikili daşı ucaldılmışdı. 1905-1906-cı illər Səttarxan hərəkətinə həsr olunmuş Məşrutə obeliski, 28 Mayıs – Cümhuriyyət obeliski, Xiyabani hərəkətinin Azadistan obeliski, 1945-ci il 21 Azər obeliski, 1991-ci il Qüzey Azərbaycanın müstəqillik obeliski və Xudafərin – Qovuşma obeliski.

Yeddinci məşhur bulvar Aşıqlar bulvarı idi ki, Məlik avtosunda həmin bulvarın girəcəyinə yaxınlaşırdı. Hər səhər işə gedəndə avtosunu burada əyləyər, bulvarda yarım saat piyada gəzərdi. Haçansa Ermənikənd bulvarı adlanan bu bulvarın girəcəyində Aşıq Ələsgərə həsr olunmuş abidə qoyulmuşdu. Daha doğrusu, Ələsgərin TÇərşənbə günündə çeşmə başında, gözümlə bir alagöz xanıma düşdüU misralarının motiviylə düzəldilmişdi bir abidə. Bir çeşmə qurulmuşdu, çeşmə başında Aşıq Ələsgərin və onun çərşənbə günü rast gəldiyi alagöz xanımın surətləri yaradılmış, o məşhur qoşmanın bəndləri həkk olunmuşdu. Məlik Aşıqlar bulvarı boyu irəlilədikcə bulaqların üstündə uşaqlıqdan əzbər bildiyi misraları həvəslə bir də oxuyurdu.

Qurbanı der: könlüm bundan sayırdı,

*Nə etmişəm, yarım məndən ayırdı,
Ayrılıq mı çəkmiş boynu ayırdı,
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni.*

*Qaracaoğlu, çox ağladım, gülmədim,
Aradım, dərdimə dərman bulmadım,
Bunca gündür bir minnətə gəlmədim,
Kərəm eylə məhzun göndərmə məni.*

*Dağların qarından bəyazdır sinən,
Üstünə yığılıb öləsim gəlir.*

*Duman, gəl get bu dağlardan,
Dağlar başı bar eyləsin,
Nə gözlərim səni görsün,
nə könüm qubar eyləsin.*

*Aşiq Qarabağlıdı,
Xalın qara bağlıdı,
Nə gedən var, nə gələn
Yollar qara bağlıdı.*

*Belimizdə qılıncımız kirmani,
Daşı dələr mizrağının dəmrəni.
Haqqımızda dövlət vermiş fərmanı,
Fərman padişahın, dağlar bizimdir.*

*Məleykə boyludu, şirin ləhcəli,
Əzəldən tamaşa olan bu dünya.
Qoca cadugərdi, aldadar səni,
Cavanlıq donunda qalan bu dünya.*

*Ölüm haqdı, çıxmaq olmaz əmirdən
İpək tora həlqə salma dəmirdən,
Aydı, gündü gəlib keçər ömürdən,*

Tələsirik, görən yaza nə qaldı.

*Bir gün ölsəm, hamı deyər yazıqdır,
Canı yanan ya bir olar, ya iki.
Yarın bağçasında güllər açılmış,
Dərsəm öldürərlər, dərməsəm ölləm...*

*Gün ikindi, axşam olur,
Gör ki, başa nələr gəlir,
Veysəl gedər, adı qalar,
Dostlar məni xatırlasın.*

Hər aşığın öz çeşməsi vardı və hərəsinin üstündə onun sözləri həkk olunmuşdu: Aşıq Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Pir Sultan Abdal, Sarı Aşıq, Qaracaoğlu, Dadaloğlu, Əmrah, Aşıq Alı, Aşıq Bəsdı, Molla Cuma, Aşıq Veysəl...

Məlik düşündü ki, nə yaxşı bu dərd, niskil, qəm – aşiq qoşmalarında, gəraylılarda, bayatılarda, Füzuli qəzəllərində, neçə-neçə əski şairin yanıqlı şerlərində, Segahın, Şüştərin, Humayunun hüznündə əbədi həkk olunub qalıb. Çünki öz ömrün də, xalqının günü-güzəranı da nə qədər qayğısız keçir-keçsin, insanın bəzən qüssəyə, kədərə, həsrətə də ehtiyacı olur. Bəlkə indi, bizim bütün ağrı-acılarımız ötənlərdə qaldığından qəlbləri sarsıdan ədəbiyyat da yarana bilmir. Bir-birindən nəfis kitab nəşrləri, bir-birindən parlaq aylıqlar, həftəliklər... Amma insanın könlünü titrədən əsərə nə yazıq ki, rast gəlmirsən. Bəlkə bu da firavanlığımızın bədəli, əvəzidir. Kim bilir?

Adəti üzrə hər bulaqdan bir qurtum içib avtomobilinə qayıtdı, Aşıqlar bulvarından Firudin İbrahimi küçəsinə buruldu, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə heykəlinin, Qaçaq Nəbi İdman sarayının, Şeyx Şamil bağının yanından ötüb Gəncə meydanına çıxdı. Burada 20-ci ilin Gəncə üsyanına həsr olunmuş abidə ucalırdı.

Səməd Vurğun bağının düz qənsərində – Bülbül bağında böyük sənətkarın heykəli ucaldılmışdı və üzbəüz duran bu iki

heykəl, şairin və müğənninin heykəlləri – sanki bir-birini salamlayırdı.

Qarşısında Əliağa Şıxlının və Səməd bəy Mehmandarlıının qoşa heykəlləri ucaldılmış Hərb Akademiyasının yanından Füzuli bulvarına çıxdı.

Füzuli bulvarında Opera teatrının yeni binasına nəzər saldı. Operanın fasadında yeddi iri pəncərədə yeddi rəngbərəng vitraj çəkilmişdi – Leyli və Məcnun, Şah İsmayıl, Aşıq Qərib, Koroğlu operalarına, Qız qalası, Yeddi gözəl, Min bir gecə baletlərinə həsr olunmuş əlvan vitrajlar gecələr daha cazibədar görünürdü. Memar və rəssam bu vitrajları, teatrın qarşısındakı iri hovuzu elə yerləşdirmişdilər ki, rəngli – şüşə şəkillər qarşıdakı hovuzda da əks olunurdu.

Məlik Əbülfəz Elçibəy prospektinə çıxdı, Durnalar parkının yanından keçdi. Durnalar Parkında Vəqif və Vidadinin birgə heykəlləri sanki uzaqlara uçub gedən durna qatarının seyrinə dalmışdı.

Səfəvilər prospektinə çıxdı, Qızılbaşlar meydanından keçdi, Şəhidlər dağı istiqamətində irəlilədi.

Dağın 20 yanvar, Qarabağ şəhidləri və 1918-ci il mart Qurbanları cərgələrindən aşağıda yerləşən Şəhidlər muzeyinin eksponatları, şəkilləri, fotoları, sənədləri XX əsrdə xalqın başına gətirilən bütün müsibətləri əks etdirirdi. 1905, 1918-ci illəri mart, 1920-ci il aprel, 1921-ci il Xiyabani hərəkətinin tar-mar edilməsi, 1937, 1946-cı illər 21 Azər, 1990-cı il – Qara yanvar, Baqanis Ayrım, Qukark, Xocalı faciələri...

Ana Yasa küçəsindən bu muzeyə qalxan pilləkənlərin iki tərəfində, açıq havada – terrorçu cinayətlərinin nəticələri – musiqiçi Rafiq Babayev həlak olduğu metro vaqonunun, Sumqayıt yolunda alimlərin tank tırılları altında əzilmiş Jiqulisinin, Qanlı yanvarda gülləbaran edilmiş təcili yardım maşınının, Yevlax yolunda partladılmış sərnəşin avtobusunun qalıqları nümayiş etdirilirdi.

Məlik Şəhidlər dağının yuxarı girişindən yoxuşla iş yerinə

çatdı, avtosunun açarlarını qaraj xidmətçisinə tapşırdı, avtomobili içəri salacaqdı.

Hələ xeyli vaxtı vardı. Yenidən ucaldılmış və bütün Yaxın Şərqdə ən uca qüllə sayılan TV qülləsinin aşırı sürətli liftiylə yuxarı qalxıb Bulud restoranına daxil oldu.

Bulud restoranı qüllənin ən üst qatında yerləşirdi və aramla hərlənirdi – yarım saat ərzində Bakının və bütün ətrafların mənzərəsini seyr edə bilərdin. Bulud restoranından da yuxarı Buludüstü kafesi vardı, amma o açıq havada idi, hələ bu ilıq mart günündə orada oturmaq olmazdı.

Restoran öz oxu ətrafında dövr etdikcə Məlik şəhər yeməyini yeyir, ətirli Astara çayı içir və hər gün seyr etdiyi doğma şəhərinə baxdıqca baxırdı.

Əvvəlcə müştəri gözüylə Azadlıq meydanına baxdı. Bir neçə telekamera bu gün orda qurulmuşdu.

Keçmişlərdə Hökumət evi adlanan bina indi Odlar sarayı adlanırdı. Sarayın dörd qülləsinin üstündə dörd tərəfdən on altı daimi məşəl yanırdı – bu məşəllər Qüzey və Güney Azərbaycanın on altı tarixi ərazisini, – vaxtilə xanlıqlar adlanan əraziləri təmsil edirdi – sağ cinahda Bakı, Gəncə, Qarabağ, Şirvan, Şəki, Naxçıvan, Lənkəran və Quba, sol cinahda Təbriz, Ərdəbil, Zəncan, Marağa, Urmiya, Qaradağ, Maku və Xoy.

Şəhidlər dağının üstündə də (deyilənə görə, bir vaxtlar burada Kirov adlı bir inqilabçının abidəsi varmış) üç məşəl – Bakının rəmzi – şölələnirdi.

Bulud restoranı aramla hərləndikcə Məlik şəhərin beş girişində də yanan üçlü məşəlləri görə bilirdi. Balaxanı və Suraxanı şoselərinin kəsişdiyi yerdə, Xırdalan şosesində – Sulutəpədə, Lənkəran şossesində – Qaradağda, Sahil yolunda – Türəkəndə, bir də dənizdə, Böyük Zirə və Kiçik Zirə adalarının arasındakı haçansa Makarov bankası adlanan qaldırımında. Xəzərin səthi yenidən bir qədər aşağı düşəndən sonra bu qaldırım da, Səbəyelin qalıqları da üzə çıxmışdı və Üç çirəyin birini də bu qaldırımında – şəhərin dəniz qapısında qurmuşdular.

Bulud hərlənib elə bir baxış nöqtəsinə çatmışdı ki, indi Nərgiz adası ovuc içi kimi görünürdü. Məlik xatırladı ki, bir vaxt bu adanın adı haqqında qızgın mübahisələr olmuşdu. Nargin adını dəyişəndə adanın keçmiş adına – Böyük Zirəyə etiraz olundu, Xəzərdə bir neçə Zirə adlı ada var, çaş-baş düşəcək, – dedilər. Sonra kimsə xatırladı ki, indi çoxdan unudulmuş Anar adlı bir yazıçının hekayəsində bu ada Nərgiz adlanır. (Bu Anar, deyilənə görə, o vaxt mövcud olan Yazıçılar Birliyinin sədri olub, sonra ömrünün axırınadək Suraxanı-Əzizbəyov avtobusunda konduktor işləyib).

Nə isə bu ad qəbul olundu, həm köhnə Nargin adına yaxın idi, həm də burda hər il Çiçək bayramları keçirildiyinə görə. İndi Nərgiz adası Xəzər hövzəsinin ən məşhur dincərlilik və əyləncə yeri idi. Buna da vaxtilə etirazlar olmuşdu. Bu adanın faciəvi keçmişi var, sovet dönməndə nə qədər günahsız insanı burada güllələyib dənizə atıblar, – deyirdilər. Və məhz elə buna görə də bu adada repressiya qurbanlarına abidə ucaldılıb. Bu müddəaya qarşı da dəlil gətirirdilər ki, həmin insanlar elə bu arzularına görə – milləti azad, xoşbəxt, şad görmək istədiklərinə görə qurban gediblər. Bu günün insanları uşaqlar və böyükklər burada xoş istirahət edəcək, əylənəcək, sevinəcəklərsə, elə bu da qurban getmişlərin ruhunu şad edəcək. Hər nəysə təklif qəbul olundu və indi buradakı, uşaqlar və böyükklər üçün əyləncə yerlərinə gəmilərlə, katerlərlə, xüsusilə yaz və yay aylarının bazar günlərində minlərlə insan gəlirdi. Adanın ən uca nöqtəsində Şeytan-çarxı – Karusel o qədər böyük idi ki, hətta Xəzər bulvarından, Bayıldan, Zığdan və əlbəttə, bax burdan – TBuludU restoranından aydınca görünürdü. Şeytan çarxı göy qurşağının yeddi rəngində idi və şəhərdən baxanda yarısı adanın o tərəfində qaldığına görə bu tərəfdən, doğrudan da, yeddi rəngli göy əyrisini xatırladırdı. Çarxda əylənənlər hündürə qalxdıqca bütün ada, dəniz, uzaq şəhər aydın görünürdü. Bu nöqtədən adanın düz yerində əlvan gül-çiçəkdən düzəldilmiş Azərbaycan xəritəsi daha qəşəng görünürdü.

Min bir gecə, Ömər Xəyyam, Bəhlul Danəndə əyləncə

mərkəzləri səhərə qədər maraqlı proqramlar, konsertlər təqdim edirdi. Vətəgə restoranında yalnız Xəzərin və Kürün balıqları deyil, dünyanın hər yerindən gətirilən okean, dəniz, göl və dağ çaylarının nemətlərini dadmaq olardı.

Matəm günlərində təbii ki, adada bütün əyləncə yerləri qapanırdı. Bura gələn müxtəlif heyətlər Repressiya qurbanları abidəsi önünə əklillər qoyur, anma duruşunda durur və adanın dörd tərəfindən dənizə çiçəklər səpirdilər.

Adaya şəhərdən adi günlərdə iki saatdan bir, bazar günləri hər saat yola düşən dəniz tramvaylarıyla getmək olardı. Qızıl balıq, Ağ balıqU, Ala balıqU, Şahmaya, SazanU adlı dəniz travmayları, taksi-katerlər, matorlu, yelkənli və avarlı kirayə qayıqlar şəhərdən-adaya, adadan-şəhərə şütüyürdü. Əlbəttə, şəxsi yaxtaları – təknələri olanlar da istədikləri vaxt adaya gələ bilərdilər, amma küləkli havalarda buna icazə verilmirdi. Şəxsi təknələr Bayıl burnunda yaxt-klubun körpülərində lövbər salmışdı. Bir-birindən fərqli, əlvən və göyçək təknələr gül bağçasını xatırladırdı. Amma bu səmtin ən yaraşığı nəhəng gəmisini – üç ağ yelkənli qədim üslubda düzəldilmiş gəmi-otel idi. Adı da elə Yelkən idi. Qapalı yerlərində və göyertəsində yay və qış restoranları işləyirdi.

Bulud bir qədər də hərlənmiş və indi Bayıl yüksəkliyi aydın görünürdü. Bu yüksəkliyin ən uca yerində möhtəşəm Çənlibel qala-oteli yerləşirdi. Qalanın damında şəhərin və dənizin hər yerindən görünən bir heykəl ucalırdı – Qıratın belində Koroğlu heykəli.

Yalnız Nərgiz adasına deyil, Xəzərin başqa adalarına (onların çoxunda dincərliklər, çimərliklər və dəniz havası müalicəsinə möhtac olanlar üçün xəstələr evləri qurulmuşdu) şəhərin müxtəlif yerlərindən getmək olardı. Hətta bəzi nisbətən iri vapurlar Bakıdan çıxıb Salyana qədər gəlir, oradan Kür boyu Yevlaxadək, ya da Araz boyu üzürdülər. Bu da türistlərin sevdikləri marşrutlardan idi. Xəzərdə üzən iri Azərbaycan gəmiləri Dədə Qorqud, Nizami Həştərxana, Ənzəliyə,

Mahaçqalaya, Qazaxstan və Türkmənistana gedib-gəlirdilər. Adi sənişin daşıyan, yaxud turizm kruizlərinə çıxan gəmilər Bakı dəniz limanından gedib-gəlirdisə, dəniz tramvayları daha çox ya Bayıl burnundan, ya da bulvardakı Xəzər muzey-akvariumun körpüsündən yola çıxırdı. İstifadədən çıxmış böyük şelf-qazma qurğularından biri bura gətirilib sahilə bənd edilmişdi və qurğunun müxtəlif mərtəbələrində Xəzər muzeyinin tarix, gəmiçilik, balıqçılıq, neft bölmələri, suyun altında – divarları sukeçməz qalın şüşəli salonlarda akvarium yerləşdirilmişdi.

Bulud hərənib baxış nöqtəsini keçmiş İliç buxtası adlanan əraziyə tuşlamışdı. Neftçilərin çoxdan tərk etdikləri bu iri ərazini indi amerikalıların qurduqları Disney nağıl dünyası tutmuşdu. Disney şirkətiylə uzun danışıqlar və müəyyən maddi güzəştlərin hesabına bu yerin adı məhz Azərbaycan tükcəsində qəbul edildi: Disneyland, ya Disneyuord yox, – Disney nağıl dünyası. Məşhur Disney personajlarıyla bir sırada Cırtanın, Divlərin, Pərilərin, Kəpəgirən qarıların, sehrbaz dərvişlərin, Güləndə ağzından gül tökülən Gül Qəh-qəh xanımın, Ovçu Pirimin, Armudan bəyin, Qaraqaşın, Göyçək Fatmanın da məzəli fiqurları elektron idarəetmələr vasitəsilə yüz cür oyun çıxarıb uşaqların sonsuz sevincinə səbəb olurdu.

Burda Qorqud dağına kanat yolu çəkilmişdi. Qorqud dağının şəhərə baxan yamacında Qızıl çadırdə restoran, alaçıq, dəyə, muxuru şəklində içi komfortlu otaqlarda isə Qorqud otelinin ayrı-ayrı nömrələri yerləşirdi. Dağın Şıx çimərliyinə baxan səmtində Ağ Çadırdə dastan teatri və yenə də alaçıq-odalar vardı. O tərəfdəki böyük Təpəgöz mağarası da çocuqların sevimli əyləncə yerlərindən idi. Burada elektron cihazlarla idarə olunan nəhəng Təpəgöz fiqurunu görəndə uşaqlar azacıq vahimələnir, sonra Təpəgözün çıxardığı oyunlardan həzz alıb doyunca gülüşürdülər.

Bulud hərəkət etdikcə Qorqud dağının zirvəsi daha yaxşı görünürdü. Bu zirvədə ucalan nəhəng Dədə Qorqud abidələr

kompleksinin siluetləri aydın seçilirdi. Dədə Qorqud kompleksi beş ayrı heykəl-süjetdən ibarət idi. Qopuzlu Dədə Qorqud özü, yağıları at belində zəbun edən Salur Qazan, Qırx incə belli qızla Burla xatun, bağlandığı böyük ağacı köklü-köməcli yerindən çıxaran Qaraca Çoban və Beyrəklə Banuçiçək.

Bulud hərlənir və Məlik burdan görə bilmədiyi, amma qarış-qarış gəzdiyi yerləri xəyalında canlandırırdı. Səngəçaldan çıxan dəniz tramvayları Qaradağ, Şıx çimərliyi, Bibi-Heybət, Bayıl və şəhərin mərkəzindəki duraqlardan keçərək Əhmədli, Günəşli, Zığ, Hövsan, Türkandan ötüb son dayanacaqlarına – Şah dilindəki yüzüncü buruğa çatırdılar. Uzun illər istifadəsiz qalmış 100-cü buruq da turistlər üçün görməli yerlərdən biri idi. Liftlə, ya pilləkənlə buruğun təpəsinə qalxan turistlər dəniz durbinləri vasitəsilə bütün Abşeronu seyr edə bilərdilər. Yaxın vaxtlarda dəniz tramvayları Şah dilini də burulub quzey Abşeron qəsəbələrinə, oradan Corat bağlarına və Sumqayıta qədər işləyəcəkdi.

Məlik Lökbatanın, Çeildəğın vulkanlarını təsəvvüründə canlandırırdı, təsəvvüründə daha uzaqlara – Ceyranbatan qoruğuna çatdı. Bilirdi ki, bu bayram günü orada xüsusi ayrılmış yerlərdə pikniklər – çölçü məclisləri qurulacaq. Özün bişir, özün ye guşələrində manqallardan qalxan tüstü, təndirlərdə yapılan çörəklər, kabab iyi, çal-çağır...

–Burnuna kabab iyi dəyməsin – deyə Məlik öz-özünü xəyallar aləmindən ayırdı, – pendir-çörəyini ye, vaxta az qalıb. Bulud onun baxışlarını şəhər məhəllələrindən bir-bir keçirirdi. Uzaqdan öz otuzmərtəbəlik binalarını da sezdi, Qaçaqqlar dağında Razin mağarası da yadına düşdü, Günəşlinin yeni göydələnlərini də gördü, Zığın Zeytun meşəsini də ...

Bulud bayaqkı nöqtəsinə gəlmişdi və Məlik yenidən Azadlıq meydanına, Odlar sarayına baxmağa başladı.

Azadlıq meydanının yerinə Şeyx Səfi xalçasının min dəfə böyüdülmüş əksi rəngli daşlarla düzülmüşdü. Meydanın qarşısında, bulvarda çağdaş Azərbaycan istiqlalının beşiyi

Gəncədən gətirilmiş, nə bilim neçə əsrlik Xan Çinar, onun iki tərəfindən isə iki çinar pöhrəsi əkilmişdi. Bəzi şərhçilər bu pöhrələri Azadlıq və Məsuliyyət çinarları adlandırırdı ki, Azərbaycanın rəmzi olan Xan Çinar bu iki duyğunun – Azadlıq və Məsuliyyət duyğularının arasında daima baqi qala bilər. Pöhrə çinarlar isə il-ildən ucalaraq haçansa Xan çinara boy verəcəkdə.

Məlikin yadına düşdü ki, elə burdaca Xan çinarın altında bir göstərici qoyulub – məsafə göstəricisi. Yollar bu nöqtədən hesablanırdı.

Göstəricidə bu nöqtədən altı ox – altı istiqamətdə ən ucqar yerlərə olan məsafələr kilometrələr və dəniz milləriylə qeyd olunmuşdu. Şərq istiqamətində – Şah dəniz, Şimal istiqamətində – Dərbənd, Şimal-Qərb istiqamətində – Sınıq körpü, Qərb istiqamətində – Sədərək, Cənub-Qərb istiqamətində Urmiyə, Cənub istiqamətində – Zəncana qədər olan məsafələr.

Odlar sarayının fasadında, haçansa Leninin heykəli ucalan yerdə indi rəmzi bir fiqur ucalırdı: 90-cı illərin meydan günlərində üçrəngli bayrağı bura sancan igidin məşhur fotosuna əsasən yaradılmış heykəl sal divara dırmaşan adam və əlində üçrəngli bayraq. Heykəl daşdı, əlindəki üçrəngli bayraq isə real bayraq idi, parçadan.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin məşhur sözləri də bura həkk olunmuşdu: Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz.

Odlar sarayının əsaslı rekonstruksiyasından sonra Milli Məclis burada yerləşirdi. Milli Məclisin iclas salonunda Dövlət bayrağı və gerbiylə bərabər Ana Yasanın əsas müddəaları da həkk olunmuşdu:

Birləşmiş Azərbaycan Respublikası Azəri-türk millətinin vahid, azad, müstəqil, demokratik, dünyəvi dövlətidir. Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları irqindən, millətindən, dilindən, dinindən, sosial durumundan, sinfi mənsubiyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq, bərabər

hüquqlara malikdirlər. Azərbaycan böyük Türk dünyasının ayrılmaz parçasıdır. Azərbaycan xalqı bütün türk xalqlarıyla və ölkədə yaşayan bütün milli azlıqlarla qardaşdır. Azərbaycan dünyanın bütün xalqlarıyla barış, dostluq, bütün dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq şəraitində yaşamaq niyyətindədir.

Əlbəttə, bu müddəalar müəyyən diskussiyalara, mübahisələrə səbəb oldu, amma Milli Məclisdəki partiyaların və bitərəflərin ümumi razılaşması nəticəsində qəbul olundu.

Sağ və sol partiyalar bir vacib məsələdə də razılığa gələ bildi, dördü birlikdə hökumətə müraciət etdilər. Hökumət bu müraciətə müsbət yanaşdı və indi şəhərin mərkəzində ucaldılmış əzəmətli Panteonda – MİLLİ BARIŞ məqbərəsində dörd böyük siyasi xadimin məzarları yerləşir: Məmməd Əmin Rəsulzadənin, Əlimərdan bəy Topçubaşının, Fətəli xan Xoynun və Nəriman Nərimanovun nəsləri o dövlətlərlə danışıqlar nəticəsində Ankaradan, Parisdən, Tiflisdən və Moskvadan Bakıya gətirilib, burada torpağa tapşırıldı. Seyid Cəfər Pişəverinin nəşi isə Təbrizə köçürüldü və möhtəşəm türbədə dəfn olundu.

Nəsiminin, Füzulinin Azərbaycana gətirilməsi bir qədər çətinliklərlə üzləşsə də, axır ki, onların da, Mirzə Fətəlinin də nəsləri Bakıya gətirildi.

Şəhərin dağlıq hissəsində Nəsimi, Füzuli və Mirzə Fətəlinin türbələri yanyanaşı ucalırdı, Nəsiminin və Füzulinin türbələri ənənəvi Şərq memarlığı üslubundaydysa, Mirzə Fətəlinin türbəsi ən yeni modern Qərb memarlığı yönündə tikilib və bu da uzun zaman dartışmalara, mübahisələrə səbəb oldu. Amma indi artıq gözlər bu üç türbənin qonşuluğuna çoxdan alışıb və mübahisələr də unudulub gedib.

Bulud hərlənərək baxış nöqtəsini bir qədər də dəyişdi və Məlikin diqqətini indi də Dəyirman univermağı çəkdi. Köhnə dəyirmanın binasında yerləşən bu super dükanın qarşısında bir ay qabaq Abşeron üçün səciyyəvi olan rəngbərəng pərli yel dəyirmanları qoymuşdular və onlar binaya ayrı yaraşlıq verirdi.

Dəyirman Bakının iki ən böyük univermağından biri idi və Karvan univermağıyla rəqabət aparırdı.

Karvan univermağının damında gecələr işıqlı məftillər vasitəsilə dəvə karvanının ləngərli hərəkətini əks etdirən reklamın qarşısına Dəyirman da indi bu əlvan yel dəyirmanlarını çıxarmışdı.

Dəyirmandan bir qədər bu tərəfə 1918-ci il mart bağı görünürdü. Haçansa 26-lar bağı adlanan bu yerdə 1918-ci ilin mart günlərində minlərlə azərbaycanlı qırmışdılar. İndi burada qoyulmuş Kədar heykəli də, hər saatdan bir səslənən Qara Qarayev rekviyimi də həqiqi ünvanını tapmışdı. O vaxt inqilabçı sayılan və xüsusi əzazilliyiylə fərqlənən bir neçə şəxsin də möcüzəvi şəkildə hifz olunub qalmış heykəllərini, bir çoxların istəyinə uymayaraq məhv etməmişdilər.

Haçansa məşum KQB binasının – indi Repressiya qurbanları muzeyinin həyətinə yığmışdılar onları. Bura ölümə göndərilən insanların yerinə indi özləri – ölümə göndərənlər – heykəl şəklində olsa da – burada dustaq idi, ömürlük – əbədi cəza müddətlərini çəkirdilər.

Məlik saatına baxdı – birin yarısı idi. İlin təhvil olacağı vaxta düz bir saat on iki dəqiqə qalırdı.

Çayçı Məlikin kredit kartını qeyd elədi və o, sağollaşib liftə girdi, zirzəmi düyməsini basdı, liftdən çıxıb vaqonetə mindi və yeraltı yolun relsləriylə Çağdaşın zirzəmisinə çatdı, buranın liftinə minib yeddinci mərtəbəyə qalxdı.

Onun daimi köməkçisi, pult rejissoru Ərxan artıq yerindəydi. Görüşdülər, bir-birinin bayramın təbrik etdilər.

Məlik kürsüsünə əyləşib monitorlara baxmağa başladı. Yanar dağdan Qız qalasınacan yol boyu müxtəlif yerləri əks etdirən görüntüləri bir-bir gözdən keçirdi.

Ərxandan:

–Bəs Yanardağ hanı? – deyə soruşdu.

Ərxan: – Odey, birinci monitorda, – dedi.

Məlik: – Bu Yanardağ motelidir, motel mənim nəyimə

lazımdır, unutmusan ki, əsas obyekt yerdən çıxan odlardır.

Ərxan: – O da var, – dedi, – ehtiyat monitorda. Elə bildim moteldən başlayacayıq, – bir qədər pərt kimi olmuşdu Ərxan.

Məlikin bu cavan və bacarıqlı köməkçisinə xoş münasibəti vardı, söhbəti zarafata salmaq istədi: – Yəqin – dedi – Yanardağ motelindəki qaraçı rəqslərinin xəyalına dalmısan.

Ərxan: – Yanardağ motelində qaraçı rəqsləri olmur, – dedi, – atəş rəqsləri olur. Qaraçılar Qaraçı karvansarasında çıxış edir.

–O haradır elə?

–Qobustanda. Sofi Həmid – qoruq-qəbiristanlığından bir az yuxarıda. Heç olmamısınız?

Məlik: – Yox, – dedi, – elə yerlər siz cavanlar üçündür. – Amma fikirləşdi ki, mütləq macal eləyib bu Qaraçı karvansarasına baş çəkməlidir. – Qobustandadır deyirsən?

–Bəli.

Məlik Qobustana axırıncı dəfə keçən yay İşıq-səs tamaşasına baxmaq üçün getmişdi. Hər bazar günü göstərilən bu, doğrudan da, fantastik tamaşaya baxmağa dəyərdi. Adam əlindən tərpənmək olmurdu. Dəniz tramvayları, avtobuslar, maşınlar, hətta dikuçarlar bura axın-axın tamaşaçı daşıyırdı. Ekzotikanı sevən əcnəbi turistlər isə qədim at arabalarında, faytonlarda, dəvələrin kəcavələrində gəlirdilər.

Ərxan:

–Bu da odlar, – dedi.

İndi birinci monitorda Yanardağın yerdən çıxan atəşləri görünürdü.

–Bir az da iri planda götürsünlər.

On dəqiqədən, yox artıq səkkiz dəqiqədən sonra Ağ atlı, ağ buxara papaqlı, ağ çuxalı oğlan – onun adı mütləq Novruz olmalıydı, bu il lap gül eləmişdilər – adı Novruz, soy adı Bayramlı idi, bəli bu ağ atlı Novruz Bayramlı Yanardağın odlarından məşəl yandırmalı və dördnala çaparaq Bakıya gətirməli idi məşəli, Qız qalasının təpəsinə çıxıb oradakı Böyük Çırağı yandırmalıydı. Özü də düz il təhvil olan anda –

dəqiqəsinə yox, saniyəsinə söz ola bilməzdi.

Məlik elektron yaddaş dəftərində xronometraja baxdı. – Hazır olun, başladıq, – dedi.

Ərxanın səsi gəldi: – Hazır, – sonra bir dəqiqədən sonra – Məlik bəy, efirdəsiniz, – dedi.

Məlik:

– Salam, sevgili tamaşaçılar, – dedi, – Bayramınız mübarək. Bu gözəl bayram və bütün gələcək günləriniz, aylarınız, illəriniz xoş keçsin.

Qoy qarşıdan gələn ilimiz də yola saldıığımız il kimi hamımız üçün, bütün xalqımız, dövlətimiz üçün uğurlu olsun. TÇağdaşU televiziya ilə bu xoş bayramın bütün həyəcanlı və fərəhli anlarını yaşaya biləcəksiniz. İndi kameralarımız Yanardağdan görüntülər göstərir. Torpağımızın dərinliklərindən qalxan və əbədi yanan bu təbii alovlar vətənimizin Odlar yurdu adlandırılmasına səbəb olub. İndi də bu torpağın özündən alınan alov Bakıya – tariximizin iftixarı olan Qız qalasına çatdırılacaq, – deyəsən, bir az təm-təraqlı oldu, – deyə Məlik öz-özünü qınadı və daha sakit tonla davam elədi: – Burdan alışıdırılan məşəli Bakıya ağ atlı oğlan Novruz Bayramlı yetirəcək.

Məlik düyməni basdı və kadr arxasından diktör Novruz Bayramlı haqqında qısa məlumat oxudu, eyni zamanda bu mətn ekranda da yazıldı: Anadan olduğu il, ay, gün, doğulduğu yer, təhsili, peşəsi, ailə vəziyyəti və sairə. At çapma üzrə idman ustası olması da qeyd olundu.

Məlik dünən Novruzun bilgisayarda müxtəlif şəkillərinə baxmışdı, amma nədisə indi monitorda oğlan daha da yaraşqlı görünürdü – boy-buxun, nazik bıqlar, çatma qaşlar. Ağ qiyafəsi də çox yaraşırdı bu 22 yaşlı oğlana. Altındakı ağ cins Qarabağ köhləni yerində oynayırdı.

Düz xronometrajla müəyyənləşdirilmiş anda Ağ atlı oğlan odlara yanaşdı, məşəlini uzadıb alovlandırdı və dördnala çapmağa başladı.

Yol boyu düzülmüş kameralar Novruz Bayramının irəliləyişini addım-addım izləyir, Məlik gah onun keçdiyi yerlərdən, gah da Novruz bayramı haqqında söhbətlər edirdi.

Ağ atlı oğlan Şubanı dağının ətəyindən çapıb qədim Karvan yoluyla Qurd qapısına üz tutdu.

Səkkizinci monitorun düyməsini basdı, ekranlarda Qurd qapısında qoyulmuş Boz qurd heykəli göründü. Məlik şərh etməyə başladı, Boz Qurd toteminin türk xalqları üçün nə anlam daşdığından danışdı. Sonra kameraları 15 eylül memorialına çevirməyi tapşırırdı.

–Əziz tamaşaçılar, bu yerlər, əlbəttə, sizə yaxşı tanışdır. Dəfələrlə bu memorialdan verilişlər vermişik, siz də yaqın dönə-dönə bura ekskursiyalara gəlmisiniz. 1918-ci il sentyabrın 15-də – bilirsiniz ki, Türkiyə türkləri sentyabra eylul deyirlər – İslam Qafqaz ordusu məhz bu yerdən Bakıya girmiş və gənc Azərbaycan ordusunun döyüşçüləriylə çiyin-çiyinə şəhəri düşmənlərdən azad etmişdir. İndi bu memorialda, bildiyiniz kimi, Bakı uğrunda döyüşün diaraması qurulub. Diaramda bu zəfər yürüşünün təşəbbüsçüsü Ənvər paşanın və zəfər komandanları Nuru paşanın, Mürsəl paşanın surətləri var.

Buradan başlanan və bir-biriylə kəsişən üç geniş prospekt də onların şərəfinə adlandırılıb – Ənvər paşa prospekti, Nuru paşa prospekti, Mürsəl paşa prospekti... Ağ atlı Novruz məhz bu prospektlərdən keçəcəkdir. Görürsünüzmü, indi o yoxuşla Qurd qapısına tərəf çapır. Qapını ötdü. Mürsəl paşa prospektiylə 15 eylül meydanına üz tutdu.

Məlik bilirdi ki, bu meydan 15 eylül meydanı adlansa da, camaatın çoxu eylülü iyulla qarışdırdıqları və Bakının Qurtuluş gününün sentyabrda olduğunu bildikləri üçün bu meydana ya Üç paşa meydanı (üç prospekt burda qovuşurdu), ya da meydana ucalan türk əsgərinin heykəlinə görə Məhmətcik meydanı deyirdilər.

Məlik əlindəki pultun düymələrini bir-bir basmağa başladı, görəsən, o biri kanallar nə göstərir? AZRT – rəsmi təbriklər

verirdi, Turan Daşkənddən, Kazandan və Aşqabaddan, Araz Təbrizdən bayram görüntüləri göstərirdi. Hilalda bayramın dini kökləri haqqında danışdılar. Ulduz Ağ atlının yolunu izləyir, arada reklamlar və kliplər verirdi.

Ağ atlı artıq Azərneft meydanına enirdi. Məlik:

–Azərneft meydanında Buruğu iri planda götür, sonra ayrıca mancanağı, – deyə göstəriş verdi.

Efir düyməsini basıb: – Əziz dinləyicilər, – dedi, – siz indi ekranlarınızda Azərneft meydanındakı buruğu görürsünüz. Bu buruq və onun daima hərəkətdə olan, gecə-gündüz durub dayanmadan qalxıb enən mancanağı (ekranda mancanağın iri planı göstərildi) torpaq və dəniz altındakı neft sərvətlərimizin tükənməzliyinin və onları üzə çıxaran neftçilərimizin şərəfli əməyinin rəmzidir. İndi Novruz Bayramlı bu meydana çıxacaq və meydanda dövrə vurub Xəzər prospektiylə Qız qalasına tərəf çapacaq. Görürsünüz bu an bütün prospektdə nəqliyyat hərəkəti dayandırılıb. Xəzər bulvarından da, qarşı tərəfdən də minlərlə insan Ağ atlının gəlişini gözləyir. – Efirdən çıxıb Ərxana dedi: – Qız qalasını götürün, əvvəl ümumi plan, sonra aşağı panorama.

Yenidən efirə çıxdı: – Neft sərvətimiz kimi mədəni, tarixi sərvətlərimiz də əbədidir. Budur, uzaq minilliklərin yadigarı qədim Qız qalası. Onun ətəyində əlvan paltarlı qırx incə belli qızlar əllərindəki səmənilər, rəngbərəng şamlar, bayram xonçaları bu şənliyə ayrı gözəllik verir.

Qızların arasından biri irəli çıxdı.

Məlik: – Bu da yaşıl paltarlı Bahar xatun. Görürsünüz, Novruz Qız qalasının ətəyində atdan düşür, Bahar xatunun təqdim etdiyi kuzədən şərbət içir, sonra əlindəki məşəli daha da ucaya qaldıraraq qalaya daxil olur.

Ərxan:– Qalanın içiylə, pilləkənlərlə qalxmasını göstərək? – deyə xəbər aldı, – orda da kameralarımız qurulub.

Məlik: – Yox, – dedi, – qalanın içində əlaqədarlıq kadrlar nəyimizə gərəkdir. Camaatı göstərin, sonra da qalanın damını,

oğlan məşəllə birdən orda görünəndə daha effektiv olar. – Mənalı gülümsündü, – sonra da dərhal bizim sürpriz, – dedi.

Sürpriz dedikləri Məlikin kiçik bicliyi idi. Qız qalasının damında Ağ atlı oğlan hər yerdən görünən çırağı odladığı anda – düz ilin təhvil olduğu saniyədə – eyni bir anda Abşeronun dörd qalasının – Nardaran, Ramana, Mərdəkan qalalarının, eləcə də Dərbənddə Narın qalanın, İlisuda Şamil qalasının, Şəkiddə Gələrsən Görərsən qalasının, Dəvəçidə Çıraq qalanın, Qarabağda Əskəran, Naxçıvanda Əlincə, Şamaxıda Gülüstən, Lahıçda Niyal, Güneydə Bəzz, Təbrizdə Ərk qalalarının zirvələrində məşəllər alışıcaqdı. Bildir də, inişil də belə olmuşdu və Məlik o vaxt operatorlarına hamısını çəkməyi tapşırırdı, lenti saxlayırdı. İndi Qız qalasında çıraq alışan kimi dalbadal bu ötən illərin görüntülərini göstərəcəkdə, tamaşaçıda elə təsəvvür yaranacaqdı ki bütün bunlar bax indi, bu dəqiqə baş verir. Balaca bicliyi – sürprizi bu idi. Azacıq saxtakarlıq olsa da, yalan şey ki, təqdim etmirdi. Bütün bunlar bildir, inişil olduğu kimi indi də, bax bu dəqiqələrdə də baş verir. – Məlik məmnun-məmnun gülümsədi: Hər halda, o biri kanallara doqquz qoyduq.

Böyük çıraq alışdı, İl təhvil oldu.

Bundan sonra şənliklər başlanacaqdı. Bu səfər Məlik şəhərin müxtəlif yerlərində keçirilən tədbirləri deyil, yalnız İçəri şəhərdəkiləri ekrana gətirməyi qərarlaşdırmışdı.

Qız qalasının arxasında – bazar meydanında o tərəfdən-bu tərəfə çəkilmiş tarım iplərin üstündə kəndirbazlar öz məharətlərini nümayiş etdirirdilər. Bakı xanlarının bərpa olunmuş iqamətgahlarında Köhnə Bakı muzeyi yerləşirdi: mum fiqurları düzəldilmiş qoçu, dərviş, hambal (hambal Dadaş, Qoçu Nəcəfqulu, Lotu Cabbar), eləcə də fayton, qazalaq, konka kimi eksponatları olan, orta əsr Avropa rəssamlarının Bakını təsvir edən qravürləri, əski Bakının ilk foto-mənzərələri, Əzim Əzimzadənin karikatürləriylə süslənmiş muzey. Muzeyin qarşısındakı meydanda Keçəl və Kosa toplaşanları güldürürdü.

Qoşa qala qapısından bura axın-axın insanlar gəlirdi.

Şirvanşahlar Sarayında, xalça-palaz döşənmiş hamam hücrələrində güləşlər, qılnc oyunları göstərilirdi.

Dəstə-dəstə turistlər bilmirdilər hara baxsınlar – bu oyunların, tamaşaların hansına? Qarşısında Məşədi İbadın paralon mulyajı qoyulmuş qənnadı dükənini baş çəksinlər, ya qarşısında eyni cür Hacı Qara fiquru görünən xırdavat dükənini? Bəlkə Dərviş, ya Xarabat meyxanalarında vaxt keçirsinlər?

Məlik: – Proqramın ardını özün apar, – deyə Ərxana lazımı tapşırıqlar verdi. – Mən Türkana getməliyəm, onsuz da gecikirəm. Bir də hamınızın bayramı mübarək.

Avtosunu işə salıb Xəzər prospektinə endi. Prospekt artıq nəqliyyatçün açılmışdı, amma yaman basırıq idi. Azadlıq meydanından keçib Qara Şəhərə çıxandan sonra nəqliyyat bir az seyrəldi.

Avtosunun qutusunda kaset çıxarıb maqnitofona saldı, düyməni basdı. Baxın Çakonası səslənməyə başladı. Məlikin ən çox sevdiyi musiqi əsərlərindəndi.

Universitetlər şəhərceyi Hövsan da arxada qaldı, indi sahil yoluyla Türkana tərəf irəliləyirdi. Maqnitofonda Məlikin çox sevdiyi başqa bir əsər – Albinioninin Adajiosu səslənirdi. Məlik bu əsərlərin müəllifləri barədə – Bax və Albinioni barədə düşündü. Bu dahiləri Məlikə bu qədər yaxın, doğma, munis edən nəydi? Onları əsərlərin məsafəsi ayırırdı, zaman, məkan, mühit, adət-ənənələr, mədəni irs, gələnlər, davranış qaydaları, ədaləti, bir söz, hər şey, hər şey tamam başqa idi... Amma Məlikə mat qoyan o idi ki, bu kamzollu, dar pantolonlu, yaxası jabolu, başında pudralı parik olan insanlar – Bax, Albinioni, Vivaldi, Korelli, Motsart – onun, Məlikin duyğularını necə də ülvü səslərlə ifadə edə biliblər. Sanki bu uzaq ellərin, uzaq zamanların insanları onun – Məlik Məmmədlinin, XXI əsr Azəri türkünün ən dəruni hisslərini duya və belə ecazkar melodilərlə səsləndirə bilmişlər. Bu

möcüzə deyildimi? Uzaq əsrlərin möcüzəsi...

Amma ağlına gəldi ki, bunları burada, avtosunda dinləyə bilməsi də XX-XXI əsrlərin möcüzəsidir. Nazik mixəyi lent dolanmış kiçik kaseti cihazın içinə salırsan və bir-birindən gözəl səslər, melodilər aləmi canlanır, – yəqin o dövrün insanları da bu möcüzəyə mat qalardı.

Avtonun açıq pəncərələrindən xəfif gilavar Məlikin saçlarını yumşaq-yumşaq tumarlayırdı. Atobanın sağ tərəfində iri hərflərlə yazılmış TÜRKAN sözünü gördü.

Keçmiş qəsəbənin yerində salınmış Türkan şəhəri – müəyyən anlamda Türk dünyasının mənəvi mərkəziydi. Bir çox ümumtürk iqtisadiyyat, mədəniyyət, maliyyə, KİV strukturları, müstəqil və muxtar Türk respublikalarının səfirlikləri, daimi nümayəndəlikləri burada yerləşirdi.

Türkanın girəcəyində yol haçalanırdı. Üst yol Dinlər meydanına aparırdı – burada Türkiyə dövlətinin inşa etdiyi əzəmətli Əhməd Yasəvi məscidi, onun yanında xristian qaqauzlar üçün tikdirilmiş kiçik kilsə – sövmiyyə, qarşı tərəfdə yəhudi Qaraimlərin sinaqoqu, Tuvanın hədiyyə etdiyi Budda məbədi və Yakutların şaman otağı yerləşirdi.

Dinlər meydanından bir az aralı Manas idman kompleksində qapalı və açıq yarış, oyun meydançaları, üzgüçülük hovuzları vardı. İdman zonasından başlanan – bir ucu Türkan hava alanına, bir ucu Binə hava limanının yaxınlığındakı İpək yolu fuarına – yarmarkasına qədər uzanan Ötükən ormanını Türk dünyasının hər guşəsindən gətirilib burda əkilmiş və nə yaxşı ki, tutmuş müxtəlif ağaclar bəzəyirdi. İpək yolu fuarında yalnız Türk dünyasından deyil, planetin hər yerindən gətirilən mallar nümayiş etdirilir və satılırdı. Nə yoxdu burda – Qazax-qırğız dombralarından tutmuş Dağıstan yapıncılarınınadək, Özbək xələtlərindən Türkmən – Ahal-təkə atlarınacan, Çin kaşısı, Kaşan xalçaları, ərəb ədviyyatı, Yapon şirmaları, Hindistan ətirli sandal çubuqları, hətta Afrika masqaları tapmaq olardı burda. Qərbin, Yaponiyanın, Koreyanın ən yeni texnologiyaları

müxtəlif şirkətlərin diqqətini çəkirdi. Aral, İssık göl, Altay, Mərmərə, Ağrıdağ restoran, kafe və barlarında qazax Beşbarmaqından, özbək plovundan Türkiyə türklərinin imambayıldısınacan hər növ təamı dadmaq olardı, qımız da içmək olardı, Zəm-zəm suyu da, yaşıl özbək çayı da...

Bütün bu mallar ya hava yoluyla Türkan hava alanına, ya gəmi-bərələrlə Türkan bərə limanına, yaxud da Türkan dəmir yol vağzalına qatarlarla çatdırılırdı. Uluslararası Binə hava limanından dünyanın hər yerinə uçmaq olardı, Türkan hava alanına qonan və oradan qalxan Bayqonur uçaqları Türk dövlətlərinin paytaxtları və böyük şəhərləriylə gediş-gəlişi təmin edirdi.

Yollar ayrıcında Məlik sağa burulub Salavat Yulayev küçəsindən Orxon meydanına daxil oldu. Bu meydan dairəvi şəkildə qurulmuşdu. Meydanın tən ortasında üç Orxon kitabəsinin – Böyük, Kiçik Gültəkin, Tonuquq yazılarının on dəfə böyüdülmüş daş kopyaları qoyulmuşdu. Meydanı dövrələmə müxtəlif ölçülü dörd bina əhatə edirdi: Universitet, Teatr, Elmi Mərkəz və Kitabxana binaları. Kamal Atatürk Universitetində bütün türk xalqlarının ölkəşünaslığı, tarixi, dili, ədəbiyyatı, coğrafiyası və iqtisadiyyatı üzrə mütəxəssislər hazırlanırdı. Müxtəlif ölkələrin teatr tamaşaları, adətən, Nazım Hikmət teatrında oynanılırdı. Bu axşam burda Kürd teatrının Məhəmməd Qazi tamaşası göstərilirdi.

Mahmud Qaşqarlı Türk dünyası araşdırmalar mərkəzində türklərin ortaq tarixi, ortaq ədəbiyyat tarixləri üzrə tədqiqatlar aparılır, ortaq və ikitərəfli lüğətlər, Ümumi Türk Ensiklopediyası hazırlanır, əlifba, dil və terminoloji uyğunlaşdırma komissiyası işləyirdi. Fərabî kitabxanasında Bakının, İstanbulun, Daşkəndin, Tehranın, Bağdadın, Qahirənin, Moskvanın, Peterburqun, Vaşinqtonun, Nyu-Yorkun, Londonun, Parisin, Berlinin, Romanın, Vyananın ən böyük kitabxanalarından, Matenadarandan türkolojiyə aid bütün kitabların, əlyazmaların mikrofilmlərindən, bilgisayarda

yerləşdirilmiş surətlərindən istifadə etmək olardı.

Məlik Orxon meydanından Hunlar bulvarına çıxdı. Bulvarın sağ tərəfində 20 müstəqil və muxtar türk respublikasının səfirlikləri və daimi nümayəndəlikləri yerləşirdi. Sol tərəfdə isə Yusif Balasaqunlunun, Yunis İmrənin, Əlişir Nəvainin, Məhdumqulunun, Abayın, Abdulla Tuqayın və Qasparalı İsmayılın adlarını daşıyan uyqur, Anadolu, çağatay, qazax-qırğız, İdil-Ural və Krım-tatar mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. İki qonşu binada – Ziya Göyalp ocağında və Sultanqaliyev klubunda sağ və sol təmayüllü siyasətçilər toplaşır, çeşidli məsələlər haqqında qızğın mübahisələr aparırlar.

Hunlar bulvarından Oğuz meydanına çıxdı. Orxon meydanından fərqli olaraq bu meydan kvadrat şəklində idi və Səmərqəndin Registan meydanı üslubunda tikilmişdi. Meydanın forması da, binaların memarlığı da, kaşı üzlüklər də Səmərqəndi, Buxaranı, Xivəni andırırdı. İki tərəfdən iki ekiz uca bina Turan oteli və Ərkonokon sarayı, onların arasında Türk muzeyi yerləşirdi, dördüncü tərəf boş qalmışdı – dənizə açıqdı.

Turan otelinin qarşısında tarixi türk imperiyalarının, dövlətlərinin sancaqları və tuğları görünürdü. Erkonokon sarayının qarşısında çağdaş türk respublikalarının bayraqları dalğalanırdı. Erkonokon sarayında Türk dünyasının iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm, təhsil, informasiya, maliyyə, səhiyyə və idman komissiyaları yerləşirdi. Hava şirkətlərinin və turist təşkilatlarının büroları, xəbər ajansları və mətbuat-televiziya müxbirlərinin ofisləri də bu binadaydı. Mühüm tədbirlər böyük iclas salonunda keçirilirdi.

Məlik Ceyranını muzeyin qarşısında saxladı, açarları avtomobil xidmətçisinə verdi. Üstündə Türk dünyasının sərvətləri sərgisi – 22 mart-22 aprel yazılmış afişin yanından keçdi, jurnalist kitabçasını göstərib muzeyə daxil oldu. Açılişə gecikmişdi, amma yenə də adam əlindən tərpənmək olmurdu.

Böyük foyedə nümayiş etdirilən Şeyx Səfi xalçasının

qarşısında xüsusi qalabalıq vardı. Məlik bu xalını Londonda Viktoriya və Albert muzeyində görmüşdü, amma o yarıqaranlıq salondan fərqli olaraq burada, bol işıqlı yerdə Şeyx Səfi xalçası rəng verib-rəng alırdı. Bəlkə Vətənə döndüyündən belə bərq vurur. Məlik: – Yenə pafosa qapılma cənab Məmmədli, – deyə özünü məzəmmət elədi, – həm də ki, həmişəlik qayıtmayıb: cəmisini bir aylığa.

Uzun və üzücü danışıklardan sonra Böyük Britaniya hökuməti bir aylığa xalçanın Bakıda nümayiş etdirilməsinə icazə vermişdi, özü də böyük mühafizəçi dəstəsinin müşayiətiylə. Dünyanın ən qədim xalısı sayılan Pazırıq xalçası da ciddi mühafizə olunurdu – süzülüb dağılmış bu xalça güllədeşməz şüşənin arxasında asılmışdı.

Qazaxıstandan göndərilmiş Qızıl döyüşçü də eyni cür gülləkeçməz şüşələr arxasında idi, Drezdendən və Vatikandan gətirilmiş Kitabı-Dədəm Qorqud əlyazmaları da. Xeyli adam Piri Rəis xəritəsinin qarşısında qulaq bələdçilərinin müxtəlif dillərdə izahatını dinləyirdilər, Piri Rəisin Kolumbun kəşfindən çox qabaq Amerika qitəsini xəritəsində göstərdiyinə ən çox təəccüb qalanlar yuxarı sinif şagirdləri və əcnəbi turistlər, özəlliklə amerikalılar idi.

Məlik elektron yaddaş dəftərçəsində lazımi qeydlər etdi, arxayın vaxta gəlib yaxşı bir proqram düzəltmək olar, – deyə düşündü və muzeydən aralandı.

Bu səfər Güney sahil yoluyla deyil, Kəmərlə yoluyla Bakıya tərəf gedirdi, gecə-gündüzün tarazlaşdığı 22 mart gününün alatoranlılığı idi. Məlikin ağlına gəldi ki, səhərdən heç nə yeməyib. Yol boyu yerləşən restoranları bir-bir yadına saldı. Amma artıq qərarını vermişdi: buralara yolu düşəndə hökmən Zığ yamacında yerləşən Aylı gecələr parkının Bakı gecələri restoranına gedərdi. Bu axşam da şam yeməyini orda yeyəcəkdi. Bu restoranı çox sevirdi. Əlbəttə, mətbəxi sarıdan daha ləzzətli, hətta ekzotik restoranlar da var, amma Məliki Bakı gecələrinin menyusu deyil, eyvanından açılan mənzərə cəlb edirdi. Sonsuz məhəbbətlə sevdiyi şəhərə, adətən, ya

çox yuxarılardan, ya da üzü dənizə durularsa, sağ cinahdan baxardı. Şəhəri məhz bu səmtdən görmək imkanı hər gün olmurdu. Bura yolu düşəndə Aylı gecələr parkından, TBakı gecələriU restoranının açıq eyvanından saatlarla Bakının gündə vərdiş etmədiyi görünüşünü seyr etməkdən zövq alırdı.

Sifarişini verdi, amma yeyib-içəndən sonra da durub getmək istəmirdi. Qıpçaq şərabını qurtum-qurtum içərək çıl-çıraq içində alışıb-yanan şəhərə, Xəzər, Füzuli bulvarlarında işıq seli kimi axan nəqliyyat karvanlarına, yelkənli qayıqların, əlvan gəmilərin belədən-belə şütüdüüyü dənizə, Nərgiz adasının Şeytan çarxına – Göy qurşağına hey baxır, baxırdı.

Ağ Abşeron daşından bərpa olunmuş Səbail qəsri sanki dənizdən yox, əfsanələrdən, keçmişin, tarixin bağrından çıxıb qalxmışdı suların ortasında. Bayılda, Çənlibel qala-otelində qurulmuş güclü projektorlar Səbaili işıqlandırdıqca adam gördüklərinin həqiqətmi, yuxumu olduğunu təyin edə bilmirdi. Məlik bilirdi ki, bir azdan Səbail qəsridə şər gecəsi başlanacaq, görəsən, şairlərimiz bu əfsanə-qəsrə layiq şerlər yazı bilibmi?

Dənizdə üzən bəzi qayıqlarda bir-bir məşəllər alışmağa başlandı. Məlik: – Bax bu təzə məsələdir, – deyər düşündü – nə əcəb xəbər tutmamışam.

Belə bir tamaşa ilk dəfə idi. Yəqin Aleksandr Dümanın Bakıda, dənizdə odlar görməsi haqqında xatirələrini oxuyub, ilhamlanıblar. Hər halda, kimin ağına gəlibsə, əhsən ona.

Bu dəqiqəni gözləsə də, hər halda, qəfil yaylın atəşlərindən dıksındı, Babək və Səttarxan hərbi müdafiə gəmilərindən göyə rəngbərəng fişənglər atılmağa başladı. Fişənglər əlvan kül dəmətləri kimi havaya topa-topa ucalır, sonra göydəcə dağılıb müxtəlif tərəflərə səpələnirdilər.

Nə qərribə, bütün bu əlvan bayram mənzərələri, hər tərəfdən səslənən oynaq, şən, nikbin musiqi sədaları, hara baxsan gördüyün gülər sifətlər içində Məlik birdən-birə qəfil qüssə hissi duydu. Nə idi buna səbəb? Qayıbdan gələn bir səsmi,

elektron poçtlarla, teleqrafla, efir dalğalarıyla deyil, nə isə məchul bir vasitəylə ona, Məlikə çatdırılan ismarıcmı, həyatın faniliyi, ömrün ötücülüüyü haqqında ayıq-sayıq xəbərdarlıqımı? Son illər dünya təbabətinin görünməmiş uğurları nəticəsində dünyanın bütün qabaqcıl ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da orta ömür həddi yetmiş-səksən yaş civarında idi. Məlik də bilirdi ki, irəlidə ən azı 20-25 il ömrü var. Amma axı bu da müəyyən bir mənzil, müəyyən bir hədd idi.

Ta uşaqlığından Allaha inandığı üçün Məlik ölümdən sonrakı həyata, başqa bir dünyaya da inanırdı. Və düşünürdü ki, bəlkə o dünya bu dünyadan qat-qat gözəldir, rahatdır, xoşdur. Olsun. Amma hər halda insan, hətta bu dünyanın pis günlərini yaşamağı olan, ömrü məşəqqətlər içində keçən insan da həyatıyla vidalaşmaq istəmir. Onda ki, olsun qayğısız bir ölkədə, qayğısız bir zamanda yaşayan qayğısız insan.

Qayğısız... Məlik tez-tez bu sözü ürəyində təkrar edirdi, amma doğrudanmı onun ömrü də, başqa vətəndaşlarının həyatı kimi tam qayğısız idi. Əlbəttə, yox, ictimai qayğılardan, iş, mənzil, məişət, maddi-maliyyə qayğılarından qurtulmaq hələ qayğısız yaşamaq deyil. Heç bir quruluş, ən adil cəmiyyət, ən firavan şərait belə insanı tənhalıq saatlarından, qarşılıqsız məhəbbətin, qısqanclığın, xəyal qırıqlığının acılarından, yaxınlarının itkilərindən xilas edə bilmir.

Məlik xatırladı ki, neçə il bundan qabaq rəhmətə getmiş valideynlərinin, bildir torpağa tapşırıqları bibisi qızının ağrılarını hələ də çəkir.

Əlbəttə, o özü də, xalqı da çox böyük bədbəxtçiliklərə düşər ola bilərdi. Neçə il bundan əvvəl siyasi qarşıdurmaların qanlı toqquşmalar, vətəndaş hərbi həddinə çatdığı günlərdə, daxili separatçı hərəmlərin və xarici təcavüzün təhlükələri reallaşanda hadisələr tamam başqa axarda gedə bilərdi. Yəqin Məlik də nəinki indi burada, bu Aylı gecələr parkında, heç bəlkə Bakıda, Azərbaycanda, ola bilsin həyatda, dünyada da qala bilməzdi. Xoşbəxtlikdən bütün bunların qarşısı alındı, xalqın, millətin

əzəli özünüqoruma instinkti hər növ hakimiyyət hərisliyinə qalib gəldi və o günlərdən başlayan əvvəl-əvvəl tədrisi, get-gedə daha iti, yeyin inkişaf sürəti gətirib bugünkü arxayın duruma çatdı. İndi işsiz, kasıb, bədbəxt-biçarə vətəndaşı yoxdu Azərbaycanın. Bədbəxt yoxdur, amma hamı xoşbəxtdirmi? Məsələ də elə bundadır. Xalq, Millət bədbəxt olanda onun bütün övladları da bədbəxtdir, amma xalq, millət xoşbəxt olanda onun hər bir övladı ayrı-ayrılıqda Tmən bəxtiyaramU deyə bilmir. Təbii ki, ölkəsinin, dövlətinin taleyi sarıdan arxayındır, xoşbəxtdir, amma hər şəxs özü – özlüyündə haçansa Tənhalıqla, Ayrılıqla, ən sonunda Ölümlə üz-üzə durmayıbmı?

Nə bədbin fikirlərdir belə, bu xoş bayram günündə başıma gəlir. Filosofluq eləməyə vaxt tapdın. Şəhərə bax, gör bir nə aləmdir, nə gözəllikdir.

Projektorlarla ən münasib şəkildə işıqlandırılmış nəhəng Dədə Qorqud, Koroğlu heykəlləri, su pərisi kimi sülardan baş qaldıran Səbail, zirvəsində Novruz çırağı yanan Qız qalası, dənizdəki ağ yelkənli, əlvan rəngli gəmilər, təknələr, qayıqlar, Nərgizdəki Nənə qurşağı – şeytan çarxı, Karvan Univermağının damında ləngərlə addımlayan dəvə karvanı, Odlar sarayının məşəlləri – elə bütün bunları görmək üçün dünyaya gəlməyə və yaşamağa dəyərdi.

Getmək zamanı gələndə də nə qəm, nə isə görüb, nə isə edib, insan kimi yaşayıb, insan kimi getməyin nə qorxusu var. Biz gedəcəyik, amma Qız qalası qalacaq, şəkili Qobustan qayaları qalacaq, İçəri şəhərin dar küçələri qalacaq, Şekspir və Füzuli, Bax və Segah qalacaq...

Amma hər halda maraqlıdır, bizdən sonra nə olacaq, necə olacaq? Məlik haçansa uzaq gəncliyində oxuduğu bir şeyi xatırladı:

*Görəsən, kim yandıracaq
Yeni çıraqları Xəzər sahilində?
Görəsən, kim deyəcək yeni nəğməni,*

Nə dilində?

Şairin nigarançılığı əbəs imiş. Xəzər sahilində çıraqları yenə də biz yandırırıq və yeni nəğmələri də öz dilimizdə oxuyuruq.

Bəlkə də nənələrinin təsiriylə Məlik gözünü açandan Allaha sidq-ürəklə tapınmışdı. Dindar deyildi. Dini ritualları heç vaxt icra etməmişdi – namaz qılmırdı, oruc tutmurdu, heç ziyarətə getmək də qismət olmamışdı ona. Buna baxmayaraq hər axşam yatmadan qabaq, özünün tərtib etdiyi və bəzən hətta televiziya proqramlarında da səsləndirdiyi duanı ürəyində təkrar edirdi. İndi yatmasına hələ xeyli vaxt vardı, amma hansı daxili tələbatlasa bax burada – bu Aylı gecələr parkında Bakı gecələri restoranının Xəzərə baxan açıq eyvanında, hər il təkrar olunan bu təkrarsız günün ilıq axşamında duasını ürəyində kəlmə-kəlmə vird edirdi:

İlahi, bu günümüz üçün sənə min şükür. Bu xoşbəxtliyi xalqıma, dostlarıma, ailəmə çox görmə. Ən pis günümüz bu olsun. Heç birimiz heç vaxt neyləyim, necə eləyim – deməli olmayaq. Tarix boyu çox əzablara, məşəqqətlərə tuş olduq, ağır günlər yaşadığ, öldü-qaldıyla üz-üzə durduq. Axır ki, iradəmizlə, ağılımızla, halal zəhmətimizlə ağ günə çıxdıq, bu günümüzü qazandıq. Bu günümüz sonsuza qədər davam etsin, Uca Tanrım. Amin.

İKİNCİ NAĞİL *

*Bir də gördü ki, ağ qoçla, qara qoç
budu döyüşə-döyüşə gəlir.
Məlikməmməd o saat sıçrayıb ağ
qoğun belinə mindi. Amma ağ qoç
bunu qara qoğun belinə tulladı.
Qara qoç da Məlikməmmədi götürüb
qaranlıq dünyaya apardı.*

Məlikməmməd nağılı

I

Məlik Məmmədlini azan səsi oyatdı. Gözlərini ağır-ağır açdı, pəncərəyə baxdı, hələ qaranlıqdı. Elə həmin andaca qapı döyüldü.

–Kimdir?

Qapının dalından səs gəldi: – Ağa durun, sabah namazının vaxtıdır.

Qaranlıqda dünən gecə düşdüyü və dərhal daş kimi yuxuya getdiyi bu otel otağını təsəvvüründə canlandırıdı, bir çarpayı, bir dolab, bir masa vardı otaqda, kətillər yoxdu, döşəməyə nimdaş həsir salınmış və iki mütəkkə atılmışdı.

Qapının dalından səs gəldi:

–Ağa, namaz yeri birinci mərtəbədə, mehmanxana məscidindədir.

Məlik əlini atıb zəif gecə çirağını yandırdı, otağın küncündə Qiblə istiqaməti göstərilmiş və balaca namazlıq xalça salınmışdı.

Məlik: – Mən namazı odamda qılacam, – dedi.

Qapının dalından: – Xub, – dedilər.

Məlik durub pəncərəyə yanaşdı, hava hələ də açılmamışdı. Görəcəyi işləri qeyd etdiyi cib təqviminə baxdı – martın 22-si idi – gündüzlə gecənin tarazlaşdığı gün. Yadına düşdü ki, haçansa, çox uzaqlarda qalmış bir əyyamda bu gün Novruz bayramını qeyd edərdilər. Dərindən köksünü ötürdü. Elə otaqdaca qurulmuş əlüzyuyanda üzünü yudu, balaca tutqun güzgüyə baxdı, bir elə dünənki gün ərzində saqqalı xeyli uzanmışdı. Amma üzünü qırxmadı.

Ərxanın sözlərini unutmamışdı: – Orda saqqallı gəzsəniz, daha yaxşıdır.

Otaqdan çıxmağa tələsmirdi. Qoy elə bilsinlər ki, namaz qılır. Bura ayağını basandan bəri hər addımı güdülürdü – bunu bilirdi. Amma yəqin, texniki səviyyələr elə deyildi ki, otel otağının içində izləyici cihazlar qura bilsinlər.

Azan səsi zonanın hər tərəfinə yayılırdı.

Zona! Məlik ürəyində nəfəskəsici bir sancı duydu – onun doğulduğu, böya-başa çatdığı, oxuduğu, işlədiyi, sevib-sevildiyi, ailə qurduğu, oğul-uşaq atası olduğu şəhər indi Zona idi. Daha doğrusu, Zonalar. Ən dəqiqi – üç Zona. Üç Zonaya bölünmüşdü onun Bakısı.

Dünya bu üç siyasi quruluşa malik olan hissələri məhz elə belə, Zona adlandırırsa da, xarici Kütləvi İnformasiya Vasitələri imkan tapanda və xəsis məlumatlar alanda Birinci Zona, İkinci Zona, Üçüncü Zona istilahlarını işlətsələr də, bu bölgələrin rəsmi adları da vardı – Birinci Zona BEHİŞTİ BADİ-KÜBƏ, İkinci Zona BAKI KOMMUNASI, Üçüncü Zona BAKU SİTİ adlanırdı.

Neçə il bundan qabaq bir telejurnalist kimi Bakıdan İstanbula on günlüyə ezamiyyətə gedərkən Məlik heç ağına gətirə bilərdimi ki, bu ezamiyyət belə uzun – neçə illər – çəkəcək, onun da, başqa ölkələrdə qalmış milyonlarla azərbaycanlının da vətənlərinə yolu bağlanacaq. Burada elə müdhiş hadisələr baş verəcək ki, hər bir əsl azərbaycanlı kimi Məlikin də daha heç vaxt üzü gülməyəcək.

İndi neçə ildən sonra bura qayıdışın nə qədər üzücü olduğunu təsəvvür etsə belə, dünən keçirdiyi əzablar düşüdüklərindən də ağır oldu.

Məlik buradan getdiyi gündən bəri Türkiyədə yaşamağı olmuşdu. Orda da əvvəl-əvvəl çox əziyyətlər çəkdi. Maddi çətinliklər öz yerində, Azərbaycanda qalmış ailəsi haqqında heç bir məlumat ala bilməməsi və nəinki yollar qapanandan, hətta poçt, teleqraf, telefon əlaqələri də kəsildəndən sonra arvadı Aypərinin, oğlu Beyrəyin, qızı Burlanın o məşum günlərdən sonra sağ qalıb-qalmamasını da bilmirdi.

Son illərin yeganə sevinci Ərxanın gətirdiyi müjdəydi. Ərxan neçə ildən bəri Azərbaycandan çıxıb Türkiyəyə gələ bilən yeganə tanış idi. Nə yolla gəlmişdi, Məlik bilmirdi, doğrusu, heç maraqlanmadı da...

Təxmin edə bilərdi ki, hansı Zonanısa gizli xidmət orqanlarıyla bağlıdır, yoxsa Ordan çıxıb Bura gələ bilərdimi? Hansı zonanın – dinçilərinmi, kommunistlərinmi, demokratlarınmi xidmətində idi Ərxan – Məlikə gətirdiyi müjdənin müqabilində bunun nə əhəmiyyəti vardı?

Arvadı da, oğlu da, qızı da, o bəlalı günlərdən, o müsibətlərdən salamat çıxa biliblərmiş, üçü də sağ imiş. Bu şəraitdə, bu dövrdə, bu günlərdə bundan artıq nə sevinc gözləyə bilərdi ki?

Ərxan hər üçünün ünvanını, telefon nömrələrini gətirmişdi. Əlbəttə, burdan, İstanbuldan zəng etmək qeyri-mümkündü, amma Məlik ona təəccübləndi ki, bir yerdə deyil, hərəsi ayrı-ayrı ünvanlarda yaşayır.

Ərxan gülümsündü: – Nəinki ayrı-ayrı ünvanlarda, ayrı-ayrı zonalarda yaşayırlar, – dedi.

Ərxan haçansa, dünyanın düz vaxtında Məlikin yanında işləmişdi, vaxtilə Məlik ona yəqin ki, çox yaxşılıqlar eləmişdi, amma bütün ömrünü Balığı at deryaya, balıq bilməsə də, xalıq bilərU düsturuyula yaşamış Məlik məhz hansı yaxşılığı etdiyini yaddaşına yük eləməmişdi. İndi nadir bir keyfiyyətlə – insanın

yaxşılığı unutmamasıyla rastlaşıb təəccüb qalmışdı. Əlbəttə, Ərxan İstanbula çox güman ki, müəyyən tapşırıqla gəlmişdi, amma Məliki, dediyi kimi, öz təşəbbüsüylə axtarıb tapmış və ona bu xoş xəbəri çatdırmışdı. – Bilsələr ki, sizinlə görüşmüşəm, dərimə saman təpərlər, – dedi. Bilsələr? Kimlər bilsə – dinçilər, kommunistlər, demokratlar? Məlik soruşmadı, əvvəla, Ərxan olanı deməyəcəkdi, ikinci də Məlikin bu məsələlərə zərrə qədər də marağı qalmamışdı. Bütün bu olub-keçənlərdən sonra onu dünyaya bağlayan heç nə yoxdu. Xəstəliyindən də, ömür möhlətinin bitə-bitdə olmasından da xəbərdar idi. Tək bir arzusu vardı – heç olmasa, həyatının sonunda bircə dəfə də olsa, arvadını, övladlarını görsün.

Ərxan sanki möcüzələr aləmindən gəlmiş bir sehrbaz idi. Məlikin bu istəyini sanki gözlərindən oxumuşdu.

–Xanımla, balalarla görüşmək istərdinizmi, – deyə soruşanda Məlik qulaqlarına inanmadı. Bu mümkün idimi? Ərxan: – Dünyada mümkün olmayan heç nəsnə yoxdur, – dedi. – Mən danışmışam. Sizi Türkiyə qəzetlərinin birindən ezam edəcəklər, guya hər üç zona haqqında materiallar hazırlayacaqsınız. Məlik: – Axı heç bir Türk jurnalistini ora buraxmırlar, – dedi. ORA kəlməsini işlətdi, Bakıya, Bakısına Zona deməyə dili gəlmirdi.

İndi Vətən Məlikçün ORA idi.

Ərxan: – Doğrudur, – dedi, – yalnız Türkiyədən deyil, ümumiyyətlə, bütün dünyada hər üç zonanı görəcək ilk jurnalist olacaqsınız. Çünki ictimai təmayülündən, siyasi baxışlarından, yaşadığı ölkədən asılı olaraq, hər hansı Zonaya tək-tük hallarda jurnalistlər gələ bilər, amma hər üçünə getməyə icazə alan ilk və tək jurnalist siz olacaqsınız.

Axır ki, dözmədi, soruşdu:

–Bunu necə edə bildin, Ərxan?

–Kimsəyə desəniz ki, bunu mən etmişəm, bir daha nə siz, nə də heç kəs mənim üzümü görə bilməyəcək.

–Kimsəyə demərəm, əlbəttə, amma mənə ki, deyə bilərsən.

–İnciməyin, yox, deyə bilmərəm. Bəlkə haçansa elə bir vaxt gəldi ki, bu sirri açə bildim, hələlik isə sizə yalnız daşdan keçən sənədləri almaq, anketləri doldurmaq lazımdır – təkrar etdi – sizə elə sənəd veriləcək ki, hər üç Zonaya gedə biləsiniz.

–Nəyimə lazımdır üç Zona, – axır ki, bu sözü işlətməli oldu – mən yalnız ailəmlə görüşmək istəyirəm.

Ərxan kədərlə gülümsündü: – İş ondadır ki, onlar hərəsi bir zonada yaşayır. Bir zonadan o birinə keçməksə, yasaqdır.

Hər şeyi Ərxan dediyi kimi etdi, lazımı sənədləri aldı. Üç ayrı-ayrı sənəddə göstərilirdi ki, o, qəzetəçi Məlik Məhmədoğlu yazılar hazırlamaq üçün Behiştə Badi-kubəyə, Bakı Kommunasına və Baku-sitiyə ezam olunur.

Özü pərdə arxasında qalsa da, bütün bunların Ərxanın yardımıyla olunduğunu Məlik yaxşı dərk edirdi. Amma bilmirdi, bütün bunların müqabilində Ərxan ondan nə istəyəcək. Artıq xeyli müddətdi ki, insanların təmənnəsiz xeyirxahlığına, haçansa edilmiş yaxşılığı unutmamalarına inamını itirmişdi.

Hər halda nə olur olsun, Ərxan ona ailəsindən xəbər gətirmişdi. Məlik sonu həтта ölümlə nəticələnə biləcək bu səfərə çıxmağa hazırıdı.

Blokada şərtlərinə görə Türkiyədən xaricə yalnız bir yolla çıxmağa icazə verilirdi – Cenevrəyə uçmalıydı, oradan Amerika uçağıyla yola düşə bilərdi.

Ərxan onu agah etmişdi ki, üç Zonanın bir aeroportu var və o, Dekade adlanır.

–Dekade nə deməkdir?

–DKD – abreviaturadır, üç sözün baş hərfi – Din, Kommuna, Demokratiya.

Məlik gülümsündü – son illərdə üzündə görünən ilk təbəssüm idi.

Ərxan ona lazımı izahatlar verirdi: – Üç Zonanın bir hava limanı olduğundan üç sərhəd məntəqəsindən, üç gömrükdən keçməli olacaqsınız. Çalışın az şey götürün, özü də hər Zonanın xüsusiyyətini nəzərdə tutun ki, gömrükdə əlinizdən

almasınlr. Hə, bir də – Ərxan əlini cibinə atdı, bir xeyli Amerika dolları çıxarıb Məlikə uzatdı – orada hər addımda sizə lazım olacaq.

Məlik pulu heç cür götürmək istəmirdi.

–Param var, – deyirdi.

Ərxan: – O parayla siz heç hava alanından çıxı bilməzsınız, onda ki olsun şəhərə çatmaq. Özünüz bilin, bu paranı götürməsəz, getməyə dəyməz.

Məlik istər–istəməz pulları aldı: – Bilmirəm sənın xəcalətindən necə çıxacam, – dedi.

Ərxan: –Mən ömrüm boyu sizin xəcalətinizdən çıxı bilməyəcəm. Siz mənım balamı xilas etmişiniz.

Birdən Məlikin yadına düşdü ki, çox illər qabaq, hələ O həyatda və O vətəndə Ərxanın çox gənc yaşlarında iki oğlu olmuş və dünyaya gələndən bir ay sonra hər ikisi ürək çatışmazlığından ölmüşdü.

Üçüncü oğlu da eyni ürək şikəstliyiylə doğulanda o vaxtın çox populyar jurnalisti Məlik Bakının ən mahir mütəxəssis həkimlərini ayağa qaldırdı və uşaq xilas olundu. Bilmirdi uşaq indi həyatdadırmı, amma hər halda soruşdu: – Oğlun necədir? – Adını unutmuşdu.

Ərxan: – Top kimi – dedi və əlavə etdi – sizin sayənizdə.

Məlik bir daha təşəkkür etdi, pulları cibinə qoyanda: – İmkanım olan kimi borcumu qaytaracam, – dedi.

Ərxan: – Siz mənə yox, mən sizə borcluyam, – dedi. – Yadınızdamı, o vaxt, mətbəədə yığıcı köməkçisi işləyirdim, siz də hələ məşhur jurnalist yox, adicə müxbir idiniz. Yenə də donluqlarımızı yubatmışdılar, cibimdə çörək almağa bir qəpik pulum yoxdu. Siz bunu bildiniz və cibinizdən iki manat çıxardınız: – Mənım də indi olanım budur, – dediniz, – bir manatını, tən yarısını mənə uzatdınız.

–Bir manat hara, sənın mənə verdiyin bu paralar hara?

–O bir manat bu paralardan artıqdır. Çünki mən indi paramın ancaq kiçik bir hissəsini sizə verdim, siz isə o vaxt

olanınızın yarısını qıydınız mənə.

Vidalaşarkən, Ərxan: – Orda hər nə görsəniz, bədbinləşməyin, – dedi, – çox qəribəliklərlə rastlaşacaqsınız.

Doğrudan da, qəribəliklər elə uçaqdaykən başladı.

Cenevrədən qalxmalarından üç saat yarım keçmiş təyyarə bələdçiləri üç dildə – ingilis, rus və fars dillərində – elan etdilər ki, uçaq enir, sərnişinlər qoruyucu kəmərləri bağlamalıdır.

Məlik pəncərədən yerə baxırdı. Neçə ildir ancaq hərdən-birdən yuxularında gördüyü şəhəri göyün ucalığından seyr edirdi. Şəhərin çox hissəsi ya tamam qaranlıqdı, ya da adda-budda zəif işıqlar görünürdü. Bir hissəsi isə gur çilçırağa qərq olmuşdu.

Bələdçi bir-bir sıraları gəzib qadın sərnişinlərə çadrələr paylayırdı. İndiyə qədər üzü açıq, hətta mini-tumanlarda və dekolteli paltarlarda oturmuş qadınlar bir-bir çadrələrə bürünməyə başladılar. Qadın bələdçilər diqqət edirdilər ki, saçlarının bircə tükü də görünməsin. Məlik buna hazır idi, bilirdi ki, birinci olaraq Behiştî Badi-kubənin sərhəd məntəqəsindən keçəcəklər, odur ki, ilk olaraq bu Zonanın hicab qanununa tabe olunmalıdır. Amma saqqallı bələdçi ona yanaşib qalstukunu açmağı təklif edəndə təəccübünü gizlədə bilmədi:

–Mənim bu qalstukumun kimə nə zərəri dəyə bilər?

Bələdçi başını buladı: – Vəqə'n ağa düz buyurur, amma qəvaid belədir, – dedi.

Məlik fikir verdi ki, digər sərnişinlər də dinməz-söyləməz qalstuklarını çıxarıb bələdçiyə verir və bələdçi hər qalstukun üstündə sancaqla sərnişinin bilet nömrəsini qeyd edir. O, sərnişinləri arxayınlaşdırdı ki, geri dönərkən qalstukları qaytarılacaq.

Təyyarədən enəndən sonra ərəb əlifbasıyla BEHİŞTİ BADI-KUBƏ sözləri yazılmış iri lövhənin altında yerləşən sərhəd məntəqəsinə yanaşdılar. Məntəqənin üstündə hilallı yaşıl bayraq dalğalanırdı.

Sərhədçilər hər sərnişinin sənədlərini azı yarım saat

yoxlayırdılar, dönə-dönə pasportlardakı şəkillərə və pasport sahiblərinin sifətlərinə diqqətlə baxır, bəzən harasa gedib nə barədəsə məsləhətləşir, sonra geri qayıdıb sənədləri bir daha yoxlayırdılar. Bir neçə sənişini kənara çağırıb harasa apardılar.

Məlikin ürəyi şiddətlə döyünürdü, indi bir şey tapacaqlar, bir qəmbərqulu çıxacaq və bu qədər arzu etdiyi, bu qədər vaxt gözlədiyi istəyinə çatma bilməyəcək. Sərhədçinin səsi onu fikirlərindən ayırdı. Növbə Məlikə çatmışdı. Sərhədçi: – Ağsa, hüviyyət kağızını göstər, – dedi.

Məlik pasportunu və ona verilən sənədi uzatdı. Sərhədçi aldıqlarını xeyli müddət o yan-bu yana çevirəndən sonra möhür basıb qayıtdı. Məlik ürəyində Allaha çox şükür deyib sərhədi adladı.

Gömrükdə yoxlamalar daha uzun çəkdi və növbə Məlikə düz iki saatdan sonra çatdı. Saqqallı gömrükçü çantasını açmağı tələb etdi, çantaya yığıdığı şeyləri – üç dəst köynəyi, alt və ev paltarını, sabunu, diş fırçası və diş macununu, ülgücünü, bir blok siqareti və kasetçalarla iki kaseti ələk-vələk elədi, nəhayət, ikinci qalstukunu əlinə götürüb soruşdu ki, bəs təyyarədə qalstukunu almayıblar?

Məlik: – Aldılar, – dedi.

Kömrükçü: – Bəs onda bu nəməndi? – deyər çantadakı qalstukunu havada fırlatdı. Məlik bilmirdi nə desin: – Bu da... be... belə ikinci qalstuk... ehtiyat üçün – deyər kəkələdi. Elə bil sərhədçilərin də, gömrükçülərin də zəhməti onu basmışdı, heç bir günahı olmadan özünü müqəssir hiss edirdi.

Kömrükçü: – Şeytan xaltasının biri bəs eləmir, – dedi, – bəlkə bunu kiməsə bəxşiş vermək, ya satmaq istəyirsən?

Məlik: – Əstəğfərullah, – dedi, – mən alverçi deyiləm, bu köhnə qalstuk da kimə bağışlaya bilərəm?

Gömrükçü onu dinləmədən qalstukunu kənara, müsadirə olunmuş əşyalar qutusuna atdı. Bu qalstukla müəyyən xatirələr bağlıydı və Məlik onu itirmək istəmirdi. Ərxanın tövsiyyəsi yadına düşdü: bu, əlbəttə, risk idi, hər şeyi korlaya bilərdi,

amma tərs damarı tutmuşdu və ətrafa döyüküb cibindən ehmallica əlli dollar çıxardı, kömrükçüyə tərəf tutdu: – bu qalstuk qardaşım rəhmətlikdən yadigardı, – dedi.

Kömrükçü cəld bir hərəkətdə əlli dolları ovcunda gizlədib:

–Xub, bu başqa məsələ, – dedi, – madam ki, rəhmətlik bəradərindən yadigardır, nə söz ola bilər – qalstuku qutudan çıxarıb Məlikə uzatdı. Bütün bu hərəkətləri – qalsutuku qutuya atmağı və qutudan çıxarmağı, pulu qamarlamağı elə becid və məharətlə icra edirdi ki, bu işin peşəkarı olduğu aydınlaşırdı.

Məlik bu sərhədi və bu gömrüyü keçib ikinci sərhəd məntəqəsinin qabağına çıxdı. Məntəqənin üstündə qırmızı rəngli oraq-çəkilə bayraq dalğalanırdı, kiril əlifbasıyla Azərbaycanca və rusca BAKI KOMMUNASI. BAKİNSKAYA KOMMUNA sözləri yazılmışdı.

Divarda çox iri portret vardı. Zəhmli kişinin sifətinin xeyli hissəsini zil qara eynək şüşələri tuturdu. Portretin üstündə böyük hərflərlə: KOMMUNİZMİN QƏLƏBƏSİ LABÜDDÜR, ÇÜNKİ MÜTLƏQDİR. MARATU – portretin altında isə, TBAŞ KOMİSSAR MARAT YOLDAŞIN RƏHBƏRLİYİ ALTINDA BÜTÜN DÜNYADA KOMMUNİZMİN TAM QƏLƏBƏSİNƏ DOĞRU İRƏLİU – sözləri yazılmışdı.

Sərhəd məntəqəsinə növbədə dayanarkən Məlik Ərxanın dediklərini xatırladı: Baş komissar Marat Qaragözovun gözlərini görənlə olmayıb. Deyilənə görə, gözləri çaşdı, odur ki, heç vaxt tünd qara eynəyi çıxarmır.

Xeyli müddətdən sonra növbə Məlikə çatanda sərhədçi sənədlərinə gözücü nəzər salıb :

–Anketi bizim əlifbayla doldurun, – dedi, – Azərbaycan və rus dillərində.

Məlik cərgədən çıxdı, piştaxtaya yanaşıb cavabları kiril əlifbasıyla yazdı və geri dönəndə təzədən növbəyə durmalı oldu.

Nəhayət, sərhədi keçdi, amma gömrükdə yenə ilişdi.

Kömrükçü kasetçaları və kasetləri əlində fırladıb: – Bunlar nədi? – dedi.

Məlik: – Musiqidir, – dedi, – Azərbaycan bəstəkarlarının mahnıları. Türkiyədə anonim Azeri şarkıları adıyla çıxıb.

Gömrükçü:

–Türkiyədə? – dedi, – bura pantürkist kasetləri gətirmək olmaz.

Məlik, ürəyində:– Ya bəxt, – deyib əlli dolların ucunu gömrükçüyə göstərdi:

–Keçən əsrdə yaşamış sovet bəstəkarlarının mahnılarıdır.

Gömrükçü eyni cəld hərəkətlə pulu aldı: – Hə, sovet bəstəkarları, – dedi, – onda mojna.

Gömrükçü indi də kasetçaları əlində o yan-bu yana çevirirdi.

–Bəs bu nədi?

–Bu da kasetçaldıran.

Gömrükçü kasetçaların düyməsini basdı, radiodan səslər gəldi.

–Bu ki radiodur, – dedi.

–Həm radiodur, həm kasetçalar.

–Bizdə yad radiolara qulaq asmaq zapreşeno.

Məlik əlli dollar da tərləməli oldu. İndi bu işi daha arxayın edirdi.

Üçüncü sərhəd məntəqəsinə çatdı.

Burda da göy bayraq dalğalanırdı. Məlik acı-acı düşündü: Üç sərhəd – üç bayraq – yaşıl, qırmızı, göy. Üçü bir yerdə olsaydı, keçmiş Azərbaycanın bayrağı olardı.

Sərhədçi sənədlərə gözucu baxıb təklif etdi ki, Məlik baş barmağını kiçik disketə bassın, sonra onun barmaq izləri olan disketi bilgisayara saldı, hansısa düymələri basıb ekrana baxdı və: – Keçə bilərsiniz, – dedi.

Bu gömrükçü də əşyaları bir–bir yoxladı, soruşdu:

–Narkotik?

Məlik: – Yox canım, məndə narkotik nə gəzir?

Gömrükçü çantadakı bir blok türk siqaretini götürdü:

–Bu nədir?

–Siqaret. Türk siqareti.

Gömrükçü: – Bura Amerika siqaretlərindən başqa siqaret gətirmək olmaz, – dedi, – musadirə edilir, – sonra nədənsə əlavə etdi: – Heç türk siqareti çəkməmişəm.

Məlik: – Mən yaman çəkənəm, – dedi. – Bu siqaretlərə də alışmışam. Yarisı sənin, yarisı mənim.

Gömrükçü: – Okey, – dedi və cəld bloku açıb altı qutu çıxardı, dördünü Məlikə qaytardı.

Gömrükdən keçən kimi Məlik çox iri reklamlar gördü. Birində təyyarənin içində xoş bir təbəssümlə sənişinlərə (onların da sifətlərində təbəssüm vardı) Koka-kola paylayan stüardessanın şəkli və altında latın hərfləriylə yazı verilmişdi:

ÇIXANDA YOLA – İÇ KOKA–KOLA.

İkinci reklamda kobvoy qiyafəli, iri şlyapalı, böyüründə yekə tapançalı gənc oğlan (gülüşü bu qulağından o qulağınadək) təyyarə trapından düşən sənişinlərə açıq Malboro qutusunu uzadırdı. Altında latın hərfləriylə **GƏLMİSƏN BURA, AL, ÇƏK MALBORO**" sözləri yazılmışdı.

Məlik aeroport binasından açıq havaya çıxanda saatına baxdı: – gecə üçün yarisı. Təyyarə yerə enəndə gündüz dördün yarisı idi. Sərhədlərdən və gömrüklərdən on bir saata keçmişdilər. Cenevrədən burasa üç saat yarıma gəldik – deyə düşündü.

Taksi dayanacağına addımlayıb ən qabaqda dayanan maşına yanaşdı, əlini uzadıb qapını açmaq istədi, qapı içəridən bağlıydı, bu zaman arxa sıralardan çıxıb gələn taksi onun qarşısında dayandı. Sürücü qapını açıb onu içəri dəvət etdi.

Məlik arxa tərəfdə əyləşdi, elə bu vaxt kimsə maşının qabaq qapısını açdı. Saqqallı cavan oğlan Məlikə müraciət edərək: – Ağa, yorulmuyasız, – dedi, – bəndəniz də şəhərə gedir, qailsə mən də sizlə gedim.

Məlik: – Buyurun, – dedi.

Taksi hər iki tərəfinə məftilli çəpərlər çəkilmiş yolla

irəliləyirdi. Yol sağ tərəfdə, məftilli çəpərin dalında yanan gur çıl-çıraqla işıqlanırdı.

Sol çəpərin arxası qaranlıq idi.

Məlik fikir verdi ki, məftil çəpərlərin dibində xeyli it ölüsü sərələnib.

–Bu leşlər niyə bura düşüb?

Şofer: – Əhməq məxluqdur da, – dedi, – özlərini çəpərə çırpır, çəpərə də bərq buraxıblar.

–Niyə elektrik buraxıblar ki?

Saqqallı oğlan:

–Kafərlər buraxıb, – dedi, – qorxurlar ki, o tayın adamları qaçıb bizim tərəfə keçər.

Sürücü:

–Ac itlərdi də, – dedi, – gecə hamısının leşin yığışdırıb yandıracaqlar.

Məlik ətraflara baxır, amma heç yeri tanımırdı. Məftil çəpərlərin arxasında şumlanmış neytral sahə, sahədən o yana sağda rəngbərəng reklamların latın hərfləriylə yazılmış mətnlərinə görə buranın Bakı siti olduğunu müəyyənləşdirmək olardı.

Sol tərəf zülmət qaranlıq idi:

–Bu tərəf Badi-Kubədir?

Saqqallı oğlan:

–Xeyir ağa, xeyir. Bu tərəf də kafərlərin şeytan yuvasıdır. Özləri Bəkinski qəməna deyirlər. Bizim Behişt Badi-Kubəmiz irəlidedir.

Birdən Məlik Suraxanı yolunu tanıdı: – Bu, Suraxanı yoludur, – dedi, – eləmi?

Şofer: – Bəli ağa, ora Surə xanədir.

Məlik köksünü ötürdü: – Uşaqlıqda burda yaşamışam, – dedi, – evimiz Atəşgahın yanında idi.

Sürücü: – Harda? – deyə xəbər aldı.

Saqqallı oğlan: – Atəşpərəstlərin bir yeri vardı, – deyə izah etdi.

Məlik: – İndi durmur Atəşgah?

Oğlan: – Yox, söküldü, – dedi, – müsəlman kişvərində kafər bütخانəsinə nə hacət?

Taksi bağlı şlaqbaumun qarşısında dayandı, polis xidmətçisi onlara yanaşdı, hər üçü sənədlərini göstərdi, polis: – Xeyli xub, xeyri şəb, – deyə şlaqbaumu qaldırdı.

Saqqallı oğlan:

– Ağa, Behiştə Badi-Kubəyə xoş gəldiniz, səfa gətirdiniz, – dedi.

Qarşılarında böyük bir qafilə irəliləyirdi – arabalar, arabaların ardından piyada gedən xeyli adam.

– Bunlar kimdi, hara gedirlər gecənin bu vaxtında?

Sürücü: – Yanardağa, – dedi.

Məlik maşının qabaq güzgülündə gördü ki, saqqallı oğlan sürücüyə məzəmmətlə baxır.

Saqqallı oğlan: – Xeyir, ağa, – dedi, – şofer bəradərimiz düz buyurmadı, bunlar Nardaran pirinə ziyarətə gedirlər. Gecəyəkən yola çıxıblar ki, sübh namazına ora çatsınlar.

Məlik Nardaranın buralardan xeyli uzaq olduğunu xatırladı:

– Bu qədər yolu piyada gedəcəklər?

– Ağa bilir ki, ziyarətə piyadə getməyin savabı daha əfzəldi.

Taksi qafiləni ötüb keçdikcə fəraların işığında Məlik arabalara yüklənmiş qazanlara diqqət elədi.

Saqqallı oğlan sürücüyə: – İrşad mehmanxanasına sür, – dedi.

Məlik dünyagörmüş adam idi. Elə birinci addımdan duymuşdu ki, bu saqqallı oğlanı onu güdmək üçün göndəriblər, amma, görünür, çox naşıymış, özünü çox tez faş etdi, yoxsa TİrşadU otelinə düşəcəyimi bilsə də, dilindən qaçırmazdı.

– Nə bildiniz ki, mənə İrşad otelində yer ayırıblar, – deyə soruşmaqdan özünü saxlaya bilmədi.

Şofer: – Tək bir mehmanxana var da, – dedi.

Saqqallı oğlan yenə şoferə məzəmmətlə baxdı: – Yox, – dedi, – başqa yerlər də var, amma fikr elədim ki, sizin kimi

alicənaba yaraşan İrşad olar. Yoxsa bir qələtim var?

–Yox, düz deyirsiniz, İrşadda yer ayırıblar mənimçün. Bağışlayın, tanış olmadıq, mənim adım Məlikdir, Məlik Məhmədoğlu, jurnalistəm, – qoy yazıq pis vəziyyətdə qalmasın – deyə düşündü, güya özüm haqqında bu məlumatları mən özüm verirəm ona, hərçənd ki, yəqin hamısını bilir.

Saqqalı oğlan: – Çox xoşhaləm, – dedi, – sizin kimi məruf və namdar insanla tanış olmağa. Mənim ismim İmamquludur. İmamqulu Bəhbəhani.

Taksi artıq şəhərin yarıqaranlıq küçələriylə irəliləyirdi, birdən Məlik dıxsındı – taksilərinin faralarıyla işıqlandırılmış yanıq-uçuq binanı tanımışdı – bu keçmiş İsmailiyyə – Akademiya binası idi. Binanın yalnız divarları qalmışdı, çərçivələri yanıb kösöy olmuş pəncərələri skeletin, ölü kəlləsinin oyuk göz çuxurlarını andırırdı.

–Bura niyə bu gündədi?

İmamqulu: – O məlum məğşuşat günlərində kafərlər xakisar eləyib buranı, – dedi.

Məlik: – Dur, dur – deyə həyəcanla səsləndi – İsmailiyyə binasının yanındakı yer bomboş çöllük idi – axı burda bir bina da vardı – əlyazmaları olan bina.

İmamqulu: – Ağa, səd heyf, şuriş zamanı o bina da, bu xiyabandakı çox bina da yandı-dağıldı.

–Necə yandı, bəs əlyazmaları?

–Ağa, səd heyf, bina yananda əlyazmaları salim qalarmı?

Məlik başını tutdu: – Aman Tanrım, bütün tariximiz, keçmişimiz o yazılarda idi.

–Ağa, siz bərgüzidə fərhəng adamı-sız, ehsasatınızı başa düşürəm. Amma çi faidə? Qəzavü-qədər beləymiş. Leyk mürur zaman xeyli yeni kitab nəşr olunub. Elə bu günlərdə ağayi Kəsrəvinin bütün kitabları çıxdı. – Birdən nə isə yadına düşmüş kimi dedi: – Söz yerinə çəkər, heç bilirsiniz bu hansı xiyabandır?

–Təxmin edirəm, bir vaxt bura Nikolayevski, sonra Kommunist, sonra da İstiqlaliyyət küçəsi adlanıb.

İmamqulu məmnun gülümsədi:

–İndi Əhməd Kəsrəvi xiyabanıdır. Bizim həqiqi mənşəimizi təyin edən alimi-büzürgün naminə.

Taksi adı neçə dəfə dəyişən, binaları dönə-dönə yanib dağılan bu talesiz küçəylə irəliləyirdi. Məlik xatırladı ki, burada gözəl bir bağ vardı. İndi tamamilə bomboş, ağacsız bu sahəni yalnız yanındakı Filarmoniya binasına görə tanıya bildi. Şükür, deyəsən, Filarmoniya salamat qalıb. Amma buranın indi məhz Filarmoniya olmasından şübhəliydi.

Filarmoniyanı göstərib: – Ora nədir? – soruşdu.

İmamqulu və sürücü eyni vaxtda: – Cümə məscidi. – dedilər. İmamqulu əlavə etdi: – Behişt Badi-kubənin ən böyük məscididir. Sübh əzanını onun minarələrindən çəkəndə eşidəcəksiz, TİrşadU mehmanxanası bura lap yaxındır.

Mehmanxananın qabağına gəlib çatdılar. Sürücü Məlikin çantasını götürdü. İmamqulu da maşından düşdü: – Ağayi Məlik, – dedi, – icazə verin xidmətinizdə olum.

Məlik cibindən dollar çıxarıb sürücüyə vermək istəyəndə İmamqulu: – Ağə, o, şeytan pulunu qəbul etməz, – dedi, – heç narahat olmayın, verdim.

Mehmanxananın inzibatçısı – saqqalı ağarmış kişi yuxulu gözlərini ovuşdura–ovuşdura Məlikin pasportunu aldı, ərəb əlifbasıyla anketi uzatdı ona.

Məlik adını yazmağa başlamışdı ki, çiyininin arxasından ona baxan İmamqulu: – Ağə, şeytan əlifbasıyla yazmaq qəvaiddə ziddir, – dedi.

–Ərəb əlifbasıyla doldurmaq lazımdır?

–İslami əlifbayla.

Məlik: – Mən ərəb ... e... islami əlifbayla oxuya bilirəm, amma heyf ki, yaza bilmirəm, – dedi.

–Siz heç rəncidə olmayın, mən yazaram.

Adı, soyadı, doğum ili, doğum yeri – Məlik bir-bir bunları İmamquluya diqtə etdikcə duyurdu ki, bütün bu məlumatları İmamqulu elə onun özü qədər bilir.

Nəhayət formal işlər bitdi. İnzibatçı açarı Məlikə uzadıb: – şumarə 12-dedi.

İmamqulu Məlikin çantasını götürüb onu ta ikinci mərtəbəyə, otağının qapısına qədər ötürdü, içəri girib bir nəzər də atdı, sonra:

–Şəb-xeyir, – dedi, – Allahın inayətiylə inşallah yenə görüşərik.

Məlik saatına baxdı. Dördə on beş dəqiqə işləyirdi. Yerli vaxtla altıya. Yerli vaxt!.. – acı-acı düşündü – doğma şəhərimin vaxtına yerli vaxt deyirəm. Əlbəttə, belə erkən saatda Aypəriyə telefon edə bilməzdi. – Bıy, – otağa göz gəzdirdi – heç telefon da yoxmuş ki...

Səhər açılısın, düşüb aşağıdan zəng edər. Yatağına girdi və bu uzun günün bütün qarabasma kimi görünən təəssüratlarından sonra daş kimi yatdı.

İmamqulu düz deyirmiş. Səhərisi gün də bir-birini gördülər. Məlik səhər otelin birinci mərtəbəsinə enəndə İmamqulu Bəhbəhani yumşaq divanda bardaş qurub oturmuşdu. Məliki görüb ayağa qalxdı.

–Ağa, sabahınız xeyir. Dedim, hər halda, qəribsiniz. Bəlkə yardıma ehtiyacınız oldu. Qulluğunuzda amadəyəm.

Məlik: – Sağ olun, – dedi, – bir çay içmək pis olmazdı.

–Əlbətməkin, əlbətməkin.

Kiçik çayxanaya keçdilər. Saqqallı xidmətçi qabaqlarına çay-çörək gətirdi. İmamqulu əlindəki qəzeti Məlikə uzatdı: – TSiratül-müstəqimU rüznaməsidir, – dedi, – baxırsız?

Məlik: – Sonra baxaram, – dedi – qəzetin birinci səhifəsindəki böyük şəkli göstəriib: – Ağayi Müştəyiddi? – deyə xəbər aldı.

İmamqulu: – Bəli, – dedi. – Ali müştəyidimiz zişan ağayi Badikübeyidir. Möüzəsi nəşr olunub. Bu axşam İman televizionunda da bərnəməsi var, vəqiən arif-bəsər, əhli ürfandır. Elmi-əbdanda da, elmi-ədyanda da bibədəl zətdir. Manəndi yoxdur.

Məlik haçansa klassik ədəbiyyatdan bildiyi, amma az qala unutduğu fars-ərəb sözlərini İmamqulunun dilindən ölçüsüz-biçisiz eşitdikcə: – Fağır dilimiz, – deyə düşünürdü, – gör nə günə qalıb ki, bu Azərbaycan balası iki cümləni təmiz ana dilində deyə bilmir.

Məlik artıq aydın dərk edirdi ki, burada, bu Behiştə qaldığı bütün müddət ərzində İmamqulu onun yaxasından əl çəkən deyil, hər addımını qarabaraqa izləyəcək. Arvadıyla görüşmək istəyini də biləcək, bəlkə elə çoxdan bilir. Əlbəttə, bilir, lap yəqin bilir. – Mən bir yerə telefon etməliyəm, – dedi.

–Baçəşm ağa, şümarəni ərz eləyin.

Məlik Aypərinin telefon nömrəsinin dörd rəqəmini dedi, axırıncı rəqəmi deməzdən, ağına nə isə gəldi, tamam başqa bir rəqəm dedi. İmamqulu yoxlamaq istədi. Görən, İmamqulu bu nömrəni də bilirmi?

–Telefon edin, Aypəri xanımla danışacam.

İmamqulu bir qədər təəccüblə: – Kiminnən? – deyə soruşdu.

–Aypəri xanımla. Mənim arvadımdır, – İmamqulunun matmat baxdığını görüb – övrətim – deyə əlavə etdi – zövcəm, halahım...

–Əlbətməkin, əlbətməkin...

İmamqulu inzibatçıya yanaşıb onunla uzun-uzadı nə isə danışdı.

İnzibatçı telefonu götürüb harasa zəng elədi. Kiminləsə də danışdı, sonra dəstəyi qoyub İmamquluya razılıq işarəsi verdi. İndi də telefonu İmamqulu qaldırdı, Məlik verən rəqəmlər olan kağıza baxıb nömrələri çəkməyə başladı, sonra birdən qaşları çatıldı. Məlik: – Yəqin ki, axırıncı rəqəmə təəccüb qalıb, – deyə düşündü – görəsən, gümanım düz çıxacaqımı.

İmamqulu əvvəl kağızı götürüb Məlikə yanaşmaq istədi, sonra nə isə fikirləşib axırıncı rəqəmi də çəkdi. Görəsən nə çəkdi, Məlik yazan səhv rəqəmini? Yaxud hər ikisinin bildiyi doğru rəqəmi çevirib oyunu açıq aparmaq qərarına gəlib.

Bir az gözləyib danışmağa başladı, nə danışdığını Məlik

eşitmirdi.

Sonra dəstəyi kənara qoyub Məlikə əl elədi: – Buyurun ağa, – Məlik durub yaxınlaşanda dəstəyi ona uzatdı: – Xanım Mahruxdur, – dedi.

–Xanım Mahrux? Xanım Mahrux kimdir?

İmamqulu: – Buyurdunuz ki, zövcənizdir.

Bəlkə Məlik yanılmış, bəlkə İmamqulu axırıncı rəqəmin doğrusunu həqiqətən də bilmirmiş, Məlik yazan nömrəni çevirib və ayrı yerə düşüb. Kağızı İmamquludan alıb axırıncı rəqəmi səhv yazmışam demək istəyirdi ki, birdən ağılına nə isə gəldi, telefon dəstəyini götürüb: – Allo, – dedi.

Cavab gəldi:

–Bəli.

Bu o idi, onun Aypərisi. Yəqin özü kimi səsi də xeyli qocalmışdı, aradan gör neçə il keçmişdi. Səsi boğuq, solğun, kədərli idi, amma onun səsiydi. Məlik bu səsi dünyada heç bir səslə dəyişik sala bilməzdi.

Məlik: – Salam Aypəri, mənəm, – dedi.

Qadın:–Bağışlayın, ağa, səhv telefon etmisiz, – dedi.

–Necə səhv? Mənəm Aypəri, Məlikdi. Ancaq üç gün bundan qabaq sənin sağ-salamat olduğunu bilmişəm, adresini, telefonunu veriblər mənə. İndi burdayam, TİrşadU otelində. Hara gəlim? Necə görüşək?

Dəstək tam bir sükuta qərq olmuşdu. Məlikə elə gəldi ki, boğuq hıçqırıq səsi eşidir. Bəlkə də yanılırdı. Bir azdan sonra qadın:

–Bir saatdan sonra TİrşadU mehmanxanasının lobbisinə gələrəm, – dedi və dərhal xətti qapatdı.

Məlik saatına baxıb İmamquluya yanaşdı:

–Çox sağ olun, – dedi – məni calaşdırdınız. Amma niyə onu Mahrux xanım adlandırdınız.

–Özü dedi. Soruşdum kimdi, dedi xanım Mahrux.

İmamqulu son rəqəmin üstünü vurmadı, Məlik də özünü o yerə qoymadı. Onsuz da hər şey aydın idi, izaha nə ehtiyac

qalırdı.

Məlik mehmanxananın foyesində üzü qapıya tərəf oturub gözləyir, siqareti-siqaretə calayırdı. İmamqulu bir qədər aralıda oturub, guya ki, TSiratül-müstəqimU qəzetini oxumaqda, arasına da İMAN televiziyasının moizələrinə qulaq asmaqda idi.

Məlik: – Televiziya ancaq moizələr verir? – deyə xəbər aldı.

–Yox, niyə ki, xəbərlər, dualar, din tarixinə aid verilişlər... Məscidlərdən beş rükət namaz da göstərir.

–Bəs tamaşa, şer, musiqi?

–Aşura günü Şaxsey-vaxsey göstərilir, mərsiyyələr, nohələr oxunur.

–Rəqs, mahnı, muğam necə?

–Əstəğfürullah ağa, bunlar ki, şeytan əməlləridir.

Məlik:

–Muğam da? – deyə soruşmaq istəyirdi ki, qapıdan girən qadını gördü. Təpədən dırnağa qara çadraya bürünmüşdü, bircə gözləri görünürdü, Məlik onu gözlərindən tanıdı. Haçansa bu qaynar baxışlı gözlər indi sönük, yorğun, kədərli idi – amma hər halda onun, Aypərinin gözləri idi.

Məlik yerindən sıçradı, neçə ildi öldüsünü-qaldısını bilmədiyi arvadına tərəf atıldı. Qadın sanki həyulə görübmüş kimi geri çəkildi, bir qədər aralı dayandı. Məlik də duruxdu, məsafəni yavaş addımlarla qət edib ağuşunu açmaq istədi. Qadının yenə bürüşüb bir addım geri çəkildiyini görüb dayandı, ancaq əlini uzatdı.

Əli havada qaldı.

Məlik hiss edirdi ki, İmamqulu qulaqlarını şəkləyib onların hər hərəkətini izləyir.

Qadın: – Bağışlayın, ağa, – dedi, – naməhrəmə əl verə bilmərəm.

–Naməhrəmə? Mənəm e Aypəri, Məlik, sənın ərin.

Qadın: – Mənim adım Mahruxdur, – dedi.

–E... e... Mahrux olsun, hər halda, mənim kəbinli arvadımsan.

Qadın: – Yox – dedi – məsələ ondadır. Biz heç vaxt şəriətlə kəbin kəsdirməmişik.

Məlik deməyə söz tapmırdı.

–Yaxşı, – dedi, – bəs balalarımız nə olsun? İki balamız var axı. Onların anası deyilsən?

Qadın: – O mənim günahım idi, – dedi. – Min dəfə tövbə etmişəm ki, qadir Allah günahımı bağışlasın.

İmamqulu özünü saxlaya bilməyib söhbətə qarışdı:

–Allah rəhimlidir, rəhmandır, – dedi, – keçər günahınızdan.

Məlik donub qalmışdı: – Necə günah? Məgər ana olmaq günahdır?

–Şəriətlə kəbin kəsdirməmişiksə, əlbəttə, günahdır. Zinadır, – dedi Aypəri-Mahrux.

İmamqulu onun sözünə qüvvət verdi: – Mənkühə deyil, – dedi.

–Yaxşı əyləş... ee... əyləşin.

Qadın qarşıdakı kürsüdə, Məlikdən və İmamquludan xeyli aralı oturdu.

Məlik danışmağa söz tapmırdı, bilmirdi nə desin, nədən başlasın.

Qadın da dinib-danışmırdı. Aralığa üzücü sükut çökmüşdü. Nəhayət, Məlik:

–Yaxşı bəs Beyrəklə, Burlayla da əlaqən yoxdur? Doğma övladlarınla?

Mahrux-Aypəri:

–Onlar mənim övladlarım deyil, – dedi, – şeytani-büzürlərin xidmətində olan mürtdəldir.

Məlik yalnız: – Əcəbdir, – deyə bildi...

Yenə sükut çökdü. Mahrux (artıq o Məlikçün, doğrudan da, uzun illər bir yastığa baş qoyduqları arvadı Aypəri yox, heç bir vaxt tanımadığı Mahrux idi):

–Ağanın mənə bir ərzi yoxsa, mürəxəssis olum, – dedi.

Məlik dərk edirdi ki, bax indi, bu dəqiqə keçmiş arvadını yenidən, bu səfər həmişəlik itirəcək.

–Dayan görüm, mürəxxəs olmağa tələsmə, de görüm, necəsən, ee... necəsiniz? Gününüz-güzəranınız, dolaşığınız necədir?

–Sağ olun, lap yaxşıdır. Allahın köməyiylə heç bir şeyə ehtiyacımız yoxdur.

–Harda işləyirsən... e... e ... işləyirsiniz?

–Allahın köməyiylə ünas mədrəsəsində dərs verirəm. Xəttatlıq dərsi.

–Axı sən... siz... rəssam idiniz.

–O bir cavanlıq xətası idi ... İnsan şəkli çəkmək günahdır... İnşallah rəhmani–rəhim bu günahımdan da keçər.

–Mədrəsədə xəttatlıq dərsi verirsən? – Deyə indicə eşitdiyi məlumatı bir də mənasız yerə soruşdu. Danışmağa ayrı söz tapmırdı.

–Bəli ağa, şagirdlərimə nəsx, nəstəliq, kufi xətlərlə Qurani–kəbirin üzünü köçürməyi öyrədirəm.

–Dərslər nə dilindədir?

Mahrux cavab verməmiş İmamqulu:

–Əlbəttə, zəbani – Azərbaycanda və zəbani-farsda, – dedi, – dəbistanda da dərslər də hər iki lisanda keçirilir. Danışgahımız da var.

Məlik: – Bəs nə əcəb Universitetdə e ... danışgahda dərs demirsən?

Mahrux: – Orda dərslər farscadır, – dedi və dərhal dilini dişlədi.

İmamqulu da dərhal: – Amma tüllablar ana dillərini də bilirlər, – dedi. – İnsan bəqədri–qüvvət nə qədər çox lisan bilsə o qədər fəidəsi var. Elə deyilmi, ağa?

–Bəli, əlbəttə.

Bütün bu əndişələr içində Məlik tamamilə unutmuşdu ki, bu gün Novruz bayramıdır.

–Bayramınız mübarək, – dedi.

Mahrux təəccüblə:

–Nə bayram? – deyə soruşdu.

–Novruz bayramı.

–Novruz?

İmamqulu yenə söhbətə müdaxilə elədi: – Həzrət Əlinin taxta çıxdığı gün, – dedi.

Mahrux laqeyd bir tərzdə:

–Hə, sağ olun, – dedi.

Məlik pəncərədən dünən gecə rastlaşdıqları arabalı, piyada adamların qafiləsini gördü. – Bunlar da Nardaran pirinə gedirlər? – deyə xəbər aldı.

İmamqulu:

–Bəli, ağa, – dedi, – bəlkə də Buzovnaya, Əliayağına.

Mahrux yenə durmağa cəhd etdi. Məlik qəti qərara gəldi:

–Ağayi Bəhbəhani, – dedi, – bu qadın mənim, siz demiş, mənkühəm olsa da olmasa da, otuz il kəbinli... yaxşı, qanuni arvadım olub. O vaxtın qanunlarıyla rəsmən evlənmişik. İzn ver beş dəqiqə təklikdə danışaq. Bəlkə bir sözüümüz var. Olarmı?

İmamqulu:

–Əlbətməkin, ağa, – dedi, – nə söz ola bilər, – ayağa durub kənara çəkildi, xeyli aralı oturdu, amma gözü yenə onlarda idi.

Pəncərənin qarşısından keçən qafilə qurtarmaq bilmirdi.

Məlik: – Pirə gedirlər, arabalara niyə bu qədər qab-qacaq yığıblar? – dedi.

Mahrux da qanrılıb pəncərəyə, sonra aralıda oturmuş İmamquluya baxdı, üzünü yana çevirib:

–Pirə-zada getmirlər, – dedi, – Yanardağa gedirlər.

–Yanardağa?

Qadın yenə üzünü Məlikə tərəf çevirmədən:

–Evlərdə qaz da yoxdur, odun da, bütün ağacları qırıb qurtarıblar, ayından-oyundan tapıb Yanardağa gedirlər, orada yerdən çıxan odların üstündə xörək bişirirlər.

Bütün bunları birnəfəsə dedi və yenidən üzünü Məlikə tərəf çevirdi, başını qaldırıb onun üzünə baxmırdı, amma sözləri qeyri-adi şəkildə tələffüz edərək: – Bəli, ağa, pirə gedirlər.

Bizim camaat çox mömün camaatdır, – dedi.

Məlik başa düşdü. O özü arxası İmamquluya oturmuşdu, İmamqulu uzaqdan Mahruxun ağzına baxırdı – yəqin ki, sözləri dodaqdan oxumaq səriştəsinə yiyələnmişdi.

Mahrux yenə üzünü pəncərəyə tərəf tutaraq, güya qafiləni seyr edirmiş kimi:

–Burda nə eşitsən, inanma, – dedi, – mənim dediklərimə də inanma, – sonra yenə Məlik tərəfə dönüb: – Şagirdlərim elə həvəslə çalışırlar ki, – dedi, – mədrəsəni bitirənə qədər Quranı başdan-ayağa yeddi dəfə köçürürlər.

Məlik:

–Mən səni burdan qurtaracam, – dedi.

Mahrux qəmli-qəmli:

–Bu qeyri-mümkündür, – dedi, bunu üzünü Məlikə tərəf tutarkən demişdi və dərhal səhvini başa düşüb: – Bəli, bu tamamilə qeyri-mümkündür, – dedi, – biz Şeytani büzürglərlə ünsiyyət yarada bilmərik. Lap oğlun, qızın da olsa.

Daha danışmağa söz qalmamışdı. Mahruxmu, Aypərimi ayağa qalxdı:

–Ağa, çox xoşhal oldum, – dedi, sonra çarşabıyla ağzını yaşmaqladı və çarşabın altından dodaqları görünmədən yavaş səslə: – Mən səni ölmüş bilirdim, sən də bundan sonra məni ölmüş bil, – dedi.

Dikəldi. Gözləri dolmuşdu.

Onun durduğunu görüb İmamqulu da yanaşdı. Aypərinin gözündən süzülən bir damla yaş yəqin o da gördü və başını aşağı saldı. Bəlkə yazacağı hesabatda bu göz yaşını qeyd etməyəcəkdi. Axı haçansa o da insan olmuşdu.

Mahrux:

–Salamat qalın, ağa. – İmamquluya: – Ağa, siz də salim olun – dedi. Çevrildi, qapıya tərəf getdi. Məlikə elə gəldi ki, çiyinləri titrəyir. Bəlkə səssiz hıçqırırdı.

Qapıdan çıxdı, uzaqlaşdı gözdən itdi. Ta uzaqlarda qara bir siluetə çevrilənəcən Məlik uzun-uzun onun ardınca baxdı,

sonra ayağa durdu.

–Ağayı Bəhbəhani, – dedi, – mən bu gün getməliyəm, tapşırın hesabımı hazırlasınlar.

İmamqulu:

–Ağa, nə tələsik işiniz var ki, – dedi. Bir–iki gün qalıb bizi feyziyab edəydiniz. Kişvərimizin görməli yerlərini görərdiz.

Məlik:

–Gördüyümü gördüm, – dedi, sonra bu sözlərin ikibaşlı səslənməsindən ehtiyat edərək – Allah başatan versin, – deyə əlavə etdi.

–Buyurun ağa, əmrinizə müntəzirəm.

Nömrəsinə qalxdı, əşyalarını çantasına yığarkən, kasetlərin yox olduğunu gördü. Kim götürüb, görəsən? İmamqulu bütün bu vaxt ərzində onunlaydı, otağa gələ bilməzdi. Kasetçalar yerində idi. Amma kasetlər yoxdu. Kimə gərək ola bilər onlar? Yalnız otaq xidmətçisi götürə bilərdi. Onun nəyinə lazımdır. Birdən Məlikin ağlına qərribə bir fikir gəldi, bəlkə də yanılırdı. Ona elə gəldi ki, ola bilsin böyük riskə gedərək otel xidmətçisi kasetləri oğurlayıb, gizli bir yer tapıb onlara qulaq asacaq. Kim bilir? Bəlkə də...

Aşağı endi, hesab kağızını aldı, dollar verdi, qalığını inzibatçı tümənlə qaytardı.

–Bunlar mənim nəyimə gərək?

İmamqulu:

–Bəlkə gərək oldu, xırda-xuruşdur. Dilənçiyə verərsiz.

–Burda dilənçi var ki? – Məlik istehzasıyla sanki qisasını alırdı.

İmamqulu qorxmuş halda:

–Əlbətməkin, yoxdur, – dedi, – qırmızılardan tərəfinə keçəndə lazım olar, deyirlər orda addımbaşı dilənçilər düzülüb.

–Orda məyər sizin pullar keçərlidir?

İmamqulu çaşıb-qalmışdı, nə deyəcəyini bilmirdi. Ağzından qaçırmışdı, indi bilmirdi vəziyyətdən necə çıxsın.

Məlikin ona yazığı gəldi. Axı bu buyruq qulunun nə təqsiri

var ki, onu belə müşgülə salır.

–Yaxşı, salamat qalın.

İmamqulu son dərəcə nəzakətlə:

–Ağa, mən özüm sizi rədd edəcəm, – dedi.

Məlik tutuldu, bu nəzakətli davranış hara, belə qaba sözlər hara? Sonra yadına düşdü, indi burda danışılan dildə rədd etmək sadəcə sərhədi keçirmək deməkdir. İmamqulu heç bir nəzakətsizlik etməmişdi.

Oteldən çıxıb yerlə-yeksan olmuş İçəri şəhərin dağılmış küçələriylə addımladılar. Qoşa qala qapılarının yanına çıxdılar. Qoşa qala qapıları dururdu, amma indi çox mənasız bir görkəmi vardı, çünki ətrafındakı qala divarları sökülmüşdü, məlum deyil ki, indi bu qapıların nə əhəmiyyəti var?

–Qala divarları hər yerdə sökülüb?

İmamqulu:

–Bəli, ağa, – dedi, – o daşlardan təzə divarlar çəkilib: Badi-Kubəylə kafərlər arasında.

Məlik cavabından qorxaraq bir sual da verdi:

–Qız qalası da sökülüb?

–O qala kafərlər tərəfində qalıb. Deyilənə görə, indi ora taxta-şalban ambarıdır.

Yeni yöndəmsiz divarlar qoşa qala qapısından bir az aralı çəkilmişdi. Sərhəd keçidi də buradakı dar qapı idi. İmamqulu Məliki qapıya qədər ötürdü. Bu tərəfdə hilallı yaşıl bayraq, o tərəfdə oraq-çəkicli qırmızı bayraq dalğalanırdı.

İmamqulu: – Ağa, Allahın köməkliliyiylə yolunuz açıq olsun! – dedi və Məlik sərhədin o tayından bir də çevrilib baxanda gördü ki, İmamqulu hələ də onu izləyir. Məlikə elə gəldi ki, indi İmamqulunun gözlərində sonsuz bir qüssə vardı.

II

Sərhədin bu tayında ilk gördüyü bina ona tanış gəldi. Əlbəttə, yanılmırdı, bu Nizami muzeyinin binasıydı. Amma nə

isə tamam başqa cür görünürdü, elə bil, dəyişmişdi. Diqqətlə baxıb başa düşdü. Binanın şərq üslubunda tağlı qapıları, pəncərələri indi dümdüz edilmişdi və dəmir barmaqlıqlar ardında idi. Rəngbərəng kaşılar da yoxdu.

Məlik binanın fasadına baxdı. Buradakı altı lodci də dəyişdirilmiş, kaşısızlaşdırılmış və dördkünc kvadratlar biçiminə salınmışdı. Məlik heykəllərə baxdı və əvvəlcə gözüne inanmadı. Şairlərin, ədiblərin yerini indi tamam başqa heykəllər tutmuşdu. Məlik birinci üçün tanıdı – Engels, Lenin, Stalin – o biri üçün isə heç cür tanıya bilmədi.

Bəs Nizaminin heykəli? Çevrilib qarşı tərəfə baxdı. Nizami heykəlinin yerində indi daha da uca bir kişi heykəli dayanmışdı. Heykəl ağ mərmərdən, eynəkləri qara mərmərdəndi. Marat!

Əlbəttə, Maratın heykəlidir – deyə tapdı. Heykəlin hər iki tərəfində iki gözətçi əsgər fərağat dayanmışdı.

Keçmiş muzeyin qarşısında iri kiril hərfləriylə azərbaycan və rusca MARAT MEYDANI sözləri yazılmışdı. Muzeyin yan tərəfinə də lövhə vurulmuşdu: MARAT QARAGÖZOV KÜÇƏSİ.

Ərxanın verdiyi adres məhz bu küçə idi. Uzaqdan binanın girişində yazılmış BAKI KOMMUNASI BAŞ KOMİSSARLIĞI sözlərini oxudu. Beyrəyi burda tapacaqdı.

Bir iki addım atan kimi on-on iki yaşlı qız uşağı, qucağında da dörd-beş yaşlı oğlan onun qabağını kəsdi, bu əcnəbiyə hansı dildə müraciət etdiyini bilmədiyindən əliylə balaca uşağın ağzını göstərdi – bu bütün dillərdə aydın olan bir işarəydi – yəni acdır. Qızın üst-başı cır-cındır içində idi. Məlik əlini cibinə atdı. Əlinə ilk keçən tümənlər oldu, tümənləri qıza uzatdı. Qız aldı, baxdı, baxdı, sonra tüpürüb yerə atdı. Məlik dərhal məsələni anladı – burada o pulların qara qəpikcə qiyməti yoxdu.

Pərt olmuşdu. Yenidən əlini cibinə atdı, bir dollar çıxarıb qıza uzatdı. Qızın gözləri işıldadı, elə həmin andaca, sanki

hardansa yerin altından çıxıb bir dəstə dilənçi onu dövrəyə aldılar. İmamqulunun sözləri yalan deyilmiş.

Qəribədir, çoxusu eyni cütlük şəklində idilər – on-on iki yaşlı, cındırından cin ürkən qızlar və qucaqlarında dörd-beş yaşlı, güman ki, qardaşları. Hamısı da eyni ədayla balacanın ağzını göstərirdilər, yəni ki, acdır.

Məlik yenə əlini cibinə atdı, iki beş dollarlıq, bir on dollarlıq çıxartdı, pulları havada qapdılar və ələ keçirə bilməyənlər bir-birini didməyə başladı. Daha xırda pulu yoxdu, amma indi azı üç-beş dəfə çoxalmış dilənçi dəstəsi onu heç cür aradan çıxmağa qoymurdu. Nəhayət, milis fiti eşidildi və milis onlara tərəf gəldikdə hamısı, elə bil, kül kimi sovrulub yox oldular. Yalnız bir ayağı şikəst olan qızcıgaz axsaya-axsaya geri qaldığından milis onu yaxaladı, əlini paltarının yaxasından içəri salıb on dolları çıxartdı, cibinə qoydu və qıza bir təpik vurub qovdu.

Məlik Komissarlıq binasının üstündə Maratın iri şəkli olan qapısından içəri girdi. Qapıda da milislər dayanmışdı. Məlik:

–Mənə Beyrək Məmmədli lazımdır, – dedi. – Burada işləyir.

Milis yandakı pəncərəni göstərdi:

–Tuda.

Üstündə Maratın boz kitelli şəkli olan pəncərənin ardında boz kitelli, döşü dairəvi qırmız nişanlı, qara eynəkli kişi oturmuşdu.

Məlik:

–Beyrək Məmmədlini görmək istəyirəm, – dedi və əlavə etdi – atasıyam.

Kişi:

–Burda takoy adam yox, – dedi.

Məlik: – Ola bilməz, – dedi, – Məmmədli Beyrək. Nəqliyyat mühəndisidir. İnjener-elektrik.

Kişi telefonu götürüb harasa zəng elədi, Məlik eşitməsin deyə xısın-xısın danışdı, sonra Məlikə anket uzatdı: – Zapolnyayte, – dedi, – Azərbaycan və rus dillərində.

Məlik anketi doldurub kişiye uzatdı.

–Dokument!

Məlik sənədlərini də verdi. Kişi uzun zaman sənədlərə və anketdəki cavablara baxdı, onları tutuşdurdu, sonra anketi Məlikə qaytardı:

–Неправильно, – dedi.

–Nə düz deyil?

–Data yanlışna.

Məlik anketin altında qoyduğu tarixə bir də nəzər saldı: 22 mart. – Məgər bu gün mart ayının 22-si deyil?

Kişi:

–Net, – dedi, – Mart ayının yox, Marat ayının.

–Marat ayının?

–Uje iki ildir bu ay belə adlanır, xəbər yoxdur?

–Yox.

Məlik anketi yenidən doldurdu və altında 22 marat tarixini qoyub qaytardı.

–İkinci etaj, 5-ci otaq. Yoldaş Telman Qaraxanovun yanına.

Məlik pilləkənlərlə qalxmağa başladı. Pilləkən boyu Maratın müxtəlif şəkilləri vurulmuşdu: Marat at belində, Marat piano arxasında.

Beşinci otağa çatdı, qara meşin qapını açıb içəri girdi.

Boz kitelli, döşü qırmızı nişanlı qız:

–Kto vı, kim lazımdır? – dedi.

–Yoldaş Qaraxanov, – Məlik sənədlərini və anketi qıza uzatdı.

Qız diqqətlə yoxladıqdan sonra: – Minutu, – deyə sənədləri, anketi götürüb qarşıdakı meşin qapılardan içəri keçdi.

Məlik qəbul otağına nəzər saldı. Dörd divarın dördündə də Maratın eyni, boz kitelli şəkilləri asılmışdı.

Divarlarda:

Bütün dünya proletarları birləşin!

Yaşasın Şanlı Bakı Kommunasının varisi Şanlı Bakı Kommunası!

Bütün dünyada Kommunizmin tam qələbəsi mütləqdir, çünki labüddür. Marat – sözləri yazılmışdı.

Kiçik masada bir qalın kitab, bir də cib dəftərçəsi boyda qırmızı cildli kitabça və Bakinskaya İskra qəzeti qoylumşdu.

YOLDAŞ MARATIN ŞƏRƏFLİ HƏYAT YOLU adlı kitabın üstündə Maratın şəkli vardı. Şəkli balaca qırmızı kitabın üstündə də gördü. Balaca kitabı götürdü. Maratın ayrı-ayrı kəlamları yazılmışdı. Bir ikisini oxudu:

Xalqın arzusu – Partiyanın arzusudur.

Bizim işimiz haqdır, çünki biz haqlıyıq.

Gələcək ayrı-ayrı millətlərə deyil – proletariata məxsusdur.

Məlik kitabçanı qapayıb Bakinskaya İskra qəzetini götürdü.

Tarixinə baxdı: 22 marat. Bugünküdü. Qəzet iki dildə – Azərbaycanca və ruscaydı. Başında yenə dünya proletarlarının birləşməsi haqqında şüar və Maratın Kommunizmin tam qələbəsi haqqında kəlamı verilmişdi.

Birinci səhifədə Maratın qara gözlüklü, kitelli şəkli dərc olunmuş və altında iki dildə bu sözlər yazılmışdı:

Baş Komissar Marat Qaragözov bəşəriyyətin min illər boyu həsrətlə yolunu gözlədiyi mətin və müdrik kommunistdir.

Qız qapıdan çıxdı.

–Keçin, – dedi.

Məlik Qaraxanovun kabinetinə daxil oldu. Qaraxanov çox iri masanın arxasında oturmuşdu. Məliki görəndə ayağa durdu. Amma qəribədir, oturduğu vəziyyətdə durduğu vəziyyətdən daha uca görünürdü. Masanın arxasından qalxanda sanki balacalaşdı. Ümumiyyətlə, çox qısaboy idi. Əynində döşü qırmızı nişanlı boz kitel, gözlərində qara eynək vardı.

Əlini uzatdı, əli çiyət şəntiri kimi süst və soyuq idi. Qarşısına Məlikin sənədləri və anketini qoyduğuna baxmayaraq soruşdu:

–Kto vı, bura otkuda, kak, nə üçün gəlmisiz?

Məlik adını, soyadını, haradan və necə gəldiyini söylədi.

Qaraxanov mənalı:

–Aa... Turtsiya, – dedi, – ponyatno.
Məlik gəlməyinin məqsədini söylədi:
–Bakı Kommunası haqqında Türkiyə mətbuatında obyektiv yazılar yazmaq istəyirəm.
Telman Qaraxanov:
–Mən burjua pressasının obyektivliyinə inanmıram, – dedi, – amma mənim ponimaniyamda sizin zədəçəniz oğlunuzu görməkdir.
–Bəli, bunu gizlətmirəm. Eşitdiyimə görə, oğlum burada işləyir. Beyrək Məmmədli.
Qaraxanov ağızucu gülümsündü:
–Yəqin siz Boris Mamedovu imeyete v vidu, – dedi. – Bəli, svedeniyamız var ki, o na samom dele sizin oğlunuzdur.
–Necə Boris, axı onun adı Beyrəkdi... e... Beyrək idi.
–Çoxdan dəyişib. Kstati Beyrək nə deməkdir?
–Beyrək Dədə Qorqud dastanının qəhrəmanlarındanır.
Qaraxanov fikrə getdi:
–Dədə Qorqud, Dədə Qorqud, – deyərək bir neçə dəfə təkrar etdi, – a vspomnil, eto zapreşennaya antinarrodnaya panturkistskaya skazka.
Mübahisə etməyin mənası yoxdu – nə yer o yerdi, nə zaman o zamandı. Məlik sadəcə: – Oğlumu görə bilərəm? – deyərək soruşdu.
–Koneşno, – Qaraxanov telefonun dəstəyini qaldırdı.
–Borya, – dedi, – zaydi ko mne, tut tvoy oteç prişel, – qulaq asıb güldü – da net, ne s toqo sveta, iz Turtsiyi – sonra əlavə etdi – vproçem eto odno i to je...
Məlik otağa göz gəzdirdi. Sənayenin, təhsilin, maarifin inkişafı haqqında diaqramalar, cədvəllər, yenə artıq tanış olduğu şüarlar və hər divarda boz kitelli, qara eynəkli adamın eyni şəkli. Amma bir divarda üç başqa şəkil də vardı: Üçü məlum – Engels, Lenin, Stalin... Dördüncünü – keçmiş saqqal kişini tanımadı. Deyəsən, elə Nizami muzeyinin fəsadındakı heykəllərdən biri də onun idi.

Qaraxanovdan:

–Bu kimdir? – deyə soruşdu.

Qaraxanov təntənəli bir səslə:

–Yoldaş Stepan Şaumyan, – dedi, – birinci şanlı Bakı Kommunasının rəhbəri. Biz ikinci şanlı Bakı kommunası o şanlı Kommunanın prodoljateliiyik.

Məlik: – Axı bu erməni Şaumyan – deyə sözə başlamaq istəyirdi ki, Qaraxanov kəskin bir tərzdə onun sözünü kəsib: – Yoldaş Şaumyan erməni deyil, kommunistdir, – dedi.

Məlik özünü nə qədər təhlükəyə atdığını aydın dərk etsə də, dözə bilmədi:

–Bilirsiz bu kommunist-daşnak 18-ci ildə elə bu mart... bağışlayın... marat ayında nə qədər azərbaycanlı qırıb?

Qaraxanov daha da qəzəbli görkəm alaraq: – O Azərbaycanlıları yox, müsavətçiləri nakazat eləyib, – dedi, – Azərbaycan, rus və erməni proletariyatının qəddar düşməni müsavətçiləri...

Ağzı köpüklənirdi, sonra bir stəkan su içib bir qədər sakitləşdi: – Əlbəttə, – dedi, – siz Türkiyəlisiniz, soznaniyanız burjua propoqandasıyla zəhərlənib. Elə bizim öz millətçilərimiz də vaxtilə Şaumyan yoldaşa, Bakı kommunasına çox böhtanlar atıb. Pozor. İndi biz istoriçeski pravdanı vosstanovit elədik. Biz, Baş komissar Marat yoldaşın rəhbərlik etdiyi Bakı bolşevikləri. Bəli, biz qordimsya ki, Qafqazda Proletariat diktaturasının znamyasını yenə də Bakı proletariati qaldırdı. Bakı həmişə inqilabın kolıbeli ... e... e...

Məlik qeyri-ixtiyarı: – Beşiyi, – dedi.

–Verno, beşiyi olub. İndi Rusiyada da kommunistlər vlasta gələndən sonra bütün mir bildi ki, bu düz yola birinci biz... başladıq.

–Rusiyada kommunistlər demokratik seçkilərlə hakimiyyətə gəldi, amma gələn kimi Dumanı qovdular.

–İ pravilno sdelali. Bu boşboğaz boltunlar sobraniyası proletariata lazım deyil. Skoro SSSR-i vosstanovit edəcəyik və

bu işin də pioneri Bakı Kommunistləri olacaq.

Məlik hiss elədi ki, ürəyi sıxılır, söhbəti dəyişmək üçün:

–Bəs o muzeyin... qabağındakı o biri heykəllər kimindir? – dedi.

–Hansı muzeyin?

–Bağışlayın... Unutdum ki, indi bura komissarlıqdır. Vaxtilə burda Nizami muzeyi yerləşirdi.

–Nizami? Nizami. Ax da – eto poet.

–O da yasaq edilib? – Qaraxanovun yasaq sözünü anlamadığını görüb – zapreşennudur? – dedi.

–Net, poçemu je... Prosto belə kitabları çap eləmirik, feodolizm şairləri proletariata lazım deyil. K statı, bax, – masasının üstündəki qalın kitabı göstərdi – Marat yoldaşın yeni bioqrafiyası çıxıb. Sovetuyu, oxuyun, çox interesni kitabdır.

–Kim yazıb?

–Kitabları otdelni adamlar yazmır. Eto kollektivniy trud gruppı proletarskix pisateley. Onlar bütün proletar sinfinin ürək sözlərini vırajat eləyən belə kitablarda öz adlarını yazmağı ne nujnı sayırlar – Məlikin bayaqkı sualını xatırlayıb: Hə, orda Komissarlığın qabağındakı heykəlləri sprasıvat elədiniz. Bu ən veliki kommunistlərin heykəlləridir: Yoldaş Engels, yoldaş Vladimir İliç Lenin, yoldaş İosif Vissarionoviç Stalin, yoldaş Stepan Şaumyan, yoldaş Kirov və yoldaş Orconikizde...

–Alman, rus, gürcü, erməni... Bəs heç azərbaycanlı kommunist olmayıb?

Qaraxanov başını tutdu:

–O nesçatniy çelovek, obolvanenniy burjuazno – nasionalistiçeskimi predrasudkami, – dedi, – priçem burda rus, erməni. Onlar kommunistdirlər, kommunistin milləti olmur. Onun milləti... proletariatdır. Budur bax, yoldaş Marat nə deyir – ayağa durdu, balaca qırmızı kitabçanı açıb oxudu: Gələcək ayrı-ayrı millətlərə deyil, proletariata məxsusdur. Ponyatno? Yox əgər siz hələ kimin hansı nasiyadan olmasına vnimaniya obraşat eləyirsiz, onda bəs yoldaş Maratın o boyda böyük

heykəlini görmədiz? O ki sizin ponimaniyanızla desək, azərbaycanlıdır.

–Bəli, əlbəttə.

Məlik bayaq binanın qarşında heykəllərə, indi otaqda şəkillərə baxanda da nəyinsə, daha doğrusu, kiminsə burda çatmadığını düşünmüşdü, amma heç cür anlaya bilmirdi ki, bu çatmayan, olmayan nədir, kimdir, indi birdən-birə xatırladı: Marks, əlbəttə, Karl Marks.

–Bəs yoldaş Marks niyə yoxdur? – dedi, – nə orda, nə – divarı göstərdi – burda.

Qaraxanov bir an susduqdan sonra:

–Da, dedi, – bu slojını voprosdu. Məsələ ondadır ki, biz yoldaş Marksı elmi kommunizmin osnovateli kimi çenim. Amma o yevrey idi. Bizim isə əsas düşmənimiz ... dünya imperializmi və sionizmdir. Marksın pamyatnikin qoysaq, şeklini assaq, eto moqut nepravilno ponyat.

Elə bu vaxt qapı açıldı və döşü qırmızı nişanlı, boz kitelli, qara eynəkli bir adam içəri girdi, gözucu Məlikə tərəf baxdı.

Məlik də ona baxdı. Qaraxanov əyri bir təbəssümlə:

–Oğlunuzu tanımadınız, – dedi, – Borya snimi oçki.

Gələn adam qara eynəklərini çıxartdı. Beyrək idi. Amma Məlikə elə soyuq nəzərlərlə baxırdı ki... Məlik oğlunun boynunu qucaqlamaq istədi, amma durdu: bəlkə kommunistlər oğulla-atanın qucaqlaşmasını da qadağan ediblər. Sadəcə əlini uzatdı və Beyrək də ona əl verdi. Elə bu vaxt qara telefon səsləndi, Qaraxanov cəld dəstəyi götürdü, dərhal ayağa durub: – Sluşayu, tovariş Marat, – dedi, ayağa duranda yenə boyu kiçildi – siyu minutu budu. – Məni yoldaş Marat çağırır, Borya idite sənin otağına.

Qapıdan çıxarkən Qaraxanov:

–Prosveti otsa, – dedi, – yoldaş Şaumyanın tarixi zasluqası haqqında çox oşiboçnı fikirdədir. Bir az, deyəsən, nasionalist və pantürkst uklonu da var.

Qapıdan çıxdılar. Beyrək dəhlizdə duran döşü qırmızı

nişanlı, boz kitelli, qara eynəkli adamlardan birini çağırırdı. Cibindən pul çıxartdı: – Al bu yüz rubli, – dedi, – bufetdən bir vodka al, bir də pirojkidən, selyotkadan, nə tapsan.

Məlik fikir verdi ki, pulun üstündə də Maratın şəkli var, bilmirdi nədən başlasın: – Yüz rubl neçə dollardır? – deyə soruşdu.

Beyrək:– Yüz rubl elə yüz dollardır, – dedi.

Məlik: – Yüz dollara alırsan arağı? Nə baha?

–Rəsmi kursla bir rubl bir manatdır, – istehzayla güldü – əslində yüz rubl bir dollardır.

–Onda da çox ucuzluqdur ki, bir dollara arağ, pirojki...

–Ancaq bizim binada, Komissarlığın bufetində belədir, şəhərdə hər şey on qat bahadır.

Maratın şəkilləri və cürbəcür şüarlar, diaqramlar asılmış dəhlizlə liftə çatdılar. Beyrək: – Burda işləməyin də öz üstünlükləri var, – dedi.

Liftə girdilər. Liftin içində də Maratın şəkilləri asılmışdı. Boz kitel, qara eynəklər. Bircə döşündə qırmızı nişan yoxdu. Məlik Beyrəyin döşündəki qırmızı nişana baxdı – Maratın şəkli vardı nişanın üstündə.

Liftdən çıxıb meşin qapılı otağa yanaşdılar, Beyrək açarlar qapını açdı, içəri keçdilər. Yenə həmin şəkillər, həmin şüarlar. Amma bu otaqda çoxlu texniki cihazlar və bir neçə televizor da qoyulmuşdu. Hər yerdə Maratın şəkilləri vardı, amma bir şəkil Məlikin diqqətini çəkdi. Uyuyan uşaq 5-6 yaşlı qızcığaz. – Bu kimdir? – deyə soruşdu. Düşündü ki, bəlkə Beyrəyin qızıdır, yəni nəvəsi.

–Qızındır?

–Yox, bir rəssamın çəkdiyi şəkildir. Altındakı yazını oxu. Məlik eynəyini taxıb yazını oxudu: TYuxuda Marat yoldaşı görürU.

Beyrək: – Yoldaş Qaraxanova Şaumyan haqqında nə demisən ki? – deyə soruşdu.

Məlik: – Heç nə, dedim ki, Şaumyan daşnak idi.

–Söz tapmısan danışmağa. Özü də kimə? Qaraxanovun anası ermənidir.

Susdular. Bu üzücü sükutu pozmaq üçün Məlik necə, hardan və nə məqsədlə gəldiyindən danışmağa başladı, amma deyəsən, bütün bunlar Beyrəyi ... e... Borisi qətiyyənlə maraqlandırmırdı.

Məlik:

–O zonada... ananla görüşdüm, – dedi, – onunla əlaqə saxlayırsan?

Beyrək laqeyd bir tonla:

–Yox, – dedi, – eşitmişəm ki, mollalıq eləyir. Mənim mollalarla aram yoxdur, – sonra əlavə etdi – elə bizi bu günə bir az da mollalar qoymadılar?

–Molla, ya qeyri-molla, axı o sənin anandır...

Beyrək üzündə istehzal bir ifadə göründü: – Ana, ata – dedi – keçmiş əsrlərin puç olmuş xülyaları – sonra əlavə etdi – bu dünyada insanın özündən başqa heç kəsi yoxdur.

Məlik: – Dəhşət bürüdü: – Belə yaşamaq olar?

Beyrək: – Görürsən ki, yaşayıram, – dedi.

–Burlayla necə, onunla da əlaqən yoxdur?

–Xeyr, o da rəqqasəlik eləyir, Baku-sitidə göbək atıb kapitalistləri əyləndirir.

Məlik: – Göbək rəqsi? – deyər soruşdu, sonra öz-özünə: – Deyəsən, mən bura yalnız sarsıntılar keçirmək üçün gəlmişəm – deyər düşündü.

Beyrək cavab vermədi. Araya yenə sükut çökdü. Sonra Məlik:

–Dolanışığın necədir? – deyər soruşdu.

–Mənimki pis deyil. Bu binada işləyənlərin çoxu kimi.

–Bu binada? Bəs bu binadan kənarda?

–Özün görmədin? Dilənçilər qabağını kəsmədi?

–Gördüm. Dilənçi çoxdur?

Beyrək:

–Əhalinin yarısından çoxu, – dedi, sonra istehzayla əlavə etdi – proletar balaları.

–Bu uşaqlar bir yerdə işləmir, oxumur?

–Ha, ha... İş var ki, işləsinlər? Oxumaq... – qəhqəhə çəkdi – cəmisi iki məktəb var, orda da Komissarlıqda işləyənlərin balaları oxuyur.

Məlik siqaret çıxarıb odladı: – Çəkirsən?

–Yox, – sonra qutuya baxıb: – Türk siqaretidir? – dedi.

–Bəli.

–Ver birin çəkim.

Beyrək siqaretini alışırdı, bir qullab alıb: – Bilirsən, məktəblərdə bütün siniflərdə dərslər necə başlayır?

–Yox, hardan bilim.

–Əvvəlcə Marat yoldaşın şəninə şüarlar deyirlər, sonra da qarğış etməyə başlayırlar.

–Qarğış?

–Bəli. Marat yoldaşın, proletariatin və Bakı kommunasının düşmənlərinin gözləri çıxsın, vərəm olsunlar, infarkt olsunlar, rak olsunlar, SPİD olsunlar. Marata əl qaldıranın əli qurusun, onun haqqında pis danışanın dili qurusun.

Məlik: – Yadımdadır, uşaqlıqda bizim kənddə bir qoca qarı vardı. Elə hey hamıya bax eynən beləcə qarğış edərdi.

–SPİD-dən də xəbəri vardı?

–Yox, amma o da deyərdi ki, nə bilim filankəsin gözü çıxsın, ciyəri yansın, dili tutulsun, qan qussun, qarnına şiş batsın. Allah ona qotur versin, dırnaq verməsin.

Beyrək güldü: – Bax bu nə isə təzə sözdü, – dedi, – gərək yazaq, Marat yoldaşa verək, mətnə əlavə etsin.

Yenə siqaretdən dərin bir qullab aldı.

–Qara eynək niyə taxırsan, gözlərin pis görür? Fikir verdim, Qaraxanov da bu cür qara eynək taxır, o biri adamlar da... Hamısı da boz kitelli. Niyə?

–Ayrı geyim məsləhət görülmür.

–Qara eynəklər də məcburidir?

–Yox, bu yalnız yoldaş Maratla həmrəylik nişanəsidir. Könüllüdür, amma bu binada işləyənlərin hamısı buna riayət

edir.

–Deyirlər ki, bu yoldaş Marat çaşdır, ona görə də qara eynək taxır. Sənə nə düşüb, ceyran kimi gözlərin var – oğluna xoş söz dedi ki, bəlkə aralarındakı buz bir az əriyə. Beyrək buna məhəl qoymadı:

–Çaş-zad deyil yoldaş Marat, – dedi, sonra gözlənilməz bir hiddətlə əlavə etdi, – intəhası gözlərini qan tutub, o qədər adam qırıb ki, heç kəsin gözüne dik baxa bilmir.

Məlik donub qaldı. Ətrafdakı cihazlara göz gəzdirdi:

–Qorxmursan belə danışmağa? Dinləyib eləyə bilirlər.

–Nədən qorxacam? Mənə nə eləyə bilirlər? Burda mütəxəssis bir mənəm. Mənə ehtiyacları var, hamısı kəmsavad adamlardır burda rəhbərlik eləyənlər. Biri keçmiş aşbaz, biri keçmiş süpürgəçi, biri keçmiş hambal. Ən savadlıları Qaraxanovdur ki, o da otuz il çəkməçilik eləyib.

–Bəs Marat?

–Keçmişdə şəhərin məşhur dəlillərindən imiş.

–O nə millətdir?

–Allah bilir. Guya azərbaycanlıdır, amma ildə – ayda bir dəfə azərbaycanca danışanda elə danışır ki, danışmasa ondan yaxşıdır – Məlik fikir verdi ki, Beyrək özü təmiz azərbaycanca danışır, Qaraxanov kimi kəlmə başı rus sözləri işlətmir.

–Deyirlər, Maratın yəhudi qanı da var, ona görə belə qəddar antisemitdir, olan-qalan yəhudilərin başına it oyunu açır. Bu kitabı görürsən – masasının üstündəki eyni qalın kitabı göstərdi – Maratın yalançıları sözü olmasın, əllinci bioqrafiyasıdır. Hər kitabda da tərcümeyi-halına yeni-yeni faktlar artırır. Yazılanları vaxt etibarilə hesablayan olsa, görər ki, azı yüz il ömür sürüb. Gah yazırlar ki, Maonun, Kim İr Senin hərbi müşaviri olub, gah yazırlar ki, Fidel Kastroya kommunizmin nəzəriyyəsini öyrədib, ya nə bilim Afrikada zənciləri müstəmləkəçilərə qarşı üsyana qaldırıb. Amma əslində bütün bu vaxtlar Bakıda dəlillik edirmiş...

–Bəs bunu bilənlər yoxdur?

–Var idi. Hamısını ilim-ilim itirdilər, izləri-tozları qalmadı. Bütün başını qırxdığı köhnə müştərilərini bir–bir tapdırıb qırdırdı. Təsadüfən bir iki-qalanı varsa, onlar da Marat yoldaşın gizli inqilabi fəailyyəti haqqında xatirələr danışır. Bəli, bir vaxt dəllək olub, indi də bizim başımızda eləyir dəlləkliyini – rişxəndlə: – Baş komissar! – dedi, – doğrudan da, ömrü boyu işi başla olub. Əvvəl baş qırxıb, indi də baş kəsir.

–Belə danışma, Beyrək, bir az ehtiyatlı ol, bəlkə dinləyirlər. Sonra altını çəkərsən.

–Qorxma. Mənim burda işim bilirsən nədir? Xarici radioları, televizorları, interneti zərərsizləşdirmək, yəni heç kəs heç nəyi eşidə, görə bilməsin. Amma bax bu otağımda elə qurğular qurmuşam ki, heç bir danışığı eşidə bilmirlər. Odur ki, istədiyimi danışa bilərəm. Əlbəttə, əgər sən gedib məni satmasan.

–Utanmırsan, mənə belə söz deyirsən. Mən sənə atanam axı...

Beyrək acı bir təbəssümlə: – Bilirsən neçə oğul atasından, neçə ata oğlundan PiPiya danos verib, qanına bais olub?

–Pipi nədir?

–PP – Proletar Patrulu. Kommunanın gizli xəfiyyəsi.

Qapı açıldı və boz kitelli, qara eynəkli adam bir şüşə araq, iki pirojki gətirdi. Araqın üstündə Maratın şəkli çəkilmişdi.

Beyrək: – Aclığın var? – dedi. – Bu, görüşdə atasına dediyi ilk insani söz idi.

–Yox. –Nəhayət, Məlik qərara gəldi. – Mənimlə niyə belə soyuq davranırsan, Beyrək? Gör neçə ildir görüşməmişik. Mən elə həsrət çəkirdim ailəmi görməyə, elə can atırdım... Bilsən necə çətinliklə gələ bildim bura.

–Gəlib gördün, feyziyab oldun?

–Mənimlə belə danışma. Mənim nə təqsirim var axı?

Beyrək cavab vermədi. Dolabdan bir qədəh və bir stəkan çıxardı. Araq şüşəsini açdı, Məlikin qədəhinə süzdü, sonra öz stəkanını ləbaləb doldurdu, yenə də heç nə demədən stəkandakı

arağı bir nəfəsə başına çəkdi. Heç yavanlıq da eləmədi, eləcə biləyini iylədi. Məlikin yadına düşdü ki, haçansa görmüşdü, bəzi ruslar arağı belə içir. Handan-hana Beyrək-Boris dilləndi:

–Deyirsən nə təqsirim var? Bəs bütün bu illər hardaydın, ailəm dediyindən xəbərin vardı? Gedib özünçün Türkiyədə rahat yaşamısan, indi də durub gəlmisən ki, ailəmə baş çəkim... Deyirsən nə bilim, ata belə gəldi, ana belə getdi, budur, sənə, atalıq?

–Düz demirsən, Beyrək. Özün də bilirsən, bütün yollar qapanıb, bütün əlaqələr kəsilib. Mən necə sizinlə əlaqə yarada bilərdim ki, heç sağ qalıb-qalmamağınızdan da xəbər tuta bilmirdim.

–Bəs bizi atıb Türkiyəyə gedəndə necə?

–Yenə düz demirsən. Mən sizi atmamışdım. On günlüyə ezamiyyətə getmişdim.

–Neçə il çəkdi ezamiyyətin?

–Nə bileydim ki, belə hadisələr baş verəcək. Mən axı burdan gedəndə hardan biləydim ki, bütün bunlar olacaq.

–Xeyr, bağışlayacaqsan. Bu hadisələr, elə sən burda olanda başlamadı? Sən ölkənin tanınmış jurnalisti idin, görmürdün ki, hadisələr hansı məcrada gedir? Qəzetlərin nə yazdığını oxumurdun, televizorda, radioda nə səsləndiyini eşitmirdin? Bilmirdin ki, bir-birinə ədavət, kin püskürən bütün bu yazılar, çıxışlar, bu qan-qan deyən adamlar cəmiyyətdə elə bir nifrət potensialı yaradır ki, bir gün böyük partlayış baş verəcək, hər şey alt-üst olacaq? Oldu da. Qurunun oduna yaş da yandı.

–Partlayış mən gedəndən sonra, cəmisi on-on beş günün içində oldu.

–Amma sən burda olanda qarşısını ala bilmədin...

–Qarşısını necə alaydım?

–Niyə, ölkənin nüfuzlu ziyalıydın. Adamları ağıllarını başına yığmağa çağırıydın, deyəydin ki, qardaşlar, bunun axırı fəlakətdir, qandır, ölümdür, bir-birinizə qənim kəsilməyin, qardaş qanı tökməyin.

–Yəqin unutmusan, Beyrək. Mən çox dedim, lap çox, eşitmədilər. Danışdıq, qulaq asmadılar, yazdıq, oxuyan olmadı. Gözlərini qan tutmuşdu, heç nə görmürdülər. Çığır-bağırdan qulaqları batmışdı, heç nə eşitmirdilər. Eşitmək istəmirdilər. Öz səslərindən başqa heç nə eşitmək istəmirdilər – deyərək təkrar etdi.

–Eh... – Beyrək bir stəkan da araq süzüb başına çəkdi, pirojkidən bir tikə dişlədi.

–Sən gedəndən sonra bilirsən nələr oldu?

Məlik: – Bilirəm, – dedi, – Bakıda, rayonlarda toqquşmalar, vətəndaş müharibəsi... Ceyhan borusunun partladılması. Orda yazırdılar ki, bunu ASALA, ya da PKK edib.

–ASALA, ya PKK, nə fərqi var? Hər halda, üç gün sonra Ermənistan Atom Stansiyasında partlayış oldu. Ermənistan ərazisi də, Qarabağ da indi azı üç yüz il insanlar üçün yaşanılmaz hala gəldi. – Beyrək acı-acı güldü: – Qarabağ məsələsi də bir dəfəlik belə həll olundu.

Məlik: – Onu da türklərin boynuna qoydular, – dedi, – Erməni diasporası dünyada bir vay-şivən qaldırdı ki, XX əsrdə bir soyqırımı olub, bu da ikinci genosid. Türkiyəni bütün beynəlxalq təşkilatlardan təcrid etdilər, iqtisadi və nəqliyyat blokadasına aldılar. Halbuki, bu işdə Türkiyənin əli olduğunu indiyədək heç kəs sübut edə bilməyib.

Beyrək:

–Edə də bilməz, – dedi, – amma bunun nə əhəmiyyəti var? Dünya yalanla idarə olunur. Yalanla və güclə. Həqiq qəvinindir – eşitməmişən?

Məlik fikir verdi ki, Beyrək bu qədər içsə də, nə nitqinin məntiqi, nə də danışığı pozulurdu. Elə bil, heç içməmişdi. Bircə gözləri azacıq dumanlanmışdı.

–Sonra da – Mingəçevir...

O bu sözü çətinliklə tələffüz etdi. Arağın təsirindəndimi, ya bütün azərbaycanlıların ən ağır faciəsindən, ən böyük ağrısından xəbər verən bir sözü dilinə gətirməyindənmi?

–Kim partlatmışdı Mingəcəvir bəndini? Daxildə çəkişən qüvvələr, kompüterin səhvi nəticəsində raketlərin yolundan sapması, separatçı, ya xarici qüvvələr? Açılmamış və heç bir vaxt açılmayacaq sirr...

Məlik bilirdi: Ermənistan atom stansiyasının partlayışı kimi Mingəcəvir bəndinin dağılması da tək XXI əsrin deyil, bəlkə də bütün əsrlərin ən böyük fəlakəti, ən nəhəng ekoloji və humanitar müsibəti idi. Azərbaycanın bütün aran rayonları su altında qalmışdı. Əhalinin bir hissəsi dağlara qaçmışdı.

Məlik:

–Ora xəbər çatdı ki, salamat qala bilənlər dağlara çəkilib, – dedi, – onların vəziyyəti necədir?

–Necə olacaq? Tam dərəbəylik. Hər dərədə, daha doğrusu, hər dağda bir bəy var. Bir bəy, bir ağa, bir kətxuda, bir quldurbaşı, bir kərtənkələ, nə bilim kim. İbtidai icma, əşirət dövrü... Hər boynu yoğun camaatı qul kimi saxlayıb qan uddurur.

–Elə o vaxtdan Bakı da üç yerə bölündü.

–Bəli, BMT qərar çıxartdı. Burada tam bir anarxiyanın qarşısını almaq üçün üç dövlətə mandat verildi. Axı burda neft var, böyük dövlətlər onu əldən verərdi heç. İndi bu üç zonada guya ki, üç müstəqil hakimiyyət yaradıblar. Bu nə cür müstəqillikdir, özün təsəvvür edə bilərsən. Yoldaş Marat tualetə gedəndə də xaricə telefon edib icazə istəyir...

Məlik Beyrəyin içindəki sonsuz ağrını duyurdu, amma nə edə bilərdi? Nə çarə qıla bilərdi, oğlunun da, özünün də, xalqının da bu dözülməz dərdlərinə?

–Oğlum, – dedi, – heç olmasa sən burdan canını qurtarıb çıxaydın.

–Bu qeyri-mümkündür, – Beyrək özü də bilmədən eynən Aypərənin sözlərini təkrar etdi. – Burdan quş quşluğuyla uçub qurtara bilməz. Kommunanın divarlarını görmədin? Keçən il birisi bu divarı dırmaşıb aşmaq istədi, elə yerindəcə gülləylə vurub torpaga sərdilər. Heç kəs heç adını da bilmədi. Bura

şəhər deyil – divarlarla dövrələnmiş konslagerdir. Burdan birçə çıxış yolu var – qəbiristanlığa, o dünyaya – gülümsündü. – Belə-belə işlər, ata... – İlk dəfə Məlikə belə dedi.

Sonra sanki qeyri-ixtiyari, mexaniki bir hərəkətlə Məlikin dilinə də vurmadiğı qədəhini götürüb başına çəkdi – nə qədər gec deyil, burdan uzaqlaşib get – dedi. Xoşbəxtsən ki, hələ bu imkanın var. Ayrı xoşbəxtlik axtarma. Biz də burda bir təhər başımızı gırləyək, görək əcəl haçan insaf eləyib dadımıza çatdı.

–Beyrək, sənin belə danışmağın mənimçün ölümdən betərdir.

–Eh, havayı sözlər danışmağa nə var ki?

–Havayı sözlər deyil bu. Nə isə etməliyik. Nə isə etmək lazımdır. Yəni bütün bunları dəyişmək istəyən adamlar qalmayıb burda? Hamı burda elə sənin kimi bədbinləşib, hər şeydən əlini üzüb?

–Yox, niyə ki, ümidini üzməyənlər də vardı.

–Vardı? Bəs indi hardadırlar?

–Xəzərin dibində. Bəxti gətirənlər – Nargin adasında.

–Nargin adasında?

–Bəli, o adanı Bakı Kommunasının ərazisinə daxil etdilər, indi orda möhtəşəm bir konslager qurublar. Mənim bu sənətim olmasaydı, mənə möhtac olmasaydılar, mənim də ən yaxşı halda yerim ordaydı. Niyə də olmasın? Atam Türkiyədə, anam və bacım düşmən qonşuların ərazisində... Amma elə böyük fərq də yoxdur, orda konslager dənizlə əhatə olunub, burda divarlarla.

Məlik əlləriylə üzünü qapadı.

Beyrək: – Kefini pozma, ata, – dedi, – böyük müsibətlərin yanında bizim ailənin taleyi nədir ki... Mən özüm də hər şeyə qane olmuşam. Dolanışığım var. Camaat baxmasın deyə pozduğum xarici televiziyalara özüm gizlində baxıram. Bəzi kitabları qoruyub saxlaya bilmişəm – Cəlil Məmmədquluzadəni, Sabiri. Hərdən oxuyuram. Dostoyevskini daha çox oxuyuram. Şeytanları. Zalım oğlu, elə bil, hər şeyi

qabaqcadan görüb. Əlbəttə, mənim Marat kimi, hətta Qaraxanov kimi pulum–sərvətim yoxdur, amma hər halda...

–Yəni onlar dövlətlidir? Bəs kommunistlər bərabərlikdən dəm vururlar, proletar rəhbərləridir...

–Proletar, kommunist, – xeyli güldü, – bu artıq bir az sərxoş gülüş idi – bu sözlərə inanan var? – dedi, – Qaraxanovun Fransada, Maratın dünyanın beş qitəsində villaları var, deyirlər ki, Amerika milyarderləri, ərəb şeyxləri qələt eləyər onun yanında.

Birdən Məlikin yadına düşdü:

–Pianino çalır Marat? – dedi.

–Pianina? – Beyrək təəccüblə gözlərini ovuşdurdu, aranın təsiri hiss olunurdu. – Bu hardan çıxdı?

–Pilləkanın yanında şəklini gördüm, piano arxasında.

–Hə... – Beyrək qəhqəhə çəkdi – şəkildir də çəkdirib, heç çijik-picik də çala bilmir. O biri şəkli də gördün, at belində?

–Gördüm.

–Ömründə nəinki ata, heç eşşəyə də minməyib. Heykəlini də gördün də Maratın?

–Bəli.

–Gördün necə ucadır? Boy-buxun da ki, məşallah. Əslində Marat Qaraxanovdan da potaboydur. Qaraxanovun çiyindəndir.

Beyrək bir qədəh də süzüb içdi. – Əşi, bu Marat dəsgahdır, – dedi, – deməklə qurtaran deyil. Bir arvad uşaq doğub dörd kilo yarım. Televiziyada deyirlər ki, Maratın şərəfinə belə böyük uşaq doğulub. Üç gündən sonra Maratın ad günüdür. Bir ay qabaq səbəbsiz-filansız xüsusi olaraq on-on beş adamı tutub basıb ki, öz ad günü şərəfinə amnistiya verib beş-altısının buraxsın. Bu adam özü özündən doymur ki, doymur.

Telefon oldu, Beyrək dəstəyi qaldırdı:

–Da, yaxşı indi gəlirəm – sonra Məlikə – bağışla, Qaraxanov çağırır, – dedi, – gedək, sən də buraxılış vərəqinə qol çəksin. Yoxsa burdan çıxma bilməzsən.

Qaraxanovun otağına girdilər. Qaraxanov ayağa durdu və yenə də balacalaşdı. Qəribədir: Stolunun üstündə balaca boşqabda səməni vardı.

Beyrəyə: – Vot, – dedi, – lyubuysya. Yoldaş Marat çağırmışdı, okazivaetsya bu gün kakoy-to bayram. Novruz çto li? Tak vot, PP xəbər verib ki, bazarda kimsə bu zeleni satırmış, səməni, çto li, – səməninin bir qırağından qoparıb ağzına qoydu, bir az çeynədi, sonra tüpürdü – fu, kakaya qadost. Bunu da insan yeyər? Stəkandan su içib ağzını yaxaladı.

Məlik maddım-maddım oğluna baxdı, Beyrəyin heç tükü də tərənəmədi. Qaraxanov sözünə davam etdi: – Marat yoldaş dedi ki, xarici radio ilin təxvil, təxvil çto li, olmasının saatını deyib, bunu da eşidən olub. Kuda smotrit Boris, dedi yoldaş Marat, nemedlenno primite merı. Pozor. Özü də haçan? Dünya proletariatının böyük prazdniki – Marat yoldaşın den rojdeniyasına üç gün qalmış. Razberites s etim.

–Sonra Məlikə baxıb. – Gedirsiz, – dedi, – verin kağıza qol çəkim, – qol çəkdi, sonra yenə Beyrəyə müraciətlə: – Nu kak, prosvetil eqo nasçet tovarişa Şaumyana?

Beyrək: – Razumeetsya, – dedi, – söz verdi ki, Şaumyan yoldaşın əsərlərini türkcəyə tərcümə edib orda çap elətdirəcək.

Qaraxanov məmnun-məmnun gülümsədi.

–Eto xoroşo, – dedi, – nə olsun Türkiyə düşmən qosudarstvudur, biz orada da proletariatu oyatmalıyıq ki, bütün dünyada kommunizmin qələbəsinə qotovı olsunlar. – Məlikə müraciətlə: – Papaşa, – dedi, – siz də unutmayın – ən böyük düşmənimiz imperializm və pantürkizmdir.

Məlik:

–Bəs sionizm? – dedi

–Əbəttə i sionizm.

–Bəs panislamizm, buddizm, katolisizm, protestantizm, parlamentarizm...

–Əlbəttə, əlbəttə, – Qaraxanov başıyla təsdiq edirdi. Məlikin

də, elə bil, gic damarı tutmuşdu, vaxtilə Sovet cəmiyyətinin tarixinə dair oxuduğu kitabları xatırlayıb:

–Bəs sürrealizm, impressionizm, modernizm... – deyirdi.

Qaraxanovun sifətində gərgin bir ifadə vardı, bu sözləri bəlkə də ilk dəfə eşidirdi, nə demək olduğunu bilmirdi və bilmirdi ki, bütün bunlar doğrudanmı proletariyatın düşmənləridir?

Məlik davam edirdi: – Freydizm, feminizm, filatelizm, fətişizm...

Qaraxanov axır ki, arxayın nəfəs aldı, fətişizmi faşizm başa düşüb: – Koneçno, – dedi, – faşizm də neprimiri düşmənimizdir. – Beyrəyə müraciətlə: – Viju əməlli – başlı işləmişən papaşayla. Nu xoroşo. Sağ olun.

Beyrək Məliki qapıyaçan ötürdü.

–Bu Qaragözov küçəsiylə get, Marat meydanından sonra Baş komissar küçəsinə burul. Üçüncü zonanın sərhəd keçidi ordadır.

Məlik: – Oğlum, – dedi, – çox içmə.

Beyrək yorğun-yorğun:

–Yaxşı, – dedi.

Məlik bilmirdi daha nə desin. Beyrək saatına baxdı, bunu vaxtı olmadığına işarə kimi də başa düşmək olardı. Ayrılmalıydılar.

Məlik: – Bir dəqiqə eynəklərini çıxar, – dedi, – gözlərini görmək istəyirəm, bəlkə daha heç vaxt görə bilmədim.

Beyrək: – Boje, kakie sentimentı, – dedi, amma bir anlığa eynəyini çıxartdı. Gözləri bomboş idi, heç bir ifadə yoxdu onlarda. Əlini uzatdı:

–Əlvida, – dedi, sonra birdən soruşdu: – Türkiyədə insanlar necə yaşayır?

Məlik: – İnsan kimi, – dedi.

III

Divarın dar qapısından keçən kimi Məlik telefonu soruşdu.

–Orda avtomat var, jeton alın – dedilər. Jeton aldı, avtomat-telefon köşkünə girdi və Burlanın nömrəsini yığdı. Bir azdan dəstəkdən səs gəldi: Hello! – Burlanın səsi idi, amma nədirsə başqa cür səsləndi. Bir an sonra Məlik başa düşdü: avtocavabçıdır, özü də cavab ingiliscə səslənir. Məlik bir az bilirdi ingiliscə: – Mən evdə yoxam, – sözlərini eşitdi – siqnaldan sonra mesajınızı verin.

Signal gəldi.

–Salam Burla Xatun, – ancaq uşaqlıqda onu belə, tam adıyla çağırırdı – mənəm, Məlik, atan... burdayam, səni görmək istəyirəm. Bir azdan yenə zəng edərəm...

Telefonu asmaq istəyirdi ki, dəstəkdən səs gəldi:

–Ata – bu Burlanın səsi idi, özü də lentə yazılmış mexaniki səsi yox, canlı səsiydi və bu səs titrəyirdi.

–Qızım, Burla...

–Ata, sən sağsanmış. Hardan gəlib çıxdın bura?

–Uzun söhbətdir. Görüşəndə danışaram. Səni görə bilərəm?

–Əlbəttə, hardasan?

–Sərhəd keçidinin yanında. Kommunadan gəlirəm.

–Ordan iki keçid var. Hansının yanındasan. Hansı küçədə?

Məlik avtomat köşəsindən küçənin latın hərfləriylə yazılmış adını oxudu:

–Burda 42-ci paralel avenyu yazılıb. Avtomat köşkündən danışaram.

–Ordan heç yerə tərpənmə. Maşınımı göndərirəm. On dəqiqədən sonra orda olacaq. Qara Mercedesdir. Şoferin adı Fildir.

–Oldu.

Doğrudan da, düz on dəqiqədən sonra qara Mercedes köşkün düz qabağında dayandı. Tünd göy kostyumlu, ağ köynəkli, yaxasında qara bant olan sürücü cəld maşından düşdü. Ağ əlcəyini çıxarıb Məlikə əl verdi, sonra nəzakətlə maşının dal qapısını açıb: – Pliz, – dedi. Maşının içi sərin və ətirli idi. Radiosundan ingilis dilində xəbərlər səslənirdi. Geniş

prospektlə irəliləyirdilər. Hər iki tərəfdə çox şık mağaza vitrinləri, çoxlu reklamlar vardı.

Maşın işıqforun qırmızı işığı qarşısında dayandı. Dərhal yeddi-səkkiz yaşında uşaq yüyürüb Mercedesin qabaq şüşələrini silməyə başladı. Başqa uşaqlar da o biri maşınların şüşələrini silirdilər. Şofer şüşəni açıb uşağa bir neçə pens verdi. Uşaq cəld yeni gəlib dayanmış başqa maşına tərəf qaçdı. İşıqforun işığı dəyişdi, maşınlar hərəkətə keçdi. Mercedes şəhərin yuxarı hissəsində fiqurlu çəpərlə dövrələnmiş abad həyətə daxil oldu. Sarı kombizonlu bağban qazonları sulayırdı. Məlikə elə gəldi ki, buralar ona hardansa tanışdır, amma tanınmaz dərəcədə dəyişmişdir.

Şofer maşını həyətin içindəki üçmərtəbəli evin qarşısında saxladı, cəld düşüb dal qapını açdı. Məlik də maşından endi, Fil:

–Pliz, – deyə onu evin qapısına tərəf yönəltdi. Qapıdan girən kimi pəhləvan cüssəli bir oğlan Məlikin qarşısını kəsdi, onun üst başına əl gəzdirməyə başladı, Fil tələsik ona ingiliscə: – Miss Buranın atasıdır – dedi.

Pəzəvəng əl çəkdi, Fil: – Sorri, – dedi, – miss Buranın bədiqardıdır – son cümlədəki iki sözün şəkilçiləri azərbaycancaydı. Məlik:

–Azərbaycanlısınız? – deyə xəbər aldı.

–Of kouz. Əlbəttə. May neym e... e... adım Füzuli.

Liftə girdilər. Liftin içi də ətir qoxuyurdu, Füzuli-Fil ikinci mərtəbənin düyməsini basdı, qalxdılar. Palıd ağacından qapının qarşısına çıxdılar, Fil zəngi basdı, qapı açıldı və Burla, onun balaca Burla Xatunu – indi o, doğrudan da, yaraşıqlı, xanım-xatın bir qadın olmuşdu – Məlikin boynuna atıldı: – Ata, atacan, – dedi, – bilsən səni görməyimə necə şadam.

–Mənim qədər şad ola bilməzsən, Burla, – dedi Məlik.

–Paltonu çıxar. Ver özüm asım – sonra şoferə ingiliscə nəşə dedi.

Fil əlini papağının dimdiyinə uzadıb getdi.

Məlik:

–Bu niyə ingiliscə danışır? – deyə soruşdu.

–İngilis məktəbində oxuyub.

–Azərbaycanca heç bilmir?

–Niyə bilmir?

–Onda de, mənimlə öz dilimizdə danışsın.

–Baş üstə.

Məlik paltosunu çıxara-çıxara dəhlizdəki iri əlvan afişə nəzər saldı və diksindi: afişdə Burlanın çox böyük yarılüt şəkli vardı.

Məlik: – Sənsən? – deyə qeyri-ixtiyarı soruşdu.

Burla: – Yox, tanışımdır, – dedi, güldü, – bu barədə sonra danışarıq, keç içəri.

Otağa girən kimi Məlik qarşı divarı boyaboy tutan pəncərədən dənizin çox geniş mənzərəsini gördü, amma diqqət edib başa düşdü ki, bu pəncərə deyil, şəffaf şüşənin arxasında göy dənizin, sarı qumlu sahilin fotosudur. Foto o qədər dəqiq və aydın çəkilmişdi ki, adama elə gəlirdi real mənzərədir, pəncərədən görünür. Sağ divarda da şəffaf şüşənin arxasında başı qarlı sıra dağlar görünürdü. Sol divarda sıx meşə, baş-başa vermiş ağaclar, üstünü yarpaqlı budaqlar yaşıl çətir kimi örtmüş meşə yolu. Məlik girdiyi qapı tərəfə çevrildi, bu divarda da köpüklənən dağ çayı, şlalə şəkli vardı. Burla qapını örtəndə şlalə sanki qapının üstündən aşağı axmağa başladı.

–Bəs bu otağın pəncərəsi yoxdur?

Burla: – Pəncərə nə lazımdır, – dedi – bu murdar şəhərə baxmağa? Belədə hara baxıram ürəyim açılır.

Otağın küncündəki bara yanaşdı:

–Nə içəcəksən, viski, şerri-brendi, cin tonik, tekila, vodka, konyak...

–Dayan, dayan, küyə basma görüm... Çay içərdim.

Burla daxili telefonu götürüb: – Lera, uan ti, – dedi, – sonra xoş bir təbəssümlə Məlikə baxıb – unutmuşdum, sən axı xalis müsəlman kişisisən. Ancaq çay içirsən, o nədir o... o kişi... hə

Məşədi İbad kimi. Gərək ki, belə bir müzikl də vardı, uşaqlıqda görmüşdüm.

Məlik: – Vardı, – dedi.

Burla: – Dayan bir sənə yaxşı-yaxşı baxım. Bir az qocalmışan.

–Bir az yox, lap çox. İllah da son iki gündə.

–Nə olub ki, son gündə?

Məlik bu son iki gün haqqında da, həyatının son illəri barədə də qısaca danışdı.

Burla ah çəkib: – Yazıq anam, – dedi, – belə də yaşamaq olar?

–Bəs ananla əlaqə yaratmağa çalışmamısan?

–Bu mümkün deyil, ora bütün yollar bağlıdır. Heç telefonla, teleqramla, məktubla da əlaqə saxlamaq olmaz.

–Beyrəklə necə?

–İnternetdən onun imeylini öyrəndim, mesaj göndərdim, özüm haqqında yazdım. Heç bir cavab gəlmədi. Mənim də, doğrusu, başım elə qarışıqdır ki, daha yazmağa vaxt tapmadım. Bir də ki, görünür, mənimlə yazışmaq istəmir. Ordakı rejimi özün gördün də... Bəlkə qorxur. İşiq necədir səninçin?

Otağın işığını nəzərdə tuturdu.

–Bir az qaranlıq deyil ki?

–Mən belə işığı sevirəm, ala toranlığı.

Məlik: – Mənə elə gəlir ki, hər halda, pəncərə olsaydı, – deyər sözə başladı, Burla:

–Əşi, neyləyirsən pəncərəni? Mənzərəyə baxmaq üçün? – Buyur, doyuncə bax, bu mənzərələr xoşuna gəlmir, buyur, başqasına bax – pultu götürüb düyməni basdı və dərhal dörd divarın dördündə də mənzərələr dəyişdi – indi qumlu səhra, buzlu çöl, əcaib qayalar, uzandıqca uzanan yollar görünürdü.

–Pəncərə? Bəlkə işığa görə deyirsən? Bu da sənə gün işığı – düyməni basdı və tavandakı alçıbanlardan bol günəş işığı süzüldü otağa.

Məlik mat qalmışdı, Burla onun təəccübündən ləzzət alırdı

sanki:

–Hə nə qaldı, hava? Hansı havanı xoşlayırsan, dəniz havası, dağ havası, meşə, çöl – bir-bir pultun düymələrini basırdı və doğrudan da, otağa gah dağ havası, gah dəniz mehi, gah şaxta təmizliyi, gah yağışdan sonrakı nəm hava dolurdu.

Məlik: – Bu sehrli otağın daha hansı möcüzələri var? – deyər soruşdu.

Burla: – Mən ancaq burda dincələ bilirəm, bütün əsəblərim sakitləşir, – dedi, – sonra Məlikin sualını cavablandırdı – sehləri hələ çoxdur – yenə hansısa düyməni basdı, quş səsləri, dənizin uğultusu, yarpaqların pıçılması, bülüllərin cəh-cəhi eşidildi.

Məlik: – Doğrudan möcüzədi, – dedi, – mən indiyəcən belə şey görməmişdim.

–Hələ bu harasıdır? – Burla başqa bir pultu götürdü, düymələri basdı. Otağa əvvəl qızıl gül, başqa düyməni basanda bənöbəyi iyi, daha sonra bir-birinin ardınca bədmüşk, iydə ağacının ətləri, təzə çalınmış ot qoxusu doldu.

–Bunları necə düzəltmişən? – neçəyə başa gəlib – demək istəmirdi.

Burla: – Bu mənim dünyamdır, – dedi, – bütün dünyadan ayrılıb çəkildiyim dünya.

–Amma süni dünyadır axı.

–Süni dünya gerçək dünyadan min qat yaxşıdır, – dedi Burla – beş duyğunla istədiyini istədiyən vaxt duya bilərsən. İstəyirsən gündüz vaxtı gecə olsun, gecə vaxtı gündüz. Bax. – Burla bir düyməni də basdı, otaq qaranlığa qərqli oldu. Burlanın səsi gəldi: – Başını qaldır, tavana bax.

Tavan ulduzlu göydü. Kəhşən, süd yolu, bürclər...

Burlanın səsi də sanki kainatın dərinliklərindən gəlirdi:

–Bax, indi ay doğacaq. Ulduzlar sönəcək.

Haradansa divarların üstündən ay çıxıb tavana ucaldı.

Məlik: – Yaxşı, bəsdir, – dedi, – çıxar bizi işıqlı dünyaya.

Otaq yenə gur gün işığına qərqli oldu. Qapını tıqqıldatdılar,

Burla:

–Yes, – dedi.

Ağ döşüklü xidmətçi qız otağa daxil oldu, Məlikə ədəblə salam verdi, padnosda gətirdiyi çayı, konfetləri onun qabağına qoydu. Sonra beləcə səssiz çevrilib çıxdı.

–Necə oldu ki, üçünüz də ayrı-ayrı zonalara düşdünüz?

Burla köksünü ötürdü: – Eh, getsin o günlər gəlməsin. O gün mən evdəydim. Hə, sən fikir verdinmi, bu ev elə bizim köhnə evimizdir? Bəli, təəccüblənmə, bizim köhnə evimiz, yəni o bir mərtəbəli daxmamızın yerində tikdirdim bu üç mərtəbəni.

–Üç mərtəbəsi də sənindir?

–Əlbəttə.

Məlik: – Hansı pula? – deyə soruşmaq istəyirdi, amma cavabdan qorxub soruşmurdu, ayrı sual verdi: – Deməli, o gün sən evdəymişsən? – çayından bir qurtum aldı.

–Zökəm olmuşdum, evdə yatırdım. Anam da, Beyrək də işdəydilər, hərəsi öz idarəsində. İşləri də, bilirsən şəhərin müxtəlif səmtlərindədir.

Atışma başladı, bir neçə saatın içində şəhərin hər yerində barrikadalar qurdular, bu küçədən o küçəyə keçmək olmurdu. Sonra da ki, o müsibət, dağıntılar, yanğınlar... əvvəl-əvvəl heç olmasa bir-birimizlə telefonla danışa bilirdik, iki gündən sonra telefon əlaqəsi də kəsildi.

–Sonra da şəhərin üç zonaya bölünməsi...

–Bəli, qabaqca zonalar arasında tikanlı məftillər çəkildi, sonra da bu eybəcər divarları tikdilər.

–Babanın, nənənin, yəni mənim atamın, anamın qəbirləri də, deyəsən, bu zonaya düşüb.

–Hə? Hardadırlar ki?

–Bıy, yadından çıxıb, neçə dəfə sən də getmişdin axı qəbir üstə, şəhərin yuxarı tərəfindədir...

–Hə, hə bildim. İndi orda Luna-parkdır.

–Nə, Luna-park?

–Hə, luna-park. Qəbirlər onsuz da dağılıb, itib-batıb getmişdi. Orda Luna park qurublar. Elə o biri qəbiristanlıqların yerində də reqbi, beys-bol, qolf meydançaları düzəldiblər.

–Bəs ölüləri harda basdırırlar?

–Basdırmırlar, krematorilərdə yandırırırlar. Yaxşı, bəsdir, ölülərdən danışdıq, – durub atasının boynunu qucaqladı, başını sığalladı – axı biz səni də ölmüş bilirdik, sağsan, gəlib çıxmısan. Elə bil, ömrümə gün doğdu – gülümsündü – əsl gün, daha – tavanı göstərdi – belə günəş yox, – çayı içib qurtardığını gördü – çay istəyirsən?

–Bir stəkan da içərdim...

Burla əlini daxili telefonun dəstəyinə uzatdı – bu saat Leraya deyim – sonra nədənsə dəstəyi götürmədi: – Özüm gətirəcəm, – dedi, – istəyirəm sənə özüm qulluq eləyim.

Otaqdan çıxdı. Məlikin gözü masanın üstündəki alabəzək TMonitorU jurnalına sataşdı. Jurnalı əlinə aldı, açdı. Burlanın bir neçə yarıçılpaq rəngli şəkilləri dərc olunmuşdu. Daha burda heç bir söz ola bilməzdi – tanış-filanı deyildi, özüydü ki, var.

Bu vaxt Burla içəri girdi və atasının jurnala baxdığını gördü. Məlikin qaş-qabağı yer süpürürdü.

Burla dərhal hər şeyi başa düşdü: – Allah bu jurnalist tayfasının bəlasını versin, – dedi, – yalan yazmaqdan başqa işləri-peşələri yoxdur. Yazırlar guya mənim səkkiz pişiyim, dörd itim var. Halbuki, mənim cəmisi üç pişiyim və bircə itim var.

–Nə pişik, nə it, canım? Bu nə şəkillərdir belə, lüt-ətcəbala, ayıb deyil?

–Bilirdim ki, xoşuna gəlməyəcək, axı sən köhnə müsəlman kişisisən. Amma göbək rəqslərinə də ən çox baxan elə müsəlman kişiləridi. Bəli, mən rəqqasəyəm. Bilmirdin?

–Rəqqasəsən, öz işindir, amma bu lüt şəkillər nədir?

–Səncə, rəqqasə şubada rəqs eləməlidir. Qəribə insanlarsız e...

Plyaja getmirsiniz, bikinili qızları görmürsünüz plyajda?

Deməli, canlı çılpacaq gəzmək olar, amma şəkil çəkdirmək olmaz? Gözəl qadın bədənini insanlara zövq verirsə, onu niyə gizlətməlisən? Heç muzeydə olmamısan? Çılpacaq Veneraları, Maxanı, Olimpiyanı görməmişən?

–Bilməzdim ki, mənim qızım Venera olacaq. Kaş öləydim, bu günü görməyəydim.

–Boşla, sən Allah. O cür müsibətlərdən sonra bu da faciəymiş... Elə bilirsiniz, qadın çılpacaq rəqs edirsə, deməli, fahişədir. Amma bil, mən – otağı göstərdi – nə qazanmışamsa, səhnədə qazanmışam, yataqlarda yox, sənətimlə qazanmışam. Mən buranın ən məşhur şou-ulduzuyam.

–Ayrı sənət seçə bilmirdin?

–Ayrı sənət? Hansı sənət? Müəllimlik edib acıdan öləydim? Mənim nə ərim var ki, məni dolandırсын, nə varlı aşnam, hər şeyi əlimin zəhmətiylə qazanmışam. Yaxşı, göbəyimin zəhmətiylə olsun. Mən göbək rəqsi edirəm. Özü də hamıdan yaxşı edirəm.

–Adın da ki, deyəsən dəyişib, Bura olub.

–Menecerim dedi ki, bu ad daha cəlbedicidir.

Burla-Bura yerindən durub Məlikə yanaşdı, yenə onun boynunu qucaqladı: – Ata, atacan, – dedi, – məndən incimə. Sənə yaxşı xəbər verəcəm. Ürəyindən olacaq. Sənətimi dəyişirəm.

–Dəyişirsən? İndi nə olacaqsan? Striptiz ulduzu.

–Xeyr, mer olacam.

–Nə?

–Bəli, mer, Baku-sitinin meri. Türkiyədə, deyəsən, Bələdiyyə Başqanı deyirlər.

–Sən? Mer? Bələdiyyə başqanı? Səndən mer olar?

Burla, elə bil, incidi, dodaqlarını büzdü:

–Niyə olmur? – dedi – savadım, aqlım kimdən əskikdir. O boşboğaz siyasi avaralardan? Üç aydan sonra seçkilər olacaq. Demokratik cəmiyyətdə yaşamırıq? On adam namizədliyini verib, mən onların hamısından populyaram. Bizdə pop

sənətçiləri ən məşhur, ən nüfuzlu adamlardır. Konsertlərimə bilet tapmaq mümkün olmur. Radio-televiziya səhərdən-axşama məndən danışır. Jurnal-qəzetlər məndən yazır. Camaat məni sevir. Yüz faiz əmin ol, mənə səs verəcəklər.

–Yaxşı, turalım, lap belədir, amma nəyinə lazımdır sənin mer olmaq?

–İyirmi beş yaşı var. Turalım lap iki-üç il də rəqs etdim. Sonra? Necə dolanacam? Mən bu həyat tərzinə alışmışam, necə təmin edəcəm bu sayaq dolanışığı? Ərə getmək fikrim yoxdur. Heç kəsin də hesabına dolanmaq istəmirəm. Çox fikirləşib axır qərara gəldim ki, ən düzgün iş mer olmaqdır – gülüb alını göstərdi – məni bir əlli tutma, sənin qızının ağı başındadır.

Çöl qapısının zəngi çalındı. Bir azdan otağa ucaboylu oğlan daxil oldu.

–Qud dey, darlıq – dedi. Burlayla bir-birinə sarıldılar, marçamarç öpüşdülər.

Oğlanın əynindəki qara atlasdan dar şalvar daha çox alt tumanına oxşayırdı. Əynində krujevalı ağ ipək köynək vardı. Çiyinlərindən aşağı, az qala belinə qədər uzanan saçlarına arxadan qırmızı bant bağlamışdı. Bir qulağına sırğa taxmışdı.

Burla: – Tanış ol, Can, – dedi, – atamdır.

–Sənin atan varmı? – Can işvəli bir səslə dilləndi, sonra əzilib büzülə-büzülə Məlik oturan yerə yanaşdı, əyilib onun əlindən öpdü. Məlik onu yaxından görəndə sezdi ki, sifəti pudralı, gözləri sürməlidir. Oğlan dikəlib ədayla dedi: – Cəh-cəh Can.

Məlik başa düşmədi ki, nə deyir.

Burla: – Cəh-cəh Can bizim ən məşhur pop-ulduzdur – sonra əlavə etdi – əlbəttə, məndən sonra.

–O, darlıq, əlbəttə, səndən sonra.

Cəh-cəh Can aralanandan sonra Məlik baxdı ki, əlinin öpülmüş yerində qırmızı pomada yeri qalıb.

Məlik soruşdu: – Siz də göbək atırsınız?

Oğlan əlini dəsmal kimi yellədə-yellədə ağzına tutdu, bir xeyli güldü.

Burla: – Can brik-brakın Allahıdır, – dedi, – həm sözlərini özü yazır, həm musiqisini, həm də özü oxuyur. Axşam birgə konsertimiz var, gəlib özün görərsən.

Cəh-cəh Can:

–Darlıq, onli fayf minits – kənara çəkilib Burlayla nə isə pıçıldaşdılar, sonra yenə bir-birinə sarıldılar. Məlik üzünü yana çevirdi. Cəh-cəh Can Burlaya:

–Bay, bay, bebi, – deyib qapıya tərəf getdi, Məlikə də əl elədi – bay, bay, atacan.

Məlik qorxdı ki, yenə yanaşar, pomadalı dodaqlarıyla əlindən, ya Allah göstərməsin, üzündən öpər. Amma yaxşı ki, yalnız uzaqdan öpüş göndərüb əndamını burcudə-burcudə otaqdan çıxdı.

Məlik: – Aşnandır? – dedi, Burla özü davranışıyla onu belə açıq-saçıq danışmağa vadar edirdi.

–Nə? Can? Cəh-cəh Can? – gülməyə başladı.

–Nə bilim Cəh-cəhdi, Bəh-bəhdi, nədi? Bir-birinizə elə sarılmışdınız ki?

Burla hələ də gülürdü:

–Candan aşna olar? Ha... ha... O xalis geydir...

–Nədir?

–Gey... eşitməmişən? Belə... Mavi.. Necə başa salım, belə qadınlarla maraqlanmır... e... kişiləri xoşlayır.

Məlik: – Başa düşdüm, – dedi.

–Mənim sənət yoldaşımdır. Dostumdur.

–Əcəb dostların var.

–Əla oğlandır... e... adamdır. Əsl dostdur, mənim seçki kompaniyam üçün brik–brak yazıb.

–Brik-brak nədi?

–Bıy, bilmirsən? İndi dünyada ən populyar ritmdir ki... Bizdə bu ritmi Cəh-cəh Can yaratmağa başladı. Brik-brak şahzadəsi qoyublar adını. Gənclər dəlisidirlər onun...

–Bəs o nə əcəb mər olmaq istəmir?

Burla çiynlərini çəkdi: – Nə bilim, bəlkə də ürəyindən keçir, amma hər halda söz verib ki, bu seçkilərdə məni dəstəkləyəcək.

Birdən Burlanın ağılına nə isə gəldi:

–Ata, bəlkə elə sən də qalıb mənim kampaniyamda iştirak edəsən? Bilirsən nə effekti olar, rəqqasə və onun mötəbər atası.

–Bir o çatmırdı...

Burla dodaqlarını büzdü:

–Yəni məni heç layiq bilmirsən o vəzifəyə.

Məlik susdu.

–Sonra da qalarsan burda, mənim müşavirim olarsan. Bilirəm axı, mütləq seçiləcəm.

Məlik yenə dinmədi.

Burla: – Bağışla ata, məşqə getməliyəm, – dedi – Lera səni yedizdirəcək. Bir saatdan sonra aşağı düş, Fil səni konsertə gətirəcək. Özün görərsən ki, dəhşətli bir şey yoxdur. Konsertdən sonra kokteyl olacaq, sonra da səhərəcən səninlə söhbət edərik.

Otaqdan çıxdı. Məlik quruyub qalmışdı. Nə edəcəyini, necə davranacağını bilmirdi. Burla otağa qayıtdı, çox bahalı xəz şubadaydı. Məlikə yanaşdı, lap uşaqlıqda olduğu kimi başını onun çiyninə qoydu. Məlik yanağında şubanın yumşaq tüklərini hiss etdi, burnunu Burlanın zərif ətir qoxusu çaldı.

Burla çox yavaş səsle, pıçıltıyla: – Atacan, qal burda, – dedi – bilsən nə qədər yalqızam, – sonra cəld sıçrayıb otaqdan çıxdı.

Bir saatdan sonra Məlik həyəətə düşdü, Fil tez yüyürüb qapını açdı.

Məlik: – Hara gedirik? – dedi.

Fil təəccüblə: – Konsertə, – dedi.

–Hardadır konsert?

–Şah saray kabaredə.

–Ora haradır?

–Hansısa şahlar sarayı.

–İndi ora kabaredir?

–Yes... sorri... bağışlayın, Miss Bura dedi ki, mən sizlə öz dilimizdə danışım. Ay em... mən... e... petriot... Öz neyşn sevirəm.

Məlik baxdı ki, bayaqkı geniş prospektlə irəliləyirlər.

–Bu küçənin adı nə oldu?

–42 paralel avenü.

–42-ci paralel niyə?

–Nyu-York siti də, Bakı siti də 42 paraleldə... paraleldədir...

–Belə de.

Mersedes keçmiş Şirvanşahlar sarayının aşağı girişi – Murad qapılarının qarşısında dayandı.

Sarayın ancaq divarları qalmışdı, bütün görkəmi dəyişmişdi. Hər yerdə yanib-sönən reklamlar, əlvən afişlər...

Divarın üstündə iri qırmızı, sarı, yaşıl neon hərflərlə sözlər axıb gedirdi:

ŞAH SARAY KABARE.

EROTİK ŞOU: DEKAMERON– KAMASUTRA–MİN BİR GECƏ OST-VEST SEKS SİNTEZ.

RETRO: GÖBƏK RƏQSİ – KANKAN – STRİPTİZ

DİSK-JOKEY SİMURQ SİD

Bu reklam söndü, sonra daha iri hərflərlə yazılmış adlar keçməyə başladı:

BRİK-BRAK ŞAHZADƏSİ CƏH–CƏH CAN

SUPER – STAR BURA

Fil Məliki içəri keçirdi, Sarayın böyük otağının divarları başdan-ayağa reklam idi – içkilər, siqaretlər, sabunlar, təmizləyici tozlar, gigiyenik paketlər, tualet kağızları reklam olunurdu. Ortada səhnə qurulmuşdu. İki qarşı-qarşı tərəfdən masalar düzülmüşdü, tamaşaçılar ayrı-ayrı masaların başında iki-bir, dörd-bir oturmuşdu. Qabaq masalarda sinni kişilər, bəziləri cavan qızlarla əyləşmişdi. Arxa masaların ətrafında, üstündə, altında oturanlar, duranlar, uzananlar cavanlar idi.

Uzun saçlı oğlanlar, qısa saçlı qızlar. Ayırd eləmək olmurdu ki, hansı oğlan, hansı qızıdır. Bəzi qızlar oğlanların dizi üstündə oturmuşdu, qol-boyun olub yalaşırdılar. Amma kim bilir hansı qız, hansı oğlandır? Bəlkə oğlan qızın dizi üstündə oturub? Ya ikisi də oğlandır? Ya hər ikisi qız? Hamısının da çənələri işləyirdi – saqqız çeynəyirdilər.

Məlik daha heç nəyə təəccüb qalmırdı.

Salonda bir neçə televiziya kanalının kameraları qurulmuşdu, yazıları oxudu: FİRS TV(först TV), FACE TV(Feys TV), Uorld TV, Grand TV.

Masaların arasında bikinili qızlar ora-bura şütüyür, tamaşaçılara içkilər, məzələr paylayırdılar. Masa başında cavan məşuqəsiz oturmuş sinli kişilər onların dizlərini tumarlayır, büstqalterlərinə dollar soxuşdururdular. Xidmətçi qızlar işvəylə təşəkkür edirdi.

Fil Məlik masasında əyləşdirib getdi. Bir azdan masaya əcaib bir məxluq yanaşdı və salamsız-kəlamsız oturdu. Təyin etmək olmurdu qocadır, cavandır, qadındır, kişidir. Başının vız saçlarını yaşıl rəngə boyamışdı, sifətinin bir yanağı mavi, bir yanağı çəhrayı idi. Cibindən siqaret çıxarıb çəkməyə başladı. Məlik anaşaya bənzər iy duydu.

Məxluq dumanlı gözlərlə Məlikə süzüb, siqaret qutusunu uzatdı. Məlik başını buladı. Məxluq təəccüblə çiyinlərini çəkdi.

İşıqlar söndü. Salona tam bir qaranlıq çökdü. Sonra dörd tərəfdəki güclü dinamiklərdən gələn qulaqbatırıcı musiqi sədaları altında səhnənin ortası işıqlandı.

İşıq şüasının altında cürübbəz bir oğlan göründü, atılıb düşməyə, o yan-bu yana çevrilməyə başladı. Qurşağacan çılpaq idi, sinəsində, belində erotik mövzularda döymələr vardı.

Məlikin yanında oturan məxluq birdən dilləndi, səhnədəki oğlanı göstərib: – Narkomandı, – dedi.

Bu məxluqun ağzından çıxan ilk söz idi və Məlik düşündü ki, kor kora kor deməsə, bağı çatlayar. Məxluq yenə siqareti sümürürdü. Məlik soruşdu: – Nəşədi?

Məxluq başını buladı: – Marixuana, – dedi.

Səhnədəki oğlan isə xeyli tullanandan sonra, nəhayət, toxtadı, mikrofonu ağzına tutub:

–Ay em disk jokey Simurq Sid, – dedi, – Qud ivninq ledi end qamilton.

Salondakılar qəh-qəhə çəkdlər, əl çaldılar, çaqqal kimi ulamağa başladılar. Məlikin yanındakı oğlan durub masanın üstünə çıxdı, masanın üstündəki boşqabları basdalayıb sındırdı və iki barmağını ağzına soxub fit çalmağa başladı.

Xidmətçi qız onların masasına yanaşdı, sınıq boşqabları yığışdırıb yenilərini qoydu və Məlikin yanında elə əyildi ki, yumru məmələri aydın göründü. Məlik başa düşdü ki, ora pul qoymalıdır, amma etmədi. Yanındakı məxluq masanın üstünə təzə qoyulmuş boşqabları götürdü, hirsə yerə çırpdı, boşqablar çilik-çilik oldu, məxluq xidmətçi qızı itələyib qovdu.

Səhnədəki adam nə isə danışdı. Məlik nə qədər diqqət etsə də, hansı dildə və nə danışdığını anlaya bilmirdi – ingilis sözləri də vardı dedikləri arasında, Azərbaycan sözləri də, amma nə Azərbaycan diliydi, nə ingilis dili. Onsuz da bu mərkədə heç nə eşitmək mümkün deyildi. Salondakılar gah əl çalır, gah fışqırıq çalır, gah çaqqal kimi ulayır, gah da masaların üstündəki boşqabları sındırırdılar. Xidmətçi qızlar dərhal yeni boşqablar gətirirdilər, dərhal onları da sındırırdılar. Məlik fikir verdi ki, boşqabları daha çox sinli kişilər sındırır və qızlar dərhal təzə boşqablar gətirən kimi onların büstqalterlərinə, tumanlarına pul salıb qurdlarını öldürürdülər.

Disk-Jokey:

–Saylens pliz, – dedi, – sakit, sakit, uan sekınd – bir saniyə.

Səhnədəki pərdə işıqlandı və orada iri şəkli görünən adamı Məlik tanıdı: Cəh-Cəh Can idi.

Salon dərhal sükuta qərq oldu.

Disk Jokey:

–Sitimizin Don Juanı, Lovelası, Kazanovası – salondan qəh-qəhə qopdu (alqışlar, fit, ulama), – popa ulduz (qəhqəhələr),

bağışlayın, pop-ulduz (alqışlar) – Disk-jokey pauza verdi, sonra daha yüksək tonla – Brik-brak şahzadəsi ... – yenə pauza və ən uca tonla – CƏH... CƏH... CAAAAAN!!!

Cəh-cəh Can, elə bil, hardansa yerin dibindən çıxdı (alqışlar, fit, ulama).

Cəh-Cəh Canın əynində topuğunacan uzun, qırçınlı qadın tumanı, baftalı köynək vardı. Əlində gitara tutmuşdu. Naz-qəmzəylə o tərəfə, bu tərəfə çevilir, işvəylə hamıya öpüşlər göndərirdi. Sonra:

–May dearz, – dedi, – əzizlərim, demə, bu gün aborigenlərin bayramıdır... e... e... Novruz bayramı. Nourus, nyuryus. Lap yeni-ruslar kimi səslənir. Mən bu bayrama brik-brak yazmışam: Nyu-ryus holidey – gitarasından bir akkord alıb əcaib bir ritmdə oxumağa başladı.

Novrus, nourus, nyü-ryus. Ryus, ryus, ryus. Rus, rus, rus. Ruz, ruz, ruz. Duz, duz, duz, Buz, buz, buz. Qafiyə – mafiya, mafiya-qafiyə. Biz, biz, biz. Qız, qız, qız. Vız, vız, vız. Cız, cız, cız. Bız, bız, bız.

Cız-bız, cız-bız

Cız-bız, cız-bız

Bütün salon bir ağızdan təkrar etməyə başladı: cız-bız, cız-bız, cız-bız...

(Təbii ki, alqışlar, fit, ulama).

Məlikin yanındakı məxluqun ağzı açıq qalmışdı:

–Genidi də, – dedi, – gördün Novruzu necə gətirib cız-bıza çıxartdı. Dahi!

Cəh-Cəh Can oxumağını – əgər buna oxumaq demək olardısı – davam edirdi:

Caz, caz, caz,

qaz, daz, naz,

saz, baz, yaz,

vaz, taz, paz.

Məxluq siqaretindən qullab vurduqca gözləri dumanlanır, dodağının altında: – Genidi, geni – deyə mızıldanırdı.

Məlik xəbər aldı: – Nə dilində oxuyur? – deyəsən, məxluqu bütün bu işlərin mütəxəssisi sayırdı.

–Necə nə? Brik-brak oxuyur da...

–Bəs o sözlər nə deməkdir?

–Hansı sözlər?

–Nə bilim daz, baz, taz, paz.

–Hamısı öz dilimizdədir də, bu sözləri bilmirsiniz? Cəh-Cəh Can sözləri qəfəsdən çıxarır. – Məxluq gözlənilməz qıvrıq hərəkətlə yerindən sıçradı, masanın üstünə çıxdı və bərkdən: – Yaşasın sözlərin azadlığı! – deyə bağırdı – sözlərə azadlıq!

Dərhal o biri masalardan da sıçrayıb: – Lonq liv fridom, sözlərə azadlıq! – deyə qışqırmağa, ulamağa başladılar.

Kimsə: – Viva seks azadlığı! – deyə qışqırdı. Cəh-Cəh Can səhnədən ona öpüş göndərdi.

Yey-yerdən: – Viva seks azadlığı!–deyə qışqırırdılar.

Yaşılbaş məxluq yenidən oturdu, yenə siqareti içinə sümürdü, yenidən sıçrayıb qışqırdı: – Gey, gey, oxu.

Bu həngamədə Can onu eşitdi, bəlkə əvvəlcədən belə danışmışdılar. Məxluqa tərəf çevrilib şəhadət barmağıyla hədələdi: – Ay xətakar, – dedi.

Yenə hər yerdən qışqırışmağa başladılar. – Gey, Gey, oxu.

Cəh-Cəh Can ani bir hərəkətlə əynindəki baftalı köynəyi cırıb atdı. Qurşaqdan yuxarı çılpıq bədənində qara krujevalı qadın büstqalterindən başqa heç nə yoxdu.

Cəh-Cəh Can gitarasından bir akkord aldı, birdən gitaranı zərblə yerə çırpdı. Gitara parçalandı. Bu da azmış kimi gitaranın üstünə çıxdı, onu təpikləməyə, parça-parça etməyə başladı, simləri ayağına ilişdi, hiddətlə dartıb simləri qırdı. Salondakılar isterika halına gəlmişdi: – Gey, gey, – deyə bağıırırdılar. Cəh-Cəh parçalanmış gitarasının tikələrini bir-bir salona atmağa başladı. Aləm bir-birinə qarışdı, yer yerindən oynadı. Adamlar gitaranın tikələrini bir-birinin əlindən qapırdılar, bir-birini itələyir, yıxır, saçlarını yolurdular.

Məxluq: – Keçən səfər gitaradan iki parça qapa bildim,

auksionda bilirsən neçəyədi Cəh-Cəhin dəsmalı, corabı, gitarasının hər tikəsi?

Cəh-Cəhə ayrı gitara gətirdilər və o oxumağa başladı:

*Kim dedi ki, keyəm mən,
Geyəm, geyəm, geyəm mən.*

Salondakılar bir ağızdan təkrar etməyə başladılar:

Geyəm, geyəm, geyəm mən.

Beş altı dəfə təkrar olundu. Sonra Can arxasını gah o tərəfə, gah bu tərəfə çevirə-çevirə ardını oxudu:

*Həm sizinəm, həm ögey.
Bəli, belədir. O key.*

Salondakılar təkrar etdilər:

*Həm sizinəm, həm ögey,
Bəli, belədir, o key.*

Bu sözləri azı on dəfə təkrar etdi, sonra əl çalanlara, fit verənlərə dönə-dönə baş əydi, öpüş göndərdi, alnının tərəni silib dəsmalı salona atdı, dərhal qapa-qap başladı. Axır ki, ön masada oturmuş yaşlı qadın dəsmalı ələ keçirib öpdü, bağrına basdı.

Cəh-Cəh Can:

–Əzizlərim, sevgililərim, dostlarım, – dedi – sizə bir sirr açım. Bizim dünya gözəlimiz, dahi rəqqasəmiz miss Bura mer seçilmək istəyir (Alqışlar, fit, ulama). Mən də buna bir brik-brak yazmışam (Alqışlar). Daha çox alqışlar istəyirəm (Alqışlar, fit, ulama).

Gitarasından bir akkord aldı, oxumağa başladı.

*Biz gəlmişik buraya,
Səs verməyə Buraya.
O heç uçmur çarterlə,
Arası yox barterlə.
Atsalar da təndirə,
Razılaşmaz tenderə.
Oynayanda poker,
Əlindədir coker,*

*Varmı burda roker,
Ya da bəlkə broker?
Varmı burda kiler
Gəlin çəkək triller
Biz gəlmişik buraya
Səs verməyə Buraya,*

– tullandı – hə, oppa, bir yerdə.

Salondakılar oxudular:

*Biz gəlmişik buraya
Səs verməyə Buraya.*

Cəh-cəh davam edirdi:

*Bura – mer, Bura-mer.
Buraya səs ver, səs ver.
Görmüsünüzmü triller,
Varmı burda killer?
Lazım deyildir bizə
Marazmatik plebeylər,
Xarizmatik pleyboylar.
Biz gəlmişik buraya,
Səs verməyə Buraya.
Buraya səs ver, səs ver.
Mer-Bura, Bura-mer.*

Yer-yerdən təkrar etməyə başladılar:

*Mer-Bura, Bura mer,
Buraya səs ver, səs ver,
Biz gəlmişik buraya,
Səs verməyə Buraya.*

Məlik ayağa durdu. Bəsiydi, bundan artığına dözməyə təqəti qalmamışdı.

Yaşılbaş məxluq:

–Hara father, hələ Bura özü çıxacaq. Aləmdi.

Məlik masaların arasıyla çıxışa tərəf getdi. Yerlərdən ona söz atırdılar:

–Father hara? Hələ striptiz olacaq, lap sənin malındır.

Güldülər, fit çaldılar, uladılar.

Kimsə onu dümsüklədi, kimsə itələdi: – Çəkil səhnəyə baxaq.

Kimsə qabağını kəsdi – sərxoşdu, ya qəşiş çəkmişdi:

–Hara? Olmaz.

Kimsə: – Burax getsin. Hara gedəcək, krematoriyə, vaxtdır, – dedi.

Yenə gülüşlər, fişqırıq, ulaşma.

Məlik bir təhər salondan çıxdı. Şirvanşahlar sarayının... keçmiş Şirvanşahlar sarayının həyatından keçdi. Vaxtilə bura ekskursiyalara gəlirdi əsas qapıdan çıxdı.

Buradakı meydanı tanıya bilmədi. Meydan çilçirəq içindəydi. Böyük reklamda Plas Piqal yazılmışdı. Bir mərtəbəli evlərin üstündə açıq-saçıq cinsəl şəkillər, fotolar vardı, reklamların hamısı bir yöndə idi:

Kazino Las-Veqas, Kazino Monte-Karlo, seks-şop, erotik şou, porno film... qapıları yan-yana düzülmüşdü. Məlik tələsik keçib yan küçəyə çıxdı. Bura ordan da aləm imiş. Qırmızı fənərli küçədə şəffaf şüşə vitrinlər ardında şəhvani pozalarda lüt qızlar oturmuşdu. Məlik vitrinlərin yanından ötdükcə ona baxıb göz vurur, içəri çağırırdılar. Gözünü yerdən qaldırmamağa çalışaraq addımlarını yeyinlətdi.

Qırmızı fənərlər qurtaran yerdə göy fənər asılmışdı. Qabağına siçan-pişik padşahına oxşayan burma bıqlı bir kişi çıxdı, irişə-irişə:

–Deyəsən, qızlarımızı bəyənmədiniz, – dedi, – könlünüz ayrı şeyə meyl edirsə, göyçək oğlanlarımız da var.

Məlik onu itələyib keçdi, az qala qaça-qaça bu küçədən uzaqlaşdı. Bir neçə küçə ötdü, deyəsən, azmışdı. Heç kəs də yoxdu ki, xəbər ala.

Burnuna xörək iyi dəydi. O tərəfdə restoran vardı, Məlikşə gəlib restoranın arxa tərəfinə, həyətinə çıxmışdı. Gördü ki, divarın dibində xeyli adam var. Yan-yana dayanablar, üzləri divaradır. Əvvəl bilmədi sırayla yan-yana duran bu adamlar

neyləyirlər, bu an ay buludlardan çıxanda gördü ki, əyin-başları cır-cındır olan kişilər, qadınlar restoran mətbəxinin yan-yanı düzülmüş sarı zibil qutularında eşələnir, nə isə tapıb ya tələsik ağzlarına, ya da torbalarına atırdılar.

Yalın ayaqlarına nımdaş qaloş keçirmiş, yamaq-yamaq paltosuna bürünmüş ordu-orduna yapışmış, üzünü saqqal basmış yaşlı kişinin eynəyinin bir şüşəsi sınmış idi, sol sağanağının yerinə sap bağlamışdı, sapı qulağına keçirmişdi. O da qutularda eşələnirdi, amma, elə bil, bu işi çəkinərək, o birilərdən utana-utana edirdi. Məlik görüb qutudan bir addım aralandı.

Amma zibil qutularında eşələnənlərin heç nə vecinə deyildi, heç hara baxmırdılar, hərə öz işində idi, əllərini dirsəyəcən qutuların lap dibinə salmışdılar. Məlik fikir verdi ki, hamısı bir dəriydi – bir sümük.

Məlik eynəkliyə yanaşdı:

–Mən burdan necə çıxı bilərəm?

–Hara çıxmaq istəyirsiniz ki?

Məlik çiyinlərini çəkdi, tamamilə yadlaşmış bu şəhərdə haranı tanıyırdı axı...

Onun tərəddüdünü görən eynəkli kişi bir az yaxınlaşdı.

–Bəlkə, – dedi, – dəniz qırağına çıxmaq istəyirsiniz?

–Dəniz qırağına?

Eynəkli kişi onun lap qulağına əyildi, pıçıldadı: – O yolu bircə mən bilirəm.

–Nə yol?

–İki tin o yanda divarın bir yerində daşlar uçub, deşik açılıb, ordan dəniz qırağına keçmək olar.

–Dəniz qırağı hansı zonadadır?

–Buralı deyilsiz?

–Yox, neçə ildir burada olmamışam.

–Belə de. Hə, dəniz hansı zonadadır? Heç birində. Dənizin altını bölüblər, içini, üstünü bölüblər, kirli, mazutlu sahilləri kimə lazımdır? – eynəkli adam səlis danışdı. Sözüə davam

etdi – Xəzərin səthi qalxdı, bulvarı su basdı, bulvar yadınıza gəlir?

–Gəlir.

–Neftçilər prospekti vardı.

Məlik: – Vardı, – dedi.

–İndi ora qumluqdur, qumlu, mazutlu sahil. Ora çıxarda bilərəm sizi. –Eynəkli sanki nə isə deməkdən çəkinirdi. Axır qərara gəldi – amma bir şərtlə.

–Nə şərt?

Bir az da tutulan kimi oldu, sınıq eynəyini çıxardı, sildi, utancaq bir tərzdə:

–Beş dollar... beş dollar verəcəksiz mənə... Cəmi beş dollar.

–Yaxşı. – Məlik özü də başa düşmürdü ki, niyə razılaşdı. Dəniz qırağı da, dənizin özü də onun nəyinə görəydi, amma hər halda, söz ağzından çıxmışdı. Bəlkə də bu ziyalı kişinin ehtiyacını duymuşdu, yardım etmək istəyirdi. Eynəkli kişinin ardınca düşüb bir neçə dar küçənin tinini buruldular. Bu İçəri şəhərin keçmiş dar dalanları deyildi, kartonlardan, taxta qutulardan, paslı metal laylarından, borulardan tez-tələsik quraşdırılmış daxmalar idi. Ankaranın gecəqonduları kimi, amma onlardan yüz dəfə bərbad, miskin, kasıb. Hamısı da qaranlığa qərq olmuşdu, bir-iki pəncərədən zəif şam işığı şölələniirdi. Heç yerdən bir səs-səmir, bir bişmiş qoxusu gəlmirdi.

Axır ki, sal daş sərhəd divarı çıxdı qarşılarına. Divarın bu tərəfində gözətçilər-filan da yoxdu. Eynəkli kişi o tərəf-bu tərəfə döyükb, dönə-dönə arxaya boylanıb, axır ki, divarın ucuq yerini göstərdi:

–Burdan keçə bilərik, – dedi əvvəl kişi özü, sonra da Məlik əyilib deşikdən keçdilər, qumlu sahilə çıxdılar. Burda dənizin səsi eşidilməyə başladı. Ətrafı dəhşətli üfunət bürümüşdü. Məlik burnunu tutdu.

Eynəkli kişi: – Bəli, – dedi, – üfunətdir. Şəhərin bütün kanalizasiyası Xəzərə burdan axır.

Məlik burdan uzaqlaşmağa çalışdı. Ayaqları topuğacan quma batırdı.

Bura niyə gəlmişdi, burdan hara gedəcəkdi, heç nə haqqında düşünə bilmirdi...

Eynəkli kişi də onun dalınca addımlayırdı. Qum dolmuş qaloşlarını çıxartdı, çırpdı, yenə geyindi, sonra bir balaca öskürdü:

–Bağışlayın, – dedi, – mən sözümü yerinə yetirdim. Sizi bura keçirdim. Siz demişdiz... Hiss olunurdu ki, pul söhbətini eləmək onunçun asan deyil.

Məlik: – Bəli, əlbəttə, – dedi, cibindən çıxarıb kişiylə on dollar uzatdı.

Eynəkli kişi pula baxıb: – Yox, biz beş dollara danışmışdıq, – dedi – artıq mənə lazım deyil.

Məlik: – Xırdam yoxdur, – dedi, – götürün. Çəkinməyin. Ziyalı adama oxşayırsınız. Nə peşə sahibisiniz... e... idiniz?

Eynəkli kişi başını aşağı saldı, lap yavaş səsle: – Bir vaxt yazıçı idim, – dedi. Sonra cəld çevrilib vidalaşmadan iti addımlarla uzaqlaşdı. Yenə də qaloşlarını çıxarıb çırpdı, geyindi və əyilib divarın uçuğundan geri keçdi.

IV

Məlik sahil boyu addımlamağa başladı, üfunətli yerdən bir az uzaqlaşmağa çalışırdı, amma hara getdiyini özü də bilmirdi.

Hər şey bitmişdi. Nə yeri-yurdu qalmışdı, nə xalqı, nə vətəni, nə ailəsi.

Keçmiş yoxdu. Darmadağın dağıdılmış, yandırılmış, tar-mar edilmişdi.

İndi – bax beləydi.

Gələcək? Gələcək də yoxdu. Hər halda onunçün. Onun, Məlik Məmmədlinin, Məlik Məhmədoğlunun heç bir gələcəyi yoxdu.

Türkiyəyə qayıtmaq? Bundan sonra, bu xatirələrlə, bu təəssüratlarla, bu gördükləri, eşitdikləriylə bundan sonra orda necə yaşaya bilərdi. Bir də ki, bundan sonra yaşamağının nə

mənası vardı...

İntihar etmək? Bax burda, elə bu dənizə atılmaq?

Kanalizasiyanın bura axıdıldığı yadına düşdü. Nəcislər içində boğulmaq? Məlikin ürəyi qalxdı, ödü ağzına gəldi.

Ayaqları quma bata-bata gedirdi, büdrəyib yığıldı, amma ayağa qalxmaq istəmədi.

Dənizə baxdı. Uzaqda məhbəsə çevrilmiş Nargin adasının silueti görünürdü.

Damarlarını kəssin, alınına gülləmi sıxsın? Bəlkə özünü assın. Ya zəhər tapıb içsin. Hansı ölüm daha asan, daha rahatdır. Hər halda, bunu Türkiyədə etmək lazımdır ki, heç olmasa torpağa basdırsınlar. Burda ölsə, meyitini krematoridə yandırıb külünü havaya sovuracaqlar. Bir yandan baxanda elə bu da ömrünün məntiqi sonu deyildimi? Külə çevrilib göyə sovrulmaq. Heç nə qalmayıb ondan, heç nə də qalmayacaq.

–Axı dedim sizə bədbinləşməyin.

Məlik diksindi, bu adamsız sahildə kim idi onunla danışan? Başını çevirdi və donub qaldı: Ərxan qumun üstündə, onun yanında oturmuşdu. Haçan gəlmişdi bura? Necə gəlmişdi ki, Məlik heç nə duymamışdı. Ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı, bir az toxtayıb:

–Ərxan? Sən hardan gəlib çıxdın bura? – dedi.

Ərxan gülümsəyib göyü göstərdi:

–Ordan, – dedi.

–Aydındır ki, uçaqla gəlmişən, bəs bura necə gəlib çıxdın?

Ərxan yenə gülümsədi və göyü göstərdi.

–Göydən?

–...

–Yəni quş-zadsan?

Ərxan bu səfər daha da müəmmalı gülümsünərək:

–Bəlkə də, – dedi.

Susdular.

Ərxan: – Sizinkilərin hamısını görə bildiz? – deyə soruşdu.

Məlik köksünü ötürdü.

– Gördüm, – dedi, sonra əlavə etdi – bilmirəm mənə bura gətirtməklə yaxşılıq elədin mənə, ya pislik.

–Bunu ancaq siz özünüz təyin edə bilərsiniz.

–Mən də bilmirəm. Ailə üzvlərimi ölmüş bilməyim daha yaxşıydı, ya onları BELƏ görmək.

–Ölüm hər şeyin sonudur. Yaşadıqca insanın hələ həyatın dəyişəcəyinə ümidi var. Bu bir az da insanın özündən asılıdır. Öləndən sonra ondan daha heç nə asılı olmur.

–Bir ölümə çarə yoxdur deyiblər. Amma görünür, ölüm çarəsizliyin çarəsiymiş. Çıxılmazlıqdan yeganə çıxış.

Ərxan bir şey demədi.

Ola bilsin ki, Ərxan çox gizli bir təşkilatın nümayəndəsi idi, hər cür səlahiyyətləri vardı, istədiyi yerə girib-çıxa bilirdi, bura da Məlik izləyə-izləyə gəlib çıxmışdı, amma axır ki, ondan nə istəyirdi?

–Yaxşı, axı nə bildin mən burada, bu qumlu sahildəyəm?

Ərxan:

–Yəqin özünüz də bilmədən tükümü oda tutmusuz, – dedi – mən də uçub gəlmişəm. Məlikməmməd nağılı yadınızdan çıxıb, bəlkə mən də sizin Zümrüd quşunuzam – güldü.

–Boşla sən Allah, nə nağılbazlıqdır? Həyat nağıl deyil. Çox acı şeymiş həyat.

–Təəssüf ki, elədir, – dedi Ərxan, – amma nağıl həyatdan daha gerçəkdir.

–Yaxşı, nağıl həyatdan gerçəkdirsə, sən də Zümrüd quşusansa, çıxar mənə işıqlı dünyaya. Qa deyəndə ət, qu deyəndə su verərəm.

–Özü də təəccübləndi ki, bu halında hələ zarafat da edə bilir.

Ərxan:

–Yox işıqlı dünyaya yalnız öz gücümüzlə çıxa bilərik, – dedi.

–Kimin gücüylə?

–Hamımızın.

–Bununçün nə etmək lazımdır?

–Əvvəla, ağ qoçu qara qoçdan seçə bilmək lazımdır. Sonra da sıçrayıb ağ qoçun belinə minəndə elə möhkəm oturmalısan ki, səni qara qoçun belinə ata bilməsin.

–Eh, ay Ərxan, mənim də, elə sənin də nağıla inanmaq vaxtımız keçib.

Ərxan yenə cavab vermədi, xeyli susdular, sonra Ərxan:

–Bir ora baxın, – dedi.

Hava işıqlanmağa başlamışdı, Məlik Ərxan göstərən səmtə baxdı.

–Nə var ki, orda?

– Görmürsünüz? Diqqətlə baxın.

Məlik bir az da diqqətlə baxdı və doğrudan da, nə isə gördü.

–Deyəsən, itlərdir, – dedi, – hə, iki itdir, boğuşur.

Ərxan:

–İtlər deyil, iki qoçdur, boğuşurlar, döyüşürlər. Ağ qoç, qara qoç.

–Qoçlar burda nə gəzir?

–Sizinçün gəliblər. Məlikməmməd nağılını tamamlamaqçün. Axı hələ göydən üç alma düşməyib.

Məlik: – Çoxdan düşüb üç alma, – dedi və kədərlə əlavə etdi – özü də hərəsi bir zonaya.

Ərxan: –Yox, bu çürük almalar, mən birinci gün çiçək açan, ikinci gün çiçəyini tökən, üçüncü gün bar verən almaları deyirəm. Padşahın həsrət qaldığı almaları.

–O almaları da divlər yeyərmiş, – dedi Məlik, – yenə Məlikməmməd nağılı.

–Divlərə də qalib gəlmək olar. Unutmayın ki, divlərin canı bir şüşədir.

–Bütün bu rəmzlərlə nə demək istəyirsən, Ərxan, sözünü açıq de, bir şey başa düşüm.

–Məlikməmməd ağ qoçun belinə sıçrayıb İşıqlı dünyaya çıxı bilərdi. Sizin də hələ bu şansınız var.

Elə bil, bu sözlər Məliki ovsunladı. Çətinliklə yerindən durdu, az qala yıxılacaqdı. Bir iki addım atdı, indi qoçları,

doğrudan da, aydın görürdü. Ərxana tərəf çevrildi və yenə donub qaldı: Ərxan ilim-ilim itmişdi. Yerın dibinəmi batmışdı, uçub göyəmi qalxmışdı? Bəlkə, doğrudan da, quş imiş – Zümrüd quşu.

Məlik qumların üstüylə qoçlara tərəf addımlamağa başladı. İndi lap aydın görürdü, özü də orda tək bir qoç qalmışdı: Ağ qoç. Amma Məlik irəlilədikcə, elə bil, o da uzaqlaşırdı. Məlik qaçmağa başladı, ayaqlarını qumlardan güclə dartıb çıxarırdı.

Bir iki-dəfə bədrəyib yığıldı, sonra durub yenə qaçmağa başladı. Ona elə gəlirdi ki, məsafə get-gedə azalır. Bax indicə Ağ qoça çatacaq. Az qala çatacaqdı...

Az qala. Az qala...

*Avqust-sentyabr 2003,
Zağulba*

ŞERLƏR

*Şer yazmaq bir həvəsdİ,
Bilmirəm, bəlkə əbəsdİ,
Beş-on şer mən də qoşdum,
Dedim ki, həvəsdİ-bəsdİ.*

ÜMİDİNİ İTİRMƏ

Atama

Acı sözlər ürəyinə ox olsa da,
Düşmənlərin dostlarından çox olsa da,
Üfüq xətti birdən-birə yox olsa da,
Ümidini itirmə.

Dərdi-qəmin qalaqlanıb dağ olsa da,
Güman ölüb, gümansızlıq sağ olsa da,
Dindirəndə qan ağlayan çağ olsa da,
Ümidini itirmə.

Sevdiklərin bir gün dönüb yad olsa da,
Düşmən görüb niskilini şad olsa da,
İnandığın hər nə var bərbad olsa da,
Ümidini itirmə.

2 may 1970

SON DƏFƏ

(köhnə mənzilə vida mahnısı)

Əlvida,
Ayrılıq, köhnə mənzil.
Yaşadıq səndə neçə ay, neçə il.
Son dəfə
Baxdım bu yalın divarlara,
son dəfə
Yeri boş şəkillərdən qalan mismarlara
son dəfə.
Son dəfə üzüm yarpaqları pəncərələrdən
Kölgələrini mənimçün salır,

son dəfə.

Son dəfə

Qapı zəngi mənimçün çalır,

son dəfə.

Kirayə kağızları hələ yoldadır

Hələ dostum bizə gəlib deyə kimisə aldadır.

Kimsə hələ bu ünvana məktublar yazır,

Kimsə hələ bu telefonla zəng vurub asır.

Susub artıq bütün səslər,

gülüşlər, qədəhlər,

"əşşi"lər, "sağ ol"lar, "əh"lər.

Susub yazı makinası,

Çaynıkin qaynaması.

Atılıb yerə yazılmamış vərəqi son dəftərin,

Son dəfə içəridən açıram cəftəni.

Söndürürəm işığı, qapını bağlayıram,

son dəfə.

Bu qapının dalında qaldı ömrümüzün on ili

Müddətimizi çəkdik,

Tərk edirik yarızirzəmi mənzili.

Bomboş otaqlarda dolaşır qərib bir kölgə

Ömrün ən xoş anlarını

burda qoyub gedirik bəlkə.

Son dəfə

Bu pilləkənlərdə siqaret yandırırım,

son dəfə.

Son dəfə bu tində maşın dayandırırım

son dəfə.

14 yanvar 1976

AYRILIQ BİLETİ

Səni qatarlarla yola salmadım,
Təyyarəyə minib uçmadın məndən.
Gəminin ardınca baxıb qalmadım,
Taksi aparmadı səni şəhərdən.

Gəzib dolaşıram hey küçənizi,
Eviniz budur bax, yaxındasan sən.
Sözlərin acısı ayırdı bizi,
Bu hicran yamandır hər məsafədən.

Mən səni itirdim yanımda ikən.
Ayrılıq biletin haradan aldın.
Mən səni itirdim. Nə üçün, nədən?
Sən getdin, bilmirəm mən niyə qaldım.

DEDİM MƏN DƏDƏ QORQUD

Torpağı Vətən etməkçün
İki şərtə əməl et sən:
Torpağı həm qorumaq,
Həm şumlayıb, əkməlisən.
Əgər qoruya bilməsən,
Əkib biçməyinə dəyməz
Əgər əkib becərməsən
Canından keçməyə dəyməz.

VƏTƏN MARŞI

Bu torpaqdan, sudan, oddan
Yaranmısan, Azərbaycan.

Məhəbbətdən, cəsarətdən,
Ürəklərdə sədaqətdən,
Diləklərdə hürriyyətdən,
Şüurlarda həqiqətdən,
Əməllərdə ədalətdən,
İztirabdan, əziyyətdən,
Göz yaşından, əsarətdən,
Qovuşmağa, birləşməyə
Ümitsiz dəli həsrətdən,
Yer altında hərarətdən,
Yer üstündə bərəkətdən
Doğulmusan, Ana Vətən.

Yanıq Kərəm atəşində,
Nəsrəddinin gülüşündə,
Köhlənlərin yarışanda,
Küsülülər barışanda,
Çayların aşıb-daşanda,
Torpağın hər qarışında,
Torpağa tər qarışanda
Yaşayırsan, ucalırsan,
Keçib, gəlib əsrlərdən
Ölməz Vətən - Ana Vətən.

Dədə Qorqud kitabında,
Nəsiminin xitabında,
Xətəinin gur səsinə,

Füzulinin naləsində,
Vaqifin şux qoşmasında,
Vidadi ağlaşmasında,
Mirzə Fətəli dərində,
Zərdabının qeyrətində,
Natəvanın ismətində,
Ələsgərin qismətində,
Acı Sabir fəryadında,
Mirzə Cəlil ah-dadında,
Hadinin qəmli günündə,
Cavidlərin sürgünündə
Dözümdən və mətanətdən
Doğulmusan, Ana Vətən.

Qalaların vüqarı var,
Şahdağın təmiz qarı var,
Göyçayının çınarı var,
Qışı, xəzanı varsa da,
Novruzu var, baharı var.
Doğma yurdu hər gün, hər an
Yada salan Anarı var.

Fevral 1991, İstanbul

MÜHACİRLİK

Miladi tarixi mövluda bağlı
Hicri il sırası - hicrətdən başlar.
Həzrət Məhəmmədin mühacir olub
Doğulduğu şəhrə
Ömürlük duyduğu həsrətdən başlar.
Peyğəmbərlik olmur öz vətənində,
Peyğəmbərlik yolu qürbətdən başlar.

Acıdır qürbətdə çörəyin dadı,
Yoruldum görməkdən özgəni, yadı,
Bir an belə məni sakit buraxmır
Vətənin harayı, elin fəryadı.

14 aprel 1993, İstanbul

QÜRBƏTDƏ VƏTƏN HƏSRƏTİ

Zəncirləri qırdı, durdu,
Oğuz eli - Azər yurdu,
Könüllərdə bəsət qurdu
Doğma yurdum – Azərbaycan.

Üç rəngli bayrağın qalxdı,
Dirçəldi torpağın qalxdı,
Yolun düzdü, işin haqdı,
Məmləkətim – Azərbaycan.

Dostun çoxdur, düşmənin az,
Birləşdirsən bizi Araz,
Gələcəyə adını yaz,
Ana Vətən – Azərbaycan.

Quzeyin dağ, Doğun dəniz
Qoy qovuşsun Bakı, Təbriz,
Yaşamaq çətindi sənsiz
Gözəl elim – Azərbaycan.

Oyan dostum, qardaş, oyan,
Qoy qurtulsun bu yan, o yan,

Qala kimi möhkəm dayan,
Odlu diyar – Azərbaycan.

11 sentyabr 1990, Moskva

NİZAMİ MUZEYİNƏ

Otuz səkkiz il əvvəl
Burda işə başladım
Kiçik elmi işçi tək.
Nə bileydim bir zaman
Belə bir gün gələcək,
Məni təbrik edəcək.
Xalqımızın şöhrəti,
Bakımızın bəzəyi
Bu Nizami muzeyi.
Mənim əziz muzeyim,
Otaqlarından gəlir
Əsrlərin nəfəsi,
Dədə Qorqudun səsi,
Koroğlunun nəbəsi,
Ələsgərin nəğməsi.
Əlindən alıblarsa
Birinci mərtəbəni,
Ədəbi məbədgahın -
Əbədi məbədgahın
Üç mərtəbəli evin
Var dördüncü, altıncı,
yüzüncü mərtəbəsi.
Söz, sənət tariximin
Güneyi və quzeyi,
Mənim əziz muzeyim.
Gəziblər səni bir vaxt

Vurğun, Bülbül, Üzeyir.
Xalqın yetişməsində
Ədəbiyyat beşiksə, -
Sən onun beşikçisi.
Keçmişin, gələcəyin
Fədakar keşikçisi.
Sənə çox-çox təşəkkür,
Çox minnətdarlıq edər
Anar adlı bir nəfər
Bu muzeyin bir vaxtlar
Kiçik elmi işçisi.

3 mart 1998

ŞAH İSMAYIL XƏTAYİ

Xətai çıxanda taxta
Bildirdi ki, ən böyük xəta,
Gülə-gülə, saxta-saxta
Ona tərif deyənlərdir.

Süfrəsindən yeyənlərdir,
Xələtini geyənlərdir,
Üzdə onu öyənələrdir,
Dalda onu söyənələrdir.

Taxtını qurmuşdu əzəmət üçün,
Qəm-qüssə onunla taxtına çıxdı.
Beş günlük dünyada beş min fəlakət,
Həmişə gəlib onun vaxtına çıxdı.

Ömrünün möhnəti gör nə qədərdir...
Vüsəlin həsrəti, hicranın dərdi...

Düşmənin alçağı, dostun namərdi
Niyə İsmayılın baxtına çıxdı?

Yanvar 1992

GƏNCƏM, ADIN MÜBARƏK

Gah oldu Abbasabad,
Gah da Yelizavetpol,
Sonra da Kirovabad
Qədimdən qədim Gəncə.
Şükür ki, bitdi axır,
Qurtardı bu işgəncə,
Min il əvvəlki kimi
Yenə Gəncədir - Gəncə!

NARIN QALA QƏSİDƏSİ

Dərbəndin yüksəyində
Ucaldın Narın qala.
Həm böyük, möhtəşəmsən,
Həm incə, narın qala.
Uçulub, dağılıbdır
Divarın, barın, qala.
Talanıb daşınıbdır
Dövlətin, varın, qala.
Ac olubsan, qalıbdır
Tək bircə darın, qala.
Aləmə səs salsa da
Harayın, carın, qala,
İçində qalıb ancaq
Min ahu-zarın qala.
Kimləri görməyibdir

Bu qapıların, qala.
Köksündə gülləsi var
Rusun, avarın, qala.
Fatehin, işğalçının,
Xaqanın, çarın, qala.
Önündə diz çökübdür
Hikkəli, harın, qala.
Şahidisən şəhid tək
Ölən "Qırıqların", qala.
Gözəldir hər bir fəslin,
Yayın, baharın, qala.
Payızda duman gözəl,
Qış vaxtı qarın, qala.
Al-əlvandır rənglərin, -
Yaşılın, sarın, qala.
Səndə qalıb izləri
Bir zaman yarın, qala
Dadlıdır nemətlərin –
Armudun, narın, qala
Yedik bir qismət çörək,
Gürzə – bir qarın, qala.
Dünən gəldik yanına,
Gedirik yarın, qala.
Qaldın xatirəsində
Hər vaxt, a Narın-qala
Yusifin və Kamilin,
Bir də Anarın, qala.

*26 may 1986,
Dərbənd*

ŞUŞA NİSKİLİ

*Kirs dağından meh əsir,
Gəl sən vermə mehə sirr,
Təbiət əsir düşüb,
Külək - dustaq, meh əsir*

Satıldı Şuşam,
Atıldı Şuşam,
Mən də bununla
gərək barışam?

Gözün tökülsün yağı,
Sinəmə çəkdin dağı,
Qanlı göz yaşı tökür
İndi İsa bulağı.

Kəssək hərki-hərkini,
Yıxa billik hər kimi.

Keçərək Əsgərandan,
Qalxıb Qırx pilləkəndən,
Düşməyə qan uddurar
Ər igidlər hər yandan.
O vaxt ürək dolusu
Sevinər Şuşam mənim,
*"Mətanətlə, dəyanətlə,
mərdliklə qoşam mənim"!*
Atıb dərdi, mələli,
Söyləyər: Nərim gəldi,
Şükür olsun Allaha,
Qardaşım, ərim gəldi.

Yalan yoxdu sözümdə,
Səbir də var, dözüm də,
Hökmən görüşəcəyik
Sabah Cıdır düzündə.

25 iyul 2000, Zağulba

Qədim xalq mahnısını dinləyərkən

Oymaq-oymaq, qarış-qarış
Gəzmişəm Azərbaycanı.
Qismət olmadı bircə tək
Görəmmədim Zəngilanı.

Ay ana, ana

Deyirəm yana-yana:

Gedəmmədim Zəngilana.
Gedəmmirəm nə Ağdama,
Nə Şuşaya, nə Laçına.

Yağı gəldi yarasa tək,
Ürəyimin yarası tək,
Ürəyimin yarısı tək
Qarabağ boyanıb al qana
Ay ana, ana.

Taleyimiz demə buymuş,
Düşmən yaman tələ qurmuş,
Elimizi viran qoymuş.

Atlarımız yəhərsizmiş,
Üzəngisiz, kəmərsizmiş,
Maşınımız təkərsizmiş,
Əsgərimiz təpərsizmiş,
Sərhədimiz çəpərsizmiş.
Yurdumuz Kəlbəcərsizmiş,

Ana, deyim, dilim yansın,
Sənin oğlun hünərsizmiş.
Sözlərimdən küsmə, ana,
Övladından bezmə, ana,
Ümidini üzmə, ana.
Lap az qalıb, görəcəksən,
Sevinəcək, güləcəksən.
Bunu özün görəcəksən,
Öz gözünlə görəcəksən,
Atlarımız yəhərlidir,
Üzəngili, kəmərli,dir,
Əsgərimiz təpərlidir,
Ana, məndən arxayın ol,
Sənin oğlun hünərlidir.

Ay ana, ana,
Günləri sana
Mən gedəcəm Zəngilana.
Gedəcəm axı...
Gedəcəm axır...

21 may 2001

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLININ XATİRƏSİNƏ

Gedənlə getmək olmur,
Gələnlə gəlmək olmur.
Nə çox gülməli şeylər,
Gülənlə gülmək olmur.

Həyatın hər üzünü,
Söhbətini, sözünü,
Əyrisini, düzünü,
Bilənlə bilmək olmur.

Gözüm yaşı durulub,
Gözüm yaşdan yorulub,
Dünya belə qurulub,
Ölənle ölmək olmur.

Dekabr 1990

Zemfirama

Zaman nə tez ötüşdü,
Lap mat qalmışam özüm.
Düz qırx il bundan qabaq
Olub toyumuz bizim.
Bu qırx il necə keçdi?
Elə bil qırx il deyil,
Qırx gün, qırx gecə keçdi.
İl illərə qalandı,
Sevgi, intizar, kədər,
Sevinc, fərəh, itkilər
Bir-birinə calandı.
Bəs bu qoca dünyada
Nələr keçib gedəndi,
Nələr hər vaxt qalandı?
Pul, sərvət toplamadıq,
Var-dövlət qazanmadıq
Həyatımız boyunca.
Ölkələri, elləri
Gəzdik, gördük doyunca.
Paxıllıqla üzləşdik,
Haqsızlıqla rastlaşdıq,
Nə beynimiz pas atdı,
Nə qəlbimiz daşlaşdı.
Haçansa, qırx il sonra
(kaş ki, belə olaydı)
dünyayla vidalaşıb,

Ömür sərhədin aşıb,
Çəkiləndə qeybə biz
O biri dünyada da
Bir vuracaq qəlbimiz.
Burda bizdən nə qalar?
Namuslu, ləyaqətli,
alnı açıq balalar,
şirin-şəkər nəvələr,
Ağ vərəqlər üstündə
çəkdiyimiz əzablar -
Yazdığımız kitablar,
Bir də xatirələrdə
Yaşayacaq eşqimiz -
hərərətli, pak, təmiz...
45-in payızında
səni ilk gördüyüm gün
necəydinsə - eləsən,
Söylə bunun sirrini,
Necə qaldın belə sən?
Hələ axşam düşməyib
Bu qaralan qaş deyil.
Yaz ötüb, yay bitsə də,
Payız - hələ qış deyil.
Qış gəlsə də, gəlsin qoy
Qış günü deyildimi
Hədiyyəsiz-filansız, bizim unudulmaz toy?
Sən vəfalı sevgilim,
İlin dörd fəslində də
baharımsan, yazımsan.
Mənim alın yazımsan,
Hələ də yazmadığım
Ən gözəl əsərimdən,
Yazacağım yazımsan.
Yaxında, ya uzaqda

Səni hər zaman anar
Köhnə məktəb yoldaşın -
Həyat yoldaşın
Anar.

27 yanvar 2002

SONUN SONSUZLUĞU
Vaqif Səmədoğluna

Ömrün o uzaq vaxtı,
İlk gənclik çağımızda
"Son yelkəni dolduran
sən küləkdir" - demişdin.
Nə bileydik küləklər
Hələ çox əsəcəkmis.
Dünya da çox genişdi,
Zaman da çox dəyişdi.
Bəlkə ağ yelkənlər də
dalğaların üstündə
təslim bayraqlarıdır.
Ya bəlkə çılgın eşqin
izlərini saxlamış bir döşək ağlarıdır.
Ağlarmı yelkən olub,
Yelkənlərimi ağ olub?
Son külək susan zaman
Ütülənmiş dənizlər
Hamarlandığı təkin,
Tarım yelkən də bəlkə
Başqa bir yaşantının

Qəmin-qüssəsin çəkir.
Belədir, belə deyil?
Bilmirəm,
unutmuşam
bütün bildiklərimi.
Bu il bildiklərimi,
Həm də bildirgiləri.

O "son yelkən", "son ağac",
"son fələk" dünən idi,
...ya yüz il bundan əvvəl...

Qatar pəncərəsindən
vida üçün sallanıb
son yarpaq kimi son əl.

Keçir qatar ömür tək,
Gənclik tək uzaqlaşır
Qatarın son fit səsi.

Bu son ümiddir bəlkə,
Payızın qürubunda
Çıxdı bir gün qarşıma
Son eşqin möcüzəsi.

12 noyabr 1992
(Bu şerə C.Quliyev mahnı bəstələyib)

Həvəskar şairdən xalq şairinə

Taniş olduğumuz gün necə cavan idik biz,
Yaman uzaqda qaldı moskvalı gəncliyimiz.

Çörək kəsdik səninlə, hərdən araq da içdik,

Çox qarışıq illərin yüz sınağından keçdik.
Döndərmək istədilər,
Yolumuzdan dönmədik.
Sındırmaq istədilər,
Söndürmək istədilər,
Biz sınımadıq, sönmədik.

Gözlərin əvvəlkitək işıqlıdır, diridir,
Amma burnun da bir az, burnum kimi iridir.
Nə qəm, kefini pozma, etmə bunun xiffətin,
Burnun ki heç bir zaman
İy çəkməyib havadan,
"Dostumuz"tək dəyişmir hər havada sifətin.

Tanrım hər şeyi bilər, hər işi də düz elər.
İstədiyin işlər də, inşallah, düzələr.

Dünya sənə tanışdı
Gah səninlə dalaşdı,
Gah səninlə danışdı.
Dünya belə dünyadı - mübarizə, döyüşdü.
İllər ötüb keçdikcə dünya yaman dəyişdi.
Sənsə əvvəlki kimi həmin Fikrət Qocasan
Vüqarın, qeyrətinlə ucalardan ucasan,
Arzum budur, həmişə
ilham qanadlarında
Uçasan, hey uçasan.
Bunu bilirəm, dostum, işimiz çox çətindi,
Amma bax ha, məbadə,
Bir gün lap təngə gəlib
Balıqçılıq etməkçün
Baş götürüb qaçasan.

30 iyul 2001

AŞIQ SAYAĞI
Emin Sabitoğluna

Yazda yaşıl yamacları
Qışda qar aldı, qar aldı.
Göyü tutdu qara bulud,
Hava qaraldı, qaraldı.

Xoş günümüz əzəl imiş,
Bir-birindən gözəl imiş,
Ömrün sonu xəzəl imiş,
Soldu saraldı, saraldı.

İllər artdıqca yaşıma,
Yalnızlıq çıxdı qarşıma,
Gen dünya mənim başıma
Yaman daraldı, daraldı.

Dost-yoldaşsız necə olum,
Boş qalıbdı sağım-solum,
Sap kimidi ömür yolum,
Harda qırıldı, qırıldı.

Araz getdi, dərdi yaman,
Sənsən indi mənə həyan,
Sənə də dünyada qalan,
Anar oldu, Anar oldu.

*2 noyabr 1991,
Eminin ad günü,
Araz Dadaşzadənin vəfatının ildönümü*

Dərdimi suya dedim,
Od tutub alışmadı.
Ölümümlə barışdım,
Həyatım barışmadı.

Dostumu incitmədim,
Sözümü daşa dedim.
Əks-səda verdimi?
Bu dünyadan gedəndə
Dönəcəyik birdəmi?

Bulud olub torpağa
Yağacağıq birdəmi?
Ağac olub, ot olub
Bitəcəyik burdamı?
Kölgələrə qarışıb
İtəcəyik burdamı?

Bir gün mənsiz qalanda,
Telefon zəng çalanda,
ani bir aldanışla
ürəyin diksinəcək,
Görəsən, Anardımı?
Yox, yadına düşməsəm,
Bunun suçu kimdədir -
Elçində, Anardamı?

Nədir ömrün mənası?
Belə qısadır nəçin?
Mən ki bunu bilmədim,
Sən bilirmisən, Elçin?

Noyabr 1999

GÜZGÜ

Alnındaki qırıq nədir, saçın nədən ağarmış?
Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış...

Yanvar 1992

Doyunca görüşüb, danışmadıq biz,
Ömründə ömrümdən qalmadı bir iz,
Bu dünya tünlükdür, bilirsən özün,
Bəlkə o dünyada qaldıq ikimiz.

Xatirəni ürəyimdən
Sildiyim üçün ağlaram.
Səninlə birgə sevinib,
Güldüyüm üçün ağlaram.

Unutdum xumar gözünü,
Şux dilini, xoş sözünü,
Bu dünyanın hər üzünü,
Bildiyim üçün ağlaram.

Özgələrçün əlləş, çalış,
Özün üçün yaşamamış,
Yaşamağa başlamamış,
Öldüyüm üçün ağlaram.

KÖHNƏ FOTO

Bu şəkli çəkdirərkən
ürəyimə dammışdı,
Bir gün bizsiz qalanlar
bizsiz baxacaq buna.

Gəl qınama, oğul, məni,
Xatirələr boğur məni...

Dünyaya göz açanda
ışığı gördük öncə -
günəş dolu bir aləm.
Qaranlıq bir darlıqdan
gen dünyanın rəngləri
doluşdu gözümüzə –
Yaşıl, sarı, qırmızı.
Yaşıl gördük qarpızı,
içini də qırmızı.
İlk duyduğumuz sədi
anamızın qəlbinin
aramsız döyüntüsü,
sonra mehriban səsi,
ləyləsinin avazı.
Sonra da başqaların
doğmaların, yadların
pıçıltısı, gülüşü,
nənninin cırıltısı,
quşların civiltisi,
gah ahəstə yaslanan,
gah da qalxan yuxarı
ləpələrin xumarı.

Bir də iyləri duyduq,
süd və əmzik iyini,
sonralar bahar çağı
iydənin qoxusunu,
təmiz paltar qoxulu kömurlu ütümüzü
gözümüzü acıdan
siqaret tüstümüzü...
Min qoxuyla, min səslə,
bürüyür üstümüzü
ötən günlər həsrəti,
Yaddaşın əsarəti...

Gəl qınama, oğul, məni,
Xatirələr boğur məni.

Biz dünyaya gələndə
Dünya nə göyçək idi,
İşıqlıydı, əlvandı.
Ağaclarda budaqlar,
budaqlarda yarpaqlar,
yarpaqlar üstə şəhlər –
mirvari damlaları...
İşıqlıydı, göyçəkdi
Qarşısındakı evlərin
Eyvanları, damları.
Dənizin dalğaları,
qışda novalcalardan
sallanan buz saçaqlar,
nazik yuxa qoxuyan
Qapqara sacayaqlar.
Kömürlü mis samovar.
Gecələr uğuldayan
dənizdəki işıqlar,
Xəritədə gördüyüm

Əl çatmayan uzaqlar.
Qorxulu nağılların vahiməsi, marağı,
Gecə qonşu bağından
Şux musiqi sorağı.
Göyləri yaralayan
Çalın-çarpaz şimşəklər,
Göylərdə çiçəkləyən qotaz-qotaz fişənglər...

Gəl qınama, oğul, məni,
Xatirələr boğur məni.

İsti-soyuq havalar
İnqilablar, davalar,
ictimai qovğalar,
Keçmiş ölü dövrədən
miras qalmış sovxalar.
Fərəhli dəmlərimiz,
qüssəli anlarımız,
Kimişə yendiyimiz,
ya da ki, kimə isə
uduzduğumuz anlar...
Kimiçünsə səslənən
qələbə təbilləri,
Kimişə yola salan
məşum sədalı çanlar...
Günlər nə çox həyatda -
ışıqlı, ya qaranlıq
Kədəri - bir ömürlük,
sevinci bircə anlıq.
Yaxşılıq etdiyin gün,
yamanlıq etdiyin gün,
Ancaq hər bir insançün
yalnız, yalnız və yalnız
ikicə vacib gün var,

dünyaya gəldiyin gün,
dünyadan getdiyin gün.
arada qalan günlər -
Əfsanəymiş, yuxuymuş,
Sanasan ki, yox imiş.

Bu dünya belə imiş,
beş qara gün, qəm, kədər
Bu dünya belə imiş,
Allı, güllü, bəxtəvər.
Ötən günlərimizçün
gəl çəkməyək intizar.
Axı dünyadan qeyri
Başqa bir dünya da var.
Vaxt yetişdi, yaşadıq,
Bu dünyada, az ya çox.
İndi də gedək görək,
Orada nə var, nə yox.
Həyatın qanunudur -
nə tələş, nə əndişə.
Gedəcəyik hamımız
ya gec, ya tez, kim bilir,
Amma bax bu fotoda
Bir yerdəyik həmişə.

2001

Köks ötürüb, çəkib ah,
Gözləyirik hər gecə,
Gözləyirik hər sabah
Uzun, zülmət gecələr
Türklər demiş "çox əcələ",
Aparır bizi əcələ.
Zaman gedir gələcəyə,
Ömür deyir: "Gəl" - əcələ
Hər artan yaş - göz yaşdı.
Gündə ömrün sarayından
Düşən hər kərpic, hər daş
Qəbirlərin sinə daşı,
Məzarların baş daşdır,
Bəlkə elə bu fikir də
Bizi hələ ki, yaşadır.

15 oktyabr 1999

SÖZ GƏLİŞİ

Öz evində doğma deyil,
Öz evində yad adamdı.
Damı da özünün deyil,
Elə bil ki, yada damdı.

Nədən söylə,
Dünən öylə,
bu gün böylə,
Yarın söylə,
yazır sən bu qələmin
Bəs qorxmursan
Adın qalar - buqələmun?

Qapılar
Döyülmək həsrətinə qapılar,
Döyülməyi sevər
Yalnız qapılar.

Nərd atanda nə şeşi,
Nə pənci, nə çaharı,
Nə sə-dünü xoşlaram,
Nərd atanda mən ən çox
İki-biri xoşlaram,
Çünki iki-bir ancaq
bizimcədi, türkcədi.

Bu dünyadan yarım getdi,
Ürəyimi yarıb getdi,
Para-para paraladı,
yara-yara yaraladı,
yarım görən haradadı?
Yoxum qaldı, varım getdi,
Yarım qaldı, yarım getdi.

Əsdi keçdi ömrüm bir yel misalı,
Kükrədi, çağladı, bir sel misalı,
Dünya beşcə gündür, beşi də qara
Nə doğru söz imiş, bu el misalı.

Əcəl gələcəkdir bilmirəm haçan,
Bəlkə bu dünyadan qoşulub qaçaq,
Cəhənnəm də olsa, cənnət də olsa,
O dünya qapısın bir yerdə açaq.

Gəlib çıxmışam bu yaşa,
Başım dəydi daşdan-daşa,

Son səhnədi, bitmədədir,
Həyat adlı bir tamaşa.

Mən dünyadan bezəndə
Dünya yaman bəzəndi,
Əvvəlkindən əlvəndi,
əvvəlkindən gözəldi.
Səyyarələr içində
Tək başına gəzəndi,
Məni yola salmaqla
Görəsən, nə qazandı?
Təqsirkar dünya deyil,
Yazımızı Yazandı.

Vaxt ayrı cür axırdı,
Uşaqlıqda, gənclikdə,
Günlər, həftələr, aylar
damla-damla axırdı,
gilə-gilə düşürdü.
İndi vaxt gur sel kimi
Bizi alıb aparır,
Aparır qəbrə sarı.

17 avqust 2004

Ədəbiyyat çabalayır
Kəndlə şəhər arasında.
Yazır, yazır, hey yazırlar,
Gündüz gecə arasında.
Mətbuat zəhərlədikcə
Artır qanımda şəkərim.
Bax beləcə keçir ömrüm

Şəkər-zəhər arasında.

28 fevral 2004

İncidərlər, əzərlər,
Çərrədərlər, üzərlər,
Sonra da deyərlər ki,
"Uman yerdən küsərlər".

Bura gəlib gedərdim,
Xeyir əkdim, şər dərdim.
Hərənin bir dərdi var.
Mənim oldu min dərdim.

Bilirəm ki, bu dünya
Heç kəsə qalmayacaq.
Ölüm qorxulu deyil,
Çox maraqlıdır ancaq.

Bildik ki, bu dünyada
Hər şey, hər şey bicaymış.
Bəs o dünyada nə var,
Görən, ora necəymiş?

Qəlbimdən ara-bir keçir xəyalın,
Ömrümün o uzaq ilk baharıtək.
O solan surətin gözü önündə
Başqa bir həyatın yadigarıtək.

Keçib getdi ömrüm bir an içində,
Gedib qayıtmayan qatarlar kimi.
Günlərim, illərim sovuşub getdi,
Göydə yolun azan durnalar kimi.

Dünya nə səs-küylü, əlvandı bir vaxt,
İndi lal olubdur bozluq içində.
Ani bir duyğuyla titrəyir könlüm,
Səni düşünəndə, bir də içəndə.

Dünyada düşüklər, alçaqlar da var,
Növbənöv axmaqlar, sarsaqlar da var,
Satqınlar, qorxaqlar, yaltaqlar da var,
Amma hər halda,
Yaxşı insanların dünyası da var,
Dünyanın zövqü də, səfası da var.

İşləri azacıq düşsə əngələ,
İlişib keçsələr bir gün çəngələ,
Yardım dilənəcək hər kərtənkələ,
Amma hər halda,
Yaxşı insanların dünyası da var,
Çoxların abrı da, həyası da var.

Ürəyi soyuqlar, hissi soyuqlar,
Evdə xoruz olan çöldə toyuqlar,
Varlılar dalınca düşən quyuqlar,
Nə çoxdur, amma
Yaxşı insanların dünyası da var,
Dünyanın xoş üzü, vəfası da var.

Ayaq tutub yeri yir iftira, yalan,
Qeybət, dedi-qodu, şayiə, böhtan,
Fəqət inan buna, əzizim, inan
Qayıdar dünyaya yenə sədaqət.

O bunu, bu onu hər gün aldadır,
Dilinə, sözünə yüz zəhər qatır,
Ümidim bir daha imdada çatır,

Qayıdar dünyaya yenə məhəbbət.

İnsanlar dəyişir, girir min dona,
Bu oyun, bu kələk yetməzmi sona,
Buna inanıram, tək bircə buna,
Qayıdar dünyaya yenə səadət.

7 oktyabr 2002, Zugulba

SƏSSİZLİK

Hər il budaqlarda təzə yarpaqlar
tir-tir titrəşər,
pıç-pıç pıçıldar,
sonra
sovrular,
xəzəl olar,
ayaqlar altda
Xış-xış xışıldar.
Torpağın altında ağac kökləri
yüz illər boyu qalar
səssiz.

Dağlarda ruzigar
ulayar, ulayar...
Dağlar səssiz.

Cır-cır cırıldar
mancanaqlar,
yerin dibində
susuz quyular -

səssiz.

Qayalara çırpılar,
uğum-uğum uğuldar dalğalar.
Qayalar durar
səssiz.

Göydə şimşəklər çaxar,
göyü ildırım yaxar,
göylər gur-gur guruldar.
Ulduzlar - səssiz.

Pır-pır pırıldar quşlar,
Yuvalar səssiz.
Şır-şır şırıldar sular,
Sular altında daşlar
əbədi yatar
Səssiz

Meydanlarda kütlələr
hey çığırar, bağırar.
Sızım-sızım sızlayar,
qəlbimdəki yaralar
sızıldar səssiz.

*16 oktyabr 2003,
Strasburq*

Dünyada çox şeylər oldu,
Bir gün ömür sona yetdi,
Elədiyi bütün işlər
Kim bilir ki, harda itdi,
İstəkləri bir-bir bitdi,
Nisyan adlı çayda batdı,

Kimsə bilmədi bu dünyaya
Niyə gəldi, niyə getdi.

*17 may 1997,
Nargin adası*

TANIŞ YAĞIŞ

Göyə dikildi baxış,
Göy üzü naxış-naxış,
Yağır yağış, yağış yağır,
Yağır yağış, yağış yağır.

Bulud axır ağır-ağır,
Göylər buludları sağır,
Yağış yağır, yağır yağış
Yağış yağır, yağır yağış.

Yadlaşmış şəhərdə tanış,
Bir yağışdır, bircə yağış.
Danış yağış, yağış danış,
Yağış danış, köhnə tanış.

YENƏ YAĞIŞ ŞƏRİ

Yağış tiki yeri göyə
Ağacları, adamları,
yastı-yapalaq damları
Vura-vura, döyə-döyə,
İynə-iynə, lülə-lülə,
İlgə-İlgə, gilə-gilə.

Yağış göyü yerə tikir.
Torpağa damlalar əkir,
Göy-yaş, yer-yaş,
Yağış yağır yavaş-yavaş,
Xəlbirdən süzülür yağış,
Göylərdən üzülür yağış,
Quru yer yox bircə qarış,
Hər yer nəmli, hər yer yaşdı,
Hovuz, ləyən aşdı-daşdı,
Yağır dağa, daşa yağış
Yaş üstünə yaşa yağış,
Var ol yağış, yaşa yağış,
Bircə sənsən mənə tanış.

19 oktyabr 2004

Başqa-başqa zamanların övladlarıyıq,
Sənin əsrin məndən yaman uzaqdı axı.
Zamanımdan, dövranımdan çıxıb bilmərəm,
Öz ömrünü tərk eləmək yasaqdı axı.

Özgə-özgə şəhərlərin sakinləriyik,
Aramızda uçurumlar dərinli axı.
Ha çağırəm - eşitməzsən mənim səsimi,
Sənsiz, səssiz yaşamaq da çətindi axı.

Ayrı-ayrı dənizlərin sahilindəyik,
Bu dənizdən o dənizə yol yoxdu axı.
Kəsib yolu çaylar, çöllər, fəsillər, illər,
Məni səndən ayıranlar nə çoxdu axı...

4 oktyabr 2003, İstanbul-Paris uçağı

Vədələşdik, görüşək
Yüz il sonra bu tində.
Mən salxım söyüd olub
bax burada bitəndə
külək olub əsərsən,
yağış olub səpərsən.
Salxımları sığallar,
Yarpaqları öpərsən.

Vədələşdik, görüşək
Yüz il sonra...Nə üçün?
Külək, yağış nə lazım?
Gəl insan tək görüşək
Elə yenə bu tində
Sabah yarsında üçün.

25 oktyabr 2004

QAYITMAYACAQ KEÇMİŞ

Artıq mövcud olmayan
Yalnız köhnə xəritələrdə
Qalan ölkə.

Ümitsizlik içində
Zəif bir güman kimi: Təlkə...U

Kəsilmiş ağaclardan,
Kəsilmiş budaqlardan

Pəncərəmə düşən kölgə...

25 oktyabr 2004

SAĞ VƏ SOL

*Qəlbimi və aqlımı hər sağ əlimə verdim.
Görəvi olmasaydı sol əlimi kəsirdim.*

Nəcib Fazil Qısakürək. Sağ-sol

Başımdan atammıram heç cür bu fikri,
Sağa-sola gedib-gəlir saat kəfkiri.
Sağda ya solda dayansa bir an,
Dayanar Zaman.

26 oktyabr 2004

ÇAĞIRILMAMIŞ BAYATILAR

Dərk etməkçün həyatı
Seçdim ədəbiyyatı.
Qalın kitablar yazdım,
Bir də beş-on bayatı.

Ey dünya, gidi dünya,
Üzün ikidi, dünya,
Namərdi əzizlədin,
Yıxdın igidi, dünya.

Qəlbim mənə qalx deyir,
Yan-yörənə bax deyir,
Hay-küy səni üzməsin,
Kütlə hələ xalq deyil.

Gur çalınan təbildi,
Qulağı deşdi, dəldi,
Bu hay-küydə ürəyi
Kim eşitdi, kim bildi.

Əziziyəm, Gədəbəy,
Gözəl yerdir Gədəbəy,
Qiyamət onda qopar,
Saysa özün gədə - bəy.

Bənd bəylik, bərə bəylik,
Dolub hər yerə bəylik,
Hər yetən bəy olanda,
Olacaq dərəbəylik.

Görəndə bu bəyliyi,
Adam seçir təkliyi,
El deyir: bir il çəkər,
Bildirçinin bəyliyi.

Hər gün düşürsən yada,
Niyə uydun sən yada,
Ya qayıt həyatıma,
Yaddaşından çıx ya da.

Dolan bulud kimi yəm,
Kövrək ümid kimi yəm,
Özümü danlayıram,
"Onu unut" deyirəm.

Unudacam, bəs necə,
Amma yenə hər gecə,
Yuxuma girəcəkdir,
Həm açıq, həm gizlicə.

Xəbəri al qaç indi,
Yolumuz haçalandı,
Bilmədim səni məndən,
O namərd haçan aldı.

Kimə deyim bu dərdi,
Dünya gəldi-gedərdi,
Çox əlləşdim, vuruşdum,
Axır bildim - hədərdi...

Bəlkə bir iz qoymadım,
Ürəyimi soymadım,
Dünya məndən doysa da,
Mən dünyadan doymadım.

Yaxın düşməz el-genə,
Dərdə düşdüm mən genə,
Çox qurtulmaq istədim,
Sıxdı, sıxdı məngənə.

Gördünmü bu namərdi,
Namərdlərin nə dərdi,
Namərdçün etibar da
Heçdi, gəldi-gedərdi.

Ay doğdu hilal kimi,
Hal olmaz bu hal kimi,
Dinmirik, danışmırıq
Hey susuruq lal kimi.

Nə yamandı görkəmi,
İçi zülmət, gor kimi,
Gözləri açıqsa da
Heç nə görmür kor kimi.

Zər tanır zərgər kimi,
Bu işə pərgar kimi,
Yanında top atıla,
Eşitməz hər kar kimi.

Çay durdu axmaz oldu,
İldırım çaxmaz oldu,
Əlində tutduğunu
Kor tək buraxmaz oldu.

Gözləyirik yel gələ,
Əsmir, əsmir yel gənə,
Gəmimiz necə üzsün,
Yel dəymir ki, yelkənə.

Ürək necə sirr daşır?
Ürəyimdə sirr daşar.
Sirlərimi açmağa
Hərdən tapım sirdaşı,
Dərdimi söyləməyə
Hardan bulum sir daşı.

Ömrümün çətiri tək,
Şərimin sətiri tək,
Yada düşdün yaz günü
İydənin ətiri tək.

Qəlbimi yar alandı,
Gənc ömrüm yaralandı,
Bilirəm əvvəl-axır
İnsanı yer alandı.

Tapammadım bir daşı,

Olaydı səbir daşı,
Daş-qaşlılar çoxdu, çox,
Tək birdir qəbir daşı.

Torpağımız yaddadır,
Burda sular yad dadır,
Ya yıxıl yat, oyanma,
Silah götür ya da dur.

Qoy bunlar yadda qalsın,
Şuşamız yada qalsın?
Qarabağ azad olsun
Beləmi ya da qalsın?

Nə qəmlidir bu dağlar,
Yalın çılpaq budaqlar,
Yar yardan ayrı düşüb
O ağlar, bu da ağlar.

Buna cərrah yarayar,
Bıçaq götür yara yar,
Səki, Şirvan, Qarabağ -
Kaş qovuşsun yara yar.

Tez sağalsın yaramız,
Çarə çoxdur, yaram az,
Sağlam, güclü olaq ki,
Həddin bilsin yaramaz.

Çağır, bağır, ha çağır,
Çığırmaqdan nə çıxır?
Yollarımız bağlanıb,
Nə bir iz var, nə cığır.

Analar deyər ağı,
"Bizə kim qıydı axı?"
Görün neçə dağ çəkib,
Xalqa Şəhidlər dağı.

Aypara aya döndü,
Bulaqlar çaya döndü,
Analar harayından,
Dağ çökdü, qaya döndü.

Bu nə qismət, bu nə qədər,
Yoldaş olub bizə kədər,
İnan buna bir gün səhər,
Gələr sevinc, kədər gedər.

Dar dərələr dərin-dərin,
Gül-çiçəyin dərin, dərin,
Gəl bölüşək, siz aparın,
Bu kədərin bir qədər.

Açar verin, könlüm açım
Könlüm açım - zülmət saçım,
Qaranlıqdan, toranlıqdan,
Hara qaçım, hara qaçım.

Dünya nədən böylə oldu,
Getdiyimiz bu nə yoldu,
Bilmirsən hara dönəsən, -
Solu sağdı, sağı soldu.

Kim yanıldı, kim çaşdı,
Kim azdı, kim dolaşdı,
Nədən hər şey dəyişdi,
Hər bir şey başqalaşdı.

Bir şey deyim, sən də yaz,
Söz yerə düşüb qalmaz,
Dünyanın işi budur,
Sual çoxdur, cavab az.

Ömrümün bu çağında,
Öləydim qucağında,
Basdıraydın qəlbinin
Ən uzaq bucağında.

Varım-yoxum sənindi,
Şirin yuxum sənindi,
Könlümün hər guşəsi
Yuvandı, məsgənindi.

Hələ açılmamış necə düyün var
Orda yas, burda toy, burda düyün var
Gününün gününü qara eyləyən
Gününün bu günə düşdüyü gün var.

Yar bizdən gedər oldu,
Qismətim kədər oldu,
Ayrılığın acısı
Ölümdən betər oldu.

Həsrətə dözmək olar,
Qürbət - həsrət olanda.
Həsrətə dözmək olmur,
Vətən - qürbət olanda.

KLASSİK ŞERLƏRLƏ SƏSLƏŞMƏLƏR

*Gözlərin baxdı mənə, söylədi: səbr et, səninəm
Doğrusu səbr edəmə, ömür şitab etmədədir*

Nizami Gəncəvi

Yenə ümid evini şübhə viran etmədədir,
Hissələrim, duyğularım bir-bir uçub itmədədir.

Gəldi, getdi nə sayaq, gəncliyim heç bilməm ki,
İndi dünya həvəsi, neyləyəlim, bitmədədir.

Durdurub saxlamağa illəri yoxdur gücümüz
Buna bir çarə də yox, illərimiz ötmədədir.

Söylədi: səbr elə, döz, əvvəl axır mən səninəm
Nə deyim, səbr edəmə - ömür keçib getmədədir.

*Gəldi keçdi ömrüm mənim,
Ol yel əsib keçmiş kimi.
Hələ mənə böylə gəldi
Bir göz yumub açmış kimi.*

Yunis İmrə

Ötüb getdi ömrüm mənim,
Yellər əsib keçmiş kimi.
Ömrün sonu qaçılmazdır,
Fələk kəfən biçmiş kimi.

İstədim dəryada üzəm,
Qartaltək göylərdə süzəm,
Elə bildim ölümsüzəm,
Abı-həyat içmiş kimi.

Heç bilmirəm hara gedim,
Dünyanı hardan seyr edirəm,
Sözümü göydənmi dedim?
Qanad açıb uçmuş kimi.

İllər keçdi bir an kimi,
Cəllad yoxdu zaman kimi,
Həyat bir yuxuymuş, demə,
Bizə gəlir olmuş kimi.

*Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam!
Gövhəri-laməkan mənəm, kövni-məkanə sığmazam!
İmadəddin Nəsimi*

"Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam",
Cahan mənə çox dar gəlir, mən bu məkana sığmazam.

Qəliblənmiş, çəpərlənmiş, hasarlanmış əsrim mənim,
Zaman-zalım, zaman-zülmət, mən bu zamanə sığmazam.

Biri söyər, biri döyər, haqq hardadır, nahaq harda,
İtirdim haqq tərəzisin, yaxşı-yamana sığmazam.

Bir yol göstər, uca Tanrım, şübhədən bıqdım, usandım,
De: "Bu düzdür, bu əyridir", zənnə, gümana sığmazam.

Dünyaya yoxdur etibar, yaş artdı, oldum ixtiyar,
Hər aşiqin dövranı var, mən bu dövrana sığmazam.

Neyləmişəm - cavabdehəm, vicdanımda yoxdu ləkə,
Heç vaxt istəmədim aman, çünki amana sığmazam.

Gördüm dünyada beş günü, olmadım şöhrət düşkünü,
Çəkilsə də tez-tez adım, şövkətə-şana sığmazam.

Dağlar mənim, bağlar mənim, çiçəkli yaylaqlar mənim
Vətənimin hüduduna, dağa, arana sığmazam.

İçim böyükdür özümdən, söylədiyim hər sözümdən,
Şəxsim, adım məni sıxır, adım Anara sığmazam.

*Diyari-eşqə sultanam, dila, mən də zamanımdə,
Vəzirimdir qəmü-qüssəm, oturmuş iki yanımdə.
Şah İsmayıl Xətai*

Eşqdir məlhəmənim mənim hər dəqiqə, hər anımda,
Eşqdir taxtda əyləşən məclisimdə, divanımda.

Nə sultanəm, nə də şahəm, vəzirim də yoxdur mənim,
Fəqət hər gün qəmü-qüssəm oturur iki yanımda.

Əyə bilməz məni dövrən, yolumdan sapmam heç zaman,
Xətainin ruhu vardır damarlarımda, qanımda.

Kədər, məlal aşib-daşsa, həsrətim başımdan aşsa,
Yaşayacam neçə yaşsa, nə qədər güc var canımda.

Bir gün gələr məni anlar, məni anar elim mənim,
İndi qürbətdəyəm sanki dövranımda, zamanımda.

*Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir,
Mən kiməm, saqi olan kimdi, meyü-səhba nədir?
Məhəmməd Füzuli*

"Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir",
Cənnətmidir, cəhənnəmmi, yoxsa arafdır, ya nədir?

Bu dünyanın cəfası var, səfasından min pay artıq,
Bunu bilməz, bunu görməz o kəslər ki, biganədir

Yaxşı-pismi, ya bəbətmi keçdi ömrüm, ötdü günlər,
Nə olur-olsun, mənimçün o bircədir, yeganədir.

Kiminçün dünya seyrəngah, kimsə olmuş bundan agah,
Kiminçün məscid, ya kilsə, kiminçünsə meyxanədir.

Müşkülüm yüzdür, əllidir, eşqin mənə təsəllidir
Külli-ələm bir yandadır, sənin eşqin bir yanədir.

*Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı,
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?*

Məhəmməd Füzuli

"Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı",
Çılğın eşqin atəşini söndürərmə, ya danmazmı?

Gecə-gündüz yanar canım, damarda sızlayar qanım,
Bu gün səni görmədimsə, qəlbim alışıb yanmazmı?

Sevgi özü bir azardır, könlüm sevgidən bezərdi,
Desəm, ömrüm tər-mərdi, aldanarmı, aldanmazmı?

Naz çəkməyə məil olan, işvələrə qail olan,
Eşq yolunda sail olan, yolçuluğa dadanmazmı?

Çox dolaşdım, çox dalaşdım, çoxları ilə dost-yoldaşdım,
Qeyb olub getdiyim zaman kimsə Anarı anmazmı?

*Ürəyimi yaxan gizli dərdimi,
Desəm öldürərlər, deməsəm ölləm .
Aşuq Qərib*

Dünyadan usanıb doyandan sonra,
Acsam öldürərlər, acmasam ölləm.
Sirrimi gizlində qoyandan sonra,
Açsam öldürərlər, açmasam ölləm.

İçim öz-özümü alovlandırır,
Çölüm özgələri yaxıb-yandırır,
Hərə bir şey deyir, bir şey qandırır,
Qaçsam öldürərlər, qaçmasam ölləm.

Dost-düşmənim göz qoyurlar içəndə
Söz çıxarıb, car çəkirlər – içəndi!
(Dərd azalmır, qəm çilənir, iç indi!)
Bu toranda, bu dumanda, bu çəndə,
İçsəm öldürərlər, içməsəm ölləm.

Bir səs gəlir, haray gəlir içimdən,
Yüz ölçmüşəm, bir dəfə də biçim mən,
Qismət olsun, qıl körpüsün keçim mən,
Keçsəm öldürərlər, keçməsəm ölləm.

Cənnət deyib cəhənnəmi qurdular,
Bu yollarda yoruldular, yordular,
Uçanların qanadını qırdılar,
Uçsam öldürərlər, uçmasam ölləm.

Əcəl gəldi, növbə çatdı mənəmi?
Gözlə deyib, möhlət alım yenəmi?

Hələ qucmadığım gözəl Sənəmi,
Qucsam öldürərlər, qucmasam ölləm.

*Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim.*
Molla Pənah Vaqif

"Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim",
Könül talanından betər qeyri-qarət görmədim.

Sifətin dəyişməmək, heç bir zamanda, heç bir yerdə,
Bundan artıq, bundan əfzəl mən cəsərət görmədim.

Ən böyük biclik - düzlükdü, - deyibdi ariflər bunu
Bu kəlamdan daha müdrik bir siyasət görmədim.

Xoş əməldən, təmiz əldən, doğru söyləyən dildən,
Üstün adət, yaxşı söhbət, başqa qeyrət görmədim.

Üstümə yüz çirkab atdı hər yetən cahil, avam
Bu qədər böhtana, fəhşə gəl görüm eylə davam
Qədrilməz bir mühitdə eylədim ömrü tamam
Haqqa gahmar durmağa cürət, cəsərət görmədim.

*Yaylanın qarından bəyazdır döşün,
Yıxılıb üstünə öləsim gəlir.*
Qaracaoğlu

Dağların qarından ağ-bəyaz döşün,
Üstünə yıxılıb öləsim gəlir.
Ünvanı unuttum, yolu itirdim,

Yenidən qapına gələsim gəlir.

Axşamlar qaralıb gecə olacaq,
Ulduzların sayı necə olacaq?
Dünyanın axırı necə olacaq?
Bax bunu yamanca biləsım gəlir.

Doğma torpağımın bir bucağında,
Şuşa qalasının gen qucağında,
Səkili bulağın lap qırağında,
Ölməyimdən öncə olasıım gəlir.

Ürək də ətdəndir, dəmir deyil ki,
Dünyanın sirri çox, sirr bir deyil ki,
Bir gün gedəsiyəm, bu, sirr deyil ki,
Yenə də dünyada qalasım gəlir.

*Haqqımızda dövlət vermiş fərmanı,
Fərman padişahın, dağlar bizimdir.*

Dadaloğlu

Uzaq üfüqdə görünən
Sönməz çiraqlar bizimdir.
Gur bulaqlar, uca dağlar,
Payızda sovrulub düşən,
Qızıl yarpaqlar bizimdir.

Qəlbimdə qövr edir yara,
Qəlbim olub para-para,
Dərdimizə yoxmu çara?
Bu gün həsrətindən yanan,
Bumbuz bulaqlar bizimdir.

Bəyanat, fərmanlar oldu,
Neçə-neçə sənəd doldu,

Nitqlər, sözlər bol-boldu,
Yalanlar onlara qalsın,
Doğma torpaqlar bizimdir.

Yar yanında günahkaram, doğru sözüm yalan oldu...

...Keçən sözü çəkmə üzə, keçən keçdi, olan oldu...

Aşıq Alı

Nə söylədim, nə dedimsə,
Doğru Sözüm yalan oldu.
Ürəyimi boşaltmağım,
Mənə bir tək qalan oldu.

Yola çıxdı qəm karvanı,
Kimdi karvanın sarbanı?
Qəlbimdə xoş hisslər hanı?
Qəlbim dərdlə dolan oldu.

Yuxuma girməz yatanda,
Aşıma zəhər qatan da,
Bostanıma daş atan da,
Filan oğlu Filan oldu.

Şüurlara fikir əkdim,
Çox vaxt bu meydanda təkdim,
Çəkən bilər nələr çəkdim,
Keçən keçdi, olan oldu.

*Hərcayidən, müxənnəsdən, nadandan
Nə söz qaldı sənətkara dəyməmiş*

Aşıq Ələsgər

Qəzeti götürdüm - əlim üşüdü,
Buzlara dəyməmiş, qara dəyməmiş.
Barmaqlarım neşdər ilə dəşildi,
Tikənə dəyməmiş, xara dəyməmiş.

Nədən belə qara gəldi, qara yaz,
Al qələmi ağ kağıza qara yaz
Görməmişdim mən heç belə qara yas,
Gözümə bu qədər qara dəyməmiş.

Hara qaçaq bu qap-qara böhtandan
Necə can qurtaraq hərzə-hədyandan
Kəmfürsətdən, kəmsavaddan, nadandan
"Nə söz qaldı sənətkara dəyməmiş?"

*Hər yanda bir ümid evi tikdimsə səbrdən,
Yaxdı, dağıtdı, eylədi bərbad gözlərin*

Bixud

Yandırdı ömrümü qumral gözlərin,
Ceyranmı, ahu, ya maral gözlərin?

Getməz gecə-gündüz gözümün heç qabağından
O qəmli, qüssəli, məlal gözlərin.

Yumdum gözlərimi, yenə itmədi,

Etmədi dərdimə imdad gözlərin.

Səbirdən tikdiyim Ümid mülkünü
Eylədi tari-mar, bərbad, gözlərin.

*Sordum sorağını dedilər qeyrə yar olub,
Ey kaş lal olaydı dilim bu sorağıdan.*

Bahar Şirvani

Böyük, ağır dağmı var sinəmə çəkdiyən bu dağdan,
Sanki yaz fəslə töküldü yarpaqlar da budaqdan.

Qızmadım istisinə, kor oldum tüstüsünə,
Özgəyə öz əlinlə yandırdığın çıraqdan.

Məclis qurub əyləndin qeyr ilə, əğyar ilə,
Yanə-yanə seyr etdik biz də bunu qıraqdan.

Bu kuzə nuş edəlim, bizə başqa əlac yox,
Zəhər dolu kuzəni gəl alalım saqıdən.

*Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?*

Mirzə Ələkbər Sabir

Daş qəlbli insanları neyləyirdin, İlahi,
Bu rüşvət alanları, neyləyirdin, İlahi?

Bu qədər işsiz adam, kasıb xəstə var ikən,
Bahalı dərmanları neyləyirdin, İlahi?

Toylarda bərk piləyib zurna-balabanları,
Qulaq batıranları neyləyirdin, İlahi?

Səpələyib, sovurub haram pulu-paranı,
Çalıb çaldıranları neyləyirdin, İlahi?

Ölüsün dəfn etməyə imkanı olmayan var,
"Yan-yaxıl" ehsanları neyləyirdin, İlahi?

Çörəyə pul tapmayan zavallılar önündə
Belə şık dükanları, bol-bol restoranları neyləyirdin, İlahi?

Güya hər şey yerində, qurd quzuyla otlayır,
Belə ağ yalanları neyləyirdin, İlahi?

Kağız üstündə qalan, üstünə milçək qonan,
Möhürlü fərmanları neyləyirdin, İlahi?

Dünən səsinə qısan, bu gün bar-bar bağıran,
Bu cür "qəhrəmanları" neyləyirdin, İlahi?

Kimsə oxumur kitab, sözə məhəl qoyan yox,
Bəs bunca yazanları neyləyirdin, İlahi?

Dediyi böhtan, yalan, heç bir şey anlamayan,
Nə qanan, nə qandıran kütbeyin nadanları neyləyirdin, İlahi?

"Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?

Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var?

Mirzə Ələkbər Sabir

Torpaq yada xarac olur-olsun, nə işim var?
Qaçqın balası ac olur-olsun, nə işim var?
Yalvar, bala, əl aç. Olur-olsun, nə işim var?

"Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?"
Qardaşlara möhtac olur-olsun, nə işim var?

Hər yerdə əlim var, ayağım var, dayağım var,
Dövrəmdə qohum-əqrəbam, arxamda dağım var,
Beş bankda pulum, altı evim, yeddi bağım var,
"Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?"
Dost-düşməyə möhtac olur-olsun, nə işim var?

Hay-küy qoparıb, kül üfürüb, çoxlu səs etdik,
Çox gec ayılıb dərk elədik ki, əbəs etdik,
Qeyrət papağın "şapka" ilə biz əvəz etdik,
"Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?"
Dəllallara möhtac olur-olsun, nə işim var?

Baqqalara möhtac olur?
Saqqallara möhtac olur?
Naqqallara möhtac olur?
Çaqqallara möhtac olur?
Olsun, nə işim var.

*İmzasını qoymuş miləl övraqi-həyatə,
Yox millətimin xətti bu imzalar içində!*
Məhəmməd Hadi

Millətlər atıb imzasını həyat vərəqlərinə,
"Yox millətimin xətti bu imzalar içində".

Qarabağda haqq tapdanır, Şuşa həsrətindən yanır,
Bunu duyan, bunu bilən yoxmu bir kəs
Milyard insanlar içində.

Duyan varsa, qanan varsa, səsini qaldırmır neçin?

Bir cüt duyan, yanan yoxmu bunca qananlar içində.

Susanlar da, pusanlar da, bəxtimizi yazanlar da,
Qorxmurlarmı bir gün gələr, adları tarixə düşər,
Ədaləti, həqiqəti, həqqi dananlar içində.

*Ucundadır dilimin həqiqətin böyüyü,
Nə qoydular deyəlim, nə kəsdilər dilimi.
Əlibəy Hüseynzadə Turan*

Ucundaymış dilimin həqiqətin böyüyü,
Nə qoydular deyim mən, nə kəsdilər dilimi.

Açgözlər dörd tərəfdən
Taladılar elimi.
Kimdir hesabın soran,
Ağıllımı, dəlimi?

Ayaq tutub yeriyr,
Qara böhtan, ağ yalan.
Bunlardan agah olan
"Yox"mu - desin, - "bəli"mi.

Cəhd etmədim kimsəyə dərin quyu qazmağa,
Meyl etmədim heç zaman düz yolumdan azmağa,
Olanları söyləyib, keçənləri yazmağa,
Uca Tanrım yönəltsin qoy daima əlimi,
Mən sözümü deyəcəm, kəssələr də dilimi.

*Bizə bir zövqü təxəttür qaldı,
Bu sönən, kölgələnən dünyadə.
Əhməd Həşim*

Kimsə duymaz səsimi, hay verəməz fəryadə,
Unudurlar adımı, düşməz heç adım yadə.
Netməli, neyləməli, gərdişi-dövrən belədir,
O uzaq günlərə gəl indi qaldıra qadə.
Bir içək, bir də içək, yox daha artıq Gələcək,
Bizə içmək, unudulmaq qaldı,
"Bu sönən, kölgələnən dünyadə".

*Məmləkətimi daha uzaq, gəncliyimmi, ulduzlarmı?
Bayramoğlu, Bayramoğlu, ölümdən ötə kənd varmı?*

*Yeddi təpəli şəhrimdə buraxdım qönçə gülümü,
Nə ölümdən qoxmaq ayıb, nə də düşünmək ölümü.*

Nazim Hikmət

Gənclik bir də geri dönməz, ha səsləyə, ha çağıra,
Ulduzlar da bir-bir sönür, qalıbdı ancaq son çıra.

Qürbətın həsrəti başqa, mənimki belə gətirdi,
Öz elimdə, məmləkətdə, məmləkətdən oldum iraq.

Ölümdən o yana kənd yox, axırncı kəndə çatdıq,
Bir vaxt necə umudluyduq, bu kənd uzaqdı, çox uzaq...

Bu bir doğru, bir həqiqət, düz deyibdi Nazim Hikmət,
Nə ölümdən qorxmaq ayıb, nə də ki, ölümdən yazmaq.

*Heydər baba, yolum sənnən kəc oldu,
Ömrüm keçdi, gələmmədim, gec oldu.*

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar

Arzularım, diləklərim heç oldu,
Umudlarım, xəyallarım puç oldu,
İstəyimə çatammadım gec oldu,
Heydər baba, zaman bizdən öc aldı,
Biz qocaldıq, zaman özü qocaldı.

Həsənqulu, məşallah, qıvrıqdımı?
Hüseynqulu yenə də maymaqdımı?
Cəfərqulu eləcə qoçaqdımı?
Səfərqulu evindən qaçaqdımı?
Heydər baba, ayrılıq, hicran yetər?
Ayrılıq ölümdən betərdir, betər.

Fatma xala inəkləri sağdımı?
Məmmədhəsən əmi hələ sağdımı?
Nişan üzüyünü Tükəz taxdımı?
Ayna qabağında durub baxdımı?
Söyləyəndə: gəl sınayım baxtımı,
Göy üzündə ildırımlar çaxdımı?
Heydər baba, bir soraq ver bizlərə,
Canım-başım qurban olsun süzlərə.

DODAQDƏYMƏZ

Həyat duruca sudur,
İldən-ilə içilir.
Kişisi, nakişisi,
İldən-ilə seçilir.

Tarixin hirsı də var,
Avandı, tərsi də var,
Neçə cür dərsi də var,
İldən-ilə keçilir.

Çox dəyişdi vəziyyət
Artdı ağrı, əziyyət
İnandığın ədalət
İldən ilə kiçilir.

P.S. *"Dodaqdəyməz" - deyəndə dodaqlar dəyər hər an,
Dodaq dəyir öpərkən yarının dodağından.*

MAHNI MƏTNLƏRİ

TELEFON-AVTOMATLAR

İki qəpik tapanda gizlədirəm cibimdə,
İki qəpik səindir qulağımın dibində.
Lazım deyildir mənə.
Ruzgar qanadlı atlar,
Yara çatdırar məni telefon-avtomatlar.

İki qəpik atıram,
Eşidirəm mən yarı.
Qovuram uzaqlara həsrəti, intizarı,
(Yaxşı işləyəydilər avtomatlar da barı).
Lazım deyildir mənə nə yüzlər, nə də onlar,
İki qəpik var - demək, danışır telefonlar.

Telefonun dəstəyi bəzən səsdən isinir,
Telefonun dəstəyi bəzən səsdən diksindir,
(Nə olur-olsun, təki, çox eşidim səsinə).

(Bu mətnə Emin Sabitoğlu mahnı bəstələmişdir).

QAYALAR

Qayalar, qayalar,
Qara, boz qayalar,
Sarsılmaz qayalar
Sahildə dayanar.

Küləklər talayar,
Dalğalar yalayar,
Qış olar, yay olar
Qara, boz qayalar
Sahildə dayanar.

Yuxudan ayılar,
Lal-dinməz sayılar,
Şöhrətin yayılar,
Aləmə, qayalar.

Xəzərin bəzəyi,
Sahilin ətəyi,
Qumları ələyir,
Qara, boz qayalar,
Sarsılmaz qayalar.

(Bu mətnə Xəyyam Mirzəzadə mahnı bəstələmişdir).

DÜŞÜRSƏN YADIMA YAĞANDA YAĞIŞLAR

*Yağış yağır,
Yadıma düşdün, bağışla.
Vaqif Səmədoğlu*

Düşürsən yadıma
Yağanda yağışlar,
Bağışla, gözəl yar, bağışla, bağışla.

Unut məni səhərlər, gündüzlər unut dedi,
Ulduzlu gecələrdə unut məni əbədi.
Axşamlar yada salma,
Xatirələrə dalma.

*Yaxşı, yaxşı, unutdum, amma
Düşürsən yadıma,
Yağanda yağışlar,
Bağışla, gözəl yar, bağışla, bağışla.*

Unut məni payızda, baharda unut dedi,
Könlündən uzaq eylə kədəri, qəmi, dərdi.
Ötən günləri anma,
Həsrət oduna yanma.

*Yaxşı, yaxşı, unuttum, amma
Düşürsən yadıma,
Yağanda yağışlar,
Bağışla, gözəl yar, bağışla, bağışla.*

(Bu mətnə Emin Sabitoğlu musiqi bəstələmişdir).

"TƏHMİNƏ VƏ ZAUR" TAMAŞALARI ÜÇÜN VƏ "TƏHMİNƏ" FİLMİNDƏN MAHNILAR

Görüşdük nə çətin,
Ayrıldıq nə asan.
Hardasan, həyatım,
Varmısan, yoxmusan?

Əlvida, o günlər,
Ulduzlu gecələr, əlvida.
Ömrümdən nə qaldı, nə qaldı,
Vəfasız dünyada...

Mən səni izlədim,
Günəhtək gizlədim,
Hər səhər, hər axşam,
Hər gecə, hər gündüz
Gözlədim.

Əlvida o günlər,

Ulduzlu gecələr, əlvida,
Ömrümdən nə qaldı, nə qaldı,
Vəfasız dünyada.

Görüşdük belə çətin,
Ayrıldıq belə asan.
Gördüyün hər qadında
Məni axtaracaqsan.

Ömrümə bir dayaqdın,
Taleyimdə çıraqdın,
Dünya dağılsa belə,
Sən məni tapacaqdın.

Görüşdük belə çətin,
Ayrıldıq belə asan.
Gördüyün hər qadında
Məni axtaracaqsan.

Amma tapmayacaqsan,
Bir də tapmayacaqsan,
Mən daha olmaz oldum,
Dünyada qalmaz oldum.

(Bu mətnə Emin Sabitoğlu musiqi bəstələmişdir).

*"Təhminə və Zaur" pyesinin müxtəlif teatrlarda tamaşaları
üçün yazılmış mahnı mətnləri*

İstəklərim bitdi, getdi,
Könlümün təmənnası yox.
Ömrümün mənası səndin,
Sənsiz ömrün mənası yox.

Eşqin yalanına yandım,
Eşq yalanına inandım,
Bircə səni doğru sandım,
Sənə də inanası yox.

Dərin çaylar dayaz oldu,
Soyuq düşdü, ayaz oldu,
Şəvə kimi qara saçlar
Nədən belə bəyaz oldu?

Təhminənin mahnısı

Qonaq gəliblər sizə
qohum, qonşu, dost, tanış.
Şənlən, zarafat eylə,
oxu, oynat, gül, danış.
Dağıt fikirlərini -
ömrün nə şad günüdür,
Günlərin ən gözəli
Zaurun ad günüdür.

Yol çəkməsin gözlərin,
səninləyəm hər zaman.

Səni düşünürəm mən,
hər gün, hər saat, hər an.
Hara gedirəm gedim,
mən səninlə gedirəm.
Ad gününü, əzizim,
bir də təbrik edirəm.

Aramızda məsafə,
aramızda yağış, qar.
Bizi bir-birimizdən
uzaq yollar ayırar.
Sənsiz hər keçən günüm,
qüssəli, yad günümdür.
Sən dünyaya gələn gün
mənim də ad günümdür.

HƏSRƏT MAHNISI

Minarəli İstanbulda
Hər gün Bakı düşür yada.
Könül istər bu həsrətə
Kədərli mahnı həsr edə.

Gəl qoşulaq durnalara,
Vətən sarı uçaq... uçaq...
Dərs dediyim məktəb yaxın,
Oxuduğum məktəb uzaq.

Taleyim gətirdi bura,
Bakı hara, bura hara.
Göy Bosforda gəmi üzər,
Yada düşər mavi Xəzər.

Gəl qoşulaq durnalara,
Vətən sarı uçaq... uçaq...
Qocalığım nə yaxınmış,
Cavanlığım necə uzaq.

Bakıdan gələn yuxular,
Aylar keçdikcə yox olar.
Günlərimin sayı qədər,
Dolubdur qəlbimə kədər.

Gəl qoşulaq durnalara,
Vətən sarı uçaq... uçaq...
Altmış yaşım nə yaxınmış,
...qocalığım necə uzaq.

1 oktyabr 1997

(Bu mətnə Emin Sabitoğlu musiqi bəstələmişdir).

1993-cü ildə yeddi ay İstanbulda Memar Sinan Universitetində dərslər dedim. Mən Bakıya qayıdandan bir neçə il sonra Emin Sabitoğlu da İstanbulda ali məktəbdə dərslər deməyə başladı. 1997-ci ilin payızında 60 yaşı ərəfəsində Bakıya gəlmişdi. Üçümüz - Rasim Ocaqov, Emin, mən görüşən zaman Emin qürbətdə keçirdiyi hisslərdən danışdı. Bu hissələr mənə də tanış idi. Rasim: – İkiniz də eyni duyğuları yaşamısınız, - dedi, - bu barədə bir mahnı yazın. Bu fikir bizi tutdu. Bir neçə gün sonra mətni yazıb Eminə verdim. Emin bircə axırıncı sətirə etiraz etdi. Axırıncı sətir belə idi: "Altmış yaşın nə yaxındır, on beş yaşım - necə uzaq". Emin qocalığı heç cür qəbul etmirdi, odur ki, mən də gələn il özümün də altmış yaşımın tamam olacağını gözümdən önünə alaraq axırıncı misraları indi burda verildiyi kimi və sonralar mahnıda səslənən kimi dəyişdirdim.

"QARAVƏLLİ" TAMAŞASINDAN MAHNILAR

Qaşın qara, saçın uzun,
Həsrətinə necə dözüüm?
Dil dolaşar deyər düzün,
Gəl incitmə məni, gözəl,
İstəyirəm səni, gözəl.

Gözlərinin gecəsində
İtdi yolum, qaldı ömrüm,
Kaş yuxuda səni bir də,
Bir də, bir də, görüm.
Hey soruşdum, xəbər aldım,
Sevirsənmi, bir de görüm?
Cavab verdin: yox, yox, yox, yox
Yox-yox, yox-yox, yox-yox, yox-yox...

Gözlərin elə dərinidir,
Əllərin elə sərinidir,
Ürəyimdə kədərindir,
İstəyirəm səni, gözəl,
Gəl incitmə məni, gözəl.

Səndən bircə ricam vardır,
Gözlərini süzmə, yarım.
İştahım yaman küsübdü,
Gətir mənə süzmə, yarım.
Qatıq, qaymaq, süzmə, yarım,
Gözlərini süzmə, yarım.

Səndən bircə xahişim var,
Qərarımı alma, yarım.
Bazar doludur meyvəylə,

Barı al bir alma, yarım,
Heyva, armud, alma, yarım,
Qərarımı alma, yarım.

Səndən budur iltimasım,
Ürəyimi çəkmə, yarım,
Mənə gətir çəkmə, yarım,
Platformalı çəkmə, yarım,
Ürəyimi çəkmə, yarım.

(Bu mətnlərə Emin Sabitoğlu musiqi bəstələmişdir).

"ƏL ƏLİ YUYAR" TAMAŞASINDAN MUSİQİ PARÇALARI

PROLOQ

Belə bir fikir də var,
Bu mahaldan qaçaq biz.
Bilet yaman bahadır,
Gəl biletsiz uçaq biz.
Amma axı bu axşam,
Tamaşaya gələn var,
Qoca, cavan, gəlin var.
Onların xatirinə
Gəl daha yubanmayaq,
Gəl daha dayanmayaq,
Gəl pərdəni açaq biz,
Sevinc, gülüş saçaq biz.
Məbadə, bax məbadə,
Bir adam bikef olsun,
Şüarımız belədir:
Aclıq olsun, kef olsun!

ƏL ƏLİ YUYAR

Bizə gəlib getsənə,
Mən deyəni etsənə,
Sən mənim işimi düzəlt,
Mən düzəldim iş sənə.
 Budur sözün lap düzü,
 Əl əli yuyar, əl üzü...
Ərizə gətir, baxım mən,
Ev tikim, ev yığım mən,
Xahişimə əməl et,
Əvəzini çıxım mən.

Budur sözün lap düzü,
Əl əli yuyar, əl üzü.

MEYXANALAR

Poyezd gəlib astanada dayandı,
İçindəki çuşka-muşka oyandı,
Biri snikers, biri saqqız satandı.

*Ay can alan, candı bizim məhlədə,
Gündə toy-nişandı bizim məhlədə.*

Toy-nişana cehiz gəldi Kitaydan,
Süfrə üstə banan gəldi Dubaydan,
Maaş almadığım keçdi beş aydan.

Ay can alan, candı bizim məhlədə,

Gündə toy-nişandı bizim məhlədə.

Toyuq görsən, cücə görsən - kişt onu,
Matışkə görsən deginən: tı şto nu?
Bəyənməsə tapancanı, piştonu,

*Onda balam, cannan işin olmasın
Bir belə canannan işin olmasın.*

Özəl bank da Şamaxıtək batarmış,
Kəndimiz də Yevropaya çatarmış,
Fatmanisə viskiylə cin satarmış.

*Ay can alan, candı bizim məhlədə,
Malbora çin-çindi bizim məhlədə.*

Şer qoşsan, nə gəlib
Qafiyəyə, cinasa.
Əl çalmağa həsrətik,
Həsrətik bir iclasa.
Babalar yaxşı deyib,
Nənələr yaxşı deyib,
Keçən günə gün çatmaz,
Günü günə calasan,
İclası da iclasa.

Güldən-gülə qonursan,
Əlvən kəpənək kimi.
Rəngdən-rəngə düşürsən,
Şal kimi, ipək kimi.
Gəl sevinək, şad olaq,
Çəpik çalaq, oynayaq
Partiyalar artırlar
gündə göbələk kimi.

Xəyallar uçdu getdi,
Duman kimi, sis kimi.
Niyə bu günə qaldıq?
Möhkəm idik mis kimi.
Gözəllərə inanma,
Gözəllərə aldanma,
Gözəl hərdəmxəyaldır
Lap Milli Məclis kimi.

Bir gün dedik, var olsun,
Bir gün dedik, ar olsun,
Gündə bir söz deyənə,

Gündə bir don geyənə
Necə etibar olsun.

Qış getdi, bahar oldu,
Küçə mənə dar oldu,
Dünən dinsiz, imansız,
Gör necə dindar oldu.

Gündə bir qəzet çıxarmaq
Canımızda azarmış.
O rəhbərdən yazanlar
Bu rəhbərdən yazarmış.

Dünən qardaşlıqdan deyən,
Bu gün düşmənlikdən deyir.
"Bəli, bəli" söyləyənlər,
Bu gün peşmanlıqdan deyir.
Biri Çilidən dəm vurur,
Biri buşmenlikdən deyir.

Neçə illər uzununu
Səhər tezdən durardıq,
Bığımızı burardıq
Yeni dünya qurardıq,
Sən demə, yeni dünya
Elə köhnə bazarmış,
Adam dümdüz yolunu
Bax beləcə azarmış.

KÖHNƏ MAHNILARIN TƏZƏ AVAZI

Küçələrə su səpmişəm,
Mersedesim toz olmasın.
Yazdırdım özgə adına,
Aralıqda söz olmasın.

Qızıllarım irəfdədi,
Hərəsi bir tərəfdədi,
Arvad dedi, bağda basdır,
Görməmişəm bir həftədi.

Sponsorun bığları eşmə-eşmədi,
Şapkası reketdən deşmə-deşmədi,
Sponsorsuz dünyada bir iş keçmədi,
Qoy sənə desinlər, qaçaq mal gətir,
Arvadı neynirsən, qoçaq, mal gətir...

İsti gündə qar olmaz,
Cır ağacda bar olmaz,
Mən ki belə görürəm,
Səndən mənə yar olmaz.

Elə basıb kəsirdin:
Bağ belə, bostan belə,
Adını dost qoyubsan,
Belə dostsan, belə?

Dedin: Gedək Soçiyə
Qoy bir udum qumarda
Bəyəm bura Soçidi,

Dəniz harda, qum harda?

Qəlbin dar olur-olsun,
Amma cibin dar olmaz.
Mən ki belə görürəm,
Səndən mənə yar olmaz.

Pəncərədən daş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.
Elə bil daş-baş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.
Evimi yoxlamağa,
Ay bəri bax, bəri bax.
Gör neçə yoldaş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.

Qazamatın milləri,
Görüb necə illəri,
Dustağı yoldan eylər,
Müstətiqin dilləri.

Qubanın ağ alması,
Pula dəyişmə alması,
Pulu tapana qalıb,
Yaramın sağ alması.

Girdim yarın bağçasına
Hesablar açmış.

O yar mənim var-yoxumu
Götürüb qaçmış.

Ömrüm boyu yazdım, pozdum
Cibim dolmadı.
Heyif, heyif, dayım, əmim,
bibim olmadı.
Gəl, gəl, ay mükafat, gəl alım səni,
Lent bağlayıb düz boynumdan
gəl salım səni.

Araz üstə, buz üstə
Qəlbim yandı köz üstə
Şairi öldürdülər
Bir qızıl ulduz üstə.

Yığmışam metalları,
Ordeni, medalları,
Gec aldım, tez itirdim,
Almayaydım heç barı.

Bulud kimi dolmadım,
Çiçək kimi solmadım,
Ey dünya, namərd dünya,
Deputat da olmadım.

Qızıl gül olmayaydı,
Sarıb solmayaydı,
Gec yatmaq yaxşı şeydi,
Tez durmaq olmayaydı.

ALVER MAHNISI

Birinci səs:

Mal alım, mal verim,
Qoy xod getsin alverim.

İkinci səs:

Al ver, mal ver,
Mal al, al ver,
Nal al, bal ver,
Bal al, şal ver.

Üçüncü səs:

Mal var, nal var,
Bal var, şal var,
Pencək, şalvar...
Piy var, yal var,
Gəl al, yalvar.

Dördüncü səs:

Qələm al, kələm sat,
Kələm ver, qələm sat,
Qarpız al, saqqız sat,
Saqqız al, qarpız sat.

Beşinci səs:

Adam ol, badam sat,
Badam al, adam sat.

Birinci səs:

Ver al, al ver
Var ol, Alver!

EPİLOQ

Burda adam neyləsin
Axı neyləsin, de bir.
Bizə nə cüt səbir düşür,
Nə Sabir demiş, tək səbir.
Bəs neyləyək, neyləyək,
Dərdi kimə söyləyək,
Səbri qəbrə saxlayaq?
Ürəkləri dağlayaq?
Həm gülək, həm ağlayaq?
Bilmirəm, amma hələ
Gəl pərdəni bağlayaq.
Məbadə, bax məbadə,
Bir adam bikef olsun.
Şüarımız belədir:—
Aclıq olsun, kef olsun.

MƏZƏLƏNMƏLƏR

QƏZƏL N 1

Gül çöhrəli canan ilə dövrən elədin sən?
Cananı sevib, canı verib qan elədin sən.

Metroda görüb cananı əğyar ilə heyhat!
Metro vaqonun zərb ilə viran elədin sən.

Yarın sifəti boylə imiş, bir daha artıq
Yar sevməməyi aləmə elan elədin sən.

Aldın əlinə ruçkanı yazdın, elə yazdın,
Bu əhvalatı bir yekə dastan elədin sən.

Atdın işini, peşəni, avarə dolandın,
Öz-özünü dinməzcə qəzəlxan elədin sən.

Bu şux qəzəli dinləyərək, söylədi canan,1
Şərinlə, Çinar, bir daha fantan elədin sən.

QƏZƏL N2

Yandı bağrım hicri ilə, vəsli-rüxi yar istərəm,
Yaru yoxsa, barı bir ləzzətli nahar istərəm.

Evmizin dərdi mənə güc gəldi hər leylü-səhər,
Tazə mənzil qapusun açmağa açar istərəm.

Pencəyim köhnəldi getdi, köhnəlib şalvar dəxi,
Qəstümə pul çatmasa, təkcə şalvar istərəm.

Borclarım bitməz, tükənməz, onları qaytarmağa
Heç özüm də bilmirəm, hardan qonorar istərəm.

"Dədə Qorqud" düşmədi heç bir plana qış günü,
Studiya alsın onu, kaş ki, bu bahar istərəm.

"Adamın adamına" çoxdu ümidim, sədd heyf,
Ona pəl vuranların canına azar istərəm.

Çıxdı bir yaxşı qərar, vəli "Qobustan" çıxmadı,
İşlərin düz getməsiyçün bir tazə qərar istərəm.

Dəftəri doldurmuşam növbənöv yazı ilə,
Bunları xırd etməyə bir yaxşı bazar istərəm.

Bunca işlər yaş ikən, vaxt tapıb, imkan tapıb,
Böylə şit qəzəl yazan ikinci Anar istərəm.

PARODİYALAR

Əməkdar şair Əhməd Məhir bu yaxınlarda xarici ölkələrə səyahətdən qayıdıb. Şair aldığı zəngin təəssüratın nəticəsində yeni şeirlər yazıb bizə təqdim etmişdir.

İSTİQLAL CADDƏSİNDƏ

Dünən dostlarımla gəzərkən İstanbulu,
Bir fəqirə rast gəldim, yoxdu cibində pulu.
Əl açıb dilənirdi İstiqlal caddəsində,
Bir tikə ət yox idi canında, cəsədində.
Bu zaman kök bir cənab, amerikalı bir ser,
Təpikləyib yolçunu, dedi: - Deyildir bu yer
Dinlənməkçün münasib, İstiqlal caddəsidir,
Dostumuz Türkiyənin bura azad səsidir.
Bu meydanda dilənmək yaraşarmı, de, əcəb,
Bu zaman məni gördü, vardı gözümdə qəzəb.
Çətinliklə boğaraq hiddətimi, kinimi,
Dedim: - Bir utan barı, gizlət barı dilini,
Türkiyəyə "dost" deyib aldız istiqlalını,
Torpağını, daşını, qaymağını, balını.
Yalnız küçədə qalıb, burda istiqlal sözü,
Dilənməsin neyləsin, bədbəxt millətin özü.
Əlimi öldürdünüz, Vəlimi öldürdünüz, l
Sizə yeri var desək, insan cildində donuz,
Çox da qürrələnməyin, belə qalmaz ağalar.
Bu gün dilənən yolçu, şübhəsiz, bir gün olar,
Qovaraq amerikalı "dostları" ölkəsindən,
Azad səslə danışar İstiqlal caddəsindən.

ZƏNCİ VƏ MİSTER

Akrada rast gəldim bir zənciyə mən,
O, yük daşıyırdı, tər axırdı belindən.
Bu zaman əlində rəngli çemodan,
Amerikalı bir lord çıxdı o yandan.
Üzünü tutaraq o, xanımına,
Dedi: - Gözəlim, gəl, çəkil bu yana.
Zəncinin qarası çıxar üstünə,
Qara ləkə düşər rəngindən sənə.
Misterə baxdım mən, dedim: Ey cənab,
Mən onun yerinə verim qoy cavab.
Nə olsun, ağalar, ağdır rənginiz,
Üzünüz qaradır, qarasınız siz.
Əməliniz sizin qaradır, qara,
Sizin üzünüzdən xalq gəldi zara.
Zənci qaradırsa, üzü ki ağdır,
Yurdunda saldıqı bağçadır, bağdır.
Mister çıxdı getdi ordan qəzəblə,
Xanımın apardı tezcə "ədəblə".
Zənci mənə baxdı, güldü gözləri,
Dedi: - Bizə güldü ağlar özləri,
Amma biz bilirik, ağlar bir deyil.
Sizin yurdunduzdur pənahımız, bil.
Sizin özünüz ağ, üzünüz də ağ,
Bizə dost əlini uzadırsız bax.
Zənci tutdu mənim əlimdən bu dəm,
Ah! Necə xoş oldu gözümdə aləm.

UĞUR OLSUN

İstedadlı gənc şair, Komsomol mükafatı laureatı Dəmir Beton qəhrəman dəniz neftçilərinin rəşadətli əməyindən bəhs edən "Daşdəmir" poemasını bitirmişdir. Poemanı böyük qürur və iftixar hissi ilə oxudum. Əsərin baş müsbət qəhrəmanı

Daşdəmir Poladov gecəni gündüzə qataraq əmək qabaqcılı kimi çalışmaqla şəxsi lirik duyğularını ifadə etməyə də vaxt tapır. Zənnimcə, bu gənc müəllifin böyük uğurudur. Poemanın böyük təsir gücünə malik olan parçalarından birini - Daşdəmirin lirik ricətini oxucularımıza təqdim etməklə gənc qələm dostuma, istedadlı şair Dəmir Betona uğurlu yol arzulayıram.

*Əhməd Mahir
Əməkdar şair*

DƏMİR BETON

Dəmir addımlarımla gəldim bu axşam görüşə mən,
Sevgilim gülümsündü məni görəndə gəndən.
Tutdu o gözəl yarım dəmir biləklərimdən,
Ağah oldu o mənim arzu-diləklərimdən.
Dedim: - Bu vüsalına canımı verərəm mən,
Damarımda son damla qanımı verərəm mən
Dinlədi o gözəl qız söhbətimi, səsimi,
Duydu öz nəfəsində bu dəmir nəfəsimi.

Bilməm dostlarım nədən mənə dünən dedilər:
Pioner məktəblilər metallolom yığanda
Gərək sənin şerindən istifadə edələr.

7 noyabr 1967

DOST ZARAFATLARI

QABİLƏ

*Validəyinə oğulsansa, Anar ol!
Sən əbədi məşəl kimi yanar ol,
Ata-ana məzarının üstündə
Bir gül olma, güliстан ol, gülzar ol.*
Qabil

Hər sənətdə, hər peşədə kamil ol,
Tarda Bəhram, kamançada Həbil ol,
Ömər Xəyyam çox şairə söylədi:
Hünərin var rübaidə Qabil ol.

FIKRƏT QOCAYA

*Anarın qəzəbi gur səşindədir,
Sifəti burnunun kölgəsindədir.
Ağ qoç, qara qoça minib yorubdu,
İndi də şairlik həvəsindədir.*
Fikrət Qoca

Fikrətə çatmaq üçün gənc şairlər əlləşir,
Onlar qocalaşırlar,
Fikrət Qoca gəncləşir.

YUSİF SƏMƏDOĞLUNA

Etibarlı, ağıllı,
Yusif belə oğuldu.
"Qətl günü"nü yazanda
O, təzədən doğuldu.

VAQIF SƏMƏDOĞLUNA

Buludlar ləçək-ləçək,
Vaqulya, doldur içək,
Qıl körpüsün keçəndə
Gəl içək, sonra keçək.

EMIN SABITOĞLUNA

Əziz maestro Emin,
Mahnı yazdın neçə min.
Sən ki belə yazandın, -
Neçə milyon qazandın?

ELÇİNƏ

Elçin Yazıçılar İttifaqının beş katibindən biri idi

Əziz qardaşım Elçin,
Yuxu gördüm, çıxdı çin,
Göydən beş alma düşdü,
Hərəsi bir katibin.

ƏKRƏM ƏYLİSLİYƏ

Əkrəm, Əkrəm, ay Əkrəm,
Görmüşük neçə kərəm,
Şan-şöhrət bir Əslidir,
Sən də ki, yanıq Kərəm.

ARIF BABAYEVƏ

"Uşaqlığın son gecəsi",
"Gün keçdi" keçdi.
Arif keçən günləri

"Almalara" dəyişdi.

FIKRƏT SADIĞA

Əzizim Fikrət,
Özün bir fikr et.
Şerin yanında
Nədir siyasət,
Nədir rəyasət?

MƏNSUR VƏKILOVA

Əzizim Mənsur,
Çox yaz, az vur.

ABBAS ABDULLAYA

Kəpənəkçi balasıyam,
Tənbəlliyə mən asiyəm,
Axırda lap tək qalsam da,
Partiyamda qalasıyam.

MÖVLUD SÜLEYMANLIYA

Yandırıb yaxdı hər yanı,
Üyüdüb tökdü nadanı,
Mövludun "Köçü", "Şeytanı",
İllah da ki, "Dəyirmanı"

ZƏLİMXAN YAQUBA

Xiridardır saza, sözə,
Yaddaşı da bir möcüzə,

Sinonimçün sino gedər,
Sinonim çatmasa yüzə,
Qələmini yerə qoymaz,
Ürəyi soyumaz, doymaz.

RAMİZ RÖVŞƏNƏ

Böyük şair olmağa,
Çalışdıq hər birimiz.
Amma anadangəlmə
Böyük şairdi Ramiz.

KAMAL ABDULLAYA

Gizli Dədə Qorqudun
Sirrini açmaq üçün
Kamal xeyli əlləşdi,
İti qələm çaldı o.
Şərlə nəsr birləşdi,
Xətai ikiləşdi.

RƏFAEL HÜSEYNOVA

Danışanda Rafael
Heyran oldu bütün el.
Qələm alanda əlinə,
Mat qaldıq qələminə.
Döşəyir ermənilərə,
Uzununa və əninə.
Hərdən qayıdıb gəlir
Nizami müzeyinə.
Çoxdur onun missiyası,
ona həsrətdir həsrət

Mədəniyyət komissiyası.
Bir az tranzit deputatdı
Amma igid deputatdı.

AFAQ MƏSUDA

Şübhəsiz ki, bu faktdır, fakt,
Əsl yazıçıdır Afaq.
Büdcəyə salaq Mərkəzi,
Sevindirək hər kəsi.
"Xəzər" tərcüməylə dollar,
Afaq da ki, məsud olar.

İNTIQAM QASIMZADƏYƏ

Şirin meyvə dəyəndə,
Budaq boynun əyəndə,
Yemə, içmə, qulaq as,
İntiqam tost deyəndə.

Əziz qohumum, maşını iti sürməyi sevməyən

FIKRƏT AĞAZADƏYƏ

"Hörmət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin",
Şöhrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.
Rul dalında, maşında,
Sürət görmək istəyən,
Cürət görmək istəyən,
Fikrət görmək istəyən,
Azərbaycana gəlsin.

**ANARA,
yəni özüm-özümə**

Roman yazdı - uzandı,
Tənqid yazdı - usandı,
Çıxış yazdı - utandı,
Şer yazmaq istədi
Bir gün başa düşdü ki,
Şairlik bir azardı, -
Hərdən-birdən tutandı.

ALTMİŞİNCILARDAN QARAYAXANLARA MESAJ

Bir daş olub başlarına
Düşübdü altmışıncılar.
Onları hey dalayıb sancır
Hələ qəflət yuxusundan
Durmamış yatmışıncılar.

Ən ağır, çətin illərdə
Sözümüzü biz şax dedik.
O zamankı cahillərdən
Zərbə aldığ, kötək yedik.
Çuğullara, cəsuslara,
Danoslara olduq hədəf.
Qanımıza susadılar
Həm o tərəf, həm bu tərəf.
Alnı açıq, üzümüz ağ
Yaşadıq biz o dövrəni.
Nə biləydik, vaxt gələcək
İcazəli "qəhrəmanlar"
Yaxşı maddi təminatlı

"qoç igidlər", "pəhləvanlar",
rüşxətlə "qoçaq" olanlar,
rüşvətlə qaçaq olanlar
sulayacaqlar meydanı.

Bir vaxt bizim atalardan
KQB-yə danos yazan,
Alçaqların, dəyyusların,
Mənəvi davamçıları,
Varisləri, övladları
Bu gün bizdən danos yazıb
Qəzetləri bulayacaq,
Sonra da sifariş verənin
Boşqabını yalayacaq.

Amma, dostum, qoy yazsınlar,
Bunların da janrı budur.
Ancaq danos yaza bilər,
Başqa bir iş bilməyənlər.
Qoy yazsınlar yüz yol, min yol,
Fikir vermə sən bunlara,
Yolunla get, işində ol.

Yerimizə göz dikənlər,
Həsədimizi çəkənlər,
Heç bir şey qura bilməyib,
Ancaq dağdan, sökənlər,
İstedaddan qısır olan,
Qəlbi kin-nifrətlə dolan,
Hər yerə nifaq səpənlər,
Ədavət, pislik əkənlər,
Söz atıb, söyüş biçənlər,
Qoy yazsınlar yüz yol, min yol,
Fikir vermə, dostum, buna,

Yolunla get, işində ol.

Ağızları süd qoxuyan,
Alaçiy kitab oxuyan,
Yalanla böhtan toxuyan,
Beşikdəykən satılanlar,
Qrant verənə, iş verənə,
Müdrinə, sahibinə,
Qəzetin redaktoruna,
Avtobus konduktoruna
Min sifətlə yalmananlar.
Məlum yerdə çiban kimi
Birdən çıxıb pırtlayanlar.
Kimisə infarkt etməkçün
Ürəkləri partlayanlar.
Hər cürə böhtan, yalanla,
Kifli, nimdaş yazılarla
Qəzetləri qıcqırdanlar.
Qısqırdılan biçarələr
Və onları qısqırdanlar
Yalnız bir şey gözləyirlər,
Əcəl gəlib, ölüm gəlib kimlərisə aparacaq.
Ölənlərin işi, yeri, adı bunlara qalacaq.
Dirilərlə bacarmırlar ümidləri əcələdir.
Bunların da bacardığı, imkanı, gücü belədir.
Bu misalı bilir hamı,
Deyərlər ki, at öləndə
İt o gün edər bayramı.
Amma nə fayda ki, boşdur, yararsızdır patronları,
Əzrayıl da olsa həтта Müttəfiqi, Patronları.
Dirilər diri qalacaq,
Əzrail gəlsə də yüz yol.
Məhəl qoşma kəmfürsətə,

yolunla get, işində ol.

İstəyinə çatmayacaq, min il də belə qalalar,
Belələrin saxlamazdı qapısında heç nökörtək.
Bizim əsl bəy babalar.

Biri vardır
müalicəsin bitirmədən
dəlixanadan qaçıbdır.
Bir qəzetdən qovulubdur,
Başqasına yol tapıbdır.
Beyni şikəst, ağıldan kəm
İstəyir ki, sağlamlar da
Xəstə olsun, olsun vərəm.
O da şəstlə qürrələnib
Desin ki, bax mən də varam.
Yazıb yaradan hər kəsə
Həsəddən qovrulan yazıq,
Bilinmir özü nə yazıb.
Ölümüzə, dirimizə
Ermənitək nifrət bəslər,
Yaranıbsa xalq bəyənən
Gözəl roman, yaxşı əsər
Ürəyinə qubar olar,
Ağzı çirkabla dolar.
Gecə-gündüz marıqdadır
Güdüür hər addımımızı.
Təzədən də dəli olur
Hər görəndə adımızı.

Quduranın ömrü - qırx gün
Söyləyib müdrik babalar.
Qırxıncı gün aparıblar,
Dəlxanaya salıblar.

Baytar həkim çağırıblar,
Baxıb, baxım söyləyibdir,
Bu elə belə qalacaq,
Bu mərazin yox əlacı.
Tarixə düşəcək adı,
Fil-Alabaş təmsilinin
-ikinci personajı.

Fikir vermə, dostum, buna,
Yolunla get, işində ol.
Qoy yazsınlar, yüz yol, min yol,
Havalar da durulacaq,
Bizdən yazanlar da bir gün
Yazıb-yazıb yorulacaq.

Tarixlərə yaxşı adla düşəcək altmışıncılar,
Elə qəflət yuxusunda yatacaq yatmışıncılar.
abırı, həyanı atmışıncılar,
haramı halala qatmışıncılar,
fitnələr içində batmışıncılar,
vəzifə, var-dövlət, şöhrət naminə
bütün varlığını satmışıncılar.
Ac toyuq yuxuda darı görəntək
Məqsədə yuxuda çatmışıncılar.
Odur ki, ayılmaq istəməyib heç
Xam xəyal içində yatmışıncılar

Altmış Altmışlı
3 avqust - 20 sentyabr 2003

MİNİLLƏRİN AYRICINDA

XX ƏSRİN SON BƏDBİN ŞERİ

Kimdir döyən qapımı
 ruzgarmı, əcəlmidir?
Zülmətlərdən uzanan
 bumbuz soyuq əlmidir?
Günlər bir-bir tökülür
 payız yarpağı kimi,
Gecə çökür aləmə
 tabut qapağı kimi.
Qarlı qış gecəsinin
 bəyaz qaranlığında,
 ömrün axır çağında,
 sonuncu durağında,
Ürək yenə aldanır
 bir ümid sorağında
Sanki novruzgülütək
 açacaq məzar üstə
 Qalaqlanmış əklillər.
Sanki gedər-gəlməzdən
Bir də geri dönəcək
Əriyib itən illər.
Gecələr xatirələr
ulduzlartək sayrışır.
Tale ötən günlərlə
gah küsür, gah barışır.
Xatirələrdir ancaq gecələr bizə qalan,
Sonra səhər açılır -
 həyat adlı bir yalan.

dekabr 2000

XXI ƏSRİN İLK NİKBİN ŞERİ

Keçib getdi yüz il, min il,
Keçib getdi on il, son il,
Keçib gedir son ay, son gün, son dəqiqə, son saniyə,
Əsim-əsim əsir səsim, axı əsir səsim niyə?
Mən əsrimin əsiriyəm,
Mən əsrimin əsəriyəm
Duyğularım, fikrim, hissim,
Nəyim yoxdur, nəyim vardır
 -bu yüz ildən yadigardır.
Tərk edirəm İyirmini,
Tərk edirəm iki mini,
 Tərk edirəm vətən kimi.
Ümidimi, həsrətimi
yeni əsrə daşıyıram.
Düşmənlərin acığına
yaşamışam, yaşayıram
İyirmi Bir
 -yeni vətən
Minillərin sərhədini mən aşacam,
Yaşamışam, yaşayıram, yaşayacam.

31 dekabr 2000

OXUDUQLARINIZ

Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr.....	3
İki dilin bir adı ola bilməz.....	27
Dilimizin adı.....	35
İpək yolu	41
Mədəniyyətimizin taleyi təhlükə altındadır	48
Mədəniyyət də istehkamdır, qaladır	56
Ömrümün Qobustan illəri	68
Qəmli məzhəkə.....	79
İlin fəsilləri, yaxud qovluğun içindəkilər.....	89
"Muhakkak görüşürüz – Mütləq görüşərik"	106
Paqonlu kabuslar.....	124
Cənab Jirinovski Bakıda.....	139
Etiraf.....	144
Kim Dali və yaxud yaşasın söz azadlığı	147
Nə yemisən? – Turşulu aş!	163
Qırmızı Limuzin	188
Vahimə	205
Otel otağı	242
Ağ qoç, qara qoç	319

Şerlər

Şer yazmaq bir həvəsdə	430
Klassik şerlərlə səsleşmələr.....	475
Mahnı mətnləri.....	493
Məzələnmələr.....	510
Parodiyalar.....	513
Dost zarafatları.....	516
Min illərin ayrıcında.....	526

ANAR. Əsərlər. IV cild
Bakı, Nurlan, 2004, 503 səh.

Nəşriyyat redaktoru:
KÖNÜL ŞAHBAZOVA
MƏLAHƏT QƏMBƏROVA

Bilgisayar tərtibi:
SEVİNC HÜSEYNOVA

Yığıcı:
ARZU MAHMUDOVA,
SEVİNC HÜSEYNOVA

Yığılmağa verilib: 15.08.2004.
Çapa imzalanıb: 28.04.2004.
Həcmi: 43 ç.v. Format: 60x88 1/2
Ofset çap üsulu
Sayı: 500.
Qiyməti müqavilə yolu ilə

Nurlan Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi